

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS

TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

COLLOQUIUM
ANATOLICUM

XI



— 2012 —

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

COLLOQUIUM
ANATOLICUM
ANADOLU SOHBETLERİ

XI



2012

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
COLLOQUIUM ANATOLICUM
ANADOLU SOHBETLERİ
XI

ISSN 1303-8486

**COLLOQUIUM ANATOLICUM dergisi, TÜBİTAK-ULAKBİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanında taranmaktadır.**

COLLOQUIUM ANATOLICUM dergisi hakemli bir dergi olup, yılda bir kez yayınlanmaktadır.

© 2012 Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

Her hakkı mahfuzdur. Bu yayının hiçbir bölümü kopya edilemez.
Dipnot vermeden alıntı yapılamaz ve izin alınmadan elektronik, mekanik,
fotokopi vb. yollarla kopya edilip yayınlanamaz.

Editörler/Editors
Metin Alparslan
Ali Akkaya

Baskı / Printing
MAS Matbaacılık A.Ş.
Hamidiye Mah. Soğuksu Cad. No. 3 Kağıthane - İstanbul
Tel: +90 (212) 294 10 00 Fax: +90 (212) 294 90 80
Sertifika No: 12055

Yapım ve Dağıtım/Production and Distribution
Zero Prodüksiyon Kitap-Yayın-Dağıtım Ltd. Şti.
Tel: +90 (212) 244 7521 Fax: +90 (212) 244 3209
info@zerobooksonline.com www.zerobooksonline.com



TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
İstiklal Cad. No. 181 Merkez Han Kat: 2 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: + 90 (212) 292 0963 / + 90 (212) 514 0397
info@turkinst.org www.turkinst.org



TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Uluslararası Akademiler Birliği Muhabir Üyesi
Corresponding Member of the International Union of Academies

ENSTİTÜMÜZÜN KURUCUSU
VE BAŞKANI
PROF. DR. ALİ DİNÇOL'UN
AZİZ HATIRASINA



IN PERPETUAM MEMORIAM
CONDITORIS PRAESIDISQUE
INSTITUTI NOSTRI
PROF. DR. ALİ DİNÇOL

İçindekiler / Index Generalis

Konferanslar / Colloquia

<i>İlisu Barajı Etki Alanında Kalan Salat Tepe Kazıları Işığında Yukarı Dicle Havzası'nın Orta Tunç Çağı</i> A. Tuba Ökse	1
<i>Orta Anadolu'da Coğrafya ve Ekonomi: Hititlerin Bıçak Sırtındaki İmparatorluğu</i> Andreas Schachner	25
<i>Menderes Bölgesinde MÖ 2. Binyıl Kenti: Çine-Tepecik</i> Sevinç Günel	55
<i>Smyrna (İzmir) Yakınlarında Birçok Kültürü Barındıran Dağ: Nif (Olympos)</i> Elif Tül Tulunay	81

Makaleler / Commentationes

<i>A Pre-Pottery Neolithic Site in Southeastern Anatolia: Papazgölü</i> Çiler Altınbilek-Algül	101
<i>Adana Müzesi'nde Korunan Kalıp Yapımı Kâseler</i> Aynur Civelek – H. Yener Taş	123
<i>Oluz Höyük Kazısı Beşinci Dönem (2011) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar</i> Şevket Dönmez	151
<i>İç Kuzeybatı Anadolu İlk Tunç Çağı Gözlü Süs İğneleri (Toggle Pin)</i> Erkan Fidan	179
<i>1985'ten Günümüze İstanbul Üniversitesi Prehistorya Laboratuvarı Koleksiyonuna Eklenen Sürtmetaş Alet Endüstrisi Buluntuları Üzerine Değerlendirme</i> Emre Güldoğan	205
<i>Excavations at the Mound of Van Fortress - 2011</i> Erkan Konyar – İsmail Ayman – Can Avcı – Davut Yiğitpaşa Bülent Genç – Rıza Gürler Akgün	219

<i>Le rituel d'Alli d'Arzawa contre un ensorcellement (CTH 402): texte et contexte</i>	
Alice Mouton	247
<i>Kapadokya MÖ 6. Binyıl Kronolojisinin Kayıp Halkası: Gelveri Çanak Çömleği Üzerine En Son Çalışmalar</i>	
Ozan Özbudak	267
<i>Hitit Kenti HARzivana'nın Yeri Hakkında</i>	
Süleyman Özkan	299
<i>Kantuzzili: "Genç" Tutħaliya İçin Kral Naibi ?</i>	
Oğuz Soysal	309
<i>Coins from Allianoı Excavations: Campaign of 1998</i>	
Oğuz Tekin – Aliye Erol-Özdizbay	347
<i>Suluca Karahöyük İdolları</i>	
Atila Türker	403
<i>Lycian Forms of the Enclitic Pronoun of the 3rd Person: An Overview of the Relevant Data</i>	
Fred C. Woudhuizen	415
 Kitap Eleştirileri / Recensiones	
Palumbi, G., <i>The Red and Black: Social Social and Cultural Interaction Between the Upper Euphrates and the Southern Caucasus Communities in the Fourth and Third Millennium B.C.</i> , Sapienza Universita di Roma (SPO) Vol. 2, (Roma, 2008).	
(Mehmet Işıklı)	437
Dariusz Maliszewski, <i>New Light on the Bronze Age Ceramics from H. Schliemann's Excavations at Troy. Studies on the Munich and Poznań Collections within the Anatolian-Aegean Cultural Context.</i> British Archaeological Reports International Series 2119, Oxford 2010, pp. I-IV, 1-402, 15 tables, 1 map, 117 black and white drawings, 181 black & white photographs, 63 color photographs.	
(Jak Yakar)	449

Ilisu Barajı Etki Alanında Kalan Salat Tepe Kazıları Işığında Yukarı Dicle Havzası'nın Orta Tunç Çağı*

A. Tuba ÖKSE

Keywords: Salat Tepe, Upper Tigris Region, Middle Bronze Age, Ilisu Dam

Anahtar Kelimeler: Salat Tepe, Yukarı Dicle Havzası, Orta Tunç Çağı, Ilisu Barajı

Giriş

Dicle Nehrinin kuzey kollarından birisi olan Salat Çayı'nın kuzey kıyısında Alt Miyosen dönemde oluşmuş yaklaşık 6 m kalınlıkta alüvyonlu dolgu sekisi üzerine kurulmuş olan Salat Tepe, ilk kez 1989 yılında Algaze tarafından bilim dünyasına tanıtılmıştır (Algaze *et al.* 1991). Tarafımızca 1998-1999 yıllarında yüzey araştırmaları yapılmış ve 2000 yılından beri kurtarma kazıları yürütülmektedir (Ökse 2004; 2008; Ökse – Alp 2002; Ökse 2006). Diyarbakır il merkezinin 90 km doğusunda, Bismil ilçesine bağlı bölgede yer alan ve halen kurtarma kazıları sürdürülen pek çok höyükten birisidir. Dicle vadisinin 5 km kuzeyinde, Dicle Nehrinin kollarından birisi olan Salat Çayı'nın Miosen dönemde oluşturduğu seki üzerinde yer alan höyüğün üzerine inşa edilmiştir.

Yaklaşık 24 m yükseklikteki höyük ortalama 1.5 hektarlık bir alana yayılmıştır. Kazılar tepe üzerinde dokuz açmada, güney yamaçta basamaklı açma oluşturacak şekilde altı açmada yürütülmüştür. Güney yamaç açmalarının doğal çakıl seki ve alüvyon dolgudan oluşan ana toprak üzerine MÖ 6.-4. bin boyunca kullanılan çok sayıda mimari tabakanın yaklaşık 20 m yükseklikte ve ortalama 120-150 m çapında yayvan bir höyük oluşturduğu anlaşılmıştır (Ökse 2011; Ökse – Görmüş baskıda). Kalkolitik höyük tepesinin yaklaşık 2 m kadar üzerinde MÖ 3. bin sonu-2. bin başına ait olan yapı katı ve üzerinde yer alan dört mimari tabaka tepe kesintisiz bir yerleşim göstermektedir (Ökse – Görmüş 2006: 187-189; Ökse *et al.* 2007: 55-57; 2008: 311-313). Bu yapı

* Bu makale, yazarın 29.11.2011 tarihinde Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü'nün konferansları çerçevesinde sunulan konuşmasının geliştirilmiş metnidir.

katlarının üzerine açılmış, geniş ve derin çukur evler ile tahıl depolama çukurları Demir Çağa (Ökse – Görmüş 2009; Görmüş 2010), Hellenistik-Roma Dönemlerine ve Ortaçağa aittir. Tepe üzerine ve eteklerine Yakınçağ'da çok sayıda basit toprak mezar kazılmıştır.

Orta Tunç Çağı Yerleşimi

Orta Fırat Havzası'nda Lidar Höyük stratigrafisine göre oluşturulan OTÇ kronolojisi (Kaschau 1999: 152) 3 döneme ayrılmaktadır. Habur Havzası'nın OTÇ kronolojisi ise boyalı Habur ve Nuzi kaplarının gösterdiği gelişime göre dört evreye ayrılmıştır (Nigro 1998: 287-289; Oguchi 2006: 55, 205). Buna göre en alttaki 5. Tabaka ETÇ III/IV-OTÇ I geçiş evresine, 4. Tabaka OTÇ I/Habur 1 evresine, 3. Tabaka OTÇ II/Habur 2 evresi başlarına, 2. Tabaka bu evrenin sonları ile OTÇ III/Habur 3 evresine, 1. Tabaka ise OTÇ III-GTÇ I geçiş evresine tarihlenmektedir.

OTÇ 5. Tabaka

Tepe üzerinde ulaşılan en erken OTÇ yapısında kullanılan kerpiçler saman oranı az, farklı boyutlarda, kırmızı, bej ya da gri renklerde, olasılıkla kurutulmadan döşenmiştir. Yapının duvarlarında görülen deformasyon ve şiddetli yangın izleri yapıların olasılıkla bir deprem ve ardından gelen yangın ile yapı tahrip edilmiş olduğunu göstermektedir. OTÇ 5 yapıları henüz tam olarak açılmamış olmakla birlikte, şimdilik 549,62-550,00 m derinlikler arasında bulunduğu tahmin edilmektedir. Yapı daha sonra OTÇ 4a evresinde bazı duvarları balçıkla takviye edilerek ya da mekânları molozla doldurulup üzerine taban sıvası çekilerek onarılmış ve tekrar kullanılmıştır. Bu tabaka yapılarına ait taş temellere henüz rastlanmamıştır. Yapının açığa çıkartılan bölümleri, ikiz duvarlarla birbirinden ayrılan birimler halinde tasarlanmıştır. Uzun duvarlar batı-güneybatı – doğu-güneydoğu yönünde uzanmaktadır.

OTÇ 4. tabaka küllü ve taşlı enkazda bulunan küpler altındaki OTÇ 5. tabakaya ait yanmış taban dolgusundan kırılmış halde yoğun kap parçaları açığa çıkartılmıştır. Mekân tabanında dörtgen bir platform üzerine yerleştirilmiş at nalı biçimli bir ocak ile tabana gömülmüş bir küp ve çok sayıda pişirme kabı açığa çıkmıştır. Benzeri platformlu ocaklar ile pişirme kapları bulunan mutfaklar Anadolu'nun çağdaş merkezlerinden bilinmektedir (Özgüç 1986: Lev. 9-11, 19, 29-32, 35, 39, 43; 2004: 54-67, şek. 20, 26, 27, 33-44; Larsen 2010: 74-77, fig. 1). Bu mekânın güneyindeki mekânın da yandığı anlaşılmış, yanık enkazın altından tüm mekânı kaplayan, doğudan batıya doğru eğimli

bir çakıl döşeli taban belirlenmiştir. Mekânda ele geçen taş ağırlıklar ve taş mekik, burada dokuma üretiminin yapıldığını da göstermektedir. Sayıları yoğunlaşan ve nitelikleri incelen DROB ve Orange Ware kapları yoğunlaşmıştır. Kırmızı astarlı, ağız kenarı dışında tek bir yiv bulunan çanak biçimleri, Üçtepe'de Erken Tunç Çağı sonlarına tarihlenmiştir. Pişmiş toprak figürün ve oyuncak kağı tekerleği, burada büyü ayinlerine ilişkin uygulamalarının varlığını göstermiştir. Enkazda ele geçen bir silindir mühür, dalgalı taramalı şeridin oluşturduğu alanlarda üstte oturan keçi, altta çift boğa başı motifleriyle bezelidir.

Tepe üzerinin güney kenarında bir metreye varan küllü dolgu altından gelen duvarlar dar-uzun mekânlar oluşturmaktadır. Küllü dolgu arasında saptanan devrilmiş duvarın bu yapılara ait olduğu, dolgu yığılırken duvarın devrilerek külün üzerinin kapatıldığı anlaşılmaktadır. Kül dolguda bulunan Geç Kalkolitik döneme tarihlenen kap parçaları dolgu ile taşınmış parçalar olarak nitelendirilmektedir. Açmanın güney yarısında gri küllü dolgu altından birbiriyle bağlantılı üç kerpiç duvar, hücre planlı bir yapıya aittir. Yapının bir duvarına entegre edilmiş, ateşleme bölümü ile pişirme bölümünün birbirinden ayrıldığı tipte bir kubbeli fırının duvarla bütünleştirildiği görülmüştür.

OTÇ 4. Tabaka

OTÇ 4. Tabakada tepe üzerinin güneydoğu bölümü kalın gri küllü dolgu ile kuzeydoğu bölümü balçık ve iri taş bloklarla yükseltılarak düzleştirilmiş ve tepe üzeri genişletilmiştir. Bu tabaka yapıları, birisi tadilat evresi (OTÇ 4a), diğeri yeni yapı evresi (OTÇ 4b) olmak üzere iki evrede inşa edilmiştir. Tadilat evresinde OTÇ 5. Tabaka yapılarına ait duvarların üzerine inşa edilen kerpiç duvarlara ait mekân tabanları, OTÇ 5. Tabaka tabanlarının kerpiç enkazı üzerine inşa edilmiştir. Buna göre OTÇ 4. tabaka yapılarını inşa edenler OTÇ 5. Tabaka yapısını kullanan kişiler olmalıdır. Yeni yapı evresinde OTÇ 5. Tabaka duvarları üzerine inşa edilen, büyük oranda iri dere taşlarıyla döşenen temeller üzerinde sert bej renkte kerpiçler kullanılırken, bazı duvarlar ince dere taşlarından oluşan temeller üzerine dayanıksız kırmızı renkli ıslak kerpiçlerle örülmüştür. Tepenin batı kesiminde diğer yapılardan farklı olarak, doğu-batı ve kuzey-güney yönlerinde tasarlanmış bir yapı ile ince çakıl döşeli yol da bu evreyi temsil etmektedir.

Tepenin doğu kesiminde, kuzeye doğru rampa halinde alçalan dar bir yol, çeşitli ince çakıl tabakaları halinde belirlenmiştir. Bu tabakada kullanılmayan yapı molozu alanları balçıkla düzleştirilmiş ve çok sayıda ahşap dikme çukuruna göre, çardak benzeri hafif yapılar inşa edilmiş, bazı alanlara tahıl

çukurları kazılarak bezelye, mercimek ve buğday depolanmıştır. Duvarlarda kullanılan kerpiçler standart olmayıp, kırmızı, bej ya da gri renklerde, olasılıkla kurutulmadan döşenmiş, saman oranı az hamurdan üretilmiştir. Bu evrede eski duvarlar kısmen tıraşlanarak yenileri bunlara yaslandırılmıştır. Bir mekân içerisinde yoğun yanmış döküntü kerpiç, pişirme kapları, buğday taneleri ele geçmiştir. Bu parçaların mekân içerisine yangın ile birlikte yukarıdan düştüğü sanılmaktadır.

Tepenin batı yarısında bulunan, yangın geçirmiş dört mekânda yoğun tümlenebilir kap parçaları ele geçmiştir. Mekânların dolguları üzerinde yanık mertekler bulunmuş, mekânların enkazlarında iki farklı küllü yangın ve moloz tabakasının bulunmasına karşın, bunların arasında tabana rastlanmaması, yanan yapıların iki katlı olabileceğini düşündürmektedir. L Batıdaki bir mekânın tabanı üzerinde, sırt üstü yatan yaklaşık 1,70 cm boylarında bir erişkin erkek bireye ait iskelet saptanmıştır. İskeletin bacaklarının iki yana açılmış olması, ellerinin bükülmüş olması ve başına aldığı darbe ile yangından etkilenmiş olması, bireyin yapının yanması sırasında hayatını kaybettiğini göstermektedir. Yıkıntı üzerinde bulunan ters kapatılmış DROB çanak içinde hayvan kemikleri bulunması, belki de yangın felaketinin bir daha meydana gelmemesi için yapılmış bir büyü ayini uygulamasını yansıtmaktadır. Bu tabakada bulunan yoğun koyu ağızlı portakal renkli çanak ve portakal rengi çömler Erken Tunç III-IV evrelerine tarihlenmiştir. Doğu Anadolu Erken Tunç Çağı seramik geleneğini andıran el yapımı parlak perdahlı siyah astarlı çanak, OTÇ kaplarının biçimine uymaktadır. OTÇ boyunca üretilen kırmızı-kahverengi boya astarlı çanak ve çömlere ve pişirme kapları da yoğundur.

Tadilat evresinin ardından bazı duvarların üzerine taş temeller konularak bej ya da kırmızı renkte kerpiç veya balçıklar ile örülen duvarlar, yeni yapı evresi olarak adlandırılmıştır. Kazı alanının kuzeydoğu kesiminde iri taş temeller üzerinde yükseltelen bir yapının doğu bölümünün inşası için önceki evrenin çakıl döşeli rampası yüksek bir balçık tabakası ile düzleştirilmiştir. Bu kesimde açığa çıkartılan bir mutfakta yan yana bir tandır ile üzeri düz, yandan bacalı bir yerli kuzine bulunmaktadır. Tepenin batı kesimindeki bir mekânın içine OTÇ 4. tabaka tabanı altında hasır parçaları ve küllü toprak altında larnax türü bir mezar saptanmıştır. Baş tarafı kuzeye gelecek şekilde hocker vaziyette yerleştirilen birey doğuya dönüktür. İskeletin kafasının altına bir ezgi taşı yerleştirilmiş ve ölü hediyesi olarak bir kap bırakılmıştır. Mezar kabı üzerine ağzı aşağı gelecek şekilde kapak konmuştur.

M 13 açmasında bulunan kırmızı kerpiç döşemenin batısında iç içe geçirilmiş halde bir Habur boyalı çanağı, biri koyu ağızlı portakal rengi çanak ve

bir monokrom ince çanak ele geçmiştir. Bu yapı katında kırmızı-kahverengi boya astarlı kaplar yoğun olarak yuvarlak biçimlerden oluşmaktadır. Temelin güneyindeki iri dere taşlarından oluşan dolgu, burada bulunan bir kapının sonradan doldurulmuş olabileceği izlenimini bırakmıştır. Kırmızı ıslak kerpiçlerle inşa edilen duvar dar olup, doğusundaki mekânın bej kerpiç duvarına yaslandırılmıştır. Temel taşlarının altına yerleştirilmiş, içerisinde küçük bir hayvana ait iskelet kalıntıları bulunan koyu ağızlı portakal rengi bir çanak büyük olasılıkla bir temel atma ayınının kalıntıları olmalıdır.

OTÇ 3. Tabaka

OTÇ 3. tabaka birkaç evreli ince çakıl döşeme yollar ile bunların iki yanında saptanan taş döşeme tabanlar, tek mekânlı kerpiç yapılar, özensizce dizilmiş taşların çevrelediği mekânlar ile çardak tipi hafif yapılara ait direk yerleştirme yerlerinden oluşmaktadır. Bunun yanı sıra bu tabakaya ait çok sayıda tahıl depolama çukuru tespit edilmiştir.

Kazı alanının batı tarafında OTÇ 2. tabaka yapısına ait temellerin altındaki yaklaşık 1 m kalınlıktaki sert balçık dolguda eğimli ince çakıl yolların batı yamaca doğru alçalarak devam ettiği belirlenmiştir. Dolgu üzerinde ve arasında saptanan ocaklar ve direk yerleştirme çukurları tepenin bu bölümünün mevsimlik olarak kullanıldığı izlenimini bırakmıştır. Dolguda bulunan bir silindir mühür üzerinde kazıma çizgilerle tahtında oturan bir figür ile karşısında sunağa libasyon yapan bir başka figür bulunmaktadır. K 12 açmasının kuzey kesiminde, OTÇ 2. tabaka yapı kompleksinin giriş koridorunun batısında, doğu-batı doğrultusunda uzanan kerpiç duvarın kuzeyindeki mekânda, içinde tümlenebilir kaplara ait parçalar ve karbonlaşmış mercimek ve buğday taneleri bulunan çok sayıda çukur ile birkaç evreli ocak tabanları bulunmuştur. Dörtgen biçimli ocak tabanından yoğun karbonlaşmış buğday toplanmıştır (Ökse *et al.* baskıda-b). İçinde buğday ve mercimek taneleri bulunan, kalıpta biçimlendirilmiş kabaca pişirme birimi ile pişirme kapları ocağın kuzey kenarına dizilmiştir.

Bu tabakada çeşitli alanlarda açığa çıkartılan küllü çukurlar içerisine bırakılmış pişmiş toprak figürün parçaları, çeşitli ayınle ilgili uygulamalara tanıklık etmektedir (Ökse *et al.* baskıda-a). L12 açmasında, OTÇ 5. tabakaya ait olduğu anlaşılan bir mekânın üst seviyesinde bulunan balçık doldurulmuş alanın altında açığa çıkan küllü alanda düşük ısıda pişirilmiş toprak boğa ve domuz figürleri ile bunlara ait boynuz parçaları toplanmıştır.

Tepenin merkezi kesiminde kerpiç döşeme içerisine açılmış 2 m derinlikte bir tahıl ambarı, düzenli kerpiçlerle çevrilmiştir. Bu kesimdeki OTÇ 4. tabaka

mimarisini bozarak yerleştirilen bir kuyu mezar oval biçimli taş duvar örülüdür. Mezar doğu-batı doğrultusunda 2.5 m, kuzey-güney doğrultusunda 1.5 m boyutlarda ve bugünkü haliyle 2,1 m derinliktedir. Mezar dolgusunda yoğun hasır izleri, tabanı üzerinde ikisi kapalı hocker tarzda yatırılmış iki iskelet ile bunların üzerine bırakılmış düzensiz bir üçüncü iskelet ile pişirme kaplarına ait alt gövde parçaları bulunmuştur.

Tepenin batı kenar kesiminde, duvarların güney kenarında açığa çıkan çömlek mezarlar, OTÇ 4. tabakaya ait taş temeli bozarak yerleştirildiklerinden, OTÇ 3. tabakaya ait olmalıdır. Bunlardan kuzeydekinde biri pişirme kabı diğeri RBWW türünde iki çömlek ağız ağza yerleştirilmiştir. Çömleklerden birisinin içinde bir bebeğe ait iskelet ile boyunlu içki kabı, boncuklar ve bronz süsleme parçası ele geçmiştir. Bunun güneyinde kazılan iki çömlek mezardan birisinde bebeğe ait çürümüş kemik parçaları, diğesinde tam hocker tarzda yatırılmış iki birey açığa çıkarılmıştır. Bireylerden biri yaklaşık 9 yaşlarında olup başının altına bir taş yerleştirilmiştir. Diğer birey daha küçük yaştadır. Mezar eşyası olarak 3 çömlekçik, 1 tunç bilezik ve 1 frit boncuk ele geçmiştir. Ev tabanları altına gömülen çömlek mezar geleneği Anadolu'da Assur Ticaret Kolonileri döneminden bilinmektedir (Özgüç 1950: 51-59, Lev. XXVII: 111, 113, XXVI: 106-107, XXV: 103; 1953: 28-32, Lev. XXI; 2004: 85-87, şek. 70).

OTÇ 2. Tabaka

Üçüncü tabakanın tesviye edilmesinden sonra tepenin kenarlarının sert balçık ile takviye edilmiş, tepe üzeri düzleştirilerek çakıl taşı ile döşenmiştir. Merkezi avlu yaklaşık 20 x 7 m boyutlarda olup, güneybatı köşesinde söve taşı ile kapı kanadını sabitleyen kerpiç destek bölümü bulunan giriş kapısı açığa çıkartılmıştır. Avlu doğuda bir mekân dizisi ile daraltılarak sokak haline getirilmiştir (Ökse – Görmüş 2006: 140-142). Yapı kompleksi ortalama 27-96 m² alanlar kaplayan 2-3 mekânlı yapı birimlerinden oluşmuştur. Avluya güneybatıdan girişi sağlayan 2.4 x 5.7 m boyutlarda koridorlu bir kapı girişi bulunmaktadır. Güney mekân dizisi dışardan girişi olan iki mekânlı bir birim, bunun doğusunda bir tandır ile kubbeli fırın bulunan mutfak, bunun doğusunda yanmış depo biriminden oluşmaktadır. Kuzey mekânlardan birisinde duvara sabitlenmiş bir ahşap mobilyaya ait yanmış kalıntılar saptanmıştır.

OTÇ erken tabakalarına ait kerpiç yapıların içleri kerpiç molozu ve taş ile doldurulduktan sonra üzeri kalın balçık ile düzleştirilmiştir. Balçık üzerine çakıl zemin döşenmiş ve oluşturulan balçık düzlem üzerine yerleştirilmiş çakıl taşlarından oluşan taban döşemesi inşa edilmiştir. İri kireçtaşlarından

inşa edilen, kalın temellerin üstüne güneşte kurutulmuş standart kerpiçlerle duvarlar örülmüştür (Ökse 2006: 139-141). Yapının güney ve batı kanatlarına ait duvarların korunan yükseklikleri ile devrilen duvarların uzunlukları bu kanatların 5,5 m yükseklikte iki katlı yapıların varlığını göstermektedir. Yapının kuzey kanadı ise 3 m yükseklikte tek katlı yapılardan oluşmuştur. Yapı kompleksinin batı birimine avludan girişi sağlayan söveli kapı girişi korunmuştur. Kesme taş bloklardan oluşan eşik taşının iç kısmında söve taşı yer almaktadır. Kapı yanarken kanadının açık olması, duvarın bu kesimindeki sıvanın renk değiştirmesine neden olmuştur. Kapıyı kapatmaya yarayan ahşap sürgünün yanmış kalıntıları girişin solundaki duvarda belirlenmiştir. Mutfak biriminde bulunan fırının ateşleme bölümü ayrılmış, kerpiç kubbe ile kapatılmış tipte olduğu, tabanı üzerinde bulunan pişirme kaplarına göre de yemek pişirmede kullanıldığı anlaşılmıştır.

OTÇ 2. tabakaya ait kontekstlerin malzemesi yoğunlukla yukarı Fırat Havzası'nda yaygın (Parker – Swartz Dodd 2003; 2005: 78-79; Matney *et al.* 2003: 183-186, fig. 5-8; Schachner 2002: 42-48; Laneri *et al.* 2006: 156-157, fig. 5-7, 10; 2008: 179; Özfırat 2006: 19-32; Kozbe 2010: 182-186) kullanılan fabrikasyon seramik olan kırmızı kahverengi Boya Astarlı Seramikten oluşmaktadır. İkinci yoğun grubu oluşturan çark yapımı standart tek renkli seramik Yukarı (Griffin 1980: Pl. 4, 15; di Nocera 1998: Abb. 9.2) ve Orta (Kaschau 1999: Taf. 9, 12) Fırat Havzası'ndan da bilinmektedir.

OTÇ 2-1. tabakalarda keskin gövdeli kap biçimleri yaygındır. Boya astar bazı kaplarda gövdenin belirli bölümlerine uygulanmış, astarsız bırakılan kısımlarında bu astarla enli yatay şeritler ya da dikey dalgalı hatlar oluşturulmuştur. Bu tip bezeme Giricano kazılarından da bilinmektedir (Schachner 2002: 48, Abb. 38; Ökse – Görmüş 2006: 174, fig. 17). İri çömlek ve küplerin dış yüzeyi urgan baskıları ve kabartma şeritlerle bezenmiş, yatay kabartma şeritlerin araları kazıma zikzak ya da dalgalı hatlarla doldurulmuştur. Bazı iri küp gövdeleri üzerinde silindir mühür baskılarına da rastlanmaktadır. Bu tabakada birkaç parça ile temsil edilen Gri Astarlı seramiğin üzerinde görülen kazıma, kesme, dolgu ve baskı bezemeler Nuzi'nin Erken Mitanni tabakalarından da bilinmektedir (Starr 1937: 368, Pl. 56, I-T, V, W; Oates *et al.* 1997: 65-66, 74, fig. 189). Yukarı Habur Havzası'nda ve Kuzey Suriye'de yaygın olarak ele geçen Habur Boyalı Seramiği (Oates *et al.* 1997: 63-77, fig. 190-193, 195, 200; 2001: 63, 145; Oguchi 1997; Nigro 1998: fig. 4, 11) Yukarı Dicle Havzası'nda da yaygındır (Özfırat 2006: 25-29; Kozbe 2010: 179-182, fig. 6; Kozbe *et al.* 2004: fig. 20; Schachner 2003: fig. 34-35; Ökse – Görmüş 2006: 174, fig. 16). Yapı molozu kaldırılırken bulunan bir küp parçası üzerindeki

çiviyazısı işaretleri okunamamakla birlikte, bölgede bu yazının tanındığı, ancak olasılıkla bezeme amacı ile kullanıldığı düşünülmektedir. Yapıda ele geçen iki silindir mühür İkinci Suriye üslubuna benzeyen yerel bir atölyenin ürünü olmalıdır. Buna karşın yapıda herhangi bir silindir mühür baskısına rastlanmamıştır.

Avluyu güneyden sınırlayan duvar kuzeye, kuzeyden sınırlayan duvar güneye, batıdan sınırlayan duvar ise doğuya doğru devrilerek avlu tabanını kaplamıştır. Bazı duvarları kuzeye ve doğuya doğru meyil etmiş, kerpiç sıralarının kayması dikey ekseninde düzensiz dalgalanmalara yol açmış, bazı kerpiç sıraları ezilerek incelmış, çatlamlar ve kerpiç aralarında açılmalar meydana gelmiştir. Bazı duvarların eksik bölümleri balçık ile doldurularak onarılmış, eğilen duvarlara kerpiç payandalar inşa edilmiştir. Yapı tabanlarında yoğun buluntu ya da insan iskeletleri ele geçmemiş olması, yapının depremden sonra boşaltıldığı, onarım sırasında meydana gelen depremin de duvarları devirdiği izlenimini bırakmıştır (Ökse 2007; Ökse – Görmüş 2006: 187-189; Ökse *et al.* 2009; 2010; Esentürk *et al.* 2007). İlısu Barajı dolun alanında yer alan Hirbemerdon A evresi (Laneri *et al.* 2006: 156), Kenantepe C1 yapısı (Parker – Swartz Dodd 2005: 79) ve Giricano A yapısında (Schachner 2002: 15, 17, 19) devrilmiş duvarlar belirlenmiş, Ziyarettepe BBB yapısı (Matney *et al.* 2002: 63; 2003: 183; Roaf 2005: 22) ile Üçtepe 11. Tabaka yapısının (Özfirat 2006: 19) tavanı çok sayıda seramik kabın bulunduğu taban üzerine çökmüştür.

Salat Tepe Bitlis bindirme kuşağının ortalama 75 km güneyinde yer almaktadır ve 20. yy'da bu kuşakta Richter ölçeğine göre 6.9-7.1 büyüklüğünde depremler meydana gelmiştir (Guidobone *et al.* 2004: 106; Hempton 1985; www.kronoloji.gen.tr). Bitlis Bindirmesine bağlantılı Zagros bindirme kuşağında yer alan Godin Tepe III2 tabakası MÖ 1650-1600 yıllarında şiddetli bir deprem sonucu yıkılmıştır (Berberian – Yeats 2001: 565, 567, Tab. 1; Young 1968: 160; 1969: 11-13, Pl. IV). Nuzi'de ele geçen bu döneme ait bir deprem falı metni (Lachemann 1937: 4; Weidner 1939-41) bölgenin ardına meydana gelen şiddetli depremlerden etkilendiğine işaret etmektedir. Deprem enkazının üzerine açılan bazı çukurlara hayvan kemikleri ile pişmemiş ya da çok az pişmiş insan ve hayvan figürleri kırılarak bırakılmıştır (Ökse *et al.* baskıda-a). Bu çukurlardan birisinde bir keçi/koyun iskeletinin bütün halde kurban edildiği, iki çukura da birer sığır ayağı bırakıldığı görülmüştür. Bu uygulama çiviyazılı kaynaklarda tarif edilen büyü bozma ayinlerinin kalıntılarıdır.

Salat Tepe'nin 2. tabakasından alınan üç karbon örneği üzerinde yapılan radyokarbon analizi, bu tabakayı MÖ 17. yy ile 16. yy'ın başlarına tarihlenmiştir

(Ökse – Görmüş 2006: 141-142). Bu tarih Salat Tepe ile aynı malzeme koleksiyonlarına sahip olan Ziyaret Tepe'deki "Şiddetli Yanmış Yapı" (Roaf 2005: 21-23) ile Hirbemerdon A Evresinden alınan karbon tarihleri (Laneri *et al.* 2006: 71-72, 156, Tab. 1, fig. 4) ile uyuşmaktadır. Kenantepe'de açığa çıkartılan "Kamu yapısı"ndan alınan radyokarbon tarihleri ise MÖ 19-17. yy'ları vermektedir (Parker *et al.* 2004: 587-590, fig. 11-12; Parker – Swartz Dodd 2003: 36-39). Türbe Höyük'te bulunan benzeri malzeme grubuna sahip tabakada ele geçen Mitanni dönemine ait çiviyazılı tabletler de bu tabakayı MÖ 16. yy'a tarihlenmektedir (Sağlamtimur – Ozan 2008: 5).

OTÇ 1. Tabaka

Depremin ardından zaman geçirmeden yapı enkazı üzerine inşa edilen birinci yapı katı duvarları kısmen ikinci tabaka duvarları üzerine taş temel yerleştirildikten sonra standart kerpiçlerle inşa edilmiştir. Bu yapılarda kırmızı-kahverengi boya astarlı standart seramik ve Habur Boyalılarının yanı sıra az oranda Nuzi boyalıları ele geçmiştir. Geç Habur ve Nuzi boyalılarının bir arada bulunduğu kontekstler Kuzey Suriye'de MÖ 16. yy'ın ikinci yarısına ve 15. yy'a, Habur 4a evresi olarak da tanımlanan Erken Mitanni dönemine tarihlenmektedir (Ökse – Görmüş 2006: 134, fig. 40; Pfälzner 1995: 231, 235, 237, fig. 137; Oates *et al.* 1997: 35; Oguchi 2006: 55; Stein 1984: 30; Oates *et al.* 2001: 68, 147; Akkermans – Schwartz 2003: 309). Bu tabakada ele geçen açık kahverengi astarlı düğme dipli içki bardakları ile keskin omuzlu çanak tipleri Kuzey Suriye Geç Habur (Habur 4) tabakalarında (Oguchi 2000: 107) ve Yukarı Dicle Havzası'nın Mitanni dönemi tabakalarında yaygındır (Schachner 2004: 507; Kozbe *et al.* 2004: 465; Sağlamtimur –Ozan 2008: 6; Özfırat 2006: 33-38; Matney *et al.* 2004: 389; Pfälzner 1995: 71, 231, 235, 237, fig. 135, 137, pl. 9c, 11a, 13f, 53a-b, 173d, 178e, g; Oates *et al.* 1997: fig. 185/78-80, 188/163, 189/200, 194). Habur 4 evresi (1550-1400 BC) Erken Mitanni dönemine, bir başka deyişle OTÇ sonuna tarihlenmektedir (Pfälzner 1995: 235). Tepe üzerinde Orta Assur Dönemi'ne tarihlenebilecek az sayıda parça birkaç çukurda ele geçmiştir.

Besin Ekonomisi

Yukarı Dicle Havzası'ndaki bağımsız ekonomik merkezler arasındaki mesafeler 5-22 km arasında değişmekte, bunların çevresinde birbirinden bağımsız tarım ekonomilerine sahip küçük birimler bulunmaktadır. Büyük merkezlerde açığa çıkartılan anıtsal yapı kompleksleri bu dönemde Kuzey Mezopotamya'da çiviyazılı arşivlerle belgelenen tarım çiftliklerine dayalı

ekonomik sistem (dimtu-sistemi) ile karşılaştırılmıştır (Radner – Schachner 2004: 113). Salat Tepe yaklaşık 1,5 hektarlık alan kaplamakta ve Salat Çayı boyunca uzanan, ortalama 1200 hektarlık tarım alanının merkezinde yer almaktadır. Kuzey Suriye’de yapılan, höyüklerin çevresindeki seramik yayımları analizi değerlendirmesinde (Wilkinson 1994: 499, 503; 2003: 40) MÖ 2. binin ilk yarısında hektar başına 100-200 kişilik nüfus hesaplanmıştır. Buna göre Salat Tepe’nin 1,5 hektarlık alanında en fazla 300 kişinin yaşayabileceği ön görülmektedir. Bir çiftçi ailesinde tarım alanında çalışabilecek 6 kişinin olduğu (Yakar 2000: 145-147) temel alındığında Salat Tepe OTÇ topluluğu ortalama 50 ailede oluşmuş olmalıdır.

Nuzi (Wilhelm 1982: 63) ve Alalah (Wiseman 1953) arşivlerinden elde edilen verilere göre MÖ 2. binin ortalarında bu krallıklara bağlı tarımcı köylerde ortalama 25 evde 5-6 kişilik aileler yaşamaktadır ve bir köyün nüfusu 120-150 kişi arasında değişmektedir. Alalah arşivlerine göre bir çiftçi ailesi büyüklükleri 22-76 hektar arasında değişen tarla alanını kiralamış ve işletmiştir. Alalah arşivlerinde belirtilen en küçük tarla alanı olan 22 hektar temel alındığında, Salat Tepe’de yaşadığı var sayılan 50 aile toplam 110 hektarlık tarla alanını işleyebilecektir. Kuzey Suriye’de bir kırsal yerleşimin çevresinde ortalama 2 km yarıçapında bir alanın (1200 hektar) tarla olarak kullanıldığı (Wilkinson 1993: 560-565; 1994: 493, 497), düşünülürse, Salat Çayı boyunca uzanan 1200 hektarlık verimli tarım alan ile eşdeğerdir. Alalah arşivleri de bir çiftçi ailesi için benzeri büyüklüklerde alanlardan söz etmektedir. Kuru tarım uygulamalarında tarlaların nadasa bırakıldığı göz önüne alındığında bir yılda bu alanın yarısının (600 hektar) ekildiği ve Salat Tepe’de yaşadığı var sayılan 50 ailenin her birinin payına düşen ortalama 24 hektarlık alanın 12 hektarlık bölümünü işlediği ön görülmektedir.

Makineli tarımın başladığı yakın zamana kadar bölgede karasaban, döven, çatal/yaba gibi geleneksel tarım aletleri (Ertuğ-Yaraş 1977: 256, 271; Yakar 2000: 167-169, 172) kullanılmıştır. Eski Önasya’da bir çift öküzün çektiği karasabanı bir kişinin tuttuğu, ikinci kişinin açılan hatlara tohumları bıraktığı, üçüncü kişinin de tohumları korumak için kuşları kovaladığı ve etnolojik verilere göre iş gücü temel alındığında 3 kişilik bir ekibin 12 hektarlık tarım alanını 2 ayda işleyebilecektir. Her ailede bulunduğu var sayılan beş kişinin bu büyüklükte bir tarlanın ürününü orak ile hasat etmesi ve döven ile saplarından ayrılması yaklaşık 1,5 ayda, dövülen ürünün rüzgarda savrulması ve elekten geçirilerek kabuklarından ayrılması işlemi de 2-2,5 ayda tamamlanabilecektir.

Nuzi arşivlerine göre Mitanni döneminde tohumun beş katı (1:5) ürün elde edilmiş (Zaccagnini 1975: 182-194; Wilhelm 1980: 22, 26), 20. yy başlarında ise bu oran iki misli artmıştır (1:10). Buna göre Salat Tepe'nin OTÇ ürünü, Diyarbakır çevresinde 20. yy başlarındaki 1:15 ürün oranının (Ökse – Görmüş 2012; Ökse *et al.* 2012) yarısı (1:7,5) kadar olmalıdır. Nuzi çevresindeki tarımcı yerleşmelerde 4-5 kişilik bir çekirdek ailenin yıl boyunca beslenmesi ve bir sonraki yılın tohumluğu için ortalama 2,5-3 hektarlık bir tarlanın ürünü gerektiği temel alınarak Salat Tepe'de yaşadığı var sayılan 50 ailenin beslenmesi için 133 hektarlık alanın ürünü gerekmektedir. Bunun yanı sıra, yaklaşık 66 hektarlık alanın ürünü 600 hektarlık tarlanın tohumu olarak ve 36 hektarlık tarlanın ürünü tarlaların tümünün sürülmesinde kullanılacak ortalama 100 öküzün yemi olarak kullanıldığında, yerleşimin çevresindeki tarlaların tümü işlenirse, kalan 365 hektarlık alanın ürünü, % 60 oranındaki kârı oluşturacaktır.

Yukarı Habur Havzası'nın doğu kesiminde yer alan merkezler MÖ 2. binin ilk yüzyıllarında kırsal boyutlarını korumuşlardır. MÖ 18. yy'dan itibaren yeniden kurulan kentler arasında Eski Assur kralı Şamşi Adad'ın kenti Şubat-Enlil (Tell Leilan I) (Akkermans – Schwartz 2003: 296-297, 308-309), araştırma alanının bu dönemde Assur kontrolünde olabileceğini düşündürmektedir. Bunu izleyen dönemde Mari kralı Zimri-Lim Yukarı Dicle Havzası'nda Şimānum, Tušhum and Dirra/Dirru kentlerinden söz etmiş (Karg 1999: 275), Eski Hitit kralı I. Hattušili Hurrili Hapiru birliklerini konu alan tabletini kendisine vasal antlaşmasıyla bağlı olan Tikuanni kralı Tunip-Tešup'a göndermiştir. Bu bağlantı Alalah tabletlerinde sözü edilen, toprak tahsis edilen Hurrili Hapiru birliklerinin Yukarı Dicle Havzası'nda da dimtu sistemi çerçevesinde tarım ekonomisini yürüttüklerini düşündürmektedir.

Prof. Dr. A. Tuba Ökse

Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü

Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı

Umuttepe Yerleşkesi, 41380 Kocaeli

tubaokse@yahoo.com

Middle Bronze Age of the Upper Tigris Region in the Light of the Excavations at Salat Tepe within the Zone to be Affected by the Ilisu Dam.

Salat Tepe takes place in Upper Tigris region will be flooded by the lake which will be formed by the Ilisu Dam. The earliest settlement on Salat Tepe is dated to the Chalcolithic period from the Halaf-Early Ubaid transition until the end of the Late Uruk period. On the mound summit five building levels dating to the Middle Bronze Age (MBA) are exposed. These levels are disturbed by several Early Iron Age pit-houses, Hellenistic-Roman and medieval granary pits modern graves.

The site is continuously occupied throughout the MBA with an archaeological sequence providing valuable insights into the development of the cultural properties of the region. The lowest architectural level is dated to the late 3rd-early 2nd Millennium BC; to the Khabur 1 period (EBA IV- MBA I). Hard burned fine pasted potshards resembling the EBA III-IV wares appear in these contexts. The pottery assemblages include Dark Rimmed Orange Bowls, Red-Brown Wash Ware and cooking pots. The walls of the structures constructed in level 5 were reused in Level 4, and new walls were built with mud bricks in mostly in red. The strongly levelled structures flanking the pebble roads are damaged by storage pits of level 3. The northern structure is represented by four rooms and the eastern with a kitchen furnished by an oven and a tandoor on the stone paved floor. The northern part is plastered with red mud bricks, and a circular granary pit was built in the plaster with mud bricks. Level 4 was used in the Khabur phase 1 dating to the first two centuries of the second Millennium BC (MBA 1-II). Level 3 is represented by narrow roads renewed by several pebble floors. Three units of a structure to the south are damaged by pits filled with ash and shards of cooking pots. A deep shaft grave and pot burials were dug into the earlier levels. Several storage pits were dug into the earlier levels containing ash and large amounts of carbonized cereals such as peas, wheat and lens. The pottery collected from the fill consists of Dark Rimmed Orange Bowls, Monochrome Ware and Red-Brown Wash Ware. The Early Bronze Age III-IV wares are represented by a few shards.

The mound summit is enlarged in Level 2, and levelled by filling the rooms and pits of the preceding level with mud brick, stones and mud. A building complex built with standard mud bricks is erected on this plain surface. The buildings around this open area are composed of 2-3-roomed units. The heights of the in situ preserved walls and the lengths of their collapsed upper parts indicate two-storeyed units bordering the courtyard from the South and West, and one-storeyed units from the North and East. The mud brick fall registered in all trenches and the typical deformation observed at several walls point to a collapse caused by an earthquake. The pottery collected from the building complex consists mostly of the Red Brown wash Ware, the Khabur Painted Ware and the Buff Slipped Ware. A few shards of the Dark Rimmed Orange Bowls are found only among the debris. Level 2 was inhabited during the Khabur phase 2-3 (MBA III). The latest level was built on the debris of the former building. Several vessels of the Red Brown Wash Ware, the Khabur Painted Ware, the Monochrome Ware, and buff slipped monochrome nipple-based beakers and straight rimmed carinated bowls as well as shards of the Nuzi Painted Ware date these contexts to the Khabur Phase 4 (MBA III- LBA I) contemporary to the Early Mitanni period. The MBA settlement was inhabited by farmers cultivating the fields on the Salat River. The settlement at Salat Tepe might have been a farmstead (*dimtu?*) as supposed for other contemporary sites in the region. Several sites were occupied further in the Middle Assyrian Period; however, Salat Tepe was not occupied during the LBA II; the Middle Assyrian standard pottery is found only in a few storage pits.

Kaynakça

- Akkermans, P. M. M. G. – G. M. Schwartz
2003 *The Archaeology of Syria from Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies* (ca. 16,000-300 BC), Cambridge.
- Algaze, G. – R. Breuninger – C. Lightfoot – M. Rosenberg
1991 “The Tigris-Euphrates Reconnaissance Project: A Preliminary Report of the 1987-1990 Seasons”, *Anatolica* 17: 175-240.
- Berberian, M. – R. S. Yeats
2001 “Contribution of Archaeological Data to Studies of Earthquake History in the Iranian Plateau”, *Journal of Structural Geology* 23: 563-584.
- Ertuğ-Yaraş, F.
1977 *An Ethnoarchaeological Study of Subsistence and Plant Gathering in Central Anatolia*, UMI Dissertation Services, Ann Arbor.
- Esentürk, Y. – A. T. Ökse – A. Görmüş
2007 “Anadolu Bronz Çağından Deprem İzleri”, *International Earthquake Symposium Kocaeli 2007*: 759-762. <<http://kocaeli2007.kocaeli.edu.tr/kocaeli2007/index.htm>>
- Görmüş, A.
2010 “New Approaches for Interpretation of Eastern Anatolian Early Iron Age Pits: Semi-Subterranean Cooking Facilities from Salat Tepe”, P. Matthiae (ed.), *Proceedings of the 6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East* 3, Wiesbaden: 365-373.
- Griffin, E. E.
1980 “Phase G-J, The Middle and Late Bronze Age”, M. van Loon (ed.), *Korucutepe* 3, Amsterdam–New York–Oxford: 1-126.
- Guidoboni, E. – F. Bernardini – A. Comastri
2004 “The 1138-1139 and 1156-1159 Destructive Seismic Crises in Syria, South-Eastern Turkey and Northern Lebanon”, *Journal of Seismology* 8: 105-27.
- Hempton, M.
1985 “Structure and Deformation of the Bitlis Suture Near Lake Hazar, Southeastern Turkey”, *Geological Society of America Bulletin* 96: 233-43.
- Karg, N.
1999 “Gre Dimse 1998: Preliminary Report”, N. Tuna – Öztürk J. (eds.), *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları*, Ankara: 237-296.
- Kaschau, G.
1999 *Lidar Höyük, Die Keramik der Mittleren Bronzezeit*. *Archaeologica Euphratica* Band 3, Mainz am Rhein.
- Kozbe, G.
2010 “Kavuşan Höyük Kazısı 2008”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 31/4: 173-197.

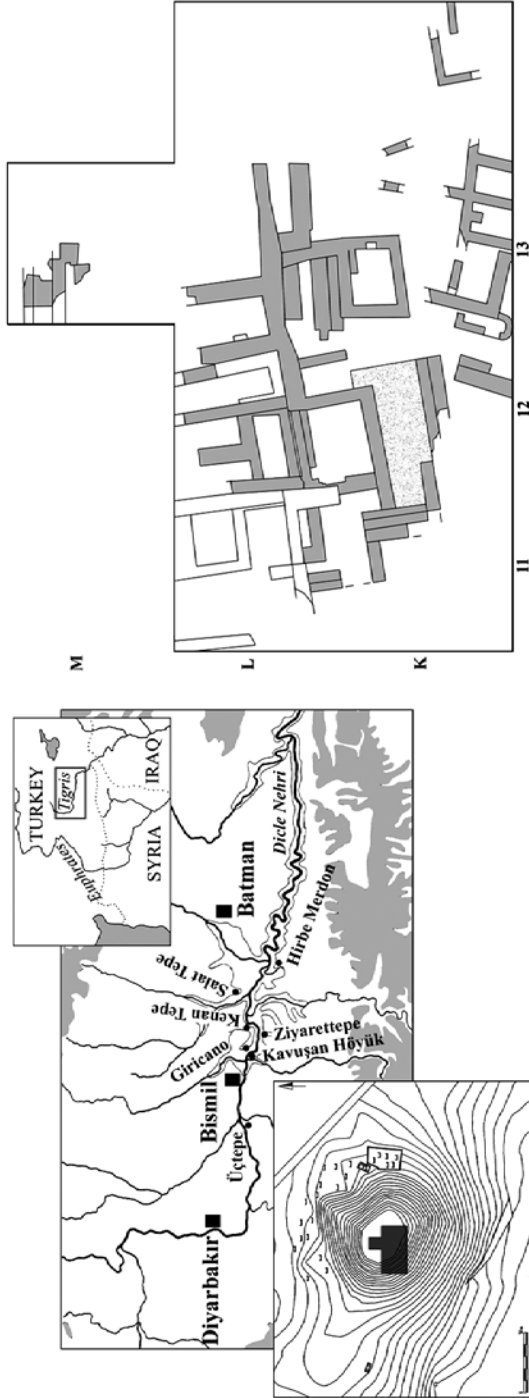
- Kozbe, G. – K. Köroğlu – H. Sağlamtimur
2004 “2001 Excavations at Kavuşan Höyük”, N. Tuna – J. Öztürk (eds.), *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları*, Ankara: 463-503.
- Lacheman, E. R.
1937 “An Omen Text from Nuzi”, *Revue d’Assyriologie et d’Archéologie Orientale* 34/1: 1-8.
- Laneri, N. – A. D’Agostino – M. Schwartz – S. Valentini – G. Pappalardo
2006 “Preliminary Report of the Archaeological Excavations at Hirbemerdon Tepe, Southeastern Turkey”, *Anatolica* 32: 153-188.
- Laneri, N. – M. Schwartz – J. Ur – S. Valentini – A. D’Agostino – R. Berthon – M. M. Halde
2008 “The Hirbemerdon Tepe Archaeological Project 2006-2007: A Preliminary Report on the Middle Bronze Age ‘Architectural Complex’ and the Survey of the Site Catchment Area”, *Anatolica* 34: 177-240.
- Larsen, M. T.
2010 “The Archives from Kültepe/Kanesh”, *Anatolia’s Prologue. Kültepe Kanesh Karum. Assyrians in İstanbul*, İstanbul: 74-81.
- Matney, T. – M. Roaf – J. McGinnis
2002a “Archaeological Excavations at Ziyaret Tepe, Diyarbakır Province, 2000”, N. Tuna – J. Velibeyoğlu (eds.), *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, Ankara, 517-547.
- Matney, T. – M. Roaf – J. McGinnis – H. McDonald
2002b “Archaeological Investigations at Ziyaret Tepe, 2000 and 2002”, *Anatolica* 28: 47-89.
- 2004 “Excavations at Ziyaret Tepe, 2001”, N. Tuna – J. Greenhalg – J. Velibeyoğlu (eds.), *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları*, Ankara: 387-423.
- Matney, T. – J. McGinnis – H. McDonald – K. Nicoll – L. Rainville – M. Roaf – M. L. Smith – D. Stein
2003 “Archaeological Investigations at Ziyaret Tepe – 2002”, *Anatolica* 29: 175-221.
- Nigro, L.
1998 “Ebla and the Ceramic Provinces of Northern Syria in the Middle Bronze Age: Relationships and Interconnections with the Pottery Horizons of Upper Mesopotamia”, M. Lebeau (ed.), *About Subartu, Subartu* 4/1, Turnhout: 271-303.
- Di Nocera, G. M.
1998 *Die Siedlung der Mittelbronzezeit von Arslantepe*, Roma.

- Oates, D. – J. Oates – H. McDonald
 1997 *Excavations at Tell Brak 1, The Mittani and Old Babylonian Periods*, Cambridge-London.
- 2001 *Excavations at Tell Brak 2, Nagar in the Third Millennium BC*, Cambridge-London.
- Oguchi, H.
 1997 “A Reassessment of the Distribution of Khabur Ware. An Approach from an Aspect of its Main Phase”, *Al-Rafidan* 18: 195-223.
- 2000 “The Late Khabur Ware Problem Once Again”, *Al-Rafidan* 21: 103-126.
- 2006 “The Date of the Beginning of Khabur Ware Period 3: Evidence from the Palace of Qarni-lim at Tell Leilan”, *Al-Rafidan* 27: 45-58.
- Ökse, A. T.
 2004 “2001 Rescue Excavations at Salat Tepe”, N. Tuna – J. Greenhalg – J. Velibeyoğlu (eds.), *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları*, Ankara: 603-640.
- 2006 “A Monumental Middle Bronze Age Building at Salat Tepe on the Upper Tigris (Turkey)”, *Antiquity* 80 (309). <<http://antiquity.ac.uk/ProjGall/okse2/index.html>>.
- 2007 “Archaeological Evidence for a sixteenth-century BC Earthquake on the Southeastern Anatolian Faultline”, *Antiquity* 81/312, <<http://antiquity.ac.uk/ProjGall/okse2/index.html>>.
- 2008 “Preliminary Results of the Salvage Excavations at Salat Tepe in the Upper Tigris Region”, J. M^a Córdoba (eds.), *Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, Vol. 2, Madrid, 683-697.
- 2011 “Salat Tepe Kalkolitik Dönem Yerleşimi”. A. Öztan – Ş. Dönmez, (eds.), *Karadeniz’den Fırat’a Bilgi Üretimleri. Önder Bilgi’ye Armağan Yazılar*, Ankara: 269-298.
- Ökse, A. T. – A. O. Alp
 2002 “2000 Excavations at Salat Tepe”, N. Tuna – J. Velibeyoğlu (eds.), *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, Ankara: 645-670.
- Ökse, A. T. – A. Görmüş
 2006 “Excavations at Salat Tepe in The Upper Tigris Region: Stratigraphical Sequence and Preliminary Results of the 2005-2006 Seasons”, *Akkadica* 127/2: 119-149.
- 2009 “Nomadic Way of Life in the Early Iron Age: A Study on the Evidence from Salat Tepe in the Upper Tigris Region”, H. Oniz (ed.), *Proceedings of the XII. Symposium on Mediterranean Archaeology*, B.A.R. S 1909. Oxford: 165-172.
- 2012 “The Middle Bronze Age Sites in the Upper Tigris Region Reflecting an Administrative System Basing on Agricultural Economy: A Case Study

- on Salat Tepe”, P. Pfälzner – N. Laneri – S. Valentini (eds.), *Looking North: The Socioeconomic Dynamics of the Northern Mesopotamian and Anatolian Regions During the Late Third and Early Second Millennium BC*. Wiesbaden, Harrasowitz, 129-136.
- baskıda “Mesopotamian Chalcolithic Cultures in the Upper Tigris Region: A Case Study on Salat Tepe and its Environment”, Y. Morozova – H. Oniz (eds.), *Proceedings of the 14th Symposium on Mediterranean Archaeology*, B.A.R., Oxford.
- Ökse, A. T – A. Görmüş – N. İnal
2007 “İlisu Barajı Salat Tepe 2005 Kazısı”, 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1*: 51-64.
- Ökse, A. T. – A. Görmüş – N. Soyukaya
2008 “İlisu Barajı Salat Tepe 2006 Yılı Kurtarma Kazısı”, 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı I*: 307-320.
- Ökse, A. T. – A. Görmüş – E. Atay
2009 “Collapsed Walls of a Middle Bronze Age Building at Salat Tepe (Diyarbakır), Evidence for an Earthquake?”, Ç. Özkan Aygün (ed.), *Soma 2007. Proceedings of the XI Symposium on Mediterranean Archaeology*, B.A.R., S 1900, Oxford: 277-283.
- Ökse, A. T. – Y. Esentürk – A. Görmüş – A. Bora – K. Uslu
2010 “The Collapse of a Middle Bronze Age Building Complex at Salat Tepe Due to an Earthquake”, P. Matthiae (eds.), *Proceedings of the 6th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East I*, Wiesbaden: 465-480.
- Ökse, A. T. – A. Görmüş – T. Bozkurt
baskıda-a “Rituals practiced in the Middle Bronze Age Settlement at Salat Tepe: A Tentative Interpretation”, P. M. Militello – H. Oniz (eds.), *Proceedings of the 15th Symposium on Mediterranean Archaeology*, B.A.R., Oxford.
- Ökse, A. T. – A. Görmüş – G. Kaynak
baskıda-b “Kitchen Furniture in the 2nd Millennium BC: Evidence from Salat Tepe”, P. M. Militello – H. Oniz (eds.), *Proceedings of the 15th Symposium on Mediterranean Archaeology*, B.A.R., Oxford.
- Ökse, A. T. – E. Oybak Dönmez – A. Görmüş – M. Gürbüz – M. Özdeğer
2012 “The Middle Bronze Age Farming Economy of the Upper Tigris Region: A Reconstruction Basing on Archaeological, Archaeobotanical and Ethnoarchaeological Analysis”, *Akkadica* 133/1: 67-106.
- Özfirat, A.
2006 *Üçtepe II: Tunç Çağları (13-10. Yapı Katları)*, Ege Yayınları, İstanbul.
- Özgüç, T.
1950 *Türk Tarih Kurumu tarafından yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1948*, Ankara.
- 1986 *Kültepe-Kaniş II. Eski Yakındoğu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar*, Ankara.

- 2004 Kültepe Kaniş/Neşa. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Özgüç, T. – N. Özgüç
1953 *Türk Tarih Kurumu tarafından yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1949*, Ankara.
- Parker, J. B. – L. Swartz Dodd
2003 “The Early Second Millennium Ceramic Assemblage from Kenan Tepe, Southeastern Turkey. A Preliminary Assessment”, *Anatolian Studies* 53: 33-69.
- 2005 “The Upper Tigris Archaeological Research Project. A Preliminary Report from the 2002 Field Season”, *Anatolica* 31: 69-110.
- Parker, J. B. – A. Creekmore – L. Swartz Dodd
2004 “The Upper Tigris Archaeological Research Project (UTARP): A Preliminary Synthesis of the Cultural History of Kenan Tepe”, N. Tuna – J. Greenhalgh – J. Velibeyoğlu (eds.), *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları*, Ankara: 547-602.
- Pfälzner, P.
1995 *Mittanische und mittelassyrische Keramik: eine chronologische, funktionale und produktionsökonomische Analyse, Berichte der Ausgrabung Tall Seh Hamad/Dur-Katlimmu 3*, Berlin.
- Radner, K. – A. Schachner
2004 “Das Archiv von Giricano”, K. Radner – A. Schachner (eds.), *Subartu 14: Ausgrabungen in Giricano 1. Das mittelassyrische Tontafelarchiv von Giricano/Dunnu-Sha-Uzibi*, Turnhout, 113-119.
- Roaf, M.
2005 “The Brightly Burned Building”, *Anatolica* 31: 153-188.
- Sağlamtimur, H. – A. Ozan
2007 “Siirt-Türbe Höyük Kazısı-Önrapor”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi* 2007/2: 1-37.
- Schachner, A.
2002a “Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Giricano (Diyarbakır/Türkei) 2000”, N. Tuna – J. Velibeyoğlu (eds.), *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, Ankara: 549-611.
- 2002b “Ausgrabungen in Giricano (2000-2001), Neue Forschungen an der Nordgrenze des Mesopotamischen Kulturraums”, *Istanbul Mitteilungen* 52: 9-57.
- 2003 “From the Bronze to the Iron Age. Identifying Changes in the Upper Tigris Region. The Case of Giricano”, B. Fischer – H. Genz – É. Jean – K. Köroğlu (eds.), *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions*, Istanbul: 151-163.

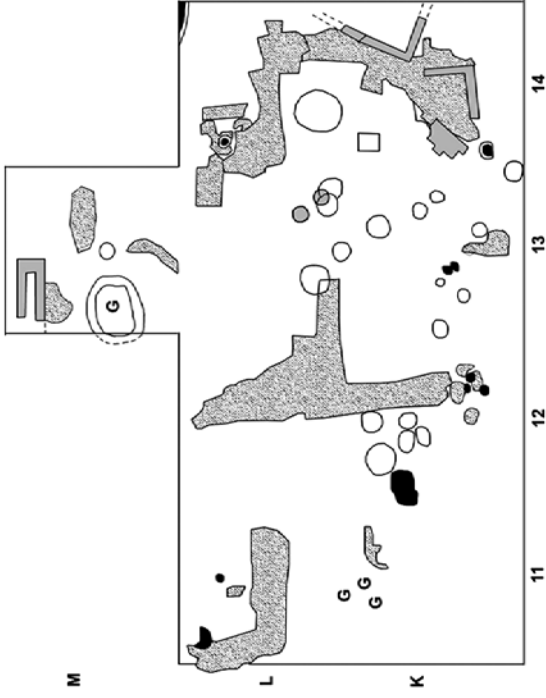
- 2004 “Vorbericht über die Ausgrabungen in Giricano, 2001”, N. Tuna – J. Greenhalgh – J. Velibeyoğlu (eds.), *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları*, Ankara: 505-546.
- Starr, R. F. S.
1937 *Nuzi. Report on the Excavations at Yorgan Tepe Near Kirkuk, Iraq, 1927-1931*, Harvard University Press, Cambridge.
- Stein, D. L.
1984 *Khabur Ware and Nuzi Ware*, Assur V.4, Malibu.
- Weidner, E. F.
1939-41 “Der Erdbeben-Text aus Nuzi”, *Archiv für Orientforschung* 13: 231-232.
- Wilhelm, G.
1980 *Das Archiv des Silwa Teššup*, Heft 2, Rationenlisten I, Wiesbaden.
1982 *Grundzüge der Geschichte und Kultur der Hurriter*, Darmstadt.
- Wilkinson, T. J.
1993 “Linear Hollows in the Jazira, Upper Mesopotamia”. *Antiquity* 67: 548-562.
1994 “The Structure and Dynamics of Dry-Farming States in Upper Mesopotamia”, *Current Anthropology* 35/5: 483-520.
2003 “Archaeological Survey and Long-Term Population Trends in Upper Mesopotamia and Iran”, N. F. Miller – K. Abdi (eds.), *Yekibud Yekinabud, Essays on the Archaeology of Iran in Honor of William M. Sumner*, Los Angeles, 39-59.
- Wiseman, D. J.
1953 *The Alalakh Tablets*, London.
- Yakar, J.
2000 *Ethnoarchaeology of Anatolia. Rural Socio-Economy in the Bronze and Iron Ages*, Jerusalem.
- Young, T. C. Jr.
1968 “Godin Tepe”, *Iran* 6: 160-161.
1969 “Excavations at Godin Tepe, First Progress Report”, *Occasional Paper 17 of the Royal Ontario Museum*, Ontario.
- Zaccagnini, C.
1975 “The Yield of Fields at Nuzi”, *Oriens Antiquus* 14: 181-225.



Orta Tunç Çağı 5. Tabaka Planı

Salat Tepe'nin Konumu

Res. 1 Salat Tepe'nin Konumu ve Orta Tunç Çağı 5. Tabaka Planı

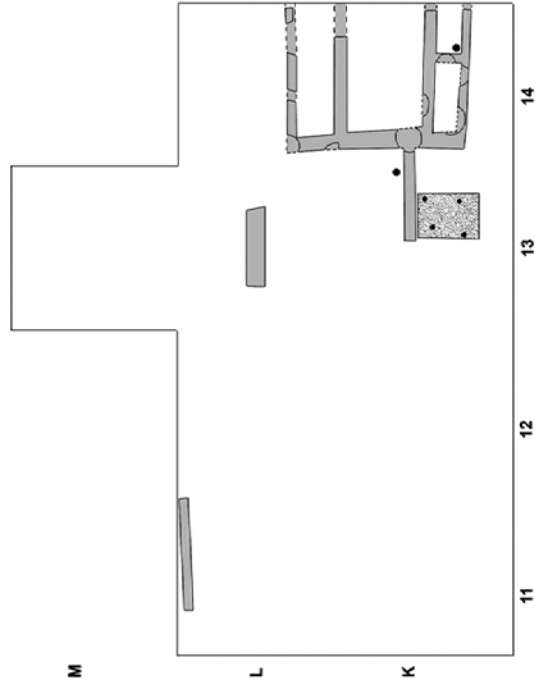


Orta Tunç Çağı 3. Tabaka Planı

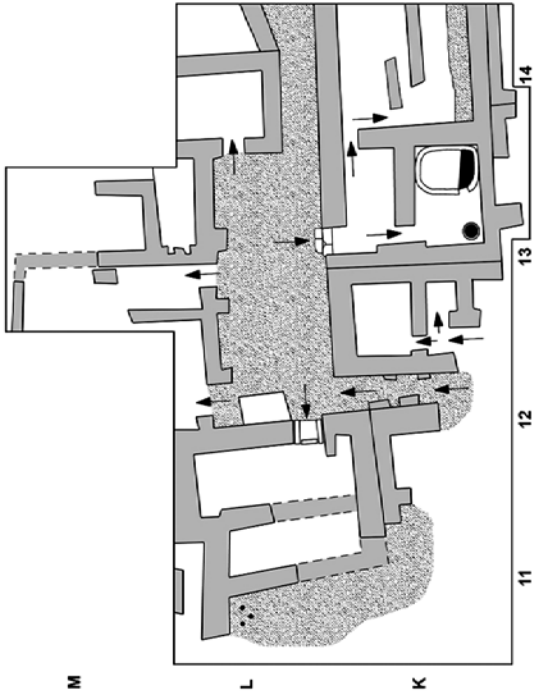


Orta Tunç Çağı 4. Tabaka Planı

Res. 2 Salat Tepe'nin Orta Tunç Çağı Tabakalarının Planları



Orta Tunç Çağı 1. Tabaka Planı



Orta Tunç Çağı 2. Tabaka Planı

Res. 3 Salat Tepe'nin Orta Tunç Çağı Tabakalarının Planları



Pişirme Kabı
(OTÇ 5. Tabaka)



Siyah Astarlı-
Perdahlı Seramik
(OTÇ 4. Tabaka)



Dark Rimmed
Orange Bowl
(OTÇ 4. Tabaka)

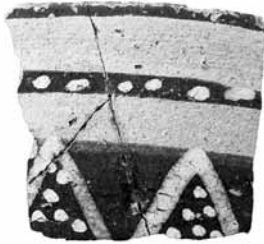


Red-Brown Wash Ware
(OTÇ 3. Tabaka)

Res. 4 Salat Tepe'de Bulunan Seramik Grupları



Habur Boyalı
(OTÇ 2. Tabaka)



Nuzi Boyalı
(OTÇ 1. Tabaka)



Monokrom Seramik
(OTÇ 1. Tabaka)

Res. 5
Salat Tepe'de Bulunan
Seramik Grupları

Orta Anadolu'da Coğrafya ve Ekonomi: Hititlerin Bıçak Sırtındaki İmparatorluğu*

Andreas SCHACHNER

Keywords: Hittite Economy, History of Climate, Agriculture, Hittite History, Central Anatolia, Second Millennium BC.

Anahtar Kelimeler: Hitit Ekonomisi, İklim Tarihi, Tarım, Hitit Tarihi, Orta Anadolu, MÖ İkinci Binyıl

Yaşadığımız çağda, dünyada bulunan toplumların hemen hemen hepsi son 200-300 yıl boyunca icadedilmiş teknolojileri kullanarak, tabii çevrelerinin, kültürel ve sosyal gelişmeleri üzerinde olan etki ve engellerinin üstesinden gelmektedirler. İnsanlık tarihine bir bütün olarak baktığımızda bu durumun olağanüstü bir gelişme olduğunu kabul etmek gerekir. Normal olarak tarihsel süreç boyunca kültürler ve toplumlar, yaşadıkları doğal çevrelerin tanıdığı imkânlar çerçevesinde gelişmiş ve aynı zamanda da sınırlı kalmışlardır (Diamond 2003; Diamond 2006).

İlk olarak F. Braudel özellikle uzun zamanlar boyunca sadece çok yavaş değişen coğrafi özelliklerin, tarihsel gelişmelerin esas belirleyicisi olduğunu gözlemlemiş ve benzer coğrafi koşulları paylaşan toplumların da benzer kültürel gelişmeleri izlediğini ortaya koymuştur (Braudel 1993; de Planhol 1968). Bu yaklaşımlar şimdiye kadar genellikle Orta veya Yakın Çağ tarih araştırmalarında etkili olduysa da daha önceki dönemlerin yorumlanmasına da yön verebilecek bazı fikirleri içerdiğini düşünmekteyim (Braudel 2001; Horden – Purcell 2000).

Bu yazıda bu yaklaşım baz alınarak, Hititlerin İç Anadolu'da geliştirdiği devletin temelini, bireylerin – yani kralların – kararlarından ziyade çevresel şartlara uyması gereken bir ekonomi sisteminin ürünü olduğuna işaret etmeye çalışılacak. Böylece uzun vadeli ve binlerce sene neredeyse değişmeyen

* Bu makale, yazarın 06.03.2012 tarihinde Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü'nün konferansları çerçevesinde sunulan konuşmasının geliştirilmiş metnidir.

unsurlar ortaya konulacak ve Hititlerin bu temeli kullanarak tarihte ilk kez merkezi İç Anadolu'da olan bir devletin oluşmasında oynadıkları rol ve payları ortaya konulabilecektir.

Hitit İmparatorluğu'nun Çekirdeğini Oluşturan İç Anadolu Bölgesi'nin Coğrafi Özellikleri

Hititlerin başkenti Boğazköy'ün çevresi özellikle yazın ilk aylarında verimli bir arazi izlenimi verir. Ancak bu görünüm aldatıcıdır, çünkü tüm İç Anadolu gibi Hitit başkentinin çevresindeki topraklar coğrafi ön şartlar nedeniyle tarım potansiyeli bakımından hiçbir şekilde Suriye, Mezopotamya ya da Nil Havzası ile kıyaslanabilecek bir verimliliğe sahip değildir.

Güneyde Toroslar, kuzeyde ise Kuzey Anadolu Dağları ile sınırlanmış olan Orta Anadolu Platosu birçok sıra dağlar ile içe doğru da değişik ebatlı ovalara bölünmektedir. Boğazköy'ün bulunduğu Budaközü Vadisi bunlardan biridir (Res. 1-2). Bölgenin topografik yapısı ve buna bağlı olarak iklimindeki çeşitlilik, her yerde basit metodlarla tarım faaliyetlerinin sürdürülebileceği ve dolayısıyla burada yaşayanlara mütevazı bir yaşam için yeterli miktarda ürün sağlayan çok sayıda ekolojik niş ve küçük yaşam alanı sunar.

Topografik bakımdan bu bölünmüşlük bugün modern yol sistemleriyle aşılabilirse de, özellikle prehistorik ve antik çağlarda İç Anadolu'nun kültürel ve sosyal bakımdan bölünmesine de sebep olmuştur. Bu heterojen yapı prehistorik dönemlerde özellikle seramiklerin bölgesellik bakımından çeşitliliğinden anlaşılmaktadır. MÖ 3. binyılın sonu ve özellikle MÖ 2. binyılın başından itibaren özellikle yazılı kaynaklardan anlaşılan etnik, kültürel ve dinsel çeşitlilik bu coğrafi durumun bir göstergesidir (Lumsden 2008).

İç Anadolu Türkiye'nin en az yağış alan bölgelerinden biridir. Yıllık yağış miktarı Tuz Gölü'nün güneybatısında yaklaşık 300 mm, İç Anadolu'nun kuzey ve doğusunda ise 550/600mm dolaylarındadır (İzбірak 1972: 135-150, 158-162 haritalarla). Bu şartlara bir de bölgenin ortalama 900 ila 1200 m arasında değişen yüksekliğinin eklenmesiyle yazların kurak ve sıcak, kışlarınsa soğuk ve sert geçtiği bir karasal iklim ortaya çıkar (Res. 3) (İzбірak 1972). Bu topraklardan yılda ancak bir hasat elde edilebilmektedir.

Yağışlar genellikle sonbahar, kışın ilk aylarında ve ilkbaharda gerçekleşir; bununla birlikte yukarıda belirtilen ve uzun yılların istatistiklerine dayanan ortalama yağış miktarlarında %50 oranına varabilen sapmalar görülmesi mümkündür (Hütteroth 1982). Bu durumda yağış miktarının üst üste bir iki yıl beklenenin altında kalması ya da sadece mevsimlere göre yağış dağılımının

normalden sapsması bile, elde edilecek hasatı önemli ölçüde olumsuz etkileyebilmektedir (Hüttheroth 1982).

Bölgenin Hitit dönemindeki ekolojik şartlarını detaylı olarak saptamak bazı araştırmalara rağmen hâlâ güçtür. Polen analizleri ve jeolojik gözlemler yoluyla elde edilen veriler, temel iklim şartları bakımından, son Buzul Çağı'nın sona ermesinden bu yana büyük bir değişiklik olmadığını gösterir. Tunç Çağı'nda iklim genel olarak günümüzdeki şartlarla benzeşirken, doğal çevre, özellikle de ormanlar ve topraklar, binyıllar boyunca devam eden çanak çömlek ve metal üretimi sebebiyle yoğun olarak kullanılmış ve büyük ölçüde tahrip olmuştur. Bu çevresel değişimler Boğazköy'ün yakınındaki bir gölde elde edilen polen diyagramlarında da görülür (Dörfler – Neef – Pasternak 2000). Ancak bu hem dönemsel iklim değişikliklerinden (Bryson – Bryson 1999) hem de insan müdahalesinden kaynaklanan çevresel değişimler Anadolu'da hiçbir zaman insanların genel olarak yerleşik şekilde üretime dayalı bir hayat sürmesine engel olmamıştır.

Antik dönemlerde yağış düzenindeki kısa süreli zamansal ya da bölgesel sapmalar günümüzdeki bilimsel yöntemlerle kesin olarak tespit edilememekle birlikte iklim tarihi konusunda yapılan araştırmalar yakın tarihe ait değişimlerin genel olarak Hitit dönemi için de büyük ölçüde geçerli olduğunu ve özellikle bölgenin her zaman kuru tarıma dayalı bir iskâna uygun olduğuna işaret etmektedir; ancak bu durum nedeniyle yıllık hasat miktarının da o dönemlerde güvensizliğe sebep olacak derecede değişken olduğu tahmin edilebilmektedir.

Bölgedeki doğal su kaynakları ve arazi yapısı geniş alanların sulanmasına imkân sağlamadığından, 20. yy'ın ilk yarısından itibaren tarımın endüstrileşmesine kadar, toprağın verimliliğini dış müdahalelerle artırmak mümkün değildi. Bütün bu değiştirilmez şartlara bağlı olarak Orta Anadolu'da tarımın ana amacı, Mezopotamya ya da Nil Havzası'nda olduğu gibi artı üretim elde etmekten farklı olarak, toplulukların ancak temel ihtiyaçlarını karşılamaktı. Elde edilecek mahsulün artması sadece tarım arazilerinin genişletilmesi ile mümkün olabilirdi. Bu da iş gücünün, dolayısıyla da nüfusun artması anlamına gelmekteydi. Özetle, bölgenin tarımsal potansiyeli, endüstriyel dönem öncesi yöntemlerle ancak kısmen üstesinden gelinebilecek türden elverişsiz doğal şartlarla kısıtlanmıştı.

Hasatta oluşacak olası kıtlıkların dengelenmesi amacıyla besin maddelerinin modern öncesi çağlarda başka bölgelerden taşınması da bölgenin geçit vermeyen topografik yapısı dolayısıyla mümkün olamıyordu (Res. 1, 4). Yine aynı nedenle, endüstri öncesi dönemde Orta Anadolu'ya gelecek ticaret

malları da ancak binek hayvanları, eşek, katır, at ve en geç Orta Çağ'dan itibaren develerle taşınabilecek türde 'yükte hafif, pahada ağır' tabir edilen değerli eşya ve ham maddelerden oluşmaktaydı.

Yakındoğu'nun Bir Bölgesi Olarak İç Anadolu'da Tarımın Gelişimi

Tarımın, Ortadoğu'nun çeşitli bölgelerinde farklı hızlarda ve uzun zamanda gerçekleşen bir gelişimin sonucu olsa da, belirtilen coğrafi önşartlar göz önünde tutularak İç Anadolu'daki tarihsel gelişimi genel olarak rekonstrü edilebilir. Araştırmalar, tarımın değil, toplayarak elde edilen besin maddelerinin depolanmasının yerleşik yaşamın önkoşulu olduğunu göstermektedir. Yerleşik yaşam biçimine geçişin nedenleri çok yönlü olup sadece kısmen üretim tarzıyla alakalıdır. Genel olarak bitkilerin ve hayvanların insanlar tarafından kullanılması ve dolayısıyla üretken bir yaşam tarzı, yerleşikliğe dayanarak gelişmiştir (MacNeish 1991: 119-149 Tab. 4.7). İç ve Güneydoğu Anadolu'nun keramiköncesi Neolitik yerleşimleri, çayırların ve açık kuru meşe ormanlarının doğal bitki örtüsünü oluşturduğu bölgelerde yer almaktadır. Burada daha sonra sistematik olarak yetiştirilen bitkiler ve evcilleştirilen hayvanlar yabancı olarak bulunmaktaydı (Zohary 1996: 143-155).

MÖ 2. binde, farklı tahıl türlerinin yanında meyve ve sebze yetiştiriciliğinden oluşan gelişmiş tarımın evrimi çok aşamalı olmuştur. Gelişme, yabancı olarak mevcut olan bitkilerin seyrek kullanımı ile başlamıştır. İlk aşamada MÖ 9. bin ile MÖ 6. bin arasında buğday (emmer ve einkorn) ve arpanın yanında özellikle baklagiller de (mercimek, bezelye ve nohut) yetiştirilmiştir (Zohary – Hopf 1988: 207-208; Miller 1991: 136; Zohary 1992: 83). MÖ 9. bin boyunca evcilleştirilmiş bitkilerin sadece yerel ve ender kullanımı belirlenebilirken, MÖ 7. bine kadar her yeri kapsayan hububat tarımına geçiş tamamlanmıştır (Kislev 1992: 90, 92).

İkinci evre, bahçe tarımının başlaması, şarap üzümünün ve bazı meyve türlerinin yayılması ile gerçekleşir ve yaklaşık MÖ 4. binde başlar (Zohary – Hopf 1988: 213). Bu aşamanın başlaması Önasya'nın değişik bölgelerinde farklı zamanlarda olmuştur. Ancak her yerde tahıla dayalı, gelişmiş bir tarıma bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

Gelişmenin üçüncü evresini, yeni ve Önasya kökenli olmayan, örneğin susam, pirinç veya darı gibi, bitkilerin getirilip yetiştirilmesi oluşturmaktadır (Miller 1991: 153). Aynı zamanda farklı türlerin polenlerinin bulunması ve dönemin yazılı kaynaklarında geçen adların çeşitliliği, Orta Anadolu'da

MÖ 2. binde tarım ve hayvancılığın yanında, imkân sağlayan bölgelerde bahçeciliğin üçüncü bir geçim kaynağı tam olarak geliştiğini göstermektedir¹.

Orta Anadolu'da üçüncü gelişme aşamasına ulaşıldığı zamanda yine öncelikle hububat tarımı yapılmaktaydı (Hoffner 1974: 56-59, 120; Güçer 1964). Meyve ve sebze bahçeleri, bölgeler arasında ekolojik şartlara göre önemi değişse de yiyecek maddelerinin toplam üretimi içinde ancak ikincil bir role sahiptir. Çünkü sadece, kaynak sularının veya akarsuların gerekli ek suyu sağlayabildiği yerleşim yerlerinin yakınındaki ekolojik nişlerde bulunurlar². Böylece MÖ 2. binde muhtemelen şehir tipi yerleşimlerin halkı, 20. yy başlarına dek karakteristik olan yaşam tarzına benzeyen yarı-çiftçi bir tarz benimsemiştir (Faroqhi 1995: 71; Bammer 1982). Ulaşılan tarımın üçüncü aşaması ancak MS 16. yy.'dan itibaren yeni keşfedilmiş Amerika kıtasından Avrupa ve Anadolu'ya da getirilen yeni ürünlerin (örn. domates, patates vb.) gelmesine rağmen, ürün yelpazesi ile üretim teknikleri ve şekilleri ile değişmeden sabit kalmıştır (Res. 4-5).

Bu gelişme sırasında her basamakta yeni ürünlerin ve yeni üretim yöntemlerinin geliştirildiği görülmektedir. Buna dayanarak üretimle birlikte verimin de yükselmesi nispeten yavaş ve sınırlı genel bir nüfus ve refah artışına sebep olmuştur.

Coğrafi Şartların Tarihsel ve Kültürel Yansıması

Tanımlanan coğrafi şartlar Orta Anadolu'ya özgün bir üretim tarzının gelişmesine sebep olmuştur. Bu "Anadolu tarzı toprak idare sistemi", Roma Dönemi'nde özgür bir erkeğin ailesiyle (hane) ve koşum hayvanı olan çift öküzüyle beraber yağmura dayalı tarım yapabilmesi esasına dayanır (Res. 4-5) (İnalçık 1993: 141-149, özellikle 145-146; Faroqhi 1995: 66-67). Osmanlı Dönemi'nde *çift-hane* adı verilen bu sistem, merkezi bir devletin feodal toplum yapısının temelini oluşturamaz. Aksine, bu sistem yaşamak için üreten ve ürününü yakındaki şehir merkezlerine akıtan küçük çiftçilere dayanan bir toplumsal yapıya işaret eder (İnalçık 1993).

¹ Bu durum Hitit dönemi yazılı kaynaklarında değişik arazi kullanım şekillerinin olmasından ve özellikle bahçelerin korunmasıyla ilgili alınan çeşitli tedbirlerden öğrenilebilir (Klengel 1988: 81).

² Meyve bahçelerinin önemi Hitit metinlerinde geçen fiyatlarından anlaşılabilir; buna göre bir üzüm bağı, sulanan bir tarladan 13 kat daha değerliydi (Klengel 1988: 81). Osmanlı dönemindeki benzer durum için bkz. Faroqhi 1993: 297-326. Sulanabilen bir bahçeye ya da tarlaya zarar verene verilen cezalardan da bu toprakların önemi anlaşılmaktadır (Haase 1998: 30-37).

Tarım üretimine paralel olarak tüm yerleşik kültürlerde olduğu gibi Anadolu'da da hayvanlar yoğun bir şekilde insan tarafından kullanılmıştır. Keramiköncesi Neolitik dönemde evcilleştirmenin başlamasından itibaren sığır, koyun, keçi ve domuzdan oluşan dört evcil tür, yabaniye göre baskın duruma geçmiştir. Anadolu'nun köy tipi yerleşimlerinde MÖ 3. ve 2. bine ait verilere bakacak olursak avcılık, düzenli hayvan yetiştiriciliğinin başlamasından itibaren sadece marjinal bir rol oynamıştır (von den Driesch – Boessneck 1981: 64). Sadece Hitit İmparatorluğu'nun başkentinde az miktarda bazı egzotik hayvan türü olması, o dönemde avcılığın daha çok sosyal bir fenomen olduğunun kanıtıdır (von den Driesch – Boessneck 1981: 64-65).

Her ne kadar koyun ve keçi sayıca daha çok olsa da, günlük et ihtiyacını garantileyen sığır olmuştur. Ancak küçükbaş hayvan yetiştiriciliği, ovalar tarım için kullanılmışken, dağlık bölgelere kadar optimal bir arazi kullanımı sağlamaktadır. Bu hayvanlardan etin yanında süt ve yün de temin edildiği için kültür tarihi boyunca, Orta Anadolu'da birçok başka bölgede olduğu gibi, tarım faaliyetleri ve hayvan yetiştiriciliğinin üretim ve sosyal sistemde içiçe olduğunu görmekteyiz.

Hayvan kemiklerinin çokluğu, hayvancılığın tarımın yanında ikinci ekonomik faktör olarak büyük bir öneme sahip olduğu fikrini desteklemektedir. Tarım ve hayvancılığın Neolitik'ten itibaren birbirine bağlanması jeomorfoloji ve iklim şartları yüzünden olmuştur.

Anadolu sıradağları, yüksek seviyelere kadar hayvan otlatma ve buna paralel olarak da küçük çaplı tarım yapma imkânı sunar. Osmanlı Dönemi'nden bugüne dek Hütteroth'un "yayla tarımcılık" olarak tanımladığı, bir köye ait bir veya daha çok, farklı uzaklıktaki yaylaların olduğu bir ekonomik form gelişmiştir (Hütteroth 1959: 122-141; Hütteroth 1982: 218-222; de Planhol 1958; de Planhol 1968). Her ne kadar mevsimsel olarak kullanılan, yükseklerde ve vadilerde bulunan belli yerleşimlere bağımlı yaylaların Orta Anadolu'da varlığına dair arkeolojik olarak bir kanıt sunmak imkânsız da olsa, Hütteroth ve de Planhol'un yakın tarih dönemleri için tanımladığı bu geçim tarzı, aynı bölgelerde eski çağlara da taşınabilir³; çünkü varlığı bilinen küçükbaş hayvan sürüleri, yerleşim yerinin yakınındaki otlakların aşırı tüketimini önlemek üzere, mevsimsel olarak değişen alanlarda otlamak zorundadır. Yaylacılığın bu biçimi, Anadolu coğrafyasına en uygun olan göçerlik

³ Hütteroth 1959: 37-42; de Planhol 1958; Cribb (1991) bu yaşam ve üretim tarzının Doğu Anadolu'daki arkeolojik izlerini toparlamıştır. Komşu bölgeler, özellikle Transkafkaslar'da bu yaşam tarzının birçok yerde arkeolojik kanıtlarının da bulunması bunun Doğu Anadolu'da henüz bilinen ipuçlarından çok daha yoğun bir şekilde var olduğunu düşündürmektedir (Schachner 2001).

şeklidir (Res. 6-7) (Hütteroth 1982: 202; Yakar 1990; Cribb 1991). Mevcut arkeolojik (Cribb 1991: 212-224) ve yazılı kaynakların⁴ izin verdiği ölçüde bir değerlendirmeye, Anadolu'nun erken tarihinde Orta ve Doğu Anadolu'da Torosların kuzeyinde Arap yarımadasına benzer gerçek göçerliğin olmadığını söyleyebiliriz⁵. Ancak Hitit dönemi için, yazlık otlakların yaylacılığa uygun olarak periyodik kullanımı, metinlerde geçmektedir (Starke 1990: 230-232 dipnot 781).

Bu durumda hayvancılık, yerleşik köy kültürünün geçimi açısından küçümsemeyecek bir rol oynamıştır. Sığırlar yerleşim yerinin yakınındaki otlaklarda, domuzlar ise yerleşim yeri içinde çöpleri tüketerek tutulurken, küçükbaş hayvan yetiştiriciliği uzak ve yerleşim yerinden bağımsız alanların kullanımını mümkün kılar. Büyük miktarda küçükbaş hayvan, topluluğun bir kısmını göçebelğe zorlar. Farklı sosyal sistemlerin bir aradılığı da böylece mümkün olur.

Orta Anadolu'nun elverişsiz coğrafi şartları bu bölgedeki kültürel ve sosyal gelişimi önemli ölçüde etkilemiştir. Sulama sistemlerinin inşası, suyun temini ve yönetiminin çok erken dönemlerden itibaren sonuç olarak beraberinde getirdiği katı bir hiyerarşiye sahip, yerleşik bir toplumun geliştiği Mezopotamya'dan⁶ farklı olarak Orta Anadolu'da küçük çiftçilerden oluşan ve yağmur suyuna dayalı tarımla işleyen bir ekonomik düzen hakimdir; üstelik bu durum, aradan geçen binlerce yıla rağmen 19. yy'daki sanayileşme başlayana kadar neredeyse değişmemiştir (Res. 4-5). Osmanlı dönemindeki işletme tarzı ve toprak rejimi hakkında yazılı kaynaklarda detaylı bilgilere sahip olsak da (örn. Faroqhi 1993; İnalçık 1993), Tunç Çağları için bilgilerimiz çok daha kısıtlıdır.

Bu bağlamda Hitit döneminde Tiwatapara adlı bir kişiye ait olan ev ve arazinin nasıl idare edildiğinin anlatıldığı bir metinde, 5 kişilik bir ailenin, bir çift öküz ile sürülebilecek büyüklükte bir araziyle hayatlarını sürdürdükleri anlaşılır (Beckman 1995: 538; Hoffner 1995: 566; Klengel 1986). Palliyarmi adlı bir kişinin evinde ise sürgünler ile (Hititçe: NAM.RA) birlikte toplam 14 kişi yaşadığı, zaman zaman iş gücü eksikliğinin nasıl giderildiği anlatılmaktadır (Beckman 1995: 538; Hoffner 1995: 566). Metinlerin bazılarında NAM.RA'lar

⁴ Hititçe metinlerde "göçebe" anlamına gelen bir kelime bulunmamaktadır.

⁵ Torosların güneyinde ise, Güneydoğu Anadolu'da göçebe tarzı hayat çeşitli dönemlerde belgelenmektedir: Klengel 1972; Kupper 1957.

⁶ Mezopotamya'da geniş çaplı sulama sistemlerinin inşası ve kullanımı genel toplumsal düzenleyici faktör olarak merkezi kurumlar gerektirmiş veya bu kurumlara bağlı olarak yapılabiliştir; bkz. genel olarak Wittfogel 1959.

hane halkının sayısına dahil edilirken, başka metinlerde aile üyesi olarak adlandırılırlar. Ancak günümüze aktarılan rakamlar bir genelleme olarak bir hanede 10'dan fazla NAM.RA bulunmadığı ve yapmaları gereken işler için bu sayının yeterli olduğunu düşündürmektedir (Archi – Klengel 1980: 81). “Kraliçe Puduhepa'nın adak adaması” 'nda adı geçen ailelerin (çocuklar dahil) üye sayısı nadiren 12 kişiyi geçer (Otten – Souček 1965: 41-43; Hoffner 1995: 566). Coğrafi şartlar ve atıfta bulunan metinlerde adı geçen aile büyüklerinden yola çıkarak Hitit döneminde İç Anadolu'da genelinde toprak ağalarının veya feodal bir toplumsal yapının varolmadığını düşünebiliriz (Beckmann 1995: 538).

Belirtildiği gibi İç Anadolu'da MÖ 3.binden itibaren tarımın iklimsel ve coğrafi şartları hemen hemen hiç değişmediği için, ekonomik yapı MÖ 3. ve 2. binde yakın dönemlere çok benzer olmalıdır. Osmanlı'da *çift-hane* ve Roma-Bizans'da *zeugarion* olan küçük çiftçi ekonomisinin prensibi, ben- ce MÖ 3. ve 2. bin için teorik bir model olarak devralınabilir. Hitit dönemi kaynaklarının ışığında tarım arazilerinin, Bizans ve Osmanlı Dönemlerinde olduğu gibi, küçük aileler tarafından işlendiği ve tarlaların bir çift öküz ile sürülebilecek büyüklükte olduğu anlaşılmaktadır.

Bu benzerlik F. Braudel tarafından “longue duree” olarak adlandırılan, uzun vadede sadece çok yavaş değişen, ama bir bölgenin kültürel ve tarihsel gelişimine damgasını vuran unsurlar olarak tanımlanabilecek bir Anadolu örneğidir.

Orta Anadolu genelinde iklim şartları tarıma aynı oranda elverişli olduğu ve 19. yy'a kadar bölgede nüfus dağılım ve işlenebilen arazi açısından sıkıntı yaşanmadığından, Hitit döneminde Osmanlı Döneminden bildiğimiz gibi insanların toprağa bağlı kalmalarına gerek olmuyordu. Dolayısıyla endüstrileşme öncesi dönemde, Anadolu'da bireyler üzerindeki devlet kontrolü Mezopotamya ya da Mısır'a oranla çok daha zayıftı. Anadolu'da böyle bir kontrol oluşturulmaya çalışılması durumunda çiftçiler kolaylıkla başka bir bölgeye göçebilir (de Planhol 1968), yaşamlarını kazandıkları düzeni değiştirmeden, devlet denetiminden kurtulabilirlerdi.

Osmanlı Dönemi'nden buna benzer örnekler bilinmektedir (Özel 1993). Böylece MÖ 2. binde muhtemelen şehir tipi yerleşimlerin halkı, 20. yy'ın başlarına kadar birçok Anadolu kasabalarında karakteristik olan yaşam tarzına benzeyen yarı-çiftçi bir tarz benimsemiştir (Faroqhi 1995: 71; Bammer 1982). Aynı zamanda bu dönemdeki devlet egemenliğinin, aslında topografya ile belirlenen dar bir bölge içerisinde kalmaya mecbur olduğu açıktır. Tunç

Çağlarının imkânlarıyla, bu dar sınırların ötesine geçmeye çalışmak ise uzak mesafelerle olan iletişimin, özellikle de uzun kış aylarında son derece güç olması dolayısıyla neredeyse imkânsızdır.

Belirtilen coğrafi önkoşullar gözönünde tutulduğu zaman, İç Anadolu'da yerleşimlerin çevresindeki arazinin geleneksel kullanımını tanımlayan bir model geliştirmek mümkündür (Res. 8). Etnografik gözlemlere dayanarak, geleneksel topluluklarda yaklaşık 1 saatlik yürüme mesafesine kadar (5 km) olan alan tarım ve 2 saatlik yürüme mesafesine kadar (10 km) olan alan da yakılacak odunun vs. toplanması veya hayvancılık için kullanılmıştır (Vita-Finzi – Higgs 1970; Dennell 1987: 73-75). Yaklaşık 5 km'lik taşıma mesafesine kadar, sulamanın mümkün olduğu yerleşim yerine en yakın olan alanlarda meyve ve sebze bahçeleri, aynı şekilde süt hayvanları ve yavrular için çayır yer alır. Bu çemberi tahıl ve baklagil tarımının yapıldığı tarlalar izler. Sonuncu ve çekirdekteki yerleşim yerinden en uzakta yer alan çemberde ise küçükbaş hayvanların otlatıldığı arazi bulunur (Hütteroth 1968: 117-120). Anadolu'da 19. yy'a kadar bu yerleşim modeli birçok bölge için olağan iskân şekli olarak rekonstrü edilebilir (Wagstaff 1985; Wagstaff 1987; Hütteroth 1968: 117-120).

Bu iskân modeli eski Yakındoğu'da da birçok yerleşim yerinde görülebilir (Wilkinson 2003: 116-122 Fig. 6.16-18). Tarihsel sürece bir bütün olarak bakacak olursak, İç Anadolu'daki höyüklerde görülen bu model ve bu yerleşim şekli, yaklaşık MÖ 2. binyılın ilk yüzyıllarına kadar ve MÖ 1. binde bölgenin coğrafi şartlarına en uygun yaşam biçimidir.

Hitit döneminde ise yeni kurulan birçok yerleşimde yeni ve apayrı bir yerleşim düzeniyle karşı karşıyayız (Schachner 2010). Başta özellikle Yukarı Şehir olarak adlandırılan şehrin MÖ 16. yy'daki planlanmış genişletilmesiyle Boğazköy olmak üzere, Kuşaklı-Sarıssa kentinin detaylı bir planlamayla kurulması (Genel olarak bkz. Müller-Karpe 2011), benzer şekilde Ortaköy, Büklükale, Yaraşlı ve bu dönemde kurulan birçok Hitit kentlerinin yeni yerleşim şekli ve düzeni bu gelişmenin en belirgin örnekleridir (Res. 9). Çoğu yerde daha önce hiç kullanılmamış alanlarda ve geleneksel Anadolu ovalarında yoğunlaşan yerleşim sisteminden farklı olarak yüksek platolar, kayalıklar ve yaylalarda kurulan bu Hitit şehirleri yeni bir düzenin en belirgin örnekleridir. Ancak Demir Çağı'nda, bazı, özel işlevlere sahip olan kentler (örn. Göllü Dağı, Kerkenes Dağı, Havuzköy ve benzeri) hariç, yerleşim sisteminin ana hatlarıyla daha önce Orta Tunç Çağı'na kadar kullanılan alanlar ve özellikle höyüklere dönmesiyle, Hitit dönemindeki kentleşmenin, Anadolu tarihinde kısa süren özel bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Hitit dönemin-

de yeni olarak görülen bu kentleşme tarzı doğrudan Hititlerin, Anadolu'nun sunduğu coğrafi kaynakları daha iyi ve verimli bir şekilde kullanmasına bağlı olmalıdır.

Orta Anadolu tarihinde Hititler'in kültürel açıdan en önemli başarısı, belirtilen olumsuz doğal şartları dengelemiş ve kısmen üstesinden gelebilmiş olmanın yanı sıra, 450 yılı aşkın bir süre istikrarlı bir şekilde devam eden ve daha önce hiç tanınmayan bir şekilde kültürel açıdan homojen olan bir toplum düzeni yaratmayı başarmış olmalarıdır. Bu başarı, katı bir toplumsal ve hüküm düzenine sahip, fakat yine de topoğrafyanın gerektirdiği çok merkezli yapısı uyarınca eyalet merkezleri aracılığıyla gerçekleştirilen ve yerel politik birimler tarafından denetlenen bir sistem sayesinde mümkün olmuştur.

Hitit Döneminde Tarım Ekonomisi, Yerleşimlerin Gelişimi ve Kültürel Yansımaları

İç Anadolu'daki Hitit yerleşim sistemi hakkındaki bilgilerimiz kesin sonuçlar için henüz yeterli olmasa da (Ökse 2006), yukarıda tasvir edilen tablodaki yerleşim şekilleri ve yer seçimlerine yönelik değişiklikler göz önünde tutulursa bölgenin bilinçli bir biçimde Hititleştirilmiş olarak görülmesi mümkündür. Boğazköy (Yukarı Şehir), Hüseyinde, İnandiktepe, Külhöyük (?), Kuşaklı veya Ortaköy (?) gibi yerleşimlerin "yapaylığı", Eski Hitit ve özellikle Orta Hitit döneminde, daha eski yerleşimlere bağlı kalmaksızın anakaya üzerinde kurulmuş olmasında⁷ ve Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla birlikte, ardından gelen Demir Çağ kent dokusunu etkilemeden ortadan kalkmasında⁸ kendisini göstermektedir.

Buluntuların değerlendirilmesi, MÖ 16 yy'da İç Anadolu'da yerleşim sisteminde köklü, arkeolojik yöntemlerle farkedilebilen ve herşeyden önce strüktürel bir değişimin kendini gösterdiğine işaret etmektedir. Bu değişim özellikle geleneksel höyük tipi yerleşimlerden vazgeçilmesi ve birçok yerde o döneme kadar kullanılmamış yerlerdeki yeni kuruluşlardan anlaşılmaktadır. Muhtemelen bu gelişmeye nüfusun yeni kurulan şehirlerde (örn. Kuşaklı) yoğunlaştırılması bağlanabilir (Res. 9).

⁷ Yayınlarında, Eski Tunç Çağı'ndan, Karum Dönemi üzerinden Hitit Dönemine kadar sürekli bir gelişmeye dair ipuçları bulunmayan Eskiyapar (Orthmann 1962; Sipahi 2012: Sek. 2), Alaca Höyük ve Maşat Höyük (Özgüç 1982) yerleşimleri de olasılıkla Eski ya da Orta Hitit dönemindeki yeni kuruluşlara dahil edilmelidir.

⁸ Boğazköy'de yer yer Hitit harabeleri arasında yer yer bulunan Erken Demir Çağı yerleşimi saptanmışsa da (Genz 2004), Hitit kültürünün gelişerek yeni bir kültüre geçmesinin sonucu değildir.

İlk olarak bu gelişimin temeli oluşturan tarımın ne şekilde geliştiğine kısaca bir göz atmak gerekir. MÖ 2. binyılı tarımı hakkındaki bilgiler az sayıda ki yerleşimlerde yapılmış ya da devam eden arkeobotanik çalışmalarla sınırlı kalmaktadır⁹. Bu buluntular arasında tespit edilen türler, yukarıda tanımlanan tarımın genel gelişiminde, Hitit tarımının hububat ağırlıklı ve özellikle baklagillerin de yoğun olduğu, yer yer özellikle meyve bahçelerinin de bulunduğu 3. aşamanın gelişmiş bir örneğini temsil ettiğini gösterirler¹⁰. Bulunan türler ve onların şekilleri Orta Anadolu bölgesi için karakteristik olan florayı temsil ettikleri için uzaktan getirilmiş oldukları düşünülmemektedir (Dörfler – Neef – Pasternak 2000: 378).

Karum ile Hitit Dönemleri arasında Boğazköy'de son yıllarda gerçekleştirilen çalışmalar sayesinde tarımda her hangi bir değişikliğin olmadığını izlemek mümkündür (Pasternak baskıda). Hititler, maddi kültürün diğer örneklerinde de (örn. konut formları (Schachner 1999), seramik formlar (Mielke 2006a: 172 Abb. 152), araç gereçler ve benzeri) görüldüğü gibi, tarım konusunda da bulunan örneklerin miktar ve büyüklüklerinden anlaşıldığı gibi eski gelenekleri ve üretim metodlarını devam ettirmişlerdir. Ancak Hitit dönemi sırasında özellikle Hattuša'da ki büyük ambarlarda ve Kuşaklı'da yerleşimin değişik işlevlerine sahip alanlarında tespit edilen örneklerden, tarımın kısmen bir değişime uğrayıp tarlaların daha yoğun kullanıldığı ve verimliliği artırmak için daha önceki dönemlere göre çok daha sistematik bir şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kuşaklı'da hava tanrısının tapınağı olan C Binası'nda bulunan örneklerde tarlaların yoğun bir şekilde kullanıldığı zamanda sıkça rastlanan zehirli tohumların bulunması, tapınağa (devlete) verilen hububatın, evlere ayrılanlar kadar detaylı aranmadığını gösterir (Pasternak 1998: 159-163). Yine Kuşaklı'da konutlarda bulunmuş örneklerin daha büyük olmasından insanların bilerek bir seçim yaptıkları tahmin edilebilir.

MÖ 16. yy'da yeni kurulan yerleşimlerin ortak özelliği olarak yer seçiminin yanı sıra, birçoğunda büyük tahıl ambarları ve birçok yerde de kurulan su yapıları karşımıza çıkar (Schachner 2010). Yeraltında tahıl depolamanın temel prensibi, MÖ 3. bine ait Demircihöyük kazılarında bilinmektedir (Seeher 2006: 47-49; Korfmann 1983: 210-214; 218; Abb. 326, 343, 350). Bu nedenle Hitit büyük tahıl depolarının, büyük ihtimalle geleneksel depolama şeklinin geliştirilmiş bir yöntemi olduğu düşünülebilir. Ancak Boğazköy ve

⁹ Hattuša: Neef 2001: 335-341; Pasternak 2005; Pasternak baskıda; Dörfler – Neef – Pasternak 2000; Kuşaklı: Pasternak 1998; Kaman-Kalehöyük: Fairbairn 2005; genel olarak bkz.: Schachner 2011: 284-293.

¹⁰ Bu arkeobotanik tespitler yazılı kaynaklardan elde edilen bilgilerle örtüşmektedir (Hoffner 1974).

birçok başka Hitit kentinde MÖ 16. yy'dan itibaren bulunan merkezi ambarların kamu tarafından çok daha büyük inşa edilmiş yapılar olması o döneme yeni bir boyut getirmektedir (Res. 10). Silolar hububatı, havayla temasını kesecek bir vakumda muhafaza ederek büyük bir miktar tahılın uzun süre depolanmasını sağlıyordu (Seeher 2000). Açıldıktan ve hava ile temas ettikten sonra içindekilerin kısa bir sürede tüketilmesi gerektiğinden dolayı, burada saklanan tahılların ölçülü günlük bir tüketimden daha çok uzun bir kuraklıktan sonra tohum olarak kullanılmasına yaradığını düşünmek gerekiyor. Böylece bu stokların ekonomi sisteminin yeniden canlandırabilmesi için kullanıldığı şeklinde yorumlanmalıdır (Schachner 2010). Depolamaya yönelik, inşaat, idare ve yönetim için verilen emek ve yapılan harcamalar, bunun devlet eliyle alınan bir önlem olduğunu gösteren bariz ipuçlarıdır.

Bu uzun vadeli depolama sisteminin yanı sıra Hititlerin orta ve kısa vadeli saklama tekniklerinin de olduğu arkeolojik veriler sayesinde bilinmektedir. Karum Dönemi'nde "pitoslu yapı" da ve özellikle Hattuşa'daki Büyük Tapınağın çevresinde açığa çıkartılan geniş çaplı depo yapılarındaki yere gömük pitoslar (Neve 1969: 9-20) açılır ve içindekilerin günlük bazında kullanılacak şekilde tasarlandığı açıktır (Res. 11-12). Üçüncü depolama şekli ise birçok yerde Hitit konutlarında karşımıza çıkmaktadır. Orta boy depolama kapları ve uzun boyunlu şişelerin, evlerde bazen sayıca fazla ve beraber olarak bulunması, insanların günlük ihtiyaçlarında kullanılmak üzere olduğunu akla getirmektedir¹¹.

Hitit kentlerinde, Büyük Tapınak'ın çevresinde tespit edilen depolara benzer bir ambarın henüz sadece Hattuşa/Büyükkale'de (H binası), Ortaköy (B binası) ve Maşat Höyük (sözde sarayın kuzey kısmında) bulunması niye sadece burada bulunduğunu sorusu akla getirir. Söz konusu iki depolama sistemi arasındaki kullanım farkını hatırlamak gerekir: Büyük Tapınak'ta görülen pitoslu depolarda, bu kuruma bağlı olarak üretilen malların depolandığını ve bunların burada perakende şeklinde, bu kuruma bağlı olarak çalışanlara modern tabirde "maaş" olarak dağıtıldığı düşünülebilir. Konutlarda bulunan çok daha küçük miktarları muhafaza eden depolama kapları ise öncelikle insanların kendi ihtiyaçlarından kendi sorumlu olduğunu gösterip dolayısıyla bu evleri kullananların da tarımla hâlâ alakası olduğuna işaret etmektedir. Bu sistem böylece bireyi ve yukarıda tanımlanan aile işletmelerini yansıtır. Bu konutlarda yaşayan insanların çeşitli zanaatlara işaret eden diğer buluntulara dayanarak ekonomik bakımdan karma bir yaşam tarzı sürdürdükleri söylenebilir.

¹¹ Örneğin Boğazköy-Unterstadt (Ev 51, eski Hitit Dönemi): Neve 1984 ya da Ev 4 (Orta Hitit Dönemi): Seidl 1975; İnandıktepe'de açığa çıkartılan beylik malikhanesindeki yaygın envanterin de bu şekilde kullanıldığı düşünülebilir (Özgüç 1988; Mielke 2006).

Yaklaşık MÖ 15. yy'da yeni bir konut tipinin görülmeye başlamasıyla, bu yapılarda ayrı bir depolama sistemi de olmadığından bu tür evlerin sahiplerinin daha şehirsiz, tarımsal üretimden nispeten uzak bir yaşam sürdürdükleri düşünülebilir. Onların tükettikleri erzaklar muhtemelen Büyük Tapınak'ın depoları gibi bir sistemden geliyor olmalıdır. Böylece bu sistemden faydalananların tarımla olan alakaları yavaş yavaş azalmış olmalıdır (Schachner 2011: 240-242). Son verilerin ışığında Büyük Tapınak'ın büyük bir ihtimalle MÖ 16. ya da 15. yy'da kurulmuş olması bu toplumsal değişimiyle paralellik göstermektedir.

MÖ 16. yy'da süre gelen değişimin ikinci habercisi ise yeni kurulan birçok şehirde tespit edilen su barajlarıdır. Boğazköy'de çok sayıdaki doğal su kaynakları yılın en uzun döneminde bile yeterli miktarda ve depolanmış sudan çok daha kaliteli içme suyu temin edebildiğinden, bahsi geçen su haznelerinin Hattuša halkının günlük ihtiyaçları için kullanılmış olabileceğini düşünmek mantıklı değildir (Res. 13). Büyük ihtimalle şehir içinde depolanmış olan su, öncelikle hayvanların içmesi ve zanaat işleri için kullanılmış olmalıdır (Seeher 2006b: 21-23; Seeher 2010). Yalnızca beklenmedik bir şekilde kurak geçen yaz aylarında azalan içme suyu kaynaklarına destek vermiş olabilir¹².

Birçok yerde şehirlerin dışında da bu tür barajlar tespit edilmiştir¹³. Bu barajların kullanımı Hititçe metinlerde anlaşıldığı gibi tarım alanları ve bahçelerin sulanmasına işaret eden çabaların arkeolojik bakımdan tespitidir¹⁴. Osmanlı Dönemi Orta Anadolu'suyla karşılaştırıldığında, bu yöntemlerle ancak çayların kanalizasyon edilmesi ve daha küçük baraj göletleriyle sınırlı kalmış olduğu ve ancak mütevazı bir üretim artışının mümkün olduğu anlaşılmaktadır (Jennings 1983).

Ekonomik açıdan temeli oluşturan su ve tahılın uzun vadeli depolanarak kısmen de olsa bu ürünlerin kontrol altına alınması, ambarlar, havuz ve barajların ortak özelliğidir. Böylece bu yapılar normal şartlarda işleyen tedarik sistemine destek olup öncelikle bir sigorta fonksiyonuna sahiptir¹⁵. Bu

¹² Genel olarak bkz.: Schachner 2011: 227-234 özellikle Abb. 111

¹³ Genel olarak bkz. Emre 1993; bu yayından sonra bazı yeni barajlar bulunmuş ya da eskileri incelenmiştir, örn.: Boğazköy (Seeher 2006; Seeher 2010; Schachner 2010; Wittenberg – Schachner 2012), Alaca Höyük (Baltacıoğlu 2005; Çelik 2008) ve özellikle Kuşaklı (Hüser 2007).

¹⁴ A. Ünal'a göre "sulama" anlamına gelen Hititçe kelime sadece bahçeler için kullanılmıştır (Ünal 1977: 450 dipnot 18). Hattuša und Kuşaklı'da şehirlerin etrafındaki barajlar ise büyük ihtimalle küçük çapta bahçelerin ve tarlaların sulanması için kullanılmıştır (Hoffner 1974: 22; Hüser 2007: 131-133; Schachner 2008: 142-146 Abb. 46-49).

¹⁵ Tahıl depolarının fonksiyonu için de bkz.: Neef 2001: 338-340.

önlemlerin gerekliliği yukarıda belirtilen İç Anadolu'nun öngörülemez iklim şartlarıyla açıklanabilir. Aynı zamanda sözü geçen arkeolojik fenomenler MÖ 14. ve 13. yy'da Anadolu'ya hakim olan Hitit İmparatorluk oluşumunun gözle görülen temellerini oluşturmaktadır. Ambarların kökeni hakkında yukarıdaki bazı yorumlara paralel olarak su yapıları da, büyük ihtimalle kökleri Anadolu kültür tarihinde yatan¹⁶, İç Anadolu'nun şartlarına bire bir uyan özgün kültürel gelişmelere ve teknik icatlara işaret etmektedir.

Bu bağlamda MÖ 16 yy'dan sonra, Hitit İmparatorluğunun çekirdeğini oluşturan Kızılırmak kavisinde, baraj ve depo yapılarının inşa edilmesi, ekonomik ve günlük yaşamda görülen, homojen bir kültürün oluşturulmasıyla yakın alakalı olan köklü değişikliklerin bariz arkeolojik işaretleridir. Büyük ihtimalle bu yapılar, Hitit İmparatorluğu'nun yayılmasının ve ulaştığı büyüklük ve toplumsal karmaşıklığın stabilizasyonunun esas ekonomik temelini oluşturmaktadır. Bir yandan bu yapıların hemen hemen her şehirde kurulması, farklı ve birbirinden uzak bölgelerin sosyal ve ekonomik açıdan ortak bir sisteme entegre edildiğinin ve homojen bir maddi kültürün göstergeleridir. Diğer yandan ise, hemen hemen kazılan her Hitit yerleşiminde karşımıza çıkan depo yapıları, taşıma zorluklarından dolayı bölgesel ekonominin halen devam ettiğini göstermektedir¹⁷. Bu bölgesel ekonomi üniteleri böylece devletin çabalarıyla ve devlet kontrolünde bulunan depolama sistemleriyle desteklenmekteydi.

Bu yapıların diğer bir yanı ise işaret etikleri sosyal ve toplumsal yeniliklerdir. Her ikisi teorik ve teknik bilgi gerektiren karmaşık yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki yapı türleri merkezleştirilmiş ve devletleşmiş organize bir ilerlemenin yansıması olarak (Tremouille 1998), sadece çok sayıda insanın birlikteliğiyle inşa edilebilir. Aynı zamanda depo yapılarının sosyal sisteme kazandırdığı daha sağlam temele dayalı yeni şehirlerin kurulması, ekonomik üretimin çoğalmasına paralel istikrarlı bir nüfus artışına ve dolaylı olarak da refah ve üretim artışına sebep olmuş olmalıdır. Hattuşa ve Kuşaklı'da çok miktarda ele geçen botanik örneklerle de ispatlanabildiği gibi, tarımsal üretimin artışı, merkezleştirilmiş stok ekonomisini göstermektedir¹⁸.

¹⁶ Hüser (2007: 148-156, 215) Suriye ve Mezopotamya kültürlerinden geldiğini öne sürse de, teknik farklar bunu desteklememektedir. Oradaki su yapılarında çok farklı mimari çözümler, suyu durdurarak depolamaktan çok nehirlerin kanalize edilmesinde uygulanmıştır (Bagg 2000).

¹⁷ Osmanlı Dönemi ekonomisi bile ancak bölgesel pazarlara yönelik üretim yapabiliyordu: Faroqhi 1984: 191-220.

¹⁸ Pasternak 1998: 162-163; Dörfler – Neef – Pasternak 2000: 376-379; Seeher 2000: 296-298; Neef 2001.

Temel yaşam maddeleri olan arazi, tahıl ve suyun kontrol altında tutulabilmesi sayesinde Hititler, toprağa bağlılığı aslen zayıf olan Orta Anadolu halkının bu alışkanlığını bir miktar da olsa aşabilmişlerdir. Geleneksel yapıda, insanlar tarım yoluyla kendi ihtiyaçlarını kendileri karşılarken, yeni kent düzeninde, hizmetleri karşılığında devletten maaş alan ve dolayısıyla kişisel olarak devlete bağımlı hale gelen – örneğin rahip, saray görevlisi ya da asker gibi – meslek grupları ortaya çıkmıştır. Bu durum, bir yandan, örneğin memurlarla devlet arasında sıkı bir bağ oluşmasını sağlamış diğer taraftansa toplumdaki sosyal, teknik ve mesleki farklılıklar ve sosyal hiyerarşinin belirgin bir şekilde derinleşmesine yol açarak bu sistemden fayda sağlayan grupların kendilerine has bir kimlik ve düşünce tarzı geliştirmelerine zemin hazırlamıştır.

Orta Anadolu'da ele geçen ve kent planlaması, mimari, çanak çömlek, araç gereçlerin yanı sıra yazı, mühür ve sanatsal alandaki buluntularla temsil edilen Hitit İmparatorluk Dönemi maddi kültürünün homojen yapısı, toplumun üzerinde yoğun bir devlet kontrolüne ve her bölgenin, daha yüksek seviyedeki Anadolu ve Hititlere özgün bir sosyokültürel sistem içerisine entegre olduğuna işaret etmektedir.

Hititlerin Sisteminin Çöküşü

Yukarıda tanımladığımız ekolojik çerçeve tarih boyunca Orta Anadolu'da geçerliliğini korumuştur. Bu nedenle içinde özellikle Boğazköy'ün de bulunduğu bölgenin kuzeydoğu kısımlarında kültürel gelişimde zaman zaman ani kırılmalar görülebilmektedir. Dolayısıyla Hitit sosyo-ekonomik sisteminin, ilk bakışta sağlam bir temele oturtulduğu fikrinin, MÖ 12. yy'ın başında hiçbir iz bırakmadan çöküşünün ışığında, gözden geçirilmesi gerekliliğini ortaya koyar.

Alınan teknik önlemler ve beraberindeki sosyal gelişme sayesinde Orta Hitit kralları döneminden itibaren görülen istikrarlı ekonomik kalkınma belirgin bir nüfus ve refah artışına sebep olmuştur. Bu süreç boyunca yine de zaman zaman değişen sebeplerden krizlerin de yaşandığını özellikle çivi yazılı metinlerden öğrenmekteyiz. Bu tür krizlerin daha önce Hitit sistemini neden çöküşe götürmediği sorusuna henüz cevap vermek ise zor.

Elimizdeki verilerden, MÖ 13. yy'ın sonu ve 12. yy'ın başlarında iklimin Doğu Akdeniz bölgesinin genelinde olumsuz geliştiği anlaşılrsa da¹⁹, Hitit

¹⁹ Bryson – Bryson 1999; Bu tarz iklimsel düzensizlikler ve sonuçları özellikle tarihi kaynaklardan bilinmektedir. Bunların yerleşim düzeni üzerindeki etkileri, farklı çalışmalarla özellikle Osmanlı Dönemi için araştırılmıştır (Hütteroth 1968: 24-52; 163-208; bkz. Seeher 2006: 83).

devletinin yıkılmasına tek başına sebep olmuş olması mümkün değildir. Daha önceki kriz dönemlerine benzer bir şekilde Hitit hükümdar ailesinde devam eden taht çekişmelerinin yanı sıra bu sefer de Anadolu'nun güneyindeki liman ve ticaret kentlerinin, muhtemel bir dış etkiyle yıkılması ve böylece Orta Anadolu Hitit şehirlerinin ekonomisi için önemli bir kaynak olan, güneydeki bölgelerle yürütülen ticaretin yok olması üçüncü ve kısmen global diyebileceğimiz bir etken olarak görülebilir. Birçok Antik dönem kültürlerinde de olduğu gibi Hitit devletinin yıkılışı böylece daha çok, karmaşık bir sebepler sarmalının nihai sonucudur²⁰. Hititlerin İmparatorluk Dönemi kültüründen Orta Anadolu'da arkeolojik yöntemlerle tespit edilebilen hiçbir iz kalmaması bu yıkımın ne derece keskin olduğunu ve tüm sosyo-ekonomik sistemin nasıl birden yok edildiğini göstermektedir²¹. Aynı zamanda bu durum ve özellikle yerleşim düzeninin ve toprak kullanım sisteminin Demir Çağ ve daha sonraki dönemlerde de Hititler öncesi zamanda görülen sistemine dönmesi, Hititlerin kurdukları sosyo-ekonomik sistemin özel bir durumu olup Orta Anadolu'nun uzun vadeli coğrafya ve topoğrafyadan belirlenen temellerini ne kadar az etkilediğini de vurgulamaktadır.

Resim Kaynakçası

Res. 1-3, 13 Boğazköy Kazı Arşivi (DAI) A. Schachner; Res. 4-5, 11-12 Boğazköy Kazı Arşivi (DAI); Res. 6-7, 9 A. Schachner; Res. 8 Hütteroth 1968: 120 Abb. 15'e göre; Res. 10 Boğazköy Kazı Arşivi (DAI) J. Seeher.

Doç. Dr. Andreas Schachner
Alman Arkeoloji Enstitüsü, İnönü Cad. 10
TR-34437 İstanbul-Gümüşsuyu / Türkiye
schachner@istanbul.dainst.org

²⁰ J. Diamond (2006) birçok örnekle bu tür çöküşlerin çoğu zamanda çok sebepli olduğuna işaret etmektedir.

²¹ Benzer şekilde ani ve keskin kültürel dönüm noktaları Orta Anadolu tarihinde zaman zaman görülür. Özellikle, 16. yy boyunca sayıları yer yer ikiye hatta üçe katlanıp daha önce hiç iskân için kullanılmayan bölgelere yayıldıktan sonra köylerin yer yer %90'a kadar varan bir kısmının bütün Orta Anadolu'da 17. yy'ın ilk çeyreğinde birden yok olması MÖ 12. yy'ın başındakine benzer bir durum temsil eder (genel Faroqhi 1984: 191-220 literatür ile; Hütteroth 1982: 224; Hütteroth – Höhfeld 2002: 151; Özel 1993). Yazılı kaynaklardan öğrendiğimiz bu gelişmeye esas sebep olan sosyal kırılmalar sayesinde böylesi keskin ve geniş bir bölgeye etki eden bir gelişmenin arkasında arkeolojik verilerle görülemeyen sebeplerin bulunduğunu öğrenmekteyiz (Özel 1993; Akdağ 1975).

Ein Großreich auf des Messers Schneide: Geographie und Wirtschaft Zentralanatoliens zur Zeit der Hethiter (2. Jahrtausend v. Chr.)

Vor dem Hintergrund der geographischen und klimatischen Voraussetzungen war der Ertrag der Landwirtschaft in Zentralanatolien vor Einführung industrieller Produktionsweisen immer eingeschränkt und zudem kaum vorhersehbar. Auch kleine Schwankungen in der Niederschlagsverteilung konnten verheerende Folgen für den Ertrag und damit die Kulturlandschaft mit sich bringen. Dabei ist zu berücksichtigen, daß entsprechende, teilweise sehr regionale Katastrophen mit archäologischen Methoden nur bedingt nachweisbar sind.

Ähnlich wie in vielen anderen Regionen des Vorderen Orients entwickelte sich die produzierende Landwirtschaft auch in Zentralanatolien in mehreren Schritten bis hin zu einer mit der Viehwirtschaft eng verzahnten Agrarwirtschaft. Deren Schwerpunkt bildet im 2. Jahrtausend v. Chr. die Produktion von Getreide (Weizen ebenso wie Gerste); sie wurde je nach den örtlichen Gegebenheiten jedoch wesentlich durch die Nutzung anderer Pflanzen (z.B. Obstsorten) ergänzt. Die Analyse der genutzten und archäologisch nachgewiesenen Pflanzen und Tiere und die in den philologischen und archäologischen Quellen gewonnenen Hinweise auf die Produktionsformen zeigen, daß die Formen der Bewirtschaftung des Landes unabhängig vom sich verändernden kulturellen Hintergrund über Jahrtausende strukturell sehr ähnlich blieben; auch die Einführung von Pflanzen aus der Neuen Welt im Laufe des 16.-17. Jahrhunderts konnte diese Produktionsweisen bis zur beginnenden Industrialisierung der Landwirtschaft im Laufe des 19. Jahrhunderts nicht wesentlich verändern. Prägendes Merkmal und Kern der landwirtschaftlichen Produktion in Zentralanatolien war demnach seit der Mittleren Bronzezeit eine kleinbäuerliche Wirtschaftsweise, die zu verschiedenen Zeiten durch zusätzliche Arbeitskräfte (Kriegsgefangenen, Deportierte etc.) ergänzt werden konnte. Hinzukommt eine stark zergliederte Topographie, die den Überlandhandel mit Massengütern bis zur Einführung moderner Transportmittel verhinderte, so daß der Wirtschaftskreislauf in allen Epochen regional beschränkt blieb.

Vor dem Hintergrund dieser im Vergleich der archäologischen und philologischen Quellen erkennbaren strukturellen und langfristig wirksamen Ähnlichkeiten stellt sich die Frage, wie es gerade dem hethitischen Großreich gelang, die geographischen Nachteile und Hindernisse zu überwinden. Die hethitischen Herrscher drückten bereits im 16. Jahrhundert v. Chr. durch die Errichtung neuer Siedlungen und Städte Zentralanatolien unverkennbar ihren Stempel auf. Ein wesentliches Merkmal dieser Städte waren archäologisch häufig nachgewiesene, große Getreidespeicher (in Boğazköy, Kuşaklı, Kaman-Kalehöyük, Alacahöyük) und / oder Wasserreservoirs (unter anderem in Boğazköy, Kuşaklı, Alacahöyük), die in einigen Orten auch gemeinsam vorkommen. Durch diese technischen Installationen, die natürlich wesentliche, nicht immer im archäologischen Befund sichtbare soziale Veränderungen nach sich zogen, gelang den Hethitern in einer für Anatolien einmaligen Form die Absicherung des Wirtschaftskreislaufs und so die zumindest teilweise Überbrückung von Engpässen oder Wetterkapriolen. Daß diese zwischen dem 16. und 12. Jahrhundert v. Chr. neue Wirtschaftsweisen nur bedingt Bestand hatte und den eigentlich prägenden Referenzrahmen menschlichen Handelns in Zentralanatolien nicht nachhaltig veränderte, wird daran deutlich, daß mit dem Zusammenbruch der hethitischen Kultur in Zentralanatolien sämtliche Merkmale dieser Epoche ohne Nachwirken verschwinden. Gleichzeitig wird an der materiellen Kultur der nachfolgenden Eisenzeit deutlich, daß die vorhethitischen Merkmale prägend blieben.

Kaynakça

- Akdağ, M.
1975 *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâli İsyânları"*. Ankara.
- Archi, A. – H. Klengel
1980 "Ein hethitischer Text über die Reorganisation des Kultes", *AoF* 7: 143-157.
- Bagg, A.
2000 *Assyrische Wasserbauten : landwirtschaftliche Wasserbauten im Kernland Assyriens zwischen der 2. Hälfte des 2. und der 1. Hälfte des 1. Jahrtausend v. Chr.*, BaF 24, Mainz.
- Baltacıoğlu, H.
2005 "Arinna Kentinin Suları, Su Yapıları ve Alaca Höyük", *Archivum Anatolicum* 8 / 1: 1-46.
- Bammer, A.
1982 *Wohnen im Vergänglichen, Traditionelle Wohnformen in der Türkei und Griechenland*, Graz.
- Beckman, G.
1995 "Royal Ideology and State Administration in Hittite Anatolia", J. Sasson (ed.), *Civilisations of the Ancient Near East*, New York: 529-543.
- Braudel, F.
1993 *II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz dünyası*, Ankara.
2001 *Memory and the Mediterranean*, New York.
- Bryson, R.A. – R.U. Bryson
1999 "Holocene climates of Anatolia as simulated with archaeoclimatic models", *TÜBA-AR* 2: 1-14.
- Cribb, R.
1991 *Nomads in Archaeology*, Cambridge.
- Çelik, D.
2008 "Alaca Höyük Hitit Barajı", E. Genç – D. Çelik (eds.), *Aykut Çınaroğlu'na Armağan. Studies in Honour of Aykut Çınaroğlu*, Ankara: 87-104.
- Dennell, R.W.
1987 "Geography and Prehistoric Subsistence", in: J.M. Wagstaff (ed.), *Landscape and Culture*, Oxford.
- de Planhol, X.
1958 *De la plaine Pamphylienne aux lacs Pisidiens : nomadisme et vie paysanne*, Paris.
1968 *Les Fondements géographiques de l'histoire de L'Islam*, Paris.
- Diamond, J.
2003 *Tüfek, mikrop ve çelik: insan topluluklarının yazgıları*, Ankara.
2006 *Çöküş: medeniyetler nasıl yıkılır ya da ayakta kalır?* İstanbul.

- Dörfler, W. – R. Neef – R. Pasternak
 “Untersuchungen zur Umweltgeschichte und Agrarökonomie im Einzugsbereich hethitischer Städte”, *MDOG* 132, 367–380.
- Emre, K.
 1993 “The Hittite Dam of Karakuyu”, H.I.H. Prince Takahito Mikasa (ed), *Essays on Anatolian Archaeology, Bulletin of the Middle Eastern Culture Center in Japan VII*, Wiesbaden: 1-42.
- Fairbairn, A.
 2005 “Crop storage at Kaman-Kalehöyük: Some preliminary observations”, *Kaman-Kalehöyük, Anatolian Archaeological Studies* 14: 129-137.
- Faroqhi, S.
 1993 *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, İstanbul.
 1995 *Kultur und Alltag im Osmanischen Reich*, München.
- Genz, H.
 2004 *Büyükkaya: 1. Die Keramik der Eisenzeit. Funde aus den Grabungskampagnen 1993 bis 1998*, Mainz.
- Güçer, L.
 1964 *XVI-XVII Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan alınan Vergiler*, İstanbul.
- Haase, R.
 1998 *Keilschriftrechtliches*, Lomberg.
- Hoffner, H.A.
 1974 *Alimenta Hethaeorum - Food Production in Hittite Asia Minor*, New Haven.
 1995 “Legal and social Institutions of Hittite Anatolia”, J. Sasson (ed.), *Civilisations of the Ancient Near East*, New York: 555-559.
- Horden, P. – N. Purcell
 2000 *The corrupting sea: a study of Mediterranean history*, Oxford – Malden, Mass.
- Hüser, A.
 2007 *Hethitische Anlagen zur Wasserversorgung und Entsorgung*, Kuşaklı-Sarissa 3 Rahden.
- Hütteroth, W.-D.
 1959 *Bergnomaden und Yaylabauern im mittleren kurdischen Taurus*, Marburg.
 1968 *Ländliche Siedlungen im südlichen Inneranatolien in den letzten vierhundert Jahren*, Göttingen.
 1982 *Türkei*, Darmstadt.
- Hütteroth, W.-D. – V. Höhfeld
 2002 *Türkei*, Darmstadt 2002.

- İnalçık, H.
1993 "Village, Peasant and Empire", H. İnalçık (ed.), *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society*, Bloomington: 137-160.
- İzbrak, R.
1972 *Türkiye*, Istanbul.
- Jennings, R.C.
1983 "The Population, Society, and Economy of the Region of Erciyes Dağı in the 16th Century", J. Bacque-Grammot – P. Dumaont (ed.), *Contributions a l'histoire economique et sociale de l'Empire ottoman*, Louvain: 149-250.
- Kislev, M.
1992 "Agriculture in the Near East in the VIIth Millennium", P. Anderson (ed.), *Préhistoire de l'Agriculture*, Paris: 87-93.
- Klengel, H.
1972 *Zwischen Zelt und Palast : die Begegnung von Nomaden und Sesshaften im alten Vorderasien*, Wien.
- 1986 "The Economy of the Hittite Household (E)", *Oikumene* 5: 23-31.
- 1988 "Einige Bemerkungen zu Löhnen und Preisen im hethitischen Anatolien", *AoF* 15: 76-81.
- Korfmann, M.
1983 *Demircihöyük 1: Architektur, Stratigraphie, und Befunde*, Mainz.
- Kupper, J.R.
1957 *Les nomades en Mésopotamie au temps des rois de Mari*, Paris.
- Lumsden, S.
2008 "Material culture and the Middle ground in the Old Assyrian Colony Period", C. Michel (ed.), *Old Assyrian Studies in Memory of Paul Garelli*, Leiden: 21-43.
- MacNeish, R.
1991 *The Origins of Agriculture and Settled Life*, Norman und London.
- Mielke, D.-P.
2006a *Kuşaklı-Sarissa 2: Die Keramik vom Nordwesthang*, Rahden.
- 2006b "İnandiktepe und Sarissa, ein Beitrag zur Datierung althethitischer Fundkomplexe", D. Mielke – J. Seeher – U.-D. Schoop (ed.), *Strukturierung und Datierung in der hethitischen Archäologie*, Byzas 4, Istanbul, 251–276.
- Miller N.F.
1991 "The Near East", W. van Zeist – K. Wasylikowa – K.-E. Behre (ed.), *Progress in Old World Palaeoethnobotany*, Rotterdam: 133-160.
- Müller-Karpe, A.
2011 "Sfenks'in Gizemi", *Aktüel Arkeoloji*: 30-35.

- Neef, R.
2001 "Getreide im Silokomplex an der Poternenmauer (Boğazköy) – erste Aussagen zur Landwirtschaft", J. Seeher, *Die Ausgrabungen in Boğazköy-Ḫattuša 2000*, AA 2001/3, 335-341.
- Neve, P.
1969 "Der große Tempel und die Magazine", K. Bittel *et al.*, *Boğazköy IV, Funde aus den Grabungen 1967 und 1968*, Berlin: 9-20.
1984 "Ein älter-hethitischer Sammelfund aus der Unterstadt", K. Bittel ve diğerleri, *Boğazköy IV, Funde aus den Grabungen bis 1979*, Berlin: 63-90.
- Orthmann, W.
1962 "Beobachtungen an dem Hüyük in Eskiyapar". *IstMitt* 12: 1-10.
- Otten, H. – V. Souček
1965 *Das Gelübde der Königin Puduhepa an die Göttin Lelwani*, Wiesbaden.
- Ökse, T.
2006 "Hethiterforschung anhand von Geländebegehungen. Darstellung der Probleme und Möglichkeiten der Auswertung", D.P. Mielke – U.-D. Schoop – J. Seeher (ed.), *Strukturierung und Datierung in der hethitischen Archäologie*, Byzas 4, Istanbul: 167-183.
- Özel, O.
1993 *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in Rural Anatolia: A Case Study of Amasya (1576-1642)*, (Ph.D. thesis, University of Manchester, Department of Middle Eastern Studies).
- Özgüç, T.
1982 *Maşat Höyük, 2. Boğazköy'ün kuzeydoğusunda bir Hitit merkezi*, Ankara.
1988 *İnandıktepe: an important cult center on the old Hittite period*, Ankara.
- Pasternak, R.
1998 "Übersicht über die Ergebnisse der archäobotanischen Arbeiten in Kuşaklı 1994–1997 und ein Interpretationsansatz zu den Befunden", A. Müller-Karpe, *Untersuchungen in Kuşaklı 1997*, MDOG 130, 160-170.
2005 "Vorbericht über die archäobotanischen Arbeiten in Boğazköy-Ḫattuša", J. Seeher, *Die Ausgrabungen in Boğazköy-Ḫattuša 2004*, AA 2005/1, 74–76.
- baskıda "Vorbericht über die archäobotanischen Arbeiten in Hattuscha 2009-2011", A. Schachner, *Die Ausgrabungen in Boğazköy-Ḫattuša 2011*, AA 2012/1.
- Schachner, A.
1999 *Von der Rundhütte zum Kaufmannshaus: Kulturhistorische Untersuchungen zur Entwicklung prähistorischer Wohnhäuser in Zentral-, Ost- und Südostanatolien*, Oxford.

- 2001 “Untersuchungen zur Bildkunst des 2. Jts. v. Chr. zwischen Van-See und Kaspischem Meer am Beispiel einer Stele im Museum von Astara (Azerbaycan)”, *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan* 33: 115-142.
- 2008 “Die Ausgrabungen in Boğazköy-Ḫattuša 2007”, *AA*: 113-161.
- 2010 “M.Ö. 16. Yüzyıl: Hitit Anadolu'su'nda bir dönüm noktası”, A. Süel (ed.), *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara: 661-692.
- 2011 *Hattuscha. Auf der Suche nach dem sagenhaften Großreich der Hethiter*, München.
- Seeher, J.
2006 “Die Untersuchungen im Bereich der Osteiche in der Oberstadt 1996-1998”. J. Seeher (ed.), *Boğazköy-Berichte* 8, Mainz: 1-23.
- 2010 “Zur Wasserversorgung und Wassernutzung in der Unterstadt von Hattuša”, *IstMitt* 60: 67-80.
- Seidl, U.
1975 “Keramik aus Raum 4 des Hauses 4, westlich der Tempelterrasse”, K. Bittel ve diğerleri, *Boğazköy IV, Funde aus den Grabungen 1970 und 1971*, Berlin: 85-107.
- Sipahi, T.
2012 “2011 yılı Eskişehir Kazısı”, Ö. İpek (ed.), 2. *Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, Çorum: 45-61.
- Starke, F.
1990 *Untersuchung zur Stammbildung des keilschrift-luwischen Nomens*, Wiesbaden.
- Tremouille, M.-C.
1998 “Les souverains de Ḫattuša, curators aquarum”, S. de Martino – F. Imparati (ed), *Studi e Testi I*, Eothen 9, Florenz: 183-199.
- Ünal, A.
1977 “Naturkatastrophen in Anatolien im 2. Jahrtausend v. Chr.”, *Bulleten* XLI.163: 447-472.
- Vita-Finzi, C. – E.S. Higgs
1970 “Prehistoric Economy in the Mount Carmel Area of Palestine. Site Catchment Analysis”, *PPS* 36, S.1-37.
- von den Driesch, A. – J. Boessneck
1981 *Reste von Haus- und Jagdtieren aus der Unterstadt von Boğazköy-Hattuša*, Berlin.
- Wagstaff, J.M.
1985 *The Evolution of Middle Eastern Landscapes - An Outline to A.D.1840*, Totowa.
- 1987 *Landscape and Culture - Geographical and Archaeological Perspectives*, Oxford.

- Wilkinson, T.
2003 *Archaeological Landscapes of the Near East*, Tuscon.
- Wittenberg, H. – A. Schachner
2012 “The Ponds of Hattusa. Early Groundwater Management in the Hittite Kingdom”, International Water Association (eds.), *3rd Int. Conference on Water and Wastewater Technologies in Ancient Civilizations*, Istanbul: 313-319.
- Wittfogel, K. A.
1959 *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*, New Haven³.
- Yakar, J.
1990 “Transhumance and the Question of Nomadism in Early Anatolia”, *X. TTKongr.*, Ankara: 597-606.
- Zohary, D.
1992 “Domestication of the Neolithic Crops Assemblage”, P. Anderson (ed.), *Préhistoire de l’Agriculture*, Paris: 81-86.
1996 “The mode of domestication of the founder crops of Southwest Asian agriculture”, D. Harris (ed.), *The Origins and Spread of Agricultures and Pastoralism in Eurasia*, London: 142-158.
- Zohary, D. – M. Hopf
1988 *Domestication of Plants in the Old World*, Oxford.



Res. 1 Boğazköy çevresinin topoğrafyası



Res. 2 Boğazköy-Hattuša'dan kuzeye doğru uzanan Budaközü ovası



Res. 3
Boğazköy-
Hattuša'da kış



Res. 4
Boğazköy'ün
çevresinde 1930'lu
yıllarda tarım



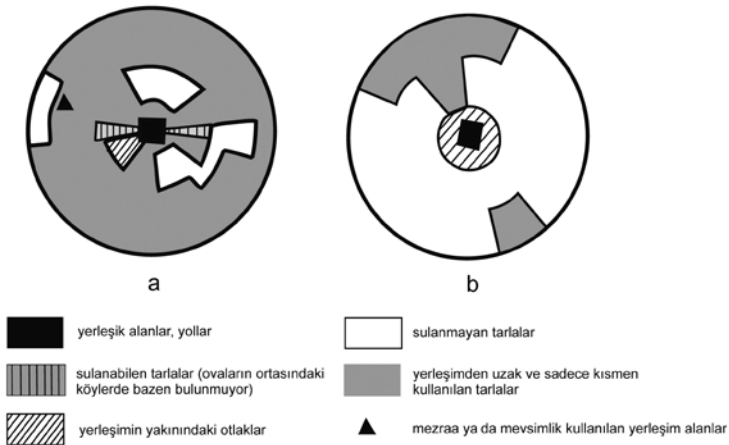
Res. 5
Boğazköy'ün
çevresinde 1930'lu
yıllarda tarım



Res. 6 İran'ın güneyinde mevsimlik göçerler hareket halinde



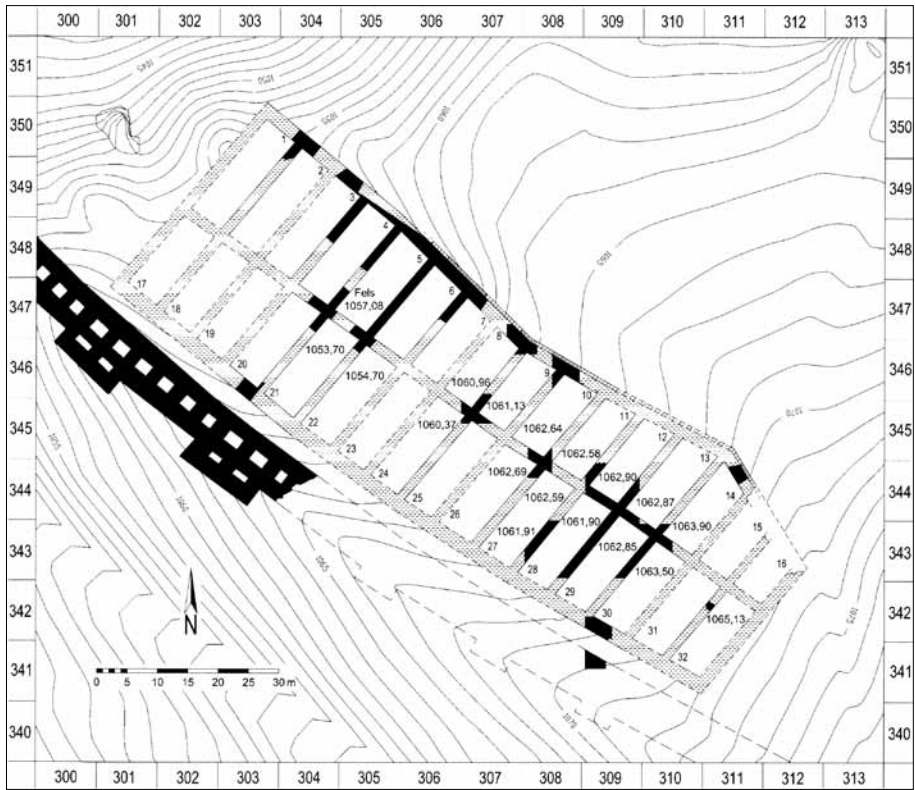
Res. 7 Zagros dağlarında (İran) mevsimlik göçerlere ait bir kamp yeri



Res. 8 Anadolu'da sanayileşmeden önce ova (a) ve dağ (b) köylerinin çevrelerini kullanım modeli



Res. 9 Altınyayla'da yer alan Kuşaklı/Sarissa Hitit kentinin kuzeybatıdan görünümü



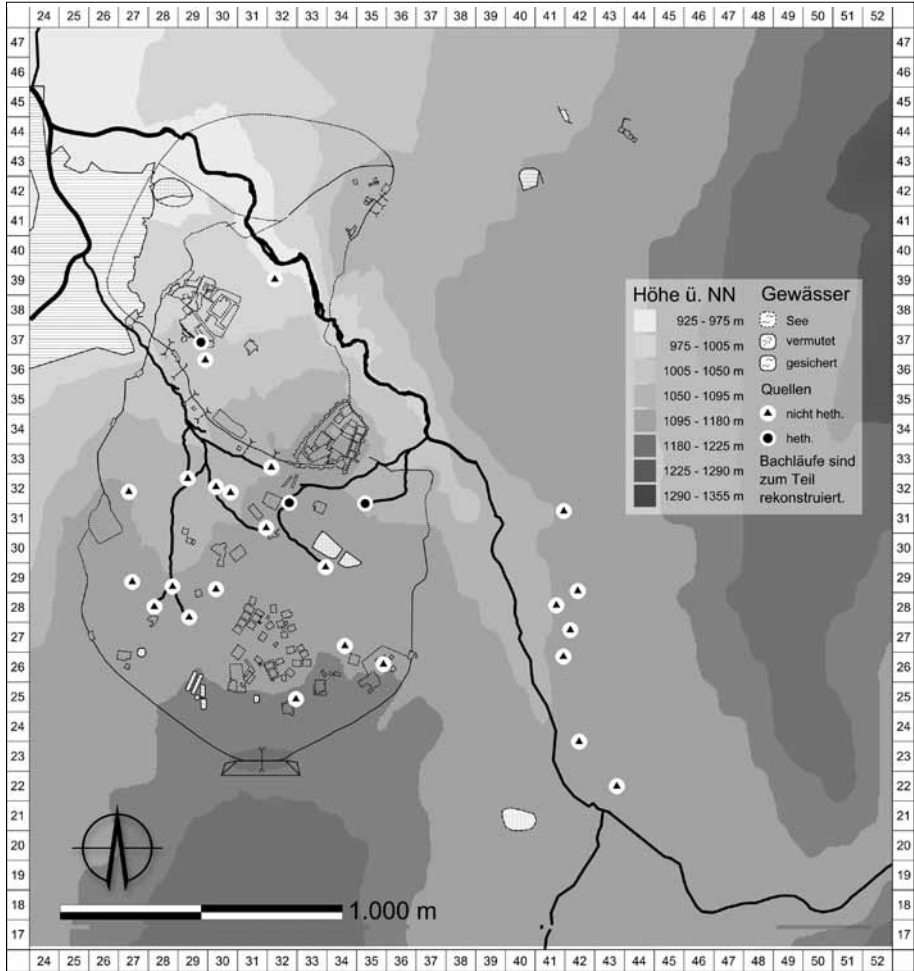
Res. 10 Boğazköy-Hattuša'da Büyükkale'nin kuzeybatı yamacında bulunan hububat ambarı



Res. 11 Boğazköy-Hattuşa'da Büyükkale'nin kuzeybatı yamacında Karum Dönemi'ne ait « pitoslu binası »



Res. 12 Boğazköy-Hattuşa'da Büyük Tapınak'ın batısında bulunan depolardaki pitoslar



Res. 13 Boğazköy-Hattuša ve çevresindeki su yapıları ve kaynakları

Menderes Bölgesinde MÖ 2. Binyıl Kenti: Çine-Tepecik*

Sevinç GÜNEL

Keywords: Meander Region, Çine Plain, Late Bronze Age, Fortification System, Settlement

Anahtar Kelimeler: Menderes Bölgesi, Çine Ovası, Geç Tunç Çağı, Savunma Sistemi, Yerleşme

Batı Anadolu'da son yıllarda gerçekleşen arkeolojik kazı ve araştırmalar, bölgenin tarihöncesi ve tarihi dönemlerinin daha detaylı ve yeni bir bakış açısıyla ele alınmasına olanak sağlamıştır. Bu araştırmalar, Batı Anadolu'nun bugüne değin Troya ile sınırlı kalan kültürel yapısının çok daha zengin bir birikime sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Batı Anadolu'da yerel bir kültürel oluşumun yanı sıra bölgelerarası ilişkilerin de varlığına işaret eden veriler, İzmir ve daha güneye uzanan bölgede ve aynı zamanda İç Batı Anadolu'da olmak üzere geniş bir coğrafyada takip edilebilmektedir. Batıda Ege deniziyle, doğuda ise, Anadolu'nun iç bölgeleriyle bağlantıları sağlayan derin vadiler, Tunç Çağları ve tarihöncesi dönemlere ait yerleşim birimlerinin yayılım alanında ve yerleşim biçimlerinde önemli bir rol oynamıştır. Batı Anadolu'nun derin vadilerinden olan Büyük Menderes ile Menderes'in güneyine uzanan doğal yollar, bölgelerarası iletişimi kültürel ve ticari anlamda etkin kılan faktörler arasında yer alır. Bu doğal yollardan biri, Çine ovasının güney yönündeki uzantısıdır. Aydın ilinin 36 km güneyinde, Çine Çayı'nın belirgin bir kavis yaparak genişlediği ova, ekili arazilerin geniş bir alana yayıldığı bereketli topraklara sahiptir. Çine ovasındaki konumuyla Tepecik, daha çok antik kentleriyle tanınan bu coğrafyanın erken dönemlerini öne çıkaran bir höyüktür. Çine Çayı'nın doğusunda yer alan höyük, kuzey-güney doğrultusunda yayvan ve oval bir görünüme sahiptir.

Tepecik kazılarına ait şu ana kadar elde edilen arkeolojik kanıtlar, bölgenin uzun bir kültür tarihine sahip olduğunu ortaya koymuştur.¹ Höyüğün batı

* Bu makale, yazarın 27.03.2012 tarihinde Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü'nün konferansları çerçevesinde sunulan konuşmasının geliştirilmiş metnidir.

ve kuzeybatısında tespit edilen çatı kiremidi mezarlar, bu alanın Hellenistik dönemde mezarlık olarak kullanım gördüğünü göstermiştir (Günel 2006: 20, Çiz. 1; Günel 2008a, 80, Çiz. 5; Günel 2008b: 131, Res. 3; Günel 2009: 229, Res. 4). Yüzeeye yakın seviyelerde kısmen açığa çıkarılan geç dönem kalıntıları ise, Karia-Geometrik dönem buluntularını vermiştir (Günel 2008b: 133, Res. 7). Öte yandan höyükte, MÖ 2. binyıldan tarihöncesi kültürlerle uzanan kalıntılar, yerleşmenin kesintisiz ve uzun bir tarihe sahip olduğunu desteklemektedir (Günel 2011a: 217-232, Res. 2-11; Günel 2011b: 69-80). Menderes ve güneyinin oldukça sınırlı bilgilere dayalı MÖ 2. binyıl kültürel yapısının belirlenmesinde, Tepecik'in II. kültür tabakasına ait kalıntılar önemli bir rol oynamaktadır. Höyüğün stratigrafik gelişiminde, MÖ 2. binyılın ikinci yarısına tarihlenen yerleşme, savunma sistemine sahip kültür kalıntılarını ortaya koymaktadır. Höyüğün batısında, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda açığa çıkarılan surun şu ana kadar tespit edilen uzunluğu 55 m olup duvar kalınlığı, 2.20 m'dir. Sur kare planlı, boyutları 6.32 m olan kule yapılarıyla destekli bir planı vermektedir. Bu kulelerin höyüğün topografyasına uygun doğrultuda uzanan sur duvarında, 20 m aralıkla yer aldığı anlaşılmaktadır. Sur duvarında, kenarlarda iri boyutta taşların yerleştirildiği içte ise, daha ufak boyutta taşların oluşturduğu bir duvar örgü tekniği uygulanmıştır. Sura ait taş temel üzerinde kerpiç blokların yükseldiği, gerek duvar uzantısında gerekse çevresinde döküntü nitelik taşıyan kerpiç kalıntılarında anlaşılmaktadır.

Geç Tunç Çağı yerleşmesine ait II 1 kültür tabakası, höyüğün güney ve güneybatı yönünde genişleyen bir yerleşim planını vermektedir (Res. 1). Surla çevrili bu yerleşmede öne çıkan yapılar, yerleşim şeması içinde surla bağlantılı ya da sura yakın alandaki konumlarıyla dikkati çeker. Mevcut mimari bu döneme ait iki evreli bir yapılaşmanın varlığını ortaya koymuştur. Geç Tunç Çağı'nın geç evresi (II 1a) kısmen tespit edilen döşeme ve belli bir mimari plan vermeyen duvar kalıntılarının oluşturduğu evredir. Erken evre (II 1b) ise, kronolojik ayrımı çok daha net ortaya koyabilen yapı kalıntıları ve yapı içindeki zengin buluntularıyla dikkati çekmektedir. Erken evrenin (II 1b) mimari kalıntıları, sura yakın alanda, depolama amaçlı kullanım gören yapıların varlığına işaret etmektedir. Bu yapılardan ilki, sur duvarının hemen iç kısmında ve kule yapılarından biriyle bağlantılı inşa edilmiştir (Res. 2, Yapı 1).

¹ Çine-Tepecik'te 2004 yılından bu yana yürütülen kazılar, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleriyle gerçekleştirilmektedir. Kazı projesinin aksamadan sürdürülebilmesine olanak sağlayan ve destekleyen Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve aynı zamanda katkılarından dolayı Türk Tarih Kurumu'na içten teşekkür ederim.

Güneybatı yönünde yer alan birinci kuleye bitişik olan bu yapı, 3.50 m uzunluğunda ve yaklaşık 2.00 m genişliğinde dikdörtgen planlıdır. Söz konusu bu yapının kuzeyi, kulenin 1.30 m kalınlığını veren güney duvarına, batısı sur duvarına dayanmaktadır. Yapının güney ve doğusu ise, 0.45-0.50 m kalınlığında, ufak taşların oluşturduğu bir duvar örgüsüyle sınırlanmıştır. Bu alandaki mevcut mimari kalıntılara göre, bu yapı kulenin güneydoğu köşesinde yaptığı çıkıntıya uygun olarak inşa edilmiş olmalıdır. Bu yapı içinde, yer yer yanmış ağaç izleri ile kerpiç parçalarına rastlanmıştır. Özellikle kerpiç kalıntıları arasında iç içe yerleştirildiği anlaşılan kaplar *in situ* ele geçmiştir. Yapıda bir arada bulunmuş olan kaplar, malzeme ve teknik özelliklerinin yanı sıra kâse, çömlek ve testi gibi formları açısından da çeşitlilik gösteren bir buluntu grubunu oluşturmaktadır. Yerli seramikte yuvarlak gövdeli çanaklar ve S-profil yapan kâseler, Batı Anadolu MÖ 2. binyıl seramik geleneğinden tanınan devetüyü ve kırmızımsı-devetüyü seramik grubuna ait örnekleri vermiştir (Res. 3-4). Bu kaplar form açısından Batı Anadolu'da geniş bir yayılım alanına sahiptir (Günel 1999a; Günel 1999b: 51-52, Res. 12). Yapıda ele geçen diğer bir grup ise, Miken kültürünün seramik geleneğinden tanınan boya bezeli kaplardır. Miken seramiğine ait üzengi kulplu kaplar ve ayrıca içi ve dışı boya bezeli derin bir kâse ve tek renkli bir amphora, yapı içinde farklı kap repertuarını bir arada göstermiştir (Res. 5). Üzengi kulplu kaplar, ithal ve yerli üretim olmak üzere form ve özellikle kaplar üzerine uygulanan motifleri açısından Geç Hellas III B2 ve Geç Hellas III C evrelerinin özelliklerini taşımaktadır (Günel 2010: 30-39). Her ne kadar seramikle ilgili analiz çalışmaları, üretim yerleri konusunda daha net sonuçları verecek olsa da, Miken seramiğine ait hamur yapısı ve yüzey işlenişine ilişkin tanımlar, bu ayırımın yapılmasına olanak sağlamıştır. Surla bağlantılı olan bu mimarinin işlevine ilişkin olarak ise, gerek yapının boyutları ve gerekse kapların buluntu durumu, depolamaya yönelik bir kullanıma ait olduğuna işaret etmektedir.

Söz konusu bu yapının doğusunda yer alan mimari kalıntılar, daha büyük boyutta ikinci bir yapının varlığını ortaya koymuştur. Kuzey-güney doğrultusunda açığa çıkartılan bu yapı, 16.50 m uzunluğunda ve 4.50 m genişliğinde düzgün dikdörtgen bir plan vermektedir (Res. 6, Yapı 2). Ancak yapının doğu duvarı tahrip olmuş ve duvar uzantıları kısmen yakalanabilmiştir. Yapı içinde çok sayıda pithoslara ait kalın cidarlı parçalar ve aynı zamanda yangın izlerini taşıyan siyah renkteki sert tabana oturtulmuş pithos dipleri tespit edilmiştir. Özellikle *in situ* durumda olan bu diplerin konumlarından, pithosların yapının batı duvarı boyunca kuzey-güney doğrultusunda belli bir düzenle yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu pithoslardan biri, yapının güney

kesiminde sağlam durumda ve *in situ* ele geçmiştir (Günel 2011c: 3-4). Üzeri düzgün bir kapak taşı ile kapatılmış olan pithos, geniş silindirik boyunlu, oval gövdeli olup, yapıdaki diğer dipler gibi, oldukça dar dip çapına sahiptir. Depolama amaçlı kullanım gören bu pithoslar, söz konusu bu uzun yapının 'magazin' olarak tanımlanmasını desteklemiştir. Bu yapı içinde, pithosların yanı sıra farklı malzeme-teknik özelliklere sahip ve aynı zamanda form açısından çeşitlilik gösteren kaplar yer almaktadır (Res. 7). Bu yapıda, sura bağlı yapı 1'de yer alan devetüyü seramik grubuna ait benzer kaplar bulunmakta ve ayrıca önemli bir seramik grubunu, Miken boya bezeli kaplar oluşturmaktadır. Miken seramiğinde, özellikle derin kâse ve krater tipi veren kap parçalarında kuş, balık, geyik ve bunun yanı sıra savaşçı tasvirlerin de işlendiği figürlü örnekler 'pictorial style' geleneğine aittir.² Tepecik Miken boya bezeli kaplarda uygulanan figürlü ve belli bir konuyu yansıtan bu örnekler, Miken seramik gelişiminde Geç Hellas III C-erken ve orta evrelerinin süsleme anlayışıyla benzerlik göstermektedir (Crouwel 2007: 73-82; Crouwel 2006: 15-22). Tepecik'te arkeolojik verilerin yanı sıra bölgenin tarihi coğrafyası açısından anlamlı kılan mühür baskıları ise, yine magazin yapısıyla bağlantılıdır.³ Hitit İmparatorluk dönemine tarihlenen bu mühür baskıları, Tepecik Geç Tunç Çağı yerleşmesinin kronolojik ayrımında seramik buluntularıyla paralel bir dönemi temsil etmektedir. Mühürlerden birinde yer alan ve S. Herbordt⁴ tarafından okunan kitabede ismin uzunluğu da dikkate alınarak iki şahıs isminin yer aldığı öngörülmüş ve [*Tark*]asnaya ve Pisurailix ya da [*Tark*]asnapiya ve Surailix olarak yorumlanmıştır (Res. 8). Söz konusu mühür, Arzawa/Mira topraklarının yayılım alanına ve Mira ülkesi krallarında Tarkasnawa ile bağlantıların kurulmasına yeni bilgiler kazandırmaktadır (Günel – Herbordt 2010: 9, Res. 4-6). Öte yandan her iki mühür baskısı da kitabeye yönelik bilgilerin yanı sıra Tepecik merkezinin bulunduğu coğrafyada siyasi ve ticari anlamda bir güce sahip olduğuna işaret etmektedir. Mühür baskılarının yanı sıra depolama amaçlı pithoslar da kentin idari sistemi içinde belli bir ekonomik

² Tepecik II 1 kültür katına ait yerleşmeden ele geçen Miken boya bezeli ve figürlü seramiğe ait bir grup eserin ele alındığı yayın; Günel, S., 'Çine-Tepecik: New Contributions on Late Bronze Age Cultures in Western Anatolia', NOSTOI (baskıda). Magazin yapısına ait savaşçı ve av sahneli iki kraterle ilgili bir yayın çalışması ise; Günel, S – S. Herbordt, „Mykenische Kraterfragmente mit figürlichen Darstellungen und ein hethitischer Siegelabdruck aus der spätbronzezeitlichen Siedlung von Çine-Tepecik“ başlığı altında hazırlanmaktadır.

³ Günel – Herbordt 2010: 9, Res. 4-6. Aynı yapıya ait ikinci mühür baskısı; Günel, S – S. Herbordt, „Mykenische Kraterfragmente mit figürlichen Darstellungen und ein hethitischer Siegelabdruck aus der spätbronzezeitlichen Siedlung von Çine-Tepecik“ yayına hazırlanmaktadır.

⁴ Mühür baskısına ait çizim, Ch. Müller-Hazenbos ve S. Herbordt'a aittir (Günel – Herbordt 2010: 6, Abb. 4).

faktörün işlediğini ortaya koymaktadır. Bu sistemi, magazin hemen batısında yer alan ve ufak taşlardan oluşan bir platformun yer aldığı kalıntılar desteklemektedir (Res. 6). Taş platformda çok düzgün olmayan ve yuvarlağa yakın bir plan veren, yaklaşık 1.70 ve 2.00 m boyutlarında ufak alanlar tespit edilmiştir. Bu taş döşemeli alan, güneyden tek sıra halinde dizili iri taşlarla sınırlanmaktadır. Bu platformun batı uzantısında, oldukça iyi korunmuş durumda, iri boyutta iki pithos açığa çıkarılmıştır (Res. 9). Bu pithosların çevresi taş platformda olduğu gibi, ufak taşlarla sınırlanmıştır. Gerek magazin hemen güneybatısında yer alan taş platform ve gerekse pithosların yer aldığı ve çevresinin taşların oluşturduğu alan, birbiriyle ilişkili olup, iri pithosların yerleştirildiği ve çevresinin ufak taşlarla döşendiği bir depolama sisteminin uygulandığını göstermiştir. Yan yana yerleştirilmiş bu pithoslarda gövdeye oranla oldukça küçük çapa sahip dipler görülmektedir. Bu pithoslardan biri, düzgün bir kapak taşı ile kapatılmıştır. Diğer pithosa ait kapak taşına ise, pithosun içinde rastlanmıştır. Her iki pithos, belli bir hizaya kadar toprağa gömülmüş ve böylece içindeki ürünlerin serin bir ortamda muhafaza edilmesi sağlanmıştır (Res. 10-11). Ayrıca magazin yapısına ait sağlam ele geçen daha küçük boyuttaki pithos ile bu alandaki daha iri boyutlarda olan pithoslar, aynı tarzda düzgün kapak taşlarıyla kapatılmıştır. Buna göre, magazin ve taş platformun oluşturduğu alanda kente ait ürünlerin belli bir sisteme dayalı depolandığı ve ekonomik anlamda bir organizasyona gidildiği anlaşılmaktadır. Bu alanın hemen güney yönünde uzanan mimari, daha çok dikdörtgen plan veren yapı kalıntılarıyla yerleşmenin güney ve güneybatı yönünde genişlediğini göstermiştir. Bu alanda, bir arada 14 adet pişmiş toprak ağırlık ve aynı zamanda çok sayıda kırık parça halinde ağırlıklara rastlanmıştır (Res. 12). Bu pişmiş toprak ağırlıklar, kaba nitelikte ve iyi pişirilmemiş olup 'makara' biçimindedir. Daha çok dokuma endüstrisi alanında kullanım gördüğü düşünülen benzer örnekler, Ege ve Doğu Akdeniz'e uzanan coğrafyada özellikle GH III C döneminde daha belirgin bir yoğunlukta görülmektedir (Rahmstorf 2003; Rahmstorf 2005; Rahmstorf 2008).

Bu yerleşmenin güney yönünde uzanan mimari kalıntılar, yangınla tahrip edilmiş bir kentin izlerini çok daha belirgin bir şekilde ortaya koymakta ve yangının güney yönünde daha etkin olduğunu göstermektedir. Bu tahribat, magazin hemen güneyinde, profilde siyah renkte bir hatla izlenirken, daha güneye uzanan mimari kalıntılarda ise, oldukça kalın diyebileceğimiz ve bir kül çukurundan ziyade geniş bir alana yayılan beyaz kül tabakasına dönüşmektedir. Bu kanıtlar, söz konusu yerleşmenin yangınla bağlantılı bir tahribat sonucunda yıkıldığına işaret etmektedir. Bu tahribatı, yapılarda tespit edilen ve kalın bir tabaka oluşturan siyah-küllü toprak ve aynı zamanda buluntular

üzerindeki yanık izleriyle takip etmek mümkündür. Bu izler, 1. yapı katının MÖ 1240/ ve en geç MÖ 1100 tarihlerine uzanan bir dönemde tahrip olduğunu göstermiştir. Buna göre, II. kültür tabakasının 1. yapı katına ait yerleşme, seramik buluntularının da verileri ışığında, yaklaşık MÖ 1350/1300-1240/1100 tarihlerine uzanan bir kronolojiyi kapsamış olmalıdır.

Tepecik bulunduğu coğrafyada, savunma sistemine sahip yerleşim biçimiyle gelişmiş bir yerel kültürü ve aynı zamanda batıda Ege dünyasıyla, doğuda ise, Orta Anadolu etkilerini barındıran bir merkezdir. Bu bağlantılarda, bir taraftan Büyük Menderes üzerinden Ege kıyı şeridine doğru açılan vadiler, diğer taraftan ise, kuzey, güney ve doğu yönde uzanan doğal geçitler, önemli bir faktör olmuştur. Tepecik, kıyı şeridine yakın olan Çine bölgesindeki konumuyla, Batı Anadolu'nun diğer yerleşim birimleriyle paralel bir kültür tarihini yansıtmaktadır. Batı Anadolu'da MÖ 2. binyıl kültür tabakalarının tespit edildiği yerleşim birimlerine bakıldığında, kuzeyde Troya VI, Erken Tunç Çağı yerleşmesinden daha görkemli bir surla çevrilidir. Troya VI'nın son evresinde ve VIIa'da sur duvarı güçlendirilmiş ve sur içinde, büyük depolama küplerine sahip magazinler yer almıştır. Troya VI üzerine kurulmuş olan VIIa-b evrelerine ait yerleşme, Geç Tunç Çağı'nın son evrelerine uzanmaktadır (Blegen *et al* 1958; Mountjoy 1999a: 297-334; Greaves 2010: 885; Jablonka 2010: 855-856, Fig. 63.1). Troya VIIa-b evrelerine ait seramik, Miken kültüründe GH III B – GH III C dönemlerinin seramik gelişimiyle paralel bir süreci vermektedir (Mountjoy 2006: 107-110, Fig. 1). İzmir Körfezi'nin kuzeyinde, Gediz deltasında yer alan diğer bir merkez Panaztepe'de, V. tabaka kalıntılarında yerleşme (Çınardalı Karaaslan 2008: 62-66) ve ayrıca geniş bir alana yayılan ve uzun bir kullanım sürecini veren mezarlık alanlarında gerek mezar tipleri gerekse mezar buluntuları bölgenin ölü gömme geleneğinin anlaşılmasında önemli bir rol oynamıştır (Erkanal-Öktü 2008: 70-90). Öte yandan İzmir Körfezi'nin güneyinde, Liman Tepe'nin Orta Tunç Çağı tabakası (III) üzerine kurulan II.1 tabakasının son yapı evresi ise, Geç Tunç Çağı'na ait mimari kalıntıları, seramik fırını ve sayıca artış gösteren yerli Miken seramiğinin de yer aldığı buluntularıyla liman kent konumundadır (Günel 1999b: 49, Erkanal *et al.* 2009: 301-302, Erkanal 2008: 92-100, Fig. 1). İzmir Körfezi'nde diğer bir merkez Çeşme-Bağlararası ise, bölgelerarası bağlantılarda Minos etkisini öne çıkaran neticeleri vermiştir (Erkanal – Karaturgut 2004: 165-78; Şahoğlu 2007: 310, 317-319; Erkanal – Keskin 2009). Bağlararası'nda ÇB 2a-b ve ÇB 1, Orta Minos sonu ve Geç Minos başına paralel bir dönemdir (Şahoğlu 2007, 310, 319, Res. 9-12; Erkanal – Keskin 2009, 106, Tab. 1). Bağlararası Geç Tunç Çağı'na ait kanıtları ise, bir çukurdan ele geçen aralarında yerli

ve ithal Miken boya bezeli seramiğin de yer aldığı kap parçaları vermektedir. Bu malzeme kronolojik olarak Miken kültürünün GH III A2-GH III B1 dönemleriyle paralellik göstermektedir (Şahoğlu 2007: 310; Erkanal – Keskin 2009: 99; Aykurt 2010: 3, 24-25). İzmir bölgesinde, Metropolis yakınında, Bademgediği Tepesi (Puranda), Geç Tunç Çağı'na tarihlenen surla çevrili bir akropol yerleşmesidir (Meriç 2003: 79-98; Meriç 2007a: 32-35, Lev. 7). Bademgediği Tepe'nin II-III yapı katları, yerli üretim Miken seramiği buluntularını vermekte ve GH III C dönemiyle paralel bir kültürel gelişmenin varlığını ortaya koymaktadır (Mountjoy 2006: 110, 112, Fig. 3: 3-5). Bademgediği Tepe'nin II. tabaka buluntuları arasında, savaşçı figürünün işlendiği bir krater parçasının da yer aldığı Miken seramiği, LH III C dönemine tarihlenmektedir (Meriç – Mountjoy 2001: 137-141; Meriç – Mountjoy 2002: 79-98; Meriç 2007b: 244, Çiz. 1, Res. 2-3). Küçük Menderes bölgesinde Selçuk-Ayasuluk'ta her ne kadar Geç Tunç Çağı'na tarihlenen sur yapısı, Bizans kalıntıları altında kısmen tespit edilse de, savunmaya yönelik bir yerleşim biçimini ortaya koymuştur (Büyükkolancı 2007: 21-24, Büyükkolancı 2008: 41-55). Öte yandan Menderes deltasının güneyinde Miletos (Niemeier – Niemeier 1997: 196-200, 218-229; Niemeier 2007: 13-16) ve güneyde Iasos (Momigliano 2009) kıyı şeridi ve kıyıya yakın bölgelerde yer alan diğer merkezlerdir. Miletos'da, büyük bir yangınla tahrip olan Miletos V yerleşmesi sonrasında sura sahip yerleşim Miletos VI dönemine tarihlenmektedir. Miletos suruyla ilgili yapı planı ve tekniği açısından bir taraftan Hitit savunma sistemiyle diğer taraftan ise, Miken kalelerinin savunma anlayışıyla yakınlık kurulmuştur (Mallwitz 1959/60: 67-76; Kleiner 1969/70: 114-16, fig. 1; Voigtländer 1975: 19-34, fig. 1; Naumann 1975: Appendix 1; Voigtländer 1985: 82, Fig. 10). Miletos sur duvarı, Geç Hellas III B dönemiyle paralel bir sürece (MÖ 1320/1300-1200/1190) tarihlenmektedir (Niemeier – Niemeier 1997: 196). Miletos VI, Miken saray mimarisini anımsatan koridorlu ev tipi yapının yanı sıra kültle ilgili kanıtları ve ölü gömme geleneği ile Miken etkisini barındırmaktadır (Niemeier 1998: 35-36, Fig. 11-12; Niemeier 2007: 14-15). Ayrıca Miletos VI yerleşmesi, yerli seramik ve Geç Hellas III B-Geç Hellas III C dönemlerine ait Miken seramik buluntularıyla, bölgelerarası kültürel bağlantıları en yoğun ortaya koyan bir dönemdir (Niemeier – Niemeier 1997: 197, 199, Fig. 1, 30-31; Mountjoy 2006: 112-114, Fig. 4-5). Geç Hellas III B2-III C evrelerine tarihlenen bir krater parçası üzerinde tasvir edilen Hitit boynuzlu başlık (Niemeier-Niemeier 1997: 203-204, Fig. 3) ve II Murşili kaynaklarında, Millawanda kentinin yer alması, ayrıca Hitit metinlerinde Millawanda kentine düzenlenen seferlerin konu edilmesi, Hitit dünyasının Miletos kenti üzerindeki etkilerine ışık tutmuştur (Niemeier – Niemeier 1997: 201-202). Batı Anadolu'da kuzeyden-güneye

uzanan bu dağılım alanında, savunma sistemine sahip Troya, Bademgediği Tepesi, Selçuk-Ayasuluk, Miletos Geç Tunç Çağı merkezlerinin yanı sıra Çine-Tepecik, sur sisteminde yapı tarzı açısından bölgesel özellikleri barındırdığı düşünülen bir merkez olarak bölge arkeolojisinde yerini almıştır.

Batı Anadolu'da MÖ 2. binyılın ikinci yarısı, bir taraftan *Hititlerin Batı Anadolu tarihi coğrafyasındaki* konumunun ve etkinliğinin anlaşılmaya çalışıldığı diğer taraftan ise, Anadolu-Ege ilişkilerinde hangi boyutlarda olduğunun belirlenmeye çalışıldığı bir dönemdir. Bu ilişkilerde Batı Anadolu, özellikle Hititlerin bölgedeki siyasi/politik etkinliklerine ışık tutan filolojik belgeleri ve aynı zamanda Hititlerin bu bölgedeki varlığına işaret eden arkeolojik kanıtlarıyla ilgi odağı olmuştur. Hitit metinlerinde Batı Anadolu'nun tarihi coğrafyasına ışık tutan kaynaklar, farklı yorum ve tartışmalarıyla her dönem güncelliğini korumuştur.⁵ Hitit yazılı kaynaklarına dayanan filolojik araştırmaların yanı sıra Hititlerin bölgedeki politik etkinliklerine, Bozdağları'nda (Tmolos) Karabel (Güterbock 1967: 64-71, Abb. 1-3; Kohlmeyer 1983: 12-28, Abb. 1-7; Hawkins 1998: 4-10, Abb. 1-8), Manisa'da (Sipylos) Akpınar (Kohlmeyer 1983: 28-34, Abb. 8, 9), Karabel geçidinin güneydoğusunda, Karakuyu (Işık *et al* 2011: 1-29, Lev. 4) ve Beşparmak'ta (Latmos) Suratkaya (Peschlow-Bindokat 2001: 363-367; Herbordt 2001: 367-378)⁶ coğrafi konumları ve filolojik verileriyle Hitit krallarının Batı Anadolu üzerindeki etkilerine ışık tutmaktadır. Bu anıtlar arasında Suratkaya, Çine-Tepecik merkezine yakın konumuyla bölgenin tarihi coğrafyası açısından dikkat çekicidir. Suratkaya, Latmos'un doğusunda, Beşparmak dağlarında, Derince Çayının oluşturduğu derin vadilerle sınırlandığı bölgededir (Peschlow-Bindokat 2001: 363, Abb. 1). Mira-Kuwaliya sınırları içinde kalan Latmos dağlık bölgesinde, Suratkaya kitabesinin politik bir içeriğe sahip, bir sınır taşı özelliğini taşımış olabileceği yorumu getirilmiştir (Peschlow-Bindokat 2001: 366). Bu tarihi kaynakların yanı sıra Hititlerin bölgedeki etkisini, Batı Anadolu'da farklı merkezlerden ele geçen buluntular da desteklemektedir. Bu buluntular arasında, Miletos kazılarında bulunan ve GH IIIB2 – GH III C evrelerine tarihlenen krater (Niemeier – Niemeier 1997: 203, 205, Abb. 3), Troia VIIb evresinde ele geçen Luwi Hiyeroglifli bronz bir mühür (Hawkins – Easton 1996: 111-113, Fig. 2.), Panaztepe'de mühürlü bronz bir bilezik (Erkanal-Öktü 2000: 72-73, Abb. 3), Kuşadası-Kadıkalesi'nden bronz bir Hitit heykelciği (Akdeniz 2006a: 10-11, Fig. 17; Akdeniz 2006b: 31-32, Abb 9) çok sınırlı

⁵ Bölgenin tarihi coğrafyası ve tartışmalar için Bkz.; Forrer 1926; Garstang 1943; Garstang ve Gurney 1959; Heinhold-Krahmer 1977; Hawkins 1998; Ünal 2003; Strobel 2008.

⁶ Kitabeye ilgili okuma; Herbordt, S. "Lesung der Inschrift" (Peschlow-Bindokat 2001) 367-378.

sayıdaki arkeolojik eserlerdir. Bu bağlamda, Luwi Hiyeroglifli Tepecik mühür baskıları, Menderes bölgesi için ayrı bir anlam taşımaktadır.

Öte yandan *Batı Anadolu'nun Ege dünyasıyla olan kültürel ilişkilerinde* Tepecik'te ele geçen Miken boya bezeli seramiği, Geç Hellas III B-C dönemlerini kapsayan bir kronolojiyi vermiştir. Ege'nin Geç Tunç Çağı'na bakıldığında, Ege ve Doğu Akdeniz'de ticaret ağının en etkin olarak gerçekleştiği dönemler (LH III A- LH III B) Miken saraylarının ekonomik anlamda en güçlü ve etkin olduğu süreci ortaya koymaktadır. Saray dönemi sonrası, Geç Hellas III B sonu ve Geç Hellas III C dönemi olup, sarayların tahribatı politik anlamda bir güç kaybı ve buna bağlı bir tutarsızlık dönemine neden olmuştur. Ege ve Doğu Akdeniz'i kapsayan ticaret sisteminde seramik üretimi, diğer materyallerin yanında yerini almıştır (Shelton 2010: 145; Burns 2010: 297). Bu değişim, özellikle GH III C dönemi mimarisinde, ölü gömme geleneğinde, ticari bağlantılarında ve aynı zamanda seramik üretiminde bölgesel ve yerel kültürel bir anlayışın oluşmasıyla takip edilmektedir (Shelton 2010: 146). Saray sisteminin kırılmasıyla (Geç Hellas III B2/Geç Hellas III C erken) Ege dünyasında politik değişim ve ekonomik faktörler, Miken seramik geleneğini de etkilemiştir (Jung 2010: 174, Tab. 13.1). Ege ve Doğu Akdeniz'i içeren bu kültürel ve kronolojik yapıda, GH III B2/GH III C erken ve orta evrelerine ait seramik geleneğinde kaplar üzerinde belli motiflerin öne çıktığı görülmektedir. Söz konusu dönemin süsleme anlayışında, yarım daire motifinin farklı kaplar üzerinde uygulanan en popüler süsleme arasında yer aldığı görülür. Bu motifler, iç içe yarım daireler, içi boyalı yarım daireler ya da dışı noktalarla sınırlanmış iç içe çizgilerin oluşturduğu yarım daireler olmak üzere çeşitlilik göstermektedir. Bu bezeme stili, Çine-Tepecik II 1 kültür tabakasına ait yerleşmede kâse, krater ve üzengi kulplu kaplarda en yaygın uygulanan motifler olarak dikkati çekmektedir (Günel 2010: Fig. 16-22, Tab. 4). Miken boya bezeli seramikte GH III B/GH III C erken ve orta evrelerine ait diğer öne çıkan motifler ise, özellikle kâselerde uygulanan dalga bezekler ve ayrıca krater gibi derin kaplar üzerinde görülen dama tahtasıdır. Bu süsleme tarzı yine Tepecik Miken seramiğinde uygulanan diğer bezemeler olup paralel bir kronolojiyi vermektedir (Günel 2010: 13-15, 32-39, Fig. 8-23, Tab. 4). Öte yandan Ege'de derin kâseler ve kraterler üzerine uygulanan figürlü süsleme geleneğine ('Pictorial Style') GH III B2 evresinde rastlanmaktadır (Mountjoy 1999b: 35). Bu gelenek, Geç Hellas III C erken evresinden itibaren ise, politik değişime paralel olarak bölgesel bezeme stilleriyle gelişimini sürdürmüştür (Mountjoy 1999b: 44, 50; Crouwel 2006: 15-22; Crouwel 2007: 73-82). Tepecik'te figürlü Miken kapları arasında özellikle farklı stilde işlenmiş

kuş tasvirleri, balık ve aynı zamanda geyik, keçi tasvirleri olmak üzere zengin bir buluntu grubu görülmektedir. Tepecik derin kâse ve kraterleri üzerinde uygulanan figürlü betimlemeler, Geç Hellas III B ve Geç Hellas III C erken ve orta evrelerinin malzemesini oluşturmakta ve en yakın paralellere Kıta Yunanistan ve Doğu Ege adalarında rastlanmaktadır. Tepecik Geç Tunç Çağı yerleşmesine ait seramik gelişiminde görülen bu paralellik, bölgelerarası ticari ilişkilerin varlığına ışık tutmasının yanı sıra Miken kültürel etkisinin kıyı şeridinden içerde, Çine bölgesine değin takip edilebileceğini ortaya koymuştur. Ayrıca Ege ve Doğu Akdeniz’de, GH III C dönemi Miken seramik gelişiminde yerli üretimlerin artması, adalara uzanan bir göç dalgasının göstergesi olarak açıklanmaktadır (Rutter 2010: 420). Tepecik Miken seramiğinde yerli üretim kapların sayıca belirgin bir yoğunlukta olması da, Ege’de gerçekleşen bu hareketlilikle bağlantılı olmalıdır. Böylece Ege dünyasında Miken etkinliğini ve Batı Anadolu kültürel yapısına yansımaları, Tepecik yerleşmesinde göz ardı edilemeyecek çeşitlilikte örnekler veren Miken seramiği de ortaya koymaktadır. Ege ve Doğu Akdeniz’i kapsayan ve bölgesel faktörlerin öne çıktığı bu süreçte Tepecik, çevre kültürlerin etkilerini barındıran dışa açık bir merkez konumundadır.

Bu değerlendirmeler kapsamında Çine-Tepecik, MÖ 2. bin yılında Anadolu ve Ege arkeolojisindeki yeri ve önemini güçlendirecek verileriyle bölgelerarası kültürel ilişkilerin yoğun olduğu bir kent yapısının varlığını destekler niteliktedir.

Prof. Dr. Sevinç Günel
Hacettepe Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Beytepe - Ankara / Türkiye
sgunel@hacettepe.edu.tr

A town of the second millennium BC in the Meander Region: Çine-Tepecik

The deep valleys in western Anatolia, providing a link between the Aegean Sea and the high plateau of Central Anatolia, played an important role in the spreading area and form of settling of the settlements of the Bronze Ages and Prehistoric Periods. The deepest valleys in western Anatolia, the Great Meander and the natural tracks spreading towards its South are amongst the important factors causing interregional communication in terms of cultural and commercial meaning. One of these natural ways is the prolongation of the plain of Çine to the South. 36 km in the South of the province of Aydın, Tepecik in the South of the plain of Çine sheds light on the early periods of this geography which is generally known for its antique cities. The cultural level II of Tepecik enlightens the cultural history of the 2nd millennium B.C. of the Meander region which is based on restricted knowledge. In the stratified development of the mound, the culture Level II 1, belonging to the Late Bronze Age, reveals the settlement plan of a fortified settlement. The length of the fortification wall on the mound, which has been excavated in the northeast-southwest direction, measures 55 m and the thickness of the wall is 2.20 m. The fortification has a square plan and is supported by tower buildings of 6.32 m. The masonry of the fortification consists of large stones on the sides, but smaller stones in inner sections. The existence of mud brick blocks on the stone foundation of the fortifications are testified from the mud brick blocks on the wall and around the fortification wall. The Late Bronze Age settlement widens in the south and south-west direction of the mound. The prominent buildings of the settlement surrounded by a fortification wall draw attention within the settlement pattern by their noteworthy locations linked with the fortification wall or near to it. The first of these buildings was constructed in conjunction with one of the towers of the fortification. This building has a rectangular plan of 3.50 m length and about 2.00 m width. Traces of burned wood, mud brick fragments and nested vessels were found in the building. These vessels, carinated bowls and jars, belong to the group of local ware and are examples of the “reddish brown and yellowish red pottery group” known from the western Anatolia in the 2nd millennium B.C. The other vessels, which have been found in the same building, are painted vessels

of the Mycenaean culture. The stirrup jars of Mycenaean pottery and a deep bowl which has been painted inside and out and an amphora were found together. Stirrup jars reflect the decoration style of late Helladic III B 2 and Late Helladic III C in the Mycenaean pottery. According to the measurements of this building and the original location of the vessels, the use of this building is defined as used for storage purposes.

The architectural remains of this settlement revealed the existence of a second larger building. This building, uncovered in the north-south direction, has a regular rectangular plan of 16.50 m length and 4.50 m width. However, the east wall of the building was destroyed. Within the building, a great number of jar fragments were found. At the same time bases of pithoi have been found on the hard black ground with traces of fire. Especially *in situ* position of the bases of pithoi, make clear that the jars were positioned in a certain order along the west wall in a north-south direction. One of these jars was found *in situ* in the southern part of the building. These pithoi were used for storage purposes and support the categorisation of this building as 'magazine'. Within this building, besides the pithoi, there are vessels of different material, technique, forms and characteristics. Among these vessels, there are fragments of deep bowls and kraters of Mycenaean painted pottery. The figurative examples of Mycenaean pottery included representations of birds, fish, deer and also warriors which reflect the style of decoration of the Late Helladic III C – early and middle period - in the development of the Mycenaean pictorial pottery tradition. Besides the vessels and jars in the 'magazine', two seal impressions were also found. These seal impressions, which are not only important for the archaeological data of Tepecik but also for the historical geography of the Meander region, are dated to the period of the Hittite Empire. One of these seal impressions with a Hittite hieroglyphic inscription was read by S. Herbordt, it was proposed that it contained the names of two persons. The seal impression in question provides new information for linking the expansion of the Arzawa/Mira territory with 'Tarkasnawa', one of the kings of the country of Mira. The discovery of these seal impressions in a storage building reveals the activities of a local administration. Both of the seal impressions found in Tepecik shows the representation of political and commercial power within this geography. Apart from the seal impressions, the vessels used for storing victuals prove that a certain economical factor was active in the administration of the city. This system is supported by a place situated in the west of the 'magazine' paved with small stones. In this area, two large food vessels have been laid open. The circumference of these vessels is bordered by

small stones. It is understood that a storage system was applied in the south-west of the ‘magazine’ where large vessels were positioned and their circumference was paved with small stones. These large vessels which are positioned side by side shows that the diameter of their base are quite small compared with their bodies. One of these vessels was covered with a smooth stone lid. Both of these vessels were buried in the ground up to a certain level to store its contents in a fresh atmosphere. The area formed by the ‘magazine’ and the stone platform reveals that the city owned an economy based on a certain system, stored the products. The structures stretching to the south of this area shows that building remains of the settlement which are mostly in rectangular plan extend in the south-south-west direction.

Tepecik which is located in the Çine region near the seaboard reflects a cultural history parallel to the other settlement units in west Anatolia. With respect to cultural levels of 2nd millennium B.C. in western Anatolia-“Troy” in the North-in the late period of VI and VIIa, the ‘magazines’ with large storage vessels were located within reinforced fortification walls. In Panaztepe which is located in the north of the Gulf of Izmir, in the delta of Gediz, a level V and also cemetery areas spreading over a wide space shows a long period of use and sheds light on the tradition of burying the dead. In the south of the Gulf of Izmir, the last construction period of Level II.1 of Liman Tepe which was established on the Middle Bronze Age Level III is a harbour town of the Late Bronze Age. Another site on the Gulf of Izmir, Çeşme-Bağlararası, yielded results showing the impact of Minos on the interregional connections. In the Izmir region, in the neighbourhood of Metropolis, Bademgediği Tepesi is an acropolis settlement surrounded by a fortification wall dated to the Late Bronze Age. In the region of the Küçük Menderes (Cayster River) in Selçuk-Ayasoluk although a fortification wall dated to the Late Bronze Age was partly covered by remains from the Byzantine period, it shows a settlement surrounded by fortification walls. On the other side, in the south of the Meander delta, Miletus and Iasos are other sites which are located in regions near the coast. In Miletus, after the settlement of Miletus V was destroyed by fire, a settlement with a fortification wall is dated to the period Miletus VI. The construction plan and technique with regard to the Miletus fortification wall bear characteristics of Hittite fortifications and also display an understanding of defence mechanisms of Mycenaean citadels. In the expanding area of these sites in western Anatolia stretching from North to South, Çine-Tepecik is a new site bearing regional characteristics with regard to the construction style/system of the fortification wall.

In the geographical region where Tepecik is situated, the settlement represents a developed local culture with its architectural structure including a defence system and its finds. At the same time Tepecik bears impact and reflection of the Aegean world in the West and Central Anatolia in the East and takes its place in the archaeology of the region. The connection of these regions via valleys opening to the coast stripe of the Aegean with the Great Meander and the natural passes reaching to the North, South and East constitute an important factor.

Kaynakça

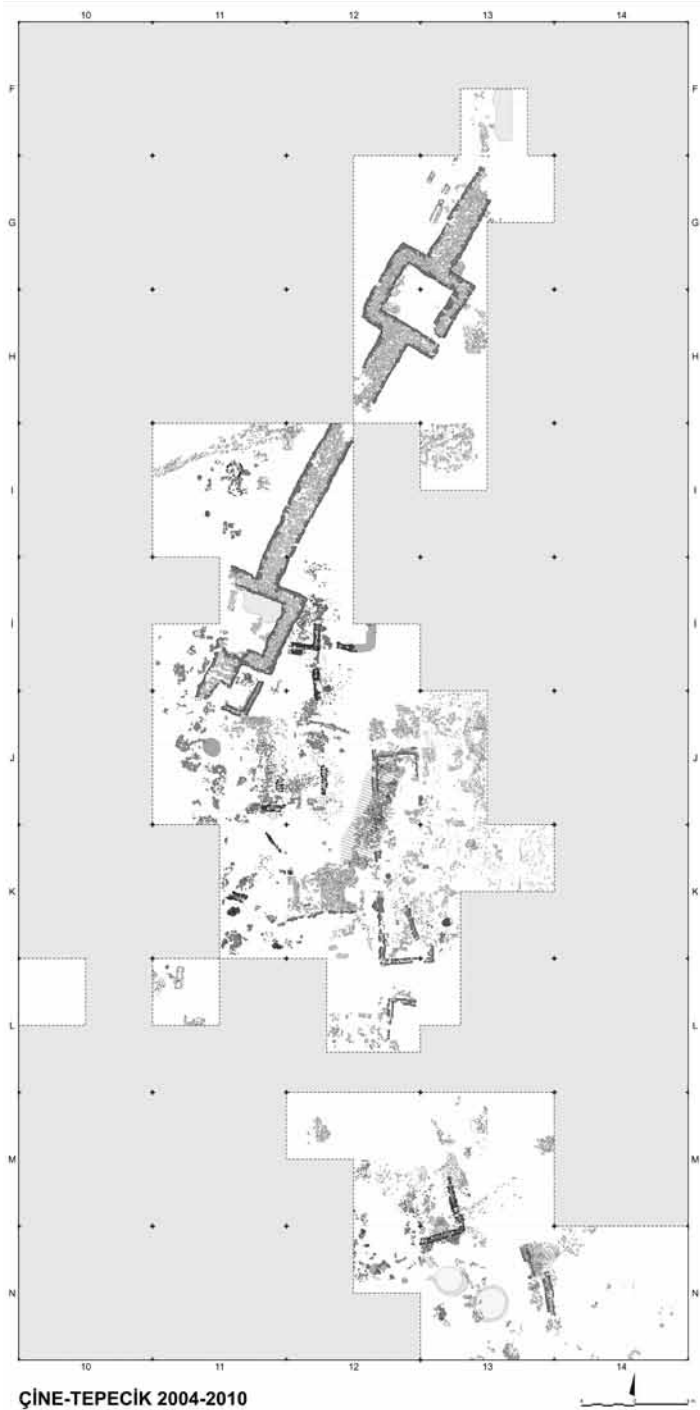
- Akdeniz, E.
2006a “A New Excavations in Western Anatolia: Kadıkalesi (Ancient Anaia)”, *Olba XIII*, 2006: 1-21.
- 2006b “II. Murşili’nin Arzawa Seferi ve Tarihi Coğrafya Açısından Bazı Öneriler”, *Arkeoloji Dergisi, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayını*, VII, 2006: 17-40.
- Aykurt, A.
2010 “Late Bronze Age Pottery from Çeşme Bağlararası”, *Olba XVIII*: 1-63.
- Blegen, C. W. – C. Boulter – J. L. Caskey – M. Rawson
1958 *Troy IV. Settlements VIIa, VIIb and VIII*, Princeton: University Press.
- Burns, B. E.
2010 “Trade”, *The Bronze Age Aegean (ca. 3000-1000 BC)*, E. H. Cline (ed.), Oxford: 291-304. Oxford: University Press.
- Büyükkolancı, M.
2007 “Apaşa, das alte Ephesos und Ayasuluk”, J. Cobet – V. von Graeve – W.-D. Niemeier – K. Zimmermann (eds.), *Frühes Ionien eine Bestandsaufnahme*, Panionion-Symposion Güzelçamlı 26 September-1. Oktober 1999, 21-26. Mainz am Rhein.
- 2008 “Selçuk Ayasuluk Tepesi (Eski Efes) “Appasas” mı?”, A. Erkanal-Öktü – S. Günel – U. Deniz (eds.), *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar*, Ankara: 41-55.
- Crouwel, J. H.
2006 “Late Mycenaean Pictorial Pottery a Brief Review”, E. Rystedt – B. Wells (eds.), *Pictorial pursuits. Figurative painting on Mycenaean and Geometric pottery*, Stockholm: 15-22.
- 2007 “Pictorial Pottery of LH III C Middle and its Antecedents”, S. Deger-Jalkotzy – M. Zavadil (eds.), *LH III C Chronology and Synchronisms II LH III C Middle*, Wien: 73-88.
- Çınardalı Karaaslan, N.
2008 “Recent Investigations at Panaztepe Harbour Town”, A. Erkanal-Öktü – S. Günel – U. Deniz (eds.), *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar*, Ankara: 57-68.
- Erkanal, H.
2008 “Geç Tunç Çağı’nda Liman Tepe”, A. Erkanal-Öktü – S. Günel – U. Deniz (eds.), *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar*, Ankara: 91-100.
- Erkanal, H. – E. Karaturgut
2004 “2002 Yılı Çeşme-Bağlararası Kazıları”, *25. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 26-31 Mayıs 2003, Ankara: 153-164.

- Erkanal, H. – L. Keskin
2009 “Relations between the Urla peninsula and the Minoan world”, C. F. Macdonald – E. Hallager – W.-D. Niemeier (eds.), *The Minoans in the central, eastern and northern Aegean – new evidence*, Athens: 97-107.
- Erkanal, H. – V. Şahoğlu – R. Tuncel – O. Kouka – L. Keskin – İ. Tuğcu
2009 “Liman Tepe 2007 Yılı Kazıları”, 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 26-30 Mayıs 2008, Ankara: 299-322.
- Erkanal-Öktü, A.
2000 “Überblick über die Siegelfunde von Bakla Tepe, Liman Tepe und Panaztepe”, I. Pini (ed.), *Corpus der Minoischen und Mykenischen Siegel. Minoisch-mykenische Glyptik. Stil, Ikonographie, Funktion*, 6: 67-77.
- 2008 “The Late Bronze Age Cemeteries of Panaztepe”, A. Erkanal-Öktü, S. Günel, U. Deniz (eds.), *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar*, Ankara: 69-90.
- Forrer, E.
1926 *Forschungen*, 1, 1. Heft, Berlin.
- Garstang, J.
1943 “Hittite Military Roads in Asia Minor. A Study in Imperial Strategy with a Map”, *AJA* 47, 1943: 35-62.
- Garstang, J. – O. R. Gurney
1959 *The geography of the Hittite Empire*, London.
- Greaves, A. M.
2010 “Western Anatolia”, E. H. Cline (ed.), *The Bronze Age Aegean (ca. 3000-1000 BC)*, Oxford: 877-889.
- Günel, S.
1999a *Panaztepe II. M.Ö. 2. Bine Tarihlendirilen Panaztepe Seramiğinin Batı Anadolu ve Ege Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi / Die Keramik von Panaztepe und ihre Bedeutung für Westkleinasien und die Ägäis im 2. Jahrtausend*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- 1999b “Vorbericht über die mittel- und spätbronzezeitliche Keramik vom Liman Tepe”, *IstMitt* 49: 41-82.
- 2006 “Çine-Tepecik Höyüğü 2004 Yılı Kazıları”, 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. I, 30 Mayıs-3 Haziran 2005 Antalya, Ankara: 19-28.
- 2008a “Çine – Tepecik Höyük 2006 Yılı Kazıları”, 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 1, 28 Mayıs-01 Haziran, 2007, Kocaeli, Ankara, 2008, 73-90.
- 2008b “Çine-Tepecik Kazıları ve Bölge Arkeolojisine Katkıları”, A. Erkanal-Öktü – S. Günel – U. Deniz (eds.), *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar*, Ankara: 129-139.
- 2009 “Çine-Tepecik 2007 Yılı Kazıları”, 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 1, 26-30 Mayıs 2008, Ankara, 2009, 227-240.
- 2010 “Mycenaean cultural impact on the Çine (Marsyas) plain, southwest Anatolia: the evidence from Çine-Tepecik”, *AnatStud.* 60: 25-49.

- 2011a “Çine-Tepecik Kazıları Işığında Bölgenin Tarihöncesi Kültürleri Üzerine Bir İnceleme”, A. Öztan – Ş. Dönmez (eds.), *Karadeniz'den Fırat'a Bilgi Üretimi. Önder Bilgi'ye Armağan Yazılar*, İstanbul, 217-232.
- 2011b “Çine-Tepecik 2009 Yılı Kazıları”, 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1*, 24-28 Mayıs 2010 İstanbul, Ankara: 69-80.
- 2011c “Çine-Tepecik Geç Tunç Çağı Yerleşmesi”, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü. *Haberler* 32: 1-8.
- “Çine-Tepecik: New Contributions on Late Bronze Age Cultures in Western Anatolia”, *NOSTOI* (baskıda).
- Günel, S. – S. Herbordt
2010 “Ein hethitischer Siegelabdruck aus Çine-Tepecik”, *AA* 2010/ 1: 1-11.
- Güterbock, H. G.
1967 “Das dritte Monument am Karabel”, *IstMitt* 17: 63-71.
- Hawkins, J. D. – D. F. Easton
1996 “A Hieroglyphic Seal from Troia”, *StTroica* 6: 111-118.
- Hawkins, J. D.
1998 “Tarkasnawa King of Mira. ‘Tarkondemos’, Boğazköy sealings and Karabel”, *AnSt* 48: 1-31.
- Heinhold-Krahmer, S.
1977 *Arzawa. Untersuchungen zu seiner Geschichte nach den hethitischen Quellen* (Texte der Hethiter 8), Heidelberg.
- Işık, F. – M. Atıcı – R. Tekoğlu
2011 “Die Nachhethitische Königsstele von Karakuyu beim Karabel-Pass”, *Asia Minor Studien*, 66: 1-33.
- Jablonka, P.
2010 “Troy”, E. H. Cline (ed.), *The Bronze Age Aegean (ca. 3000-1000 BC)*, Oxford: 849-861.
- Jung, R.
2010 “End of the Bronze Age”, E. H. Cline (ed.), *The Bronze Age Aegean (ca. 3000-1000 BC)*, Oxford: 171-184.
- Kleiner, G.
1969/70 “Stand der Erforschung von Alt-Milet”, *IstMitt* 19/20: 113-123.
- Kohlmeyer, K.
1983 “Felsbilder der hethitischen Großreichszeit”, *ActaPraehistA* 15: 7-154.
- Mallwitz, A.
1959/60 “Zur mykenischen Befestigung von Milet”, *IstMitt* 9/10: 67-76.
- Meriç, R.
2003 “Excavations at Bademgediği Tepe (Puranda) 1999-2002: A Preliminary Report”, *IstMitt* 53: 79-98.
- 2007a “Ein Vorbericht über eine spätbronzezeitliche befestigte Höhensiedlung bei Metropolis in Ionien: die Arzawa – Stadt Puranda?”, J. Cobet –

- V. von Graeve – W.-D. Niemeier – K. Zimmermann (eds.), *Frühes Ionien eine Bestandsaufnahme*, Panionion-Symposium Güzelçamlı 26 September-1. Oktober 1999, Mainz am Rhein: 27-36.
- 2007b “2005 Yılı Metropolis Kazıları”, 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı II*, 29 Mayıs-2 Haziran 2006, Çanakkale, Ankara: 243-252.
- Meriç, R. – P. A. Mountjoy
2001 “Three Mycenaean vases from Ionia”, *IstMitt* 51: 137-141.
2002 “Mycenaean Pottery from Bademgediği Tepe (Puranda) in Ionia: A preliminary report”, *IstMitt* 52: 79-98.
- Momigliano, N.
2009 “Minoans at Iasos”, C. F. Macdonald, E. Hallager and W.-D. Niemeier (eds.), *The Minoans in the central, eastern and northern Aegean – new evidence*, Athens: 121-140.
- Mountjoy, P. A.
1999a “Troia VII Reconsidered”, *Studia Troica* 9: 295-346.
1999b *Regional Mycenaean Decorated Pottery*, Rahden.
2006 “Mycenaean Pictorial Pottery from Anatolia in the Transitional LH IIB2-LH IIIC Early and the LH IIIC Phases”, E. Rystedt - B. Wells (eds.), *Pictorial pursuits. Figurative painting on Mycenaean and Geometric pottery*, Stockholm: 107-121.
- Naumann, R.
1975 *Eski Anadolu Mimarlığı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Niemeier, B. – W.-D. Niemeier
1997 “Milet 1994-1995. Projekt ‘Minoisch-Mykenisches bis Protogeometrisches Milet: Zielsetzung und Grabungen auf dem Stadionhügel und am Athenatempel”, *AA*, 1997:189-248.
- Niemeier, W.-D.
1998 “The Mycenaean in Western Anatolia and the Problem of the Origins of the Sea Peoples”, S. Gitin – A. Mazar – E. Stern (eds.), *Mediterranean Peoples in Transition*, Jerusalem: 17-65.
2007 “Milet von den Anfängen menschlicher Besiedlung bis zur Ionischen Wanderung”, J. Cobet – V. von Graeve – W.-D. Niemeier – K. Zimmermann (eds.), *Frühes Ionien eine Bestandsaufnahme*, Panionion-Symposium Güzelçamlı 26 September-1. Oktober 1999, Mainz am Rhein: 3-20.
- Peschlow-Bindokat, A. – S. Herbordt
2001 “Eine hethitische Grosssprinzeninschrift aus dem Latmos. Vorläufiger Bericht”, *AA* 2001/3: 363-78.
- Rahmstorf, L.
2003 “Clay Spools from Tiryns and other contemporary sites. An indication of foreign influence in LH IIIC?”, N. Kyparissi-Apostolika – M. Papakonstantinou (eds.), *2nd International Interdisciplinary*

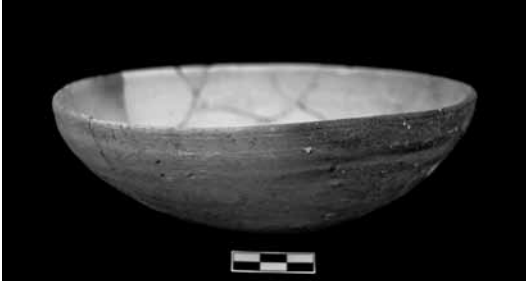
- Colloquium. The Periphery of the Mycenaean World, 26-30 September, Lamia 1999: 397-415.*
- 2005 “Ethnicity and changes in weaving technology in Cyprus and the eastern Mediterranean in the 12th century BC”, V. Karageorghis – H. Matthäus – S. Rogge (eds.), *Cyprus: Religion and Society from the Late Bronze Age to the end of the Archaic Period. Proceedings of an International Symposium on Cypriote Archaeology, Erlangen, 23-24 July 2004: 143-169.*
- 2008 *Tiryns XVI: Kleinfunde aus Tiryns. Terrakotta, Stein, Bein und Glas/Fayence, vornehmlich der Spätbronzezeit, Mainz am Rhein.*
- Rutter, J. B.
2010 “Mycenaean Pottery”, E. H. Cline (ed.), *The Bronze Age Aegean (ca. 3000-1000 BC)*, Oxford: 415-429.
- Shelton, K.
2010 “Mainland Greece”, E. H. Cline (ed.), *The Bronze Age Aegean (ca. 3000-1000 BC)*, Oxford: 139-148.
- Strobel, K.
2008 “Neues zur Geographie und Geschichte des Alten Anatolien. Eine Einführung mit Beiträgen zur Hethitischen Geographie des westlichen Anatolien”, K. Strobel (ed.), *New Perspectives on the Historical Geography and Topography of Anatolia in the II and I Millenium B.C., Eothen 16: 9-61.*
- Şahoğlu, V.
2007 “Çeşme-Bağlararası: A New Excavation in Western Anatolia”, F. Felten – W. Gauss – R. Smetana (eds.), *Middle Helladic Pottery and Synchronisms*, Proceedings of the International Workshop held at Salzburg, Wien: 309-322.
- Ünal, A.
2003 *Hititler Devrinde Anadolu*, İstanbul.
- Voigtländer, W.
1975 “Die mykenische Stadtmauer in Milet und einzelne Wehranlagen der späten Bronzezeit”, *IstMitt.* 25: 17-34.
- 1985 “Zur Topographie Milets ein neues Modell zur antiken Stadt”, *AA 1985/1: 77-91.*



Res. 1
Çine-Tepecik
MÖ 2. binyıl
savunma
sistemi ve
yerleşmeye
ait mimari
kalıntılar



Res. 2 Surun güneybatı uzantısında yer alan kule yapısıyla bağlantılı Yapı 1 ('depo')



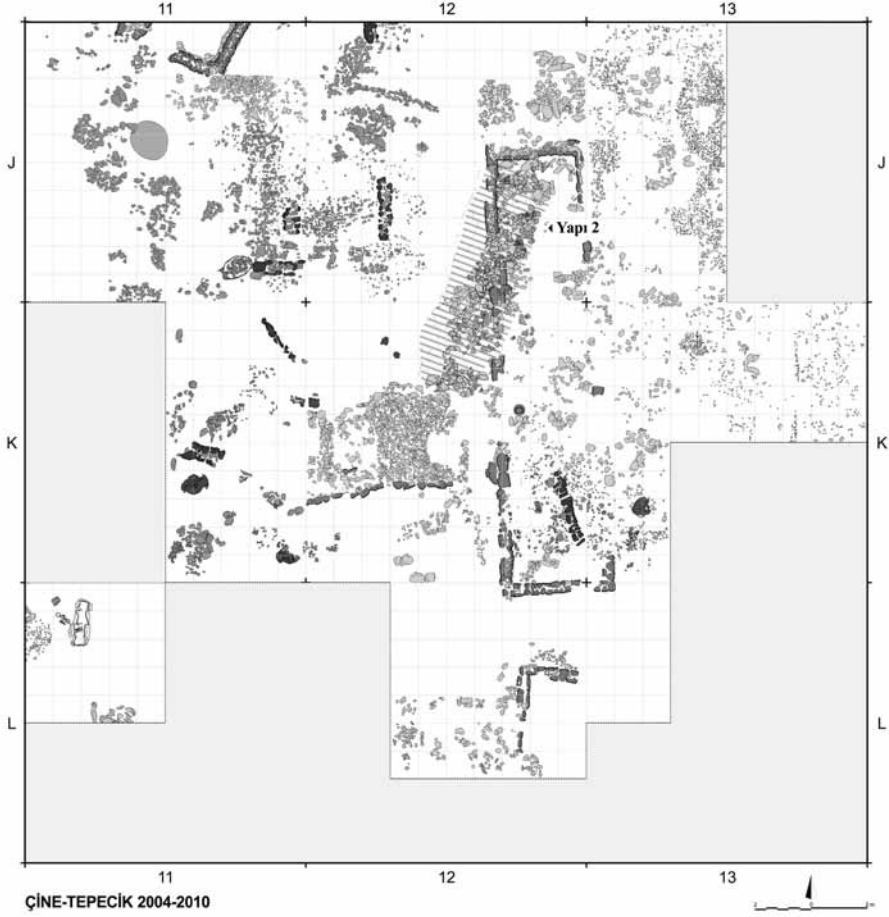
Res. 3
Yapı 1'de ele geçen
yerli seramik; çanak



Res. 4
Yapı 1'de ele geçen
yerli seramik; kâse

Res. 5
Yapı 1'de ele geçen Miken
üzengi kulplu kaplar

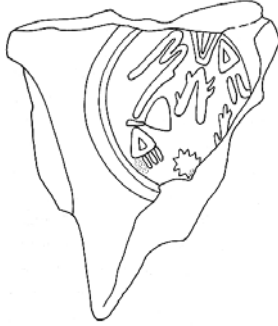




Res. 6 Yapı 2 ('magazin') ve taş platform



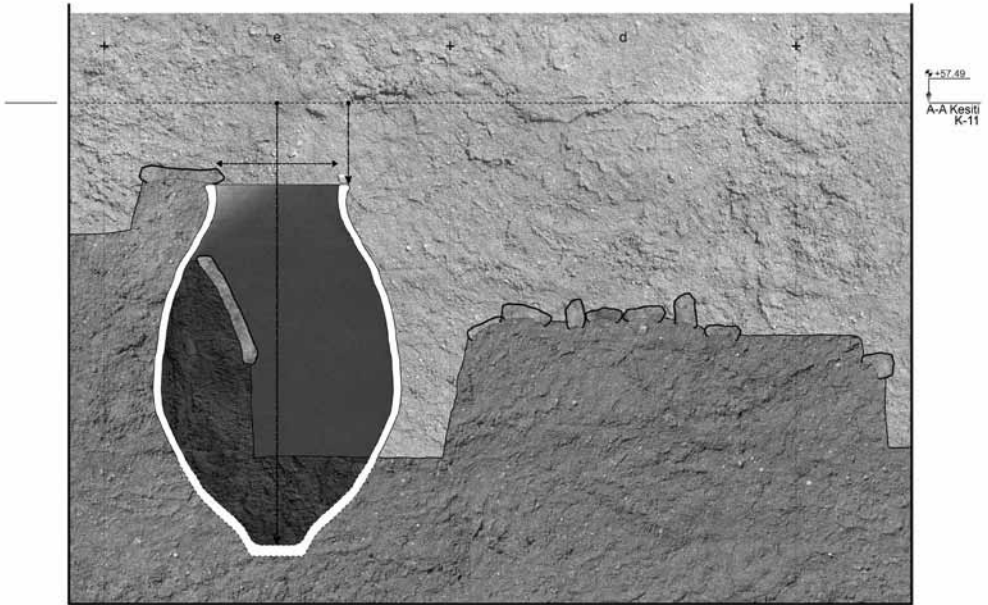
Res. 7
Yapı 2'de ele geçen
yerli seramik, çömlek



Res. 8
Yapı 2'de ele geçen
Hitit hiyeroglifli
mühür baskısı
(Günel – Herbordt 2010)



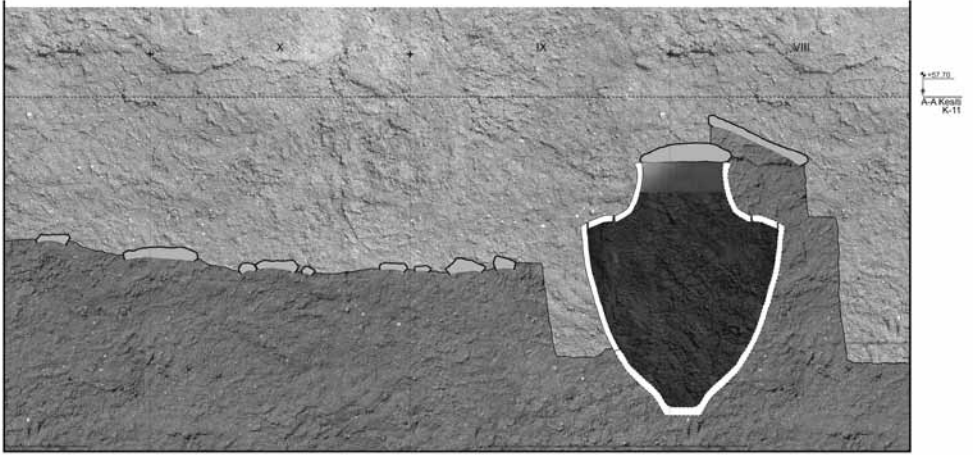
Res. 9 Taş platform alanına ait pithoslar



TEPECİK 2011

0 50 cm

Res. 10 Pithos 1, kesit çizimi



TEPECİK 2011

0 100 cm

Res. 11 Pithos 2, kesit çizimi



Res. 12 Pişmiş toprak 'makara' biçimli ağırlıklar

Smyrna (İzmir) Yakınlarında Birçok Kültürü Barındıran Dağ: Nif (Olympos)*

Elif Tül TULUNAY

Keywords: Western Anatolia, Smyrna, Nif, Settlement / Castle, Church, Graves

Anahtar Kelimeler: Batı Anadolu, Smyrna, Nif, Yerleşim / Kale, Kilise, Mezarlar

Nif Dağı, Smyrna (İzmir) Körfezi'nin hemen doğusunda, çevresindeki ulaşım ağıyla, hem deniz hem de iç kesimle bağlantılı, madenlere, verimli topraklara ve arazi yapısından dolayı çok sayıda su kaynağına sahip, doğal korunaklı, kısaca yerleşim için her türlü vasfı haiz olan bir yerdir (Res. 1 a). Kuzeyinde, Sipylos Dağı ile arasında, Hermos (Gediz) nehrinin bir kolu olan Kryos (Nif Çayı) tarafından sulanan bereketli Kemalpaşa Ovası; doğusunda, Smyrna-Sardeis yolunu güneye, Kaystros (Küçük Menderes) Vadisi'ne bağlayan ve Nif Dağı'nı Tmolos (Bozdağ) silsilesinden ayıran Karabel Geçidi, güneyinde Torbalı Ovası yer alır. Bugün, Nif Dağı, İzmir İlinin, Kemalpaşa (eski Nymphaion/Nif), Torbalı, Buca ve Bornova ilçelerinin sınırları içinde bulunmaktadır (Res. 1 b).

Antik Çağ ve öncesinde de hep bölge veya ülke sınırlarında yer aldığı anlaşılan, fakat yazılı kaynaklarda bahsi geçmeyen (ya da saptanamayan) Nif Dağı'nın barındırdığı birçok kültür, bugün bizim araştırmalarımızla gün ışığına kavuşmaktadır.

Batı Anadolu'ya ilişkin Antik Çağ Kaynakları'nın bize bildirdiğine göre, ilk Smyrna kenti ile Naulokhon'u, toprakları Tmolos ve Sipylos Dağları çevresinden İda Dağı'na dek uzanan "Berekyntes Ülkesi"nde hüküm süren kral Tantalos kurmuştur. Tanrıların, kahramanlarla birlikte ziyafete katıldıkları

* Bu makale, yazarın 17.04.2012 tarihinde Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü'nün konferansları çerçevesinde sunulan konuşmasının geliştirilmiş metnidir.

Sipylos üzerindeki bu ilk Smyrna'yı, sonradan Nympheler ele geçirmiştir. Tantalos'un sarayı ise, eski Maionia'nın başkenti olan Tantalıs veya Sipylos'tadır ve deprem sonucu yerde açılan büyük bir yarığın içine gömülmüş, suların altında kaybolmuştur (Bkz. Strab. 12,8,21; Paus. 5,13,7; 8,17,3 ve 7,24,13; Plin.nat. 2,205; Aristeid. XVII, 1-4; Steph. Byz. s. v. Σμύρνα).

Diğer yandan, bugün tamamen Peloponnesos'a yerleştirilen Akhaioi, yine antik kaynaklardan derlenen şecerenin açıkça gösterdiği üzere (Res. 2), Tantalos'un oğlu Pelops'un soyuna bağlanır. Yani kral Tantalos, Akhaların da atasıdır; Hitit metinlerinde geçen ve Batı Anadolu topraklarına yerleştirilen "Ahhiyavalılar", önce Anadolu'da sonra Hellas'ta yaşamışlardır. Hellas'ın eponymos atalarından Pelasgos ile Argos'un anneleri olan Niobe de, Tantalos'un kızı, yani Pelops'un kardeşidir. Diğer bir deyişle, Homeros'ta Akhaioi veya Argeioi denilen "Hellenler", hâttâ "Hellas'ın en eski ya da yerli halkı" kabul edilen Pelasgoi, doğrudan, Tantalos'un oğlu Pelops ile kızı Niobe'nin soyundan gelir. Kısaca, Pelasgların ve Akhaların asıl memleketi, Smyrna ve Sipylos çevresidir¹.

1998 yılında yayınlanan "Pelops'un Gizemi" adlı kitabımı hazırlarken topladığım kaynaklarda bu yöreye ilişkin anlatılan, özellikle Pausanias'ın vurgulayarak bahsettiği "Pelops'un Tahtı" (Paus. 5,13,7; Tulunay 1998: 103 vd. Dpn. 30), "Tantalos'un Mezarı", (Paus. 2,22,3; Tulunay 1998: 110 vd. Dpn. 42); "Meter Plastene Kutsal Alanı" (Paus. 5,13,7), "Taş Suret" (Paus. 3,22,4; Tulunay 1998: 22; 113 vd., Dpn. 48) gibi adlarla arkeoloji literatürüne geçmiş ve "Tantalıs" kentiyle bağdaştırılmış kalıntıları yakından görüp incelemek amacıyla, 1999 yılında Yüksek Lisans öğrencilerimizle bir gezi yapmayı ve bunlarla ilgili eski tezleri irdelemeyi planladım. Sözü geçen bu yerler hakkında iki ayrı görüş vardı: Smyrna-İzmir ekolü, Yamanlar Dağı'nda; Magnesia-Manisa ekolü ise Sipylos Dağı'nda bunlara ait kalıntıları saptadığını iddia ediyorlardı.

Daha ilk gezimizin hazırlık çalışmaları aşamasında, Yamanlar ve Sipylos'un hemen yanı başında yer alan Nif Dağı'nın, elverişli konumuna rağmen, gerek Antik Çağ gezginleri, gerekse modern araştırmacılar tarafından en ihmal edilmiş ve az belgelenmiş yöre olduğunu saptadık; dolayısıyla, bu üçüncü alternatif bölgede, araştırmalarımızı yoğunlaştırmaya karar verdik.

¹ Pelops'un bu topraklarla olan yakın ilişkisi, Smyrna ve Sardeis'in, Roma İmparatorluk Dönemi sikkeleri üzerindeki betimlerinde de yankılanır. Ör., Head 1892: 278 Kat Nu.342, Lev.XXIX, 6 (Smyrna); Leschhorn-Hotter 1997: Kat. Nu.518 (Sardeis).

“Nif” adı, genellikle, Yunanca’daki Nymphē (gelin, genç kız, dağ-orman-su-kaynak perisi) kelimesine bağlanır; buraya, su kaynaklarının bolluğundan dolayı, halk arasında Şadırvan Dağı da denilmektedir. Bu isimler, Kemalpaşa ilçesinin eski adı olan, Nymphaion’la uyumludur. Fakat “Nif” sözcüğünün, Niuwa-Niwa = Niobe ile aynı kökten gelen, “kar” anlamında bir isim olduğu da ileri sürülmüştür. Eski Yunanca τήν νίφα (νίψ), Latince nix, nivis “kar” demektir; νιφώεις ve nivālis “karlı, karla kaplı” anlamında birer sıfattır. Nif adının, Yunanca “Nymphē” sözcüğünden değil, “Karlı Dağ” anlamında eski bir Anadolu Dili’nden Yunancaya girmiş ya da çevrilmiş olması çok mantıklıdır². Çünkü rakımı 1506 m olan dağın zirvesi, bugün “Nif Karlığı” adını taşımaktadır. Oysa Anadolu dağlarında sıkça rastlansa da, “Karlık” terimi, buradaki gibi coğrafi bir isim olarak az kullanılmaktadır. Bugün yangın gözetleme kulesinin bulunduğu, “Nif Karlığı” Tepesi’nde, modern kar biriktirme çukurlarına ait olduğu söylenen duvarların yanı sıra, eski olabilecek birkaç duvar kalıntısına da rastlanmaktadır. Acaba burada Eskiçağ’da da kar toplanıyor muydu? Ve dağ, adını gerçekten, “Kar”dan, ör. besinleri ya da şarabı soğutma amacıyla “Karlık”ta toplanan kardan almış olabilir mi? Hermos (Gediz) nehrinin bir kolu olan Nif Çayı’nın Eski Yunanca ismi Kryos (Κρύος) da, “soğuk, buz, don” anlamındadır. Ayrıca ἡ νυμφαία, zambak, lotus çiçeği demektir.

Athenaios, şarap, bal ve güzel kokulu çiçeklerin eşit miktarda karışımından elde edilen ve “en hoş içki” olan bir tür “nektar”ın “Lydia Olympos”u çevresinde üretildiğini aktarmaktadır (Athen.II,38f.). Büyük olasılıkla bu Olympos, Nif Dağı ile özdeşir.

Nif Dağı, jeolojik yapısı, kesiti, profili ve yüksekliği açılarından Sipylos Dağı ile çok benzer. Her iki dağda da, şiddetli depremlere neden olan derin fay hatları mevcuttur. Bu dağlar üzerinde kurulu yerleşmelerin halkı, her hangi bir nedenle, ör. bir doğal afet ya da istilâ sonrasında göç etmek zorunda kalınca, Mnemotekhne (Hafıza Sanatı) çerçevesinde, aynı özelliklerdeki komşu dağa taşınmış olabilir. Sipylos Dağı, bazen Nif ve Yamanlar Dağları ile bir bütün olarak algılanır. Antik Kaynaklarda Sipylos Dağı’nın tümüne ya da bir bölümüne verilen diğer isimler Keraunion (Ps.Plutarkh.de fluv. 9,4) ve Koddinos’tur (Paus. 3,22,4).

² Hititçe “eka-”, Akkadca SURIPU kelimeleri soğuk anlamına gelmekte, “kar” sözcüğünün tam karşılığı henüz bilinmemektedir. Bu bilgi için Hititolog Yrd. Doç. Dr. Meltem ve Yrd. Doç. Dr. Metin Alparslan’a içten teşekkürlerimi sunarım.

Nif Dağının yerleşime elverişli alanları, genellikle orman arazisine dâhil olduğundan, günümüzdeki çarpık yapılaşmadan kısmen kurtulmuştur; fakat definecilerin yaptığı kaçak kazılar hâlen vahim bir tahribata yol açmaktadır (Tulunay 2006b: 23-28). Ayrıca, yol yapım çalışmaları sırasında pek çok mezar ve yapının da tahrip edilmiş olduğu tespit edilmiştir.

Nif Dağı'nın, Prehistorik Çağlardan Bizans Dönemi sonuna dek önemli kültür varlıkları barındırdığını saptadığımız Arkeolojik Geziler (1999-2001) ve Yüzey Araştırmaları (2004-2005) ardından 2006 yılında, Bakanlar Kurulu Kararıyla Kültür ve Turizm Bakanlığı ile İstanbul Üniversitesi adına başkanlığında yapılan ilk bilimsel kazılara (01 Eylül 2006 tarihinde) başlanmıştır.

Nif Dağı'nın doğu kesiminde öncelikli kazı alanı olarak seçtiğimiz Karamattepe, Ballicaoluk, Dağkızılca ve Başpınar mevkilerinin 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı ilan edilmesi için 2004'te gerekli işlemleri başlatmıştık. Karamattepe ve Ballicaoluk 21.11.2007, Başpınar 09.10.2008, Dağkızılca 17.10.2008 tarihlerinde, İzmir 2 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından Birinci Derece Arkeolojik Sit olarak tescillenmiştir.

Nif Dağı'nda gerçekleştirdiğimiz arkeolojik gezi, araştırma ve kazılardan elde edilen veriler, bu dağın önemli konumunu ve kültür çeşitliliğini ortaya koymaktadır:

Khalkolithik Döneme ait olduğu düşünülen birkaç keramik parçası, üç adet diorit el baltası (Tulunay 2012a: 148, 169 Res. 6) ve bikonik formlu, geometrik çizi bezekli pişmiş toprak bir ağırşak (Tulunay 2008: 94 Res. 10), Karamattepe kazı alanından ele geçen Prehistorik buluntularımızdır. Ayrıca, Nif Dağı'nın kuzeyinde, 1190 m yükseltideki Manastırtepe mevkiinde de, kökeninin hayli eskiye dayandığını³ düşündüğümüz, beşgenimsi oval planlı, yığma moloz taşlardan harçsız yapılmış alçak duvarlara sahip, bir tapım yeri (mezar?) vardır (Tulunay 2006a: 193, 200 Res. 12). Kuzeyinde 50 cm'lik bir kapı açıklığı, bunun dış kısmında ise adak çaputu bağlanan bir ağaç mevcut olan ve yerli halkın ifadesine göre, yakınında birkaç ok ucu ile sikke bulunmuş bu ziyaretgâh içinde, güney köşede yakılmış mumlar ve bırakılmış taze çiçek demetleri gözlenmiştir.

Karamattepe Mevkiinde, 2004 yılı Yüzey Araştırmasında yapılan jeofizik ölçümlere (Tulunay 2006a: 190, 199 Res. 9) dayanarak başlattığımız kazıda, keramik ve küçük buluntularla MÖ 8. yy'ın son çeyreğinden MÖ 6. yy ortalarına dek tarihlenen, ana kayaç (kepir / marn) üzerinde yer alan birkaç

³ Pelitköy Çamlıktepe'deki benzeri için bkz.: Beksaç 2004: 198, 201 Res.6.

taş sırası korunagelmış, genelde dikdörtgen mekânlara ait temel / duvar kalıntılarına sahip, ilk kez tarafımızdan saptanan bir Geometrik-Arkaik Dönem yerleşimi gün ışığına çıkmaktadır (Res. 4).

Arkaik Dönem’de (olasılıkla Pers istilası sonrasında) terk edilmiş olduğu anlaşılan ve MÖ 5. yy’a ait buluntu ele geçmeyen bu alan, MÖ 4. yy’ın son çeyreğinden itibaren, 50-60 yıl kadar bir nekropolis (mezarlık) olarak kullanılmıştır. Bu Erken Hellenistik Dönem nekropolisini, bugüne dek kazılarımızda bulunan ve hem ölü gömme (inhüstasyon) hem de ölü yakma (kremasyon) geleneklerini yansıtan 14 mezarın (KM 4 ve KM 6 kremasyon), keramik ve sikke buluntuları kanıtlamaktadır (KM 1: Tulunay 2008: 81 vd., 91 Res. 5, 92 Res. 6; KM 2: Tulunay 2008: 82 vd., 92 Res. 7, 93 Res. 8; KM 3 Tulunay 2008: 83, 93 Res. 9; KM 4 kremasyon: Tulunay 2009: 413, 422 Res. 3, 423 Res. 4; KM 5: Tulunay 2010: 389 vd. 403 Res. 2; KM 6 kremasyon: Tulunay 2010: 390 vd., 404 Res. 3-4; KM 7 - KM 9: Tulunay 2012: 149 vd., 167 Res. 1; KM 10: Tulunay 2012: 150, 167 Res. 2; KM 11 - KM 12: Tulunay 2012a: 150 vd., 168 Res. 3; KM 13: Tulunay 2012b: 33 Res.; KM 14: Tulunay 2012b: 34.)

Karamattepe keramik buluntularının en erken örnekleri, MÖ 8. yy’ın son çeyreği ile MÖ 7. yy’ın ilk yarısına tarihlendirilen ve üzerindeki bezemeden dolayı literatürde “Kuşlu Kâseler” denilen (bazıları “ağız kenarı çentikli” tipte) kotyle ve dinos parçalarıdır (Tulunay 2010: 389, 405 Res. 5a; 2011: 406, 416 Res. 2; 2012a: 151 vd., 168 Res. 4). MÖ 7. yy keramik örnekleri arasında, İonia Kâseleri çoğunluktadır; bunlardan biri, ilk kazı gününde toplu buluntu (Res. 3) içinde ele geçmiş olup kırıklardan tümenmiştir (Tulunay 2008: 80, 89 Res. 2).

Karamattepe’de, Geç Geometrik - Arkaik Dönem yerleşmesinin üzerinde saptadığımız Geç Klâsik - Erken Hellenistik Dönem Nekropolisi’nden ele geçen keramik, mezarların, tarımsal faaliyetler, kaçak kazılar ve doğal tahribat (özellikle ağaç kökleri) nedeniyle dağılmasından dolayı, çoğu kez, sağlam ve in situ değildir. Fakat az sayıda da olsa, ele geçen tüm eserlerin yanı sıra, parçalar halinde bulunan ve tahrip edilen mezarlara ait olduğu anlaşılan keramik buluntular, bölgenin ölü gömme geleneklerine açıklık getirecek önemli veriler sunmaktadır.

Ölü hediyesi olarak mezarlara konulan eserler, başlıca iki ana grupta incelenebilir: 1) Attik ve Attik özellikler gösteren siyah astarlı keramik; 2) Bölgesel özellikler taşıyan (yerel yapım?) keramik.

MÖ 350-300 yıllarına tarihlendirilen “balık tabakları”, “içe dönük kenarlı sığ kâseler”, “kantharoslar”, hatta tek ya da yan yana çift kulplu “mykeler” sık

rastlanılan Hellenistik keramik örnekleridir (Tulunay 2010: 392 Res. 5b; 2011: 406 vd., 417 Res. 3-4; 2012a: 153, 169 Res. 5).

Karamatpepe'de bulunan sikkeler, genellikle MÖ 4. yy'ın 3. çeyreğinden 3. yy ortalarına dek tarihlenen Makedonia Krallığı ve Hellen otonom darp- larıdır (Tulunay 2008: 82 vd., 93 Res. 8; 2009: 413, 423 Res. 5; 2011: 407, 419 Res. 8a; 2012a: 154, 169 Res. 6). Aiolis, İonia, Lydia ve Karia bölgelerinden çeşitli kent sikkeleri, darphane ve dolaşım konularına yeni bakış açıları ka- zandırmaktadır.

Karamatpepe'nin metal buluntuları arasında önemli bir grup oluşturan ok uçları, 2011 yılında toplamda 287 (277 Demir +10 Bronz) adede ulaşmıştır. 7 farklı tipteki ok uçlarından, Tip 1 - 4'e girenlerin hepsi demir; Tip 5 - 7'de- kiler ise bronz örneklerdir. 170 adet ok ucu, Saplamalı, dörtgen kesitli (Tip 1); 81 tanesi Kovanlı, dörtgen kesitli (Tip 2); 17'si Saplamalı, yaprak (Tip 3); 9'u Saplamalı, paçalı (Tip 4); 6'sı Kovanlı, yaprak (Tip 5); 3'ü Kovanlı, mahmuzlu yaprak (Tip 6) ve 1'i Saplamalı, sivri uçlu yaprak biçimlidir (Tulunay 2011: 408, 419 Res. 7; Baykan 2012: 231 vdd., 242 Res. 2; krş. Tulunay 2009: 424 Res. 6).

Karamatpepe'de, ele geçen çok sayıda cevher ve cüruf parçası ile birkaç hatalı üretim atığı nedeniyle, uzun zamandan beri bir metal işliğinin varlığı düşünülüyordu. 2011 yılı kazımızda 37 cm iç çapa, 3,5 - 5,5 cm kalınlığında cidara, 20 cm korunmuş yüksekliğe ve taban seviyesinden çift açıklığa sahip, iç yüzeyi çamur harcıyla sıvalı metal işleme fırını, bu öngörümüzü kanıtlamış, fakat kullanılan malzeme ve yapılan işlem konusunda kesin bir veri sağlama- mıştır. Ancak, MÖ 6. yy'da kullanılmış bir bronz ergitme veya demir tavlama fırını olması mümkündür. Çevresinde kepire oyulmuş çukurlar ve muhteme- len ahşap dikmeler için oyuklar yer almaktadır

Sikkelerin ve ok uçlarının yanı sıra, Karamatpepe'de gün ışığına kavuşan çoğu Arkaik Döneme ait çeşitli bronz objeler ile Hellenistik mezarlardan çıkan bronz süs eşyaları ve sandalet çivileri de vardır (Tulunay 2011: 418 Res. 6a; 419 Res. 8a; Baykan 2012: 244 Res. 6; 245 Res. 7-8; 246 Res. 9).

Karamatpepe'nin en güzel ve ilginç buluntuları arasında, KM 1'den çıkan ve ender bulunan Akhaimenid Cam Kâse ile MÖ 3. yy başlarına ait kobalt mavisi iç kalıp cam alabastron parçası (Özgümüş - Kanyak 2012: 296, 297 Şek. 1 ve Şek. 2; Tulunay 2008: 92 Res. 6; 2011: 419 Res. 8d); Arkaik Döneme ait çift taraflı küçük bir kemik tarak (Tulunay 2011: 418 Res. 6b) ve KM 6'daki içinde dört birey saptanan kremasyon amphorasından çıkan 5 adet altın şerit diadem (Tulunay 2010: 390 vd., 404 Res. 4) ilk akla gelenlerdir (Res. 5).

Nif Dağı'nda, kuvvetli surlarla çevrili "Hellenistik Kaleler" de vardır. Bunlar arasında mimari kalıntıları açısından en görkemlisi, dağın doğu kesimindeki araştırma ve kazı alanlarımızdan olan "Ballicaoluk" ya da "Kız Kalesi"dir⁴. Kemalpaşa İlçesinin 12 km kadar güneyinde, Vişneli köyünün batısında, Hacıfendi (Ballicaoluk) ve Narlıdere vadileri arasında, sarp yamaçlı, kayalık bir tepede kuruludur.

Büyük dikdörtgen taşlardan (gen. 2,00 - 3,00 m) yapılmış, L biçimli yerleştirme yataklarına sahip çift cidarlı kalın doğu duvarı, arazi zaten doğal tahkimli olduğundan, savunmadan çok, bir gösteriş yapısı hüviyetindedir (Tulunay 2006a: 191, 195 Res. 2; Türkmen 2011: 272 Res. 5-6).

Güney orta kesimdeki, "Kuleyıkı" denilen, dış yüzeyi bosajlı büyük blok taşlardan yapılmış, köşe perdahlarına sahip bağımsız kule (Res. 7), duvar tekniğine göre Hellenistik Dönem'e tarihlendirilebilir (Tulunay 2006: 191, 196 Res. 3; Türkmen 2011: 272 Res. 9, 273 Res. 10; Tulunay 2012a: 156, 170 Res. 7). Ayrıca, yerleşmede, tepede küçük taşlı duvarlar, kayaya oyulmuş büyük dikdörtgen sarnıçlar, hatıl delikli mekânlar, kaya oyukları ve kayalarda taş kesme izleri / taş yerleştirme yatakları mevcuttur.

Ballicaoluk Kalesi, konumu itibarıyla çok önemli bir stratejik noktadadır; Karabel Kabartması hemen yakınındadır ve kaynaklara göre Hitit Çağı'nda Seha ile Mira Ülkelerinin sınırı buradan geçmektedir. Yolların gözlenmesi açısından çok uygun bir yerde kurulu olan ve surları farklı yapım teknikleri (belki farklı yapı evreleri?) gösteren kalede yapılan sondaj ve kazılarda gün ışığına çıkan keramik ile madeni buluntular (Türkmen 2011: 273 Res. 11 ve 275 Res. 15), burada Karamattepe ile çağdaş Geometrik-Arkaik bir yerleşimin varlığını da ortaya koymaktadır. Ballicaoluk, Hellenistik Dönem'de önemli bir kale işlevine sahip olmakla birlikte, daha erken dönemlerde de önemli bir yerleşme hüviyetindedir. Ballicaoluk'ta Hellenistik Dönem keramik üretiminin varlığı da, ele geçen kâse kalıpları nedeniyle düşünülmektedir (Tulunay 2012a: 170 Res. 8; Türkmen 2011: 262 vd., 274 Res. 12).

Nif Dağı'nın batısında, Kaynaklar - Eski Tahtalı yakınında, 535 m rakımlı Kale Mevkii'nde yer alan Kaynakkale, Ballicaoluk'a oranla çok daha küçük bir yerleşimdir (Tulunay 2006: 191, 197 Res. 5; 2007: 355, 358 Res. 34; 359 Res. 5-6). Anakaya ve kısmen teraslar üzerine oturtulmuş, bosajlı büyük blok taşlardan örülmüş düzgün duvarlara sahiptir. Yüzeyde, bol miktarda iyi

⁴ Araştırmalarımız öncesinde literatürde kısaca değinilen bu yerleşmeyi, Recep Meriç, "Ballicaoluk" adıyla bir kale veya askeri üs, Ersin Doğer de "Kız Kalesi" adıyla Smyrna'nın önemli bir dış savunma kalesi olarak nitelendirmiş ve Hellenistik Döneme (MÖ.4.y.yıl) tarihlemişlerdir: Meriç 1988: 207 Res.4; Doğer 1998: 14 vd.

kalitede keramik parçaları görülmektedir. Bu kale de, duvarlarına ve keramiklere göre, ilk bakışta, Klâsik-Hellenistik Döneme tarihlenmektedir.

Dağın kuzeyindeki Nif Kalesi, görünürde Bizans Sarayı dönemine tarihlenir, fakat temellerinin daha eskiye dayandığı zannedilmektedir.

Dağkızılca Mevkiinde, tümülüs altı tek veya iki odalı mezarlar, pişmiş toprak lâhitler ve basit tekne/sandık mezarlar bulunan bir nekropolis mevcuttur. Buradaki oda mezarlar, maalesef kaçak kazıcılar tarafından yoğunlukla tahrip edilmiş ve soyulmuştur. Bu mezarların plan ve rölöve çalışmaları sırasında yaptığımız kazılarda ortaya çıkan lâhit ve sandık mezarlarla birlikte toplamda 16 mezar (DM 1 - DM 16) saptanmıştır. Bunlardan üçü (DM 8, DM 10 ve DM 15) dairesel kesitli pişmiş toprak lahit örnekleridir (Res. 6). Keramik ve sikke buluntuları, MÖ 5. yy'ın ikinci çeyreğinden, MS 4. yy'a dek geniş bir zaman dilimi içine tarihlenmektedir. (DM 1: Tulunay 2006a: 192, 199 Res. 10; Tulunay 2007: 353, 360 Res. 9; DM 3 ve DM 5: Tulunay 2008: 84, 95 Res. 11; DM 4: Tulunay 2010: 394, 406 Res. 6-7; DM 6 ve DM 7: Tulunay 2009: 415, 424 Res. 7; DM 8: Tulunay 2009: 415 vd., 425 Res. 8; DM 9: Tulunay 2009: 416 vd., DM 10: Tulunay 2009: 416, 425 Res. 9; DM 11: Tulunay 2010: 395 vd., 406 Res. 7; DM 12-15: Tulunay 2011: 409 vdd., 420 Res. 9-10, 421 Res. 11-12, 422 Res. 13; Tulunay 2012a: 171 Res. 10; DM 11 ve DM 16: Tulunay 2012b: 34).

Nif Dağı'nda mevcut Bizans Dönemi kalıntıları da önemlidir:

Dört yanı sarp yamaçlı ve üç zirveli Savanda/Kurudere (bugünkü Nazarköy) Kız Kalesi'nde, çevreye hâkim konumda, fakat erişimi çok zor olan 1100 m yükseltideki güneybatı tepede, duvarları ve tavanları çok renkli bitkisel bezeme / figürlü fresklerle süslü doğal mağaralar ile içlerine ve önlerine örülmüş duvarlar saptanmıştır⁵. Kareye yakın planlı mekânların temelleri ve iki su sarnıcı görülebilmektedir (Tulunay 2006: 193, 200 Res. 14; 2007: 362 Res. 12). Fakat Bizans Dönemine ait bu mağara-kilisenin resimleri günden güne dökülmekte, hatta kazınmakta (!) ve yok olup gitmektedir. "Freskli Mağara"nın onarımı için artık çok geç kalınmıştır.

Kozludere'deki Bizans Yapısı, Kemalpaşa'nın güneybatısında, 640 m rakımda, bugün "Gümüşhaneliler Yaylası" denilen mevkidedir. Doğu-batı doğrultusunda, girişi batıdan, dikdörtgen planlı, beşik tonozlu ve penceresiz yapı, doğu duvarında, içerden yarım yuvarlak 1 m genişliğinde küçük bir apsise, kuzey ve güney duvarlarında ise karşılıklı beşer tonozlu mekâna sahiptir

⁵ Krş. Atalay 1984: 65, Res. 6-8. Bu makalede, Kız Kalesi ya da Savanda, "Kale Dağı" olarak adlandırılmıştır.

(Tulunay 2007: 356, 361 Res. 10-11). Moloz taş, tuğla ve kiremit parçalarından harçla örülmüş duvarları nedeniyle Orta Bizans Dönemi'ne (MS 10.-13. yy) tarihlenen yapı, kaçak kazılarda ortaya çıkan insan kemiklerinden anlaşıldığı üzere, mezar işlevi görmekteydi.

Başpınar Mevkiindeki kaçak kazılarla dağıtılmış, devşirme mermer taşlı ve tuğlalı duvarlara sahip büyük bir Bizans Yapı Kompleksi (Res. 8), dıştan köşeli içten yuvarlak tek apsisi büyük yapı (A), üç apsisi Laskarisler Dönemi (MS 13. yy) tabanı opus sectile döşemeli kilise (B) ve güneyindeki küçük şapelden (C) oluşmaktadır (Yalçın 2011a: 23; 2011b: 297-300; Tulunay 2012: 159 vdd., 171 Res. 9). Yapıların içinde ve çevresinde sürdürülen kazılarda, üzerleri çatılmış kiremitlerle örtülü, baş kısımları batıda, on beş mezar (BM 1 - BM 15) ortaya çıkmıştır. (BM 7-11: Tulunay 2012a: 161 vdd.; BM 13-15: Tulunay 2012b: 34 vd., BM 15: 35 Res.).

Başpınar Bizans Yapı Kompleksi, gerek mimari özellikleri gerekse duvar freskleriyle yerli ve yabancı ziyaretçileri cezbedecek önemli bir ören yeri olma niteliğindedir. Fakat freskli duvarların kazılabilmesi için yapının uygun bir çatıyla örtülmesi gerekmektedir.

Başpınar'ın keramik ve cam (Canav-Özgümüş – Kanyak 2012: 297 vdd., 298 Şek. 5-6, 299 Şek. 7, 300 Şek. 9-10) buluntuları da çok önemlidir. Bizans Dönemine ait, MS 13. yy'a tarihlenen "Zeuksippos Ailesi Mal Grubu", "Slip Boyalı", "Kazıma ve Mangan-Kahverengi Leke Dekorlu" keramik; ayrıca, MS 13./14. yy Geçiş ve 18.-19. yy Osmanlı Dönemi kap parçaları bulunmuştur. Cam malzeme arasında, kadeh, kandil, kâse, bardak, şişe, bilezik ve pencere camlarına ait parçalar sayılabilir; özellikle mineli bardaklar çok ilginçtir (Canav-Özgümüş – Kanyak 2012: 300 Şek. 10) ve Nif Dağı'nda üretilmiş olmaları mümkündür.

Nif Dağı'nda yalnızca Antik Dönem ve Bizans Dönemine değil, yakın tarihimize dair de ilginç malzemeye rastlanmaktadır; ör. harf devriminden hemen sonraya, 1928 yılına ait yeni harflerle yazılmış mezar taşları bulunmaktadır.

Nif (Olympos) Dağı, birçok kültürü barındırmakla kalmayıp, biz araştırmacılarına pek çok kültürel sorunu çözecek anahtarı da sunmaktadır.

Prof. Dr. Elif Tül Tulunay
İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı
34134 İstanbul / Türkiye
ettulunay@gmail.com

A Mountain, in which Many Cultures Embedded Close to Smyrna (İzmir): Nif (Olympos)

Nif (Olympos) Mountain is located east of İzmir (Smyrna) Bay around borders of Kemalpaşa, Buca and Torbalı districts. The Nif Mountain along with its surrounding was the most ignored and the least documented region by travelers, modern researchers, as well as ancient sources in spite of it having a very convenient location close to İzmir (Smyrna). During our first excursions (1999-2001) we observed that, because of natural destruction (especially by tree roots) and illegal excavations, the region was being destroyed day by day without documented. In order to save cultures in layers below, scientific researches and excavations should have been done immediately. Therefore we began with the surveys in 2004 by the permission of The Ministry of Culture and Tourism of The Turkish Republic and then the excavations in 2006 with "The Decision of the Council of Ministers" (Bakanlar Kurulu Kararı).

On the Nif Mountain through our surveys (2004-2005) and very first archaeological excavations (2006-2011) revealed the structures, various stone, metal and glass objects along with pottery dated from 8th century B.C. to 14th century A.D.

During our surveys, at the southwest of Kemalpaşa (former Nymphaion) District a Byzantine structure was discovered at Kozludere (now called "Gümüşhaneliler Yaylası" (Plateau of the settlers from Gümüşhane) at the altitude of 640 m. Of this barrel-vaulted and windowless building are in north and south walls five mutual venues, each of them vaulted. The arched entrance is in the west. According to experts, the walls, made of rubble stone and pieces of brick-and-tile with mortar, dates the Middle Byzantine Period (10th-13th century A.D.). The function of the structure could be probably a grave, as illegal diggings brought human bones to light.

Perhaps an ecclesiastical residues of Byzantine Period, must be identified in the two adjacent natural caves on the Savanda / Kız Kalesi (Maiden's Castle) Hill with three peaks near the Kurudere Village (now Nazarköy), in front of which walls of rubble-stones and brick with mortar have been built. In one of the caves, besides the partition walls, there is a large rectangular

cistern carved in stone, and on the ceiling of the other one can be seen remainings of multi-colored floral and figural frescoes.

The excavations so far were carried out, only in Karamattepe, Ballicaoluk, Dağkızılca and Başpınar areas, on the eastern part of the Nif Mountain. In 2004, we have applied for the procedure of declaring as First Degree Archaeological Site of those fields. In 21.11.2007 Karamattepe and Ballicaoluk, in 09.10.2008 Başpınar and in 17.10.2008 Dağkızılca were registered as First Degree Archaeological Sites by the claim of Second Regional Commission of İzmir for Protection of Cultural and Natural Assets.

In Karamattepe field since 2006, stone fundamentals and some stone-wall residues of rectangular rooms (some with curved walls) on marl were unearthed along with circular pits carved in marl. The settlement belongs to Geometric/Archaic Period due to the ceramics dated from the 8th century B.C. to the middle of the 6th century B.C. This area was also used as a necropolis in the Hellenistic Age, considering the twelve inhumation and two cremation graves, which have been excavated till now.

In Ballicaoluk area since 2008, the measuring and digging works are carried out to determine the plan of the Hellenistic Castle, and the settlement phases. The archaeological material found there in recent years, indicates an early settlement (8th/7th century B.C.) parallel to Karamattepe.

In the Dağkızılca Necropolis, which includes different types of graves (tumuli, tomb chambers, cist graves, terracotta sarcophagi), the geophysical researches were carried out. The plundered tombs, from which only a few objects are left, were excavated and documented.

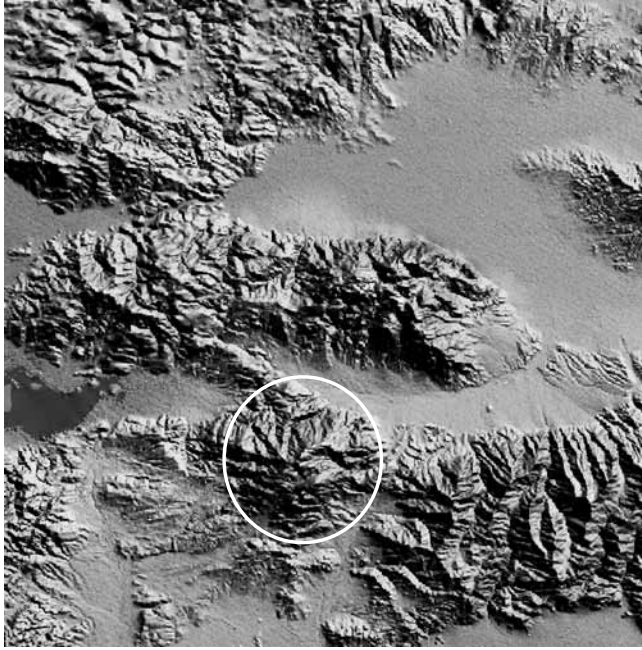
In Başpınar area, first archaeological digging in pillaged Byzantine church of Laskaris period started in 2007 and till now a Byzantine building complex, which consisting of three buildings came into the light.

“The Nif (Olympos) Mountain Research and Excavation Project” aims to develop an exemplary project in the leadership of Istanbul University with scholars from all Turkish Universities; to reveal unknown cultural history of region and present it to academic world by publications; to protect cultural heritage, raise consciousness about preserving them for the future.

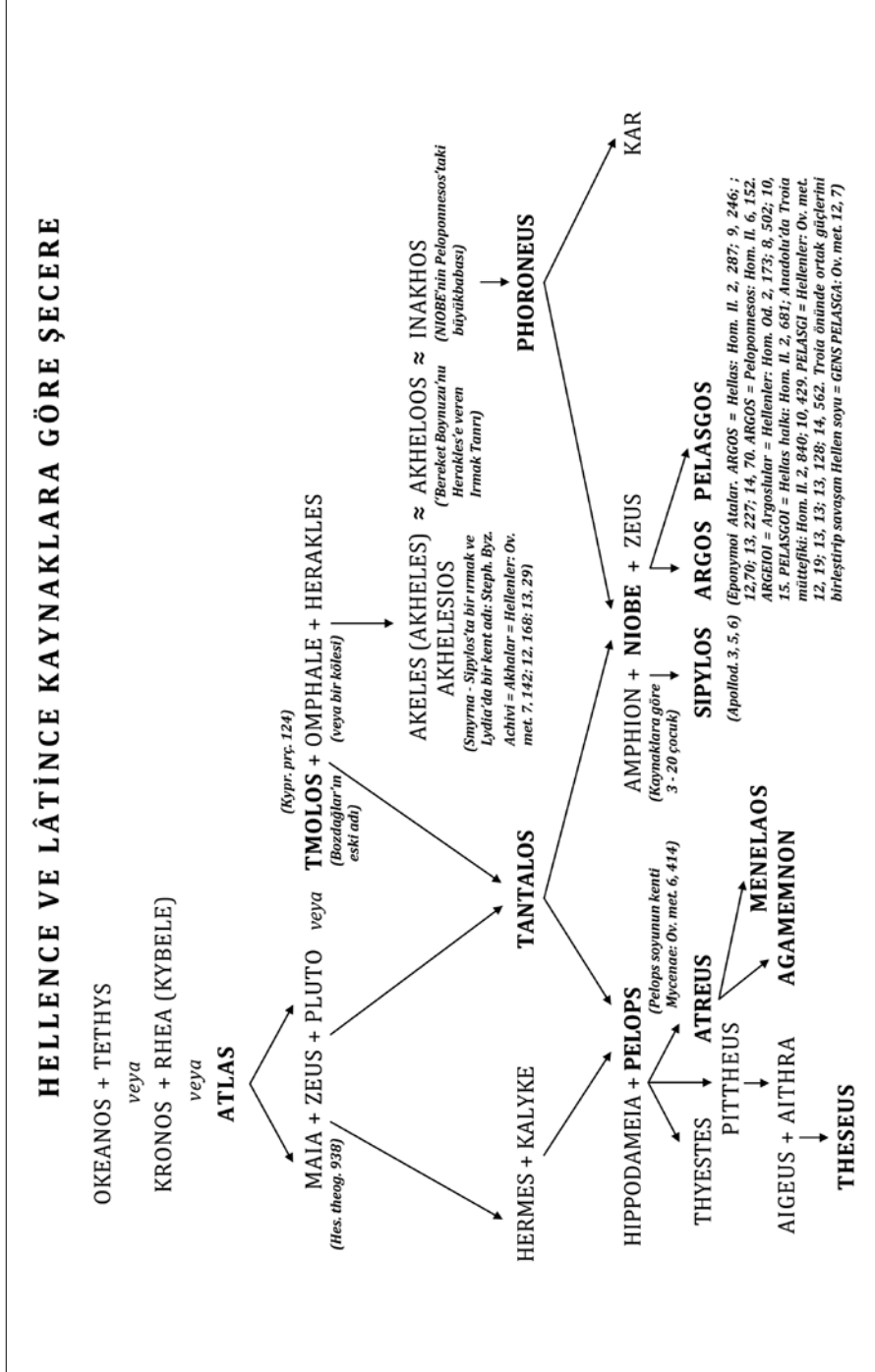
Kaynakça

- Atalay, E.
1984 “Sütini ve Kemalpaşa Mağaralarında bulunan Bizans Freskleri”, *AST 2*: 63-69.
- Baykan, D.
2012 “Nif (Olympos) Dağı Kazısı Metal Buluntularının Tipolojik ve Analojik Değerlendirmesi”, *ArkeometriST 27*: 231-246.
- Beksaç, E.
2004 “Balıkesir İli, Ayvalık, Gömeç, Burhaniye, Edremit ve Havran İlçelerinde Prehistorik ve Protohistorik Yerleşmeler Yüzeysel Araştırması 2002”, *AST 21,1*: 193-202.
- BMC British Museum Coins.
- Canav-Özgümüş, Ü. – S. Kanyak
2012 “Nif (Olympos) Dağı Kazıları Cam Buluntuları”, *Türkiye’de Arkeometrinin Ulu Çınarları / Two Eminent Contributors to Archaeometry in Turkey, Prof. Dr. Ay Melek Özer ve Prof. Dr. Şahinde Demirci’ye Armağan / To Honour of Prof. Dr. Ay Melek Özer and Prof. Dr. Şahinde Demirci*, İstanbul: 295-301.
- Doğer, E. – İ. Gezgin
1998 “Arkaik ve Klasik Dönemde İzmir’in Dış Savunması üzerine Gözlemler”, *II. Uluslararası İzmir Sempozyumu*, İzmir: 5-30.
- Head, B. V.
1892 A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum (BMC). Catalogue of the Greek Coins of Ionia, Londra.
- Leschhorn, W. – H. Hotter
1997 *Sylloge Nummorum Graecorum (SNG) Deutschland (Lydien)*, 23, Berlin.
- Meriç, R.
1988 “Antik Dönemde Küçük Menderes Havzasının Tarihsel Coğrafyasına Genel bir Bakış”, *EÜ Coğrafya Dergisi*: 202-212.
- SNG *Sylloge Nummorum Graecorum*.
- Tulunay, E. T.
1998 *Pelops’un Gizemi. Antik Kaynaklara göre Tunç Çağında Yapılan Göçler ve Olympia Zeus Tapınağı Tasvir Programı hakkında Yeni Görüşler*, İstanbul.
- 2006a “Nif (Olympos) Dağı Araştırma Projesi: 2004 Yılı Yüzeysel Araştırması”, *AST XXIII*, 2: 189-200.
- 2006b “Nif Dağı Kaçak Kazı ve Tahribatları”, *İdol 31*: 23-28.
- 2007 “Nif (Olympos) Dağı Araştırma Projesi: 2005 Yılı Yüzeysel Araştırması”, *AST XXIV*, 2: 351-362.

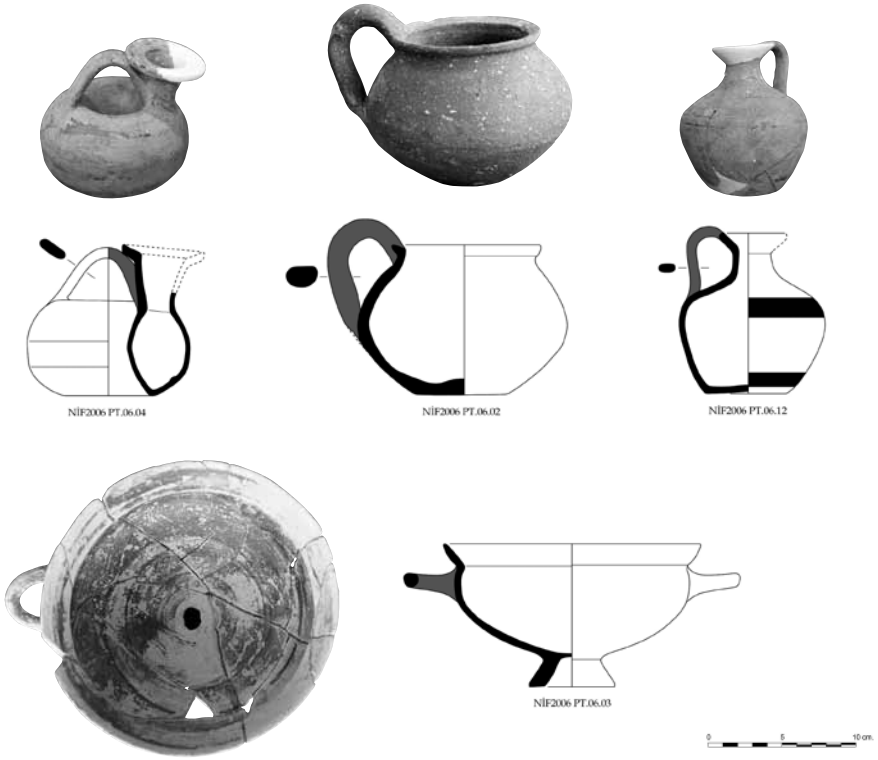
- 2008 “Nif (Olympos) Dağı Kazı ve Araştırma Projesi: 2006 Yılı Kazısı”, *KST* XXIX, 3: 79-98.
- 2009 “Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2007 Yılı Kazısı”, *KST* XXX, 3: 411-426.
- 2010 “Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2008 Yılı Kazısı”, *KST* XXXI, 2: 387-408.
- 2011 “Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2009 Yılı Kazısı”, *KST* XXXII, 3: 405-423.
- 2012a “Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2010 Yılı Kazısı”, *KST* XXXIII, 3: 147-171.
- 2012b “Nif (Olympos) Dağı Kazısı - 2011”, *TEBE Haberler* 33: 32-35.
- Türkmen (Peker), M.
2011 “İzmir Nif Dağı Balıcaoluk Yerleşimine İlişkin Gözlemler”, *CollAn X*: 261-275.
- Yalçın, A. B.
2011a “The Nif (Nymphaion) Mountain Project: A new Byzantine Complex Discovered”, A. Nikolov (ed.), *Proceedings of the 22nd International Congress of Byzantine Studies (Sofia 22-27 August 2011) III, Abstract of Free Communications*, Sofya: 23.
- 2011b “The Nif Mountain Project: The Byzantine Complex at Başpınar”, *The International Scientific Conference ‘Ecclesiastical History Today: Recent Paradigms and New Approaches’ (07-09 Kasım 2011 Lomonossov Moskova Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi)*, Moskova: 297-300.



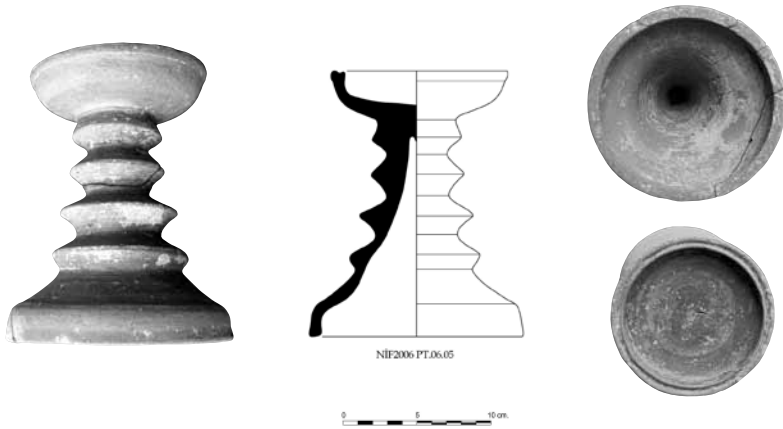
Res. 1a-b
Nif Dağı'nın Konumu



Res. 2 Akhalar ve Tantalos ile ilgili Şecere (Derleme: Elif Tül Tulunay)



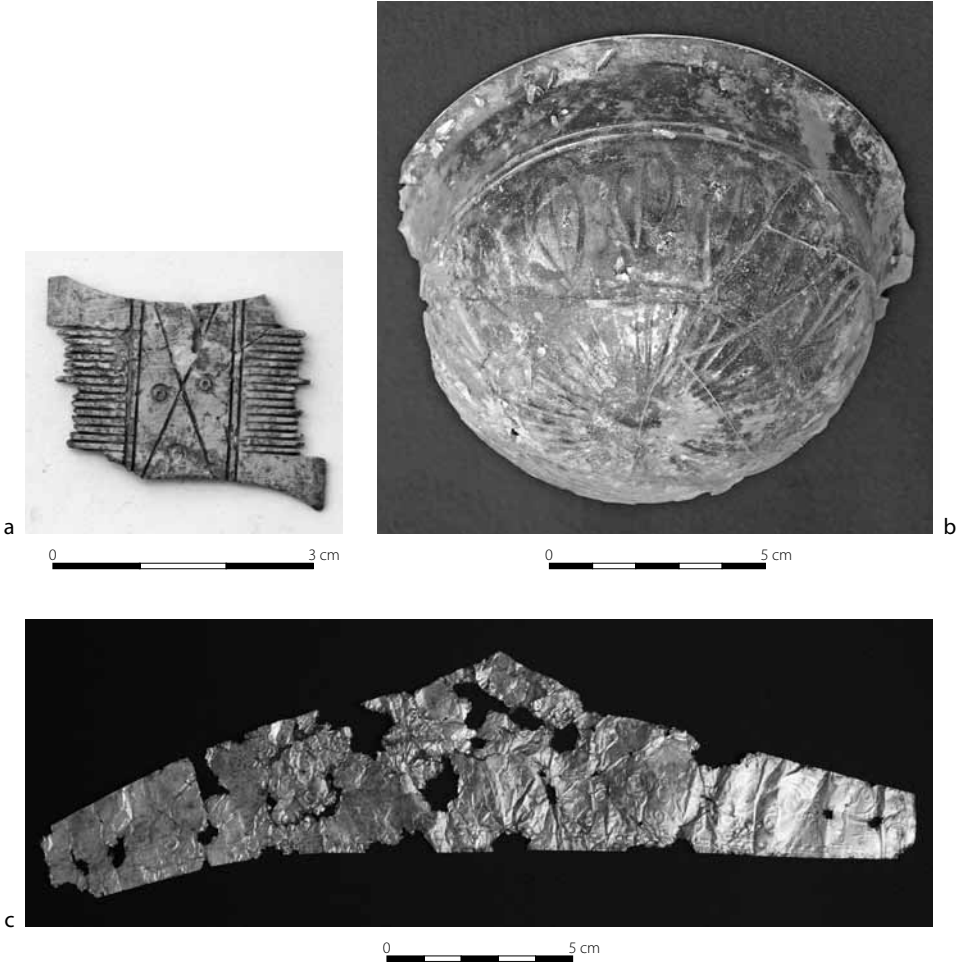
Açma I - Toplu Buluntu: Halka Gövdeli Askos, Kulplu Çömlekçik, Bodur "Lekythos" ve "İonia Kâsesi"



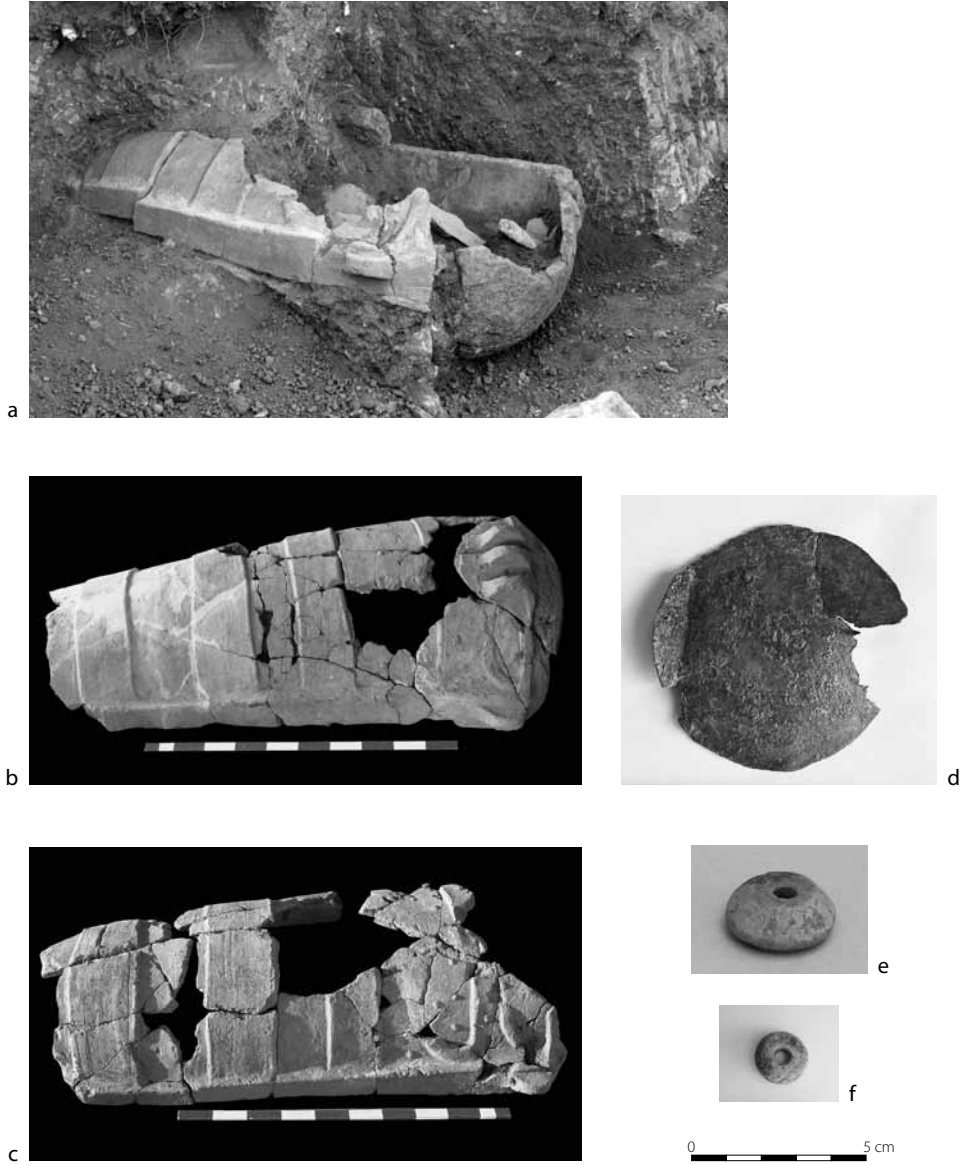
Açma II - "Thymiaterion"



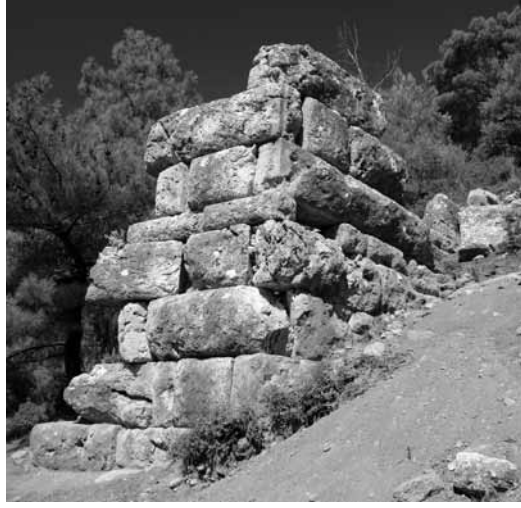
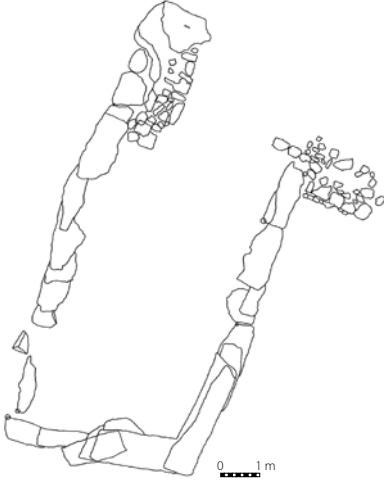
Res. 4 Karamattepe 2010, Batıdan Genel Görünüm (Foto: Sultan Öncül)



Res. 5 Karamattepe'den Önemli Buluntular: a) Kemik Tarak (2009), Arkaik Dönem, MÖ 6. yy; b) Cam Kâse (2006), Hellenistik Dönem, MÖ 325-275; c) Altın Diadem (2008)



Res. 6 Dağkızılca (2009) Pişmiş Toprak Lahit (DM 15) ve Konteksti, Hellenistik Dönem, MÖ 3./2. yy:
 a) Lahit'in Buluntu Durumu; b-c) Restorasyon Sonrası Kapak ve Tekne; d) Bronz Ayna;
 e) Pişmiş Toprak Ağırşak; f) Kemik Halka



Res. 7 Ballicaoluk "Kuleyığı", Hellenistik Dönem



Res. 8 Başpınar Bizans Yapıları (MS 13. yy) Havadan Görünüm

A Pre-Pottery Neolithic Site in Southeastern Anatolia: Papazgölü

Çiler ALTINBİLEK-ALGÜL

Keywords: Papazgölü, Southeastern Anatolia, Pre-Pottery Neolithic Period, Lithic Technology, Pressure technique

Anahtar Kelimeler: Papazgölü, Güneydoğu Anadolu, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem, Yontmataş Teknolojisi, Baskı Tekniği

Introduction

This paper focuses on the chipped stone assemblages from the survey material of the Pre-Pottery Neolithic site Papazgölü. Papazgölü is located at the northern border of Ergani Plain (Diyarbakır Province, Ergani Town), the piedmont area of a mountain range at the north of the plain (Özdoğan 1990: 461) and at a high altitude (960 m) (Harmankaya *et al.* 1997) (Fig. 1).

The mound was first discovered in 1988, during the Diyarbakır surface surveys which were carried out parallel to the Çayönü excavations by M. Özdoğan and his team. It is approximately 300x150 m in size and with these dimensions was defined as one of the biggest mounds in South East Anatolia belonging to Neolithic period (Özdoğan 1990: 461-462).

During the survey, no pottery was documented on the surface of the settlement; there were plenty of obsidian and flint artifacts, as well as a few numbers of ground stones, a stone bracelet fragment and two pieces of stone beads. According to this assemblage the mound was dated to the Pre-Pottery Neolithic Period during the survey. However, as there is no detailed study on the chipped stone industry, it was not possible to understand which phase of Pre-Pottery Neolithic period -which is quite a long one- the mound is dated to. Therefore, with this study on chipped stone industry, it is aimed to

contribute to the settlements dating process by determining the raw material density, knapping techniques and tool types.

Chipped Stone Industry

Within the survey 2053 chipped stone pieces have been collected. As it was a systematic survey every single piece was collected; this facilitated the analysis of the material. The assemblage is composed of obsidian (88%), flint (11%) and quartz (1%) (Table 1).

Raw Material Procurement

Chemical analysis of the obsidian is not realized yet. However, according to the colours such as emerald green, brown and black and their texture, the obsidian originates probably from Bingöl and Nemrut sources. Due to the dense alteration on the surface of the artifacts, it was impossible to achieve a detailed colour discrimination of their density in the settlement.

Flint material is defined as fine or coarse fabric and different colours (poor quality grey, green and sandy brown, medium quality light brown and good quality pinkish brown, pink, cream and chocolate brown etc.)¹. Good quality pink and chocolate brown groups are represented with only a few examples. The technological study indicates that these last two raw material groups had been imported into the settlement. The quartz assemblages are of several colours and textures. While the majority of this group is composed of bad quality pieces, the two examples belonging to a quite homogeneous raw material quality have importance.

Technological and Typological Studies

Technological and typological analysis showed that different techniques were applied to different raw materials. Technologically, obsidian is mostly related to blade industry and flint as well as quartz is related to flake industry. According to this, there are differences in the knapping techniques. Similarly, there are differences in the tool types too. Therefore, the technological study results will be explained separately below.

¹ F. Şaroğlu mentions the presence of flint sources near Çayönü (1990: 12-13). These sources may have been the origin at least of some of the flints from Papazgözü.

Obsidian

Obsidian was dominantly related to blade procurement. In total 1800 pieces of obsidian are composed of 57,9 % blades, 11,7 % flakes, 1,6 % cores and core fragments, 6,6 % core preparation and rejuvenation pieces. Beside these, there is a huge number of flake fragments, small flakes under 2 cm and unidentified pieces (Table 1). According to the knapping systems several techniques have been detected among the obsidian assemblage. These include several practices of pressure techniques² and direct percussion technique, but some of these techniques could be related to each other. Knapping techniques are discussed below.

Products related to pressure technique constitute 36 % of the total obsidian material of which 63 % are blades and bladelets. These products are related to bullet (Fig. 2) and pyramidal pressure cores which were documented in high numbers in the survey. The high amount of several products (cortical flakes, tablets, core rejuvenation pieces etc.) that may belong to this knapping system shows that the knapping activity took place at the site. The remarkable amount of the tablets (Fig. 3) and debitage surface correction pieces shows that in some cases correction of the cores were necessary.

Most of the cores related to pressure technique are in exhausted states. The sizes of the exhausted cores whose diameters could be measured are in the range of 1,0-1,6 cm. With these sizes, the final knapping stages of the cores must have been practiced with pressure by hand (Wilke 1996, Pelegrin 2003: 59-62). At most of the exhausted cores knapping took place around all the periphery. However some core fragments and rejuvenation pieces show that at least one back crest had been performed during the preparation stage. All of the complete examples have flat platforms. The high numbers of tablets also support this. Among the assemblage, a flake belonging to the distal end of the core was observed and at least in this example it is understood that the distal end of the core was flat and natural surfaced.

Central blades belonging to this system have a range of different widths (between 0,43 – 2,85 cm) (Fig. 4). This indicates that the pressure technique could have been applied by using different practices (by hand for the micro bladelets, by shoulder or tummy while sitting and standing for the second group blades/bladelets and also by lever technique for the large ones) (Pelegrin 2012: 479). As a result of the experimental studies, Wilke states

² Pressure technique is a special method to obtain blade products (blades, bladelets, or microblades) and is made by means of a sharp-end tool by applying pressure (Inizan *et al.* 1999: 76-78).

that the same core can form both a wide and a micro blade, depending on its extent of reduction (1996: 290). It is possible that the pressure blades in Papazgölü may belong to different stages of same core types.

Among the surface collection there are also blades knapped with direct percussion technique. Within the assemblage we observed that one piece of a deformed pressure core continued to be knapped with direct percussion technique. For this reason, small sized blades belonging to this technique can be considered as related to this core types.

In addition to this, the presence of high numbers of wide and thick blades in the assemblage is remarkable (Fig. 5). Some of these are obtained by lever pressure technique. Beside these, there are examples knapped with direct percussion technique. Due to the similarity of thickness distribution, it is possible that they are mostly related to Çayönü Tools production. Some others are retouched or were intensively used along the one or two edges.

It is important to notice the presence of blades that could have been obtained by lever pressure technique (Pelegrin 2002; 2003). Such blades exist also in Çayönü Late PPNB, Final PPNB and Pottery Neolithic layers as well as in Sabi Abyad Pottery Neolithic layers in the Balikh Valley (Syria) (Altınbilek-Algül *et al.* 2012). The existence of this technique in these settlements increases the possibility of the same practice in Papazgölü.

Obsidian Tool Types

Tools constitute 27 % of the obsidian assemblage. Çayönü Tools take the largest share among all tool types (25,1 %)³. This tool group is followed by scrapers (12,3 %), notched blade and flakes (7,1 % in total), splintered pieces (1,5 %), truncated blades (1,3 %), denticulated blades (0,6 %) and corner-thinned blades (0,2 %). Many retouched blades and flakes were also observed (Table 2).

Except for a few samples, most of the Çayönü Tools⁴ are retouched on both sides. Direct retouch is applied to all samples, except one. All

³ Most of the Çayönü Tools were found in broken pieces. This might explain their high numbers.

⁴ Çayönü Tool is a special tool type found in many settlements of Near Eastern Pre-Pottery and Pottery Neolithic period. They are characterized by a special type of retouch that generate a rectangular, denticulated border, formed by using pressure technique, and an apparent wear mostly on ventral surfaces. As it can be seen in the chronological dispersion prepared by Cauvin (1988), regarding to Near Eastern Neolithic, it is thought that the tools have first appeared in the Anatolian settlements. Regarding to their dispersion in settlements, they have been found in large quantities and constitute an important tool group in the East Taurus settlements, i. e., Çayönü (Caneva *et al.*, 1994; Özdoğan 2011), Cafer Höyük (Cauvin *et al.*, 1999) and Boy Tepe (Balkan-Atlı 1989).

supports on which the tools are formed made of large unipolar central blades (Fig. 6).

End scrapers take a very large portion among the scrapers (Fig. 7). There are a few semi-circular scrapers, side-scrapers, as well as scraper fragments. Flakes were preferred for the production of the scrapers and all of them have a thick scraper front. These features suggest that they have been used in hard activities⁵.

The presence of some SBBF (Side Blow Blade/Flake) pieces in the assemblage (Table 12) shows that SBBF technique was also used.

Flint

Flint artifacts yield also a variety of techniques: direct percussion, widely used, indirect percussion and pressure.

Among the flint assemblage (228 pieces), 56,6 % flakes, 12,7 % blades, 4,4 % cores and core fragments, 3,1 % core preparation and rejuvenation pieces; beside there were finds include many flake fragments and flakes smaller than 2 cm (Table 1). With this distribution, it is possible to state that flake industry is dominant in this assemblage. However, differences are observed among flint raw material groups and *chaîne opératoires*. Hence results related to flint assemblages will be explained below in accordance with raw material and *chaîne opératoire* relations.

- 1) Poor quality grey, sandy brown and green and medium quality light brown flint groups are especially used for the production of flakes. These constitute the most observed flint group. The existence of flake cores and different sized mostly cortical flakes implies that all the knapping phases, including preparing of the core were executed at the site. In this group four unipolar (Fig. 8) and one multidirectional flake core fragment were observed. In addition three pieces of blade like flakes and two unipolar central blades exist. All of these blades had been knapped by direct percussion technique.
- 2) A second knapping system is related to pinkish brown flints and contains knapping products from unipolar cores by using direct percussion technique. In this group many pieces of blades and flakes, as well as one piece of an exhausted core, one piece of possible? opening platform and

⁵ Although the existence of scrapers is usually related to hide processing, use-wear analysis on the scrapers from Çayönü show different areas of usage (Altınbilek 2000).

one piece of tablet were observed. Most of the flakes are thin (cortical or not) and generally small sized. All of the products are related to the direct percussion technique for this group. Existence of opening platforms, tablets and cores as well as flakes in the knapping products, indicates that knapping – at least the stages after the core preparation- had been done at the site.

- 3) The third knapping system is composed of bipolar central blades which are represented with only 5 examples (Fig. 9). Among these blades, four of them are related to the pinkish brown, one is related with chocolate brown flints. Some of the pinkish brown flakes mentioned above are possibly related to this group.
- 4) A fourth group is represented by two blades knapped probably with indirect percussion technique. Both are of good quality buff colour flints. This flint group is composed of only three artifacts. Although all of them are central blades, the knapping technique of the third example was not identifiable since it was a middle part of a blade. As they are not high in number this group is not clear for the moment.
- 5) The last system is associated with pressure technique and this group is only related to the good quality pinkish flint and brown flints. One piece of pressure core (Fig. 10) and one central blade on pinkish flint and one piece of brown flint blade indicate the pressure technique. Similarly, pinkish flint is a raw material used in Çayönü pressure techniques and D. Binder suggests that it had been imported to the settlement (Binder 2007).

Flint Tool Types

Flint tools represent 24% of the total flint assemblage. Among the tools, the most common group is composed by the scrapers (55,6 %) and sickle blades (16,7 %) follow this group. Other examples in the defined tool group are very few in numbers and these consist of two pieces of burins, one piece of crescent-like backed blade and one piece of tang fragment (Table 2).

The scrapers are shaped especially on flakes (except five sample) (Fig. 11). In terms of flints, all kinds of raw materials were used. As it seems from the complete examples, most of them are in forms suitable to be used with handles. Most of them have thick scraper front and their retouch is generally very steep. These properties suggest that they had been used in a heavy activity and/or several activities. However, as use-wear analysis is not possible on

surface material⁶, the real function is not determined. When the scrapers are typologically compared, similar scrapers were documented in the Late PPN period of Çayönü (Altınbilek 2000).

Flint sickle blades are very few in number (Fig. 12). However, it is possible that obsidian blades which are high in numbers could be used as sickle blades. But as no use-wear analysis is possible, it is not possible to say something precise on this subject. As support, flakes had been used as well as blades (2 pieces). In terms of flint choice, a variety is available again.

Only one very small piece of tang fragment was observed in the assemblage. As it is a burnt piece, the raw material could not be understood. Possibly, it must be associated with the bipolar blade group.

Quartz

The majority of quartz artifacts are composed of flakes (84 %), followed by core and core fragments (12 %) and one blade. For this reason, in terms of quartz artifacts, a knapping strategy for flake production can be mentioned. Most of the flakes are cortical and except one piece bad quality raw material has been used for all of them (Table 1).

One of the cores, on a good quality quartz, is a flake core (2,87x3,42x3,49 cm). The other two are very small and exhausted. The only blade is cortical.

The data show that small sized cortical quartz pieces were used for knapping without any preparation. There are more regular extractions on the core associated with good quality raw material. As it was an exhausted core, preparation stages could not be identified, but a knapping strategy similar to flint is possible. During the knapping stages direct percussion technique was used for the all quartz assemblages.

According to the typological examinations only seven tools were defined: one end scraper, one retouched blade and five retouched flakes (Table 2).

Discussions

- According to raw material the percentage of obsidian is very high (88 %) in the settlement and macroscopic observations suggest that obsidian was brought from Bingöl or Nemrut sources. The high amount of obsidian assemblage in the settlement is a characteristic for the East Taurus

⁶ There are dense alterations on the material due to wear. Hence, it is not possible to make a use-wear analysis on them.

settlements that points to the end of the Pre-Pottery Neolithic Period in that region (Cauvin *et al.* 1999).

- Several knapping techniques were applied to obsidian as well to flint. But for both raw materials there are some knapping techniques, which dominate the others. A very high portion of obsidian pieces show some applications of specialization-required pressure techniques and that production is related to blade obtainment. There are also pressure blade products which were knapped possibly using a lever. As for flint, flake industry is dominant. Most of these blades which have been found in small amounts and flakes were knapped by using direct percussion which does not require specialization. The differentiation in knapping techniques of obsidian and flint, compared to the Çayönü settlement, starts being obvious in the end of the Late PPNB, and continuously increases in the Final PPNB and also in the Early Pottery Neolithic period (Algül 2008).
- The earliest examples of obsidian bullet cores were found in the settlements of Zagros region (M'lefaat and Nemrik 9) (Inizan – Tixier 2001; Wilke 1996). They appear in many settlements in Eastern and Southeastern Anatolia during the Pre-Pottery and Pottery Neolithic periods. These cores were documented in the several Pre-Pottery Neolithic settlements as Çınaz Höyük (Balkan-Atlı 2007), very close to Papazgölü; Magzalia (Bader 1993); Akarçay Tepe (Maeda 2009; Arimura *vd.* 2000); Bouqras (Roodenberg 1986) and in the Pottery Neolithic settlements as Salat Cami Yanı (Miyake 2011) and Umm Dabaghiyah (Kozłowski 1999). That long-lasting distribution of the bullet cores indicates a long-lasting tradition in the region⁷.
- Bullet-shaped cores were discovered in Çayönü as well (Redman 1982; Binder 2007: 241) but most of them belong to the early phases of the Pre-Pottery Neolithic period and typical ones are usually made of flint. In the later layers of the settlement (end of the Late PPNB) only one broken bullet-shaped core in obsidian was documented. Other core types of that period, which were found in large amounts in Çayönü, are prismatic cores with frontal debitage (Binder 2007; Algül 2008). These core types constitute the most important difference between Çayönü and Papazgölü for the Late PPNB phase. However, in Çayönü, two exhausted obsidian

⁷ In the later periods bullet cores were also found in several settlements as Çatalhöyük VIA in the Central Anatolia, (Conolly 1999), Höyücek in the Lake District (Balkan-Atlı 2005) and Aktopraklık in the Marmara Region (Balçı 2011).

cores were discovered during the Final PPNB phase (Algül 2008), which are semi-conical samples resembling bullet-shaped cores. These are similar to the ones found in Papazgözü.

- Obsidian bipolar knapping system was not documented in the assemblage. As for flint there are very few bipolar blades (only five). Points related to bipolar technique are represented only by one sample. Rare usage of bipolar technology and few amounts of points point out again the end of Pre-Pottery Neolithic Period for the settlements in the Southeastern Anatolia. Through the end of this period points can still be observed in this region (Özdoğan 2002: 438-441), but in considerably decreasing amounts (Caneva *et al.* 1994: 258; Algül 2008). Özdoğan claims that these changes might be related to the migration of craftsmen, applying bipolar technology and producing points, out of these regions (2002: 443) and this idea seems rather reasonable for now.
- Among the defined tool types, mostly Çayönü Tools, scrapers, notched blades and flakes, sickle blades and splintered pieces are found in the assemblage. Other defined tools as burins, truncated pieces, backed blades, denticulated pieces are very few in number. In addition some side blow blades/flakes were also observed. These characteristics might indicate the end of the Pre-Pottery Neolithic Period as well and possibly the Early Pottery Neolithic.

Chipped stone assemblages from Final PPNB and the Early Pottery Neolithic period show similarities in general features at least for Çayönü example. Therefore, although no pottery has been found in the survey, there might be layers in Papazgözü that may belong to the Early Pottery Neolithic period too. The reason of the absence of sherds in the survey might be the rare existence of the pottery in the Early Pottery Neolithic period⁸. Sumaki Höyük (Batman) is a good example for that kind of settlements (Özdoğan 2011).

Conclusion

As a conclusion, regarding to chipped stone assemblage Papazgözü shows typical features of Eastern Taurus Neolithic. In the surface collection obsidian has much more higher percentage compared to flint. According to obsidian assemblage blade production by using pressure technique, and flake

⁸ Personal communication with Prof. Dr. Mehmet Özdoğan and Asst. Prof. Aslı Özdoğan.

production for flint are dominant. The usage of bipolar technique and points related with this technique are very rare. The dominant tool types are Çayönü Tools, scrapers and sickle blades. Other than this some samples of side blow blade/flake (*SBBF*) technique have been documented. In consequence of all these characteristics, there might be layers in the settlement that belong to the end of Pre-Pottery Neolithic period (end of Late PPNB and Final PPNB) and possibly to the Early Pottery Neolithic period. But one should keep in mind that these conclusions are based on surface material.

Acknowledgement

First of all, I am grateful to Mehmet Özdoğan and Aslı Erim-Özdoğan for their permission to study Papazgölü chipped stone assemblage and for their scientific support. I would like to thank Nur Balkan-Atlı, Isabella Caneva, Mihriban Özbaşaran, Semra Balcı, Nurcan Kayacan, Güner Coşkunsu and Laurence Astruc for their scientific support. Many thanks to Selahattin Dereli who has taken the photos and to Selen Tohumcu for her help recording the material.

Çiler Altınbilek-Algül

Istanbul University, Faculty of Letters, Prehistory Section

34134 İstanbul / Turkey

cileraltinbilek@gmail.com

Güneydoğu Anadolu'da Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme Ait Bir Yerleşme: Papazgölü

Bu çalışma Çanak Çömleksiz Neolitik Papazgölü yerleşmesinin yüzey toplamaması sırasında bulunan yontmataş buluntular ile ilişkilidir. Diyarbakır İli, Ergani İlçesi'nde yer alan Papazgölü Ergani Ovası'nın kuzey sınırında, ovanın kuzeyindeki dağ silsilesinin eşik bölgesinde bulunmaktadır (Özdoğan 1990: 461). İlk olarak 1988 yılında M. Özdoğan ve ekibi tarafından yürütülen Diyarbakır İli yüzey araştırması sırasında tespit edilen höyüğün boyutları yaklaşık olarak 300x150 m'dir.

Yüzey araştırması sırasında toplam 2053 adet yontmataş buluntu toplanmıştır. Bu toplama sırasında da seçim yapılarak sadece aletlerin değil, bulunan tüm parçaların toplanması yontmataş buluntular üzerinde teknolojik bir çalışma yapılmasına olanak sağlamıştır. Buluntuların %88'ini obsidiyen, % 11'ini çakmaktaşı ve % 1'lik az bir oranını ise kuvars olanlar oluşturmaktadır.

Obsidiyen buluntuların kimyasal analizleri henüz yapılmamış olmakla birlikte, renk (zümrüt yeşili, kahverengi ve siyah) ve dokuları nedeniyle yerleşmeye Bingöl ve Nemrut obsidiyen yataklarından getirilmiş oldukları düşünülmüştür. Çakmaktaşı buluntular için de renk ve doku farklılığına göre hammadde ayrımları yapılmış ve çeşitli gruplar tanımlanmıştır.

Buluntular teknolojik ve tipolojik açıdan değerlendirildiğinde, hammadde grupları açısından farklılıklar dikkati çekmektedir. Teknolojik açıdan obsidiyen daha çok dilgi endüstrisi, çakmaktaşı ve kuvars buluntular ise yonga endüstrisi ile ilişkilidir. Buna göre de yongalama teknikleri arasında farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde alet tipleri açısından da farklılıklar gözlenmektedir.

Obsidiyen buluntuların yongalama teknikleri açısından bir çeşitlilikten söz etmek mümkündür. Bu teknikler baskı tekniğinin çeşitli uygulamalarını ve yanı sıra doğrudan vurma tekniğini içermektedir. Fakat bu tekniklerin bazılarının birbirleriyle ilişkili olması mümkündür. Baskı tekniği ile ilgili olan ürünler (dilgiler/dilgicikler) yüzey buluntuları içerisinde en fazla bulunan grubu oluşturmaktadır ve bu dilgiler olasılıkla yerleşmede bol miktarda bulunan mermi biçimli çekirdekler ile ilişkili olmalıdır. Bu dilgi/dilgiciklerin çok çeşitli boyutlarda olması baskı tekniğinin farklı uygulamalarına işaret etmektedir.

Obsidiyen alet tipleri içerisinde en fazla bulunan grubu çok büyük bir oran ile Çayönü Aletleri oluşturmakta, bu aletleri sırasıyla kazıyıcılar, çentikli dilgi

vongalar, ara parçalar, budanmış dilgiler, dişlemeli aletler ve sadece bir örnek ile köşeleri inceltilmiş dilgi takip etmektedir. Bunların yanı sıra ince dilgi kesitleri olarak adlandırılabilir parçalara rastlanmıştır. Bu örnekler *SBBF* (*Side Blow Blade/Flake*) tekniğinin uygulandığını göstermektedir.

Çakmaktaşı buluntular açısından da farklı yongalama tekniklerinin uygulandığını söylemek mümkündür. Bu teknikler içerisinde en fazla bulunan grubu doğrudan vurma tekniği uygulanarak yongalanan ürünler oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra çok az sayıda olmakla birlikte baskı tekniğine ve olasılıkla dolaylı vurma tekniğine ait olabilecek bazı örneklerle de buluntu grubu içerisinde rastlanmıştır. Bu teknikler ile farklı hammadde grupları arasındaki ilişki dikkat çekicidir. Özel bir deneyim gerektiren baskı tekniği, dolaylı vurma tekniği ve iki vurma düzlemli yongalama sistemlerine ait çok az sayıdaki örnek için sadece iyi kaliteli çakmaktaşı kullanılmıştır.

Çakmaktaşı alet tipleri içerisinde en fazla bulunan grubu kazıyıcılar oluşturmakta, bunları orak bıçakları, kalemler, birer adet sırtlı dilgi ve okucu parçası oluşturmaktadır.

Bu özellikleri ile Papazgözü, yontmataş buluntuları açısından Doğu Toros Neolitikine ait tipik bir yerleşme özelliği göstermektedir. Yüzey buluntuları içerisinde hammadde olarak obsidiyen çakmaktaşlarına göre çok yüksek oranlardadır. Obsidiyen buluntular açısından baskı tekniği uygulanarak dilgi üretimine, çakmaktaşı açısından yonga üretimine yönelik yongalama sistemleri hakimdir. Okuçları ve okuçları ile ilişkili iki vurma düzlemli yongalama sistemleri yok denecek kadar az olarak karşımıza çıkmaktadır. Alet tipleri içerisinde baskın olan gruplar Çayönü Aletleri, kazıyıcılar ve orak bıçaklarıdır. Buluntu topluluğu içerisinde bunların yanı sıra *Side Blow Blade/Flake* (*SBBF*) tekniğinin örneklerine de rastlanmıştır. Tüm bu özellikleri nedeniyle yerleşmede Çanak Çömleksiz Neolitik dönemin sonları (Geç PPNB sonları ve Final PPNB) ve belki de İlk Çanak Çömlekli Neolitik döneme ait tabakaların olması mümkündür. Çanak Çömleksiz Neolitik dönemin son evresi olan Final PPNB ve Erken Çanak Çömlekli Neolitik dönem yontmataş buluntuları genel özellikleri ile bölgedeki yerleşmeler açısından benzerlik göstermektedir (Algül 2008). Papazgözü'nde her ne kadar yüzey buluntuları içerisinde çanak çömlek yer almasa da, İlk Çanak Çömlekli Neolitik dönemde çanak çömlek çok az bulunduğundan, yüzey buluntuları içerisinde rastlanmamış da olabilir. Bu nedenle yerleşmede bu evreye ait tabakaların olması da mümkündür¹. Ancak bu sonuçların sadece yüzey buluntuları ile ilişkili olduğu unutulmamalıdır.

¹ Prof. Dr. Mehmet Özdoğan ve Doç. Dr. Aslı Özdoğan ile özel görüşme.

References

- Algöl, Ç.
2008 *Çanak Çömleksizden Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e Geçiş Sürecinde Obsidiyen Teknolojisi*, Istanbul University, the Institute of Social Sciences, Prehistory Section (Unpublished doctorat thesis), İstanbul.
- Altınbilek, Ç.
2000 *Çanak Çömleksiz Neolitik Çayönü Yerleşmesi'nin Doğalcam Kazıyıcılarının İncelenmesi*, Istanbul University, the Institute of Social Sciences, Prehistory Section (Unpublished doctorat thesis), İstanbul.
- Altınbilek-Algöl, Ç. – L. Astruc – D. Binder – J. Pelegrin
2012 “Pressure Blade Production with a Lever in the Early and Late Neolithic of the Near East”, P. Desrosiers (ed.), *The Emergence of Pressure Blade Making. From Origin to Modern Experimentation*, New York: 157-179.
- Arimura, M. – N. Balkan-Atlı – F. Borrell – W. Cruells – G. Duru – A. Erim-Özdoğan – J. Ibanez – O. Maeda – Y. Miyake – M. Molist – M. Özbaşaran
2000 “A New Neolithic Settlement in the Urfa Region: Akarçay Tepe 1999”, *Anatolia Antiqua/Eski Anadolu VIII*: 227-255.
- Bader, N. O.
1993 “Tell Magzaliyah: an early Neolithic site in northern Iraq”, N. Yoffee – J. J. Clark (eds.), *Early Stages in the Evolution of Mesopotamian Civilization: Soviet Excavations in Northern Iraq*, Tucson: 7-40.
- Balcı, S.
2011 “Chipped Stone Industry of Aktopraklık C (Bursa): Preliminary Results”, *Anatolia Antiqua XIX*: 1-11.
- Balkan-Atlı, N.
1989 “L'Industrie Lithique de Boytepe (Turquie)”, *Paléorient* 15/1: 87-90.
2005 “Höyücek Yontmataş Endüstrisi”, R. Duru – G. Umurtak (eds.), *Höyücek 1989-1992 Yılları Arasında Yapılan Kazıların Sonuçları*, İstanbul : 130-137, Plate 182-202.
2007 “Çınaz III Obsidienleri (Doğu Anadolu) Genel Bir Değerlendirme”, G. Umurtak – Ş. Dönmez – A. Yurtsever (eds.), *Refik Duru'ya Armağan*, İstanbul: 25-30.
- Binder, D.
2007 “PPN Pressure Technology: Views from Anatolia”, L. Astruc – D. Binder – F. Briois (eds.), *La diversité des systèmes techniques des communautés du Néolithique pré-céramique: vers la caractérisation des comportements sociaux*, 5^e colloque international sur les industries lithiques du Néolithique pré-céramique, Antibes: 239-247.
- Caneva, I. – A. M. Conti – C. Lemorini – D. Zampetti
1994 “The Lithic Production at Çayönü: A Preliminary Overview of the Aceramic Sequence”, H. G. Gebel – S. K. Kozłowski (eds.), *Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent*, Proceedings of the First Workshop on PPN Chipped Lithic Industries, Berlin: 253-266.

- Cauvin, M.-C.
1988 "L'Industrie Lithique en Turquie Orientale au VII^e Millenaire", *Anatolica* XV: 25-35.
- Cauvin, J. – O. Aurenche – M.-C. Cauvin – N. Balkan-Atlı
1999 "The Pre-Pottery Site of Cafer Höyük", M. Özdoğan – N. Başgelen (eds.), *Neolithic in Turkey*, İstanbul: 87-103, Fig. 59-77.
- Conolly, J.
1999 *The Çatalhöyük flint and obsidian industry, Technology and Typology in context*, BAR International Series 787, Oxford.
- Harmankaya, S. – O. Tanındı – M. Özbaşaran
1997 *TAY - Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-2: Neolitik*, İstanbul.
- Inizan, M.-L. – M. Reduron-Ballinger – H. Roche – J. Tixier
1999 *Technology and Terminology of Knapped Stone*, Nanterre.
- Inizan, M. L. – J. Tixier
2001 "L'Emergence des Arts du Feu: le Traitement Thermique des Roches Siliceuses", *Paléorient* 26/2: 23-36.
- Kozłowski, S. K.
1999 *The Eastern Wing of the Fertile Crescent*, BAR International Series 760, Oxford.
- Maeda, O.
2009 *The Materiality of Obsidian and the Practice of Obsidian Use in the Neolithic Near East*, The University of Manchester, the Faculty of Humanities, (Unpublished doctorat thesis), Manchester.
- Miyake, Y.
2011 "Salat Camii Yanı: A Pottery Neolithic Site in the Tigris Valley", M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm (eds.), *The Neolithic in Turkey. New Excavations & New Research*, İstanbul: 129-149.
- Özdoğan, A.
2011 "Çayönü", M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm (eds.), *The Neolithic in Turkey. New Excavations & New Research*, İstanbul: 185-269.
- Özdoğan, M.
1990 "1988 Yılı Diyarbakır Yüzey Araştırması", *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (Antalya, 18-23 Mayıs 1989): 459-481.
- 2002 "On Arrows and Sling Missiles: What Happened to the Arrows?" Aslan, R. – S. Blum – G. Kastl – F. Schweizer – D. Thumm (eds.), *Festschrift für Manfred Korfmann*, Mauerschau Band 1, Verlag Bernhard Albert Greiner: 437-444.
- Pelegrin, J.
2002 "Principes de la Reconnaissance des Méthodes et Techniques de Taille", J. Chabot (ed.), *Tell Atij, Tell Gudeda. Industrie lithique: Analyse technologique et fonctionnelle*, Université Laval, Celat: 215-226.

- 2003 “Blade-Making Techniques from the Old World. Insights and Applications to Mesoamerican Obsidian Lithic Technology”, K.G. Hirth (ed.), *Mesoamerican Lithic Technology. Expérimentation and Interpretation*, Utah: 55-71.
- 2012 “New Experimental Observations for the Characterization of Pressure Blade Production Techniques”, P. Desrosiers (ed.), *The Emergence of Pressure Blade Making. From Origin to Modern Expérimentation*, New York: 465-500.
- Redman, C. L.
1982 “The Çayönü Chipped Stone Industry: the 1968 and 1970 Excavation Seasons”, L. Braidwood – R. J. Braidwood (eds.), *Prehistoric Village Archaeology in Southeastern Turkey*, B.A.R. International Series 138, Oxford: 17-71.
- Roodenberg, J.
1986 *Le Mobilier en Pierre de Bouqras: Utilisation de la Pierre dans un Site Néolithique sur le Moyen Euphrate (Syrie)*, İstanbul.
- Şaroğlu, F.
1989 “Jeoarkeoloji: Bazı Uygulamalar ve İlk Sonuçlar”, *Aksay Ünitesi Bilimsel Toplantı Bildirileri I*, METU, Ankara, 23-25 November 1988, Ankara: 3-15.
- Wilke, P.
1996 “Bullet-shaped microblade cores of the Near Eastern Neolithic: experimental replicative studies”, S. K. Kozłowski – H. G. K. Gebel (eds.), *Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent, and Their Contemporaries in Adjacent Regions*, Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment 3, Berlin: 289-310.

	Obsidian	%	Flint	%	Quartz	%
Cores	10	0,6%	8	3,5%	1	4,0%
Core Fragments	18	1,0%	2	0,9%	2	8,0%
Core Prep. and rejuvenation pieces						
Crested flakes/Opening platform	1	0,1%	1	0,4%		
Crested blades	2	0,1%				
Lateral blades	82	4,6%	5	2,2%	1	4,0%
Tablets	22	1,2%	1	0,4%		
Debitage surface correction pieces	11	0,6%				
Central Blades						
Unipolar	1015	56,4%	18	7,9%		
Bipolar	1	0,1%	5	2,2%		
Unidentified	27	1,5%	6	2,6%		
Flakes						
Thick flake with natural surface	16	0,9%	25	11,0%	8	32,0%
Thick flake without natural surface	25	1,4%	12	5,3%	2	8,0%
Thin flake with natural surface	25	1,4%	42	18,4%	5	20,0%
Thin flake without natural surface	145	8,1%	50	21,9%	5	20,0%
Unidentified pieces	66	3,7%				
Total	1466		175		24	
Flake fragments	135		28		1	
Flakes smaller than 2 cm	199		25			
Total: 2053 pieces	1800		228		25	

Table 1 Technological distribution of the raw materials

	Obsidian	%	Flint	%	Quartz	%
Scrapers						
End scrapers	42	8,8%	23	42,6%	1	14,3%
Semi-circular scr.	3	0,6%	2	3,7%		
Side scrapers	2	0,4%				
Scr. Frag.	12	2,5%	5	9,3%		
Çayönü Tools	120	25,1%				
Sickle blades			9	16,7%		
Burins			2	3,7%		
Backed blades			1	1,9%		
Truncated blades	6	1,3%				
Notched pieces	34	7,1%				
Denticulated	3	0,6%				
Corner-thinned blades	1	0,2%				
Splintered pieces	7	1,5%				
Tang fragment			1	1,9%		
Retouched blades	201	42,0%	5	9,3%	1	14,3%
Retouched flakes	45	9,4%	6	11,1%	5	71,4%
SBBF	3	0,6%				
Total	479	100,0%	54	100,0%	7	100,0%

Table 2 Typological distribution of the raw materials

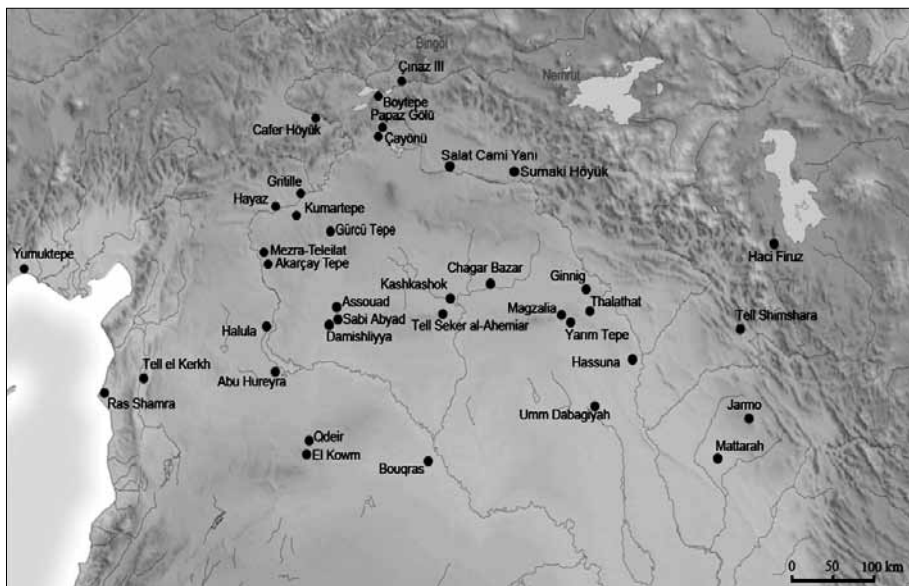


Fig. 1 Late PPNB, Final PPNB and Early Pottery Neolithic sites in the Near East (Composed by Asst. Prof. Erhan Bıçakçı and Yasin Gökhan Çakan).



Fig. 2 Obsidian bullet cores

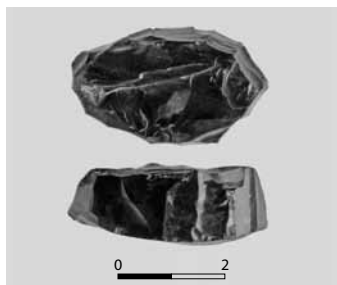


Fig. 3 Obsidian tablet



Fig. 4 Obsidian pressure blade and bladelets

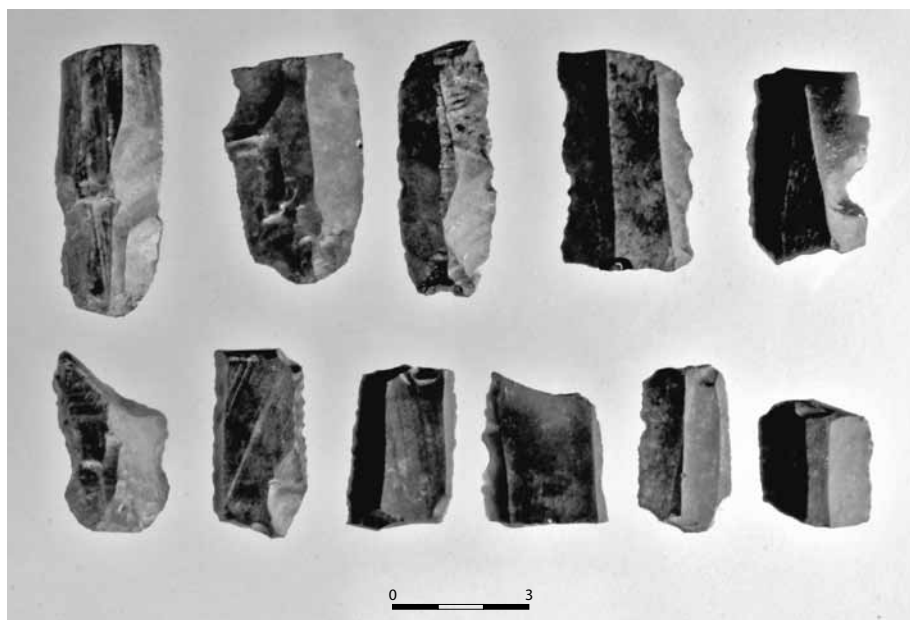


Fig. 5 Obsidian large blades

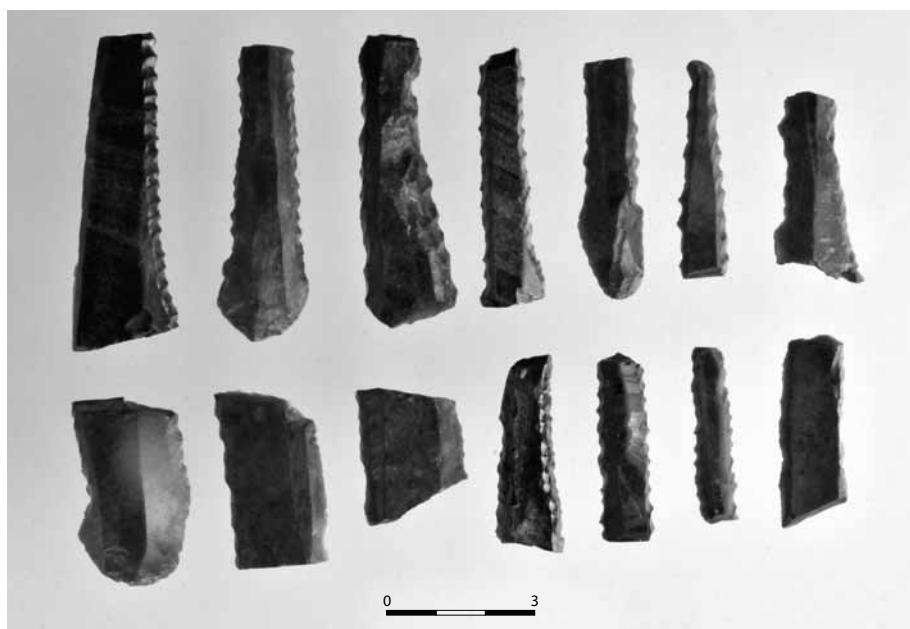


Fig. 6 Çayönü Tools



Fig. 7 Obsidian scrapers



Fig. 8 Flint core

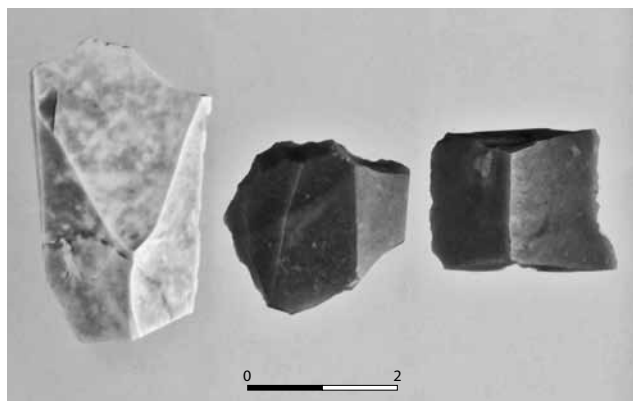


Fig. 9 Flint bipolar blades



Fig. 10 Flint pressure core

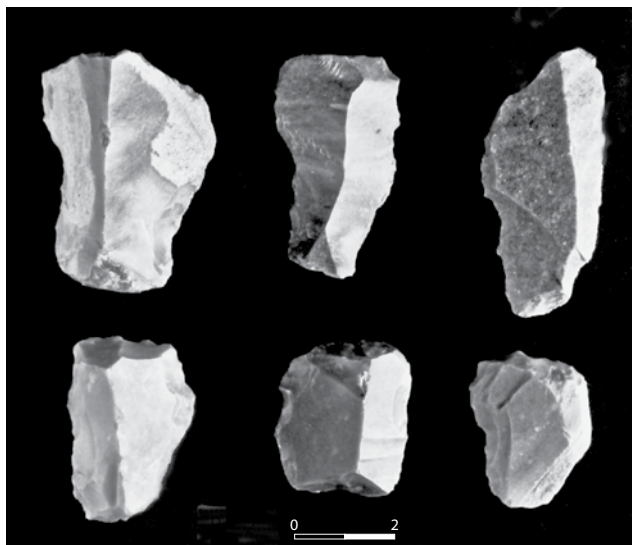


Fig. 11 Flint scrapers

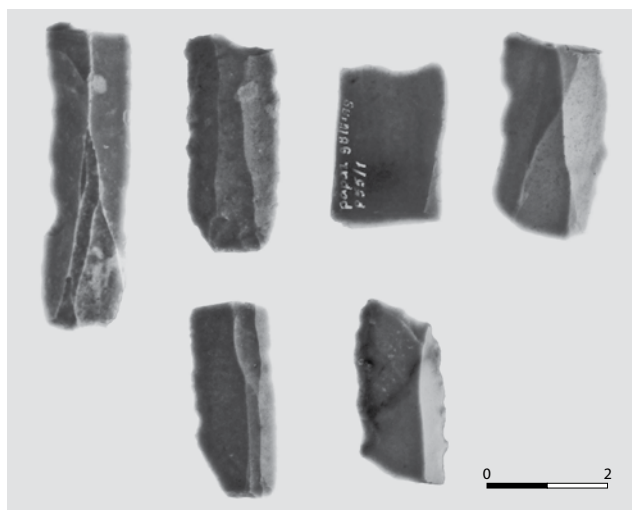


Fig. 12
Flint sickle blades

Adana Müzesi'nde Korunan Kalıp Yapımı Kâseler

Aynur CİVELEK – H. YENER TAŞ

Keywords: Mouldmade, Bowls, Hellenistic, Megarian bowls, Adana Museum

Anahtar Kelimeler: Kalıp yapımı, Kâseler, Hellenistik, Megara kâseleri, Adana Müzesi

Hellenistik Dönem'in önemli seramik gruplarından biri olan kalıp yapımı kâseler, yapım teknikleri ve kabartma bezemeleri ile dikkat çekerler. Önceleri Hellenistik Dönem'in metal eserlerinin güzel ve kaliteli pişmiş toprak taklitleri olarak karşımıza çıkan bu kâselerde, bezemeler belli bir kompozisyonda düzenlenmiş, zamanla moda ve beğeniye uygun olarak değişim göstermişlerdir. Kalıpta yapılan bu seramikler aynı zamanda Hellenistik Dönem'le başlayan seri üretim uygulamalarının önemli örnekleridir. Amacımız, Hellenistik Dönem yerleşimlerinde sıklıkla bulunmakla birlikte, özellikle Anadolu'daki merkezlerden gelen örnekler hakkında bugüne dek yapılan az sayıda çalışmaya katkı sağlamaktır¹.

Arkeolojik çalışmalarda "Megara Kâseleri" adıyla bilinen, "Kalıp Yapımı Kâseler" Hellenistik Dönem'in en gözde seramik grubudur ve neredeyse bütün Hellenistik merkezlerde üretilmiş ya da kullanılmıştır. Klasik Dönem'de yaygın olarak kullanılan kantharosların yerini aldığı düşünülen, formları ve bezemeleri ile tanınması kolay olan kalıp yapımı kâseler, genellikle yarı küresel gövdeli, kaide yerine ayakta durmasını sağlayan birkaç kabartma halkaya sahip ve kulpsuzdurlar. Dış yüzeylerindeki bitkisel ve figürlü kabartma bezemeler, Hellenistik Dönem sanatının genel eğilimini göstermektedirler.

¹ Adana Müzesi'nde korunmakta olan bu eserlerin incelenmesine destek sağlayan T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Adana Müzesi Müdürü Kazım Tosun'a ve Uzman Arkeolog Oya Arslan'a teşekkür ederiz.

İsmlendirme konusunda tartışmalar olsa da, bunlar kanıtlanamamıştır ve günümüzde “kalıp yapımı kâse” ya da “Megara kâsesi” terimleri kullanılmaya devam etmektedir (Rotroff 1982: 2-3). Kökeninin, Aleksandria’daki büyük ve yaygın metal işçiliğinin olduğu bilinmekte ve önceleri Mısır’daki gümüş ve bronz kâselerin taklitleri olarak üreilmeye başlandıkları düşünülmektedir. Mısır metal işçiliğinde de özellikle Akhaemenid gümüş kâselerinin kuvvetli etkisi olduğu unutulmamalıdır (Rotroff 1982a: 329-335; Rotroff 1982: 9-13; Strong 1966: 120; Oliver 1977: 24:1, 26:3). Özellikle Hellenistik Dönem’de Mısır sanatının, Akdeniz’in her yerinde, her türlü seramik, mimari ve plastik eserlerdeki etkisi rahatlıkla izlenmektedir. Dolayısıyla, Kıta Yunanistan’ın Mısır ile ilişkileri sonucunda, metal kâselerin ilk pişmiş toprak örnekleri MÖ 3. yy başlarından itibaren Atina’da üretilmiş ve buradan diğer merkezlerle yayılmıştır (Rotroff 1982: 1-7). Pişmiş toprak kâselerin camdan paralelleri de üretilmiştir (Weinberg 1961: 380-392; Rotroff 1982a: Pl. 84 a, b.).

Hellenistik Dönem’e ait kalıp yapımı kâseler üzerine yapılan çok sayıda ve çeşitli çalışmanın ortak noktası, “göreceli kronolojisi”nin bile zor kurulabilmesidir (Rotroff 1982: 2). Kil ve boyanın kâselerin tarihlenmesinde kesin bir kriter olarak kullanılamayacağı düşünülmektedir (Rotroff 1982: 14) Tarihlemeye yardımcı kontekstler çok az yerden gelmekte ve kontekstler dahilinde bulunmayan malzemeler, ancak yeterli veri sağlayan merkezlerdeki malzemelerle karşılaştırılmaktadır.

Kalıp yapımı kâselerin kronolojisi ile ilgili en erken çalışma Courby’e aittir (Courby 1922: 1 vd). Atina Agorası’ndan ele geçen kâselerin üretim tekniği ve sınıflaması üzerine ilk çalışmayı yapmış olan Thompson, üretimin MÖ 275 civarında başladığını önermiştir (Thompson 1934: 457). Korinth’ten gelen kâseler için Edwards üretimin başlangıcı MÖ 250’lere vermektedir. 1982 yılında ise, S. Rotroff, Atina kâselerinin üretimin MÖ 225’lerde başladığını önermiştir. Rotroff, MÖ 224/23 tarihinde, Atinalılar tarafından Ptolemaios III Euergetes onuruna düzenledikleri festival sırasında ilk defa Aleksandria’ya ait bir gümüş kâsenin kullanılmış olabileceğini ve bunun, kalıp yapımı kâselere model oluşturmuş olabileceğini önerir. Rotroff, 2006 yılında, kalıp yapımı kâselerin tarihlemesi üzerine yaptığı çalışmasında, bu tarihin doğru olduğunu kanıtlamaktadır (Rotroff 2006: 357-359). Atina’nın, Delos’un önderliğini bütün dönem boyunca izlediği, bu sırada Atina’daki seramiklerin çok ucuzladığı ve yabancı üreticilerin yerel pazar üzerinde etkin olduğu da bildirilmektedir. Dolayısıyla bu etki bütün Kıta Yunanistan’da olduğu kadar diğer merkezlerde de görülmüş olmalıdır (Thompson 1934: 459).

Kıta Yunanistan dışında, İtalya'da Etruria ve Güney İtalya'da hem yerel üretimler hem de ithal kâseler yoğun olarak bulunmuşlardır. Brindisi'de yapılan kazılarda, İonia atölyelerine ait kâselerin, malzemenin %70'ini oluşturduğu belirlenmiştir. Bu durum, İonia atölyelerinin Hellenistik Dönem'deki ticari rotasını ve üretimlerin miktarını göstermesi açısından önemlidir (Yntema 1995: 393). Hellenistik kalıp yapımı kâseler Kıbrıs'ta nispeten daha az olmakla birlikte rapor edilenlerin çok az bir bölümünün Kıbrıs üretimi olduğu, geri kalan kısmının İonia, Tarsus, Antiokhia ve Atina üretimi olduğu saptanmıştır (Mitford 1980: 23). Dolayısıyla İonia'dan sonra Kilikia Bölgesi'ndeki Tarsus ve Antiokhia'nın kalıp yapımı kâselerin üretim ve yayılımındaki diğer önemli merkezler olduğu anlaşılmaktadır.

Anadolu'daki merkezlerden gelen Hellenistik kalıp yapımı kâselerin kronolojisi ile ilgili çalışmalar azdır. Courby, Myrina ve Zahn, Priene malzemesini inceleyerek, yerel üretimin var olduğunu fakat form ve bezemelerde Attika etkisinin görüldüğünü belirtmişlerdir (Courby 1922: 402 vd.; Zahn 1904: 54-61, no. 11-14 20, 21). Waagé Antiokhia, Jones Tarsus ve Laumonier Delos - İonia atölyelerine ait kâseleri yayınlamıştır (Waagé 1948: 9-18, Fig. 29-31; Jones 1950: 163-165, Fig.138-142; Laumonier 1978: 1-486). Pergamon malzemesi Luca tarafından stratigrafik kontekstlere dayandırılmaktadır (Ziegenaus - Luca 1968: 72). 1990 yılında Bouzek, Karadeniz'e ait malzemeleri yayınlarak, önemli bir bölümünün İonia atölyelerine ait olduğu sonucuna varmıştır (Bouzek 1990: 61-64).

Anadolu'da MÖ 3. yy-MÖ 1. yy arasında kullanıma sahip olduğu görülen Megara kâseleri, Labraunda (Hellström 1971: 19-23), Miletos (Kossatz 1990), Ephesos (Mitsopoulos-Leon 1991: Taf. 73-87), Dorylaion (Sivas 2001: 5-15), Metropolis (Gürler 1994), Phokaia (Civelek 2004: 123-135), Kibyra (Japp 2009: 121-126), Tralleis (Saraçoğlu - Çekilmez 2011: 219-249), Magnesia (Vapur 2011: 183, Çizim 1) gibi çeşitli merkezlerden, çok sayıda kalıp yapımı kâse bulunmuştur. Ayrıca bazı müzelerimizde korunanlar yayınlanmıştır (Gürler 2000: 419-425; Erol - Gürler 2006: 3-10; Anlağan 2000: 13-175) Anadolu'da üretiminin başlangıcını ve sonunu gösteren az sayıda merkezden gelen kontekstler fikir vermektedir. Pergamon'da MÖ 3. yy sonu-MS 1. yy (Ziegenaus - Luca 1968: 123-125), Tarsus'ta MÖ 3. yy sonu-MS 1. yy (Jones 1950: 163-164), Antiokhia'da MÖ-MS 1. yy, Ephesos'ta MÖ 2. yy, Metropolis'te MÖ 3. yy'nın ikinci çeyreği-MÖ 1. yy (Gürler 1994: 65).

Adana Müzesi Kalıp Yapımı Kâseleri

Adana Müzesi'nde korunmakta olan toplam otuz bir adet kalıp yapımı kâse, geçmiş yıllarda müzeye satın alma yoluyla gelmişlerdir. Kesin geliş yerleri bilinmemektedir. Eserlerimizin değerlendirilmesinde, öncelikle Kilikia Bölgesi'ndeki merkezler göz önüne alınmış fakat Anadolu'daki diğer merkezler de ihmal edilmemiştir. Standart çalışmalarda, kalıp yapımı kâseler, bezemelerine göre sınıflanmaktadır. Her bezemeye ait mührün farklı ustaların elinde farklı kompozisyonlar oluşturacak şekilde kullanılması, kalıp yapımı kâselerde çeşitliliği sağlamaktadır. Adana Müzesi'nde korunan kâselerinde beş farklı gruba ait bezeme düzeni saptanmıştır. Bindirme yapraklı, file bezemeli, figürlü, bitkisel bezemeli ve uzun taç yapraklı kâseler.

Kâselerimizin ağız çapları 11,8-15,2 cm, yükseklikleri 5,2-9 cm arasındadır. Kil rengi genellikle turuncu-kahve tonlarında iken, dış yüzeylerinde turuncu-kahve, koyu kahve ya da koyu kırmızı renkte boya izlenmektedir. İonia kâselerinde olduğu gibi alacalı boyanmış iki örnek bulunmaktadır (K3, K4). Adana Müzesi örneklerinde genellikle ince ve mat firnis kullanılmıştır. Gövde profilleri konik ve yarı küreseldir. Derin kâselerin yanında sığ örnekler de sayıca fazladır. Dışa çekik dudaklı ve düz dudaklı örnekler bulunmaktadır. Dudak profillerinin kronolojik açıdan önem taşımadığı düşünülmektedir (Rotroff 1982: 15). Adana Müzesi'nde korunmakta olan kâselerin profil açısından en yakın benzerleri Tarsus ve Antiokhia örnekleri arasında yer alır ve Tarsus (yerel ve Tarsus "Pergamon tipi") ile Antiokhia kâse profilleri de birbirine benzemektedir. (Jones 1950: 163-164).

Malzememizin büyük bir kısmında geniş ve boş bırakılmış ağız çerçeveleri dikkat çekmektedir. Toplam otuz bir adet kâsenin on beşinde ağız çerçevesi bezemesizdir (K6, K10-20, K24, K29-30). Ağız çerçevesinin boş bırakılması, Antiokhia'da özellikle daha geç tarihe verilen kâseler arasında yaygın bir özelliktir (Waage 1948: Fig. 5, 6, 7, 8, 9, 16) K9 ve K28'de betimlenen zıplayan keçiler, genellikle bitkiler arasında sıklıkla kullanılmasına rağmen, ağız çerçevesinde kullanılmaları çok nadirdir. Diğer kâselerde İon kymationu (K1, K5, K21, K22, K23, K27), rozetler (K31), tomurcuklar (K27), büyük kalp biçimli yapraklar (K2, K3, K26), inci-makara dizisi (K4, K7,) kalıp yapımı kâselerde sıklıkla kullanılan bezemelerdir.

Madalyonlarda en sık kullanılan bezeme altı ya da sekiz taç yapraklı olan rozetlerdir ve çoğunun madalyonları, Attika ya da İonia örneklerinden farklı biçimde yapılmışlardır. (K1, K2, K5, K9, K25, K26, K28, K31). Çok sayıda geniş ve boş madalyonlu kâselerin sıklıkla bulunması (K10-17, K19-

20, K30), kabartma halkalar yerine, kabartma benekler dizisinin kullanılması (K4, 7, 23-24, 26-27) ve iki kâsede görülen C ve H monogramları Tarsus ve Antiokhia'da görülen özelliklerdir (Jones 1950: Fig. 138: 305-307, Fig. 139: 314, Fig. 140: B, D, 173, 869; Waagé 1948: Fig. 15: 2, 6, 13, 14; Yılmaz-Çorbacı 2007: Çiz. 1).

Bindirme Yapraklı Grup

Malzememiz arasında bu gruba ait tek bir örnek bulunmaktadır (K1). Açık turuncu-kahve renkte kile sahip olan kâsenin dış yüzeyi koyu turuncu-kahve renkte astarlıdır. Dışa çekik dudaklı, yarı küresel gövdeli bir kâsedir. Madalyonunda sivri uçlu sekiz taç yapraktan oluşan büyük bir rozet yer alırken, madalyonu çevreleyen tek kabartma halkadan sonra, üst üste yapılmış küçük yapraklardan oluşan duvar kısmını tomurcuklar sınırlar. Ağız çerçevesinde ise, İon kymationu yer alır. Bindirme yapraklı kâselerde, bir mühürün yinelenmesiyle oluşturulan, balık pulu şeklinde düzenlenmiş büyük ya da küçük yapraklar kullanılmıştır. Tipolojik çalışmalarda, kesin olmamakla birlikte, büyük yapraklı kâselerin, küçük yapraklı kâselerden biraz daha erken olduğu düşünülmektedir (Rotroff 1982: 16-17).

Atina Agorası'ndan gelen küçük yapraklı örnekler MÖ 225-MÖ 1. yy içlerine (Rotroff 1982: PL. 4, no. 24, Pl. 5 no. 25-27, Pl. 6 no. 34), Korinth'tekiler MÖ 200 civarlarına tarihlenmektedir (Edwards 1975: 157, 160- 161))². Pergamon, Delos, Labraunda ve Ephesos'ta MÖ 2. yy içlerine verilirler (Ziegenaus – Luca 1968: Pl. 55 no. 354-355; Laumonier 1978: 7, Pl. 10; Hellström 1971: Pl. 10: 127-137; Mitsoupolos-Leon 1991: 68, Taf. 80-82). Tarsus'ta "balık pulu" olarak adlandırılan bezemeye sahip örnekler Orta Hellenistik Ünite'de görülürler (Jones 1950: 163, 164). Metropolis'te sikkelerle tarihlenmiş tabakalardan ele geçen en erken örnekler MÖ 3. yy'ın ikinci çeyreğine verilmekle birlikte, MÖ 1. yy içlerine dek görüldükleri belirlenmiştir (Gürler 1994: 43, Lev. 7, 48-51, Lev. 8, Çiz. 17). K1 benzerlerinin görüldüğü Anadolu'daki diğer merkezler dikkate alınarak MÖ 2. yy içlerine tarihlenebilir.

² Attika örneklerinde bindirme yapraklı gruptaki kâselerin daha kaliteli firmise sahip oldukları, ayrıca büyük yapraklı kâselerin ağız çerçevesi bezemesizken, küçük yapraklı kâselerin ağız çerçevesinin daha fazla bezemeye sahip olmaları dikkat çeken bir özellik olarak belirtilmektedir.

Bitkisel Bezemeli Grup

On dokuz adet bitkisel bezemeli kâsenin ağız çapları 11,4- 14,2 cm, yükseklikleri ise 5-9 cm arasında değişmektedir (K2-20). Bezemeler İonia atölyelerinin özelliği olarak belirtilen yatay frizler halinde değil, tüm yüzeye serbestçe saçılmış biçimdedir. Bezemelerinde sivri uçlu ya da yuvarlak uçlu lotus yaprakları, asma dalları ve üzüm salkımları, akanthus yaprakları, palmetler, uçlarında tomurcuklar olan ince kıvrık dallar, ince filizler kullanılmıştır (K2-9). Birkaç kâse de ise bitkilerin aralarında az sayıda figürler görülmektedir (Rotroff 1982: 17). K5'te akanthus yaprakları arasında Psykhe figürleri, K 6'da ince dallar arasında atlılar, K7'de ise yapraklar ve filizler arasında eroslar yer alır.

Birbirine benzer kâse profili gösteren bazı kâselerimizin kalykslerinde, seyrek olarak yapılmış bitkisel bezemeler dikkati çekmektedir (K10-20). Genellikle küçük yapraklar ya da dallar kullanılan kâselerimizin boş madalyonlarını, benzer şekilde iki kabartma halka çevrelemektedir. Birbirini izleyen envanter numaralarından müzeye aynı zamanda satın alındıkları dikkati çeken (K10-20) kâselerimizin aynı merkezden geldiklerini düşünmekteyiz. Waagé, Antiokhia'dan ele geçen daha geç kâse örneklerinin küçük, kısa ve konik profil göstermeye eğilimli olduğunu, bezeme bordürlerinin görülmediğini, uzun yapraklar ve zengin bezeme yerine, bozulmuş çok küçük ve seyrek motiflere doğru gidişin olduğunu belirtmekte ve Waage'nin yaptığı bu tanımlama, K10-20 arasındaki kâselerimize uygun düşmektedir. (Waage 1948: 29, Fig. 18, 4-8).

Atina Agorası'nda MÖ 3. yy son çeyreğinden MÖ 145'den sonraki tabakalarda nadir görüldükleri, MÖ 86'ya ait kontekstlerde ise olmadıkları belirtilen bitkisel bezemeli kâseler (Rotroff 1982: 17), Ephesos'ta MÖ 200-150, Pergamon'da MÖ 2. yy'a, Labraunda'da MÖ 2. yy ikinci yarısına, Metropolis'te MÖ 3. yy ikinci çeyreğinden MÖ 1. yy içlerine dek görülmektedirler (Mitsopoulos-Leon: 67-68, Taf. 76-79; Ziegenaus – Luca 1968: Taf. 50; Gürler 1994: 45). Mersin Müzesi'nde bulunan dört adet kâsenin üçü bitkisel bezemeye sahiptir ve Antiokhia kâselerine benzerliği belirtilerek, MÖ 150 - MÖ 1. yy'ın başlarına tarihlenmiştir (Yılmaz 2007: 181, Çiz. 2).

Adana Müzesi'nde korunan örneklerin bezeme açısından en yakın benzerleri, Tarsus'ta "Pergamon tipi kâseler" adı altında sıralanan örneklerde bulunmaktadır. K2, 8 ve 9'un da gövde profilleri Tarsus ve Antiokhia'da görülenlerle paraleldir. K3, 4 ve 6 ise diğer kâselerden farklı profil gösterirler. Dudak

altındaki belirgin yivle oluşturulan kalın dudak ve belirgin dışbükey profili ile ağız çerçevesi dikkati çekmektedir. Üç örnekte alacalı astar görülmektedir. Ağızdan gövde ortasına dek daha koyu renk, geri kalan bölümde ise daha açık renk boyandıkları görülmektedir. Alacalı boyama geleneği genellikle İonia atölyelerine özgüdür ve bu iki renkli sistemin MÖ 1. yy'ın ikinci yarısında popüler olduğu düşünülmektedir (Bouzek 1990: 64, 70, 75). Profili, bezeme ve boya özellikleri ile benzer olan K10-20, büyük olasılıkla aynı tarihlerde hatta aynı merkezde üretilmiş olmalıdır. Waage'nin sözünü ettiği geç döneme ait özellikler taşıyan bu kâselerimizin MÖ 2. yy ortalarından, MÖ 1. yy içlerine dek tarihlenebileceğini düşünmekteyiz.

Figürlü Grup

Toplam altı adet figürlü kâse bulunmaktadır. Kâseler üzerinde kanatlı çocuk Eroslar, aslan, tanrı ve tanrıçalar, ok atan ya da kalkanlı ve mızraklı erkek savaşılar, kenthauroslar, masklar ve symposium sahneleri yer almaktadır. Ağız çapları 9-15,2 cm, yükseklikleri 5,2-9 cm arasında değişmektedir. K21-23 ve K26'da çok sayıda yatay frizler halinde düzenleme görülürken, K24 ve 25'te kalyks yoktur ve figürler ağız çerçevesi ile madalyon arasındaki alana serbest şekilde yerleştirilmiştir.

Konu ve bezemeler Hellenistik Dönem'de sıkça görülen türdendir (Rotroff 1982: Pl. 81; Edwards 1975: Pl. 76, no. 873-877). Ortasında dört taç yaprak ve dört ince yapraklardan oluşan oldukça geniş madalyon kısmına sahip K21'in kalyks kısmının üzerindeki ince frizde Eroslar yer alır. Adana Müzesi örneğinde çiftler halinde kanatlı Eroslar ile alternatif figürler bulunmaktadır. Kalyks kısmında akanthus ve sivri uçlu yaprakların yer aldığı K22'de Athena ve Zeus figürleri, K23'te yine yaygın görülen bir konu olan amazonomakhi ve uzun taç yaprakların kullanıldığı K26'da symposium sahnesi yer almaktadır. K24 ve K25 ise diğerlerinden farklıdır. K24'te kenthauroslar kâsenin yüzeyine saçılmış şekildedir ve boş bırakılmış geniş madalyonu kabartma noktacılar dizisi çevreler. Kâse, Antiokhia ve Tarsus kâselerine benzer profil, bezeme, astar göstermektedir ve yüzeye saçılmış halde yerleştirilmiş figürlere yine sözünü ettiğimiz iki merkezde çok fazla rastlanmaktadır. K25'te ise ana bezeme olarak masklar kullanılmıştır ve aralarında, uçları kalp biçiminde biten, kabartma noktacıklardan oluşan ışınlar kullanılmıştır. K21'de görülen geniş madalyon yapısı ve K23 ve 26'da görülen madalyonu çevreleyen kabartma noktacılar dizisi Tarsus'taki "Pergamon tipi" kâselerde yaygındır.

Atina'da MÖ 3. yy'ın son çeyreğinden MÖ 2. yy ortalarına dek görülen figürlü kâselerin popülerliğinin uzun taç yapraklı bezemenin görülmesiyle

birlikte azaldığı belirtilmektedir (Rotroff 1982: 19). Delos'ta MÖ 2. yy ortalarında, Labraunda'da MÖ 2. yy'ın ikinci yarısında, Metropolis'te MÖ 3. yy'ın ikinci yarısından itibaren görülmektedirler (Mitsopoulos-Leon: 68; Hellström 1971: 21; Gürler 1994: 49-53). Birçok açıdan Tarsus ve Antiokhia'daki kâselerin bezeme düzenini anımsatan ve diğer merkezlerdeki örneklerle paralel bezeme düzeni ve konulara sahip olan kâselerimizin MÖ 2. yy ortalarından MÖ 1. yy içlerine dek kullanıldığını düşünmekteyiz.

File Bezemeli Grup

File bezemeli kâseler, duvar kısmının beşgen ya da altıgen şeklinde bezemelerle tamamen kaplandığı örneklerdir. Kalıp yapımı kâselerde, file bezemesi çok çeşitli biçimlerde karşımıza çıkar. Tek ya da çift kabartma hatlardan oluşabileceği gibi, yalnızca kabartma noktacıklardan oluşturulabilirler. File bezemeli kâseler daha az görülmektedir. Adana Müzesi'nden bu bezemeye sahip tek bir örnek bulunmaktadır (K27). Dışa dönük dudaklı ve konik gövdeli kâsenin, ağız çerçevesinde, İon kymationu ve altında küçük tomurcuklar dizisi yer almaktadır. Kalykste ise, küçük kabartma noktacıklardan oluşturulmuş ve büyük taç yapraklarını anımsatan beşgen file bezemeleri yer alır. Dört taç yaprak ve aralarında ince filizleri çevreleyen kabartma noktacıklarla oluşturulmuş madalyon alışıldık örneklerden farklıdır.

Atina'da MÖ 140 tarihlerine, Korinth'te MÖ 160-146 civarlarına, Labraunda, Tarsus, Antiokhia ve Metropolis'te MÖ 2. yy'a verilmektedir (Hellström 1971: 65, Pl. 11, no. 155; Jones 1950: 224-225, Fig. 131, no. 180; Waage 1948: 30, Fig. 15, no. 19-21; Gürler 1994: 55). Adana Müzesi'ndeki kâsenin MÖ 2. yy ortalarına ait olduğunu düşünmekteyiz.

Uzun Taç Yapraklı Grup

MÖ 2. yy ortalarında tanışılan, MÖ 150'lerden sonra üretimlerinde artış gözlenir. Bu yeni bezeme sisteminde kâselerin, ağız çerçevesinin altından, madalyona dek dikey olarak uzanan, genellikle merkezi damarı olmayan uzun taç yaprakları ile kaplanmaktadır. Ağız çerçeveleri boştur (Rotroff 1982: 36; Edwards 1975: 176; Bouzek 1990: 61). Adana Müzesi'ndeki kâseler arasında, dört adet uzun taç yapraklı bezemeye sahip örnek bulunmaktadır. Ağız çapları 12-13 cm arasında, yükseklikleri ise 6-7,3 cm arasındadır. Tümünde yarı küresel gövde ve dışa dönük dudak profili izlenmektedir ve kâseler sığdır. Ağız çerçevelerinde zıplayan keçiler (K28, K31), rozetler (K31) kullanılmış ya da boş bırakılmıştır (K29, K30).

Kâselerinin dış yüzeylerindeki uzun taç yapraklar genellikle büyük ve dışbükey profillidir (K28-30). Atina kâselerinde içbükey profilli olan taç yaprakların uçları hafif bir şekilde öne doğru kıvrıktır ve uzun taç yapraklar arasında kabartma noktalarının bulunduğu örnekler aynı tarihlerde (MÖ 145-86) görülmektedir. K28-30 form, astar ve bezeme işçiliği açısından birbirine çok benzer ve olasılıkla aynı merkezde üretilmişlerdir. Yalnızca K31'in yaprakları çok incedir. Bu, zaman ilerledikçe oluşan bir bozulma mıdır yoksa yerel bir özellik midir? Bu konuda karar verebilmek için daha fazla örneğe ihtiyaç olduğu açıktır. Seyrek, zayıf işçilik ve dışbükey profilli uzun taç yapraklar Korinth ve Pergamon'da geç döneme ait kâselerin özelliği olarak belirtilmektedir (Edwards 1981: 192; Ziegenaus – Luca 1968: Taf. 57, no. 401). Yukarı Ceyhan Ovası'ndaki yüzey araştırmaları sırasında ele geçen tek bir örnek üzerindeki seyrek ve geniş yapıları Adana Müzesi'ndekilere benzer (Özdemir 2008: 67-69, No. 18). En yakın benzerleri Tarsus "Pergamon tipi" ve Antiokhia kâseleri arasındadır (Jones 1950: 140; Waage 1948: Fig. 14, no. 19-2).

Değerlendirme

Adana Müzesi'nde korunmakta olan ve müzeye satın alma yoluyla kazandırılmış, Hellenistik Dönem'e ait olan kalıp yapımı kâselerin tümü incelendiğinde birkaç örnek dışında, çoğunun benzer özellikler taşıdıkları gözlenmektedir. Standart çalışmalardaki bezeme düzenine göre grupladığımız kâselerimiz, kesin kronoloji açısından yeterli ve kullanışlı verilere sahip olmasa da, çoğunun bezeme düzeni ve işçilik açısından, Delos ya da İonia kâselerinden daha farklı özelliklere sahip oldukları ve en yakın paralellerinin Antiokhia ve Tarsus'ta bulunduğu saptanmaktadır.

Kâselerimizin büyük çoğunluğu turuncu tonlarında kile ve genellikle mat turuncu, turuncu-kırmızı, kahve-siyah renkte boyaya sahiptir. Yalnızca iki örnek alacalı, bir örnek ise siyah renkte mat boyanmıştır. Kâselerin büyük bölümünde görülen ince ve mat boya genellikle geç döneme tarihlenen kâselerin özelliğidir. Kil ve boya renkleri sadece çeşitli bölgelerde değil, tek bir merkezde bile farklılıklar taşıyabilir ve bu nedenle, malzemenin geliş yeri tam olarak saptanamayabilir. Erken dönemlerde kâselerin genellikle siyah firnisle boyandıkları, zaman ilerledikçe kahverenginin tonları, kırmızı ve turuncuya yerini bıraktığı bilinmektedir. Atina örneklerinde firnis kalınlığının MÖ 3. ve 2. yy'ın ilk çeyreğinde kalın, MÖ 2. yy ikinci çeyreğinden itibaren ise ince ve mat olduğu saptanmıştır. Waage'nin yapmış olduğu incelemelerde geç döneme verilen Antiokhia kâselerinde bu özellikler bildirilmiştir.

Bezemelerinin işçiliği ve farklılığıyla, Attika ve İonia kâselerinden rahatlıkla ayrılabilen örnekler bulunmaktadır. Kâselerin bir kısmında rastlanan büyük madalyonlar (boş veya rozetli) dikkat çekicidir. Bir kısım kâsenin madalyonlarında kabartma halkalar yerine kabartma beneklerin kullanılması, bazılarında görülen monogramlar, Antiokhia ve Tarsus “Pergamene” tipi kâselerinde rastladığımız özelliklerdir. Kâselerin on beşi benzer profil gösterirler ve ağız çerçeveleri boş yapılmıştır. Bitkisel bezemeli kâseler grubunda incelenen on bir adet kâse (K10-20) form, astar ve bezeme açısından ortak özellikler taşımaktadır. Bu kâselerdeki bitkisel bezemelerle Antiokhia’dan ele geçen daha geç kâselerdekiler benzerdirler. Daha geç kâseler kısa ve konik profil göstermeye eğilimlidir; bezeme bordürleri görülmez. Bezemelerde uzun yapraklar ve zengin bezeme yerine küçük yapraklar ve seyrek motiflere doğru gidış izlenir.

Waag , bu yöreye özgü k seleri “Orontes Vadisi k seleri” olarak tanımlamaktadır. Antiokhia’da k selerin üretimini kanıtlayan çok az sayıda da olsa, kalıp parçaları ele geçmiştir (Waage 1948: Fig. 9, no. 2-3). Jones’un 1950’de çalışmasında yer alan ve alışılmış “Megara” k selerinden form ve bezeme açısından farklılıklar taşıyan “Pergamon tipi” kalıp yapımı k seler de dikkat çekmektedir. Hellenistik Dönem’de Pergamon ile aralarında kuvvetli bağ bulunan Tarsus’taki k selerin bir kısmının “Pergamon  retimi” olduğunu da göz önünde bulundurmak gereklidir. Karadeniz’de de özellikle Pergamon  retimlerinin ön plana çıkması, buranın önemli bir üretim merkezi olduğuna dikkati çeker.

Kilikia Bölgesi, Hellenistik Dönem’de aynı zamanda Seleukos ve Ptolemaios Krallıkları arasında sık sık el değiştirmiş ve etkileri altında kalmıştır. Fakat  zellikle Seleukoslar’ın, Ptolemaioslar’dan daha baskın rol oynadığı izlenmektedir (Aperghis 2004: 27; Grainger 1997: 31, 32, 690, 782; Cohen 2006: 69-70, 76). Hellenistik Dönem’de birçok kentte ilerleme ve genişleme görülmüş, bazı yeni kentler de eskilerine katılmıştır. Strabon’un, (Strabon XIV: 1, V: 2-19) söz ettiği gibi Antiokhia, Tarsos, Anazarbos, Arsinoe, Nagidos, Soli, İssos, Seleukeia, gibi önemli kentler kurulmuştur. Bu kentlerin hem kendi aralarında hem de Pergamon ile büyük bir ticari bağın bulunduğu bilinmektedir. Özellikle Hellenistik Dönem’de kurulan birçok kentte üretim hemen arttığı ve M  1. yy’a dek yoğun olarak devam ettiği gözlenmektedir.

Adana Müzesi’nde korunan kalıp yapımı k selerin geliş yerleri kesin olarak bilinmemekle birlikte, “Orontes Vadisi” k selerinin genel form ve bezeme özelliklerini taşımaktadır. Bu bölgede bulunan kentlerden Antiokhia

ve Tarsus'un Hellenistik Dönem'de çok önemli seramik üretim merkezleri olduğu bilinmektedir. Bu nedenle, İonia kâselerinde görülen alacalı boyamaya sahip birkaç örnek dışında, kâselerimizin çoğunun benzerlerinin Kilikia Bölgesi'nin önemli iki merkezi olan Tarsus ve Antiokhia ya da yakınlarındaki merkezlerden gelmiş olduğunu ve MÖ 2. yy ortaları - 1. yy içlerine ait olduklarını düşünmekteyiz.

Yrd. Doç. Dr. Aynur Civelek
Adnan Menderes Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Aytepe Kampüsü
Aydın / Türkiye
acivelek@adu.edu.tr

Uzman Arkeolog H. Yener Taş
İzmir Arkeoloji Müzesi
İzmir / Türkiye
agapetel@hotmail.com

Katalog

K1 (Env. No: 275) A.R: 13 cm. H: 8 cm. Tam. Açık turuncu renkte mikalı kil, mat kırmızı boya. İyi pişmiş.

K2 (Env. No: 1744) A.R: 13 cm. H: 7,5 cm. Tam. Açık turuncu-kahve renkte az mikalı kil. Mat kırmızı renkte boya. İyi pişmiş.

K3 (Env. No: 6572) A.R: 14,2 cm. H: 8,9 cm. Tam. Açık turuncu-kahve renkte mikalı kil. Dışta alacalı açık ve koyu kahverengi mat boya. İyi pişmiş.

K4 (Env. No: 5433) A.R: 13, 6 cm. H: 9 cm. Tam. Açık turuncu renkte mikalı kil. Dışta alacalı kahverengi ve turuncu renkte mat boya. İyi pişmiş.

K5 (Env. No: 3810) A.R: 14,2 cm. H:7,9 cm. Tam. Açık turuncu renkte mikalı kil. Koyu turuncu renkte mat boya. İyi pişmiş.

K6 (Env. No: 5435) A.R: 13,2 cm. H: 8,8 cm. Tam. Turuncu renkte mikalı kil. Koyu kırmızı renkte mat boya. İyi pişmiş.

K7 (Env. No: 85.20.976) A.R: 10,8 cm. H: 7,6 cm. Tam. Sarı renkte mikalı kil. Alacalı koyu kahve -siyah renkte mat boya. İyi pişmiş.

K8 (Env. No: 1574) A.R: 12,8 cm. H: 6,9 cm. Tam. Açık turuncu renkte mikalı kil. Turuncu renkte mat boya. İyi pişmiş.

K9 (Env. No: 4593) A.R: 13 cm. H: 7,3 cm. Tam. Açık turuncu renkte mikalı kil. Koyu kırmızı renkte mat boya. İyi pişmiş.

K10 (Env. No: 6146) A.R: 11,8 cm. H: 5,9 cm. Tam. Turuncu renkte mikalı kil. Koyu kırmızı renkte mat boya. İyi pişmiş.

K11 (Env. No: 8.21.976) A.R: 11,9 cm. H: 5,3 cm. Tam. Turuncu renkte mikalı kil. Kırmızı renkte mat boya. İyi pişmiş.

K12 (Env. No: 1625) A.R: 12,6 cm. H: 5,8 cm. Tam. Turuncu renkte mikalı kil. Koyu kırmızı renkte mat boya. İyi pişmiş.

K13 (Env. No: 13. 58. 74/1) A.R: 12 cm. H: 5,6 cm. Tam. Açık turuncu renkte mikalı kil. Kırmızı renkte mat boya. İyi pişmiş.

K14 (Env. No: 6139) A.R: 11,4 cm. H: 5,2 cm. Tam. Açık turuncu renkte mikalı kil. Kırmızı renkte mat boya. İyi pişmiş.

K15 (Env. No: 37.21.976) A.R: 13 cm. H: 5,2 cm. Tam. Açık turuncu renkte mikalı kil. Turuncu renkte mat boya. İyi pişmiş.

K16 (Env. No: 3814) A.R: 11,8 cm. H: 5,2 cm. Tam. Açık turuncu renkte mikalı kil. Turuncu renkte mat boya. İyi pişmiş.

K17 (Env. No: 3815) A.R: 12 cm. H: 4,5 cm. Tam. Açık turuncu renkte mikalı kil. Koyu turuncu renkte mat boya. İyi pişmiş.

K18 (Env. No: 3816) A.R: 11,8 cm. H: 4,8 cm. Tam. Açık turuncu renkte mikalı kil. Kırmızı renkte mat boya. İyi pişmiş.

K19 (Env. No: 4594) A.R: 12 cm. H: 5,5 cm. Tam. Açık turuncu renkte mikalı kil. Kırmızı renkte mat boya. İyi pişmiş.

K20 (Env. No: 2944) A.R: 11,6 cm. H: 5 cm. Tam. Açık turuncu renkte mikalı kil. Kırmızı renkte mat boya. İyi pişmiş.

K21 (Env. No: 7.2. 74) A.R: 11,4 cm. H: 8,1 cm. Tam. Açık turuncu renkte az mikalı kil. Koyu kahve-siyah renkte mat boya. İyi pişmiş.

K22 (Env. No: 7.19.977) A.R: 13,4cm. H: 9 cm. Tam. Sarımsı kahve renkte az mikalı kil. Kahve-siyah renkte mat boya. İyi pişmiş.

K23 (Env. No: 9241) A.R: 13,6 cm. H: 8,3 cm. Tam. Turuncu renkte mikalı kil. Koyu turuncu-kırmızı renkte mat boya. İyi pişmiş.

K24 (Env. No: 2706) A.R: 12 cm. H: 5,4 cm. Tam. Açık turuncu renkte mikalı kil. Dışta koyu kırmızı renkte mat boya. İyi pişmiş.

K25 (Env. No: 19.4.85) A.R: 9 cm. H: 5,2 cm. Tam. Açık turuncu renkte, mikalı kil. İç ve dışta kahverengi-siyah renkte mat boya. İyi pişmiş.

K26 (Env. No: 1998) A.R: 9 cm. H: 5,2 cm. Tam. Pembemsi kahve renkte mikalı kil. Koyu kahverengi mat boya. İyi pişmiş.

K27 (Env. No: 3726) A.R: 14,2 cm. H: 9,4 cm. Tam. Turuncu renkte mikalı kil. Koyu turuncu-kırmızı renkte mat boya. İyi pişmiş.

K28 (Env. No: 8809) A.R: 12,7 cm. H: 7,3 cm. Tam. Açık turuncu renkte mikalı kil. Koyu turuncu-kırmızı renkte mat boya. İyi pişmiş.

K29 (Env. 6388) A.R: 12,6 cm. H: 7,1 cm. Tam. Açık turuncu renkte mikalı kil. Koyu turuncu-kırmızı renkte mat boya. İyi pişmiş.

K30 (Env. No: 7.21.976) A.R: 12 cm. H: 6,2 cm. Tam. Açık turuncu renkte mikalı kil. Koyu turuncu-kırmızı renkte mat boya. İyi pişmiş.

K31 (Env. No: 5732) A.R: 12 cm. H: 6,5 cm. Tam. Açık turuncu renkte mikalı kil. Koyu turuncu-kırmızı renkte mat boya. İyi pişmiş.

Moldmade Bowls from Adana Museum

Commonly known as the Megarian bowls are the Hellenistic, hemispherical, mouldmade bowls without handles and foot. They are standard drinking vessels from the 3rd century to 1st century B.C. Their relief designs and the sheen of glaze have resemblances ancient precious metal bowls. It's believed that the mouldmade bowls were originated in Ptolemaic Alexandria and the ceramic ones were the invention of Athenian potters. Soon the local imitations sprang up on many sites on Aegean and Mediterranean world. They were used from 224/223 B.C. until the 1st century B.C. As well as in ancient Greece, there were important local production centers in Anatolia which attract attention like Pergamon, Ephesos, Tarsus and Antiokhia. But we can find them all over the Hellenistic settlements.

The purpose of this article is to determine the typology, chronology and the production features of mouldmade bowls in Adana Museum and to compare this material with productions of other centers. Since they were made in the molds and reproduced mechanically, it's not possible to assign exact dates. Shape, decoration and glaze cannot be used as a criterion of date. To establish a chronology the most important information is the context which it was found. There's no context or stratigraphic evidences for the material of Adana museum. In the assessment of our material, first the ancient cities of Rough Kilikia have been taken into consideration but the other centers in Anatolia were not neglected. There are intact thirty one bowls and are brought to the museum by buying system. Moldmade bowls are arranged in the catalogue according to their decoration scheme: Net pattern bowls, imbricate bowls, figured bowls, floral bowls and long petal bowls.

The decoration of one bowl consist of imbricate small leaves. Nineteen bowls have floral decoration consisting of scattered small leaves. This feature usually can be seen on the later Antiokhian bowls. Six bowls have figured scenes like lions, gods, warriors, kentauros, mascs and symposiums. One bowl have net pattern resembling the large petals. Four bowls with long petal decoration. Large leaves with convex profiles and thin long petals with dots can be seen.

The mouldmade bowls in Adana Museum have varieties of clay, slip and decorations. The bowls usually have orange micaceous clay and are covered with orange, orange-red, dark brown-black matt glaze. Their rim diameter

are between 11,8-15,2 cm, and their high are between 5,2-9 cm. Generally, thin and matt glaze are the characteristics of later bowls. But the colour of clay and slip varies according to their origins. Clay and glaze colours may be different even in one center, consequently it can't be determined where they come from. It's known that the earlier bowls have black glaze but later the colours gradually turns to brown, red and orange. Thick glaze occurs on Athenian bowls of the 3rd and 2nd century B.C. and from second quarter of 2nd century B.C. the glaze is thin and matt. Waage pointed that the same characteristics could be seen on the moldmade bowls of Orontes Valley.

The moldmade bowls in Adana Museum show similar properties but they have different workmanship features from Ionian bowls. Conic, hemispherical and parabolic profiles can be seen in the moldmade bowls of Adana Museum. There are deep and shallow bowls with flaring and straight lip. Some bowls have large rim borders or have no decorations. Although jumping goats between plants occur on the body, rarely can be seen on the rim border lines. Frequently Ionian kymations, rosettes, large heart shaped leaves, pearl bead lines are used. The medallions consisting six or eight petals are large and have no decorations. Instead of relief rings sometimes relief dots encircle the medallions. Some bowls bear stamped H and C monograms. These features are different from Athenian bowls and can be find closest parallels in Antiokhia and Tarsus.

Jones published the Megarian bowls of Tarsus in 1950 and drawn attention to the bowls of Tarsus "Pergamene". There were powerful relationship between Tarsus and Pergamon in Hellenistic period and therefore some of the moldmade bowls of Tarsus were made in Pergamon. Kilikia Region was changed hands frequently between Seleukos and Ptolemaios Kingdoms. But chiefly Seleukos Kingdom was dominant. Many cities were founded and flourished in Kilikia region in Hellenistic times. Strabon mentioned some of the Kilikian cities like Antiokhia, Tarsos, Anazarbos, Arsinoe, Nagidos, Soli, Issos, Seleukeia. It's known these cities had close relationships between Pergamon. Particularly pottery production of Kilikian cities was consistent from 3rd to 1st century B.C.

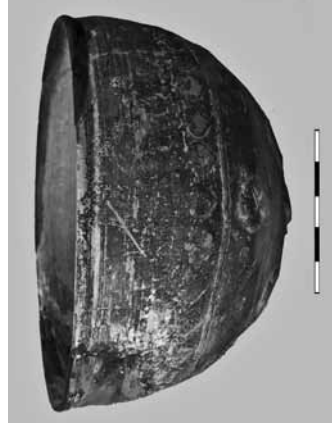
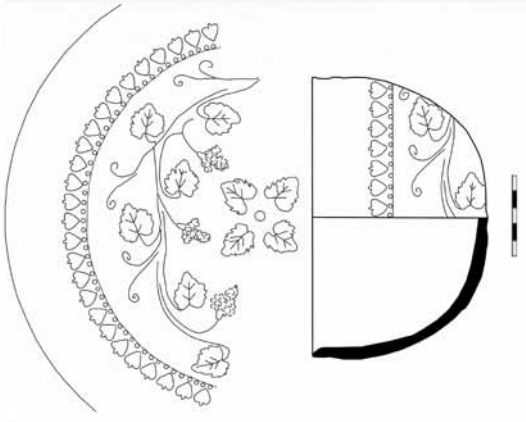
Most of our bowls have resemblances with Antiokhia and Tarsus bowls and must have been produced in workshops of Antiokhia and Tarsus or near elsewhere in the 2nd-1st century B.C.

Kaynakça

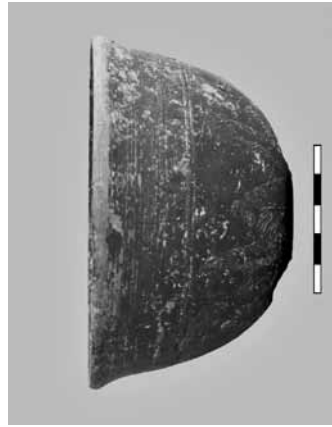
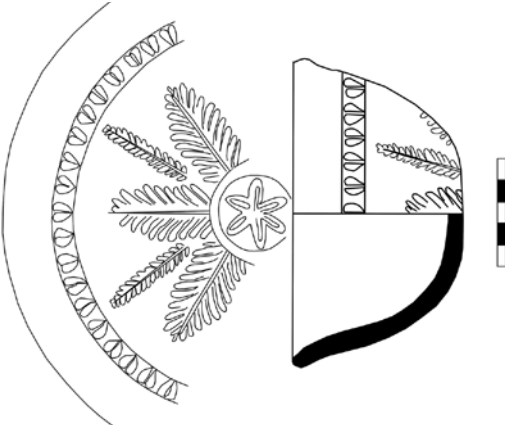
- Anlağan, T.
2000 *Sadberk Hanım Müzesi Kalıp Yapımı Kaseler ve Kabartmalı Kaplar*, İstanbul.
- Aperghis, G. G.
2004 *The Seleukid Royal Economy*, NewYork.
- Bouzek, J.
1990 *Studies of Greek Pottery in the Black Sea Area*, Prague.
- Civelek, A.
2004 "Phokaia Üretimi kalıp Yapımı Kaseler", *Olba IX*: 123-135.
- Cohen, G. M.
2006 *The Hellenistic Settlements in Syria, The Red Sea Basin and North Africa*, California.
- Courby, F.
1922 *Les vases grecs á Reliefs*, Paris.
- Crowfoot, G. M. – J.W. Crowfoot – K. M. Kenyon
1957 *The Objects from Samaria*, Samaria-Sebaste 3, London.
- Dereboylu, E.
1994 *Daskyleion Hellenistik Devir Seramiği*, E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Edwards, G. R.
1975 *Corinthian Hellenistic Pottery*, VII, 3, Princeton.
- Edwards, C. M.
1981 "Corinth 1980: Molded Relief Bowls", *Hesperia* 50: 190-205.
- Erol, D. – B. Gürler
2006 "Tire Müzesi'nden Kalıp Yapımı Dört Kase", *Kubaba* 6: 3-10.
- Grainger, J. D.
1997 *A Seleukid Prosopography and Gazetteer*, Leiden.
- Gürler, B.
1994 *Metropolis'in Hellenistik Dönem Seramiği*, Ege Üniveritesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Gürler, B.
2000 "Yeni Kronolojik Veriler Işığında İonia Kalıp Yapımı Kaselerinin Bazı Serilerinin Değerlendirilmesi", *Belleten* LXIV: 419-425.
- Hellström, P.
1971 *Labraunda, Pottery of the Classical and Later Date, Terracotta Lamps and Glass, Vol II, 1*, Sweden.
- Japp, S.
2009 "The Local Pottery Production of Kibyra", *Anatolian Studies* 59: 95-128.

- Jones, F. F.
1950 *The Pottery, The Excavations at Gözlükule Tarsus, Vol. I, Princeton.*
- Kossatz, A. U.
1990 *Die megarischen Becher. Funde aus Milet: Die megarischen Becher, Milet. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899, Milet V.1., Berlin-New York.*
- Laumonier, A.
1978 *La céramique hellénistique a reliefs, 1 Atelier, "Ioniens", Delos XXXI, Paris.*
- Mitford, T. B.
1980 *The Nymphaeum of Kafizin: The Inscribed Pottery, Berlin.*
- Mitsopoulos-Leon, V.
1991 *Die Basilika am Staatsmarkt in Ephesos, Kleinfunde 1. Teil: Keramik hellenistischer und römischer Zeit, Forschungen in Ephesos, IX, 2/2, Wien.*
- Oliver, A. Jr.
1977 *Silver for the Gods, 800 Years of Greek and Roman Silver, Toledo.*
- Özdemir, H. F.
2008 *Yukarı Ova (Ceyhan Ovası) Hellenistik Dönem Seramiği, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana.*
- Rotroff, S. I.
1982 *The Athenian Agora XII, Hellenistic Pottery, Athenian Imported and Moldmade Bowls, Princeton.*
- Rotroff, S. I.
1982 a "Silver, Glass and Clay: The Dating of Hellenistic Luxury Tableware", *Hesperia* 51: 329-337.
- Saraçoğlu, A. – M. Çekilmez
2011 "Tralleis Batı Nekropolis ve Konut Alanı Hellenistik Dönem Seramiği: 2006-2007 Buluntuları", *CollAnt* X: 219-248.
- Sivas, T.
2001 "Şarhöyük (Dorylaion) Kazılarında ele Geçen Megara Kaseleri (Kalıplı Kaseler)", *I. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, Eskişehir.*
- Strabon
1993 *Geographika, XII, XIII, XIV, Türkçesi: Adnan Pekman, İstanbul.*
- Strong, D. E.
1966 *Greek and Roman Gold and Silver Plate, London.*
- Thompson, H.
1934 "Two Centuries of Hellenistic Pottery", *Hesperia* 3: 311-480.

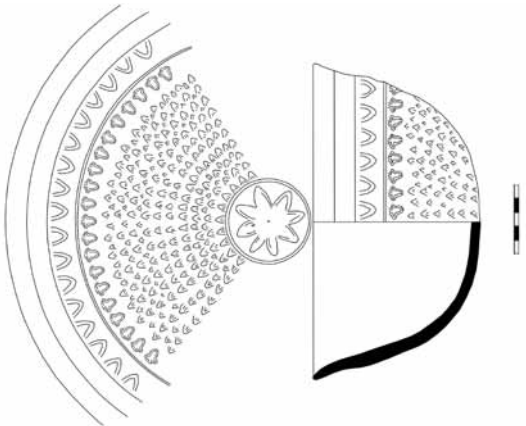
- Vapur, Ö.
2011 “Menderes Magnesiası Theatron Kazısı Seramik Buluntuları”, *Anatolia* 37: 143-193.
- Waagé, F. O.
1948 *Antioch on the Orontes, IV, 1, Ceramics and Islamic Coins*, Princeton.
- Weinberg, G. D.
1961 “Hellenistic Glass Vessels from the Athenian Agora”, *Hesperia* 30: 380-392.
- Yilmazer-Çorbacı, H.
2007 “Mersin Müzesi’nde Bulunan Megara Kâseleri”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 16, Sayı 2: 169-186.
- Yntema, D.
1995 “Salento and The Eastern Meditarranean in the Middle and Late Hellenistic Period: Some Eastern Ceramic Evidence (Fine Wares) from Valesio, Province of Brindisi”, *StAnt* 8, 2: 387-404.
- Zahn, R.
1904 “Tongeschirr”, Th. Wiegand – H. Schrader (eds.), *Priene, Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1898*, Berlin: 394-449.
- Ziegenaus, O. – G. Luca
1968 *Das Asklepieion, AvP XI, 1*, Berlin.



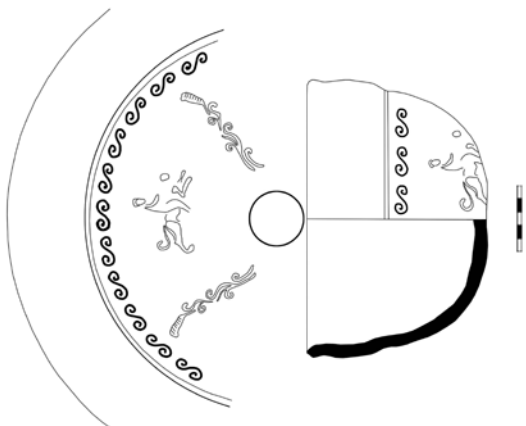
K3



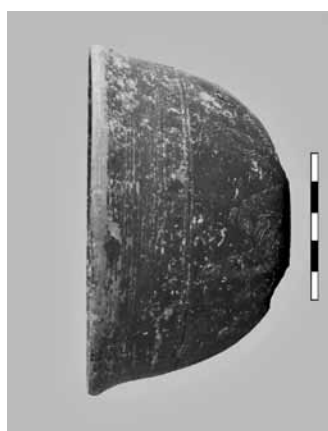
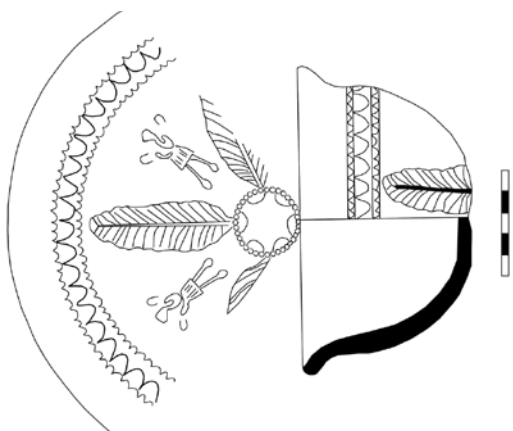
K2



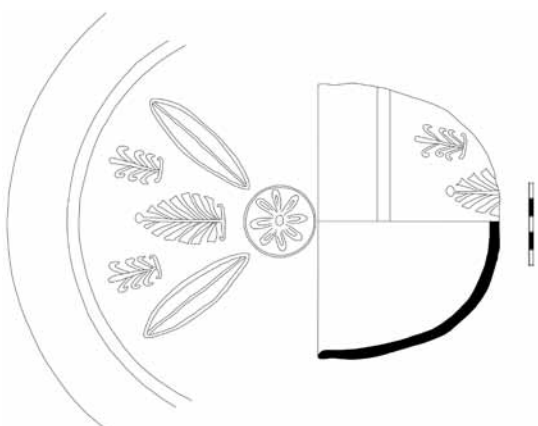
K1



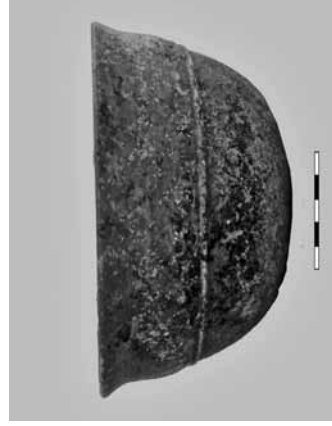
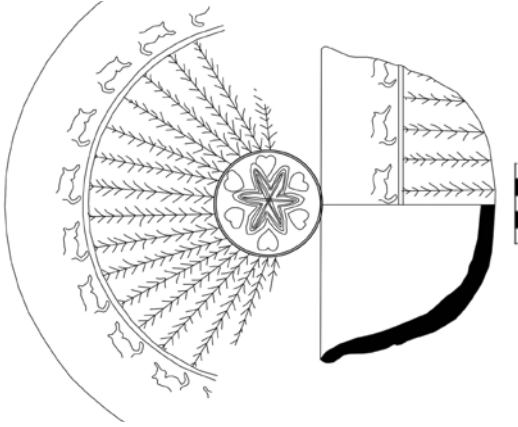
K6



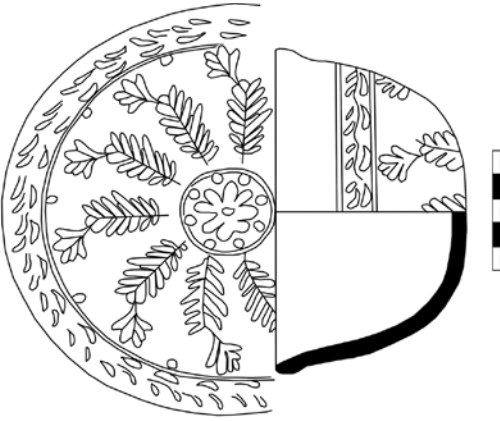
K5



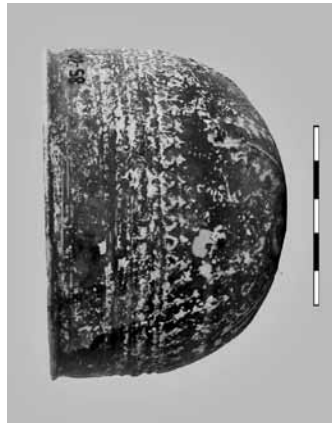
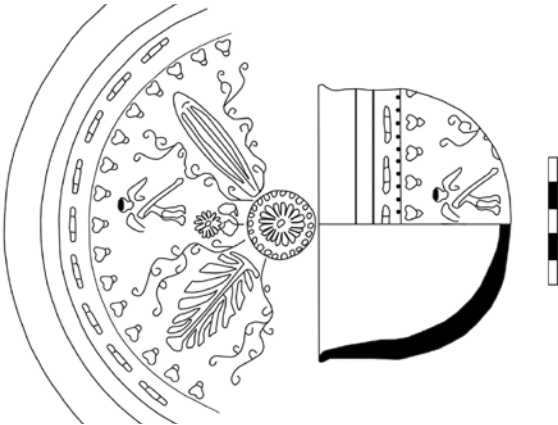
K4



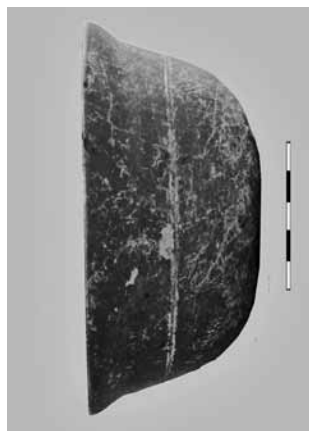
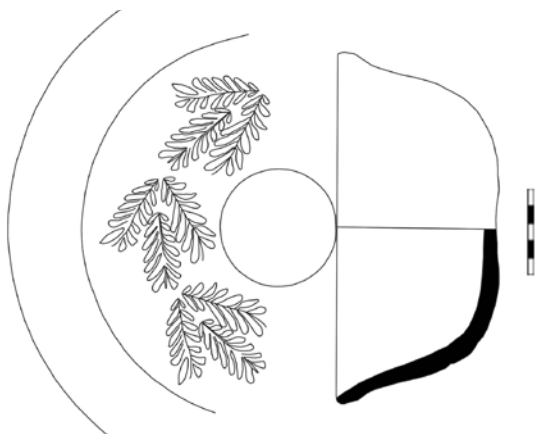
K9



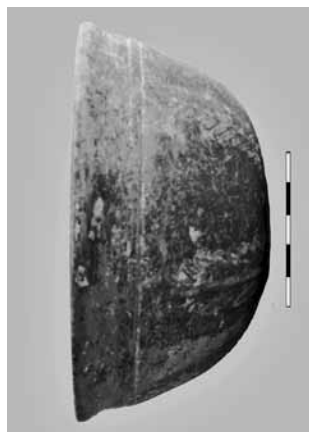
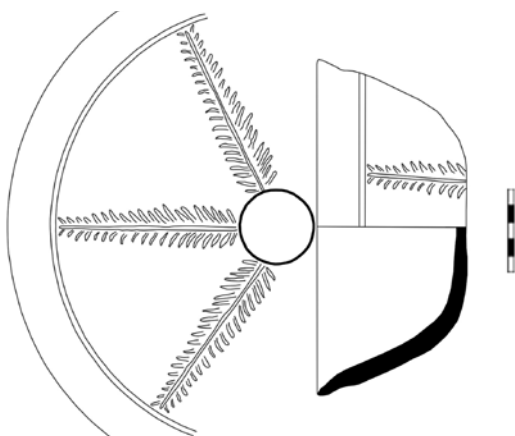
K8



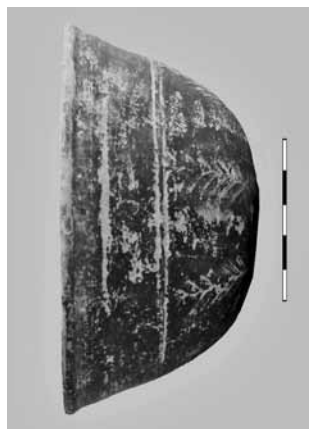
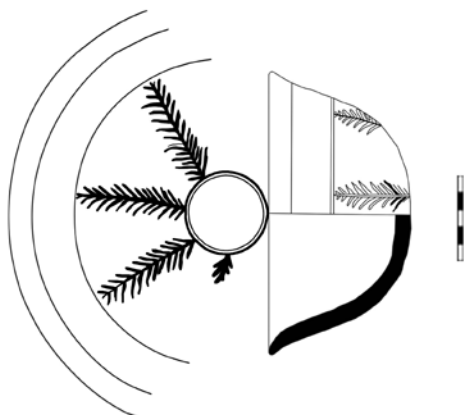
K7



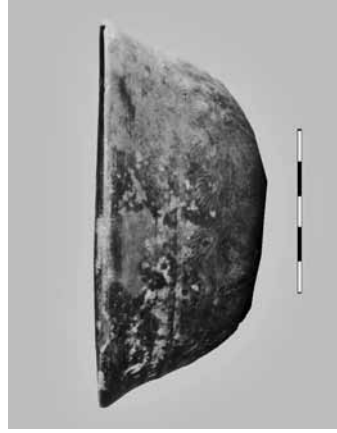
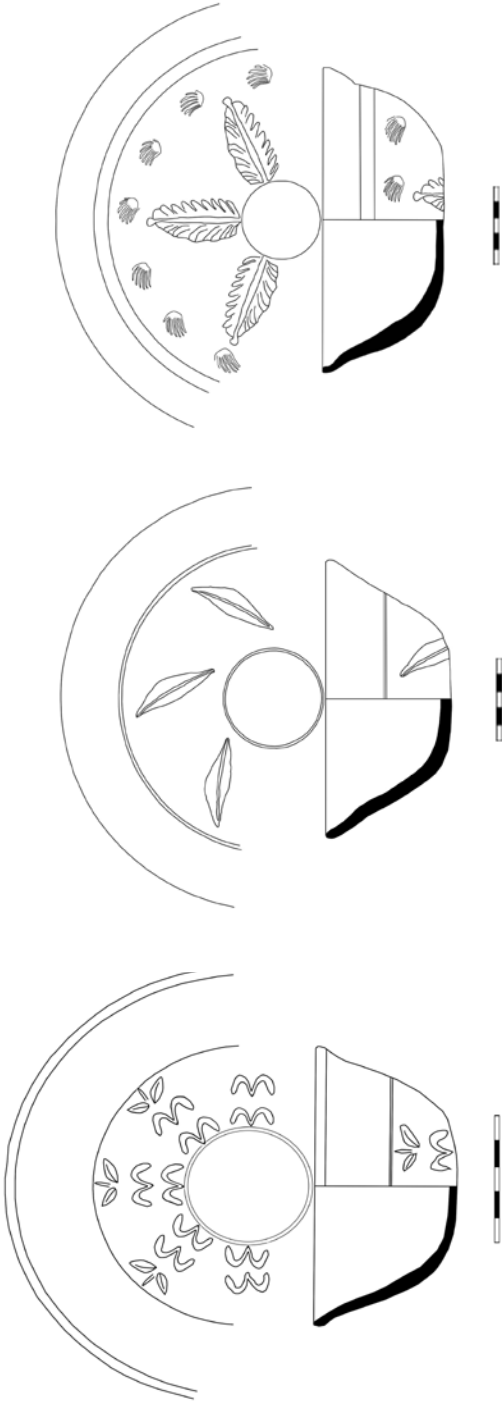
K12



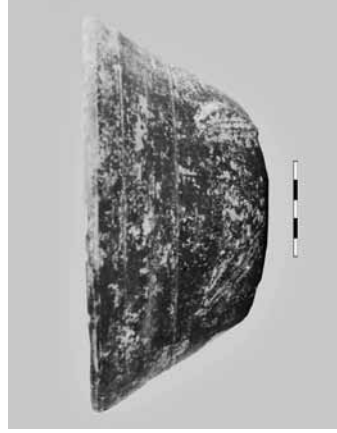
K11



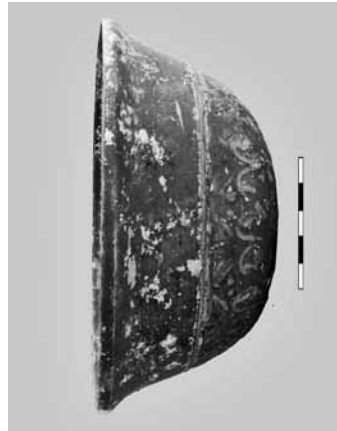
K10



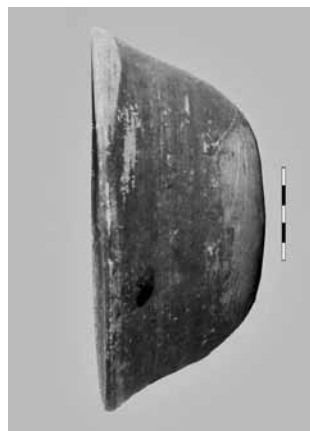
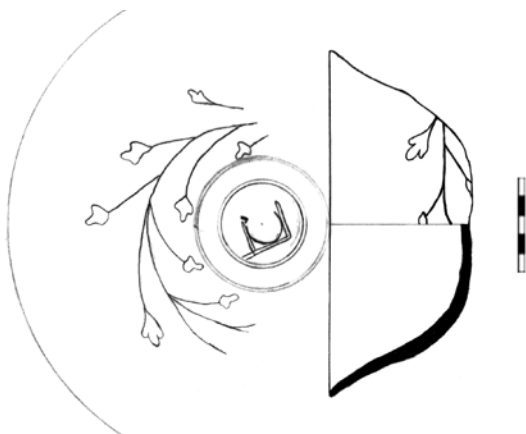
K15



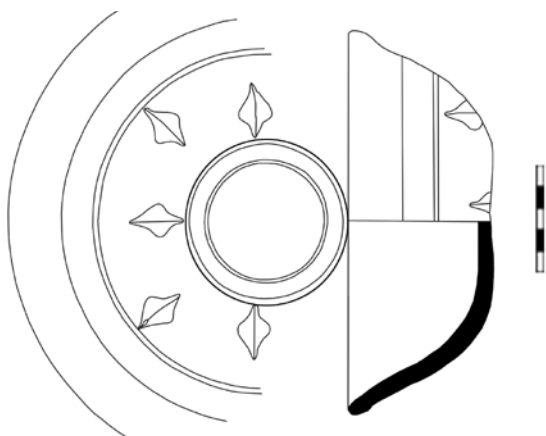
K14



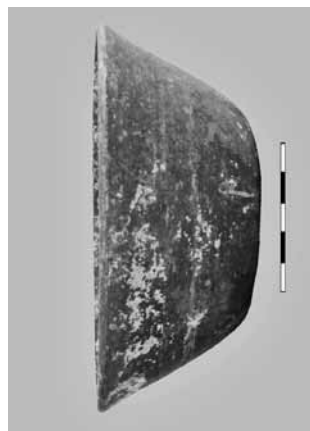
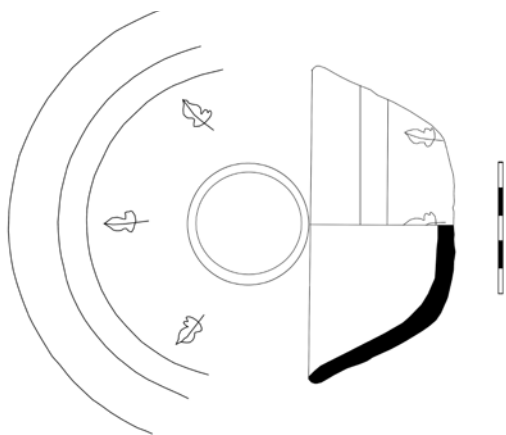
K13



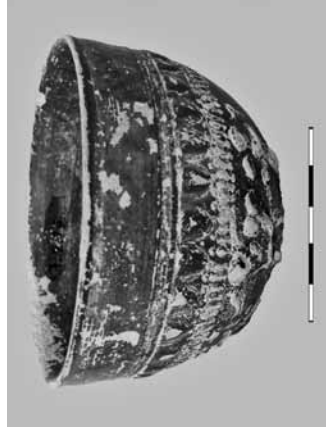
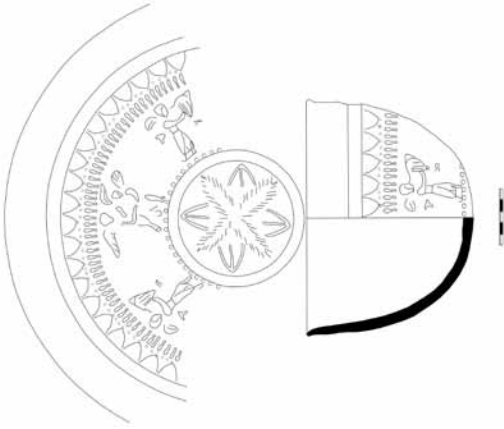
K18



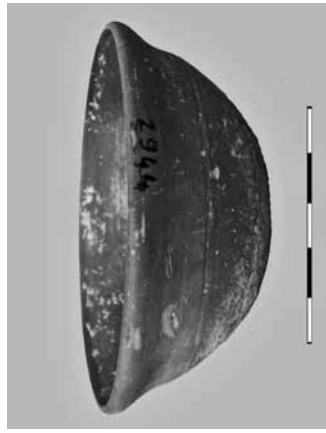
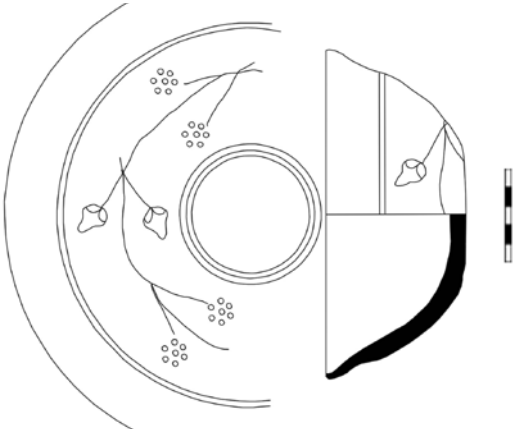
K17



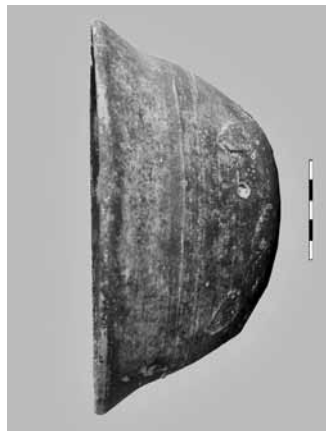
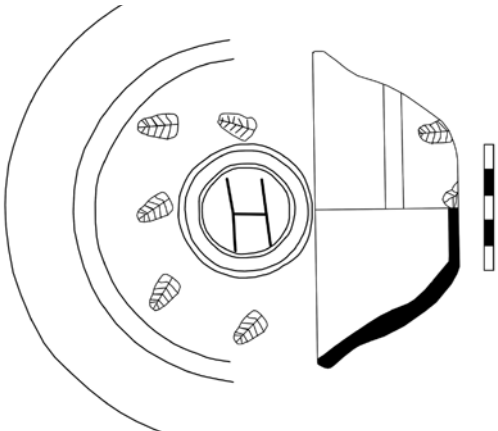
K16



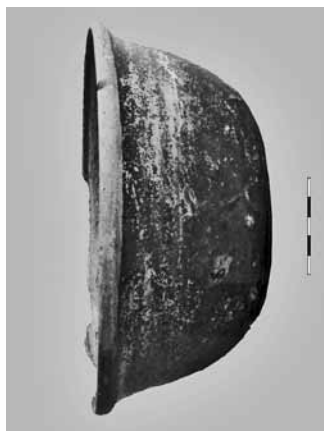
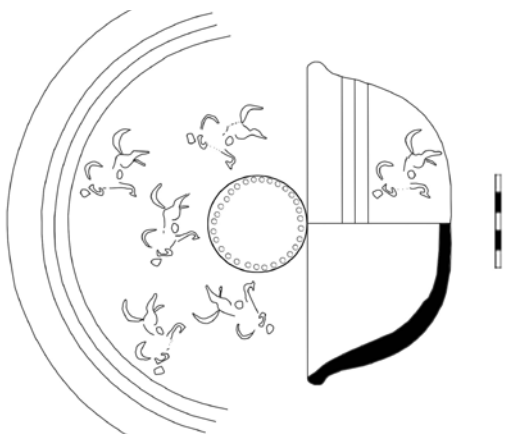
K21



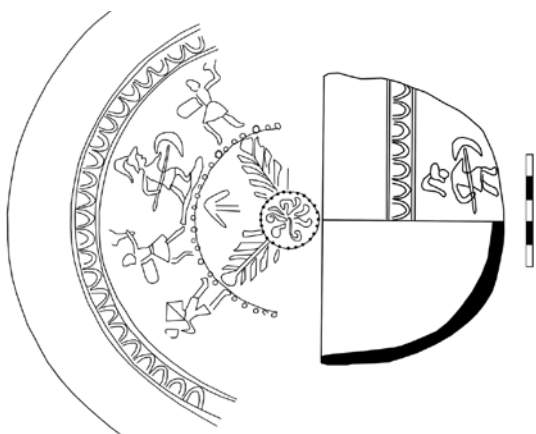
K20



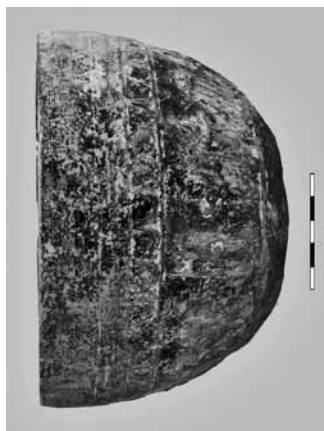
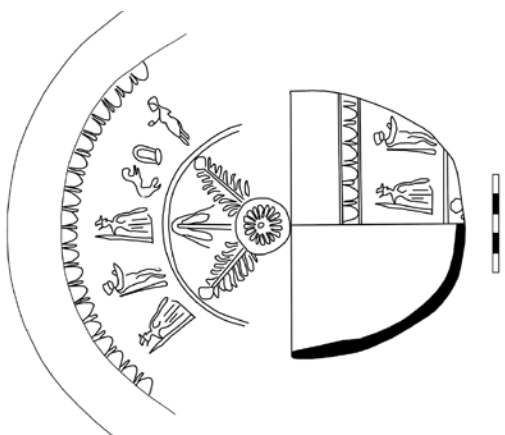
K19



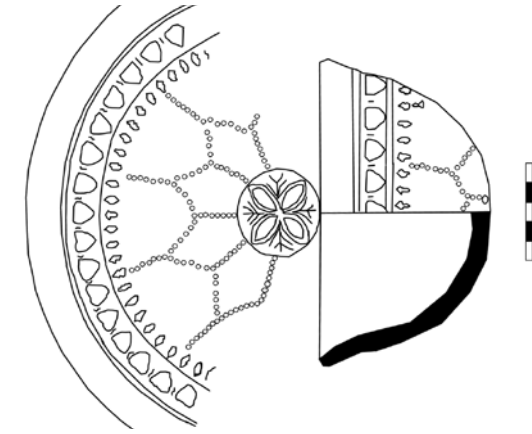
K24



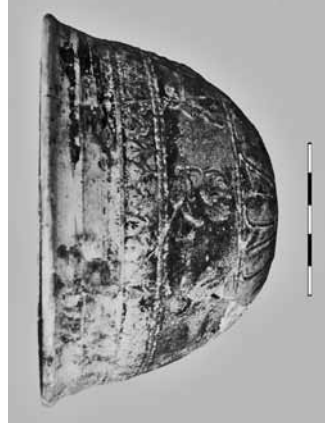
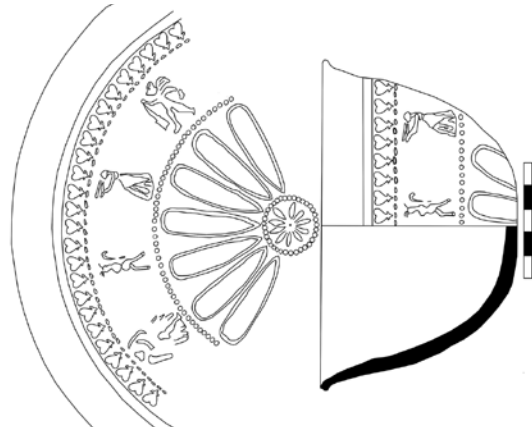
K23



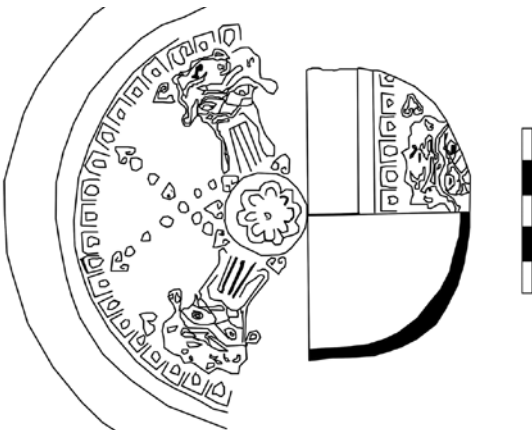
K22



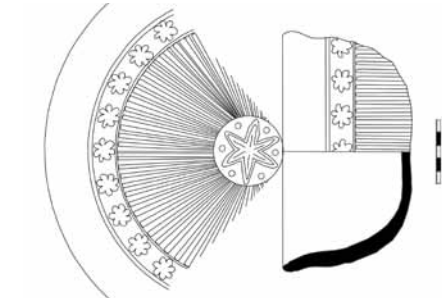
K27



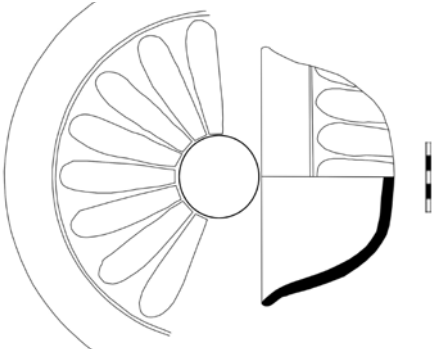
K26



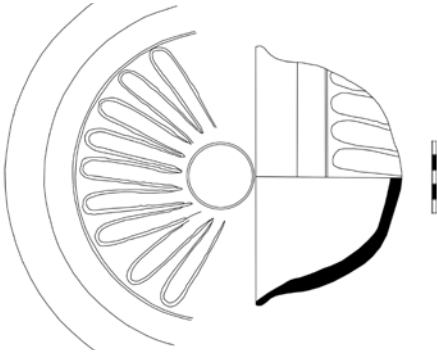
K25



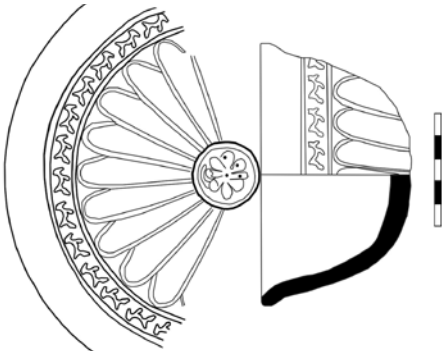
K31



K30



K29



K28

Oluz Höyük Kazısı Beşinci Dönem (2011) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar

Şevket DÖNMEZ

Keywords: Amasya, Oluz Höyük, Achaemenid, Mansion, Iron Age

Anahtar Kelimeler: Amasya, Oluz Höyük, Akhaimenid, Malikane, Demir Çağı

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile 2011 döneminde devam edilen Oluz Höyük (bkz. Harita, Res. 1) sistematik arkeolojik kazı çalışmaları 7 Temmuz - 29 Ağustos 2011 tarihleri arasında Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü (DÖSİMM), İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Yürütücü Sekreterliği (Proje No: 16490) ve TÜBİTAK'ın (Proje No: 109K027) finansal destekleri ile 54 gün süre ile gerçekleştirildi¹.

¹ Kazının bakanlık temsilcisi görevini Samsun Müzesi'nden arkeolog Serdar Ünan (M.A.) yerine getirdi. Kazı heyeti İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Türk ve İslam Sanatı Anabilim Dalı'ndan Yrd.Doç.Dr. E. Emine Naza-Dönmez, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü'nden Prof.Dr. Yılmaz Selim Erdal, İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Anatomi Bölümü'nden Prof.Dr. Vedat Onar, İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Jeofizik Mühendisliği Bölümü öğretim üyesi Yrd.Doç.Dr. Fethi Ahmet Yüksel ile Jeofizik Mühendisi Mehmet Şafı Yıldız, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yerleşim Arkeolojisi'nden Yrd. Doç.Dr. Evangelia Pişkin, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Hititoloji Anabilim Dalı'ndan Yrd.Doç.Dr. Metin Alparşlan ile Yrd.Doç.Dr. Meltem Doğan-Alparşlan, Yüzüncüyıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü'nden Yrd. Doç.Dr. Hatice Kalkan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü Doktora öğrencisi Sıddıka Ayşe Tunçer (M.A.), Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Yüksek Lisans öğrencisi Gözde Dinarlı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Müjgan Serra Yücel Ceylan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı stajyer lisans öğrencileri Kübra Nur Odalı, Didem Çolak, Melek Koçak, Aslı Beğendi, Dilara Arda, Anıl Köksal, Onur Kaya, Hülya Yanılmaz, Güldemet Yıldız, Derya Şahin, Tuğba Korkmaz, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,

Oluz Höyük 2011 sezonu çalışmaları üç aşamalı olarak gerçekleştirildi;

1. Aşama: Arkeojeofizik Çalışmaları: Oluz Höyük'te hem bu dönem ve hem de gelecek yıllardaki sistematik arkeolojik kazılar için bir stratejik planlama yapabilmek amacıyla 25 – 29 Temmuz 2011 tarihleri arasında Yrd.Doç. Dr. Fethi Ahmet Yüksel ile jeofizik mühendisi Mehmet Şafi Yıldız tarafından toplam 7400 m²'lik bir alanda çok elektrotlu rezistivite ve jeomanyetik yöntemleri ile toprakaltındaki olası yapı kalıntılarına ait ayrıntılı derinlik, uzanım ve konum bilgilerine ulaşılmaya çalışıldı (bkz. Topografik Plan, Res. 3).

2. Aşama: Arkeozooloji Çalışmaları: İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Anatomi Anabilim Dalı'ndan Prof.Dr. Vedat Onar 1-25 Ağustos 2011 tarihleri arasında arkeozooloji çalışmalarını Kazıevi Laboratuvarı'nda gerçekleştirmiştir.

3. Aşama: Arkeolojik Kazı Çalışmaları: Oluz Höyük 2011 dönemi kazı çalışmaları yalnızca A Açması'nda gerçekleştirildi (bkz. Topografik Plan, Res. 2).

A Açması'nda 2007 sezonunda başlanan ve 2008, 2009 ve 2010 sezonlarında sürdürülen çalışmalara bu dönem de genişleyerek ve derinleşerek devam edildi. I 14, I 17, J 12, J 13, J 16, J 17, K 12, K 13, K 15, K 17, L 12, L 13, L 14 ve L 15 plankarelerinde (bkz. Topografik Plan) toplam 1300 m²'lik bir alanda ortalama 1.20 m derinleşildi. Bu derinleşme çalışmaları sonucunda 0, 1, 2, 3 ve 4. mimari tabakalarda kazılar gerçekleştirildi.

Arkeoloji Bölümü, Prehistoya Anabilim Dalı stajyer lisans öğrencileri Gamze Etyemez ve Gamze Kamişlı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Seda İlhan, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü stajyer lisans öğrencileri Pürnurece Baş, Arzu Linga, Nuran Yıldırım ve Doğuşcan Mayadağlı, Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü stajyer lisans öğrencileri Sinem Sarıkaya ve Gözde Cesur, Yüzüncüyıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü stajyer lisans öğrencileri Necla İçen, Asmin Açar, Ebru Ercan, Emre Demirtaş, Abdulvahap Baday ve Engin Yıldız, Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü stajyer lisans öğrencileri, Ebru Künefeci, Serpil Güner ve Reyhan Ak, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü Yüksek Lisans öğrencisi Burcu Yıldız, ile Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Bölümü öğrencisi Mert Tekin'den oluştu.

Oluz Höyük sistematik arkeolojik kazılarını gerçekleştirilmeme izin veren Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne teşekkürü bir borç bilirim. Kazılar için finansal destek sağlayan Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü (DÖSİMM), TÜBİTAK (Proje No: 109K027) ile İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'ne (Proje No: 16490) teşekkür ederim. Ayrıca kazı sırasında yaptıkları yardım ve gösterdikleri yakınlık nedeniyle Amasya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Amasya Müze Müdürlüğü, Samsun Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü, Amasya Valiliği, Gökhöyük Tarım İşletmeleri Müdürlüğü, Gökhöyük Tarım Meslek Lisesi Müdürlüğü ile Gözlek Köyü Muhtarlığına teşekkürlerimi sunarım.

“0” Tabakası

Kazı çalışmaları öncesi gerçekleştirilen yüzey temizliği ile kazı çalışmaları sırasında kaldırılan yüzey toprağı içinde belirli sayıda sırlı çanak-çömlek parçalarına rastlandı. Herhangi bir mimari tabaka ile ilişkisi kurulamayan söz konusu bu çanak-çömlek parçalarının çok büyük olasılıkla Oluz Höyük’ün en son yerleşim tabakasına ait olduğu, ancak tarım faaliyetleri ile erozyon sonucunda günümüze değin ulaşamadığı kanaatine varıldı. Yoğun bir yerleşime işaret etmeyen, büyük olasılıkla bir ya da iki konutluk bir iskâna ait olduğu düşünülen çanak-çömlek parçalarının, 2007, 2008, 2009 ve 2010 dönemi çalışmalarında saptanan “0” Tabakası’na ait olduğu anlaşıldı. Çanak-çömlek parçalarının MS 10-16. yüzyıllara tarihlenebileceği düşünüldü. Yüzey toprağı içinde ayrıca, pt 2 ağ ağırlığı, 3 amfora tıkaçı, taş 2 boncuk, 1 sapantaşı, çakmaktaşı 1 kazıyıcı, 1 kesici, tunç 8 sikke (Res. 5 a-b), 2 çivi, 2 okucu, 1 nesne, demir 1 okucu, 1 külçe, kurşun 3 pendantif ve 1 külçe ele geçti.

1. Mimari Tabaka

A Açması’nda “0” Tabakası’ndan sonra ve yüzey toprağının hemen altından başlayan 1. Mimari Tabaka , 478.80 m ile 478.50 m seviyeleri arasında yer almaktadır. Yüzeye yakınlığı nedeniyle tarım faaliyetleri, yoğun bir şekilde gerçekleştirilmiş yasadışı kazılar ve büyük olasılıkla “0” Tabaka’sının yerleşimcileri, ayrıca yerleşme terk edildikten sonra gerçekleştirilmiş gömüler nedeniyle yoğun bir şekilde tahrip edilmiş olan 1. Mimari Tabaka’da pişmiş toprak tuğlalardan oluşturulmuş ince bir duvar ve döşeme ile çok düzenli plan vermeyen, taşlardan inşa edilmiş birtakım duvar ve döşeme kalıntlarına rastlandı. Kerpiç döşeme üzerinde pt 1 boncuk ele geçti. L 12 plankaresinde ortaya çıkarılan ve taştan oluşturulmuş duvar ya da döşeme karakterindeki mimari kalıntıların oldukça tahrip edilmiş oldukları gözlemlendi (Res. 4).

1. Mimari Tabaka’nın dolgu toprağı içinden pt 1 hayvan figürünü parçası, 3 ağırşak, 3 tezgah ağırlığı, 1 sayı sayma tableti, 7 amfora tıkaçı, 2 ağ ağırlığı, 2 boncuk, 1 nesne, taş 1 ağırşak, 1 kapama, 1 havaneli, 1 bileytaşı, 1 zımparataşı, 4 öğütmetaşı, 1 üzüm presi, çakmaktaşı 5 kesici, 4 kazıyıcı, obsidyen 2 kesici, kemik 2 delici, 1 boncuk, 6 astragalos, tunç 11 sikke (Res. 6 a-b, 7 a-b, 8 a-b), 1 okucu, 1 delici, 1 tel, 1 kulp, tunç ve kurşun 1 figürün başlığı ya da ağırlık, kurşun 1 sapan tanesi, 1 kenet, demir 1 kapı aksamı ve 1 nesne ele geçti.

1. Mimari Tabaka’nın dolgu toprağı içinde 21 adet basit toprak mezar ortaya çıkarıldı. Bu mezarlarda saptanan iskeletler bebek ve çocuklara ait olup, baş batıda, ayaklar doğuda, yüz güneye dönük ve eller vücuda koştut şekilde, yani İslami tarzdadırlar.

2. Mimari Tabaka

A AÇması'nda (Res. 2) 2007 döneminden beri geliştirilen kazılarda her dönem 2. Mimari Tabaka'da çalışılmıştır. Bu çalışmalar sırasında mimari olarak 2. Mimari Tabaka kazılan her alanda tek evreli olarak saptanmıştır. Bu süreçte, özellikle ele geçen çanak-çömleğin değerlendirilmesinden 2. Mimari Tabaka'nın tek evreli olmadığı daima hissedilmesine karşın, açılan alanlarda ortaya çıkarılan mimari kalıntıların söz konusu mimari tabakanın her iki evresinde de kullanılmış olmasından dolayı evrelendirme çalışmaları bugüne değin net bir şekilde yapılmamıştı. 2011 çalışmaları sırasında 2. Mimari Tabaka ilk defa 2 evreli olarak (2A ve 2B) saptandı.

2A Mimari Tabakası

478.50 m ile 477.90 m'ler arasında yer alan 2A Mimari Tabakası kalıntıları özellikle K 12 ve K 13 plankarelerinde ortaya çıkarılan bir yapı kalıntısı ve çevresindeki bazı duvar ve döşeme kalıntılarında oluşmaktadır (Res. 9). 2A Mimari Tabakası'nda civardaki arazilerde ve Çekerek nehri yatağında bol olarak bulunduğunu gözlemlediğimiz ve bazılarının yarı-işlenmiş olduğunu saptadığımız orta ve küçük boy moloz taşlarla inşa edilmiş basit yapılara ait duvar temelleri olduğu görülmektedir (Res. 10). 2A Mimari Tabakası'nın diğer mimari kalıntıları gerek bothroslar ve mezar kazıları gerekse de 1. Mimari Tabaka sakinlerinin inşa faaliyetleri sonucu yapılan tahribatlar dolayısı ile oldukça tahrip edilmişlerdir ve planları tam olarak algılanamamaktadır. 2A Mimari Tabakası içinde çok sayıda bothros saptandı; bunlardan b.1021'de tunç 1 kepçe (Res. 11-12 a-b), b.1028'de pt 1 riton (Res. 13-14 a-b), b.1056'da pt 1 amfora tıkacı, b.1064'de pt 1 amfora tıkacı, 1 astragalos, b.1107'de pt 1 amfora, b.1132'de pt 1 krater, 1 minyatür kap ve 1 kapama ele geçti.

2A Mimari Tabakası kazıları sırasında b.1108 olarak kodlanan taban içinde orta boy moloz taşlarla oluşturulmuş bir yığın yanına özenle yerleştirilmiş 13 adet yavru domuz kafatası ortaya çıkarıldı (Res. 15). Ayrıca, bir taban üzerinde, yine bir taş grubunun dibinde, dikdörtgen biçiminde tunç 1 kutu kapağı ele geçti.

2A Mimari Tabakası dolgu toprağı içinde pt 1 çanak, 1 biberon, 1 çaydanlık, 1 boğa başı kabartmalı kap parçası, 1 kapak, 2 tezgah ağırlığı, 2 ağırşak, 10 amfora tıkacı, 3 ağ ağırlığı, 1 boncuk, 1 kalypter (Res. 16), 1 stroter, 1 döşeme tuğlası, 1 fırın deneme malzemesi, cam 1 boncuk, çakmaktaşı 7 kesici, 2 kazıyıcı, taş 1 havaneli, 1 sapantaşı, 1 öğütme taşı, 1 üzüm presi, kemik 1 iğne, 16 astragalos (Res. 17), tunç 2 sikke, 2 fibula (Res. 18), 1 yüzük mühür,

1 tıp aleti, 2 iğne, 1 olta kancası, demir 2 kesici, 1 çivi, kurşun 2 pendantif, 8 sapan tanesi (Res. 19 a-b, 20 a-b) ve 1 nesne ele geçti.

2A Mimari Tabakası'nın dolgu toprağı içinde 12 adet basit toprak mezar ortaya çıkarıldı; bu mezarlarda saptanan iskeletler çocuk ve yetişkin bireylere ait olup, baş batıda, ayaklar doğuda, yüz güneye dönük ve eller vücuda koşut şekilde, yani İslami tarzdadırlar.

2B Mimari Tabakası

477.90 m ile 477.40 m'ler arasında yer alan 2B Mimari Tabakası'nın kazıları 2009 döneminde ortaya çıkardığımız ve güneyden kuzeye doğrun uzanan taş döşemeli ve açık su kanallı anıtsal yol kalıntısının (Res. 21) ulaştığı plan-karelerde geliştirildi. 2B Mimari Tabakası kazıları sonucunda, anıtsal yolun sona erdiği alan, bu alanın kuzeyinde yer alan anıtsal bir giriş yapısı ile bu giriş yapısının doğusunda yer alan çok odalı bir yapı açığa çıkarıldı (Res. 22).

Anıtsal yolun sonlandığı yapının kuzeyinde yer alan avlu tabanında pt 1 tezgah ağırlığı, 1 ağırşak, 3 amfora tıkaçı, 1 boncuk, taş 1 mühür, 1 bileytaşı, çakmaktaşı 1 kesici ve tunç 1 pendantif ve 1 okucu ele geçti. Avlunun kuzeyinde anıtsal bir giriş yapısı ortaya çıkarıldı (Res. 23). Ön kısımda yer alan 2 adet iri dikme kaidesi bu giriş yapısının cephesinde yer almaktadır. Kabaca şekillendirilmiş iri taşlardan oluşan dikme kaideleri bulunan giriş yapısının zemininin tamamen taş ile döşenmiş olduğu saptandı. Bu döşemenin bazı kısımlarının bothros ve mezar kazıları sırasında tahrip edilmiş olduğu anlaşıldı. Anıtsal Giriş Yapısı'nın tabanı üzerinde pt 1 kapak, 1 tezgah ağırlığı, 1 amfora tıkaçı, taş 1 ağ ağırlığı, 1 öğütmetaşı ve çakmaktaşı 1 kesici ele geçti.

Anıtsal girişin hemen doğusunda 3 büyük odası ve 1 küçük odası bulunan bir yapı kalıntısı açığa çıkarıldı (Res. 24). Yapılardan batıdakiinde pt 1 ağ ağırlığı, 1 boncuk ve tunç 1 yüzük, ortadakiinde ise pt 1 tezgah ağırlığı ele geçti.

2B Mimari Tabakası içinde çok sayıda bothros saptandı; bunlardan b.1067'de tunç 1 mobilya aksesuarı, b.1103'de pt 1 çömlek, b.1105'de pt 1 çömlek ve b.1109'da pt 1 çanak ele geçti.

2B Mimari Tabakası dolgu toprağı içinde pt 1 phiale (Res. 25 a-c), 4 çanak, 3 krater (Res. 26), 3 çömlek, 1 testi, 1 minyatür kap, 3 boğa başı biçimli kulp parçası, 1 tezgah ağırlığı, 4 ağırşak, 3 boncuk, 1 pendantif, 17 amfora tıkaçı, 6 ağ ağırlığı, kemik 4 delici, 1 boncuk, 9 astragalos, boynuz 1 çekiç, taş 3 boncuk, 2 havaneli, 1 öğütmetaşı, 1 ezgitaşı, 2 nesne, 1 zımparataşı, kumtaşı 1 kandil, 1 kandil kaidesi, oniks 1 kap parçası, çakmaktaşı 7 kesici, 1 kazıyıcı, obsidyen 1 kesici, tunç 2 sikke, 1 istiridye biçimli nesne ya da ağırlık (Res. 27

a-b), 1 tıp aleti, 1 okucu, 1 nesne, demir 1 keski, 1 boncuk ve kurşun 1 pendantif ele geçti.

2B Mimari Tabakası'nın dolgu toprağı içinde 16 adet basit toprak mezar ortaya çıkarıldı. Mezarlarda ortaya çıkarılan ve neredeyse tamamı yetişkin bireylere ait olan iskeletler baş batıda, ayaklar doğuda, yüz güneye dönük ve eller vücuda koşut şekilde, yani İslami tarzda yatmaktadır. Buna karşın mezar tiplerinde çeşitlilik görülmektedir. Bunlar içinde kiremitlerin kullanılmış olduğu 3 mezar dikkat çekicidir. Hepsi birbirinden farklı şekilde oluşturulmuş mezarlarda kullanılmış kiremitler yani stroterlerin bugüne değin Oluz Höyük'te gerek tüm ve gerekse parça halinde çok sayıda ele geçmiş olan stroterlerden hem boyut ve şekil hem de kalite ve teknik özellikler bakımından oldukça farklı olduğu gözlemlendi. Oluz Höyük'e başka bir yerden getirilmiş olduklarını düşündüğümüz stroterlerin pek çoğunun kırık ya da noksan olduğu görüldü.

Diğer bir mezarda düzgün işlenmiş blok yassı taşların kullanılmış olduğu gözlemlendi. Kiremitler gibi Oluz Höyük'e dışarıdan getirilmiş olduğunu düşündüğümüz bu taşların mezarın üstünü kapladığı, ancak büyük olasılıkla gömü yapıldıktan kısa bir süre sonra soygun amacıyla yerlerinden oynatılmış olduğu anlaşıldı.

b.1046 olarak kodlanan mezar (Res. 28 a-b) buluntulu olması bakımından ayrı bir yere ve öneme sahiptir. İslami tarzda yatırılmış olarak saptanan iskeletin (Sk. 62) sağ ve sol kulaklarında birer tunç küpe ele geçti (Res. 29-30). Ayrıca göğüs kafesi kısmında bulunan tunç bir fibulanın (Res. 31) üstünde saptanan düz dokuma tekniğindeki kumaş parçasının büyük olasılıkla kefen bezine ait olduğu düşünüldü.

3. Mimari Tabaka

3. Mimari Tabaka'da birtakım tahrip olmuş taş temelli duvar kalıntıları dışında önemli bir yapıyı yansıtan mimari kalıntılar saptanamadı. 3. Mimari Tabaka'nın dolgu toprağı içinden pt 1 kurşun kenetli kap parçası, 1 riton parçası, 1 ağırşak, 4 amfora tıkaçı, kemik 1 astragalos, çakmaktaşı 2 kesici ve demir 1 kesici ele geçti.

4. Mimari Tabaka

4. Mimari Tabaka çalışmaları sırasında, 2010 döneminde bir kısmını K 16 ve K 17 plankarelerinde ortaya çıkarabildiğimiz büyük taş yapı (b.603) kalıntısının (Res. 32) kuzeyinde, batısında ve tabanında derinleşilmeye devam

edildi. Karmaşık ve çok evreli bir mimariye sahip olduğu gözlenen taş yapının ana kısmının taş temelli ve duvarlı olması dikkat çekicidir. Temel kısmında oldukça iri taşların kullanılmış olduğu yapı dikdörtgen plana sahip olup, kuzey – güney doğrultusunda inşa edilmiştir. Ana yapıya batı ve kuzey duvarlarına ek yapılarak güneye doğru bir genişleme yapılmıştır. Ana yapının doğu duvarı üzerinde dikdörtgen planlı iri bir niş yer almaktadır. Yapının içi neredeyse tümüyle taş yıkıntı molozuyla doluydu. Çok büyük olasılıkla kuzeybatıdan gelen ve deprem olması muhtemel güçlü bir sarsıntı sonucunda bu yıkıntının meydana geldiği düşünüldü. 2011 dönemi çalışmalarında öncelikle yapının kuzeyinde bir derinleşme çalışması gerçekleştirildi. Bu alanda (b.1004) yapılan çalışma sonucu yapının temel seviyesine ulaşıldı. b.1004 olarak kodlanan alanda pt 1 ağırşak, 5 amfora tıkaçı, kemik 2 amulet, 1 delici ve çakmaktaşı 2 kesici ele geçti. Çalışmalar sonucunda yapının kuzey duvarını yaklaşık 1.85 m yüksekliğe ulaştığı gözlemlendi (Res. 33). Yapının iç kısmındaki çalışmalarda yıkıntı taşlar temizlendi, tabanda (b.1024) derinleşildi ve duvarın iç yüzeyinde duvar yüzü arandı. Yapının tabanının dolgusu içinde pt 1 amfora tıkaçı, kemik 1 amulet (Res. 34), 2 astragalos, taş 1 ağırşak, 1 havaneli, çakmaktaşı 1 kesici, 1 kazıyıcı ve demir 1 sapan tanesi ele geçti. Yapının güneye doğru genişlemesini sağlayan kerpiç duvarların içindeki alanda gerçekleştirilen derinleşme çalışmalarında ise erken bir evreyi temsil ettiği anlaşılan taş bir döşeme (b.1056) saptandı. b.603 kodlu yapıda gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda 4. Mimari Tabaka'nın 4B (MÖ 600 - 550) ve 4A (MÖ 550 - 500) olarak 2 evreli olduğu saptandı.

4. Mimari Tabaka'nın dolgu toprağı içinden pt 1 ağırşak, 24 amfora tıkaçı, 5 ağ ağırlığı, kemik 1 iğne, 1 delici, 8 amulet, 3 astragalos, taş 1 pendantif, 1 perdah aleti, 1 ezgitaşı, 1 öğütmetaşı, çakmaktaşı 1 kesici, tunç 1 iğne ve demir 1 külçe ele geçti.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Sonuç olarak toplam 54 gün süren ve A Açması'nda 1300 m²'lik bir alanda (bkz. Topografik Plan) gerçekleştirilen Oluz Höyük 2011 dönemi kazı çalışmaları sonucunda 9 mimari tabakanın ilk dördünde (1, 2, 3, 4. mimari tabakalar) çalışıldı. 5 yıllık kazı çalışmaları sonucunda A, B, E ve F açmalarının ilk tabakalarının, A ve B açmalarının ilk dört tabakalarının birbirleri çağdaş oldukları özellikle ele geçen sikke ile çanak-çömlek parçalarının değerlendirilmesinden anlaşıldı. Bu bağlamda, Oluz Höyük'ün 0 Tabakası Ortaçağ ve Yeniçağ'a (MS 10 – 16. yüzyıllar), 1. Mimari Tabaka'sı Helenistik Çağ'a (MÖ 2. yüzyıl - MÖ 1. yüzyılın ilk yarısı), 2A Mimari Tabaka'sı Geç Demir Çağı'nın

Geç Evresi'ne (MÖ 300 - 200), 2B Mimari Tabaka'sı Geç Demir Çağı'nın Geç Evresi'ne (MÖ 425 - 300), 3. Mimari Tabakası Geç Demir Çağı'nın Geç Evresi'ne (MÖ 500 - 425), 4A Mimari Tabakası Geç Demir Çağı'nın Erken Evresi'ne (MÖ 550 - 500), 4B Mimari Tabakası yine Geç Demir Çağı'nın Erken Evresi'ne (MÖ 600 - 550) tarihlenebilir. B Açması'nda saptadığımız 5. Mimari Tabaka (MÖ 7. yüzyıl) ile 6. Mimari Tabaka'nın (MÖ 8. yüzyıl) Orta Demir Çağı'na ait olduğu anlaşıldı. 7. Mimari Tabaka (MÖ 13. yüzyıl) ile 8. Mimari Tabaka (MÖ 15 - 14. yüzyıllar) Geç Tunç Çağı'na yani Hitit Büyük Krallık Dönemi'ne aittir. 9. Mimari Tabaka'nın ise özellikle taş kalıp, çakmaktaşı aletler ve çanak-çömlek parçalarının değerlendirilmesi sonucunda kabaca Erken Tunç Çağı'na (MÖ 4-3. binyıllar) tarihlenebileceği söylenebilir.

Oluz Höyük, 4. Mimari Tabaka (MÖ 600-500) dönemini yaşarken *Kaşku* Ülkesi'nde *Phryg* kültürü etkisinde bir Geç Demir Çağı kenti durumunda idi. Geç *Phryg* özelliği gösteren bezemesiz ya da boya bezekli çanak-çömlekler, baskı yüzeyinde aslan-ceylan mücadelesi betimlenmiş olan fildişi damga mühür (Dönmez 2010b: Res. 24 a-b) ve taş bir Kubaba (Matar Kubileya) heykelciğinin alt kısmının (Dönmez 2011: Res. 32 a-b) ele geçmiş olması, 4. Mimari Tabaka'nın *Phryg* karakterini tartışmasız bir biçimde ortaya koymaktadır. 4. Mimari Tabaka süreci yaşanırken, MÖ 547'de *Pteria* Savaşı, sonrasında *Sardes*'in Büyük Kyros tarafından zaptedilmesi, Anadolu'nun Akhaimenid hanedanlığı tarafından Pers egemenliğine alınması ve en önemlisi *Kappadokia* Satraplığı'nın kurulması, Oluz Höyük'ün politik ve kültürel yaşamı ve konumu etkilemiş olmalıdır. 4. Mimari Tabaka'nın yaklaşık 100 yıllık süren yaşamının ikinci yarısı her ne kadar kağıt üzerinde Pers egemenliği olarak görülse de, mimari ile çanak-çömlekçilikteki homojenlik ve süreklilik yerleşmenin *Phryg* karakterini hemen kaybetmediğine işaret etmektedir.

MÖ 500-425 yılları arasında yaşanmış olduğu anlaşılan 3. Mimari Tabaka'da (MÖ 500 - 425) ise özellikle çanak-çömlekçilik temelinde, boya bezeme geleneğinin sürekliliğinde, geometrik bezemenin yanısıra bitkisel ve figürlü bezemenin artmaya başlaması çanak-çömlek atölyelerinin Anadolu'nun yeni kültür ögelerinden etkilenmeye başladığını göstermektedir.

Oluz Höyük Demir Çağı mimari tabakalarında *Phryg* kültür etkileri yoğun olarak saptanabilse de, halkın *Phrygli* olmadığı açıktır. T. Özgüç, Kültepe ve yakın çevresi için çanak-çömlek temelinde yaptığı bir değerlendirmede sorunu şöyle ifade etmiştir, "Frig halkının hiç yaşamadığı bir bölgede Friglerinkinden tamamen ayrı bir dili konuşan, ayrı bir yazısı olan (hiyeroglif) insanların da kullandığı bu seramik türüne (Frig Seramiği) demenin gerçeği aksettirmediğine kaniiz" (Özgüç 1971: 71-72). Kuzey-Orta Anadolu'nun Demir Çağı

DÖNEM	MİMARİ TABAKA	TARİHLER	AÇMA	BULGULAR
Ortaçağ ve Yeniçağ	0	10-16 yy	A	Sırlı ç-ç parçaları
Helenistik Çağ	1	MÖ 200 – MÖ 47	A, B ve C	VI. Mithradates dönemi sikkeleri, demir miğfer
Geç Demir Çağı Geç Evre (Akhaemenid kültürü)	2A	MÖ 300 - 200	A, B ve C	Amfora, tunç kutu kapağı
Geç Demir Çağı Geç Evre (Akhaemenid kültürü)	2B	MÖ 425 - 300	A, B ve C	Akhaemenid kaseler, Fenike tipi cam boncuk, devebaşı betimli kült kabı, Büyük İskender Dönemi altın stater, istiridye kabuğu şeklinde tunç kozmetik kutusu kapağı, rozet ve güneş motifli kemik bir disk
Geç Demir Çağı Geç Evre (Geç Phryg kültürü)	3	MÖ 500 - 425	A, B, C ve D	keklik figürlü krater parçası, boya bezekli ç-ç
Geç Demir Çağı Erken Evre (Geç Phryg kültürü)	4A	MÖ 550 - 500	A ve B	Phryg mührü, Kubaba heykelciği, boya bezekli ç-ç
Geç Demir Çağı Erken Evre (Geç Phryg kültürü)	4B	MÖ 600 - 550	A	Boya bezekli ç-ç
Orta Demir Çağı (Klasik Phryg Kültürü)	5	MÖ 7. yy	B	Boya bezekli ç-ç
Orta Demir Çağı (Erken ve Klasik Phryg kültürleri)	6	MÖ 9 – 8. yy	B	Boya bezekli ç-ç
Geç Tunç Çağı (Hitit Büyük Krallık Dönemi)	7	MÖ 13. yy	B	ç-ç parçaları
Geç Tunç Çağı (Hitit Büyük Krallık Dönemi)	8	MÖ 15 – 14. yy	B	Hitit mührü, orak, okucu
Erken Tunç Çağı	9	MÖ 4 – 3. Binyıllar	B	Taş maden döküm kalıbı, ç-ç parçaları

etnik yapısı ile ilgili, özellikle Herodotos ve Strabon gibi antik kaynaklarda önemli bilgiler yer almaktadır. MÖ 5. yüzyılda yaşamış Herodotos *Halys/Kızılırmak* ve *Iris/Yeşılırmak* havzalarında yaşayan halklar için Suriyeliler tanımını kullanmıştır (*Historia*, I, 72). MÖ 64/63 - MS 25 tarihleri arasında yaşamış Strabon ise, söz konusu bölge halkı için, Herodotos'tan da etkilenmiş olarak, *Leukosyriens* yani Beyaz Suriyeliler demektedir (*Geographika*, XII, III, 9). Bu tanımlamaları dayanak alan L. Summerer bir yazısında, bölgenin yerli halklarının Suriye kökeninin MÖ 1950-1750 yıllarında yaşamış *Assur* Ticaret Kolonileri Çağı insanları ile ilişkilendirilebileceğini iddia etmektedir (Summerer 2008: 264). Burada dikkate edilmesi gereken en önemli husus, yukarıda bölgenin etnik yapısı ve tarihi coğrafyası ile ilgili görüşlerimizi ifade ederken kullandığımız kaynakların bölgenin yerleşmelerinden ele geçen *Hitit* tabletleri ile bölge hakkında, oraya yapılan askeri operasyonlarla ilgili direkt bilgi veren *Assur* kaynakları olmasıdır. *Hitit* yazılı belgelerinin susmasından 700 yıl sonra, *Assur* kaynaklarından ise 200-250 yıl sonra bölge hakkında bazı bilgilere ulaştığımız Herodotos'un *Historia'sı* ile ondan yaklaşık 450 yıl sonra bölgeyi tanımlayan Strabon'un *Geographika'sı* ile hem bu zaman farkından dolayı ve hem de bölgenin üretmediği yazılı kaynaklar olması bakımından bazı konulara şüpheli bakılması gerekliliği ortadadır. Herodotos'un bölge halkını Suriyeliler olarak nitelendirmesi, bu insanların *Assur* Ticaret Kolonileri Çağı ile olan geçmişinden dolayı olmamalıdır. Çünkü arada 1000 yıldan fazla olan oldukça uzun bir zaman geçmiştir. Bu durum çok büyük olasılıkla Güney ve Güneydoğu Anadolu'da yer alan Geç *Hitit* kent-devletlerinin *Tabal* bölgesine yapmış oldukları politik ve kültürel etkilerin bir yansımasıdır.

Mimari, çanak-çömlek ve küçük buluntular yönünden Pers kültür karakterini yansıtan Oluz Höyük 2. Mimari Tabakası A ve B olmak üzere iki ana evreye ayrılmaktadır. 2B Mimari Tabakası (MÖ 425 - 300), A Açması'nda güneybatıdan kuzeydoğuya uzanan taş döşemeli anıtsal bir yol (Res. 21), bunun kuzeyinde yer alan ve özellikle 2011 dönemi kazı çalışmaları sonucunda giriş bölümü açığa çıkarılan küçük bir saray ya da malikane olduğunu düşündüğümüz kompleks bir yapı kalıntısı (Res. 22) ile mimari açıdan karakterize olmaktadır. Taş döşeme yolun sonlandığı kısımda yer alan giriş yapısına organik bağlantısı olan ve doğuya doğru uzanan bitişik üç oda (Res. 24), bu kısımda varlığını 2007 yılından itibaren geliştirdiğimiz arkeojeofizik çalışmalarla saptadığımız ve bir malikane olduğunu düşündüğümüz yapının ilk birimleri olarak değerlendirilebilir. Yolun ulaştığı giriş yapısının hemen kuzeyinde bir avlu yer almaktadır. Avlu tabanında yer yer kalmış olan taş döşeme kalıntıları, avlu tabanının tamamının taş döşemeye sahip olduğunu, ancak bothroslar ve mezar çukurları ile 2A Mimari Tabakası sakinlerinin inşa

faaliyetleri sonucu tahrip edilmiş bulunduğu işaret etmektedir. Bu avlunun kuzeyinde zemini taş ile döşenmiş başka bir anıtsal bir giriş yapısı (Res. 23) yer almaktadır. Ön kısımdaki iki adet iri dikme kaidesi bu giriş yapısının cephesini oluşturmaktadır.

2B ve 2A mimari tabakalarında ele geçmiş olan özellikli ve iri boyutlu stroterler (Dönmez 2010b: Res. 16), kalypterler (Res. 16) ile pt bir çörten, Pers kültürünü yansıtan bu mimari tabakadaki önemli yapıların varlığına işaret etmektedir.

Güçlü bir Akhaimenid yani Pers kültürü yansıtan 2B Mimari Tabakası ile aynı oranda olmasa da Pers kültürünün devamının izlendiği 2A Mimari Tabakası'nın çanak-çömlek ve küçük buluntuları yerleşmenin etnik karakteri ile kültürü hakkında belirleyici veriler sunmaktadır. 2B Mimari Tabakası çanak-çömleği genel olarak incelendiğinde bezemesiz ve boya bezekli olmak üzere 2 ana grup olduğu anlaşılmaktadır. Bezemesiz grup içinde devetüyünün tonlarında, özellikle koyu ve kızılımsı devetüyü ile az da olsa siyah astarlı, iyi açıklı kaliteli üretimler göze çarpmaktadır. Koyu ve kızıl devetüyü astarlı çanak-çömlekler, *Halys/Kızılırmak Kavsi İçi* ve *Iris/Yeşilirmak Havzası*'nda özellikle Maşat Höyük'ten iyi bir şekilde bilinmektedir. Bezemesiz grup içinde içinde yer alan çok kaliteli üretilmiş, astarlı ve iyi açıklı siyah renkli çanak-çömlekler bölgeye yabancı olup, çok büyük olasılıkla Batı İran'dan ithal edilmiş ya da 2B Mimari Tabakası başlangıç sürecinden itibaren üretimi yapılmaya başlanmış olmalıdır. Devetüyünün tonlarında üretilen çanak-çömlek grubu içinde yer alan *Akhaimenid Bowl* denilen çanaklar Oluz Höyük'te hem 2B hem de 2A mimari tabakalarında tüm ve parça olarak çok sayıda ele geçmiştir. Bunlardan bazıları özellikli olması ile dikkati çekmektedir. 2B Mimari Tabakası'nda ele geçmiş olan bu *Akhaimenid* çanaklardan birinin ağız kenarı içi koyu kahverengi boya ile oluşturulmuş bitkisel bezemeye sahiptir (Dönmez 2012: 143). Geç *Phryg* tarzı bezeme geleneğinin *Akhaimenid* çanaklar üzerine uygulandığı Anadolu'dan bilinen tek örnek durumundaki bu çanak aynı zamanda 2B Mimari Tabakası'nda etken olan kültürlerin çanak-çömlek üzerine de yansımış olduğunu göstermesi bakımından çok önemlidir. Pişmiş toprak bir phiale de özellikli örnekler içinde değerlendirilmelidir (Res. 25 a-c). Metalden ya da camdan üretilmişlerin tam bir benzeri olan bu phialenin yine pişmiş toprak benzerleri Doğu ve Batı Anadolu'da görülmektedir. Van yakınlarındaki Karagündüz Höyüğü'nün Geç Demir Çağı tabakası (Kalkan 2008: Lev.KGH XVII/5) ile Hisartepe'de bulunmuş ve MÖ 375 – 325'e tarihlendirilmiş phiale parçaları (Bulut 2007: Çizelge 1), Oluz Höyük phialesinden daha kalitesiz üretimler olarak dikkati çekmektedir. Doğu, Orta

ve Batı Anadolu'da bulunmuş bu üç örnek Pers kültürünün özellikli çanak-çömlek temelinde Anadolu'daki yayılımına da ışık tutmaktadır. *Akhaimenid* çanaklar ile phialenin teknik yapı özellikleri ile birbirlerine benzer tonlarda yüzey renklerine sahip olmaları, söz konusu çanakların Oluz Höyük'te üretilmiş olduklarına işaret etmektedir.

2B ve 2A mimari tabakalarının diğer önemli çanak-çömlek grubunu Geç *Phryg* tarzında, genellikle açık renk zeminli panel ya da çerçeve içine ya da devetüyü ve kahverengi tonlardaki yüzeylere kahverenginin tonları ve siyah boya ile yapılmış bezemelere sahip örnekler oluşturmaktadır. Bunlar çoğunlukla geometrik kompozisyonlara sahiptir. Daha az olarak ise bitkisel motifler ile hayvan ya da karışık varlık figürleri görülmektedir. 2B ve 2A mimari tabakaları boya bezekli çanak-çömleği genel karakteri ile *Halys/Kızılırmak* Kavsi İçi ile *Iris/Yeşilirmak* Havzası'ndaki Boğazköy, Alaca Höyük, Eskişehir, Alishar, Çadır Höyük, Maşat Höyük, Bolus-Aktepe, Çengeltepe ve Doğantepe gibi merkezlerde ele geçmiş olan çanak-çömlekle yakın benzerlikler kültürel ilişkiler içindedir. Çanak-çömlekle genel bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, Oluz Höyük'te Geç *Phryg* kültürünün etkilerinin güçlü biçimde var olduğu anlaşılmaktadır.

Oluz Höyük 2B ve 2A Mimari tabakalarında genel gündelik yaşamın bir parçası olan, ağırşaklar, tezgah ağırlıklar, ağ ağırlıkları, çakmaktaşı kesici ve kazıyıcılar, sapan taneleri, öğütme ve ezgitaşları gibi çağdaş merkezlerde görülen sıradan buluntuların yanısıra, taş döşeme yol (Res. 21) ile kuzeyinde ortaya çıkmaya başlayan malikane (Res. 22) ve yakın çevresinin dolgu toprağı ve mekanlarında ele geçen sıradışı küçük buluntular Oluz Höyük 2. Mimari Tabakası'nın tanımlanması ve sosyo-ekonomik yerinin belirlenmesi bakımından çok önemlidir. Bunların dikkat çekici olanları 2B Mimari Tabakası'nda (MÖ 425 - 300) ele geçen insan başı biçimli Fenike tipi cam boncuk (Dönmez 2012: 143), süvari betimli cam bir damga mühür (Dönmez 2010b: Res. 27 a-b), devebaşı betimli kült kabı (Dönmez - Naza-Dönmez 2010b: Res. 45 a-b, Çiz. 9), MÖ 336 - 323'e tarihlenebilecek Büyük İskender Dönemi'ne ait altın bir stater (Dönmez 2010a: 15; Dönmez 2011: Res. 27 a-b), istiridye kabuğu şeklinde tunç bir kozmetik kutusu kapağı ya da ağırlık (Res. 27 a-b), tekerlek biçimli tunç bir sembol (Dönmez 2010b: Res. 18), üzerinde rozet ve güneş motifleri yer alan kemik bir disk (Dönmez 2012: 145) ile triangle ware tarzında boya bezeme ile yapılmış üçgenlerle bezenmiş kadın göğsü biçimli pişmiş toprak bir kaptır (Dönmez - Naza-Dönmez 2010a: Res. 26 a-b, Çiz.4; Dönmez - Naza-Dönmez 2007: Res. 7-8). Kültürel olarak 2B Mimari Tabakası'nın bir devamı olan 2A Mimari Tabakası'nda (MÖ 300 - 200),

bothroslarda ele geçen boya bezekli pt bir boğa başı biçimli törensel içki kabı (Res. 13-14 a-b) ile yılan figürlü sapı olan tunç bir kepçe (Fig. 11-12 a-b) özellikli buluntular arasındadır. Ayrıca, Mithradates vazosu olarak tanınan metal kabın öncülünü oluşturan pişmiş toprak bir krater (Dönmez – Naza-Dönmez 2010a: Res. 50 a-b, Çiz.15; Dönmez – Naza-Dönmez 2009: Res. 14) tunçtan üretilmiş dikdörtgen biçimli bir mücevher kutusu kapağı ve kaşına kazı tekniğinde resmedilmiş karışık varlıkları zapteden soylu kahraman kompozisyonu yer alan tunç bir yüzük² 2A Mimari Tabakası'nın önemli buluntularıdır. Bunlara ek olarak, hem 2B hem de 2A mimari tabakalarında çok sayıda ele geçen kurşun sapan taneleri (Res. 19 a-b, 20 a-b) 2. Mimari Tabaka'nın genel olarak Kızılırmak Kavsî İçi ve yakın çevresindeki çağdaş merkezlerinden pek bilinmeyen türde ve değerinde küçük buluntularla karakterize soylu ve zengin yaşamına işaret etmektedir.

2. Mimari Tabaka (MÖ 425 - 200) ile birlikte yerleşimin kültür karakterinin mimari, küçük buluntu ve çanak-çömlekçilik temelinde değişmeye başladığı anlaşılmaktadır. 2B Mimari Tabakası'nda Oluz Höyük'te köklü bir mimari değişim ve yeni anlayış olduğu gözlenmektedir. Bu değişikliğin Oluz Höyük'e yerleşen Pers kökenli bir topluluk ya da zümrenin gelişi ile ilgili olmalıdır. Kızılırmak Kavsî İçi ya da daha geniş düşünüldüğünde *Kappadokia*'nın yeni siyasi oluşumunun küçük buluntular, çanak-çömlekçilik ve özellikle mimari anlayış temelinde Oluz Höyük'ü doğrudan etkilediğini göstermektedir. Bu süreçte, kronolojisini henüz detaylı olarak belirleyemediğimiz, ancak 2. Mimari Tabaka yaşamında varlığını ve etkilerini saptadığımız çok yakındaki bir sulak alanın ya da küçük bir gölün, Oluz Höyük'ün neden bir Pers zümresince yerleşim yeri olarak seçilmiş olduğu sorusunun en güçlü yanıtı olduğunu anlamaya başlamış bulunuyoruz. Perslerce Anadolu'da seçilen yerleşim alanları içinde *Daskyleion* örneğinde olduğu gibi göl kenarı ile kuş ve diğer av hayvan çeşitlerinin yaşadığı doğal ortamlar bir *paradeisos* oluşturmak amacıyla her zaman tercih edilmiştir. Bu alanların doğal güzellikleri ile av olanakları Persler için daima çekici unsurlar olmuştur. Bu nedenle Oluz Höyük bir *paradeisos* alt yapısı için *Halys*/Kızılırmak Kavsî İçi'ndeki en uygun ortamlardan birini oluşturmuş gibi görünmektedir. Oluz Höyük'ün kuşuçuğu 50 km güneyinde yer alan ve çağdaş mimari tabakalara sahip Maşat Höyük'ün ya da Alaca Höyük, Eskiyapar, Boğazköy, Alishar ve Çadır Höyük gibi benzeri yerleşmelerin tercih edilmemesinin nedeni böyle bir ortama sahip olmamalarıdır.

² Hayvanlar ile karışık varlıkları zapteden soylu kahraman kompozisyonu özellikle Akhaimenid silindiri mühürler üzerinde kullanılmış olan bir sahnedir (Kuhrt 2007: Fig.1137, 16.3a, 16.3b, 16.4).

Bu bağlamda *paradeisos* için çok uygun bir ekosisteme sahip Oluz Höyük'e 2. Mimari Tabaka'nın başlangıç sürecinde anıtsal taş döşemeli yol (Res. 21) ile ulaşılan bir malikane (Res. 22) inşa edilmiş olduğunu anlamaya başlamış bulunuyoruz. Höyüğün kuzeybatısına ve en yüksek kesimine yapılmış olduğu anlaşılan malikanenin hangi tarihte inşa edilmiş olduğu konusu aynı zamanda 2. Mimari Tabaka'nın başlangıç tarihini de belirlemektedir. Bugünkü arkeolojik veriler, malikanenin büyük olasılıkla MÖ 425 yılı civarında ya da 5 - 10 yıl öncesinde yapılmış olduğunu göstermektedir.

Arkeolojik ve tarihsel veriler bütünsel bir şekilde değerlendirildiğinde, Oluz Höyük'e yerleştiği düşünülen Pers kökenli zümrenin kimler olduğu ve nereden gelmiş olabilecekleri temel sorunlar olarak belirmektedir. MÖ 302 yılında *Amasea/Amasya*'nın başkent yapılması ile kurulan Kuzey *Kappadokia* (Pontos) Krallığı'nın hanedanı Mithradates ailesinin *Kios/Gemlik* ile bağlantısı dikkat çekicidir. Antigonos MÖ 302'de *Kios/Gemlik*'i ele geçirdikten sonra Pers tiranı Mithradates'i idam ettirmiştir. Kent, Mithradates'ten önce de Pers kökenli tiranlar tarafından uzun süre yönetilmiştir. İdam edilen tiran Mithradates ile aynı adı taşıyan oğlu Mithradates I (MÖ 302 - 266) *Pontos* bölgesine kaçarak başkenti *Amasea/Amasya* olan Kuzey *Kappadokia* (Pontos) Krallığı'nı kurmuştur. Mithradates ailesinin hızlı bir şekilde *Pontos*'ta krallık kurması düşündürücüdür. Bu bağlamda, Mithradatesler'in MÖ 360 yılı civarında *Kappadokia* Satraplığı'nın ikiye ayrılmasında ve *Kappadokia Pontika*'nın oluşumunda etkili oldukları çok büyük bir olasılıktır. Bu durum Amasya ve yakın çevresinde Mithradates hanedanına mensup ya da yakın çok sayıda Pers kökenli soylu ailenin de varlığına işaret etmektedir.

Sonuç olarak Oluz Höyük'e 2B Mimari Tabakası sürecinde yerleşmiş olan Pers zümresinin *Kappadokia Pontika* Satraplığı'nın kuruluşu ile ilişkili olduğu düşünülebilir. Bugüne değin *Gazioura/Turhal* ya da civarında olduğu düşünülen *Kappadokia Pontika*'nın siyasi yönetim merkezinin coğrafi yakınlık nedeniyle Oluz Höyük'le bağlantılı olabileceği olasılık dahilindedir. Paradeisoslar içinde satrap parklarının önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Antik kaynaklar Anadolu'dan iki önemli satrap parkından bahseder. *Sardes* yakınlarındaki Tissaphernes'in bahçelerinde, Plutarchos, akarsuların ve çayırılık alanların varlığından söz eder (*Alcibiades*, 24.7). Ksenophon, *Daskyleion*'da Pharnabazos'un sarayının parkları ve bahçeleri olan varlıklı köylerle çevrili olduğunu bildirir (*Hellenica*, IV, 1.15-16). *Daskyleion*'da ele geçmiş bazı mühür baskılarında görülen av sahneleri ile av hayvanı gruplarının paradeisosla ilgili olduğu düşünülmektedir (Kuhrt 2007: Fig.128 a-b). Bu bağlamda, Oluz Höyük'ün kuşuçuğu 80 km güneybatısında bulunan

Gazioura/Turhal'daki satrap ailesinin ya da Pers zümresinin Oluz Höyük'ü *paradeisos* ve uygun ekosistem nedeniyle bir satrap parkı ve buna bağlı olarak da alt satraplık birimi ya da merkezin yönetsel bir uzantısı olarak değerlendirilmiş olabilecekleri düşünülebilir.

Büyük İskender'in tüm Anadolu gibi *Kappadokia*'yı da ele geçirmesi ile Oluz Höyük'teki soylu ve zengin yaşamın MÖ 300'lü yıllarda sona erdiği ve yerleşmenin belli bir oranda da olsa Persli karakterini koruyarak MÖ 47'ye değin (2A ve 1. mimari tabakalar) Kuzey *Kappadokia* (Pontos) Krallığı'nın bir birimi olarak yaşamına devam ettiği anlaşılmaktadır.

Doç. Dr. Şevket Dönmez

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü

Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı

34134 - İstanbul / Türkiye

donmezsevket@gmail.com

Kaynakça

- Bulut, H.
2007 *Daskyleion'da Akhaemenid Satraplığı Sonu ve Hellenistik Dönem* (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Dönmez, Ş.
2010a “Altın İskender”, *NTV Tarih* 22: 15.
2010b “Oluz Höyük Kazısı Üçüncü Dönem (2009) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar”, *Colloquium Anatolicum IX*: 275-306.
2011 “Oluz Höyük Kazısı Dördüncü Dönem (2010) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar”, *Colloquium Anatolicum X*: 103-128.
2012 “Oluz Höyük. Karadeniz’de Persler”, *Aktüel Arkeoloji* 25: 140-145.
- Dönmez,Ş. – E.E. Naza-Dönmez
2007 “Amasya-Oluz Höyük Kazısı 2007 Dönemi Çalışmaları: İlk Sonuçlar”, *Colloquium Anatolicum VI*: 49-74.
2009 “Oluz Höyük Kazısı İkinci Dönem (2008) Çalışmaları:Değerlendirmeler ve Sonuçlar”, *Colloquium Anatolicum VIII*: 125-170.
2010a “Oluz Höyük 2007 Dönemi Çalışmaları”, Ş. Dönmez (ed.), *Amasya-Oluz Höyük. Kaşku Ülkesi'nin Önemli Kenti. 2007 ve 2008 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Ön Sonuçlar/The Principal Site of Kaşku Land. The Preliminary Reports of 2007 and 2008 Seasons General Evaluations and Results*, Ankara: 21-31.
2010b “Oluz Höyük 2008 Dönemi Çalışmaları”, Ş. Dönmez (ed.), *Amasya-Oluz Höyük. Kaşku Ülkesi'nin Önemli Kenti 2007 ve 2008 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Ön Sonuçlar/The Principal Site of Kaşku Land. The Preliminary Reports of 2007 and 2008 Seasons General Evaluations and Results*, Ankara: 33-57.
- Kalkan, H.
2008 *M.Ö. 6.-4. Yüzyıllarda Doğu Anadolu: Arkeolojik Veriler Işığında Tarihsel ve Kültürel Değerlendirme* (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Kuhrt, A.
2007 *The Persian Empire. A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, New York.
- Özgüç, T.
1971 *Demir Devrinde Kültepe ve Civarı/ Kültepe and Its Vicinity in the Iron Age*, Ankara.
- Summerer, L.
2008 “Indigenous Responses to Encounters with the Greeks in Northern Anatolia: The Reception of Architectural Terracottas in the Iron Age Settlements of the Halys Basin”, P.G. Bilde – H. Petersen (eds.), *Meetings of Cultures in the Black Sea Region. Between Conflict and Coexistence*, Aarhus: 263-286.

The 2011 Season at Oluz Höyük: New Results and Evaluations

Amasya province is located in the North-Central Anatolia and Oluz Höyük is found within the borders of Gökhöyük Agricultural Operation Management on the twenty-seventh kilometer of Amasya-Çorum highway road. Oluz Höyük lies in the fertile Geldingen plains watered by River Çekerek, an important tributary to Yeşilırmak, flowing south of the Höyük. Oluz Höyük lies 2 km northwest of Gözlek Village, about 5 km east of Toklucak (former Oluz) Village and 3 km south of Amasya-Çorum highway road. The mound measures 280 x 260 m; rises about 15 m above the plain level (478.78 m above the sea level); and thus covers an area of *ca.* 45,000 m².

The 2011 campaign at Oluz Höyük was conducted in three stages:

1st Stage – Archaeogeophysical Surveys: As constructional materials of architecture buried under the soil have different properties than the soil, geophysical surveying has found wide spread use in archaeological works. In the recent years geophysical methods are extensively used to compile information about the remains buried at archaeological sites. Equipment and software have advanced so much recently in parallel to the increasing demand for obtaining quick results for shallow depths. Asst. Prof. Dr. Fethi Ahmet Yüksel and Mehmet Şafi Yıldız carried out geomagnetic and geoelectric surveys covering an area of 7400 m². The work lasted 25 and 29 July 2011. The aim was to obtain data regarding possible building remains with their depths, extensions and locations.

2nd Stage – Archaeozoology Surveys: Vedat Onar conducted on zoological remnants from Oluz Höyük. The work lasted from 1 and 25 August 2011.

3rd Stage – Archaeological Excavations: Excavations at Oluz Höyük were conducted at Trench A.

Consequently, 9 architectural layers were detected in 2007-2010 excavations of Oluz Höyük, carried out in six trenches (A, B, C, D, E and F) in a 2500 m² field. First four layers of trenches A and B were determined to be contemporary, particularly from evaluations on coins and potsherds. Additionally, 3rd Architectural Layer of Trench C was detected to be the contemporary of the 3rd layers of trenches A and B. In this context, 0 layer

of Oluz Höyük can be dated to Medieval Age, 1st Layer to Hellenistic Period (200 BC - 47 BC), 2A Layer to Late Phase of Late Iron Age (300 BC - 200 BC), 2B Layer to Late Phase of Late Iron Age (425 BC - 300 BC), 4A Layer to Early Phase of Late Iron Age (550 BC - 500 BC) and 4B Layer to Early Phase of Late Iron Age (600 BC - 550 BC). 5th and 6th Architectural Layers, detected in Trench B, were understood to date to 7th and 8th centuries BC respectively. 7th Architectural Layer (15th and 14th centuries) and 8th Architectural Layer (13th century) belong to Late Bronze Age, i.e. Hittite Empire Period. 9th Architectural Layer dates roughly to Early Bronze Age, (4th and 3rd Millennium BC) especially evaluating potsherds and flints.



Res. 1 Hava Fotoğrafi, Güneydoğudan, Oluz Höyük



Res. 2 Hava Fotoğrafi, A Açması, Oluz Höyük



Res. 3
Arkeojeofizik Çalışmaları,
Oluz Höyük



Res. 4
Mimari Kalıntılar,
1. Mimari Tabaka,
A Açması, Oluz Höyük



Res. 5a-b Sikke, Tunç, 0 Tabakası, Oluz Höyük



Res. 6 a-b Sikke, Tunç, 1. Mimari Tabaka,
Oluz Höyük



Res. 7 a-b Sikke, Tunç, 1. Mimari Tabaka,
Oluz Höyük



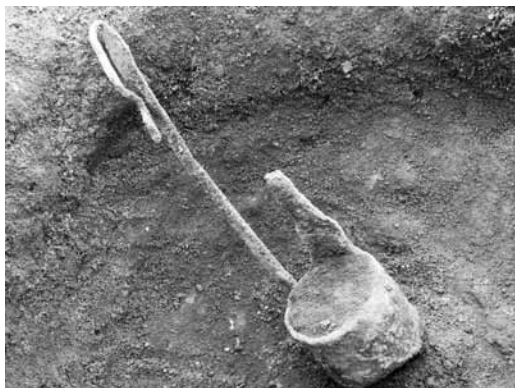
Res. 8 a-b Sikke, Tunç, 1. Mimari Tabaka,
Oluz Höyük



Res. 9
Mimari Kalıntılar,
2A Mimari Tabakası,
A Açması, Oluz Höyük



Res. 10
Mimari Kalıntılar,
2A Mimari Tabakası,
A Açması, Oluz Höyük



Res. 11 Bothros, 2A Mimari Tabakası,
A Açması, Oluz Höyük



Res. 12 a-b
Kepçe, Tunç,
2A Mimari
Tabakası,
Oluz Höyük



Res. 13 Bothros, 2A Mimari Tabakası,
A Açması, Oluz Höyük



Res. 14 a-b
Boğa Başı Biçimli Dinsel Tören Kabi,
Pt, 2A Mimari Tabakası, Oluz Höyük



Res. 15
Yavru Domuz
Kafatasları,
2A Mimari Tabakası,
A Açması, Oluz Höyük



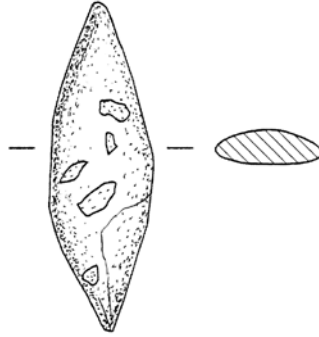
Res. 16
Kalypter, Pt,
2A Mimari Tabakası,
Oluz Höyük



Res. 17
Astragalos, Kemik,
2A Mimari Tabakası,
Oluz Höyük

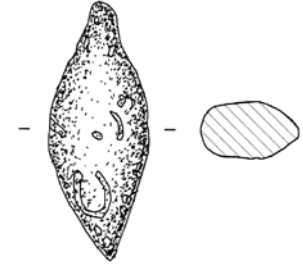


Res. 18 Fibula, Tunç, 2A Mimari
Tabakası, Oluz Höyük



OLZ-11-78

0 3 cm



OLZ-11-70

0 3 cm

Res. 19 a-b
Sapan Tanesi, Tunç,
2A Mimari Tabakası,
Oluz Höyük

Res. 20 a-b Sapan Tanesi, Tunç, 2A Mimari Tabakası,
Oluz Höyük



Res. 21
Taş Döşemeli Yol,
2B Mimari Tabakası,
A Açması,
Oluz Höyük



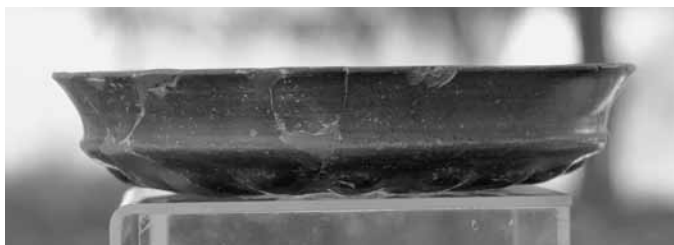
Res. 22
Malikane Yapısı
Ön Birimler,
2B Mimari Tabakası,
A Açması,
Oluz Höyük



Res. 23
Malikane Yapısı
Giriş Bölümü,
2B Mimari Tabakası,
A Açması,
Oluz Höyük



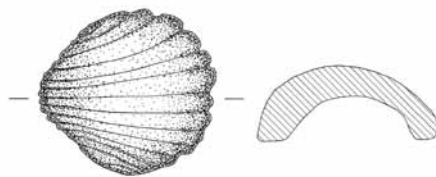
Res. 24
Malikane Yapısı
Ön Birimler,
2B Mimari Tabakası,
A Açması,
Oluz Höyük



Res. 25 a-c
Phiale, Pt,
2B Mimari Tabakası,
Oluz Höyük



Res. 26 Krater, Pt, 2B Mimari Tabakası,
Oluz Höyük



OLZ-11-295

0 3 cm

Res. 27a-b İstiridye Kabuğu Biçimli
Kozmetik Kutusu Kapağı ya
da Ağırılık, Tunç, 2B Mimari
Tabakası, Oluz Höyük



Res. 28 a-b
Basit Toprak Mezar (Sk. 62),
A Açması, Oluz Höyük



Res. 29 Küpe, Tunç, Basit
Toprak Mezar
(Sk. 62), A Açması,
Oluz Höyük



Res. 30 Küpe, Tunç, Basit
Toprak Mezar
(Sk. 62), A Açması,
Oluz Höyük



Res. 31 Fibula, Tunç, Basit
Toprak Mezar
(Sk. 62), A Açması,
Oluz Höyük



Res. 32
Mimari Kalıntılar, 4. Mimari
Tabaka, A Açması, Oluz Höyük



Res. 34
Amulet, Kemik,
4. Mimari Tabaka,
Oluz Höyük



Res. 33
Mimari Kalıntılar,
4. Mimari Tabaka,
A Açması, Oluz Höyük

İç Kuzeybatı Anadolu İlk Tunç Çağı Gözlü Süs İğneleri (*Toggle Pin*)

Erkan FİDAN

Keywords: Toggle Pin, Metal, Inland Northwestern Anatolia, Early Bronze Age, Great Caravan Route

Anahtar Kelimeler: Gözlü Süs İğnesi, Metal, İç Kuzeybatı Anadolu, İlk Tunç Çağı, Büyük Kervan Yolu

I. Giriş

Başlı olan ve başın hemen altında bir göz içeren metal iğneler uluslararası arkeoloji literatüründe, İngilizce'deki karşılığı olan *Toggle Pin* olarak isimlendirilmektedir. Bu ad ilk kez İngiliz F. Petrie tarafından Filistin'de bulunan bu tip metal iğneler için kullanılmıştır (Petrie 1906: 12). Giysilerde süsleme amaçlı kullanıldıkları düşünülen bu iğnelerin, MÖ 3. binyılda Mari'de bulunan panolardaki betimlemelerde iki parçalı kıyafetleri tutturduğu anlaşılmaktadır (Charvat 1976: Pl. 1: 1). Böylece, bu süs iğnelerinin dekoratif amaçla yapılmalarından ziyade, bunların asıl işlevinin giysileri birbirine tutturmak olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca mezarlarda bulunan bu tip iğnelerin iskeletin göğüs kısmı üzerinde ele geçirilmesi, kafeni tutturmak için de kullanılabileceğini düşündürmektedir.

Gözlü süs iğnelerinin en erken örnekleri, MÖ 3. binyıl ortalarına tarihlenen Er-Hanedanlar Dönemi'ne ait Ur kral mezarlarının zengin ölü hediyeleri ile birlikte bulunmuştur (Woolley 1934). Suriye-Filistin ve İran Bölgesi'nde de hemen hemen aynı tarihlerde ortaya çıkan gözlü süs iğnelerinin MÖ 3. binyılın ortalarından itibaren Yakınoğu'da sıkça kullanıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu bu dönemde örneğin, Filistin'de Megiddo ve Tell Hamam; Kuzey Suriye ve Mezopotamya'da Tepe Gawra (VII. tabaka), Chagar Bazar (III. tabaka), Hama (J katı), Mishrife (IV no'lu mezar), Tell As (I ve III no'lu mezar), Amuk (J evresi) ve İran'da Tepe Giyan gibi farklı coğrafyalarda

bu iğnelerin ele geçirilmesi, bunların Yakın Doğu'da süratle ne kadar geniş bir alana yayıldığı konusunda bir fikir vermektedir (Charvat 1976: 342 vd.). Dolayısıyla, Mezopotamya'nın coğrafi/kültürel anlamda ayrılmaz bir parçası olan Anadolu'nun güneydoğusunda da bu gözlü süs iğnelerinin yoğun bir şekilde görülmesi oldukça doğaldır. Ancak bu tip iğnelere MÖ 3. binyılda Orta ve Doğu Anadolu'da bugüne kadar sadece birkaç örnek ele geçirilmiştir¹. Buna karşılık, Geç İTÇ II ve Erken İTÇ III Dönemlerinde, Batı Anadolu'nun iç kesimlerinde hem mezarlarda hem de yerleşim merkezlerinde gözlü süs iğnelerinin yoğun şekilde ele geçirilmesi, şüphesiz bize geç İTÇ II Dönemi'nden itibaren ortaya çıkan Kuzey Suriye-Batı Anadolu ilişkilerinin yönü ve yoğunluğu hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu iğnelerin Anadolu'daki yayılımı (Lev. 2C), Pernicka'nın Yakın Doğu'daki kalaylı tunç eserlerin ilk ortaya çıktığı bölgeyi gösteren yayılım haritası (Pernicka 2001: Fig. 409) (Lev. 2B) ve Efe'nin Kuzey Suriye-Kilikya bölgesi ile Troya arasında ortaya çıktığını öne sürdüğü "Büyük Kervan Yolu" (Efe 2007: Fig. 17a) (Lev. 2A) ile büyük oranda uyumaktadır.

II. İç Kuzeybatı Anadolu'da Yerel Madencilik

Burada "İç Kuzeybatı Anadolu Bölgesi" ile batıda doğu Marmara kıyılarından doğuda Sivrihisar dağ sırası ve güneyde de Afyon-Altıntaş Ovalarını içine alan bölge kastedilmektedir.

İTÇ II Dönemi'nin ortalarından itibaren Kuzey Suriye ile olan ilişkiler sonucu düşünülen ve bu çalışmada tanıtılan gözlü süs iğneleri ile bazı diğer ithal metal eserlerin dışında, Geç Kalkolitik Dönem sonlarından başlayarak bakır ya da tunçtan yapılmış iğneler, baltalar ve hançerlerle karakterize olan bölgenin yerel metal eserleri içerisinde, mezarlardan bilinen altın ya da gümüş süs eşyaları da bulunmaktadır (Efe – Fidan 1996: Pl. 1-4, 6, 8). Ancak bu yerel metal eserlerin maden kaynakları tam anlamıyla anlaşılamamıştır. Söz konusu bölge içerisinde MÖ 3. binyıla tarihlenen tek maden yatağı ise Kütahya-Gümüşköy Aktepe'de galeriler kompleksi (Kaptan 1984: 140-147; Kaptan 2000: 766) olarak isimlendirilen gümüş ocağıdır (Kaptan 1990: 175-186).

Bölgede Aktepe dışında bilinen diğer maden yatakları ise şunlardır: Bursa ilinde, Koçayaylar'ın 5 km kuzeybatısında yer alan Tahtaköprü bakır maden yatağı (Pernicka *et al.* 2003: 158 vd.), aynı ilin Keleş İlçesi'ndeki bakır maden

¹ Maşathöyük'te bulunan elips başlı ve gözlü süs iğnesi için bkz. Emre 1996: 24.

yatağı (Pernicka *et al.* 2003: 157), Balıkesir İli'nde Çataldağ'ın güney kesiminde Serçeörenköy olarak adlandırılan bakır maden yatağı (Pernicka *et al.* 2003: 160), Sakarya Havzası'nın Bilecik'e yakın kesiminde yer alan İnhisar'da kalay birikintileri (Ryan 1960: 62), Bursa-Keleş Soğukpınar'daki kalay yatakları² (Kaptan 1983: 170), Eskişehir'in Mihalgazi yöresi ile Söğüt'ün Sarıcakaya ve Gölpazarı mevkiilerinde kalay yatakları (Kaptan 1983: 164-172). Ancak bunların Orta Tunç Çağı öncesinde işletilip işletilmedikleri ile ilgili bir şey söylemek şimdilik olanaksızdır.

III. Gözlü Süs İğneleri'nin Tipolojisi

Söz konusu iğneler Suriye-Filistin Bölgesi'nin karakteristik bir iğne tipidir. İç Kuzeybatı Anadolu'da bulunanlar ise gerek üslup ve gerekse bezeme olarak bunların tam benzerleri değildir. Özellikle Suriye-Kilikya Bölgesi örnekleri için oldukça tipik olan gözün yarık şeklinde açılması geleneği İç Kuzeybatı Anadolu'da bulunan iğnelerde görülmez. Bu bölgedeki iğnelere ait gözlerin büyük bir çoğunluğu düzgün bir yuvarlak oluşturacak şekilde ve daha küçük boyutta açılmıştır. Dolayısıyla İç Kuzeybatı Anadolu'daki gözlü iğnelerin -yöğun ticari/kültürel ilişkilerin ortaya çıkmasına paralel olarak Suriye-Kilikya Bölgesi'nden bir etki ile- yerel olarak üretilmiş oldukları düşünülmektedir.

Gözlü süs iğneleri, incelediğimiz bölgede esas itibariyle Eskişehir ovasındaki Demircihöyük ve yerleşmenin mezarlığı Sariket ile Yukarı Sakarya ovasındaki Küllüoba ve Eskişehir'in batı kesiminde, Bozüyük yakınlarındaki Küçükhöyük mezarlığından bilinmektedir. Ayrıca Afyon-Kaklık Mevkii mezarlarında da bu iğnelerden ele geçirilmiştir (Topbaş *et al.* 1998: Fig. 51: 121) (Lev. 1). Söz konusu bu eserlerin, analizi yapılan Sariket örneğinde olduğu gibi bakıra kalay katılarak oluşturulan tunçtan yapıldığı düşünülebilir (Pernicka 2000: Tab. 1: 2478). Ayrıca Demircihöyük'teki bir bakır iğnenin gümüş de içerdiği tespit edilmiştir (Bachmann *et al.* 1987: 22, Labor Nr. 17).

Bilindiği gibi başlı iğnelerin tipolojik ayırımı esas itibariyle baş şekillerine göre yapılmaktadır. Bu bağlamda İlk Tunç Çağı'nda Kuzeybatı Anadolu'da bulunan gözlü süs iğneleri; küre başlı, elips başlı, yuvarlak başlı, mercimek başlı ve insan (?) veya hayvan başlı olmak üzere beş ayrı tipte değerlendirilmiştir (Lev. 3). Söz konusu bölgeden bugüne kadar 26 tanesi küre başlı, 19 tanesi elips başlı, 3 tanesi yuvarlak başlı, 1 tanesi mercimek başlı ve yine 1 tanesi insan başlı (?) olmak üzere toplam 50 adet gözlü süs iğnesi yayınlanmıştır.

² Pernicka bu yatağın yeterli olmadığını düşünmektedir. Bkz. Pernicka 2000: 232 vd..

Keçiçayırı ve Sarıyar gibi delikli süs iğneleri ele geçirilen diğer merkezler ise söz konusu buluntuların tabakalardan gelmemesi sebebiyle değerlendirilmemiştir (Kökten 1953: Lev. II: 7).

Tip 1: Küre Başlı İğneler: Başlı küre şeklinde olduğundan bu tipte değerlendirilen gözlü iğnelerden İç Kuzeybatı Anadolu'da bugüne kadar ele geçirilen 26 örneğin 4 tanesi Küllüoba ve Demircihüyük'te bulunmuştur (Katalog no 1-4). Geriye kalan örnekler ise Sarıket ve Küçükhöyük mezarlarından bilinmektedir (Katalog no 5-26).

Demircihüyük'te iki örnek L-P yapı katlarından (Katalog no 1-2), Küllüoba'daki iki örnek de (Katalog no 3-4) IV C tabakasından gelmektedir. Dolayısıyla bu iğneler, İTÇ II Dönemi'nin ortalarına tarihlendirilmektedir. Mezarlardaki buluntular da yine bu dönemin ortalarına ve sonlarına tarihlendirilebilir (Katalog no 5-26).

İTÇ II Dönemi'nde Güneybatı Anadolu'da Karataş-Semayük (Bordaz 1978: 133) ve Harmanören (Özsait 1995: Res. 10 üst) mezarları ile Konya-Beyşehir Kuşluca köyündeki toplu buluntulardan (Çokbanker 1974: Res. 11) bildiğimiz bu tip iğnelerin diğer örnekleri Suriye'de Mari (Moortgat 1960: Abb. 21) ve Tell Huera (Parrot 1968: Pl. 13: 2 / M. 4424) yerleşmelerinde, Qal'at el-Mudîq (Collon *et al.* 1975: Pl. 54/1: 12 alt), Selenkahiye (van Loon 1968: 30)³, Kara Hasan (Klein 1992: Taf. 87: 13), Tell Halawa (Orthmann 1981: Taf. 62: 2, Taf. 71: 10, 11, Taf. 63: 42, 43, 46-48) ve Tell Terqa (Mount-Williams 1980: Fig. 9: 19-20) mezarlıklarında, Mezopotamya'da ise Ur yerleşmesinde (Woolley 1934: Pl. 231 T. 7c) ve Abu Salabih (Martin 1985: Fig. 144: G. 78: 4) mezarlık alanında ele geçirilmiştir. İTÇ III Dönemi'nde Tarsus'tan (Goldman 1956: Fig. 431: 231) bildiğimiz bu tipin diğer örnekleri ise Habuba Kabira (Heinrich 1973: Abb. 11: 6) ve Cagar Bazar (Mallowan 1936: Fig. 8: 10) yerleşmeleri ile Tell Halawa (Orthmann 1981: Taf. 68: 114), Tell Wreide (Orthmann – Rova 1991: Taf. 9: W 54A: 83, Taf. 17: W 66: 34; Klein 1992: Taf. 91: 12), Tell As (Mesnil du Buisson 1935: Pl. 39: T.I.6) ve Amarna (Woolley 1914: Pl. 24) mezarlıklarında bulunmuştur.

İTÇ II Dönemi ortasında ilk defa ortaya çıkıp hızlı bir şekilde yayılan başlı küre şeklindeki gözlü süs iğneler, Yakındoğu'da en çok görülen tipi oluşturur. İTÇ III Dönemi'nde de geniş bir alana yayılmış olan bu iğneler, diğer bölgelerin aksine Orta Anadolu'da MÖ 2. binyıldan önce pek görülmez (Özgüç 1955: 55 vdd.). Bu bağlamda küre başlı gözlü süs iğnelerinin Batı Anadolu'da

³ Çizim yayınlanmamıştır.

bulunduğu merkezler göz önüne alındığında, etkinin Kilikya ve Konya bölgeleri üzerinden İç Batı Anadolu'ya ulaşmış olabileceğini söyleyebiliriz.

Tip 2: Elips Başlı İğneler: Başlı elips şeklinde olan gözülü iğneler İTÇ II Dönemi'nde İç Kuzeybatı Anadolu'daki Küçükhöyük (Katalog no 28), Sariket (29-44) ve Kaklık Mevkii (Katalog no 45) mezarlıklarından bilinir. Erken İTÇ III Dönemi'ne ait tek örnek ise Küllüoba yerleşmesinde IIIA evresine tarihlenen bir çöp çukurunda bulunmuştur (Katalog no 27).

Bu tip iğneler, İTÇ II Dönemi'nde Güneybatı Anadolu'da Karataş-Semayük (Mellink 1967: Pl. 77: Fig. 22 sağ) ve Harmanören (Özsait 1995: Res. 10 alt) mezarları ile İTÇ II Dönemi'ne tarihlenmesi gerektiği düşünülen Beyşehir Kuşluca köyündeki toplu buluntular içerisinde bulunmuştur (Çokbanker 1974: Res. 11). Suriye ve Mezopotamya'da İTÇ II Dönemi ortaları ile birlikte, birçok merkezde görülmeye başlayan bu tip iğnelerin en nitelikli örnekleri Habuba Kabira (Heinrich 1969: Abb. 25), Mari (Parrot 1968: Fig. 18-M: 4425) ve Nippur (Mc Cown 1978: Pl. 59: 6) yerleşmeleri ile Tell Halawa mezarlığında (Orthmann 1981: Taf. 63: 40, 41, 44, 45) ele geçirilmiştir. Erken İTÇ III Dönemi'nde Yakınoğu'daki bazı diğer örnekleri ise Tarsus (Goldman 1956: 294, Fig. 430, 166), Mari (Heinrich 1969: Abb. 11: 19) ve Tell Hama yerleşmeleri (Fugmann 1958: Fig. 64: 3C668, Fig. 93: 3C685, Fig. 98: 3C683, Fig. 103: 3C680, 3C687, Fig. 106b: 5E809) ile Gedikli (Alkım – Alkım 1966: Fig. 36: GK205), Oylum Höyük (Tekin 1998: Lev. 4), Tell As (Mesnil de Buisson 1935: Pl. 39/T.I 5) ve Tell Wreide (Orthmann – Rova 1991: Taf. 17: W 66: 37, W 66: 38; Klein 1992: Taf. 91: 12) mezarlıklarında ele geçirilmiştir. Erken İTÇ III Dönemi'nde yayılım alanının daha da genişlediğini gördüğümüz bu tip iğneler, Batı Anadolu kıyılarında ilk defa Troya II. yerleşmede ortaya çıkar (Schmidt 1902: 246, 252, Nr. 6145, 6266); buna karşın Orta Tunç Çağı öncesinde İzmir Bölgesi'nde ve Ege Adaları'nda bu tip iğnelere bugüne kadar ele geçirilememiştir (Branigan 1974).

Bu çerçevede bu tip iğnelerin Suriye-Filistin ve Tarsus ile eş zamanlı olarak İTÇ II Dönemi'nin ortalarında İç Kuzeybatı Anadolu'da görülmeye başladığını ve Küllüoba buluntusu sayesinde de Erken İTÇ III Dönemi'nde bölgede üretiminin devam ettiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte bu iğnelerin Batı Anadolu kıyılarında en erken İTÇ III Dönemi'nde görülmeye başlaması, kıyı kesimine etkilerin İç Batı Anadolu üzerinden zamanla ulaştığı şeklinde yorumlanabilir.

Tip 3: Yuvarlak Başlı İğneler: Baş kısmı düz şekilde yükselen ancak üstten bakıldığında yuvarlak biçimde görülen gözülü süs iğneleri, yuvarlak başlı

olarak tanımlanmaktadır. İç Kuzybatı Anadolu'da sadece Küllüoba yerleşmesinden bilinen bu örnekler, İTÇ II Dönemi'nin ortasına tarihlenen IV C evresi (Katalog no 46) ile Erken İTÇ III tabakalarında bulunmuştur (Katalog no 47-48).

Yakındoğu'da örnekleri az olan yuvarlak başlı iğneler, İç Kuzybatı Anadolu'daki üslup farkını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu tipe ait yakın örnekleri karşılaştırabileceğimiz az sayıdaki iğne ise Tarsus İTÇ II yerleşmesinde (Goldman 1956: 431: 216, 217), Gedikli İTÇ II mezarlarından (Alkım – Alkım 1966: Fig. 36: GK204), Agrab yerleşmesinin İTÇ II tabakalarında (Delougaz – Lloyd 1942: AG 35: 976, AG 36: 29, 31), Tell Amarna İTÇ III mezarlarında (Prag 1974: Fig. 9: 13), Hama İTÇ III yerleşmesinde (Fugmann 1958: Fig. 98: 3C685, Fig. 106b: 6A520 üst), Katna İTÇ III tabakalarında (Mesnil du Buisson 1935: Pl. 47: 2 C) ve Tell Asmar İTÇ III yerleşmesinde (Delougaz 1967: Pl. 32: 281) bulunmuştur. Ayrıca Küllüoba örneklerinin dışında, yukarıda saydığımız diğer tüm buluntularda iğnenin göz kısmının yarık şeklinde olması, iki bölge arasındaki başka bir farkı da açıkça göstermektedir.

Tip 4: Mercimek Başlı İğneler: Bu tipin, İç Kuzybatı Anadolu'da İTÇ II Dönemi'ne tarihlenen tek örneği Sariket mezarlığında bulunmuştur (Katalog no 49). Küllüoba'da OTÇ'ye Geçiş Dönemi tabakalarında bulunan ve henüz yayınlanmamış bir örnek ise bu tipe ait iğnelerin İlk Tunç Çağı'nın sonunda da bölgedeki üretiminin devam ettiğini kanıtlar niteliktedir.

Yakındoğu'da oldukça yaygın olan bu tipe ait Güneydoğu Anadolu'daki bazı örnekler Gedikli İTÇ II tabakalarından (Alkım – Alkım 1966: Fig. 36: GK203, GK205) ve İTÇ III mezarlarından (Duru 1978: Lev. 62: 22), Tarsus İTÇ III yerleşmesinden (Goldman 1956: Fig. 431, 222, 225, 227), Titriş (Egeli 1989: Lev. 39: 179), Karkamış (Woolley 1952: Pl. 61a: 4 sol) ve Oylum Höyük İTÇ III mezarlarından (Tekin 1998: Lev. 7, 41-46) gelmektedir. Anadolu dışında Suriye'de Biblos İTÇ (Dunand 1937: Pl. 104: 5226, 5251), Ugarit (Schaeffer 1962: 14: 4), Tell Jezzin (Seyrig 1953: Pl. 12: 2, 3), Tell Halawa (Orthmann 1981: Taf. 68: 103, 107) ve Tell Wreide (Orthmann – Rova 1991: Taf. 1: W 11A:18) İTÇ III tabakalarında görülen bu tip, Mezopotamya'da ise Tepe Gawra İTÇ III Dönemi tabakalarında (Speiser 1935: Pl. 50: 8) ele geçirilmiştir.

Tip 5: İnsan (?) veya Hayvan Başlı İğneler: Gözlu süs iğneleri içinde ünik olan bir örnek Küllüoba yerleşmesinde Erken İTÇ III Dönemi'ne tarihlenen bir çöp çukuru içerisinde bulunmuştur (Katalog no 50). Kısmen korozyona

uğradığı için, baş kısmın detayları tam olarak anlaşılammamaktadır. Burada başlığı olan bir insan başı betimlenmiş olabilir. Ayrıca iğnenin baş kısmının altında dört adet, gözün altında ise iki adet yatay yiv yer alır. Bu iğne, 20 cm'lik gövde boyu ile bölgedeki en uzun *toggle-pin*'dir.

MÖ 3. binyılda Karataş-Semayük yerleşmesinde megaron tabanı üzerinden gelen bir iğnenin başı da domuz şeklinde şekillendirilmiştir (Mellink 1970: Pl. 57: 16; Warner 1994: Pl. 189: b). Bu tür hayvan başlı süs iğneleri özellikle Suriye Bölgesi için karakteristiktir (Klein 1992: Taf. 132). Ayrıca başı insan yüzü şeklinde betimlenmiş bir örnek, Gaziantep yakınlarındaki Kara Hasan höyüğünden geldiği söylenen buluntu grubu içerisinde yer alır. Burada olasılıkla höyüğün eteğindeki mezarlık alanından bulunan ve 20. yüzyılın başlarında L. Woolley tarafından yayınlanan gümüşten gözülü bir süs iğnesi bulunmuştur (Woolley 1914: Pl. 19c/1).

IV. Sonuç

Orman Fidanlığı ve Ilıpınar buluntularına dayanarak İç Kuzeybatı Anadolu'da gerçek anlamda madencilik Geç Kalkolitik Dönem'de başladığını varsayabiliriz (Roodenberg *et al.* 1990; Begamann *et al.* 1994; Ay-Efe 2001: Fig. 8). Ancak metal eser üretiminde, İlk Tunç Çağı ile birlikte önemli bir artış gözlenmektedir. İTÇ II Dönemi'nde bölgedeki birçok merkezde bakır/tunç iğne, balta ve hançerlerin yanında altın ve gümüşten süs eşyaları da bulunmuştur (Efe 2002: Fig 2, Fig 6; Efe – Fidan 2006: Fig. 1-4, 8). Bunlarla birlikte İTÇ II Dönemi'nin ortasından itibaren İç Kuzeybatı Anadolu'da görülmeye başlayan Suriye-Kilikya kökenli bazı balta tipleri, topuz başları, mızrak ucu, Suriye şişelerinin kurşundan taklit örnekleri ile bu makaleye konu olan gözülü süs iğnelerinin bölgede yoğun olarak bulunması, bu formların da bölge yerleşikleri tarafından üretilip benimsendiğini göstermektedir (Efe – Fidan 2006: Pl. 5: 7-10; Fidan 2006: Abb. 8-10). Özellikle Erken İTÇ III Dönemi ile birlikte Anadolu yarımadasında yeni yapım ve bezeme tekniklerinin kullanılması, teknolojik anlamdaki gelişimi de gözler önüne sermektedir. Ancak İç Kuzeybatı Anadolu'da Erken İTÇ III Dönemi'ne ait yerleşme ya da mezarlık kazılarının yetersiz olması, söz konusu bölgedeki gelişimin boyutlarını tüm yönleri ile görmemizi engellemektedir.

Anadolu'da bulunan gözülü süs iğneleri ile ilgili bugüne kadar yapılan araştırmalar, söz konusu iğnelerin önemine kıyasla oldukça az sayıdadır. Suriye-Filistin ve Mezopotamya'da MÖ 3. binyılın ortalarında ilk defa kullanılmaya başlayan bu iğneler, İTÇ II Dönemi'nin ortalarında önce Batı

Anadolu'nun iç kesimlerine, İTÇ III Dönemi'nde de kıyı kesimine ulaşmaktadır⁴. Ege Dünyası'nda ise bu iğneler, İlk Tunç Çağı'ndan sonra görülmeye başlar (Branigan 1974). Bu durum, söz konusu iğnelerin bölgede üretilmesini sağlayan etkilerin İlk Tunç Çağı'nın ortalarından itibaren Batı Anadolu'ya Suriye'den kara yolu ile geldiğini kanıtlamaktadır. MÖ 2. binyıl öncesinde Orta Anadolu'dan neredeyse hiç bilmediğimiz bu iğnelerin yayılımı, kalaylı bakır (tunç) eserlerin bulunduğu bölge (Pernicka 2001: Fig. 409) ve Geç İTÇ II ve Erken İTÇ III dönemlerinde T. Efe tarafından söz konusu olduğu söylenen "Büyük Kervan Yolu" (Efe 2007: 49 vdd., Fig. 17a) ile de bire bir örtüşmektedir (Lev. 2).

Sonuç olarak gözlü süs iğneleri, diğer pek çok arkeolojik veri gibi MÖ 3. binyılın ikinci yarısında Batı Anadolu ile Kuzey Suriye arasındaki ilişkilerin boyutunu göstermesi açısından önemlidir. İç Batı Anadolu üzerinden gerçekleştiğini düşündüğümüz Suriye-Kilikya ile Troya arasındaki ilişkilerin hem nitelik hem de nicelik bakımından daha iyi anlaşılabilmesi için özellikle bölgedeki Erken İTÇ III Dönemi'ne ait yerleşme ve mezarlıkların kazılması gerekmektedir. Bu kazılardan çıkacak sonuçların burada belirttiğimiz görüşleri daha da kuvvetlendireceğini düşünmekteyiz.

Yrd. Doç. Dr. Erkan Fidan

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

Arkeoloji Bölümü

Bilecik / Türkiye

erkan.fidan@bilecik.edu.tr

⁴ İzmir Bölgesi'nde yer alan Liman Tepe ve Bakla Tepe yerleşmelerinde, İTÇ III ve daha geç döneme tarihlenen delikli süs iğnelerinin dışında Ege kronolojisi ile İTÇ I, Anadolu Kronolojisi ile İTÇ II Dönemi'ne tarihlenen sadece iki iğne bulunmuştur (Bkz: Keskin 2009, 68, 197, Lev. 13).

The Early Bronze Age Toggle Pins of Inland Northwestern Anatolia

Toggle pin is a kind of headed metal pin with a hole below the head. The heads come in different forms and are often decorated with grooves. They were used not only for decorative purposes, but also for fastening clothing together. It seems they first appeared in the Northern Mesopotamia and Syria/Palestine around the middle of the 3rd millennium BC. The toggle pin quickly spread as far west as Inland Northwestern Anatolia (the area around Eskişehir-Afyon) during the second half of the EB II period. On the other hand, along the Aegean coastline, toggle pins do not appear until the late EBA.

We now have a nearly complete EBA chronology of the toggle pins in Inland Northwestern Anatolia thanks to the examples recovered in the Küllüoba and Demircihüyük excavations as well as the cemeteries of Demircihüyük-Sarıket, Bozüyük-Küçük Höyük, and Kaklık Mevkii. Küllüoba yielded seven toggle pins in total. Three of them come from the EBA II and 4 from the EBA III layers. Whereas only two toggle pins have been found at the Demircihüyük mound, 38 of them were recovered from its cemetery (Sarıket) situated 300 m to the west of the site. Some other toggle pins are also known from cemeteries Küçük Höyük and Kaklık Mevkii. Five different classes of pins have been identified in Inland Northwestern Anatolia, according to their head shapes: sphere-headed, ellipse-headed, round-headed, lentil-headed and human (?) or animal-headed. They seem most likely to have been manufactured locally in Inland Western Anatolia, since they are not exact copies of the Mesopotamian and Syro-Palestinian examples.

Before the Middle Bronze Age most toggle pins manufactured in Inland Northwestern Anatolia were made of copper or tin-bronze. The late EB II is the period in which the first use of tin-bronzes is observed in Inland Western Anatolia. Analysis of metal artifacts from Demircihüyük-Sarıket, for example, revealed many objects made of tin-bronze. Indeed, the use of tin as an alloy might well have been one of the factors that opened up this inland trade route stretching from Cilicia to the North Aegean in the west. Inland Western Anatolia -especially the northern part- is rich in copper ores. Two of the ore deposits come from Tahtaköprü and Serçenköy. The slags pulled out from the EB I layers exposed during the road construction at Tepecik Höyük

suggest that the site might have been established here due to the existence of nearby copper mines. Tin-bronze, which found its first widespread use in the Near East from the late EB II on, has become one of the main areas of interest for scholars. There are limited tin sources in Inland Northwestern Anatolia and its immediate surroundings. Although evidence is minimal, tin has been reported at Inhisar, Mihalgazi and Sarıcakaya, as well as at Gölpazarı in Söğüt near Bilecik.

We can almost certainly say that intensive trade with the Mesopotamian cultural sphere was the driving force behind important changes toward the middle of the third millennium, which mark the beginning of a new phase in the cultural development in Western Anatolia, namely the late EBA II and EB III periods. In Western Anatolia, its early influence on the material culture can be traced most clearly along this overland trade route from Cilicia to the north Aegean. The early distribution of wheel-made plain ware diagonally crossing the Anatolian peninsula constitutes one of the most convincing pieces of evidence for Turan Efe's theory of a 'Great Caravan Route' between Cilicia and the Troad and, consequently, for the origin of west Anatolian EBA cultural elements. It is hardly a coincidence that the geographical distribution of the early toggle pins and the distribution map of tin-bronzes in Western Anatolia by Pernicka indicate the same diagonal crossing. In this context, toggle pins make an important contribution to the establishment of the main communication routes and the intensity of cultural/trade relations between Mesopotamian territories and Western Anatolia in the second half of the 3rd millennium BC.

Kaynakça

- Alkım, U. B. – H. Alkım
1966 “Gedikli (Karahüyük) Kazısı Birinci Ön-Rapor”. *Belleten* 30: 1-26. / “Excavations at Gedikli (Karahüyük), First Preliminary Report”, *Belleten* 30: 27-57.
- Ay-Efe, D. Ş. M.
2001 “The Small Finds”, *The Salvage Excavations at Orman Fidanlığı. A Chalcolithic Site in Inland Northwestern Anatolia: 127-158*, TASK Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Bachmann, H. G. – K. L. Weiner
1987 “Zinnvorkommen im Sakaryatal?”, *Demircihüyük II Naturwissenschaftliche Untersuchungen: 37-42*.
- Begemann, F. – E. Pernicka – S. Schmitt-Strecker
1994 “Metal Finds from Ilıpınar and the Advent of Arsenical Copper”, *Anatolica* XX: 203-219.
- Bordaz, L. A.
1978 *The Metal Artifacts from the Bronze Age Excavations at Karataş-Semayük, Turkey and Their Significance in Anatolia, the Near East and the Aegean*, Michigan.
- Branigan, K.
1974 *Aegean Metalwork of The Early and Middle Bronze Age*, Oxford.
- Charvat, P.
1976 “The Toggle Pins and their Diffusion Throughout the Old World During the Early Bronze Age”, *Památky Archeologické* 2: 341-358, Prag.
- Collon, D. – M. Otte – A. Zaqqouq
1975 “Sondages au Flanc du Tell de Qul’at el-Mudiq 1970, 1972, 1973”, *Fouilles d’Apamée de Syrie. Miscellanea. Fasc 11*, Brüssel.
- Çokbanker, E.
1974 “Beyşehir Kuşluca Köyü Buluntuları”, *TAD* XXI-2: 31-39.
- Delougaz, P. – S. Lloyd
1942 *Pre-Sargonid Temples in the Diyala Region*, Chicago.
- Dunand, M.
1937 *Fouilles de Byblos I: 1926-193*, *Atlas, Bibliothèque et Historique*, Vol. XXIV, Paris.
1958 *Fouilles de Byblos. Tome II. 1933-1938. Texte. Etudes et Documents d’Archéologie*, Tome III, Paris.
- Duru, R.
1978 *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Gedikli-Karahöyük Kazısı Mimarlık Kalıntıları, Mezarlar ve Küçük Buluntular*, Yayınlanmamış Profesörlük Takdim Tezi, İstanbul.

- Efe, T.
1987 “New Concepts on Tarsus-Troy Relations at the Beginnings of the EB 3 Period”, XXXIV. *Uluslararası Assirioloji Kongresi*, İstanbul: 297-304.
- 2002 “The Interaction Between Cultural/Political Entities and Metal Working in Western Anatolia During the Chalcolithic and Early Bronze Ages”, *Anatolian Metal II*, Bochum: 49-66.
- 2007 “The Theories of the ‘Great Caravan Route’ between Cilicia and Troy: the Early Bronze Age III Period in Inland Western Anatolia”, *Anatolian Studies* 57: 47-64.
- Efe, T. – D. Ş. M. Ay-Efe
2001 “Küllüoba: İç Kuzeybatı Anadolu’da bir İTÇ Kenti: 1996-2000 Yılları Arasında Yapılan Kazı Çalışmalarının Genel Bir Değerlendirmesi”, *TÜBA-AR* 4: 43-78.
- Efe, T. – E. Fidan
2006 “Pre-Middle Bronze Age Metal Objects from Inland Western Anatolia: A Typological and Chronological Evaluation”, *Anatolia Antiqua* XIV: 15-43.
- Egeli, H. G.
1989 *M.Ö. 3-2. Binyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Maden İşnelere*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Emre, K.
1996 “The Early Bronze Age at Maşat Höyük”, *Essays on Ancient Anatolia and Syria in the Second and Third Millennium B.C.*, Wiesbaden: 1-29.
- Esin, U.
1969 *Kuantitatif Spektral Analiz Yardımıyla Anadolu’da Başlangıcından Assur Kolonileri Çağına Kadar Bakır ve Tunç Madenciliği*, İstanbul.
- Fidan, E.
2006 “Waffen aus Metall von ihren Anfängen bis zum Ende der Frühen Bronzezeit aus dem inneren Westanatolien”, *CollAn* V: 91-106.
- Fugmann, E.
1958 *Hama, Fouilles et Recherches 1931-1938 II/1, L’Architecture des Périodes Pre-Hellénistiques*, Kopenhagen.
- Goldmann, H.
1956 *Excavations at Gözlükule-Tarsus II: From the Neolithic through the Bronze Age*, Princeton.
- Gürkan, G. – J. Seeher
1991 “Die Frühbronzezeitliche Nekropole von Küçükhöyük bei Bozüyük”, *Istanbulur Mitteilungen* 41: 39-90.
- Heinrich, E.
1969 “Bericht über die von der Deutschen Orient-Gesellschaft mit Mitteln der Stiftung Volkswagenwerk im Euphrattal bei Aleppo begonnenen archäologischen Untersuchungen, erstattet von Mitgliedern der Expedition”, *MDOG* 101: 27-67.

- 1973 “Vierter vorläufiger Bericht über von der Deutschen Orient Gesellschaft mit Mitteln der Stiftung Volkswagenwerk in Habuba Kabira und in Mumbaqaat unternommenen archäologischen Untersuchungen, erstattet von Mitgliedern der Mission”, *MDOG* 105: 5-68.
- Kampschulte, I. – W. Orthmann
1984 “Ausgrabungen bei Tawi 1975 und 1978”, *Gräber des 3. Jahrtausends in syrischen Euphrattal* 1, Bonn.
- Kaptan, E.
1983 “Türkiye Madencilik Tarihi İçinde Kalayın Önemi ve Kökeni”, *Maden Tetkik Arama Dergisi* 95-96: 164-172.
- 1984 “Türkiye Madencilik Tarihine ait Kütahya-Gümüşköy ve Yöresini Kapsayan Buluntular”, *Maden Tetkik Arama Dergisi* 97-98: 140-147.
- 1990 “Türkiye Madencilik Tarihine Ait Buluntular”, *Maden Tetkik Arama Dergisi* 111: 175-186.
- 1995 “Tin and Ancient Tin Mining in Turkey”, *Anatolica* XXI: 197-203.
- 2000 “Eski Anadolu Madenciliğine ait Buluntular”, *Cumhuriyetin 75. Yıldönümü Yerbilimleri ve Madencilik Kongresi (II)*: 763-769.
- Keskin, L.
2009 *İzmir Bölgesi Maden İşçiliği: Başlangıcından M.Ö. II. Binyıl Sonuna kadar Madeni Eser Üretimi ve Ticareti*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Klein, H.
1992 *Untersuchung zur Typologie bronzzeitlicher Nadeln in Mesopotamien und Syrien* (Schriften zur vorderasiatischen Archäologie 4), Saarbrücken.
- Kökten, K.
1953 “1952 yılında yaptığım Tarih Öncesi Araştırmaları Hakkında”, *DTCFD* 11/ 2-4: 177-209.
- Mackay, E.
1929 “A Sumerian Palace and the –A- Cemetery at Kish, Mesopotamia. Part II”, *Field Museum of Natural History Anthropology, Memoirs*. Vol. I. Nr. 2, Chicago.
- Mallowan, M. E. L.
1936 “The Excavations at Tell Chagar Bazar”, *Iraq* 3: 1-86.
- Martin, R.
1985 *Abu Salabikh Excavations*, Volume 2, Graves 1 to 99, Hertford.
- Mellink, M. J.
1967 “Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı”, *American Journal of Archaeology* 71: 247-258.
- 1970 “Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia, 1969”, *American Journal of Archaeology* 74: 245-253.

- Mesnil du Buisson, C.
1935 *Le Site Archeologique de Mishrifé-Qatna*, Paris.
- Monchambert, J.
1985 "Mashnaqa 1985. Rapport Preliminaire sur la 1^{re} Campagne de Fouilles", *Syria* LXIII: 219-250.
- Moorey, P. R. S.
1971 *Catalogue of the Ancient Persian Bronzes in the Ashmolean Museum*, Oxford.
- Moortgat, A.
1960 *Tell Chuera in Nordost-Syrien: Vorläufiger Bericht über die Grabung 1958*, Wissenschaftliche Abhandlungen der Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen 14, Köln-Opladen.
- Mount-Williams, L.
1980 *Terqa. Object Typology of the Third Season: The Third and Second Millennia*, Malibu.
- Müller-Karpe, M.
1994 *Anatolisches Metallhandwerk*, Neumünster.
- Obladen-Kauder, J.
1996 "Kleinfunde aus Metall", *Demircihüyük IV*: 313-314.
- Orthmann, W.
1966 "Kleinere Untersuchungen in Anatolien", *Achiv für Orientforschung*, XXI: 174-177.
1981 *Halawa 1977-1979* (Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 37), Bonn.
- Orthmann, W. – E. Rova
1991 "Gräberfelder im Syrischen Euphrattal, II. Ausgrabungen in Wreide", *Schriften zur vorderasiatischen Archäologie* 2, Saarbrücken: 71-179.
- Özdoğan, M.
2002 "The Bronze Age in Thrace in Relation to the Emergence of Complex Societies in Anatolia and in the Aegean", *Anatolian Metal* II: 67-76.
- Özgüç, T.
1955 "Kültepe Hafriyatı 1954 Ib Katı Eserleri", *Belleten* 19/79: 55-63.
- Özsait, M.
1995 "1993 Yılı Harmanören Mezarlık Kazısı", *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı* II: 153-174.
- Pernicka, E.
2000 "Zusammensetzung der Früh- und Mittelbronzezeitlichen Metallfunde aus der Nekropole von Demircihöyük-Sarıket", J. Seeher (ed.), *Die Bronzezeitliche Nekropole von Demircihöyük-Sarıket*: 232-237.
2001 "Metalle machen Epoche-Bronze, Eisen und Silber", *Troia, Traum und Wirklichkeit*: 369-372.

- Pernicka, E. – C. Eibner – Ö. Öztunalı – G. A. Wagner
2003 “Early Bronze Age Metallurgy in the North-East Aegean”, *Troia and the Troad*: 143-172.
- Petrie, W.
1906 *Hyksos and Israelite Cities*, London.
- Prag, K.
1974 “The Intermediate Early-Middle Bronze Age: An Interpretation of the Evidence from Transjordan, Syria and Lebanon”, *Levant* VI: 69-116.
- Roodenberg, J. – L. Thissen – H. Buitenhuis
1990 “Preliminary Report on the Archaeological Investigations at Ilıpınar in the N W Anatolia”, *Anatolica* XVI: 61-144.
- Ryan, C. W.
1960 *A Guide to the Known Minerals of Turkey*, Ankara.
- Schaeffer, C. F. A.
1962 *Ugaritica* IV, Paris.
- Schmidt, H.
1902 *Heinrich Schliemann's Sammlung Trojanischer Altertümer*, Berlin.
- Seeher, J.
2000 *Die Bronzezeitliche Nekropole von Demircihüyük-Sarıket*, Istanbuler Forschungen, 44, Tübingen.
- Seyrig, H.
1953 “Antiquités Syriennes, Statuettes trouvées dans les montagnes du Liban”, *Syria* XXX: 25-50.
- Speiser, A.
1935 *Excavations at Tepe Gawra I*, Philadelphia.
- Starr, R.
1937 *Nuzi II, Plates and Planes*, Cambridge.
- Tekin, H.
1998 *Oylum Höyük Buluntularının Işığı Altında Erken Tunç Çağı'nda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Madeni Eserleri*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Thureau-Dangin, M. F. – M. Dunand
1936 *Til Barsip, Texte und Album*, Paris.
- Topbaş, A. – T. Efe – A. İlaşlı
1998 “Salvage Excavations of the Afyon Archaeological Museum, Part II: The Settlement of Karaoğlan Mevkii and the Early Bronze Age Cemetery of Kaklık Mevkii”, *Anatolia Antiqua* VI: 21-94.
- von Loon, M.
1968 “First Results of the 1967 Excavations at Tell Selenkahiye”, *AAAS* 18: 21-32.

- Warner, J. L.
1994 *Elmalı-Karataş II, The Early Bronze Age Village of Karataş*. Bryn Mawr.
- Woolley, L.
1914 "Hittite Burial Customs", *Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology* 1: 22-109.
- 1934 *Ur Excavations II*, London.
- 1952 *Carchemish. The Excavations in the Inner Town*. Report on the Excavations at Jerablus on behalf of the British Museum III, Oxford.
- Yakar, J.
2000 *Ethnoarchaeology of Anatolia. Rural Socio-Economy in the Bronze and Iron Ages*, Emery and Yass Publication in Archaeology, Jerusalem.

Katalog

Küre Başlı İğneler

Katalog no: 1 U: 6.6 cm

Demircihüyük - Ana evre III - İTÇ II

Arsenikli bakır-gümüş

(Bachmann *et al.* 1987: 22: Labor Nr. 17).

Obladen-Kauder 1996: Taf. 156: 3.

Katalog no: 2 U: 4.5 cm

Demircihüyük İTÇ II

Bakır/tunç

Obladen-Kauder 1996: Taf. 156: 5.

Katalog no: 3 U: 9 cm

Küllüoba - IV C evresi - İTÇ II

Bakır/tunç

Efe - Fidan 2006: Pl. 7/13

Katalog no: 4 U: 9.1 cm

Küllüoba - Z 21.138 - IV C evresi - İTÇ II

Bakır/tunç

Katalog no: 5 U: 11.8 cm

Küçükhöyük - 108 no'lu mezar - İTÇ II

Bakır/tunç

Gürkan - Seeher 1991: Abb. 22: 5, Taf. 15: 4.

Katalog no: 6 U: 9 cm

Küçükhöyük - 52 no'lu mezar - İTÇ II

Bakır/Tunç

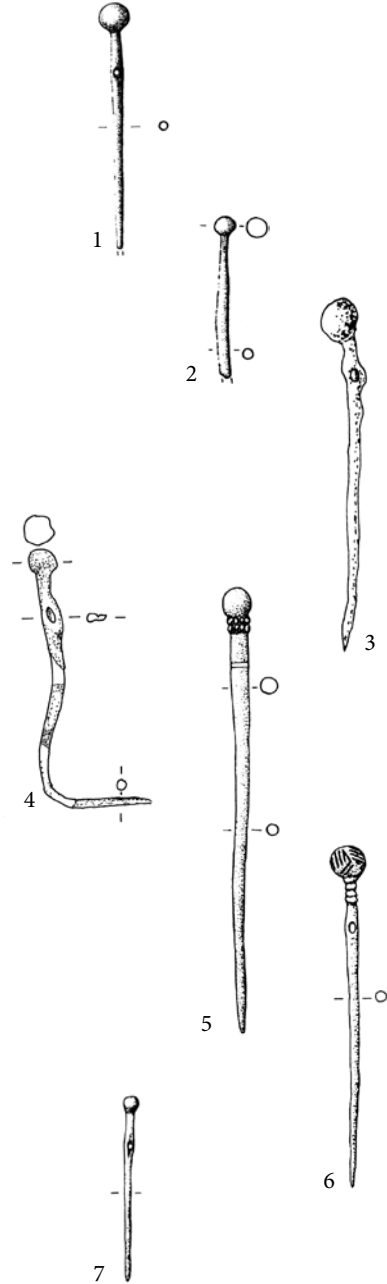
Gürkan - Seeher 1991: Abb. 22: 2, Taf. 15: 2.

Katalog no: 7 U: 5 cm

Sarıket - 93 no'lu mezar - İTÇ II

Bakır/tunç

Sarıket - Seeher 2000: Abb. 22: G. 93 b.



Katalog no: 8 U: 5.4 cm
Sarıket - 141 no'lu mezar - İTÇ II
Bakır/tunç
Seeher 2000: Abb. 25: G. 141 d.

Katalog no: 9 U: 5.5 cm
Sarıket - 552 no'lu mezar - İTÇ II
Bakır/tunç
Seeher 2000: Abb. 52: G. 552 b.

Katalog no: 10 U: 7.2 cm
Sarıket - 230 no'lu mezar - İTÇ II
Bakır/tunç
Seeher 2000: Abb. 31: G. 230 c.

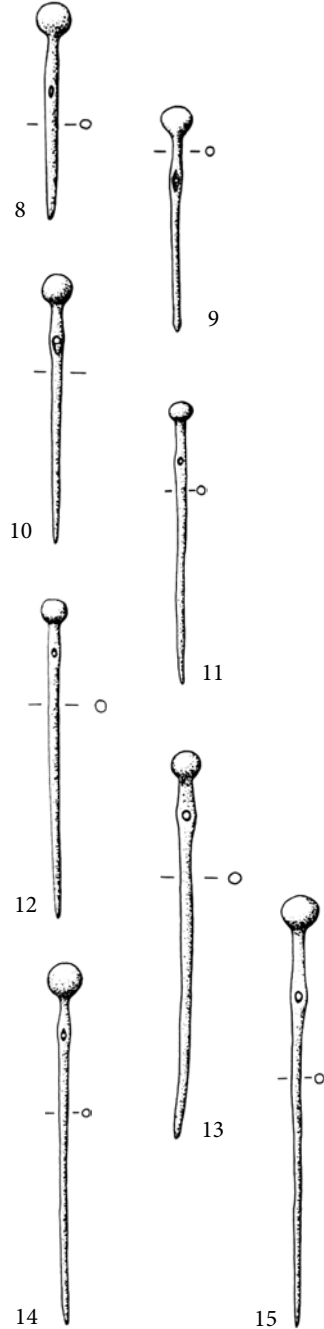
Katalog no: 11 U: 7.4 cm
Sarıket - 487 no'lu mezar - İTÇ II
Bakır/tunç
Seeher 2000: Abb. 48: G. 487.

Katalog no: 12 U: 8.4 cm
Sarıket - 62 no'lu mezar - İTÇ II
Bakır/tunç
Seeher 2000: Abb. 19: G. 62 b.

Katalog no: 13 U: 10.2 cm
Sarıket - 233 no'lu mezar - İTÇ II
Bakır/tunç
Seeher 2000: Abb. 32: G. 233 b.

Katalog no: 14 U: 9.6 cm
Sarıket - 295 no'lu mezar - İTÇ II
Bakır/tunç
Seeher 2000: Abb. 36: G. 295 h.

Katalog no: 15 U: 11.4 cm
Sarıket - 405 no'lu mezar - İTÇ II
Bakır/tunç
Seeher 2000: Abb. 45: G. 405 c.



Katalog no: 16 U: 11.8 cm

Sarıket - İTÇ II

Bakır/tunç

Seeher 2000: Abb. 55: 19.

Katalog no: 17 U: 11.2 cm

Sarıket - 326 no'lu mezar - İTÇ II

Bakır/tunç

Seeher 2000: Abb. 40: G. 326 f.

Katalog no: 18 U: 12.8 cm

Sarıket - 389 no'lu mezar - İTÇ II

Bakır/tunç

Seeher 2000: Abb. 44: G. 389.

Katalog no: 19 U: 13.6 cm

Sarıket - 250 no'lu mezar - İTÇ II

Bakır/tunç

Seeher 2000: Abb. 33: G. 250 a.

Katalog no: 20 U: 8.4 cm

Sarıket - 509 no'lu mezar - İTÇ II

Bakır/tunç

Seeher 2000: Abb. 50: G. 509 c.

Katalog no: 21 U: 11.2 cm

Sarıket - 305 no'lu mezar - İTÇ II

Bakır/tunç

Seeher 2000: Abb. 37: G. 305 h.

Katalog no: 22 U: 12.8 cm

Sarıket - 105 no'lu mezar - İTÇ II

Bakır/tunç

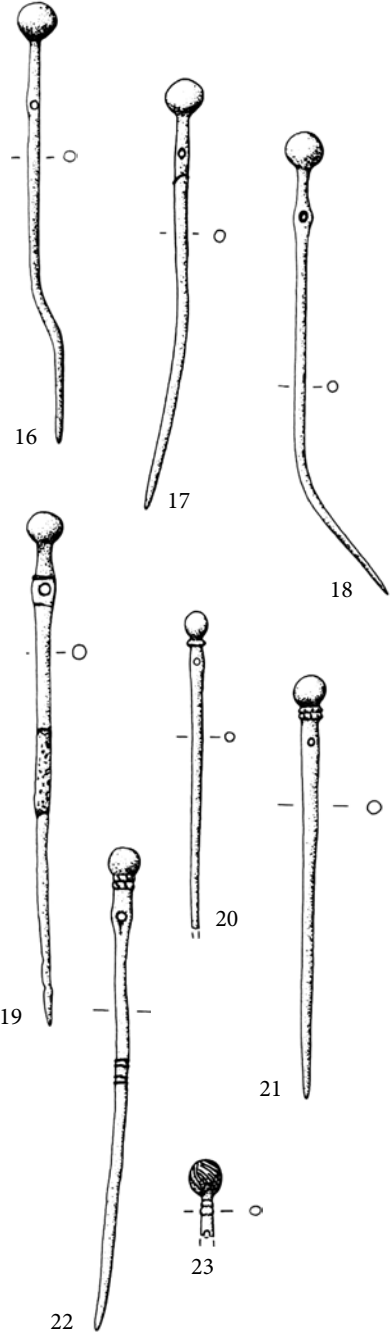
Seeher 2000: Abb. 23: G. 105 b.

Katalog no: 23 U: 1.8 cm

Sarıket - 326 no'lu mezar - İTÇ II

Bakır/tunç

Seeher 2000: Abb. 40: G. 326 f.



Katalog no: 24 U: 10.6 cm
Sarıket - 441 no'lu mezar - İTÇ II
Bakır/tunç
Seeher 2000: Abb. 46: G. 441 c.

Katalog no: 25 U: 11.6 cm
Sarıket - 21 no'lu mezar - İTÇ II
Bakır/tunç
Seeher 2000: Abb. 17: G.21 b; Taf. 19:14.

Katalog no: 26 U: 13.6 cm
Sarıket - 108 no'lu mezar - İTÇ II
Bakır/tunç
Seeher 2000: Abb. 24: G. 108 b.

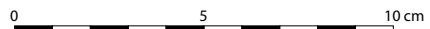
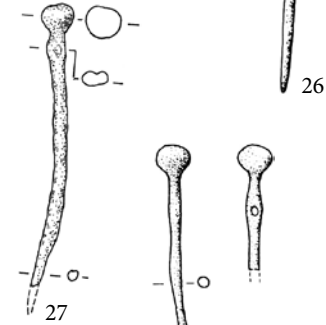
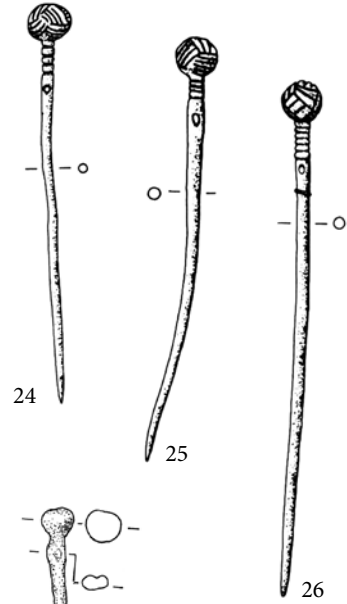
Elips Başlı İğneler

Katalog no: 27 U: 7.7 cm
Küllüoba - Z 21.78 - Erken İTÇ III
Bakır/tunç

Katalog no: 28 U: 9.7 cm
Küçükhöyük - 50 no'lu mezar - İTÇ II
Bakır/tunç
Gürkan - Seeher 1991: Abb. 22: 4, Taf. 15: 3.

Katalog no: 29 U: 2.2 cm
Sarıket - 448 no'lu mezar - İTÇ II
Bakır/tunç
Seeher 2000: Abb. 47: G. 448 b.

Katalog no: 30 U: 3.8 cm
Sarıket - 523 no'lu mezar - İTÇ II
Bakır/tunç
Seeher 2000: Abb. 51: G. 523.



Katalog no: 31 U: 7.8 cm

Sarıket - 70 no'lu mezar - İTÇ II

Bakır/tunç

Seeher 2000: Abb. 20: G. 70 c.

Katalog no: 32 U: 8 cm

Sarıket - 300 no'lu mezar - İTÇ II

Bakır/tunç

Seeher 2000: Abb. 37: G. 300 a.

Katalog no: 33 U: 8.1 cm

Sarıket - 398 no'lu mezar - İTÇ II

Bakır/tunç

Seeher 2000: Abb. 44: G. 398 a.

Katalog no: 34 U: 8.2 cm

Sarıket - 53 no'lu mezar - İTÇ II

Bakır/tunç

Seeher 2000: Abb. 18: G. 53 b.

Katalog no: 35 U: 9 cm

Sarıket - 7 no'lu mezar - İTÇ II

Bakır/tunç

Seeher 2000: Abb. 17: G.7 b.

Katalog no: 36 U: 9.8 cm

Sarıket - 504 no'lu mezar - İTÇ II

Bakır/tunç

Seeher 2000: Abb. 50: G. 504 b.

Katalog no: 37 U: 11 cm

Sarıket - 521 no'lu mezar - İTÇ II

Bakır/tunç

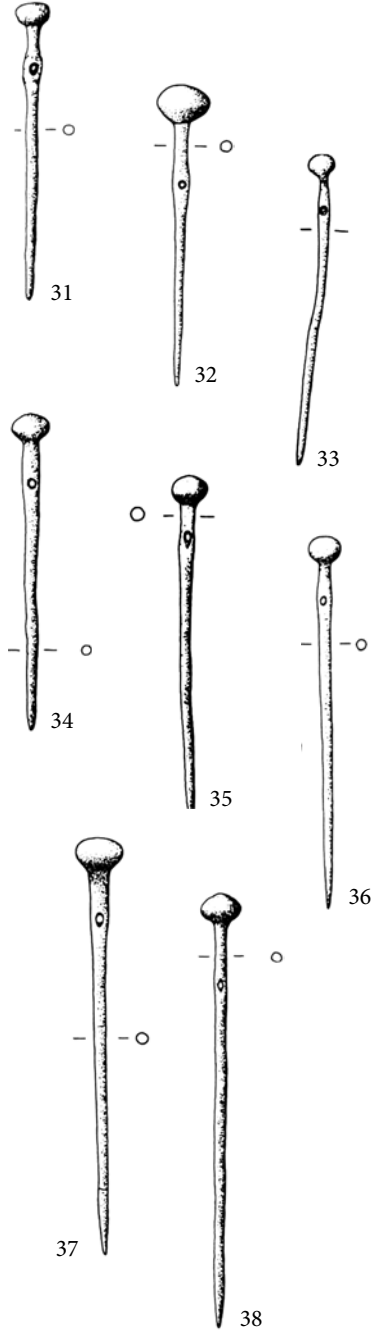
Seeher 2000: Abb. 51: G. 521 a.

Katalog no: 38 U: 11.2 cm

Sarıket - 88 no'lu mezar - İTÇ II

Bakır/tunç

Seeher 2000: Abb. 21: G. 88 c.



0 5 10 cm

Katalog no: 39 U: 12.8 cm
Sarıket - 583 no'lu mezar - İTÇ II
Bakır/tunç
Seeher 2000: Abb. 53: G. 583 e.

Katalog no: 40 U: 12.8 cm
Sarıket - 100 no'lu mezar - İTÇ II
Bakır/tunç
Seeher 2000: Abb. 23: G. 100 b.

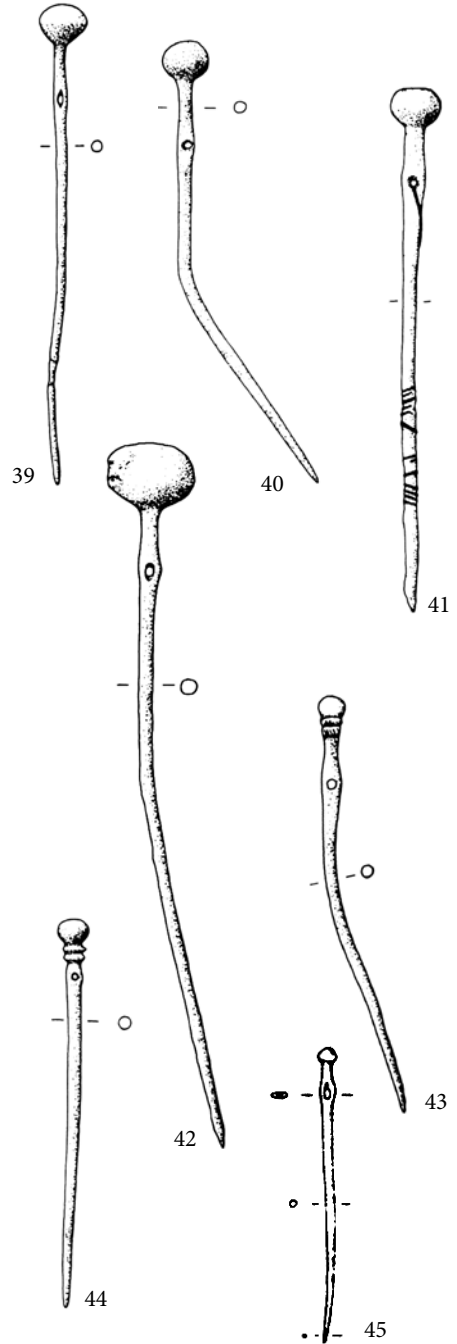
Katalog no: 41 U: 14 cm
Sarıket - 38 no'lu mezar - İTÇ II
Bakır/tunç
Seeher 2000: Abb. 18: G. 38 a.

Katalog no: 42 U: 19 cm
Sarıket - 376 no'lu mezar - İTÇ II
Tunç (Pernicka 2000, Tab. 1: 2478).
Seeher 2000: Abb. 43: G. 376 c.

Katalog no: 43 U: 10.8 cm
Sarıket - 286 no'lu mezar - İTÇ II
Bakır/tunç
Seeher 2000: Abb. 35: G. 286 b.

Katalog no: 44 U: 10.2 cm
Sarıket - 103 no'lu mezar - İTÇ II
Bakır/tunç
Seeher 2000: Abb. 23: G. 103 a.

Katalog no: 45 U: 7.8 cm
Kaklık Mevkii - 8. no.lu mezar - İTÇ II
Bakır/tunç
Topbaş *et al.* 1998: Fig. 51: 121.



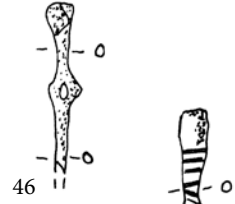
Yuvarlak Başlı İğneler

Katalog no: 46 U: 4.4 cm

Küllüoba AB 20.40 – IV C evresi - İTÇ II

Bakır/tunç

Efe 2002b: Fig. 8: 4.



Katalog no: 47 U: 3.8 cm

Küllüoba AD 19.63- Erken İTÇ III

Bakır/tunç

Efe 2002b: Fig. 8: 3.

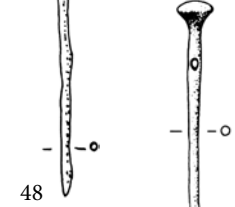


Katalog no: 48 U: 10 cm

Küllüoba AD 18.200 – III C - Erken İTÇ III

Bakır/tunç

Efe 2002b: Fig. 8: 5.



Mercimek Başlı İğneler

Katalog no: 49 U: 10.6 cm

Sarıket - 455 no'lu mezar - İTÇ II

Bakır/tunç

Seeher 2000: Abb. 47: G. 455 c.



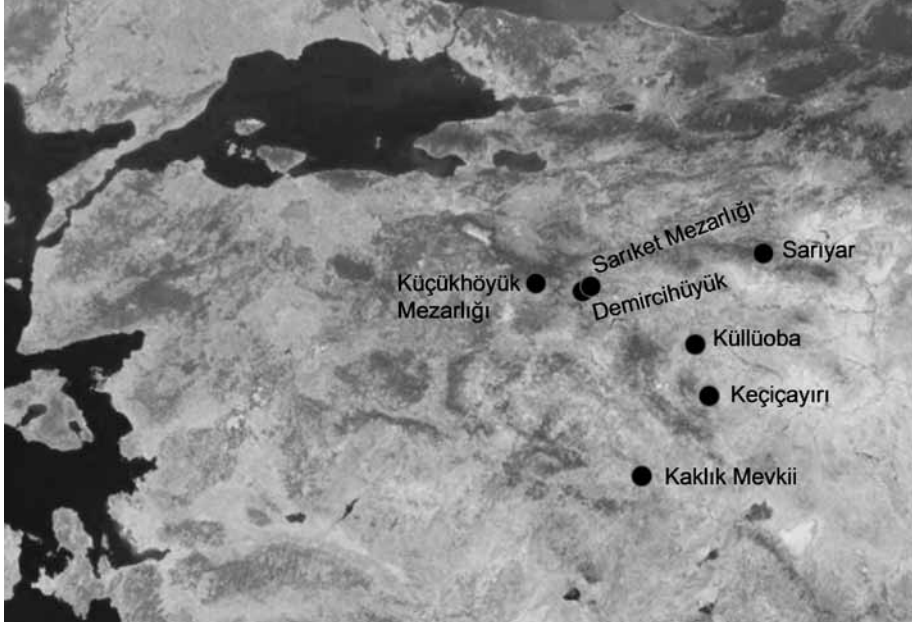
İnsan (?) veya Hayvan Başlı İğneler

Katalog no: 50 U: 20 cm

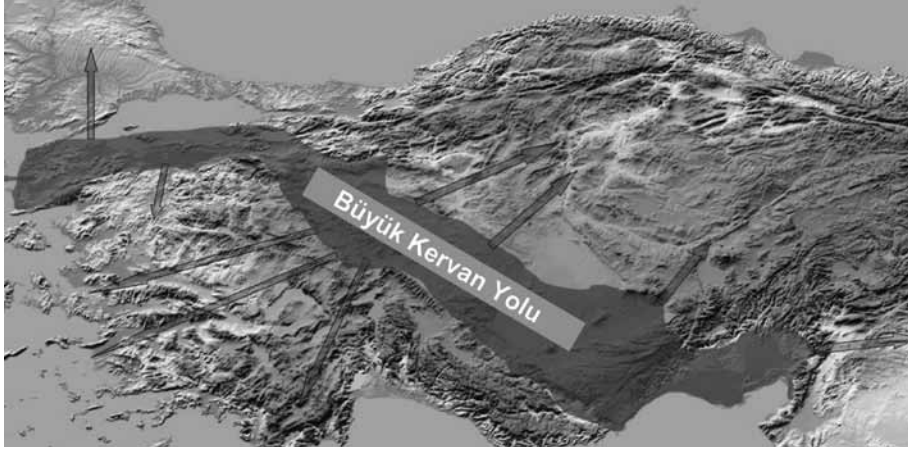
Küllüoba – AC 26.156 – III A Evresi - Erken İTÇ III

Bakır/tunç

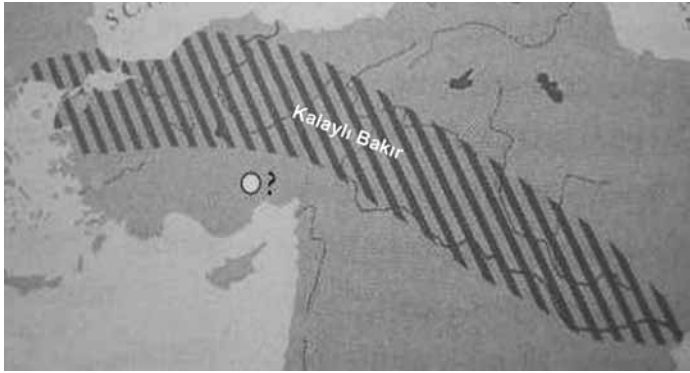




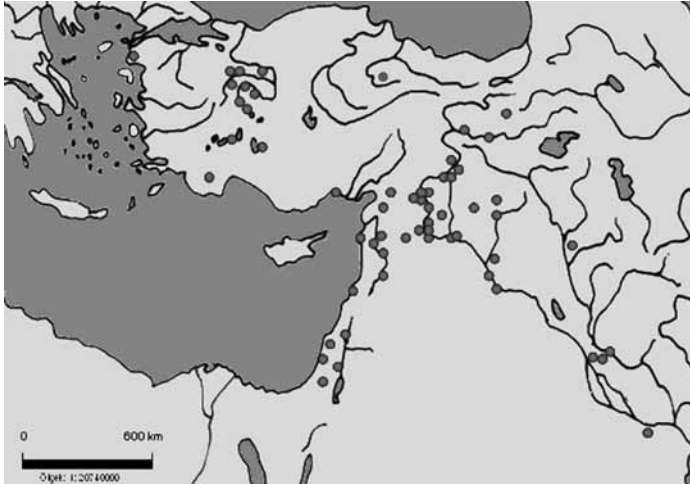
Levha 1 İç Kuzeybatı Anadolu'da gözlü süs iğnelerinin bulunduğu İTÇ merkezleri.



A



B




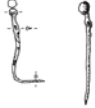



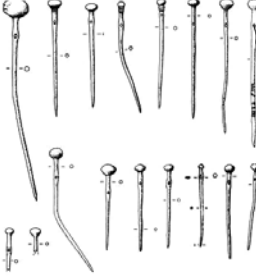





C

Levha 2

A: Büyük Kervan Yolu'nu gösteren harita (Efe 2007: Fig. 17a).

B: Kalaylı bakır (tunç) eserlerin İTÇ'de Yakınoğu'daki yayılımı (Pernicka 2001: Fig. 409).

C: Gözlü süs iğnelerinin İTÇ'de Yakınoğu'daki dağılımı.

	Yerleşmeler		Mezarlıklar		
	Demircihöyük	Küllüoba	Sarket	Küçükhöyük	Kaklık Mevkii
Küre Başlı					
Elips Başlı					
Yuvarlak Başlı					
Mercimek Başlı					
İnsan Başlı (?)					

Levha 3 İç Kuzeybatı Anadolu'da İTÇ'de bulunan gözlü süs iğnelerinin tipoloji tablosu.

1985'ten Günümüze İstanbul Üniversitesi Prehistorya Laboratuvarı Koleksiyonuna Eklenen Sürtmetaş Alet Endüstrisi Buluntuları Üzerine Değerlendirme

Emre GÜLDOĞAN

Keywords: İstanbul University, Prehistory Laboratory, Ground Stone Industry, Archaeology, Collection

Anahtar Kelimeler: İstanbul Üniversitesi, Prehistorya Laboratuvarı, Sürtmetaş Endüstrisi, Arkeoloji, Koleksiyon

Arkeolojide Bilgi Aktarımı

Arkeolojiyi, geçmişten günümüze kadar gelebilmeyi başarmış maddi kültür kalıntılarını inceleyerek bunları değerlendiren, yorumlayan bilim dalı olarak tanımlamak mümkündür. Maddi kültür kalıntıları başlığı altında toplanan buluntuları teknolojilerine göre ayırabildiğimiz gibi, mimari açıdan, ekonomik açıdan, yerleşim mantığı açısından, ritüel, statü, kült ve inanç açılarından da sınıflandırılması mümkündür. Bu genel bakış açısının yanı sıra özellikle son yıllarda arkeoloji ile birlikte arkeolojiye yardımcı birtakım bilim dallarının da etkisiyle yeni açılımlar ortaya çıkmıştır. Bu yeni açılımlar arasında kuramsal, etnografik, arkeometrik, çevresel, etnoarkeolojik yöntemler aktif olarak arkeoloji ile birlikte değerlendirilmekte ve son yıllarda bu konular üzerine çalışmalar artmaktadır. Bütün bu süreç içerisindeki değişimler arkeoloji bilimine yeni çalışma alanları ve uzmanlıklar kazandırsa da buluntular üzerinde yapılan çalışmaların önemi ve etkisi azalmamış, yukarıda kısaca tanımını verildiği üzere arkeologların kültürler, dönemler ve bölgeler üzerinde yaptıkları yorumlarda kazı ve yüzey araştırmalarında elde ettikleri buluntular hâlâ esas alınmaktadır. Bu bağlamda kazı ve yüzey araştırmalarında elde edilen tüm maddi kültür kalıntılarının belgelenmesi, fotoğraflanması, tanımlanması oldukça önem arz etmektedir. Öyle ki buluntunun ortaya çıkartılması

kadar onun daha sonraki nesillere aktarımında doğru bir bilgi kaynağı haline gelmesi aşamasında konunun uzmanı olan bilim insanının yapacağı çalışma en az o buluntunun kazı veya yüzey araştırmasında bulunması kadar titiz bir çalışmayı gerektirmektedir.

Bilgi, kelime anlamı olarak öğrenme, araştırma ve gözlem yoluyla elde edilen bir kavram olduğundan bu bilginin doğruluğunun sınanması ve geliştirilmesi kadar arşivlenmesi ya da bilgiyi veren kaynağın korunması da aynı derecede önemlidir. Arkeolojik kazı ve yüzey araştırmalarında bulunan maddi kültür kalıntıları için yukarıda sözü edilen bilginin aktarımı ve arşivlenmesi konusunda farklı yöntemler uygulanmaktadır. Tarihsel ve arkeolojik değeri olan eserler özel veya devlet müzelerinde değerlendirilmekteyken; “etüdlük” olarak adlandırılan ve bilimsel çalışmalar için ayrılan eserler laboratuvarlarda korunmakta ve çalışılmaktadır.

Arkeoloji laboratuvarları diğer bilim dallarında çalışılan laboratuvarlar ile benzer özellikler göstermesi yanında farklı özellikler de barındırmaktadır. Arkeoloji laboratuvarlarını meydana getiren ana öğeleri, kazı ve yüzey araştırmalarından getirilen buluntular oluşturmaktadır. Taşınabilir özellikte olan ve etüdlük olarak ayrılan her tür buluntu bu laboratuvarlarda çalışılmak üzere kullanılmaktadır. Bu çalışmalar tek bir hammadde teknolojisinin detaylı çalışması üzerine olabileceği gibi farklı teknolojilerin karşılaştırılması suretiyle de olabilir. Teknolojik çalışmalar yanında tipolojik, istatistiksel ve deneysel çalışmalarda yine arkeoloji laboratuvarlarında gerçekleştirilebilen çalışmalar arasında yer almaktadır. Bütün bu çalışmaların sonucunda üzerinde çalışılan buluntuların zamana karşı korunmasını sağlamakta yapılan çalışma kadar önemli bir diğer aşamayı oluşturmaktadır. Buradaki amaç, daha sonraki yıllarda söz konusu buluntuları yeni gelişen bilgi ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda tekrardan değerlendirme olanağını yaratmak, bilim insanlarının verileri sınamasını kolaylaştırmak ve kültür tarihi açısından önem arz eden arkeolojik verinin gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamaktır.

İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı, Prof. Dr. Halet Çambel ve Prof. Dr. Kurt Bittel tarafından 1950 yılında o dönem ki adıyla “Prehistorya Kürsüsü” olarak kurulduğundan beri; ülkemizin tarihöncesi kültürlerinin ortaya çıkarılması için önemli projelere imza atmış ve halen atmaya da devam etmektedir. Kuruluşundan itibaren Prehistorya Anabilim Dalı, yalnızca arazi çalışmalarıyla değil, gerek kendi arazi projelerinden gerekse dünyanın çeşitli kazı alanlarından elde edilen buluntulardan oluşturulan ve bunların değerlendirilmesi ve yorumlanması açısından da her geçen yıl zenginleşen ve uluslararası alanda da tanınan bir laboratuvara sahiptir. Prehistorya Anabilim

Dalı Laboratuvarı'nda bulunan koleksiyon yalnızca bilim insanları için değil aynı zamanda anabilim dalı bünyesinde yetişen öğrencilerin gelişimlerine katkı sağlamaktadır. Lisans eğitimi dışında yüksek lisans ve doktora eğitimi yapan öğrencilerin de bu malzemeler üzerinde çalışabilmeleri mümkündür. Laboratuvar içerisinde yontma taş ve çanak çömlek koleksiyonu başta olmak üzere küçük buluntu, kemik, bitkisel kalıntı, maden eserlerden oluşan çeşitli bölgelerden gelen buluntular yer almaktadır. Sürtmetaş koleksiyonu da yukarıda sözü edilen diğer öğelerle birlikte laboratuvar envanterinde kayıtlı olan örneklerden meydana gelmiştir.

Prehistorya Anabilim Dalı Sürtmetaş Alet Koleksiyonu

Sürtmetaş alet endüstrisi buluntularının, ilk olarak Üst Paleolitik Dönemden itibaren kullanılmaya başlandığını ve günümüze kadar teknolojik olarak çok ufak değişimlerle halen kullanılan bir alet endüstrisi olduğunu bilmekteyiz (Güldoğan 2002: 83). Buna karşın uzun yıllar kazılarda tespit edilen bu alet endüstrisine ait buluntular ne yazık ki göz ardı edilmiş ve özellikle yerleşimin sosyo-kültürel yapısının ve beslenme ekonomisinin anlaşılmasında oldukça önemli rol oynadığını bildiğimiz bu alet endüstrisi buluntularından elde edilebilecek birçok bilgi zaman içerisinde yok olup gitmiştir.

Bu sürecin etkileri ve bu malzeme grubuyla ilgili yapılan çalışmaların azlığı doğal olarak Prehistorya Laboratuvarında yer alan sürtmetaş koleksiyonunu da doğrudan etkilemiş ve özellikle 2000'li yıllara kadar diğer teknolojik buluntularla karşılaştırıldığında sürtmetaş koleksiyonu daha az örnekle temsil edilen bir durum göstermiştir. Hatta İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı bünyesinde geçmişte sürtmetaş alet endüstrisi ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında biri lisans tezi diğer ikisi yüksek lisans tezi olarak yapılmış üç adet tez (Ayhan 1999; Baykal 1980; Güldoğan 2002) ile bir adet kazı raporu bulunmaktadır (Davis 1982). Bu yayınların dışında İstanbul Üniversitesi Prehistorya Laboratuvarında koleksiyonu envanterlerine 1984 yılına kadar girilmiş olan sürtmetaş aletler ile ilgili bir adet yüksek lisans tezi de mevcuttur (Altaş 1984).

Yıllar içerisinde sürtmetaş alet endüstrisi ile ilgili çalışma yöntemleri de değişmiştir. Sürtmetaş alet endüstrisinde en çok kullanılan yöntem biçimsel özellikler (tipolojik) ve yapımlı özellikleri (teknolojik yöntem) olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yöntemlerin yanı sıra sayısal veriler (matematiksel) ve deneysel yöntemlerde kullanılan diğer uygulamaları oluşturmaktadır (Güldoğan 2011: 42). Bu başlıca yöntemlerin yanında son yıllarda özellikle

etnoarkeolojik çalışmalarda meydana gelen yeni açılımlar sürtmetaş buluntular üzerinde de bu yönde araştırmalar yapılmasına olanak sağlamıştır.

Prehistorya Laboratuvarı koleksiyonunda yer alan ve yüksek lisans tezine konu olan buluntularda tipolojik ve teknolojik yöntemler uygulanarak değerlendirilmiştir. 1985 yılına kadar toplam 94 adet sürtmetaş alet laboratuvar envanterlerine eklenmiş olup bunların 68 adedi yassı balta, 8 adedi sap delikli balta, 1 adedi balyoz, 4 adedi topuz başı, 1 adedi biley taşı, 2 adedi açkı taşı, 4 adedi gerdançe, 1'i vurgu taşı, 1'i çekiç taşı olmak üzere 4 adedi ise ayrışık olarak adlandırılmıştır (Altaş 1984: 77).

1985 yılından itibaren sürtmetaş koleksiyonuna eklenen buluntu sayısı yüksek lisans tezine konu olan buluntu sayısından ve alet türü açısından çok daha fazladır. Bu buluntulardan bir kısmı daha önceki yıllarda kazı projeleri çerçevesinde çalışılan malzemelerden oluşmaktadır. Bazı buluntularla ilgili hazırlanan yayınların da baskıda olduğu belirtilmelidir¹. Söz konusu bu buluntular dışında kalan ve laboratuvar koleksiyonunda yer alan toplam 58 adet buluntu bu makalenin konusunu oluşturacaktır. Eldeki malzemenin değerlendirilme aşamasında uygulanan ilk yöntem biçimsel özelliklerine göre buluntuların ayrılması işlemi olmuştur. Bu çalışma sırasında ilk olarak işlevsel özelliklerine göre ayrılan buluntuların alet tiplerine göre ayrımı gerçekleştirilmiştir. Bu ilk ayrıma göre eldeki buluntuların ana işlev grupları ve alet tiplerine bakılacak olursa:

<u>Öğütücüler</u>	<u>Eziciler</u>	<u>Kesiciler</u>	<u>Diğer Aletler</u>
Alt Öğütme Taşı	Havan	Yassı balta	Taş kap
Üst Öğütme Taşı	Havaneli		İşlenmiş taş
	El taşı		Biley taşı
	Ezgi taşı		Açkı taşı
	Vurgu taşı		Delikli taş
	Çekiç taşı		Ağırlık taşı
	Tokaç		Ayak

olduğu belirlenmiştir (Grafik 1-2).

Görüldüğü üzere sürtmetaş alet endüstrisinin ana grupları olan öğütücüler, eziciler, kesiciler ve diğer aletler olarak adlandırılan grupların hepsine

¹ Baskıda, E. Güldoğan, "Hocaçeşme Yerleşimi Taş Kapları"; E. Güldoğan, "Hocaçeşme Sürtmetaş Endüstrisi Buluntuları".

ait örnekler laboratuvar koleksiyonu içerisinde yer almaktadır. Tabii ki bu gruplara dahil olan tüm alet tiplerine ait her örneğin olmadığı durumu da göz önüne almak gerekir. Çoğunlukla magmatik kökenli kayalardan üretilen öğütücü aletlerin yapımında çökel kayalar ve metamorfik kayalar da kullanılmaktadır. Öğütücüler grubuna dahil olan alt ve üst öğütme taşlarında kullanım üstteki taşın alttaki taşın üzerine konulan tahılı veya boyayı baskı ile öğütmesi işlemine dayanmaktadır (Güldoğan 2003: 419). Öğütme taşlarının özellikle yerleşimde mekân içlerinde ocak veya ateş yakılan çukurların yakınlarında konumlandırıldıkları bununla birlikte günlük hayat içerisinde önemli bir yer tuttıkları son yıllarda yapılan çalışmalarla ortaya çıkartılmıştır. Prehistorya Laboratuvarında yer alan sürtmetaş koleksiyonu içerisinde 11 adet öğütücü alet bulunmaktadır. Bu aletlerden 9 adedini alt öğütme taşı, 2 adedini ise üst öğütme taşı oluşturmaktadır (Res. 1-2).

Eziciler grubuna dahil olan aletler ise laboratuvar koleksiyonunda en yoğun karşılaşılan ikinci grubu oluşturmaktadır. Bu aletler taşınabilir özellik gösteren ve tahıl, kökler ve boya ezme işleminde kullanılan aletlerdir. Öğütücü aletlerde olduğu gibi magmatik kayalar ile birlikte çökel kayalar ezici aletlerin yapımında sıklıkla kullanılan hammaddelerdir. Bu grubu oluşturan aletlerden havan ve havaneli birlikte kullanılan aletlerdir. Havanlar, büyük boyutlarda olabilen kullanım yüzeyi olarak ortalarında kesitleri genelde “U” şekilli olan aletlerdir. Havanlar ile birlikte kullanılan havaneleri ise, kullanım yüzeyine göre tek veya iki kutuplu olarak adlandırılan uzayan şekilli kenarları elle tutmaya uygun biçimde tasarlanmış aletlerdir (Güldoğan 2003: 422-423). El taşlarına gelince tek elle kullanıma uygun şekilde tasarlanmış olan el taşları işlev olarak vurma ve ezme işlerinde kullanılan aletlerdir. Bu aletlerde havanelerinde olduğu gibi elle tutmaya uygun biçimde işlenmişlerdir. Ezgi taşları, el taşlarından farklı olarak iki elle kullanım için tasarlanmıştır. Ezgi taşları da üst öğütme taşları gibi sürtme işlerinde kullanılabildiği gibi ezme işlerinde de kullanılan aletlerdir.

Bir diğer ezici alet olan vurgu taşları birden çok kullanım yüzeyine sahip olabilen vurgu taşları da el taşları gibi tek elle tutularak kullanılan aletlerdir (Wright 1992: 70). Çekiç taşları da vurgu taşları gibi vurma işleri için kullanılan ve birden çok kullanım yüzeyi olan aletlerdir. Çekiç taşları daha çok çökel kayalardan yapılan aletlerdir. Prehistorya Laboratuvarı koleksiyonunda yer alan ve tokaç olarak tanımladığımız alet geniş iki yüzeyli kullanım alanına sahip olan ve her iki yüzeyinin de düzleştirildiği bir alettir. Sap olarak tasarlanan kısım diğer ezici aletlerde olduğu gibi elle tutmaya uygundur. Laboratuvar koleksiyonundaki ezici aletlerin sayısal verilerine bakıldığında

2 adet havan, 5 adet havaneli, 5 adet el taşı, 3 adet ezgi taşı, 1 adet vurgu taşı, 2 adet çekiç taşı ve 1 adet tokaç olduğu görülmektedir (Res. 3-10).

Kesici aletlere ait sadece yassı baltalar koleksiyonda mevcuttur. Ahşap işçiliğinde kullanılan bu tip aletler tahtadan, kemikten veya boynuzdan saplara takılarak yapılacak işin niteliğine göre kullanılmaktaydı. Hammadde olarak serpantin, gabro gibi ofiyolit grubu hammaddelerin çoğunlukla kullanıldığı bu aletlerde en önemli özellik cilalama işinin yapılması ve bu işlemin varlığı ve yokluğu parça üzerinde kullanım izlerinin görülmesi, üretim ve yeniden şekillendirmeyi etkilemiştir (Güldoğan 2008: 523; Kanchev 1978: 46; Wright 1992: 71). Prehistorya Laboratuvarı koleksiyonun da yer alan yassı baltalar incelendiğinde bunların alet yapımına başlanmasının ardından kabaca işlendikten sonra tamamlanmadan bırakıldıkları görülmektedir. Bu şekilde yarım bırakılmış 4 adet yassı balta örneği bulunmaktadır.

Prehistorya Laboratuvarında bulunan ve en büyük grubu, diğer aletler olarak adlandırdığımız aletler meydana getirmektedir. Bunlar içerisinde en fazla buluntu işlenmiş taşlardan oluşur. Bu buluntular, herhangi bir sürtme taş alet yapılmak üzere tasarlanmış olan hammaddenin istenilen alet yapımı tamamlanmadan bırakılması suretiyle oluşan, ne tam bir alet özelliği gösteren ne de kaba bırakılan örneklerden meydana gelir. Bu tip taşlar üzerindeki yapım işlemi tam olarak bitirilemediği için biçimsel bir değerlendirme yapmak zordur (Güldoğan 2008: 525). Laboratuvar koleksiyonunda 13 adet buluntu bu işlenmiş taş olarak değerlendirilmiştir (Res. 11).

Taş kaplar bir diğer buluntu grubunu meydana getirmektedir. Sürtme tekniği dışında oyma ve cilalama işlemlerinin de yapıldığı taş kaplarda, saklamadepolama işleri için kullanım söz konusu olabildiği gibi statü amaçlı kullanım da bilinmektedir. Bazı taş kap örneklerinin üzerinde bezeme yapılabildiği gibi bazılarının üzerinde pürüzsüz bir parlaklık görülebilir. Küresel, "U" şekilli, oluklu, minyatür, ayaklı, tamamlanmamış kenarlı ve tabanlı örneklerin form olarak kullanıldığı bilinmektedir. Laboratuvar koleksiyonunda 4 adet taş kap örneği incelendiğinde özenli işçilik gösteren örnekler rastlanmaktadır (Res. 12). Buluntularda küresel form kullanıldığı orta kısımlarının oyularak derinleştiği görülür (Güldoğan 2008: 524; Wright 1992: 75).

Açkı ve biley taşları da koleksiyon içerisinde yer alan buluntular arasındadır. Bu taşlar su kenarında bulunan, suyun aşındırması sonucu yuvarlak ve pürüzsüz bir yüzeye sahip olan ve bu özellikleri sebebiyle parlatma, biley veya düzeltme işleminde kullanılan aletlerdir (Güldoğan 2002: 56). Yapılan çalışma sırasında laboratuvar koleksiyonunda 2 adet biley taşı ve 1 adet açkı taşı ile karşılaşılmıştır (Res. 13-14).

Diğer aletler grubuna giren delikli taş, ağırlık taşı ve ayak olarak adlandırığımız buluntulara bakacak olursak; bu buluntulardan delikli taşlar 2 adet olup, yuvarlak biçimli taşların ortasına delik açılması suretiyle hazırlanan ve bu şekilde kullanılan taşlardır (Res. 15). Bu taşların ortasındaki delikler havan örneğinden farklı olarak düzgün olarak alt ve üst yüzeyi birleştirecek biçimde açılmıştır. Bu taşlara benzer özellik gösteren ve ağırlık taşı olarak değerlendirdiğimiz buluntu ise yine yuvarlak biçimli ancak delikli taşlara oranla daha küçük boyutlarda, ortasında yine düzgün bir deliği bulunan gözenekli yapısı olan bir buluntudur. Ayaklı bir kaba ait olduğunu söyleyebileceğimiz buluntu da ise, ayak kısımlarının büyük kısmı kırık haldedir. Ayağın bağlı olduğu zemin düz durumdadır ve özenli bir işçilik göze çarpmaktadır.

Değerlendirme

Zaman içerisindeki gelişimi ve zenginliği göz önüne alındığında İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı Laboratuvarı koleksiyonu, bilim insanları ve dünyası için önemli bir işlev üstlenmektedir. Her sezon yenilenen arkeolojik kazı ve yüzey araştırmalarından gelen maddi kültür kalıntılarının iyi korunduğu, depolandığı ve değerlendirildiği bir ortam yaratması yanında bu kalıntıların bilgiye dönüştürülmesi aşamasında da önemli katkılar sağlamaktadır. Hem ulusal hem de uluslararası bilim insanları söz konusu laboratuvarında her yıl özellikle deneysel çalışmalar başta olmak üzere arkeolojik malzemeleri çalışmak için ziyaretlerde bulunmaktadırlar. Aynı zamanda lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencileri için teorik bilginin uygulamalı olarak sınılanabildiği bir ortam yaratılmaktadır.

Bu makalenin konusunu da oluşturan sürtmetaş aletlerin son yıllarda özellikle elde edildiği kültürün sosyo-kültürel yapısının anlaşılmasında önemli bir rol üstlendiği yapılan çalışmalar sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu alet endüstrisi buluntularının daha çok tahılların öğütülmesi ve dövülmesi işlerinde kullanıldığı görüşü, özellikle yapılan sistemli çalışmaların ardından değişmiş ve sürtmetaş aletlerin birçok farklı işlev için tasarlanmış bir alet endüstrisi olduğu durumu ortaya çıkmıştır. Bu sebeple aletlerin günlük aktiviteler içerisindeki ayrımı işlevsel olarak kullanıldıkları duruma göre yapılmaktadır. Bu ayrım neticesinde ana gruplar olarak öğütücüler, eziciler, kesiciler ve diğer aletler olarak ayrılan buluntular kendi içerisinde alet türlerine göre alt gruplar oluşturmaktadır. Buluntuların değerlendirilmesi aşamasında arazide görsel belgeleme, çizim, mimari içerisindeki konumlandırma ve hammadde araştırması ile ilgili çalışmalar, söz konusu buluntunun bulunduğu yerde yapılan ön çalışmaları oluşturmaktadır. Bu ön çalışma ardından ikinci aşama

laboratuvar ortamında gerçekleştirilen işlevsel tanımlama, fotoğraf, çizim, ölçüm, ve deneysel çalışmalarla desteklenmektedir. Bu bağlamda İstanbul Üniversitesi Prehistorya Laboratuvarı koleksiyonunda yer alan sürtmetaş alet endüstrisi buluntuları üzerinde yaptığımız çalışma önem arz etmektedir. Ülkemizde bu alet endüstrisi üzerinde deneysel çalışma koşulları henüz tam olarak yapılamamasına karşın, yukarıda sözü edilen diğer çalışmalar yapılabilmektedir.

Özellikle 1984 yılında yapılan bir yüksek lisans tezinin konusu, laboratuvar koleksiyonunda bulunan sürtmetaş alet endüstrisi buluntuları hakkındadır. Bu yüksek lisans tezinin ardından laboratuvar koleksiyonuna kazı ve yüzey araştırmaları sonucu gelen örnekler yanında tanımlanamadığı için bazı kişiler tarafından getirilen ve laboratuvara bırakılan bir takım buluntularda yıllar içerisinde yeni buluntu koleksiyonu oluşturmuştur.

Laboratuvar koleksiyonundaki sürtmetaş alet endüstrisi buluntuları ele alınmış ve 1985 yılına kadar yapılan çalışmaların ardından koleksiyona eklenen toplam 58 adet buluntunun değerlendirilmesi gerçekleştirilmiştir. Sürtmetaş alet endüstrisi ile ilgili sınırlı sayıda yapılan çalışmalar sebebiyle oldukça az buluntuyla temsil edilen bu endüstri örneklerinin en büyük grubunu diğer aletler olarak adlandırdığımız aletler oluşturmaktadır. 7 farklı türde alet ile temsil edilen bu grubu oluşturan buluntuların sayısı 24'tür. İkinci en büyük grubu ezici aletler oluşturur ve bu alet grubu da 7 farklı alet türü ile temsil edilen bu gruba ait buluntular 19 adettir. Öğütücüler grubuna dahil 11 adet buluntu laboratuvar koleksiyonunda temsil edilir. Kesici aletlerden yassı baltalar 4 adet bulunmaktadır.

Makale kapsamında bu buluntu topluluğu ile ilgili olarak biçimsel ve sayısal veriler anlatılmış seçilmiş bazı buluntuların görselleri kullanılmıştır. Bundan sonraki yıllarda da laboratuvar koleksiyonuna diğer alet endüstrilerine ait buluntular ekleneceği gibi yeni sürtmetaş alet endüstrisi buluntuları ekleneceği gerçeği kaçınılmazdır. Özellikle bu alet endüstrisiyle ilgili yapılacak çalışmaların sayısının artmasıyla sürtmetaş buluntuların İstanbul Üniversitesi Prehistorya Laboratuvarı koleksiyonundaki temsil oranının da artacağını düşünmekteyiz.

Dr. Emre Güldoğan
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Prehistorya Anabilim Dalı
34134 Laleli-İstanbul / Türkiye
emrguld@yahoo.com

1985 to the Present Day on the Ground Stone Industry Finds that is Added to the Collection of Istanbul University Prehistory Laboratory Assessment

Assemblages of ground stone industry have a variety of tool types and shapes. Recently researchers have focused particularly on, the find spots, role and function of the ground stone tools.

Evaluation of production properties are currently in use, besides the shape properties in the research methods. Researches on this subject are conducted in the laboratory, as well as on the field. Also, the experimental researches are frequently used in the research methods of ground stone tools.

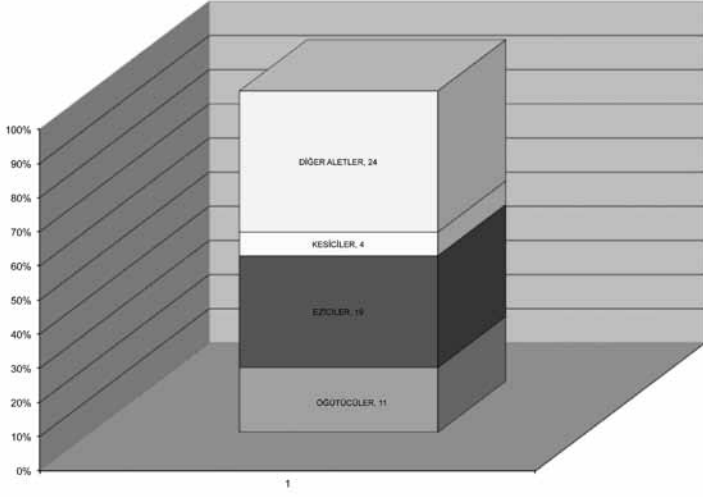
As the unstudied assemblages from excavations have grown in number through many years, it is now difficult to preserve them. Some ground stone assemblages, that have been subjected to limited researches, are exhibited in the museums or kept in their depots. Some other study assemblages either from ongoing or past excavations, on the other hand, are preserved in university laboratories. The Prehistory Laboratory at the Prehistory Department of Istanbul University is one such example.

It has a remarkably rich collection with chipped stone tools, pottery and small findings related to ground stones. It is also an active research center, where national and international researchers share their ideas and studies and whose collection expands every year with the addition of new finds.

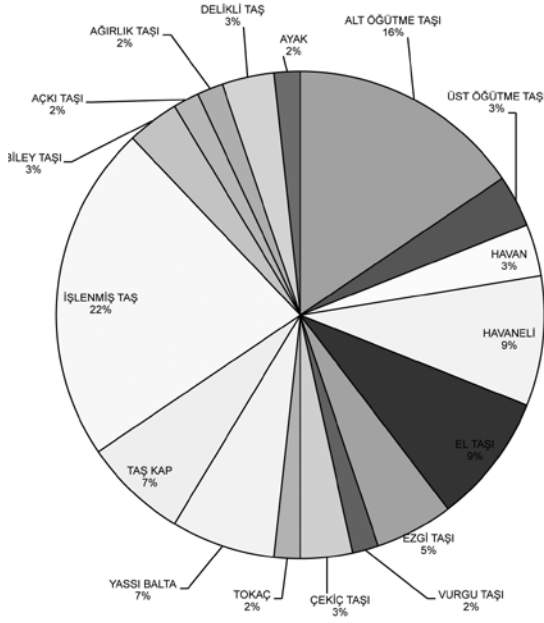
The ground stone assemblages existed in the collection of Prehistory Laboratory, since its establishments. The assemblages until 1985 in the laboratory, have been studied as the subject of a master thesis. This paper discuss the assemblages in the collection from 1985 to present, focusing on tool types, functional characteristics and statistical results.

Kaynakça

- Altaş, F.
1984 *Prehistorya Koleksiyonundaki Sürtmetaş Buluntu Topluluğu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Ayhan, A.
1999 *Tepecik Sürtmetaş Buluntu Topluluğu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Prehistorya Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Baykal, L. A.
1980 *Demircihöyük Sürtmetaş Buluntu Topluluğu*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul.
- Davis, M.
1982 “Çayönü Ground Stone”, R. J. Braidwood – L. S. Braidwood (eds.), *Prehistoric Village Archaeology in South Eastern Turkey*, *BAR Int. S.* 138: 73-168.
- Güldoğan, E.
2002 *Aşıklı Höyük Sürtmetaş Endüstrisi ve Sorunları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- 2003 “Aşıklı Höyük Sürtmetaş Endüstrisi Buluntularından Bir Grup: Öğütücüler-Eziciler”, M. Özdoğan – H. Hauptmann – N. Başgelen (eds.), *Ufuk Esin’e Armağan Köyden Kente Yakındoğu’da İlk Yerleşimler*, İstanbul: 415-428.
- 2008 “Aşıklı Höyük Sürtmetaş Endüstrisi Kesiciler ve Diğer Araç, Silah ve Aletler Grubu”, İ. Delemen – S. Çokay-Kepece – A. Özdzibay – Ö. Turak (eds.), *Haluk Abbasoğlu’na Armağan EUERGETES*, İstanbul: 521-531.
- 2011 “Aşıklı Höyük Sürtmetaş Buluntu Topluluğu”, *TÜBA-AR* 14: 41-58.
- Kanchev, K.
1978 “Microwear Studies of Weapons and Tools from the Chalcolithic Necropolis at the City of Varna”, *Studia Praehistorica* 1-2: 46-49.
- Wright, K.
1992 “A Classification System for Ground Stone Tools from the Prehistoric Levant”, *Paleorient* 18.2: 53-81.



Grafik 1 Prehistorya Laboratuvarı koleksiyonunu oluşturan sürtmetaş endüstri buluntularının işlevsel gruplarına göre dağılımı



Grafik 2 Alet tiplerine göre laboratuvar koleksiyonundaki sürtmetaş buluntular



Res. 1 Prehistorya Laboratuvarı koleksiyonunda bulunan bir üst öğütme taşı örneği (Prehistorya Müzesi arşivi)



Res. 2 Öğütücüler grubundan bir üst öğütme taşı (Prehistorya Müzesi arşivi)



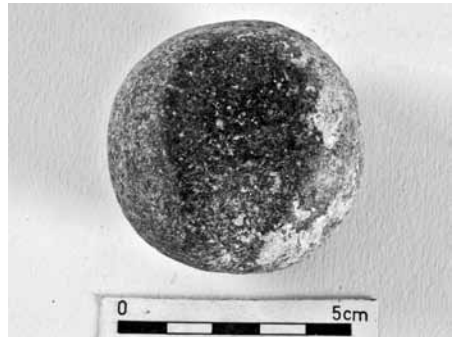
Res. 3 Eziciler grubuna dahil olan havanlardan bir örnek (Prehistorya Müzesi arşivi)



Res. 4 Tek kutuplu bir havaneli (Prehistorya Müzesi arşivi)



Res. 5 Mermerden yapılmış tüm halde bir havaneli (Prehistorya Müzesi arşivi)



Res. 6 Kullanım yüzeyi oldukça belirgin oval biçimli bir el taşı (Prehistorya Müzesi arşivi)



Res. 7 Dörtgen biçimli bir el taşı örneği
(Prehistorya Müzesi arşivi)



Res. 8 Eziciler grubundan vurgu taşlarına bir örnek
(Prehistorya Müzesi arşivi)



Res. 9 Tokaç (Prehistorya Müzesi arşivi)



Res. 10 Çok yüzeyle bir çekiç taşı
(Prehistorya Müzesi arşivi)



Res. 11 Prehistorya Laboratuvarı koleksiyonunda yer alan ve en yoğun grubu oluşturan işlenmiş taşlara bir örnek
(Prehistorya Müzesi arşivi)



Res. 12 Küçük boyutlu bir taş kap
(Prehistorya Müzesi arşivi)



Res. 13 *Birden çok kullanım yüzeyine sahip olan biley taşı (Prehistorya Müzesi arşivi)*



Res. 14 *İki kullanım yüzeyine sahip bir açkı taşı parçası (Prehistorya Müzesi arşivi)*



Res. 15 *Delikli taşlara bir örnek (Prehistorya Müzesi arşivi)*

Excavations at the Mound of Van Fortress - 2011*

Erkan KONYAR – İsmail AYMAN – Can AVCI – Davut YİĞİTPAŞA
Bülent GENÇ – Rıza Gürler AKGÜN

Keywords: Tuspa/Van Fortress Mound, Urartu Mimarisi, Ortaçağ Mezarlığı, İlk Tunç Çağı Buluntuları, Urartu Buluntuları

Anahtar Kelimeler: Tuşpa/Van Kalesi Höyüğü, Urartian Architecture, Medieval Cemetery, Early Bronze Age Finds, Urartian Finds

Van Fortress or Tuspa was the capital city of the Urartians, the founders of the Urartian Kingdom centered in the Lake Van Basin between the ninth and the sixth centuries BC. It rises on the eastern shore of Lake Van on a conglomerate rocky outcrop, measuring approximately 1250 m in length and 70-80 m in width (Fig. 1). Every corner of this outcrop was utilized by the Urartian architects. Here the royal rock tombs, monumental open air sanctuaries, palaces and other architectural remains are the major features that immediately attract attention. Inscriptions, cuneiform stelae and other impressive monuments cement Tuspa's importance as the Urartian capital. It is possible to trace the material remains of 200 years of Urartian domination in, and the cultural and historical chronology of the lower settlement layers, i.e. the mound of Van fortress, which spread throughout the fortress and its surroundings.

Located immediately to the north of Tuspa, the 750 m long mound lies in the east-west direction and extends parallel to the citadel. Its southern part is named as the Old City of Van. Both "the Mound" and the Old City of Van formed the lower settlement of Tuspa in the Urartian period.

* This work was supported by Scientific Research Projects Coordination Unit of Istanbul University (Project nos. 24872 - 24874), Ministry of Culture General Directorate of Cultural Assessts and Museums – DÖSİMM and AYGAZ. We would like to thank all the organizations, which contributed to the excavation.

During the excavations at the westernmost tip of the mound between 1989 and 1991 an area of 400 m² was investigated, where a building consisting of 15 rooms was unearthed. This architectural complex with stone foundations and mud-brick walls was named “Early Architectural Phase”, which is above a conflagration layer dating to the eighth century BC. A later phase, the “Late Architectural Phase” as it is called, was extremely destroyed by later burials and is dated to seventh century BC.

The 2011 excavation at the Tuspa-Van fortress was conducted in 10 trenches (10 x 10 m) within Area A in the west, and in the middle section of Area B to the east of the mound.

Excavations at Area A

In 2011 campaign excavations were carried out in trenches N19, N20, M27, M28, M29, M30, N27 and O27 in the west end of the mound (Fig. 2). Between 1989 and 1991, in three trenches excavated by Prof. M. Taner Tarhan at the westernmost tip of the area, the Urartian and Early Bronze Age burial layers were partly studied. Belonging to the early phase of the two-phase Urartian layer, an architectural complex consisting of 15 rooms was unearthed (Tarhan 1989; 1994; 2000; 2001; 2003; Tarhan-Sevin 1990; 1991; 1992; 1993; Sevin 1994). During the second season of the excavations in 2010, the architectural remains discovered in the 1989-1991 campaigns were reopened and cleaned; passive conservation was also applied (Konyar 2011).

Area A is located at the highest point from the plain level, where the stratigraphy could be observed better. Here, new work would be very important for questioning the results from the previous campaigns and planning future excavations. Based on the areas unearthed in the 1989-1991 campaign, the excavation area was expanded. The area is situated approximately 90 m north from the point where Tuspa Citadel gets closest to the plain level (Fig. 3). From this point it is possible to observe Urartian structures descending on terraces from the north of citadel, wall remains on the plain and foundations carved into the bedrock.

Topographically, the most convenient areas for access to the citadel are also situated in this area. Area A stands out as one of the most convenient points for the connection of the capital Tuspa's Lower City with the fortress. Taner Tarhan, Veli Sevin and other scholars point out that here the access to the palace was from the “Ramp” on the low slopes of “New Palace” facing the mound (Tarhan – Sevin 1990: 357-358). Its proximity to Sardur Wall further emphasize the relation between here and the citadel.

The Cemetery

The cemetery in the Mound's upper layer is 340 m long, extending in west-east direction and covering the western and the middle parts of the Mound. It measures 250 m in width, though its boundaries have not been firmly determined (Fig. 4).

Exactly when the cemetery began to be used in the Medieval Period cannot be established from the available data, but it is possible to say that the burials continued until the middle of the 20th century.

Excavations have revealed 122 Late Phase burials, 54 of which are Muslim and 29 of Christian. It was not possible to determine the religious identity of the remaining 38 graves due to destruction and the bad state of adult and infant skeletons.

The graves typologically differ from each other. The covers are mostly flat sandstones. In some cases gravestones were placed at the head and feet of the deceased. They are plain stones without any inscription or ornament.

They fall into five typological groups:

- 1- Earth graves covered with flagstones,
- 2- Earth graves without flagstones,
- 3- Mudbrick Cist Graves,
- 4- Cist Graves,
- 5- Burials with gravestones lined with partly dressed small stones with small rubble stones in the middle.

Muslim burials in the cemetery are oriented in west-east direction with heads facing south, bodies slightly turned to south and knees slightly drawn into stomach, while in Christian examples, where the body also lies in west-east direction, bodies rest on their back with head elevated by stone or a hump of soil or mud.

It is understood from the frequency of the grave pits that there had been an intense burial activity at the area, hence intersecting graves. New graves were usually dug carefully in order not to damage the old burials. Sometimes skeletal remains belonging to the previous burial were gathered at a different spot in the same grave. Similar structural features and the lack of elevation difference make it hard to distinguish the graves chronologically from each other. It was found, however, that in lower levels the Christian burials are more intense sometimes intersecting with Muslim graves. It would not be wrong to say, therefore, that the cemetery was first used by Christians.

Medieval Architecture

Starting from the western tip of the mound, at the M27-M30 trenches, a number of architectural features were revealed beneath the burial layers. Two phases, severely disturbed by graves, were identified here, which we have tentatively defined as phases I and II. The latter gives a more intelligible plan (Fig. 5).

The 80 cm thick Phase I walls indicate the existence of a rather large place. They were built using partly dressed large stones with small rubble stones as filling, and mud as binding material. They seemingly belong to a large place with a square plan, which possibly lies on the northeast-southwest axis. Faint architectural traces, lacks of in-situ finds and of a solid pottery context make it difficult to speculate about the function and the chronology of the place.

The Phase II architecture consists of rooms that offer a clearer pattern compared to the Phase I architecture. The 80-90 cm thick walls were built with small stones (Fig. 6). At some parts, it is possible to find one or two lines of mud brick (Fig. 7). They too were destroyed severely by the grave pits. In addition, it contains several architectural features of varying dimensions, formed by main and mid-walls lying on northeast-southwest/southeast-northwest axis. Features or walls unearthed in four trenches indicate a structural pattern that could cover over a huge part of Area A (Fig. 8). Pottery from all layers or the phases at the mound is mixed. Glazed and unglazed wares are dominant, though Urartian and Early Bronze Age ceramics are also represented.

Urartian Layer

The 1989-1991 campaigns had revealed a Urartian building with two phases (“early” and “late”) at Area A, characterized by their depth, finds and architecture. The “Late Phase” produced architecturally weak traces due to the destruction by burials. In contrast, the assemblage is rich with iron and bronze arrowheads, a fibula, armor scales, a bone seal, a stone amulet, a lead pin and big storage jars, pottery, a horse-shaped rhyton and twin pots. Lack of architectural evidence, however, does not allow further speculation.

Beneath the Late Phase is a building level (the “Early Phase”) that gives a more explicit architectural plan and (Fig. 9-10). It contains a building with 15 rooms, which seems to be an Urartian house or a building complex formed by several houses. They have stone-paved, shed-like spaces. There is also a small storeroom with two big jars buried in the floor and a room with mud brick-paved floor. Due to its proximity to the Tuspa Citadel, the characteristics

of the stone foundations and number of the rooms it comprises, it has been claimed that the building belonged to “distinguished families” (Tarhan 2011: 331).

Similar buildings were encountered at the city of Teiṣebaini-Uru (Karmir-Blur/Armenia) (Forbes 1983: fig 67). Houses at the lower settlement of Teiṣebaini-Uru consist of several rooms and a large hall. They are entered through sheds supported by wooden posts. Large quarters were formed by combination of houses, which were presumably settled by smaller families were using those houses. These quarters are divided by streets (Martirosjan 1964: 265-266). Similar houses have been excavated the southwest quarter of the lower settlement of Arğiṣtihinili (Armavir-Blur/Armenia). Although it is thought that they belonged to soldiers who were living in the city, this view is no more than an assumption. It was the lack of finds from the houses that gave the impression that these could be residences of soldiers (Martirosjan 1964: 233). But alternatively, this phenomenon can also be explained by existence of poor families –probably with portable belongings- living in these houses. Furthermore, it is also possible that they were somehow evacuated or looted. Architecturally speaking, house plans and building materials at Arğiṣtihinili suggest a similarity to those of houses located at the Mound of Van Fortress. Similar house types were observed at Rusa-i Uru Tur (Bastam-Iran). Like at Teiṣebaini-Uru, some sort of the street plan can be discerned seen at Rusa-i Uru-Tur. The above-mentioned cities too have houses, which were presumably by the “elites”. They are surrounded by thick walls are supported by buttresses placed at regular intervals and risalites at the corners

Comparing the Urartian houses of this type with the simpler houses at the Mound, it seems that buttressed walls, a common characteristic of Urartian architecture, are only an aesthetical detail, i.e. an architectural ornament, not a functional element to support the walls (Kleiss 1978: 399).

The Urartian settlement at Bastam consists of simple houses of rectangular plan with unsupported walls, similar to the examples at the Mound of Van Fortress. However, while the architectural layers of the lower settlement in Bastam are evident, this is not the case at the Mound of Van Fortress. The use of the Mound as a cemetery for a long time and burial activities certainly caused deprecation of the architectural remains, though an apparent dissimilarity can be observed.

A 1 meter-thick stone wall (numbered 01521) was discovered to the west of the trench and an extent of 7 m was unearthed (Fig. 11). 2.3 meters-extent of another wall in the east-west direction, which meets the former, was also

excavated. An iron arrowhead from beneath the foundation level of the wall 01521 point to a later date for the wall.

Parallel and immediately to the east of this wall is a platform or a bench, measuring 5x0.80 m. To the north, it joins a 3-meters wall lying in east-west direction. Opposing it, is yet another wall to the west of the trench lying in north-south direction with a length of 1.80 m. These together form a room measuring 10 sq. m (Fig. 12). The deposit from this area is characterized by traces of debris and conflagration traces, various animal bones and Urartian pottery, all in a mixed condition. Judging from several marks on the animal bones, they seem to be production refuses.

Near the eastern wall an intact bronze fibula (VK 12739) was discovered. It is observed that this deposit layer and the finds extend well under the architectural remains. That is to say, the evidence initially suggests that this structure in the N20 trench was built on a Urartian deposit.

The 2011 excavation at the trench N20 revealed typical Urartian finds beneath the Early Phase building, in an ash layer that could be precursor of a new phase earth. They include consist a bronze fibula, iron arrowheads, a fish hook and red slip pottery fragments (Fig. 13).

In addition to the Urartian structure that was found last year in the trench N27 at the center of Area A, Urartian walls were excavated in trenches M28 and M29. They were built with medium-sized, partly-worked stones that are 95-100 cm in thickness (Fig. 14) and debris was used as the filling material. They run in north-east direction, on which a layer of clay and gravel mixture. Considering another Urartian building unearthed in the previous campaign, a 1.20-1.70 meter thick Urartian layer is now evident over whole excavation area. Based on these discoveries and the Urartian walls in the trenches M28 and M29, we can safely assume the existence of an Urartian architectural layer spread through the Mound.

Early Bronze Age Layer

As it is well known, The Mound of the Van Fortress includes characteristic ceramic types and typologies of Early Bronze Age. In excavations carried out so far, however, no architectural traces relevant to the period have been discovered. One of the most important results of this year's campaign was the discovery of Early Bronze Age architectural remains, albeit faint. At the trenches N27 and O27 on the south slope of the Mound, a pressed clay floor was found. Evidence for renovation and traces belonging to a second floor

can easily be observed. An orange colored and bright dark-faced Karaz pottery fragment, characteristic of Early Bronze Age, was found on the floor.

Area B Excavations

At Area B at the central part of the mound (approximately 270 m east of Area A), excavations were carried out in three adjacent trenches in north-south direction (Fig. 15-16). All of them produced wall fragments probably related to each other; floors of pressed clay or stone paving; a high number of tandoors, hearths and ash pits. Buildings or architectural features reflect two phases, namely Early and Late Medieval. The latter is represented by a wall, tandoors and ash pits, whereas the former includes a hearth found beneath one of the late phase walls. The ceramic repertoire, three coins found on the same level with the building, and the elements belonging to the late phase are important evidence for dating.

Due to the reasons explained in detail, we could not achieve any plans of buildings that these walls belong. However, the 15 tandoors and many ash pits found in the area, suggest that they could have been used as a kitchen for public services or a tandoor house used by the people in a settlement. Edges of the tandoors are approximately 40-50 cm in width, which increases to 0.90-1 m around the body. Their wall thickness varies between 3 and 10 cm. Their ledges are adorned with fingerprint technique. Ash pits are found around almost every tandoor (Fig. 17).

Three coins found at the same level with the wall, tandoors, ash pits and floor fragments belong to the İlhanlı Period (Fig. 18). The initial analysis showed that they belong to the 13th century. In addition to the coins, two *in-situ* glazed plates supports this dating (Fig. 19).

Urartian and Early Bronze Age Finds

The 2011 campaign did not yield architectural evidence for Urartian and Early Bronze Age layers in Area B. Nevertheless Urartian and Early Bronze Age ceramics from the Late Phase ash pits in particular, a baked clay hearth and a baked clay animal figurine are the precursors of architectural evidence to be found in future excavations. Another important Early Bronze Age find is a mobile hearth. It was found in pieces at the bottom of one of the ash pits in trench N57. The horseshoe-shaped hearth is made of baked clay and adorned with fingerprint technique (Fig. 20). Similar types were unearthed at the centers like Tepecik, Pular and Sakyol in the Elazığ and Malatya region.

Erkan Konyar

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı
34134 Fatih-İstanbul/Türkiye

ekonyar@gmail.com

İsmail Ayman

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı
34134 Fatih-İstanbul/Türkiye

mem2855@hotmail.com

Can Avcı

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı
34134 Fatih-İstanbul/Türkiye

ucancanus@gmail.com

Davut Yiğitpaşa

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi
ABD Kurupelit Kampüsü/Samsun/Türkiye

dyigitpasa@gmail.com

Bülent Genç

Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı
Göztepe-Kadıköy/Türkiye

bulendgenc@hotmail.com

Rıza Gürler Akgün

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı
34134 Fatih-İstanbul/Türkiye

rizagurlerakgun@gmail.com

Van Kalesi Höyüğü

Van Kalesi Höyüğü, Tuşpa Sitadeli'nin hemen kuzeyinde, onunla aynı doğrultuda uzanır. Doğu-batı ekseninde ise yaklaşık 750 m uzunluğunda olan höyüğün, güneyinden geçen yol ve kuzeyindeki modern yapılaşma güney-kuzey eksenindeki sınırlarının saptanmasını zorlaştırmaktadır. Höyük belgeleme sistemi, topografik özellikleri ve yüzey bulguları göz önüne alınarak üç ana bölgeye ayrılmıştır. Batısından başlayarak ortalarına kadar uzanan ve modern bir yol tarafından bölünen alan A Alanı, orta kısmı "B Alanı" ve en doğudaki bölümü ise "C Alanı" olarak adlandırılmıştır (Fig. 2).

1989-1991 yılları arasında Prof. Dr. M. Taner Tarhan başkanlığında A Alanı'nın batı uç noktasında açılan 3 açmada Ortaçağ, Geç Demir Çağ, Urartu ve İlk Tunç Çağı tabakaları kısmen incelenebilmiş; iki evreli olarak tanımlanan Urartu tabakasının erken evresine ait, açma sınırları dahilinde 15 odadan oluşan bir mimari kompleks ortaya çıkarılmıştır. Tarafımızdan 2010 yılında başlayan ikinci sezon kazı çalışmaları da aynı alanlarda sürdürülmüştür. 2011 kazı sezonunda yine A Alanı'ndaki çalışmaların yanı sıra B Alanı'nda da kazı çalışmalarına başlanmıştır.

A Alanı höyüğün ova düzeyinden en yüksek olduğu bölgedir. Bu nedenle tabakalanmanın daha iyi izlenebileceği ön görülmüştür. A Alanı Tuşpa Sitadeli'nin mimari unsurlarının da ova düzeyine en yakın konumlandığı bölgedir. Höyüğün hemen güneyinde (Yaklaşık 90 m) teraslar yaparak ova düzeyine kadar inen Urartu yapılarının, surlarının duvar kalıntıları, ana kayaya açılmış temel yatakları açık bir şekilde izlenebilmektedir. Topografik açıdan kaleye erişim için en uygun alanlar yine bu bölümde yer alır. Prof. Dr. Tarhan başta olmak üzere birçok araştırmacı bu alanda, Yeni Saray bölümünün, höyüğe bakan alçak yamaçlarında "Rampalı Yol" olarak tanımlanan alandan kaleye ulaşımın sağlandığını öne sürmektedirler. Dolayısıyla A Alanı, başkent Tuşpa'nın Aşağı Kenti'nin kaleyle bağlantısına yaya ve araç ulaşımına olanak tanyan en elverişli bölge olarak ön plana çıkmaktadır.

2011 çalışmalarında Höyüğün tüm tabakalarına ilişkin mimari katmanlar ve buluntulara ulaşılmıştır. Yukarıda da değindiğimiz gibi geç tabakayı iki farklı evrede kullanılan mezarlık alanı oluşturmaktadır. Hıristiyan ve İslami Dönem gömüleri aynı alanda izlenebilmektedir. Buluntu ve tabakalanmanın ön verileri, mezarlık alanının kullanımının kronolojisi konusunda henüz net bilgiler vermemekle birlikte; Hıristiyan gömülerin daha erken olduğuna dair stratigrafik veriler ve buluntular mevcuttur.

Mezarlar hemen hemen tüm açmalarda izlenebilen iki evreli bir mimari tabakayı büyük oranda tahrip etmiştir. İşlenmemiş taşlardan 80-100 cm kalınlıkta inşa edilen temel üzerinde yükselen kerpiç bedenli duvarların oluşturduğu mimari, birbirleriyle bağlantılı kare ve dikdörtgen oda ve salonlardan meydana gelir. Söz konusu yapı katının kronolojisiyle ilgili kimi ön veriler elde edilmekle birlikte gelecek kazı sezonlarında tarihlendirme noktasında daha net bilgilere ulaşacağımızı umut etmekteyiz.

Söz konusu yapı katlarının altında, A Alanı'nın çeşitli noktalarında Urartu dönemi yapı katlarına ulaşılmıştır. Höyüğün büyük bölümüne yayıldığı anlaşılan Urartu yapıları yaklaşık 1 m kalınlığında duvarlara sahiptir. Tabanı kireçtaşı kırıntılarının sıkıştırılmasıyla oluşturulan bu yapılar da birçok alanda mezar çukurları tarafından tahrip edilmiştir. Bu noktada 1989-1991 kazı sezonundan edinilen Urartu tabakalanmasıyla ilgili veriler de değerlendirildiğinde en azından üç evreli bir Urartu mimarisi karşımıza çıkmaktadır. 2011 yılı kazılarında da 1989-1991 yılı kazılarında ortaya çıkarılan ve Urartu'nun erken evresi olarak tanımlanan yapı kalıntılarının altında, daha erken bir evreye ait olabilecek buluntu ve mimarinin izleri saptanmıştır. Bu durum höyüğün tabakalanmasında yeni bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yine kronolojiyi yansıtması açısından önceki kazı çalışmalarında erken Urartu katmanı olarak tanımlanan mimarinin altından gelen dolgu toprak ve onunla ilişkili mimari, Urartu yapı katlarının kronolojisini daha erkene götürmektedir. Ancak bu alanda bulunan *fibula* biçim olarak 7. yüzyıl katmanlarında ortaya çıkarılanlarla aynı özellikleri göstermektedir. Aynı alanda ortaya çıkarılan kırmızı astarlı çanak çömlekler, demirden ok uçları ile bir olta iğnesi, Urartu karakterini yansıtan diğer buluntulardandır.

Höyükte yine A Alanı'ndaki bazı açmalarda Urartu tabakasının altında, değişik noktalarda yine Ortaçağ mezarları tarafından tahrip edilmiş bir İlk Tunç Çağı tabanı da ortaya çıkarılmıştır. Böylelikle Van Kalesi Höyüğü'nün İlk Tunç Çağı'ndan 20. yüzyıla kadar uzanan tabakalanmasına dair mimari bulgular ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu tabakaların kronolojisi üzerindeki tespitlerimiz gelecek kazı sezonunda yapacağımız çalışmalar ile daha da netleşecektir.

Höyüğün ortasına denk gelen B Alanı'nda (A Alanının yaklaşık 270 m kadar doğusunda) 10x10 m boyutlarında üç açma açılmıştır. B Alanı'nda sürdürülen kazı çalışmalarında yüzey toprağının hemen altında mimari kalıntılara rastlanmıştır. Yine bu mimariyle ilişkili çok sayıda tandır, ocak ve yan donanımları ortaya çıkarılmıştır. Yüzey toprağına çok yakın bu mimari tabakanın

büyük bölümü plan vermeyecek durumda tahrip olmuştur. Geçmiş yıllarda bu alanda sürdürüldüğünü bildiğimiz tarım faaliyetleri bu tahribata neden olmuştur. Açılan üç açmanın daha çok doğu plan bölümlerinde izlenebilen 15 adet tandır, ocak ve bunlarla ilişkili depolama ve kül çukurları buranın olasılıkla kamusal alana hizmet eden, ihtiyaçlarını karşılayan bir üretim birimi olduğu fikrini güçlendirmektedir.

Söz konusu alanda bulunan İlhanlı Dönemi'ne ait sikkeler 13-14. yüzyıla tarihlenmektedir. Yine bir tandırın hemen yanı başında *in-situ* durumda bulunan 2 adet sırlı tabak 13-14. yüzyıl Selçuklu üslubunu yansıtmaktadır.

2011 kazı sezonu buluntularının en dikkat çekenini, bir Ortaçağ çukuru içinden çıkan İlk Tunç Çağı seyyar ocağı olmuştur. Elazığ-Malatya, Erzurum-Sos Höyük gibi merkezlerde de ortaya çıkarılan at nalı biçimli ocak Van Gölü Havzası için bir ilktir.

Bibliography

- Forbes, T. B.
1983 *Urartian Architecture*, Oxford, B.A.R.
- Kleiss, W.
1978 “Bastam and the East of Urartu”, G. Leni – L. B. Zekiyan (eds.), *Atti del Primo Simposio Internazionale di Arte Armena*, 28-30 Giugno 1975, Venice, San Lazzaro: 395-402.
- 1979 (ed) *Bastam I: Ausgrabungen in den urartaischen Anlagen 1972-1975*, Berlin.
- 1980 “Bastam, an Urartian Citadel Complex of the Seventh Century, B.C.”, *American Journal of Archaeology* 84: 299-304.
- Konyar, E.
2011 “Excavations at the Mound of Van Fortress / Tuspa”, *Colloquium Anatolicum X*: 147-166.
- Martirosjan, A. A.
1964 *Armenia in the Bronze Age and Early Iron Age* (in Russian), Erevan, Academy of Science of the Armenian Soviet Socialist Republic.
- Sevin, V.
1994 “The Excavations at the Van Castle Mound”, A. Çilingiroğlu – D. H. French (eds.), *Anatolian Iron Ages III. Anadolu Demir Çağları 3. The Proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van, 6-12 August 1990/ III. Anadolu Demir Çağları Sempozyumu Bildirileri Van, 6-12 Ağustos 1990*, Ankara: 221-228.
- Tarhan, M. T.
1989 “Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları - 1987”, *KST X/1*: 369-428.
- 1994 “Recent Research at the Urartian Capital Tushpa”, *Tel Aviv* 21: 22-57.
- 2000 “Tuşpa-Van Kalesi Demirçağ'ın Gizemli Başkentinde Yapılan Araştırmalar ve Kazılar”, O. Belli (ed.), *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara: 191-200.
- 2003 “Urartu Başkenti Tuşpa-Van Kalesi/The Urartu Capital Tushpa: Van Citadel”, F. Özdem (ed.), *Urartu: Savaş ve estetik/ Urartu: War and Aesthetics*, İstanbul: 85-105.
- 2011 “Başkent Tuşpa / The Capital City Tushpa”, K. Köroğlu – E. Konyar (eds.), *Urartu: Doğu'da Değişim / Transformation in the East*, İstanbul: 286-333.
- Tarhan, M. T. – V. Sevin
1990 “Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1988”, *KST XI/I*: 355-375.
- 1991 “Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları, 1989”, *KST XII/II*: 429-456.
- 1992 “Van Kalesi ve Van Şehri Kazıları 1990 Yılı Çalışmaları”, *Bellekten* LVI(217): 1081-1099.
- 1993 “Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları, 1991”, *KST XIV/I*: 407-429.



Fig. 1 Van Fortress Tuspa, from Lake Van

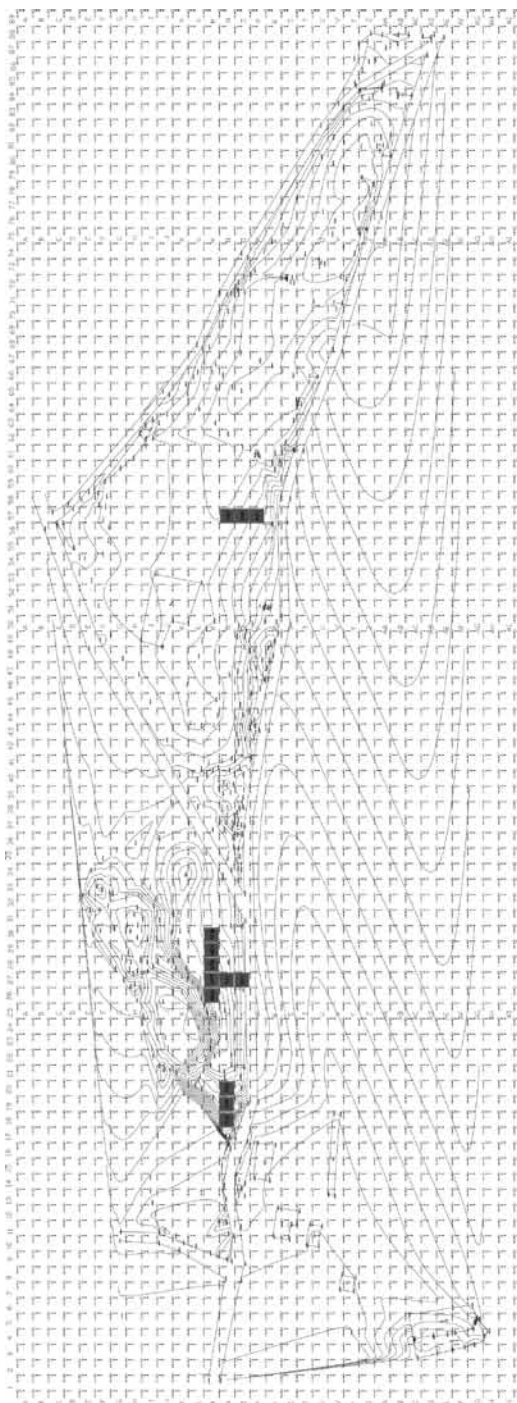


Fig. 2 Topographic Plan of the Mound of Van Fortress and the Locations of the Trenches



Fig. 3 Area A, Citadel of Van and the New Palace in the background



Fig. 4 Area A Trenches



Fig. 5 Medieval Architecture

VKH 2011 - A-M28

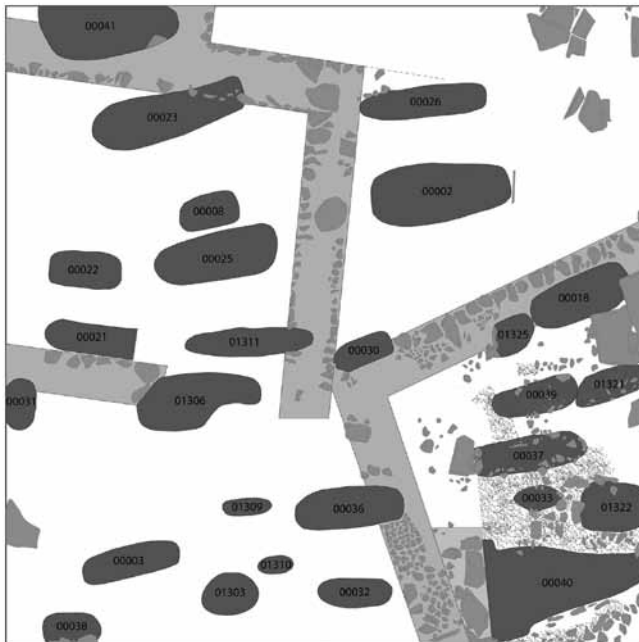


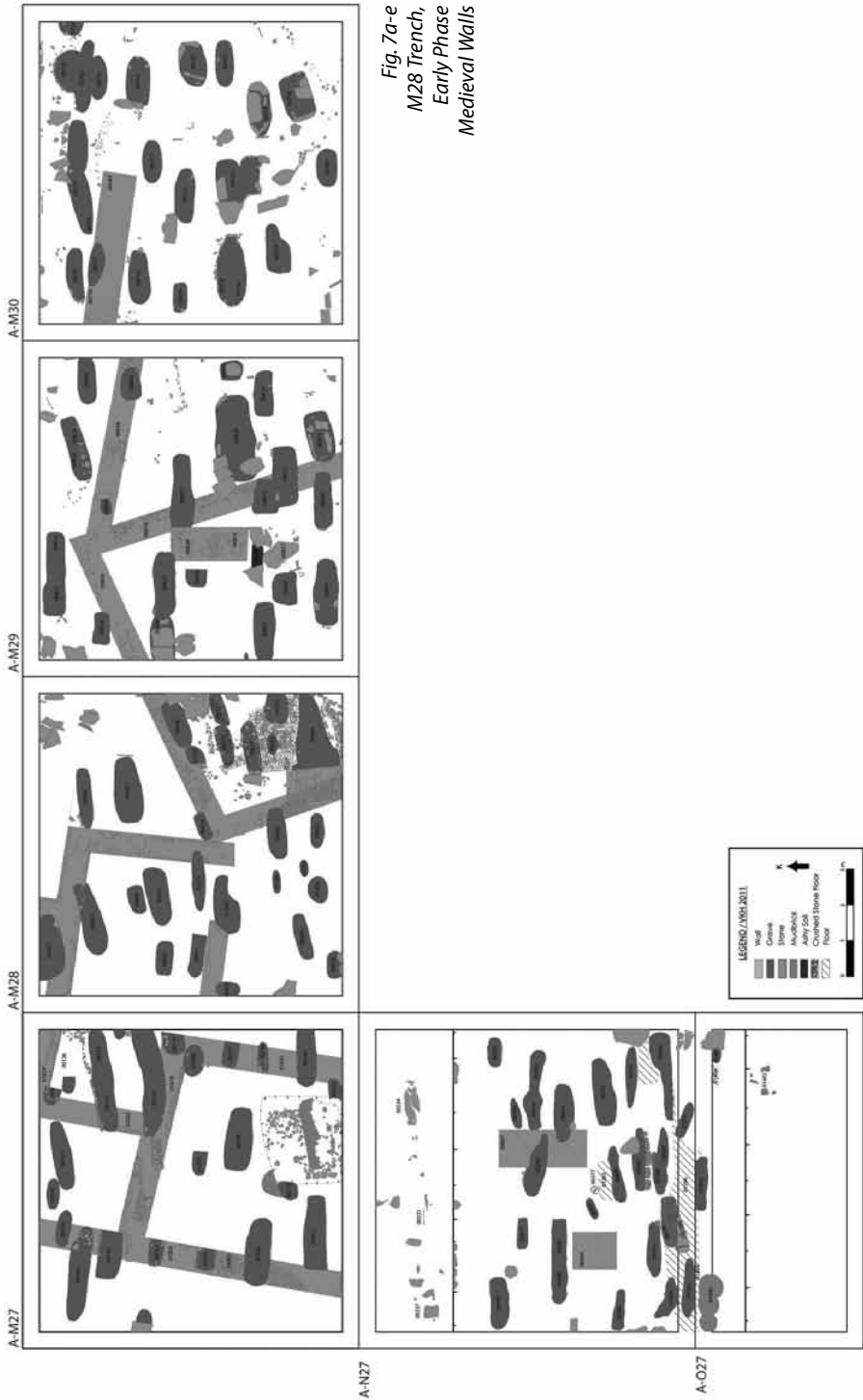
Fig. 6
M28 Trench Medieval
Architecture

LEGEND

- Wall
- Grave
- Stone
- Mudbrick
- Ashy Soil
- Crushed Stone Floor

K
↑

0 1 2 3 m.



A-M27

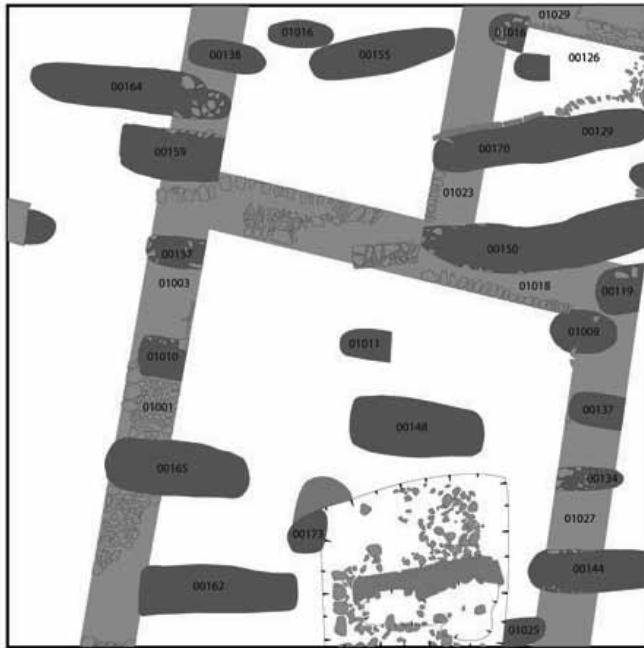


Fig. 7a

A-M28

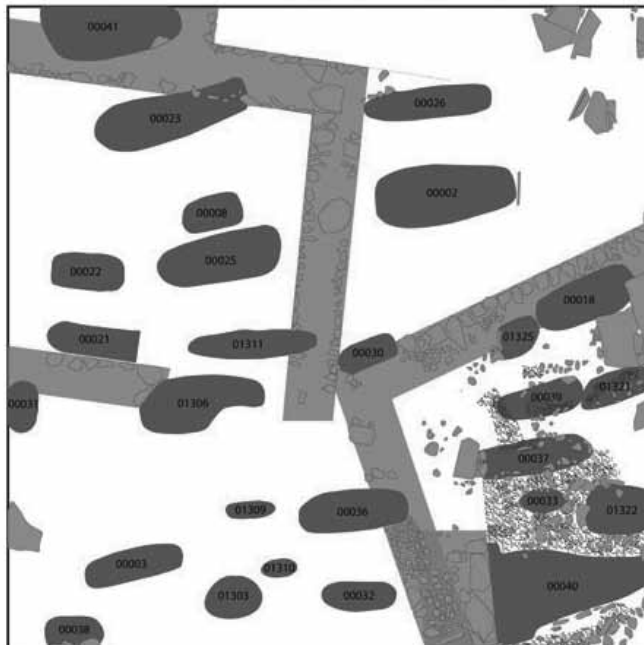









Fig. 7b

LEGEND / VKH 2011

	Wall
	Grave
	Stone
	Mudbrick
	Ashy Soil
	Crushed Stone Floor
	Floor

K
↑

0 1 2 3 m.

A-M29

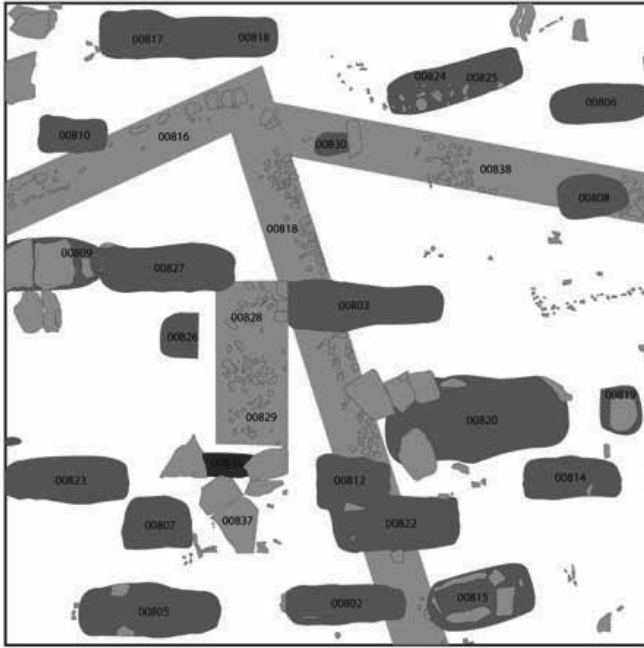


Fig. 7c

A-M30

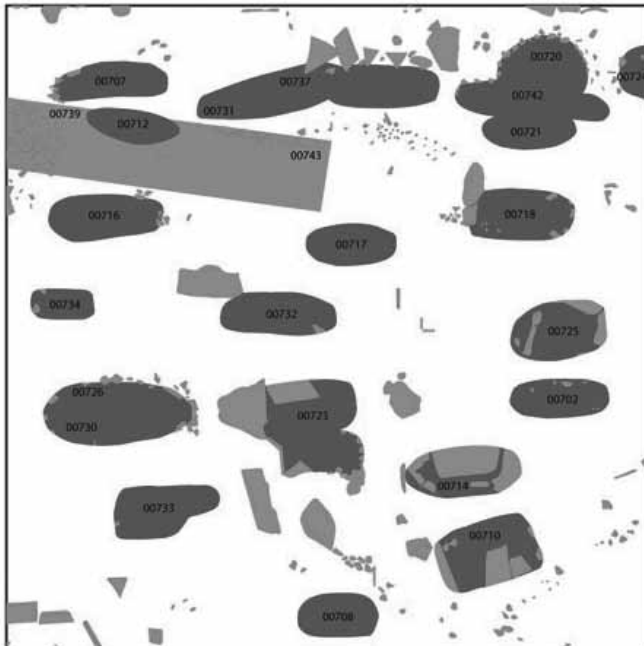
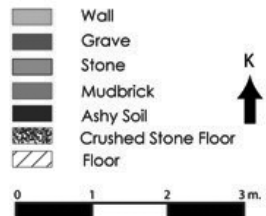


Fig. 7d

LEGEND / VKH 2011



A-N27

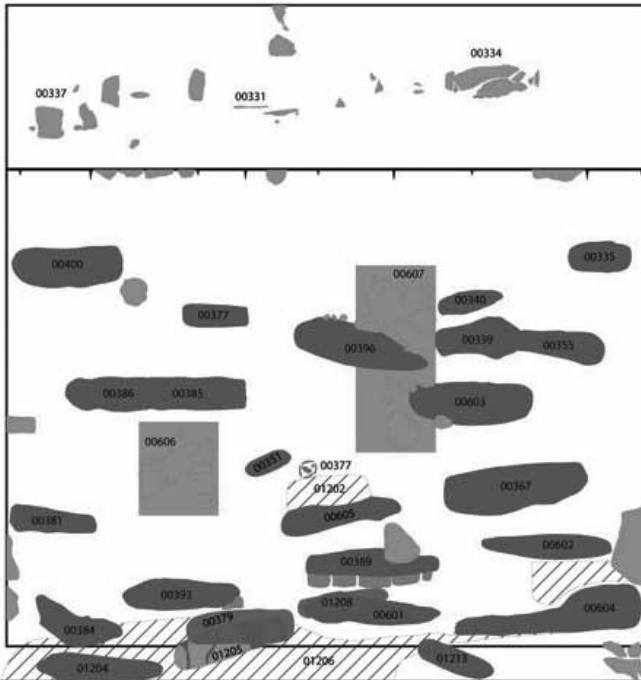
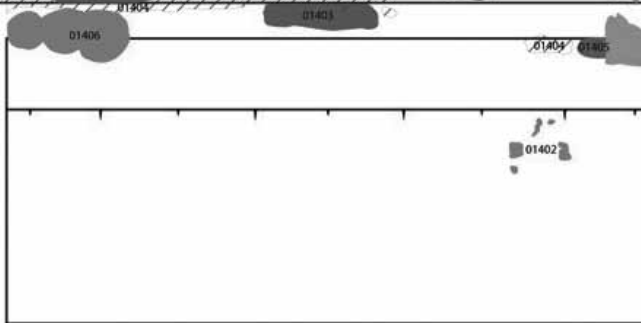


Fig. 7e

A-O27



LEGEND / VKH 2011

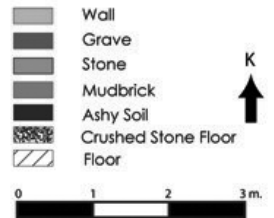


Fig. 8
Distribution of
The Medieval
Architecture



Fig. 10 Uartian architectural remains unearthed during Prof. Tarhan's campaign in 1989-1991 were cleaned and preserved.

VKH 2011 - A-N20

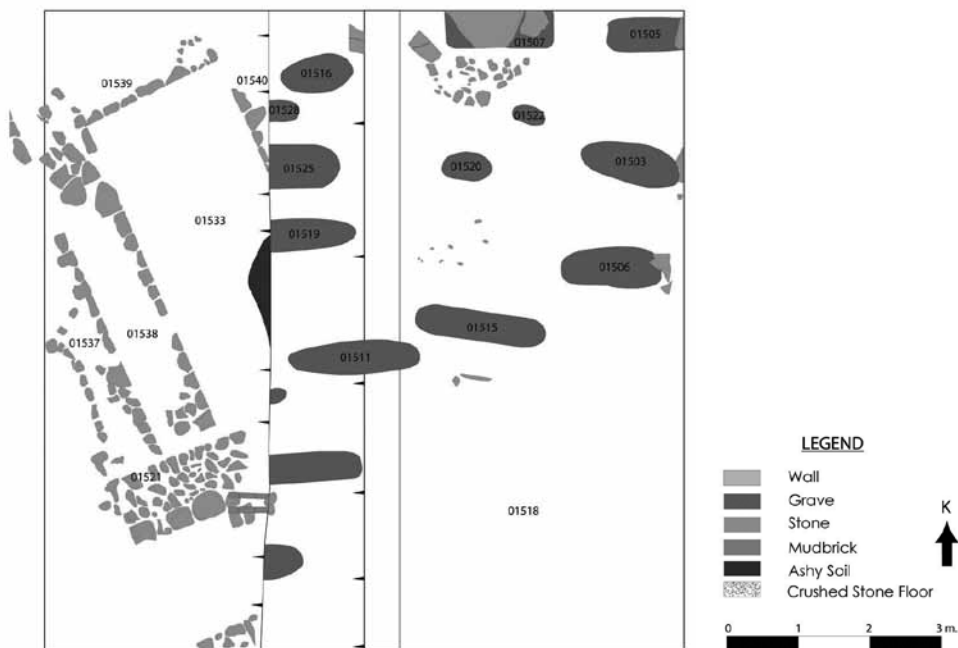


Fig. 11 N20 Trench Uartian Architecture



Fig. 12
New Uartian Place Unearthed
at the 2011 Excavations at
The Mound Of Van Fortress

Fig. 13
Findings From The New
Uartian Place

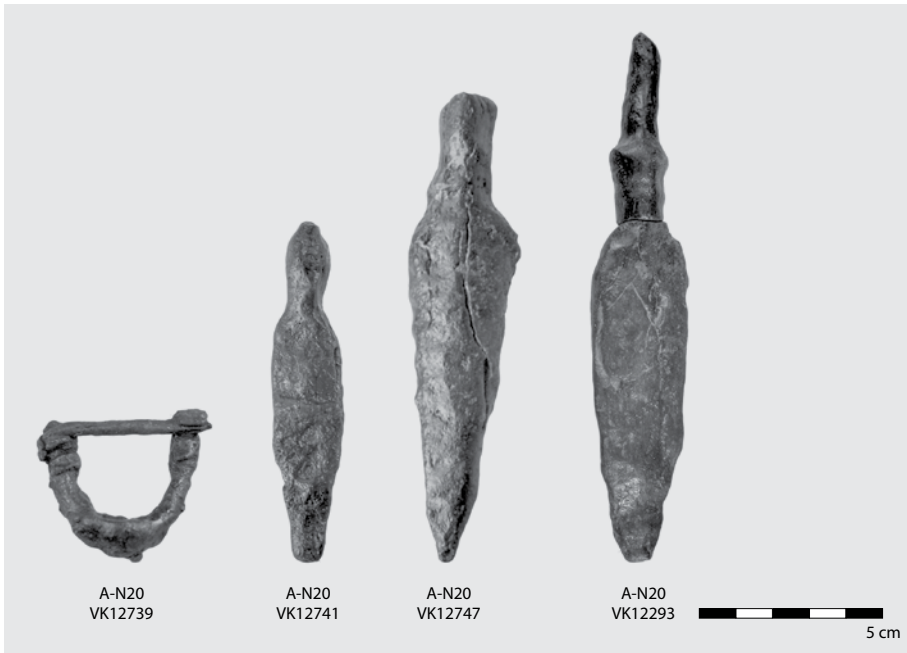




Fig. 14 M28 Trench, Urartian Walls and the Urartian Floor



Fig. 15 Area B Trenches

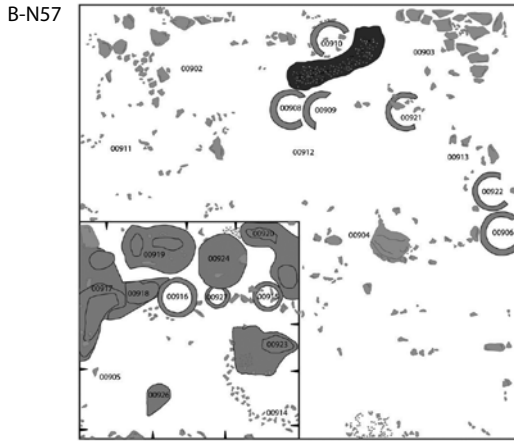
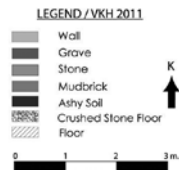
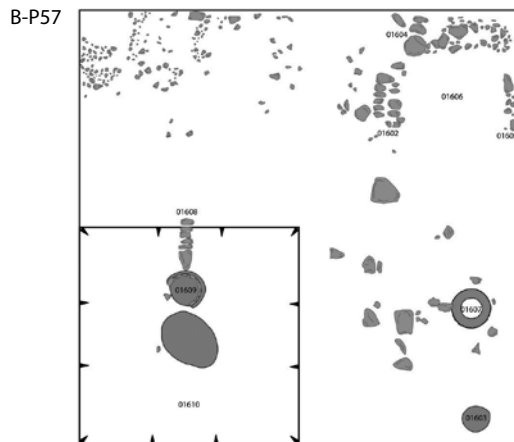
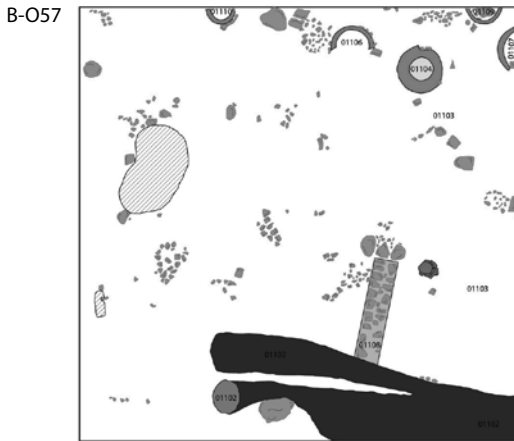


Fig. 16
The Plan of Area B Trenches



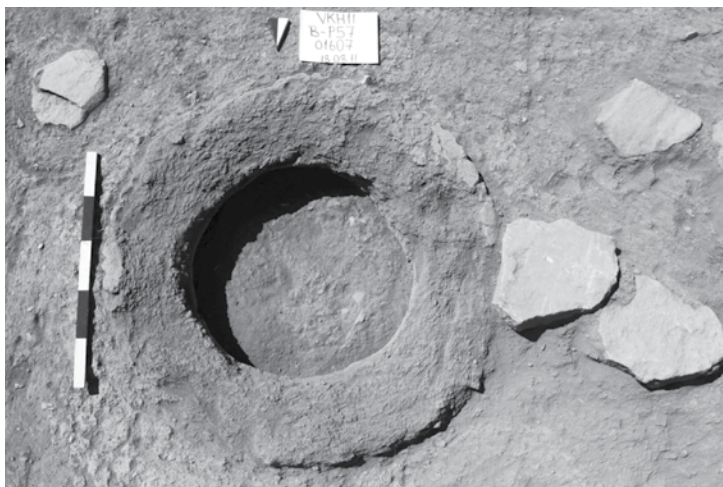


Fig. 17 Area B, Tandoor



Fig. 18 Area B Coins from the P57 Trench



Fig. 19 Area B, in-situ Plates from the O57 Trench



Fig. 20 Area B, the Early Bronze Age Mobile Hearth from the N57 Trench

Le rituel d'Alli d'Arzawa contre un ensorcellement (CTH 402) : texte et contexte¹

Alice MOUTON

Keywords: Hittite Anatolia, Cuneiforme Texts, Rituel of Arzawa, Witchcraft

Anahtar Kelimeler: Hitit Çağı Anadolu, Çiviyazılı Metinler, Arzawa Ritüeli, Büyücülük

Le rituel d'Alli² est connu par une vingtaine de fragments de tablettes cunéiformes, dont plusieurs forment des joints directs ou indirects. Au total, onze duplicats de cette même composition se distinguent, qui ont été appelés A, B, etc. jusqu'à K. Ce nombre peut encore évoluer à l'avenir, à l'aune de l'identification de nouveaux fragments. Le présent article présentera ces différents duplicats dans leur diversité en vue d'appréhender l'histoire de ce texte.

1. Les manuscrits

La tablette A est presque entièrement préservée³. Elle a un ductus NS⁴. Elle provient de la *Haus am Hang* de Hattuša. La tablette B est connue par ses colonnes ii et iii uniquement. Elle est également datée NS mais le lieu de sa trouvaille est inconnu. La tablette C a une colonne i très mal conservée, contrairement à ses colonnes ii et iii. Elle est, elle aussi, datée NS mais

¹ Il s'agit de la version écrite et augmentée d'une conférence donnée, à l'invitation du Dr. L. Martzloff, à l'Université de Heidelberg en décembre 2010 dans le cadre du séminaire interdisciplinaire de recherche « Die Variation der Tradition ».

² Pour une édition récente du rituel d'Alli, voir A. Mouton (ed.), hethiter.net/: CTH 402 (INTR 2010-10-04) et ma contribution à paraître dans les *Mélanges Beckman*. Tous les numéros de paragraphes utilisés dans le présent article sont issus de cette édition en ligne.

³ Pour un *Joinskizze* de l'ensemble de ces tablettes, voir *Konkordanz sub CTH 402*.

⁴ Pour la datation des différents ductus, ainsi que pour les abréviations employées dorénavant, voir H. G. Güterbock et H. A. Hoffner (éds.), *The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago* (= CHD), L-N, Chicago 1989:xxi-xxix; CHD P, Chicago 1997:vii-xxvi; CHD Š, Chicago 2002:vi-viii.

provient du Temple I de Hattuša. Les autres tablettes sont moins bien conservées. La tablette D est plus ancienne, son ductus est MS. Elle a été retrouvée dans le complexe palatial de Büyükkale (Bk. K). La tablette E est un petit fragment NS découvert à Bk. K, comme la tablette D. La tablette F est vraisemblablement constituée de deux petits fragments formant un joint indirect. Elle est datée NS mais son lieu de trouvaille est inconnu. La tablette G est également NS et provient du Temple I, comme la tablette C. La tablette H provient de l'époque impériale, elle paraît postérieure aux autres tablettes NS, d'où sa datation LNS par *Konkordanz*. L'aspect des signes cunéiformes de H est tout à fait différent de celui des autres manuscrits, il s'en distingue notamment par son caractère superficiel. On ignore d'où provient cette tablette. I est un fragment MS provenant du complexe palatial (Bk. A). La tablette J est un fragment NS découvert dans la *Haus am Hang*. Enfin, K est également NS mais a été mise au jour dans le Temple I. Toutes ces données peuvent être résumées sous la forme du tableau suivant :

Tablette	Datation	Lieu de trouvaille
A	NS	<i>Haus am Hang</i>
B	NS	inconnu
C	NS	Temple I
D	MS	complexe palatial (Bk. K)
E	NS	complexe palatial (Bk. K)
F	NS	inconnu
G	NS	Temple I
H	LNS	inconnu
I	MS	complexe palatial (Bk. A)
J	NS	<i>Haus am Hang</i>
K	NS	Temple I

De ces données, on peut d'ores et déjà déduire l'existence de trois groupes de copies réparties chronologiquement :

- 1) La première phase est MS, début XV^e – début XIV^e siècles. Deux manuscrits datent de cette période, à savoir tablettes D et I. Bien qu'elles aient été mises au jour non loin l'une de l'autre, elles ne forment pas de joint, la forme de leurs signes différant notablement.
- 2) La deuxième phase est NS, la fin du XIV^e et le début du XIII^e siècle. La majorité des duplicats proviennent de cette époque, ce qui n'est guère surprenant si l'on considère qu'il s'agit de la période la plus riche en manuscrits hittites généralement. À cette époque, le rituel d'Alli a été recopié dans trois lieux différents : le complexe palatial, la *Haus am Hang* et le Temple I.

- 3) La troisième et dernière phase est LNS, c'est-à-dire la fin du XIII^e siècle. Seule la tablette H date de cette période. Malheureusement, son lieu de trouvaille n'est pas connu, de sorte que nous ne pouvons pas déterminer dans quel cadre le rituel d'Alli a été recopié à cette époque.

2. Structure de la composition

Le tableau ci-dessous résume la structure du texte. Il sert en outre de synopsis.

Paragraphe n°	Contenu	Attesté dans le manuscrit :
1	<i>incipit</i> + paraphernalia (figurines)	A, C, D, F, G
2	paraphernalia (figurines) + préparations rituelles	A, C, D, F, G
3	prép. rit. + action des protagonistes	A, D, F, G
4	incantation	A, D, G
5	incantation (suite)	A, D, G
6	incantation (fin)	A, C, D
7	dialogue rituel (figurines – expert rituel)	A, C
8	description d'un chasseur	A, C
9	manip. de laine noire + incantation	A
10	manip. de laine rouge + incantation	A
11	manip. de laine jaune/verte + incantation	A, C, H
12	manip. de laine bleue + incantation	A, C, H
13	manip. de laine blanche + incantation	A, H
14	manip. d'un fil + incantation	H, I
15	manip. d'une bande de laine noire + incantation	D, F, H, I
16	manip. de vin + incantation	D, F, I
17	manip. de laine(?) rouge + incantation (fragmentaire)	F, I
18	manip. de laine(?) jaune/verte + incantation (fragmentaire)	A, C, G
19	manip. de laine blanche + incantation	A, C, G
20	trou creusé dehors + piquets cloués + incantation	A, C, K
21	sacrifice de pain + libation près du trou	A, C
22	sacrifice de pain + libation près d'un chemin	A, C, J
23	sacrifice de pain + libation près d'une porte de ville(?) – cruche brisée – expert rit. retourne en ville	A, B, C, J

24	dépôt de denrées et d'objets dans un panier sous le lit du patient pour la nuit – coins du lit entravés de laine	A, B, C, E
25	2 ^E JOUR : manip. du panier + incantation – la laine entravant le lit est coupée	A, B, C, E
26	abrégé : même rit. qu'au 1 ^e jour pendant le 2 ^e jour	B, C, E
27	3 ^E JOUR : description de figurines	B, H
28	réipients déposés sous le lit du patient pour la nuit + incantation	A, B, H
29	bande de tissu remplie de poussière placée sur le patient + incantation	A, B, C, H
30	bande de tissu remplie de pâte placée sur le patient + incantation	A, B, C, H
31	dialogue rituel (figurines – expert rituel)	A, B, C
32	incantation (fragmentaire)	A, B, C, I
33	manip. de 5 coupes remplies de 5 boissons différentes – bain du patient dans du grain	A, B, C, F, I
34	lustration avec 1 ^e coupe – manip. d'un peigne + incantation	A, B, C, I
35	lustration avec 2 ^e coupe + incantation	B
36-39'	très fragmentaire	A, B, H
40'	trou creusé dehors + piquets cloués	H
41'	sacrifice d'un agneau + incantation – consommation des viandes consacrées	A, H
42'	nuit passée sur la rive d'un cours d'eau + sacrifice de pain dans le cours d'eau + sacrifice d'un mouton	A, H
43'	incantation	A, D
44'	colophon	A, D

Nous pouvons subdiviser la structure en sous-groupes de séquences.

Le groupe 1 va des paragraphes 1 à 8. Il contient l'*incipit*, tradition des tablettes hittites de bibliothèques, mais aussi le matériel rituel dont diverses figurines. Cinq sont de nature anthropomorphe. Le texte précise que deux d'entre elles doivent être masculines et trois féminines. On décrit également leurs attributs : « Cinq figurines d'argile dont deux masculines. Elles portent des *kurša*- et des langues se trouvent dedans. § Trois (figurines) féminines. Elles (sont) coiffées d'un couvre-chef *kureššar*. Un panier d'argile. Il (est) plein de langues d'argile. » (§1-2 : 5 ALAM IM ŠĀ.BA 2 LÚ nu ^{KUŠ}*kuršuš karpan*

harkanzi n=ašta anda EME^{MEŠ} kiantari § 3 MUNUS^{MEŠ} n=at TUG^{kurišnanteš} 1 kurtali IM-aš n=at IŠTU EME IM šū). D'autres figurines sont également mentionnées dans ce passage, à savoir un âne, une *pelle* et un *râteau* en argile. Il faut également remarquer la présence significative de figurines de langues en association avec les figurines anthropomorphes des deux sexes. Ces figurines représentent la « langue mauvaise » (une sorte d'imprécation ou de malédiction)⁵ qui a pu être à l'origine de l'ensorcellement du patient.

Dans ce passage, c'est un style « télégraphique » qui a été adopté : cette liste ne contient pas de phrases complètes, ce qui est souvent le cas dans les énumérations de début de textes rituels hittites. Ce style indique vraisemblablement que la fonction initiale de ce type de textes rituels était de servir d'aide-mémoires aux experts rituels. L. Jakob-Rost indiquait au sujet des figurines anthropomorphes (Jakob-Rost 1972: 8) : « Soweit aus den im Text erhaltenen Zeitangaben abzulesen ist, erstreckt sich das Ritual über 3 Tage, aus der Inhaltsangabe scheinen sich jedoch etwa 5 Tage zu ergeben. Davon waren die beiden ersten Tage auf einen männlichen Zauberer ausgerichtet, wobei anscheinend das Ritual des 2. Tages fast genau dem des 1. Tages entspricht. Hier liegt möglicherweise die Verbindung zu den beiden Männerfiguren, d.h. 2 Figuren = 2 Tage. Vom 3. Tage an werden dann offenbar ausführlich die Frauenfiguren behandelt, mit der Entsprechung 3 Figuren = 3 Tage. » Bien que son interprétation soit attirante, elle doit être réfutée. En effet, dès le premier jour du rituel, on voit que la répartition sexuée proposée par L. Jakob-Rost ne fonctionne pas, puisqu'une incantation accompagnant la manipulation d'une première figurine (dont le texte ne précise d'ailleurs pas le sexe) envisage d'emblée un ensorceleur masculin ou féminin (§ 4-5). Le nombre de figurines ne peut donc pas être mis en rapport avec le nombre de jours que dure le rituel d'Alli.

Le groupe 1 comprend donc également une longue incantation allant du paragraphe 4 au paragraphe 6. C'est la Vieille Femme qui la prononce. Elle s'adresse à la divinité solaire de la main et identifie clairement les figurines anthropomorphes au sorcier ou à la sorcière responsable du mal du patient. La fin de l'incantation comprend vraisemblablement une malédiction destinée au sorcier ou à la sorcière. Il y est fait allusion au « bâton du porc » censé retourner l'ensorcellement dans la matrice de l'ensorceleuse : « Que l'ensorcellement soit [...] *dukanzi* ! Qu'elle le prenne par sa matrice ! Qu'il s'échappe du bâton du porc ! Qu'il retourne auprès de sa propriétaire ! » (§ 6 : *nu*

⁵ Voir Mouton 2010.

alwanzata dukanzi [...] ešdu n=an haššannit dāu ŠAH=š=at=kan ^{GIS}GAG-az *išparašdu n=at EGIR-pa BĒLI=ŠU paiddu*). Cette malédiction a vraisemblablement une connotation sexuelle, comme suggéré par H. C. Melchert (1999: 20-22)⁶. Selon B. H. L. van Gessel (1998, 870), la « divinité solaire de la main » (§ 4 : *kiššeraš* ^{PUTU}-uš) n'est connue que par ce rituel, aucun autre texte hittite ne semblant la mentionner.

Après la malédiction proférée contre la sorcière éventuelle, nous observons un étrange dialogue entre la Vieille Femme – qui parle, me semble-t-il, aux noms des ensorceleurs représentés par leurs figurines – et le patient appelé alors « le mortel », comme c'est le cas dans les textes de prières (§ 7). Les figurines/ensorceleurs semblent y réclamer leur ensorcellement au patient. Ce dialogue présente plusieurs ambiguïtés. La première réside dans l'expression ANA ALAM^{MES} *tezzi* « parler pour les figurines/aux figurines », ambiguïté à laquelle il faut associer l'absence d'objet direct exprimé dans la phrase au discours direct qui suit : « Venez nous redonner (les langues) que nous avons faites ! » (*uwatten=wa iššüen=wa kue nu=wa=naš=at* [EGIR]-pa *peštien* : mot à mot « Venez ! Ceux/celles que nous avons faits, rendez-les nous ! »). À cause de l'ambiguïté de la première expression, L. Jakob-Rost (1972: 25) traduisait ce passage par : « Die weise [Frau] spricht zu den Figuren : 'Kommt, die wir gemacht haben, und gebt [sie] uns zurück ! », traduction qu'a notamment suivie A. Kloekhorst (2008: 841). Or cette traduction entraîne à mon sens un problème de cohérence : la Vieille Femme est en présence des figurines et donc, symboliquement, des ensorceleurs. Pourquoi leur demanderait-elle de venir ? Et même à supposer que ce soit le cas, pourquoi la Vieille Femme demanderait-elle aux figurines/ensorceleurs de lui rendre quelque chose ? Toutes les incantations du rituel d'Alli s'orientent dans le sens inverse : ce sont les figurines qui sont censées emporter avec elle l'ensorcellement ou sa manifestation, la langue mauvaise. C'est pourquoi j'ai privilégié une autre interprétation de ce passage : la Vieille Femme prendrait la parole aux noms des figurines/ensorceleurs et réclamerait de leur part l'ensorcellement. Notons que le fait que ces figurines s'adressent au patient (et à la Vieille Femme ?) au pluriel (« Venez ... rendez ... ») est cohérent avec les verbes à la première personne du pluriel mis dans la bouche du patient : « Nous n'osons plus ! Nous sommes fatigués. Nous avons traité la maladie. » (*UL=wa namma mazzüeni kattān=wa dāriyauen nu=wa ina[n] aniyauēn*). Avec cette nouvelle phrase, nous abordons la seconde difficulté de ce passage, à savoir la forme verbale *dāriyauen*. L. Jakob-Rost (1972: 25) traduisait la phrase dans laquelle elle

⁶ J'ai déjà eu l'occasion d'exprimer mon accord avec cette interprétation dans Mouton 2010: 118-119.

intervient par « Wir haben uns um ihn bemüht », tandis que A. Kloekhorst propose de ne pas y voir une forme du verbe *dariya-* « se fatiguer, s'efforcer de » (HEG T: 172-174) mais, au contraire, un autre verbe *dāriye/a-* dont le sens serait inconnu (Kloekhorst 2008: 840-841). À la suite de L. Jakob-Rost, il considère à tort cette forme verbale comme transitive car accompagnée, selon eux, de *n=an=wa* là où il faut lire *kattan=wa*. *Dāriyauen* a donc un sens intransitif dans ce passage. Le groupe *kattan dāriyauen* peut, en outre, être comparé à *peran tariahhun* ou encore à *šer dariyat* mentionné par J. Tischler (HEG T: 172-173).

Le groupe 2 comprend les paragraphes 9 à 19. Cet ensemble a une structure très stéréotypée. À chaque fois, le texte indique que la Vieille Femme prend une laine d'une couleur différente et qu'elle prononce une incantation relative à cette couleur tout en manipulant la laine. Chaque couleur représente, en effet, un symptôme possible de l'ensorcellement du patient. Ainsi, l'ensorceleur a peut-être « rendu noir » (§ 9 et 15 : *dankuwanušket*), « rendu rouge sang » (§ 10 : *išharnušket*), « rendu jaune/vert » (§ 11 : *hahlahhišket*), « rendu bleu » (§ 12 : *andarešket*), « entravé » (§ 13 : *ašarešket*), « rendu blanc » (§ 14 : *harganušket*) le patient. À travers cette pléthore de gestes rituels analogues, l'experte rituelle semble vouloir s'assurer qu'elle a envisagé toutes les manifestations possibles de l'ensorcellement de son patient. Quant à la standardisation de ces différents paragraphes, elle résulte d'une volonté sribale manifeste, comme nous le verrons ci-après. La Vieille Femme met d'abord le fil de laine colorée en contact physique avec le patient, ce qui n'est exprimé que dans le premier paragraphe de cette série et résumé par la suite : « La Vieille Femme dépose de la laine n[oire] sur les genoux de la personne. La Vieille Femme [la] lui place sur la tête. » (§ 9 : [*nu=(š)š*]an^{MUNUSŠ}U.GI UN-š*i ginuwaš=šaš* SÍG d[*ankuin*] *dāi* [*n=an?* MUNUSŠ]U.GI INA SAG.DU=ŠU *šarā* [*dāi*]) puis, dans les paragraphes suivants, « Ensuite, elle traite de la même manière un fil de laine rouge/jaune/vert, etc. » (§ 10 et suivants : EGIR-*anda=ma* (ŠA) SÍG SA₅/SIG₇.SIG₇ *kāpinan QĀTAMMA iyazi*). Elle retire ensuite le fil de laine et l'enroule autour des figurines des ensorceleurs. Ce geste s'explique par le fait que la laine colorée est vue comme ayant le pouvoir d'absorber le mal du patient. La laine « infectée » de l'ensorcellement du patient est ensuite mise en contact avec la représentation de l'ensorceleur qui absorbe à son tour le mal qu'il a lui-même engendré. Ce geste est, d'ailleurs, clairement explicité par l'incantation standardisée qui l'accompagne et qui est du type : « Je lui retire l'ensorcellement et le fait d'avoir été rendu rouge/jaune, etc. et je les rends à leur propriétaire (c'est-à-dire l'ensorceleur). » (*alwanzata ... daškemi n=at* EGIR-*pa išhi=(š)š*i peškemi**).

Le groupe 3 regroupe les paragraphes 20 à 26, c'est-à-dire ceux qui se terminent avec la fin du deuxième jour du rituel. Ce groupe est essentiellement composé de dons de pain et de libations (§ 20-24). Les objets du rituel comprenant vraisemblablement les denrées sacrificielles et probablement aussi les fils de laine colorée – puisque l'incantation indique que l'ensorcellement a été enterré, ensorcellement qui a été absorbé par la laine – sont déposés dans un trou creusé dans le sol. Le trou est ensuite aplani et des piquets en bois *karšaniya*- sont enfoncés par-dessus (§ 20). Le bois *karšaniya*- a manifestement une vertu purificatrice en lui-même puisqu'il peut servir d'agent nettoyant (*HED* K: 106-107)⁷. Il faut noter que la Terre Sombre personnifiée est chargée de garder en elle l'ensorcellement pour qu'il ne revienne plus dans le monde des vivants : ainsi l'indique l'incantation accompagnant la fixation ritualisée (§ 20), ainsi que la brève demande exprimée un peu plus loin à la Terre Sombre : « Toi, garde cela ! » (§ 21 : *kī zik pahši*). Pour la même raison, les chemins qui peuvent servir de voies de communication entre l'Autre Monde et la sphère des vivants sont également surveillés par diverses divinités, à la demande de la Vieille Femme (§ 22). Quant à la séquence se tenant à la grand-porte, c'est-à-dire, manifestement, une porte de ville (§ 23), elle doit servir à éviter l'intrusion de toute impureté (résultant de l'ensorcellement) dans l'agglomération.

Dans ce même groupe de paragraphes, on remarque également une séquence rituelle en relation directe avec le lit du patient (§ 24-25). Or, celui-ci dormira vraisemblablement dans ce lit apprêté rituellement. Nous pouvons donc considérer cette séquence comme une incubation thérapeutique même si aucun rêve n'intervient dans ce contexte (Mouton 2003: 85). Le sommeil lui-même participe du processus rituel. Le paragraphe 26 est un résumé : il indique que les autres actions rituelles du deuxième jour sont identiques à celles du premier jour. Ce paragraphe permet au scribe d'abrégier considérablement la composition : le premier jour a pris à lui seul 25 paragraphes, c'est-à-dire presque l'ensemble des colonnes i et ii des tablettes.

Le groupe 4 va du paragraphe 27 jusqu'au dernier. On peut y remarquer une séquence de dépôt d'offrandes sous le lit du patient similaire à celle décrite dans le groupe 3 (§ 28). Des sortes d'emplâtres confectionnés à partir de poussière de pistachier (§ 29) et de pâte (§ 30) sont appliqués sur le patient. Le premier emplâtre à base de poussière de pistachier (§ 29) est un objet « magique », purificateur, comme l'indique l'incantation qui accompagne son application : « Tout comme cette poussière nettoie, qu'elle nettoie de même

⁷ La traduction « saponaire » pour cette essence ne doit toutefois pas être utilisée : la saponaire n'a pas de bois.

cette personne (et) tous (ses) membres ! » (*kāš SAHAR^{HÁ} GIM-an katta parkunuzzi nu kūn UN-an UZUŪR^{HÁ} hūmanda QĀTAMMA parkunud[du]*). Quant au second emplâtre composé de pâte (§ 30), il semble avoir un rôle thérapeutique, puisque l'incantation qui lui est associée indique : « Tout comme [*cette pâte*] soigne une personne, que de même elle soigne cette [personne] (dans) tous ses membres » ([...] *GIM-an UN-an huišnuškezzi kūn [UN²]-an hūmanda UZUŪR^{HÁ} QĀTAMMA TI-uddu*).

Le paragraphe 31 a un dialogue rituel analogue à celui remarqué dans le groupe 1. Le patient est ensuite baigné dans du grain (§ 33) et purifié par aspersion de divers liquides (§ 24-25). Après une lacune, des offrandes alimentaires sont à nouveau déposées dans une cavité qui est par la suite refermée et surmontée de piquets (§ 40'). Un sacrifice a lieu dans le *hīlammār*. Un repas rituel en découle (§ 41'). Enfin, un sous-rituel a lieu de nuit sur la rive d'un cours d'eau (§ 42'-43'). Celui-ci n'est pas sans nous rappeler le rituel du fleuve de Tunnawi(ya), puisqu'il y mentionne la déesse-mère de la rive du fleuve qui est également présente dans cet autre rituel (Goetze 1938). Le texte se termine par un colophon (§ 44'), à l'instar de la plupart des tablettes de bibliothèques. Contrairement à ce que l'on peut remarquer dans d'autres textes, ce colophon ne reprend pas l'*incipit* mais énumère le matériel rituel.

3. Variations entre duplicats

Les différents duplicats du rituel d'Alli présentent des variations dans leur écriture, leur langue et parfois même leur contenu. J'énumérerai ici celles qui me paraissent dignes d'attention.

3.a. Variations dans l'écriture

Deux types de variations peuvent être observés dans cette catégorie : les caractéristiques relevant de la main du scribe et le choix des signes. La confrontation de la forme des signes permet de déterminer si plusieurs fragments relèvent ou non d'un même scribe. L'étude des signes diagnostics fournit en outre une datation des différents manuscrits. Cette étude m'a permis d'identifier plusieurs joints indirects. Il est, par exemple, clair que KBo 47.4 forme un joint indirect avec le manuscrit D, son ductus étant en tous points identique. Si je dresse un tableau des signes des différents fragments formant ou non un joint indirect⁸ (en les limitant aux signes les plus significatifs), j'obtiens les résultats suivants :

⁸ Les fragments formant un joint direct sont indiqués par le signe + sans précision puisque leur appartenance au même manuscrit est assurée.

	TAR	LI	AK	GI	EN	IG	AZ	DA	HA	DU	GAD	TE	AL	KI	TA
KBo 12.126+ (A)															
KUB 24.10 (B)															
KBo 55.41 (C)															
KBo 59.6 (C ₂) ⁺															
KBo 46.6 (C ₃)															
KBo 11.12+ (D)															
KBo 47.4 (D ₁)															
KBo 10.41 (E)															
lBoT 2.123 (F)															
XUB 41.2 (G ₁) ⁺															
ABoT 2.25 (G ₂)															
XUB 41.1 (H)															
KBo 21.8 (I)															
KBo 45.190 (J)															
KBo 51.31 (K)															

Le second type de variation relève du choix des signes par le scribe. À titre d'exemple, on peut mentionner, dans le paragraphe 1, l'utilisation du sumérogramme UN « personne » dans le manuscrit A (A₁ i 1) là où la tablette D privilégie une écriture syllabique (D₁ i 1 : *antuwa[h]haš*). Ce fait n'est pas étranger à la datation de ces deux exemplaires : il est connu que les sumérogrammes ont tendance à être plusieurs nombreux dans les manuscrits de la fin de l'époque impériale, ce qui est le cas de la tablette A. À l'inverse, la tablette D étant antérieure, elle fait plus souvent appel à l'écriture syllabique. La même différenciation se retrouve à plusieurs endroits de la composition, notamment au paragraphe 3 où on lit *nu=za antuwahhaš kuiš alwanzahhanza* « la personne qui (est) ensorcelée » dans D (D₁ i 11), alors que A rend ce

passage par une écriture abrégée, à savoir *nu UN-aš kuiš UH₇-anza* (A₁ i 9). Les manuscrits F et G qui documentent également ce passage semblent, quant à eux, avoir choisi une graphie syllabique (F₁ i 10' : *nu a[ntuwahhaš ...]* et G₃ i 8 : [... *alw*]anzahhanza) et cela malgré leur datation NS. Cela relève vraisemblablement du choix du scribe qui décide de suivre plus ou moins fidèlement le modèle plus ancien qu'il a sous les yeux, en fonction de sa formation et probablement aussi de l'espace dont il dispose sur la tablette. Lorsqu'elles sont rassemblées, ces variations peuvent aider à déterminer les différents « courants » de duplication du texte. C'est pourquoi je fournirai un exemple de chacune des catégories de variations les plus significatives (hormis l'opposition logogramme – écriture syllabique déjà mentionnée ci-dessus). Il ne s'agit que d'un échantillon représentatif, je renvoie le lecteur à l'édition du texte pour la liste exhaustive de ces variations.

a. Signe lourd vs. signe syllabique simple

kiš-an (C₁ i 2) vs. *ki-iš-ša-an* (D₁ i 2, F₁ i 1')

DUGNA-AK-DAM (A₁ i 6, F₁ i 7', G₃ i 6) vs. DUGNA-AK-TA-MI (D₁ i 7)

b. Consonne simple vs. consonne redoublée

GIŠ*in-ta-lu-zi* (A₁ i 5) vs. *in-ta-lu-uz-zi* (D₁ i 5, F₁ i 6', G₃ i 5)

NINDA*pa-šu-[uš]* (E ii 1') vs. NINDA*pa-aš-šu-uš* (A₂ ii 44', C₃ ii 37'')

c. Consonne sourde vs. consonne sonore

iš-ka-ri (A₁ i 8) vs. *iš-ga-a-ri* (D₁ i 9, F₁ i 9')

d. Plene writing vs. vocalisation simple

da-ga-an-zi-pa-a-aš (C₃ ii 20') vs. *da-ga-an-zi-pa-aš* (A₂ ii 25')

a-pé-e-ez (A₂ ii 26') vs. *a-pé-ez* (C₃ ii 21')

e. Forme verbale de timbre en -e- vs. timbre en -a-

i-e-ez-zi (C₂₊₃ i 21') vs. *i-ya-zi* (A₁ i 22)

f. Pluriel sumérien en MEŠ vs. HÁ

EME^{MEŠ} (B ii 19') vs. EME^{HÁ} (H iii 2)

ALAM^{MEŠ} (H iii 5) vs. ALAM^{HÁ} (B ii 21')

g. Alternance de sumérogrammes de sens proche

DUMU.LÚ.U₁₉.LU-*an* « mortel » (A₂ iii 35') vs. LÚ.U₁₉.LU « mortel » (I iii 10') vs. UN-*an* « personne » (B iii 21', C₃ iii 33')

3.b. Variations dans la langue

Le rituel d'Alli présente plusieurs variations grammaticales et linguistiques notables. Seuls deux exemples seront donnés ici. Une phrase de cette composition indique : « Si (c'est) un homme (qui) a traité rituellement cette personne, il est en train de porter (tout) cela sur le dos. » (§ 4 : *nu kûn UN-an mân LÛ-iš iyan harzi n=at kâša iškišaz karpan harzi*). L'expression « traiter rituellement » (mot à mot : « faire » *iya-*) signifie ici « ensorceler ». En indiquant que l'ensorceleur masculin porte sur le dos l'ensorcellement, la Vieille Femme est ici en train d'identifier cette personne aux deux figurines masculines d'argile portant chacune un sac *kurša-* rempli de modèles de langues (§ 1). Elle cherche à convaincre la « divinité solaire de la main » (§ 4) de pratiquer la même identification et ainsi de faire porter l'ensorcellement par l'ensorceleur. Dans ce passage, la tablette D utilise un prétérit (souligné ci-après) : *kûn ant[uwahhan] mân LÛ-aš iēt* « Si (c'est) un homme (qui) traita rituellement cette per[sonne] » (D₁ i 15-16). À l'inverse, les tablettes A et G qui sont toutes deux postérieures à D utilisent une construction périphrastique dans ce contexte, à savoir l'auxiliaire « avoir » à l'inaccompli + le verbe principal au participe neutre, ce que l'on peut rendre par un passé composé français : *nu kûn UN-an mân LÛ-iš iyan ha[rzi]* (A₁ i 13) / [... LÛ-i]š *iyān harzi* (G₄ i 12) « Si (c'est) un homme (qui) a traité rituellement cette personne ».

Un autre type de variation grammaticale se trouve plus tard dans le texte. Une phrase indique : « À côté du trou (creusé au préalable dans le sol), elle rompt un pain plat pour la divinité Marwayan. » (§ 21 : *nu pattešni tapuša* 1 NINDA.SIG ANA ^D*Marwayan paršiya*). Sur la tablette C, cette phrase est rendue de la manière suivante : *nu x[...] 1 NINDA.SIG ANA ^DMarwayanza paršiya* (C₃ ii 21''-22''). Il faut remarquer la forme que prend le nom divin Marwayan, à savoir Marwayanza où la désinence -anza est manifestement un datif louvite. Étant donné le contexte culturel de ce rituel, à savoir l'Arzawa, ce louvisme n'est pas surprenant. Il pourrait indiquer que le scribe de la tablette C suivait un modèle comprenant déjà ce louvisme ou même, pourquoi pas, que ce modèle était entièrement rédigé en louvite. Une autre possibilité est que le scribe de la tablette C était lui-même de langue maternelle louvite et a, pour cette raison, considéré approprié de décliner le nom de la divinité louvite dans cette langue. Lorsqu'on se penche sur ce même passage cette fois-ci sur la tablette A, on lit : *nu pattešni tapuša* 1 NINDA.SIG ANA ^D*Marwayan paršiya* (A₂ ii 26'-27'). Ici, le nom divin Marwayan n'a plus son datif louvite. Le scribe de la tablette A lui a préféré un datif en désinence zéro, le datif n'étant alors exprimé que par l'akkadogramme ANA. Il est possible que le scribe de

la tablette A ait vu, sur l'original qu'il recopiait, le datif louvite du nom divin mais qu'il ait considéré celui-ci comme inapproprié dans le contexte d'une phrase hittite. Il aurait donc décidé de lui-même « d'hittitiser » cette forme. Il est tout aussi possible que l'original qu'il recopiait ait été dépourvu de datif louvite, soit qu'il s'agisse d'un modèle différent de celui de la tablette C, soit que le datif louvite soit une intervention du scribe de la tablette C lui-même.

3.c. Variations de contenu

Dans le rituel d'Alli, il arrive également que le contenu des duplicats diffère. Ces variations de sens peuvent être mineures, telles des changements de personnes, ou plus importantes, telles des changements de sens.

Dans la phrase suivante, nous remarquons une variation de type mineur, à savoir un changement de personne (§ 14). La tablette I indique : « [Ensuite], elle traite le fil [d'une étoffe] de la même manière » ([... k]āpinan QĀTAMMA iēzzi : I ii 1), où iēzzi est la forme traditionnellement considérée comme moyen-hittite du verbe *iya-* à la troisième personne du singulier de l'inaccompli. Il y a tout lieu de penser qu'elle renvoie ici à la Vieille Femme. En revanche, la tablette H, plus tardive, indique pour le même passage : « [Ensu]ite, on traite le fil d'une étoffe de la même manière. » ([EGIR=Š]U=ma ŠA GADA kapinan QĀTAMMA iyanzi : H i 11'). Le temps est toujours l'inaccompli, mais le scribe a, cette fois, privilégié une troisième personne du pluriel sans sujet exprimé, ce qui revient à l'indéfini « on ». Il y a donc divergence entre les deux versions. Dans I, c'est la Vieille Femme qui se charge vraisemblablement de traiter le fil, comme elle a traité les fils de laine colorée auparavant, tandis que dans H, cette action est réalisée par quelqu'un d'autre, dont l'identité n'est pas précisée. Il ne faut toutefois pas trop surinterpréter ce type de variations, car il pourrait découler d'une simple faute d'étourderie de la part du scribe de la tablette H.

Nous avons également affaire à des variations de contenu plus importantes, car elles changent le sens du texte. La tablette I, datée MS, indique (§ 14) : « [Ensuite], elle traite le fil [d'une étoffe] de la même manière et dit : 'Divinité solaire, je suis en train de nettoyer ce mortel (en le frottant) avec [ce fil d'étoffe]. Toi, divinité solaire, nettoie-le (en le frottant) avec [...] ! Il/elle l'a purifié. Donne cela à ces figurines ! » ([... k]āpinan QĀTAMMA iēzzi [... tezz]i ^DUTU-uš kāša kūn LÚ.U₁₉.LU [...-i]t ānaškemi zig= an ^DUTU-uš [...-]x-tanit ānaš n=an parkuwāit n=at kēdaš ANA ALAM^{HÁ} pai : I ii 1-5). Pour ce même passage, la tablette H datée LNS indique quant à elle : « [Ensu]ite, on traite le fil d'une étoffe de la même manière et elle dit : 'Celui qui l'a rendu

blanc (et l'a) [...], maintenant, je lui retire les mauvais [...] et je les rends à leur propriétaire.' La Vieille Femme enroule le fil (de l'étoffe) autour des figurines. » ([EGIR=Š]U=ma ŠA GADA *kāpinan QĀTAMMA iyanzi [nu kišša] n tēzzi kuiš=war=an harganušket [...]-ket kinun=(n)a=(š)ši=kan HUL-uwa da-... daške]mi n=at EGIR-pa išhešši pi[škemi nu^{MUNUS}ŠU].GI kāpinan ITTI ALAM^{MES} h[ūlalēzzi] : H i 11'-15'). Sur la tablette I, une incantation à une divinité solaire a manifestement recours à la magie analogique : la Vieille Femme frotte le patient vraisemblablement avec le fil d'étoffe dont il est question et demande à la divinité solaire de réaliser une action analogue au niveau symbolique, c'est-à-dire de frotter et ainsi de purifier le patient de son ensorcellement. La dernière phrase de la prière, « Donne cela à ces figurines ! », indique clairement qu'il s'agit, encore une fois, de renvoyer l'ensorcellement à l'ensorceleur par le biais de ses figurines.*

La tablette H présente un texte tout à fait différent, dans lequel la divinité solaire n'est pas mentionnée. L'incantation qui s'y trouve fait un lien entre la couleur du fil manipulé, le blanc, et l'un des symptômes de l'ensorcellement du patient, à l'instar des passages précédant immédiatement celui-ci. Comme indiqué plus haut, les paragraphes 9 à 15 puis 17 à 19 décrivent tous d'une façon fortement standardisée la manipulation d'un fil de laine d'une couleur à chaque fois différente et auquel est associée une action de l'ensorcellement sur le patient. Je ne donnerai que deux exemples successifs en guise d'illustration (§ 11 et 12) : « [Ensuit]e, elle traite un fil de laine jaune/verte de la même manière et [dit] : 'Celui qui] a ensorcelé cette personne, celui qui (l')a rend[u] jaune/vert, maintenant, je lui retire l'ensorcellement (et) le fait d'être jaune/vert et je les rends à leur [propriétaire].' Elle enroule le fil (de laine) autour des figurines. § [Ensuit]e, elle traite un fil de laine bleue de la même manière et dit : 'Celui qui l'a rendu bleu, maintenant, je suis en train de retirer le jour bleu de tout son corps et je le rends à son propriétaire.' Elle enroule le fil de laine autour des figurines. » ([EGIR-and]a=ma SĪG SIG₇. SIG₇ *kāpinan QĀTAMMA iyazi nu kišan [tezzi kuiš=a k]ūn UN-an alwanzahhit kuiš=a hahlahhišk[et kinun=a](š)ši=kan alwanzata SIG₇.SIG₇-ta daškemi n=at EGIR-pa[išhi]=(š)ši peškemi kāpinan ITTI ALAM^{HA} hūlalēzz[i] § [EGIR-a]nda=ma SĪG antarantan kāpinan QĀTAMMA iyazi [nu t]ezzi kuiš=an antarišket kinun=(š)ši=kan kā[ša and]arandan U₄-an hūmandaz tueggaz daškem[i n=a]t EGIR-pa išhi=(š)ši piškemi SĪG kāpinan ITTI ALAM^{HA} hūlalēzzi : A₂ i 41-49). Ces deux paragraphes peuvent être rapprochés du paragraphe 14 de la tablette H, la dernière phrase étant exactement la même. Nous avons donc affaire à un phénomène de standardisation du texte par le scribe de la tablette H, qui a*

simplement reproduit le modèle des paragraphes précédents, contrairement à celui de la tablette I qui s'en éloignait. Notons que, à l'exception du paragraphe 14 divergeant sur la tablette I, les paragraphes fortement standardisés 9 à 14 ne sont attestés que sur des tablettes NS, à savoir A, C et H. Ces trois tablettes ont donc pu s'inspirer d'un même modèle ou ensemble de modèles présentant déjà cette standardisation. Parallèlement, la tablette I montre une absence de standardisation qui relève d'un autre « courant ».

La standardisation du paragraphe 14 sur la tablette H implique une série de questions. Pourquoi a-t-elle été pratiquée, que signifie-t-elle ? Cette distorsion du contenu du texte indique-t-elle que le rituel d'Alli n'était plus pratiqué à cette époque (à la fin de l'époque impériale) ? Son texte serait alors copié uniquement en vue de la perpétuation du « savoir encyclopédique » sans que l'on ne cherche plus à le mettre en pratique. Il reste difficile d'affirmer cela faute de témoignages clairs dans ce sens. La question est d'ailleurs valide pour tous les textes de rituels hittites : à quel point étaient-ils mis en pratique, et l'étaient-ils seulement ? Mon sentiment personnel est que la mise par écrit de ces rituels reflète en elle-même l'importance que l'on accordait, ne serait-ce qu'au début, à ces pratiques. Il n'est pas anodin de retranscrire par écrit un rituel dans les moindres détails, cela doit avoir une application concrète. Si nous prenons l'exemple du rituel d'Alli, il y a tout lieu de penser qu'il a été mis pour la première fois par écrit au tout début de l'époque impériale (MS) afin de servir d'aide-mémoire aux experts rituels de la Cour de Hattuša en cas de besoin. La « recette » rituelle arzáwéenne pouvait être considérée comme utile dans la capitale hittite, tous les remèdes étant les bienvenus en cas de crise grave. Lorsque l'on connaît le nombre d'accusations de sorcellerie qui déchirèrent la Cour de Hattuša tout au long de l'histoire hittite (Miller 2010), on peut aisément considérer que l'accumulation de remèdes contre l'ensorcellement était logique. Il n'y avait sans doute pas de date de péremption pour ce type de rituels.

Certaines distorsions peuvent apparaître dans une seule copie impériale et pas dans une autre. Dans le paragraphe 21, par exemple, la tablette A indique : « Elle fait une libation de bière devant chaque pain plat. » (KAŠ=ya hūmante ANA NINDA.SIG p[er]an šipa[nt]i : A₂ ii 31'-32'), alors que, dans le même passage, la tablette C indique plus logiquement : « Ensuite, elle fait une libation de bière devant les divinités. » (nu EGIR=ŠU KAŠ ANA DINGIR^{MES} peran šipanti : C₃ ii 26''-27''). La tablette A semble donc avoir subi une distorsion, à l'inverse de la tablette C.

Voici la liste des autres divergences et convergences de contenu entre les différents manuscrits (les omissions et ajouts font l'objet d'un tableau à part) :

§ 11 et 13 : *hu-u-la-le-e-e-z-z[i]* (A₂ i 44 et 54) vs. *ha-li-ya-an-zi* (H i 1' et 10')

§ 15 : [...](-)na-an ^rda-a-i¹ [...-y]a-aš ka-pí-na-a-iz-zi (D₃ ii 1') vs. [...] da-an-ku-i^{siG}e-eš-ri da-a-i nu ki-iš-ša-an [te-ez-zi] (I ii 6-7) vs. [...] ^{siG}e-eš-ri-in GE₆ da-a-i nu te-e-zi (H i 16')

§ 24 : *Û I-NA RA-AP-ŠI ha-ma-ak-zi* (A₂₊₄ ii 47') vs. [*Û*] *I-NA RA-AP-ŠI ha-ma-an-[ki]* (E ii 5') vs. :*pa-du-um-ma-az-zi-ya ha-ma-an-ki* (B ii 5', C₃ ii 40'')

§ 33 : *A-NA 5 GAL GIR₄* (A₂ iii 30', B iii 16', C₃ iii 25') vs. *I-NA 5 GAL GIR₄* (F₂ ii 2') vs. *I-NA ZA.H[UM] GIR₄* (I iii 4')

§ 33 : *ar-ha-ya ša-ra-[an-zi]* (A₂ iii 33') vs. *ar-ha ši-eš-šar-an-zi* (I iii 7') vs. *ar-ha-ya-an ki-na-iz-zi* (B iii 18', C₃ iii 29')

§ 33 : *nu DUMU.LÚ.U₁₉.LU-an IGI-zi pal-ši NISABA-it wa-ar-pa-an-zi* (A₂ iii 35'-36') vs. *nu UN-an IGI-zi pal-ši NISABA-it wa-ar-ap-zi* (B iii 21'-22', C₃ iii 33'-34') vs. *nu LÚ.U₁₉.LU I-NA É.DU₁₀.ÚS.SA pa-iz-zi IGI-zi pal-ši NISABA-it wa-ar-ap-zi* (F₂ iii 8'-10', I iii 10'-11')

§ 34 : *kat-ta-wa-kán ki-i-ša-a-id-du* (I iii 14) vs. *ka-a-ša-aš-ši-kán HUL-un EM[E-an ...]* (B iii 25')

§ 41' : *nu te-ez-zi [...]x^{D1}UTU AN ta(-)[... h]a-ap-pí-ni-it za-nu-wa-an-zi ...* (A₂ iv 4'-5') vs. [*nu t*]e-e-zi^DUTU AN ke-e-da-ni-za A-NA SISKUR [*ku-ut-r*]u-wa-aš e-eš ... (H iv 14'-15')

L'étude des omissions et des ajouts d'un manuscrit à l'autre est également une information importante. Ceux que nous remarquons dans le rituel d'Alli sont énumérés dans le tableau suivant.

	A	B	C	E	H
ŠA U ₄ .2.KAM ... (§ 26)		omis (B ii 14')	omis (C ₃ ii 49'')	présent (E ii 14'-15')	
ALAM ^{HÁ} (§ 29)	présent (A ₄ iii 4')				omis (H iii 11)
<i>nu=kan ... ašāši</i> (§ 31)	présent (A ₂ iii 17')	présent (B iii 3')	omis (C ₃ iii 13')		
<i>nu=(š)šī MUNUSŠU.GI</i> (§ 31)	omis (A ₂ iii 18')	omis (B iii 4')	présent (C ₃ iii 13')		
<i>n=at kāša</i> (§ 31)	présent (A ₂₊₃ iii 20')	omis (B iii 6')	présent (C ₃ iii 16')		

4. Pour une histoire des manuscrits du rituel d'Alli

Grâce à l'ensemble des variations qui ont été énumérées ici, nous pouvons tenter de déterminer si un ou plusieurs manuscrits sont issus d'un même « courant » de duplication. D'autres critères, tels que la répartition des lignes de paragraphes, peuvent également être utilisés. Ainsi, on remarque, aux paragraphes 1 et 2, une divergence entre la tablette D, qui insère un trait de paragraphe après ^{TUG}*kurešnanteš* (D₁ i 4), et tous les autres manuscrits conservés à cet endroit qui, eux, coupent le texte plus tôt (A₁ i 3, C₁ i 3, F₁ i 3' et G₁ i 3). Dans le même ordre d'idées, on voit que la tablette B a un double trait de paragraphe après sa ligne ii 14', ce qui semble correspondre, sur la tablette E, à la fin de la colonne ii, contrairement à la tablette C qui n'a qu'un simple trait de paragraphe. Le double trait de paragraphe de la tablette B pourrait donc faire référence à la fin de la colonne ii de son modèle, celui-ci n'étant d'ailleurs pas forcément la tablette E elle-même mais une tablette configurée d'une manière analogue.

Un autre critère d'attribution de plusieurs manuscrits à un « courant » est l'observation des fautes scribales qui peuvent se retrouver d'une tablette à l'autre. Au paragraphe 4, par exemple, on remarque que les tablettes NS A et G indiquent toutes les deux : *ta*¹⁷(ŠA)-*a-ú* (A₁ i 14 et G₄ i 13) là où la tablette MS D indique : *da*-^r*a-ú*¹. Il est donc possible de penser que l'original ou les originaux qui ont servi de modèles aux tablettes A et G avaient *ta-a-ú* avec un signe TA peu clair, son second vertical interne peu visible, d'où la confusion possible avec un signe ŠA. Quoi qu'il en soit, il est clair que ce ou ces modèles de A et G n'avaient pas *da-a-ú*, car il n'est pas possible de confondre DA et ŠA.

Dans le même ordre d'idées, les tablettes A et C partagent une même faute scribale au paragraphe 30, même si l'origine de celle-ci varie vraisemblablement : A écrit *iš-ša*¹(TA)-*na-aš* (A₂₊₄ iii 13') et C *e-eš-ša*¹(TA)-*na-aš* (C₃ iii 8') là où H a la forme attendue *e-eš-ša-na-aš* (H iii 20). La confusion de la tablette A peut se comprendre par la présence, deux lignes plus haut, du terme ^{GIŠ}*iš-ta-na-na-an* : le scribe de A a peut-être confondu « autel » et « pâte ». Le scribe de C n'a, quant à lui, pas pu confondre ces deux termes, puisqu'il a choisi un timbre en -e- pour le terme désignant la pâte. Il aura donc simplement oublié un petit clou vertical interne, comme cela arrive assez souvent.

Conclusions

Il est toujours difficile de déterminer si un texte rituel était réellement mis en pratique et si oui, combien de temps. Il est possible que l'étude des lieux de trouvaille des différents fragments réponde en partie à cette question. Si l'on peut définir la fonction du bâtiment dans lequel un fragment a été retrouvé, on peut proposer un ou plusieurs usages du texte en question. Dans le cas du rituel d'Alli (voir le tableau en début d'article), nous retrouvons les fragments MS, c'est-à-dire les plus anciens, dans le complexe palatial de Büyükkale, ce qui pourrait signifier que le rituel était conservé auprès du Grand Roi hittite et mis en pratique à la Cour de Hattuša quand nécessaire.

Les fragments NS sont disséminés entre Büyükkale, le Temple I et la *Haus am Hang*. G. Torri (2010) a récemment proposé de voir dans cette dernière un *scriptorium* à partir du règne de Hattušili III et pendant toute la fin de l'époque impériale. Dans ce cas, le rituel d'Alli aurait été recopié (et en partie déformé !) dans un but « encyclopédique ». Quant au Temple I, il enferme vraisemblablement une bibliothèque destinée à conserver les textes jugés importants. Le fait que ce texte ait été conservé et recopié à plusieurs reprises ne permet toutefois pas de déterminer si le rituel d'Alli était toujours mis en pratique à cette époque. La distorsion remarquée sur la tablette H inciterait même *a priori* à penser que ce n'était pas le cas. Cependant, il me paraît assuré que les scribes hittites ne recopiaient pas les textes au hasard. Ceux-ci étaient sélectionnés pour leur prestige, à l'instar des œuvres classiques copiées par les religieux chrétiens dans les *scriptoria* médiévaux. Un rituel qui a conservé un certain prestige devait pouvoir être pratiqué de temps à autre, et cela malgré les distorsions que ses textes ont pu subir. De plus, la présence de fragments NS du rituel d'Alli dans le complexe palatial pourrait indiquer que le contenu de ce rituel n'était pas jugé complètement obsolète à la fin de l'Empire hittite. Il était, pour cette raison, conservé à proximité du Grand Roi, en cas de besoin. Le prestige du rituel d'Alli comme de tant d'autres rituels « hittites » est illustré par la présence de copies dans au moins trois bâtiments différents à la fin de l'époque impériale. Seul un texte jugé important pouvait jouir d'une telle popularité parmi les copistes.

Dr. Alice Mouton

UMR 7044 CNRS Strasbourg et Institut Catholique de Paris
Paris / France

alice.mouton@misha.fr

The Hittite Ritual of Alli Against Bewitchment (CTH 402): Text and Context

This contribution provides an overview of the new edition of Alli's ritual made by the author. After providing a synopsis, it focuses on the variations that can be noticed in the composition:

- 1) in the writing;
- 2) in the language;
- 3) in the content.

These variations enable us to comprehend some key aspects of the history of this composition.

Bibliographie et abréviations

- Goetze, A.
1938 *The Hittite Ritual of Tunnawi* (AOS 14), New Haven.
- Jakob-Rost, L.
1972 *Das Ritual der Malli aus Arzawa gegen Behexung* (KUB XXIV 9+), THeth 2, Heidelberg.
- Kloekhorst, A.
2008 *Etymological Dictionary of the Hittite Inherited Lexicon* (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 5), Leyde – Boston.
- Konkordanz S. Košak, *Konkordanz der hethitischen Keilschrifttafeln*, Version 1.84, <http://www.hethport.uni-wuerzburg.de/hetkonk/>.
- Melchert, H. C.
1999 « Hittite tuk(kan)zi- ‘Cultivation, Breeding’ », *Ktèma* 24: 17-23.
- Miller, J.
2010 « Practice and Perception of Black Magic among the Hittites », *AoF* 37: 167-185.
- Mouton, A.
2003 « Usages privés et publics de l’incubation d’après les textes hittites », *JANER* 3: 73-91.
2010 « Sorcellerie hittite », *JCS* 62: 105-125.
- Torri, G.
2010 « The scribal school of the Lower City of Hattuša at the beginning of the career of Anuwanza, court dignitary and lord of Nerik », M. G. Biga – M. Liverani (éds.), *Ana turri gimilli. Studi dedicati al Padre Werner R. Mayer, S. J. da amici e allievi*, Quaderni di Vicino Oriente 5: 383-396.
- van Gessel, B. H. L.
1998 *Onomasticon of the Hittite Pantheon*, HdO I/33, Leyde – New York – Cologne.

Kapadokya MÖ 6. Binyıl Kronolojisinin Kayıp Halkası: Gelveri Çanak Çömleği Üzerine En Son Çalışmalar

Ozan ÖZBUDAK

Keywords: Central Anatolia, Early Chalcolithic Period, Gelveri style decoration, pottery sequence, relative chronology dating

Anahtar Kelimeler: Orta Anadolu, İlk Kalkolitik Dönem, Gelveri tarzı bezemeler, çanak çömlek silsilesi, göreceli tarihlendirme

Giriş

Anadolu'nun tarihöncesi dönem araştırmalarının ivme kazandığı son 15 yılda, özellikle Orta ve Batı Anadolu'daki araştırma sayısında gözle görülür bir artış görölmektedir. Söz konusu bölgelerin Neolitik'ten Kalkolitik Dönem'e devam eden kronolojik dizini, yapılan her yeni çalışmayla yeniden şekillenmiş, dinamik bir hal almıştır. Kalibre edilmiş C¹⁴ sonuçları, bu tablonun daha sağlam temellere dayandırılmasını sağlamıştır. Fakat yeni araştırmalar, bölgeyle ilgili bilgilerimizi arttırmakla beraber, yeni soru ve sorunları da beraberinde getirmiştir. Sorunların kökeninde, araştırma sayısının çok daha az olduğu yıllarda göreceli tarihlendirme esasına uygun olarak oluşturulan dönem adlandırmaları, "kültür" tanımları ve bunların getirdiği genellemelerin bugünkü verilerle zaman zaman uyuşmamasıdır.

MÖ 6. binyılda Orta Anadolu'da Kalkolitik Dönem'e geçiş sürecinde ortaya çıkan tablo, bu duruma somut örnek olarak verilebilir. Elimizdeki güvenilir C¹⁴ verilerine göre İlk Kalkolitik Dönem Batı Çatalhöyük'te MÖ 5700 tarihinde son bulurken; Orta Kalkolitik Dönem Güvercinkayası ve Köşk Höyük'ün 1. tabakasında MÖ 5200'de başlamaktadır (Thissen 2002: 324). Daha önceden, toplumsal örgütlenme ve maddi kültür açısından birbirinden oldukça farklı sayılan bu iki dönem arasındaki geçişe denk gelebilecek yerleşme katları olarak Canhasan I'nın 2A ve 2B tabakaları görölmekteydi (Res. 2).

Ancak sonradan, Canhasan I'in C¹⁴ sonuçlarına şüpheyle yaklaşmış ve bu tabakalar farklı bilim insanları tarafından farklı zaman dilimlerine yerleştirilmiştir (Schoop 2011: 154; Thissen 2002: 324).

MÖ 6. binyıl Orta Anadolu'sunu bugünkü bilgilerimizin ışığında incelediğimizde, Neolitik Dönem'den beri süregelen yer seçimi, obsidyenin maddi kültür içerisindeki önemi, çanak çömlek geleneği, sembolizma gibi öğelerin dönemin sonlarına doğru, Orta Kalkolitik'te radikal bir biçimde değiştiği gözlemlenmektedir. Ancak yukarıda bahsedilen nedenlerden ötürü, Orta Anadolu'da İlk Kalkolitik'ten Orta Kalkolitik'e geçiş sürecini sağlıklı olarak izleyememekteyiz.

Güney Marmara ve Trakya'da ise durum farklıdır; bu bölgelerin MÖ 6. binyılın ortalarından itibaren Orta Anadolu ile olan bağlantılarının zayıfladığı, Balkanlar'da oluşan yeni bir çekirdek bölgenin etkileşim çemberine girdiği anlaşılmaktadır. "Vinçalaşma" olarak da adlandırılan bu oluşumun belirleyici öğelerinden biri olan koyu yüzlü çizi-kazı bezemeli çanak çömlek anlayışının bölgeye girişi; Orman Fidanlığı, Aşağıpınar, İlıpınar gibi yerleşmeler üzerinden izlenebilmektedir (Efe 2001; Özdoğan 2007; Thissen 2008). 90'ların başında Anadolu-Balkan ilişkileri Trakya ve Kuzeybatı Anadolu'da artan araştırmalarla beraber oldukça popüler bir hale gelmiş, Orta Anadolu'da yer alan Alişar, Büyük Güllücek, Gelveri ve daha sonraları Tepecik-Çiftlik, Köşk Höyük gibi yerleşmelerde de bulunan koyu yüzlü çizi bezekli malzeme de aynı eğilimlerin içerisinde yorumlanmıştır (Özdoğan 1993: 181; Steadman 1995: 23; Thissen 1993: 220).

Yukarıda adı geçen yerleşmelerden Alişar, Büyük Güllücek ve Gelveri 1950'li yıllardan beri bilinmektedir. O yıllarda arkeoloji dünyasındaki yaygın görüş, Anadolu'da MÖ 3200'den erken yerleşme olmadığı yönündeydi (Özdoğan 1994: 71). C¹⁴ tarihleme devrimi öncesine denk gelen bu dönemde, kronoloji tablolarında mutlak tarihler yerine dönem adları tercih edilmekteydi. Assur Ticaret Kolonileri ve Hitit Dönemi öncesi yerleşmelerin en eski tabakaları, "Kalkolitik" adı altında toplanmıştır (Özdoğan 1996: 188). Balkanlar'da ise, araştırma sayısı fazla olmasına rağmen C¹⁴ verilerinin bulunmaması ve arkeologlar arasında milliyetçi akımların etkisiyle terminolojik bir bütünlük sağlanamaması sonucunda, çağdaş ve benzer kültürler farklı adlarla anılmıştır. Yakınoğu'dan Balkanlar'a kadar olan bölgede, tarihöncesi araştırmalarının henüz emekleme aşamasında bulunduğu bu dönemde, Arkeolog Burhan Tezcan 1951 yılında, Hitit yerleşmelerini saptamak amacıyla Niğde ve o yıllarda Niğde'ye bağlı bir ilçe statüsünde bulunan Aksaray çevrelerinde yüzey araştırmaları gerçekleştirmiştir. Aksaray'ın Güzelyurt Kasabası'ndaki

araştırmaları sırasında, Gelveri yerleşmesinde yasadışı kazılarda ele geçen iki adet tüm kseyi satın alma yoluyla Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi'ne kazandırmıştır. Tezcan, incemeleri sonucunda Kalkolitik Dönem'e tarihlediği, Anadolu'da benzeri bulunmayan bu kseleri, motiflerindeki benzerliklerden hareketle Cucuteni-Tripolye kültürleriyle ağdaş olduğunu ortaya koymuştur (Tezcan 1958: 520)¹.

60'lı ve 70'li yıllarda, Orta Anadolu'da yüzey araştırmalarına devam eden J. Mellaart, D. French ve I. Todd bölgenin kronolojisinin Akeramik Neolitik Dönem'e kadar indiğini ispatlamışlardır. Konya Ovası ve Gller Bölgesi'nde Mellaart'ın Hacılar ve Çatalhöyük, French'in Canhasan kazıları; Todd'un Kapadokya bölgesinde gerçekleştirdiği yüzey araştırmalarında saptadığı Aşıklı Höyük, Tepecik-iftlik, Köşk Höyük yerleşmeleri, Orta Anadolu'da Akeramik Neolitik'ten Kalkolitik Dönem'in ortalarına kadar sürecek olan silsileyi ortaya koymuştur (French 1966; Mellaart 1975; Todd 1980).

90'lı yıllara gelindiğinde, Türkiye Trakya'sı ve Marmara Bölgesi genelinde artan arkeolojik araştırmalar, Anadolu-Balkan ilişkilerinin daha somut verilere dayandırılmasını sağlamıştır. Kapadokya bölgesinde araştırma yapmakta olan Ufuk Esin bu dönemde Gelveri'de kısa süreli bir çalışma sürdürmüş, bunun sonucunda Gelveri buluntularını, bezeme motiflerini Romanya ve Bulgaristan'daki kültürlerle karşılaştırmıştır. Ufuk Esin de, Balkan yerleşmelerinden gelen C¹⁴ sonuçlarıyla karşılaştırdığı Gelveri'yi kabaca M 5. binyıla, diğer bir deyişle Orta Kalkolitik Dönem'e tarihlemiştir (Esin 1993: 52).²

80'li yılların başında başlayan Köşk Höyük ile 90'lı yılların sonunda başlayan Tepecik-iftlik kazıları, Neolitik - İlk Kalkolitik geçişi yansıtan yerleşmeler olarak göze arpırmaktaydı. Esin'in Gelveri Kültürü'n Orta Kalkolitik içinde değerlendirmesinden hareketle, her iki yerleşmede de "Gelveri tipi" anak çömleklere bulunduğu tabakalar, 6. binyılın sonuna tarihlendirilmekteydi (Bıçakçı vd. 2007: 249; ztan - zkan 2003: 451).

Geriye dönüp baktığımızda, Gelveri yerleşmesinin süreç içinde giderek daha eski bir zaman dilimine tarihlendirildiğini görmekteyiz. Bölgede yapılan her yeni araştırma, domino etkisi yaratarak birbirini etkilemiş, yukarıda

¹ Tahsin zg aracıyla söz konusu kapları inceleme fırsatı bulan Gordon Childe, Tezcan'ın yorumuna referans olmuştur. Takip eden yıllarda Schachermeyr, Gelveri-Balkan bağlatışını üzerine çalışmalarda bulunmuştur (Schachermeyr 1976).

² Aynı yıllarda J. Makkay da Gelveri yüzey buluntu topluluğunu incelemiştir. Yine Balkan bağlantısı üzerinde duran Makkay, Hititler'in Anadolu'daki kökenlerine dair farklı bir görüş ortaya koymuştur (Makkay 1993).

gösterilen kronolojik tablo ortaya çıkmıştır. Orta Kalkolitik tanımı, bilindiği üzere Yakındoğu kronolojisinden uyarlanarak Anadolu tarihöncesi dönemlerinin ayrımında kullanılmıştır. Bu bölümlendirmede kilit rol oynayan Mersin-Yumuktepe’de, 16. tabakada ilk defa gözlemlenen iç kaleyi oluşturan savunma sistemi ve sonrasında Obeyd tipi çanak çömleğin bulunduğu 15-12. tabakalar “Orta Kalkolitik” olarak tanımlanmıştır (Caneva – Sevin 2004: 29). Canhasan I:1, Köşk Höyük 1 ve Güvercinkayası’nın ana tabakaları bilebildiğimiz kadarıyla aynı süreci yansıtmaktadır (Gülçur 2004: 147). Anadolu’da Kalkolitik Dönem üzerine detaylı bir çalışma hazırlayan U. Schoop, Balkan bağlantısı ihtimalini bir kenara bırakmış ve Gelveri bezemelerinin İlk Kalkolitik boyalılarındaki motiflerden geliştiğinin ortaya koyarak yerleşmeyi MÖ 6. binyılın başına tarihlemiştir (Schoop 2005: 227). Uzun yıllardır Kapadokya bölgesinde incelemelerini sürdüren S. Gülçur, Gelveri’nin kronolojik konumunun daha sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi için 2007 yılında ekibi ile üç hafta süren bir sondaj çalışması başlatmıştır.

Gelveri 2007 Yılı Sondaj Çalışmaları

Gelveri yerleşmesi, Aksaray il merkezinin yaklaşık 45 km güneydoğusunda, antik adı Karbala olan, günümüz Güzelyurt İlçesi’nin 1,5 km kadar güneybatısında yer almaktadır (Esin 1998: 110). Yerleşme, Selindiz Deresi’nin suladığı derin vadinin sağ kıyısında, yatağa kuzey-güney ekseninde bir burun şeklinde uzanan sarp ve kayalık tepenin yamaçları üzerinde yayılmıştır (Res. 3). Yerleşmenin denizden yüksekliği 1430 m ile 1380 m arasında değişmektedir (Esin 1993: 47). Kayalığın zirvesinde 19. yüzyılda inşa edilen Yüksek Kilise yer almaktadır. Yakın çevre, Hasan Dağı’nın volkanik püskürtmeleriyle oluşan tüf, bazalt ve andezit gibi kayaç tepeciklerinin, kurumuş derele- re ait vadi yataklarıyla kesiştiği engebeli bir görünümde (Esin 1993: 47). Göllüdağ obsidyen yataklarına yaklaşık 20 km uzaklıktaki Kilise Tepesi ise, Çiftlik Ovası’nı Sivrihisar Geçidi üzerinden kuzeybatıya bağlayan ana geçidin çıkışına hâkim bir konumdadır. Yerleşmenin bulunduğu dar vadi, kuze- ye doğru devam ederek, Melediz ve Karasu’nun suladığı, Gülağaç Ovası’na açılmaktadır. Yüzey araştırmalarında bu bereketli ovanın, birçok tarihöncesi yerleşmeyi barındırdığı saptanmıştır (Gülçur 2002: 272), Bu anlamda Gelveri Yüksek Kilise, Çekirdek Kapadokya olarak tanımlanan bölgenin iç ilişkileri açısından da önemli bir konumdadır.

Yerleşme, Sevil Gülçur başkanlığında 1996’da başlayan yüzey araştırmaları esnasında da birkaç kez ziyaret edilmiştir. Bu ziyaretler sırasında, Yüksek Kilise’nin kurulduğu kaya yükseltisinin sadece doğu ve kuzey yamaçlarında

değil, batı ve güney yamaçlarında da yoğun oranda prehistorik malzeme ele geçmiştir (Gülçur 1996: 405). Kuzeydoğu yamaçta, Yüksek Kilise'ye giden yolun sol kenarında kalan bölümlerin, tarım faaliyetlerinin yol açtığı tahribattan daha fazla etkilendiği anlaşılmaktadır. Kilisenin üzerine kurulduğu düzlüğün, tarihöncesinde iskân görüp görmediği anlaşılamamıştır.

Yüzeydeki buluntu dağılımı, yerleşmenin özgün boyutlarını açıklamaya yeterli değildir. Kültürel dolgunun üst katmanları dik meyil, çevresel faktörlere bağlı erozyon ve tarım faaliyetleri nedeniyle zaman içerisinde akmış olmalıdır. Gölet yakınındaki A2 açmasında saptanan mimari kalıntılar ve malzeme yoğunluklarına göre, yerleşmenin çapının 300 m'den az olamayacağı anlaşılmaktadır (Özbudak 2010: 31).

Doğuya bakan yamacın uygun alanlarında konuşlandırılacak deneme açmalarının yardımıyla kalıntıların türünün belgelenecek tabakalanma düzeninin anlaşılabilmesi, 2007 çalışmaların ana hedefleri arasındaydı. İlk olarak, bu hedefler doğrultusunda üst teras basamağının hemen altında, yamacın karşılıklı iki kaya çıkıntısıyla korunan bölümde, 3x6 m boyutlarındaki A1 açması yerleştirilmiştir. Bu alanın seçilme nedenlerinden biri de, yamacın bu bölümünde taş ve iri kaya bloklarını içeren moloz döküntünün az oluşudur. Çalışmanın ilerleyen günlerinde, eteğe doğru A2, A3 ve son olarak A4 açmaları ilave edilmiştir (Res. 4). Tüm sondajlarda, pulluk seviyesinin altında kalın bir yamaç akıntısı olduğu anlaşılmıştır. Anakayanın iniş çıkışlarına uygun biçimde, değişik kalınlıktaki arkeolojik dolgular, bu yamaç akıntısının altından gelmiştir. Tüm açmalarda anakayaya kadar inilmiştir (Gülçur – Kiper 2009: 287). 2007 yılında gerçekleştirilen çalışmalarda kazılan sınırlı alanda C¹⁴ örneği niteliğinde kömürleşmiş herhangi bir buluntu bulunamamıştır.

Mimari Kalıntılar

Bu sondaj çalışması öncesinde, Balkanlar ile yapılan eşleştirmeler doğrultusunda, tarihöncesi Gelveri mimarisinin de dal örgü tekniğinde olması gerektiği düşünölmekteydi (Esin 1993: 58). Gülçur'un 2007 yılında yönettiği çalışmalar, Gelveri mimarisinin, duvarları çamur harçlı taş örgü tekniğiyle inşa edilmiş, sağlam malzemeli, kalıcı konutlardan oluştuğunu ortaya koymuştur.

Açılan alanlar sınırlı olmasına rağmen, yapıların içten bölmeli, dörtgen planlı oldukları anlaşılmaktadır (Res. 5 ve 6). A1 açmasında, duvar yükseklikleri 1 m'nin üzerine kadar korunagelmiş yapının batı dış duvarında, üzeri kalın bir taş lentoyla desteklenen bir açıklık bulunmaktadır. Buradan hareketle,

konutların dış duvarlarında pencere ya da kapı açıklıkları olduğu varsayılmaktadır. Yapılar arasında sokak veya geçit olabilecek boşlukların ve açık alanların varlığı da gene bu açmadaki buluntular ile belgelenmiştir. Bu saptamaya rağmen, yapıların bitişik nizamda mı yoksa birbirinden bağımsız olarak mı inşa edildiği, kazı alanlarının küçük boyutlu olmasından dolayı kesinlik kazanmamıştır. Gelveri yamaç yerleşmesinde saptanan mimariye yönelik bir bulgu da, bazı uzun duvarların kesintiye uğramasıdır. Bu kesilmelerin rastlantısal mı olduğu ya da daha sonraki bir dönemde, başka yapılarda kullanılmak üzere mi söküldükleri anlaşılamamıştır. Dik bir yamaç üzerine kurulan Gelveri yerleşmesinde, kurulduğu arazinin eğiminin getirdiği olumsuzlukları ortadan kaldırmak amacıyla, yamaç boyunca teraslama yapıp yapılmadığı sorusunun da cevabı, açılan alanların yetersizliği nedeniyle belirsiz kalmaktadır (Özbudak 2010: 37).

Tabakalanma

Doğudan batıya doğru yükselen bir yamacın üzerine kurulu Gelveri yerleşmesinde, kayalığın doğal yapısına bağlı olarak, anakaya farklı derinliklerde ulaşılmıştır. Derinlikleri 0,5 m'den 2,14 m'yi bulan açmalarda saptanan ortak özellik, anakaya ya da anatoprak üzerinden başlayan mimari öğelerin kalın yamaç akıntısı altından gelmesi ve başka bir evreyi yansıtabilecek ikinci bir mimari düzlemin saptanamamasıdır.

2007 yılında gerçekleştirilen sondaj çalışmaları, şimdilik kaydıyla, Gelveri'nin tek dönemli bir yerleşme olduğunu ortaya koymuştur. Yapılan çalışmalarda, yamacın başka bir kesiminde öncül ya da ardıl evreleri yansıtan kalıntıların bulunamaması bunu desteklemektedir. Ancak yerleşmenin boyutları, yatay tabakalanma olasılığının da göz ardı edilmemesi gerektiğini düşündürmektedir (Özbudak 2010: 41).

Küçük Buluntular

Üç haftalık çalışmanın sonucunda, oldukça az sayıda küçük buluntuya rastlanmıştır. Çanak çömlek ve obsidyen endüstrisi dışında en göze çarpan grup, kemik aletlerdir. İlk Kalkolitik Dönem'de Anadolu'da yoğun olarak kullanılan bız, iğne, spatula gibi kemik aletlerden kısıtlı sayıda ele geçmesine rağmen, Gelveri buluntu topluluğu içinde bunların önemli bir yer tuttuğu kanısı ağır basmaktadır (Res. 7: 2). Kemik buluntuların yanı sıra, benzerlerine Canhasan 2b'de ve Büyük Güllücek'te rastlanan pişmiş toprak kaşıklardan bir örneğin de (Res. 7: 6) buluntu topluluğu arasında yer alması dikkat çekicidir (French 2010, Fig 35: 1; Koşay – Akok 1957, Lev XXIV: 8). Benzerini yine

Canhasan 2B tabakasında gördüğümüz pişmiş topraktan, kirli bej renkli, kaba hamurlu, ince uzun boyun üzerindeki oval yüzü bozulmuş, başı arkadan iki saç örgülü, gövdesi piyon biçiminde bitirilmiş kadın figürünü de yerleşmede bulunan ünik örneklerdendir (French 2010, Fig. 12) (Res. 7: 4). Diğer ünik bir buluntu ise, gene pişmiş topraktan, siyah renkli, oldukça ince cidarlı, yüzeyi açıkılı, plastik olarak şekillendirilmiş bir ayaktır. Bir heykelciğe ait olduğu düşünölen parça, bilek hizasından başparmağa doğru kopmuş, tırnakları özenle belirtilmiş, çapraz geniş atkılı sandaletiyle, natüralistik üslupta bir sağ ayak betimlemesidir (Res. 7: 5). İlginçtir ki bu parçanın yakın benzeri de Canhasan 2B'den bilinmektedir (French 2010, Fig. 31: 1). Bir diğer figürin parçası ise Yakınoğu'dan Balkanlar'a kadar geniş bir coğrafyada, Neolitik'ten itibaren olağan buluntulardan sayılan, pişmiş topraktan, 2x1 cm boyutlarındaki kırık bir hayvan betimlemesidir.

Obsidyen yataklarının çok yakınında bulunan Gelveri'de, yoğun oranda iri boyutlarda yonga parçalarına ve olası üretim artıklarına rastlanılmıştır. Dr. Laurene Astruc tarafından yapılan araştırmalar, çok sayıda bitirilmiş alet de bulunduğunu ortaya koymuştur (Astruc ile özel görüşme) (Res. 7: 1). Yontmataş endüstrisi üzerine çalışmalar sürdürölmektedir. Kısıtlı sayıda ele geçen sürtmetaş alet ve gereçler arasında öğütme taşlarının oranı, diğer türle göre daha yüksektir (Özbudak 2010: 42).

Ele geçen hayvan kemiklerinin kesin analizleri henüz yapılamamıştır. Kemikleri ön incelemeden geçiren Dr. H. Buitenhuis'un ilk izlenimleri, Tepecik-Çiftlik 2. ve 3. tabakalarında saptananlara benzer biçimde, av hayvanlarının özellikle de yabani atların yüksek oranda temsil edildiğidir.

Açılan kısıtlı alanlarda ölü gömme adetlerini ortaya koyacak herhangi bulguya rastlanılmamıştır. Bölgede İlk Kalkolitik Dönem'e tarihlenen Tepecik-Çiftlik 3 ve Köşk Höyük 2-4 arası tabakalarda yerleşme içi gömütlerin varlığı bilinirken, Orta Kalkolitik Güvercinkayasası'nda, yeni doğmuş bir bebeğin iskeletini barındıran bir çömlek mezar dışında, yerleşme içi gömütlere hiç rastlanılmamıştır. Gelveri'de ise ölülerin yerleşme içine mi yoksa yerleşme dışındaki bir alana mı gömüldükleri sorusu, kazılan alanın küçüklüğünden dolayı henüz cevaplandırılmamıştır.

Çanak Çömlek

2007 sondaj çalışmalarından toplanan çanak çömlek örneklerinin tümü el yapımıdır. Oksijen sirkölasyonu düzensiz bir ortamda fırınlandığı anlaşılan Gelveri çanak çömleğinin tamamı özlüdür. Kapların yapım tekniklerinin de

sınırlı çeşitlilikte olduğu anlaşılmaktadır. Kâse, kutu gibi küçük ölçekli kaplar çimdikleme yöntemiyle şekillendirilirken, daha büyük ölçekli çömlek, depolama kabı gibi formların fitil tekniğiyle imal edildiği, kapların üzerindeki izlerden anlaşılmaktadır. Ancak, dışarı doğru dik açılan geniş, yüksek kâselerin yapımında, yine fitil tekniği esasına dayanılmakla birlikte, kapların olasılıkla açılan bir çukurun içerisinde yükseltılarak imal edilmesi, farklı bir yapım tekniğini sergilemektedir.

Volkanik Kapadokya Bölgesi içerisinde yer alan yerleşmenin çanak çömleğini oluşturan kil, beklendiği gibi yoğun oranda mineral parçacıklar içermektedir. Çanak çömlek hamuruna ince kıyılmış bitkisel taneciklerin katıldığı, yapılan makroskopik gözlemler sonucunda anlaşılmaktadır. Benzer hamur bileşeni Gelveri'ye 15 km uzaklıkta olan İlk Kalkolitik Tepecik-Çiftlik yerleşmesinde de gözlemlenmektedir (Godon 2005: 97). Gelveri çanak çömleğinin mal grupları, hamurlardaki bitkisel katkının yoğunluğuna göre Baskın Bitkisel ve Baskın Mineral adı altında iki ana grupta incelenmiş, mal gruplarının alt ayrımı ise uygulanan yüzey işleme göre sınıflandırılmıştır. Yüzey işlemleri ve renkler, kapların biçimlerine göre değişiklik göstermektedir. Kâse, kutu ve küçük boyutlu çömleklerin genellikle siyah, kahverengi renkli oldukları ve açıklandıkları; depolama kapları ve büyük çömleklerin ise portakal, açık kahverengi, deve tüyü vb açık tonlarda, açkısız oldukları anlaşılmaktadır. Gelveri'nin ünlü bezemeleri de birkaç istisnai örnek dışında genellikle kâse ve kutular üzerine işlenmiştir. Boya bezemenin hiç tercih edilmediği, astar kullanımının da ithal olduğu düşünülen kırmızı astarlı parçalar hariç kullanılmadığı görülmektedir.

Yüzey işleme ve kap formları arasında belirgin bir tutarlılığın gözlemlendiği Gelveri çanak çömleğinin form repertuarı da belirli standartlara sahiptir. Gelveri çanak çömlek buluntu topluluğu içerisinde, müzeye teslim edilen bir adet kâsenin haricinde tüm kap bulunmamaktadır. Biçimsel sınıflandırma, form veren, ağızdan karına ya da dipten karına kadarki bölümleri ele geçen parçalar üzerinden yapılmıştır. Bu sınıflama esasına göre; olasılıkla yüksek kaideli diplere sahip tabaklar, kâseler, kutular, çanaklar, daha önce bahsedilen, çukur içinde şekillendirildiği düşünülen kovamsılar ve depolama kapları Gelveri çanak çömleğinin başlıca kap formlarını oluşturmaktadır. Kulp kullanımını oldukça azdır. Bulunanlardan biri, Büyük Güllücek yerleşmesinde "hayvan biçimli kulp" olarak tanımlanan parçayla benzeşmektedir (Koşay – Akok 1957, Lev. XXI: 2) (Res. 13: 5).

Depolama kapları % 47'lik oranla en çok tercih edilen formdur. Bu tip kaplar, olasılıkla 50 cm'den yüksek, düz dipli, yarı küresel gövdeli, boyunlu

ve dışa doğru açılan ağızlıdır (Res. 8: 3). Ağız çapları 20 cm'den daha geniş olup 40 cm ve üzeri örnekleri de mevcuttur. Bu bezemesiz kapların yüzeyleri, genellikle koyu krem ve portakal renginin tonlarındadır. Çağdağı olabileceği düşünölen Canhasan I'in 2A ve 2B tabakaları ya da Tepecik-Çiftlik kazılarında depolama amaçlı olduğu düşünölen İlk Kalkolitik Döner çömlekle-ri, göreceli olarak daha küçük boyutludur ve malzeme içinde temsil edilme oranları daha düşöktür. Güvercinkayası gibi Orta Kalkolitik'e tarihlenen yerleşmelerde ise depolama kaplarının malzeme içerisindeki temsil edilme oranı yükselmektedir.

Gelveri çanak çömlek topluluğu içerisinde % 31 oranında temsil edilen kâseler, en fazla çeşitliliğe sahip form grubudur. Gelveri kâseleri üç ana gruba ayrılmıştır. Her üç grupta da yer alan kâselerin ağız çapları ve boyutları birbirinden çok farklı değildir. Ağız çapları genellikle 14-20 cm arasında değişmektedir. Tamamına yakını ačkılı olan kâselerde koyu renkli örneklerin yanında açık renkli örnekler de görülür. Bezeme işleminin tüm kâse tiplerine uygulanmıştır. Orta Anadolu Neolitik - İlk Kalkolitik geleneğinde sıkça rastlanılan S Profilli Kâseler en çok tercih edilen kâse tipidir (Res. 8: 6). S profilli kâselerle beraber Hafif Omurgalı Kâseler de yoğun oranda görülür (Res. 8: 4). Omurgalı kâseler özellikle Kuzeybatı Anadolu ve Trakya'da çanak çömlek üslubunda Vinça süreciyle başlayan değişikliklerin göstergelerinden biri olarak görölmektedir (Özdoğan 1993: 180). Canhasan 2A ve 2B'de ender rastlanılan omurgalı kâselerin Orta Anadolu'nun bu bölgesinde Trakya yerleşmelerindeki kadar keskin omurgalı olmadıkları görülür. Bir diğer kâse formu da Basit Kâselerdir. Yarı konik gövdeli bu kâselerin ağız çapları, diğer kâse tiplerine göre daha geniştir.

Ağızlarının çap genişliği 22 cm'den ve gövde çapından daha küçük veya eşit, derinlikleri en fazla ağız çapı kadar olan kaplar çanak olarak tanımlanmıştır. Çanaklar, Gelveri kap çeşitlemesinin % 7'sini oluşturmaktadırlar. Bu çanakların büyük bir kısmı, dışa dönük ağızlıdır. Çömleklere göre daha ince, kâselere göre daha kalın cidarlıdırlar. Bezemesiz yüzeyleri tümöyle ačkılı, yarı küresel gövdeli bu çanaklar karından omurgalıdır.

Gelveri çanak çömleğinin % 14'ünü oluşturan kovamsılar, oldukça tek düze özelliklere sahiptir. Tamamının iç yüzeyleri ačkılıyken dış yüzeyler kabaca bırakılmış ya da tarazlanmıştır (Res. 13: 6). Ağız çapları dip çaplarına oranla çok daha geniştir. Kapların yükseklikleri 25 cm'nin üzerindedir. Kovamsıların cidar kalınlıkları, ağızdan dibe doğru incelmektedir (Res. 8: 1). Üzerlerinde, tutamak işlevi görebilecek herhangi bir eklenti bulunmamaktadır. Bu forma ait örnekler, dipten ağıza doğru yaptıkları açığa bağlı olarak iki

kategori altında değerlendirilmektedir. Dik / Dike Yakın Açılan Kovamsılar adlarından da anlaşılacağı üzere, dipten gövdeye doğru dik ya da dike yakın bir açıyla yükselmektedir. Bu tip örneklerin ağız çapları genellikle 20-25 cm arasında değişmektedir. Yayvan Kovamsılar adı verilenler ise dipten ağıza doğru geniş bir açıyla yükselmektedir. Ağız çapları genellikle 30-45 cm arasında değişmektedir.

Tabaklar ve kutular ise nadir görülen kaplardır. İç yüzeyi açık, dış yüzeyi ise kaba bırakılan tabakların yuvarlak dipli oldukları öngörülmekle beraber yüksek kaideli dipli örneklerinin varlığı da tahmin edilmektedir. Bölgede, Tepecik-Çiftlik ve Köşk Höyük yerleşmelerinde var olan kaideli meyveliklerin benzerleri, olasılıkla Gelveri’de mevcuttur. Kutu formuna ait yedi parçanın tamamının yüzeyleri koyu renkli, açık ve oluk bezemelidir (Res. 10: 3). Ele geçen birkaç ayak parçası, kutuların ayaklı olduğunu ortaya koymaktadır. Kutular, Orta Anadolu’nun Son Neolitik ve İlk Kalkolitik yerleşmelerinde ender rastlanılan kaplardır. Buna karşılık, Fikirtepe ve Göller Bölgesi Neolitik Kültürlerinde sıkça rastlanılan bir öge olarak karşımıza çıkarlar. Gelveri’nin yüzey buluntularında da ele geçmeleri, buluntu yoğunluğu açısından dikkat çekicidir.

Bezemeliler

Gelveri çanak çömleği denilince akla ilk gelen, kendine özgü motifleriyle ayrı bir tarz oluşturan bezekli mallardır. Kalkolitik Dönem’de Balkanlar’dan Orta Anadolu’ya kadar geniş bir coğrafyada, koyu renkli yüzeyler üzerine oluk, çizi, kazıma ve noktalama gibi tekniklerle oluşturulan bezekler gözlemlenmektedir. Gelveri bezekli çanak çömleğini diğer çağdaş örneklerinden ayıran özellik, kendine özgü motifleridir. Orta Anadolu genelinde gerçekleştirilen araştırmalarda, iç içe geçmiş, kıvrımlı paralel hatların oluşturduğu örnekler ilk kez Gelveri yerleşmesinde ele geçtiği için, bu bezemelere “Gelveri Tarzı” adı verilmiştir. 2007 sondaj çalışmalarında toplanan bezemeli parçalar üzerine gerçekleştirilen çalışmalar, Gelveri yerleşmesinin bezemelerinin çağdaşı olabilecek yerleşmelerde bulunan örneklerden motif ve teknik anlamda farklılıklarını ortaya koymuştur (Res. 13: 1-2). Volkanik Kapadokya bölgesinde, MÖ 6. binyılın başına tarihlenebileceğimiz Tepecik-Çiftlik 2, ve Köşk Höyük 2-3 kazılarında, yüzey araştırmalarından bilinen Pınarbaşı-Bor ve Tuz Gölü’nün güneydoğusunda bulunan Sapmazköy yerleşmelerinden “Gelveri Tarzı” diyebileceğimiz örnekler bilinmektedir (Bıçakçı vd. 2007: 243; Öztan – Özkan 2003: 451; Erdoğu – Kayacan 2004: 321). Konya Ovası 6. binyıl yerleşmelerinden Batı Çatalhöyük ve Canhasan’dan da benzer örnekler

gelmektedir (Biehl – Rosenstock 2007: 130; French 2005). Tüm bu yerleşmelerden toplanan “Gelveri Tarzı” bezemelerdeki ortak özellik, kıvrımlı veya düz hatlarla sınırlandırılan alanların içinin noktalamalarla doldurulmasıyla oluşturulmuş motiflerdir. Gelveri’deki örneklerle kıyaslandığında, bu yerleşmelerden gelen bezemelerin yapım tekniğinin, daha kısıtlı olduğu anlaşılmalıdır. Gelveri yerleşmesinin bezemelerinde ise diğer yerleşmelerde saptanan bezeme tekniklerinin yanı sıra oluk, yiv saban baskı teknikleri de görölmektedir. Ayrıca, diğer yerleşmelerde, dik açılarla oluşturulmuş üçgen motifleri dışında başka süsleme örneklerine rastlanmamaktadır. Buna ek olarak, daha sonra Orta Anadolu 5. binyıl yerleşmelerinde örneklerine sıkça rastlayacağımız, dışta ağız altına uygulanan şevron bezemelere de yukarıda değinilen İlk Kalkolitik yerleşmelerin hiçbirinde rastlanmaz. Ayrıca söz konusu yerleşmelerin kazılarla belgelenmiş olanların hiçbirinde, bu tip bezemelerin malzeme içindeki temsil oranı % 5’i geçemezken, Gelveri’de bu oran % 12’yi bulmaktadır. Gelveri’de görölen diğer bezeme tipleri de kabartma ve impressodur. Bu iki bezeme tarzı da Gelveri sondaj açmalarının aşığı seviyelerinden toplanmıştır. Tepecik-Çiftlik ve Köşk Höyük yerleşmelerinin yaklaşık MÖ 6000’e tarihlenen tabakalarında sıkça rastlanan kabartma bezemelere yakından benzeyen bu örneklerde geyik, inek gibi hayvanlar natüralistik bir üslupla betimlenmiştir. Impresso tarzı bezemeler ise sadece 4 parça ile temsil edilmektedir (Res. 13: 3). MÖ 7. binyılın sonunda Ege ve Marmara Bölgesi yerleşmelerinde de sıkça rastlanılan impressolar (Güldoğan 2008), Orta Anadolu’da ilk kez Gelveri yerleşmesinde ele geçmiştir.

Tabakalanmış Gelveri bezemeleri üzerinde gerçekleştirilen analizler, iki ana geleneğe işaret etmektedir. Arkaik Stil olarak adlandırabileceğimiz ilk gelenekte, çanak çömlek hamurunun, olasılıkla kuruma aşamasındayken ince uçlu bir aletle yivler açılarak bezendiği düşünölmektedir (Res. 9-10). Orta Anadolu’da MÖ 6. binyıl başlarına tarihleyebileceğimiz yerleşmelerde de rastladığımız bu geleneğe ait örnekler, ağız altından bir bantla ayrılan alan üzerine daha basit motifleri yansıtmaktadır. Ayrıca bu geleneğe ait bezemelerin içi, genellikle beyaz bir macunla doldurulmuştur. Son Neolitik - İlk Kalkolitik gelenekte sıkça rastlanılan çizi bezekli kutular, yine Arkaik Stil özelliklerini barındırmaktadır. Kabartma bezekliler ve Impressolar da Arkaik Stille beraber gördüğümüz diğer öğelerdir (Res. 9: 4-6).

Klasik Stil adıyla adlandırabileceğimiz diğer bezeme anlayışı ise, İlk Kalkolitik yerleşmelerde rastlamadığımız öğeleri bünyesinde barındırır. Bu stilde bezemelerin daha farklı tekniklerle oluşturuldukları görölür (Res. 11-12). Kap yüzeyi henüz ıslakken daha kalın uçlu bir aletle, hamurun yüzeyinde

olukların açıldığı örnekler, bu stilin yaygın geleneğidir (Godon – Özbudak baskıda). Ayrıca basma ve çekme (stab and drag) yöntemiyle oluşturulan çizgisel motifler de yine bu evrede görülen bir yeniliktir. Arkaik Stile ait olduğu düşünülen bezemelerde, çömlekçinin arada sırada elinin kaydığı gözlemlenirken, Klasik Stilde üretilen bezemeler oldukça kararlı çizgilerden oluşur. Hatta bazı örneklerin ahşap benzeri bir yüzey üzerine işlenip kalıpları alınıktan sonra, ıslak kap yüzeyine negatif baskısının çıkartılmasıyla oluşturuldukları düşünülecek kadar düzenli uygulandıkları gözlemlenmektedir (Res. 13: 1). Diğer bir yenilik ise, ağız altındaki alanların da bezeme şablonu içerisinde kullanılmaya başlanmasıdır. Benzerlerine Güvercinkayası, Kabakulak gibi 5. binyıl yerleşmelerinde rastlayacağımız şevron benzeri motiflerin (Res. 11: 2, Res. 12: 1) bu evreyle beraber ortaya çıktığı düşünülmektedir (Gülçur 2004, Fig. 11: 1-2; Summers 1991, Fig. 2). Kabartma ve impresso bezemenin görülmediği bu evrede, kutular üzerinde bezemelere de rastlanmaz. Ayrıca, geniş oluklarla oluşturulan bezemelerin içleri de artık macunla doldurulmamaktadır.

Tarazlı Yüzeyleler

Gelveri yerleşmesinin çanak çömlek buluntu topluluğu bezemeli örnekleriyle ön plana çıksa da açkısız, yalın depolama kapları, kovamsılar ve çömlekler % 60 oranında temsil edilmektedir. Bu tip kapların yüzeyleri ıslak sıvazlama, tıraşlama gibi yöntemlerle sıyırılarak son hali verilmektedir; olasılıkla tarak benzeri bir aletle yüzeylerinin tamamının düzeltildiği örnekler de mevcuttur (Res. 13: 6). Bu tip örnekleri ilk kez tespit eden Prof. Ufuk Esin, bu kaplara tarazlı adını vermiştir (Esin 1993: 54). Orta Anadolu'daki varlıklarına ilk kez Canhasan 2A-1 tabakalarında rastlanan bu türden yüzey işlemleri, D. French tarafından "Scored Ware" olarak adlandırılmıştır (French 2005: 14). Gelveri çanak çömlek topluluğunda da oldukça yaygındır. Tarazlama işleminin, tıraşlamada olduğu gibi, kabın üzerinde biriken artık parçaları ortadan kaldırmak gibi pratik bir amaçla uygulanmasının yanı sıra, kaplara belli bir görünüm kazandırma amacını taşıdığı da düşünülmektedir. Tepecik-Çiftlik'in 2. tabakasında da az sayıda rastlanılan tarazlı yüzeylelerin MÖ 6. binyıla beraber bölgeye girdiği anlaşılmaktadır.

Tarihleme ve Genel Değerlendirme

Orta Anadolu kronolojik bölümlendirilmesinde Neolitik ve İlk Kalkolitik Dönem ayrımı Konya Ovası'nda kırmızı astar üzeri boya bezemeli kaplara dayanırken, Volkanik Kapadokya bölgesinde bu ayırım kısa bir zaman

aralığında gözlenebilen kabartma bezemeliler üzerinden gerçekleştirilmektedir. Tepecik-Çiftlik'te Çanak Çömleklı Neolitik tabakalarından sonra gelen İlk Kalkolitik 3. tabakanın C¹⁴ sonuçları, MÖ 6000 yılına işaret etmektedir (Bıçakçı vd. 2012: 103). Kabartma bezekli, kırmızı astarlı çanak çömleğin kullanıldığı bu tabakanın üzerine gelen, yoğun tahribata uğradığı anlaşılan 2. tabakaya ait C¹⁴ sonucu ise bulunmamaktadır. 2. tabakada kabartma bezeklilerin yerini Gelveri tarzı çizi bezemelere bıraktığı gözlemlenmiştir. Köşk Höyük'te ise Neolitik geleneği sürdürdüğü düşünölen 2.-4. arası tabakalarda kabartma bezeme ve çizi bezeme bir arada bulunmaktadır. Bu tabakalara ait C¹⁴ sonuçları yaklaşık 6000-5700 yıllarını işaret eder. Belli bir süre iskân edilmediği anlaşılan Köşk Höyük'te yerleşim 1. tabakada tekrar başlar. C¹⁴ sonuçlarının MÖ 5200-4800 yıllarını verdiği bu tabakanın buluntu topluluğu, bölgede bulunan Güvercinkayası yerleşmesiyle çağdaştır. Konya Ovası yerleşmelerinden Batı Çatalhöyük C¹⁴ sonuçları MÖ 6000-5700'ü işaret ederken, Canhasan I'in 2A ve 2B tabakalarının kronolojik konumu MÖ 5700-5200 arasındaki zaman aralığına denk gelmektedir. 2B için kabaca MÖ 5700-5500, 2A için ise MÖ 5500-5200 tarihleri önerilmektedir (Schoop 2005).

Gelveri çanak çömleği bu çalışmada Arkaik ve Klasik adı altında iki ana kategoride incelenmiştir. Arkaik olarak tanımladığımız grup, yukarıda bahsedilen MÖ 6. binyılın başına tarihlenen yerleşmelerle yakın benzerlikler gösterir. Arkaik olarak tanımlanan grubun içerisinde bulunan kabartma bezemeli parçalar Volkanik Kapadokya bölgesinde C¹⁴ sonuçları bulunan yerleşmelerden biliniyor olması, bölgedeki kültürel devamlılığı göstermesi bakımından önemlidir. Arkaik üsluplu çizi bezemelerin yakın benzerleri ayrıca Batı Çatalhöyük ve Canhasan 2B'den de tanınıyor olması, Gelveri'deki iskânın MÖ 6. binyılın başında başlamış olduğunu ortaya koymaktadır. Koyu yüzlü, çizi ve kazı bezekli çanak çömlek yapım geleneğinin Konya Ovası yerleşmeleri haricinde, Kuzeybatı Anadolu'da Orman Fidanlığı, Aktopraklık ve Ilıpınar ile birlikte, Kızılırmak kavsi içerisindeki Boğazköy-Büyükkaya'da MÖ 6. binyılın başına tarihlenen yerleşmelerdeki varlığı, bu öneriyi güçlendirmektedir. Yine Canhasan 2B'de bulunan tarazlı yüzeyli mallar, Son Neolitik - İlk Kalkolitik gelenekli figürin, kutu ve kaşık gibi öğelerin Gelveri buluntu topluluğu içerisindeki temsili bu görüşü destekler niteliktedir. Bu noktadan hareketle Gelveri'deki ilk yerleşimi yaklaşık MÖ 5800-5600 arasına tarihlemek mümkündür.

Gelveri'deki iskânın ne zaman sona erdiği sorusu ise daha zor çözümlenebilir niteliktedir. Sevil Gülçur'un bölgede yürüttüğü yüzey araştırmalarında Orta Kalkolitik yerleşmelerin daha korunaklı yüksek kesimlerde, özellikle

sarp kayalık alanların üzerlerine kurulduğu gözlemlenmiştir. Engebeli bir yamaca kurulan Gelveri’de, höyük yerleşmelerinden bildiğimiz yatay tabakalanma modeli görülmemektedir. Bu durum Gelveri’de zaman içerisinde görülen değişimleri mimari düzenle beraber yorumlamamızı engellemektedir. Ayrıca yamaç eğiminin getirdiği olası akıntı, yerleşmede tespit edilen arkeolojik dolguların karışma ihtimalini de beraberinde getirmektedir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, buluntu topluluğu üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda gözlemlenen ve Klasik grup adıyla tanımlanan çanak çömlek üslubu, bezeme tekniklerinin zaman içinde Arkaik gruptan geliştiği düşünülen yenilikleri barındırmaktadır. Buna ek olarak, bölgenin devam eden kültürel sürecinde, Orta Kalkolitik yerleşmelerde yaygın olarak görülen büyük ölçekli depolama kapları, İlk Kalkolitik geleneğe uzak, dış yüzeyi kaba kovamsı kap formu ve ağız altına işlenen şevron bezeme motiflerinin Gelveri’deki temsil edilme oranı oldukça fazladır. Güvercinkayası’nda ele geçen kabartma bezemeli çanak çömleklerin İlk Kalkolitik örneklerle göre daha stilize bir üslubu yansıtmaktadır. Gelveri’de çok az sayıda da olsa Güvercinkayası üslubunda kabartma bezemeli parçalar bulunmuştur (Res. 12: 6). Tüm bu veriler, yerleşmenin MÖ 5500 sonrasında da iskân edilmiş olabileceğinin göstergeleridir. Fakat bölgedeki Orta Kalkolitik yerleşmelerde depolama kapları ve çömlekler üzerinde kulp kullanımının yaygın olmasına karşılık, Gelveri’deki nadir kulp kullanımı, yerleşmenin 5. binyıl ve sonrasına tarihlenmesini sınırlandırmaktadır. Ayrıca Güvercinkayası ve Mersin XVI. örnekleri 5. binyılla beraber Obeyd kültürü etkilerinin bölgeye nüfuz ettiğini göstermektedir. Gelveri’de bu etkinin izlerine en azında çanak çömlek anlamında rastlamak mümkün değildir. Bu sebeplerden ötürü Gelveri’deki yerleşimin son evresi için kabaca MÖ 5600-5400 tarihi öngörülmektedir.

Çizi ve kazı bezekli çanak çömlek yapım geleneği, MÖ. 6. binyılın başıyla beraber Kuzeybatı Anadolu’dan Kapadokya’ya kadar uzanan bir hattın içerisinde eş zamanlı olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Koyu renkli bir zemin üzerine tekil veya birbirine paralel açılı ve kıvrımlı çizgiler, üçgenler ve noktalamalarla oluşturulan bezeme üslubu Gelveri’de “Arkaik” olarak adlandırılmıştır. Arkaik Gelveri’yi, Kapadokya’da yerleşmeleri de dâhil, diğer örneklerden ayıran unsur, açılı hatlarla oluşturulan çizgilerin yerine tamamen kıvrımlı motiflerin tercih edilmiş olmasıdır. Bu kıvrımlar daha sonraki aşamada devam etmiş, kabın etrafını dolaşan paralel sarmallara dönüşmüştür. Gelveri’yi özel kılan, bölgede bulunan yerleşmelerde bulunmayan ve daha önceki araştırmalarda Cucuteni, Gumelnitsa ve Maritsa gibi Balkan 4. binyıl kültürleriyle çağdaş olduğu düşündürülen motifler de bu örneklerdir ve bu çalışmada “Klasik Gelveri” ismiyle tanımlanmıştır. Bu çalışmanın sonucunda

ortaya çıkan yeni tablo sonrası yukarıda adı geçen Balkan kültürleriyle Gelveri buluntularını kronolojik olarak ilişkilendirmek mümkün değildir. Orta Anadolu'dan Balkanlar'a uzanan geniş bir bölgede, MÖ 6. binyıla beraber ortaya çıkan koyu yüzlü, çizi ve kazı bezekli çanak çömlek geleneğinin bir parçası olduğu anlaşılan Gelveri çanak çömleği, aynı zamanda yerel dinamiklerin yansımalarını da barındırmaktadır. Bu çalışma, Orta Anadolu'da artan kazı çalışmalarıyla, daha küçük ölçekteki bölgesel ilişkilerin önemini ortaya koymaktadır.

Özetle, Gelveri, Orta Anadolu Son Neolitik - İlk Kalkolitik öğelerin devamı ve daha sonra Orta Kalkolitik yerleşmelerde rastlayacağımız öğelerin öncülü niteliğindeki buluntularıyla, Volkanik Kapadokya bölgesinin MÖ 6. binyılında, daha önce var olan kronolojik boşluğu dolduran bir yerleşme konumuna gelmiştir.

Ozan Özbudak

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Prehistorya Anabilim Dalı

34134 İstanbul / Türkiye

ozanozbudak@gmail.com

Missing Link of 6th Millenium BC of Cappadocian Chronology: Recent Studies on Gelveri Pottery

Gelveri which is prominent by its special incised pottery ornaments, was always interpreted as the easternmost frontier of the 5th millennium Balkan cultures in comparison to the recent archaeological investigations in south-eastern part of Central Anatolia such as Tepecik-Çiftlik, Köşk Höyük and Çatalhöyük West excavations. Prof. Sevil Gülçur and her team conducted short-term sondage excavations at the site in 2007 which presents a more reliable pottery sequence. This article comprises the results of this excavation and tries to establish new ties pottery corpus the Cappodocia and the Konya Regions.

Gelveri was discovered by Burhan Tezcan in 1951. At that time, there was limited knowledge and only a few excavations gave information Anatolian pre-bronze age sequence and C¹⁴ revolution not emerged. Most scholars have suggested 3500 BC as the starting date for Chalcolithic Period in the Anatolian Peninsula. Tezcan dated Gelveri within the Chalcolithic period and correlated the findings with several Balkan and Eastern European cultures like Cucuteni and Tripolje based on curvilinear decoration patterns resemblance. After C¹⁴ revolution and Mellaart, French and Todd in sixties and seventies, Central Anatolian sequence was dated back into 8th millenium BC. Hacılar, Çatalhöyük and Canhasan excavations have established new background for Anatolian prehistoric chronology. Hacılar II-IX, Çatalhöyük West and Canhasan 2B-2A were considered Early Chalcolithic their painted pottery styles.

The issue of connections between Anatolia and Balkan has become popular after Mehmet Özdoğan and Turan Efe's investigations in Thrace and Northwestern Anatolia in the nineties Gelveri's chronological position was still standing around the 4th millenium BC, although the similar pottery was found in those regions. Ufuk Esin decided to start the first systematic research in Gelveri by opening small test trenches with this motivation. Esin dated Gelveri in 5th millenium BC and again underlined the Balkan connections but also pointed out the internal connections with the Köşkhöyük's and Canhasan 2B's black burnished, incised pottery for the first time.

The number of prehistoric in Central Anatolia had increased since the last two decades. Th provide new information on the chronological sequence of related regions. C¹⁴ analysis contributes the absolute chronological framework. However, the old excavations in Central Anatolia ha no C¹⁴ dates. If we focus the most recent absolute dating based the chronological chart of Central Anatolian 6th millenium BC, 500 years of gap could be recognisable between 5700-5200 BC. This time span coincides with the end of Early Chalcolithic Period within the traditional chronology. Early Chalcolithic period is known in the Volcanic Cappadocia by the tell settlements, red slipped naturalistic styled relief decorated pottery and the extensive use of obsidian arrowheads in Tepecik-Çiftlik 3 and Köşkhöyük 4-2. We encounter different material cultures after this gap, introduced by Güvercinkayası and Köşkhöyük I which belongs to the Middle Chalcolithic in the region. Tepecik-Çiftlik level 2 was dated to the Middle Chalcolithic due to the presence of Gelveri style pottery.

Gelveri is a hillside settlement, located on the northwest of Göllüdağ-Melendiz formation. There is an artificial pond nearby the site which was one of the small tributaries of Melendiz River that flows in front of the eastern slope of settlement. Survey results show that archaeological deposition encircles a boulder which is located in the middle of the settlement and covers approximately 300x300. It is located in one of the main passage of Çiftlik Plain which is prominent by the obsidian resources throughout Aksaray Region.

Sevil Gülçur and her team started new investigations by opening test trenches at the southern slope of settlement in 2007. They reached a partly reliable archaeological deposition by the four main sondage trenches different sizes at the eastern slope of the site and revealed well preserved architectural features.

Two pottery corpuses can be distinguished after the study of Gelveri pottery assemblage from the 2007 excavations. The first one, named “Archaic”, belongs to the settlement’s earlier phase. It consists a small amount of pottery sherds which were recovered in relation to the structures or the bedrock. The second, named “Classic”, was part of the filling-up brought by the erosion drainage into the earlier phase structures. Some 3000 pottery pieces, about 12%, are decorated. “Archaic Gelveri” shows strong connections with the Late Neolithic-Early Chalcolithic tradition of the Cappadocian sites by the presence of relief decoration, grooved decoration and the restricted patterns which are presented in Tepecik-Çiftlik 3-2 and Köşk Höyük II-IV. Thus, Gelveri’s first occupation was dated roughly to 5900 BC. “Classic Gelveri” decorated pottery is more elaborate than the previous one. This type

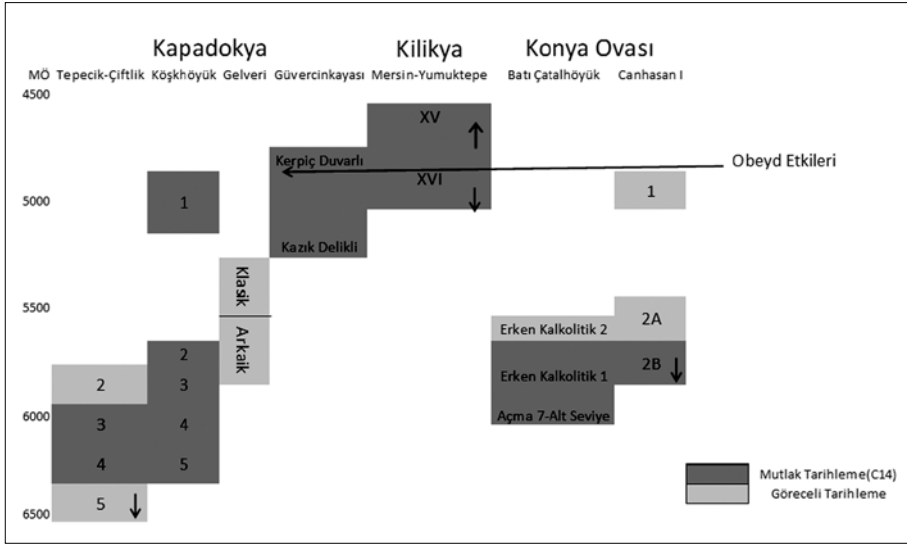
of decorated pottery was not represented at other sites in Cappadocia and the Konya Region. New patterns like chevrons and techniques such as combing, impressing and rippling occur in this phase parallel the Northern Central Anatolian settlement's tradition such as Orman Fidanlığı I-V and Alişar's bottom levels. Classic Gelveri indicates the existence of another phase in the settlement which could not reveal an architectural layout. This phase was dated roughly between 5600-5400 BC.

Kaynakça

- Bıçakçı, E. – Ç. Altınbilek-Algül – S. Balcı – M. Godon
2007 “Tepecik-Çiftlik”, M. Özdoğan – N. Başgelen (eds.), *Türkiye’de Neolitik Dönem, Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular* (Text and Tables). İstanbul: 237-253.
- Bıçakçı, E. – M. Godon – Y. G. Çakan
2012 “Tepecik-Çiftlik”, M. Özdoğan – N. Başgelen – P. Kuniholm (eds.), *Neolithic in Turkey, Central Turkey* vol. 3, İstanbul: 89-134.
- Biehl, P. F. – E. Rosenstock
2007 “West Trenches 5 & 7”, *Çatalhöyük Archieve Reports 2007, Çatalhöyük Research Project*: 124-131.
- Caneva, I. – V. Sevin
2004 *Mersin-Yumuktepe: a Reappraisal, Collana del Dipartimento* (Università degli studi di Lecce. Dipartimento di beni culturali) 12, Galatina: Congedo.
- Çaylı, P.
2008 *Güvercinkayası 14 Numaralı Evin Çanak Çömlek Verilerinden Yola Çıkarak Yerleşme Düzeni ve Toplumsal Yapılarının Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Efe, T.
2001 *The Salvage Excavations at Orman Fidanlığı. A Chalcolithic Site in Inland Northwest Anatolia*, İstanbul.
- Erdoğan, B. – N. Kayacan
2004 “Drive into the White Lake:2003 Field Survey in the Tuz Gölü Region of Central Anatolia”, *Anatolia Antiqua* XII: 217-226.
- Esin, U.
1993 “Gelveri-Ein Beispiel für die kulturellen Beziehungen zwischen Zentralanatolien und Südosteuropa während des Chalkolithikums”, *Anatolica* XIX: 47-56.
1998 “Paleolithic Era to Early Bronze Age: Prehistoric Cappadocia”, Metin Sözen (ed.), *Cappadocia*, İstanbul: 62-123.
- French, D.
1966 “Excavation at Can Hasan, 1965. Fifth Preliminary Report”, *Anatolian Studies* XVI: 113-123.
2005 *Can Hasan Sites 2. Can Hasan I: The Pottery* (The British Institute at Ankara Monograph 32), Cheshire.
2010 *Can Hasan Sites 3. Can Hasan I: The Small Finds* (The British Institute at Ankara Monograph 45), Cheshire.
- Godon, M.
2005 “New Results and Remarques About Pottery Neolithic in Central Anatolia: A View From Tepecik Çiftlik”, *CollAn* IV: 91-103.

- Godon, M. – O. Özbudak
Baskıda “The Downturn in Tepecik-Ciftlik’s Ceramic Production Continuity: An Insight Towards the Fast Emergence of Supra-Regional Homogeneity in Ceramic Style”.
- Gülçur, S.
1996 “Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri 1995 Ortak Yüzey Araştırması”, 19. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*, Ankara, 27-31 Mayıs 2001, Ankara: 401-412.
- 2004 “Güvercinkayası The Black/Dark Burnished Pottery: General Overview”, *TÜBA-AR 7*: 141-164.
- 2008 “Gelveri -Yüksekkilise 2007 Sondaj Çalışması”, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler 25*, İstanbul: 22.
- Gülçur, S. – Y. Kiper
2009 “Gelveri-Yüksekkilise 2007 Yılı Sondaj Çalışması”, *XXX. Kazı Sonuçları Toplantısı 4*, Ankara 26-30 Mayıs 2008: 285-296.
- Güldoğan, E.
2008 *Mezraa Teleilat Tarak Baskı “Impresso” Bezemeli Çanak Çömleğinin Köken ve Dağılımı*, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Koşay, H. Z. – M. Akok
1957 *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Büyük Güllücek Kazısı - 1947 ve 1949’daki Çalışmalar Hakkında İlk Rapor*, Ankara.
- Makkay, J.
1993 “Pottery Links Between Late Neolithic Cultures of the NW Pontic and Anatolia, and the origins of the Hittites”, *Anatolica XIX*: 117-128.
- Mellaart, J.
1975 *The Neolithic of the Near East*, London.
- Özbudak, O.
2010 *Gelveri Kültürü*, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Özdoğan, M.
1993 “Vinça and Anatolia: A New Look at a Very Old Problem”, *Anatolica XIX*: 173-193.
- 1994 “Marmara Bölgesi-Balkanlar-Orta Anadolu Arasındaki Kronoloji Sorununa Yeni Bir Yaklaşım”, *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: 69-79.
- 1996 “Pre-Bronze Age Sequence of Central Anatolia: An Alternative Approach”, U. Magen – M. Rashad (eds.), *Vom Halys zum Euphrat. Thomas Beran zu Ehren*, Münster: 185-202.
- 2007 “Bazı Genellemeler-Öngörüler”, M. Özdoğan – N. Başgelen (eds.), *Türkiye’de Neolitik Dönem, Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular* (Text and Tables). İstanbul: 441-458.

- Öztañ, A.
2007 “Köşk Höyük”, M. Özdoğan – N. Başgelen (eds.), *Türkiye’de Neolitik Dönem, Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular* (Text and Tables), İstanbul: 223-235.
- Öztañ, A. – S. Özkañ
2003 “Çizi ve Nokta Bezekli Köşk Höyük Seramikleri”, M. Özdoğan – H. Hauptmann – N. Başgelen (eds.), *From Villages to Towns. Studies Presented to Ufuk Esin*, İstanbul: 447-458.
- Schachermeyr, F.
1976 *Die ägäische Frühzeit*, Wien.
- Schoop, U. D.
2005 *Das anatolische Chalkolithikum. Eine chronologische Untersuchung zur vorbronzezeitlichen Kultursequenz im nordlichen Zentralanatolien und den angrenzenden Gebieten* (Urgeschichtliche Studien I), Remshalden.
- 2011 “The Chalcolithic on the Plateau”, S. R. Steadman – G. McMahon (eds.), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia (10.000-323 BCE)*, Oxford - New York: 150-173.
- Steadman, S.
1995 “Prehistoric Interregional Interaction in Anatolia and Balkans: An Overview”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 299/300, The Archaeology of Empire in Ancient Anatolia: 13-32.
- Summers, G.D.
1991 “Chalcolithic Pottery from Kabakulak (Niğe) Collected by Ian Todd”, *Anatolian Studies* 41: 125-131.
- Tezcan, B.
1958 “Aksaray Çevresinden Derlenen Eserler”, *Belleten* XXII, Ankara: 517-526.
- Thissen, L.
1993 “New Insights in Balkan-Anatolian Connections in the Late Chalcolithic: Old Evidence from the Turkish Black Sea Littoral”, *Anatolian Studies* 43: 207-237.
- 2002 “The CANEW C14 Databases. Anatolia 10000-5000 cal BC”, Ed. H. Gerard – L. Thissen (eds.), *The Neolithic of Central Anatolia, Proceeding of the International CANeW Table Ronde, 23-24 November 2001*, İstanbul: 33-58.
- 2008 “The Pottery of Phase VB”, J. Roodenberg – S. Alpaslan Roodenberg (eds.), *Life and Death in a Prehistoric Settlement in Northwest Anatolia The Ilpınar Excavations III*, Leiden: 91-115.
- Todd, I.
1980 *The Prehistory of Central Anatolia I: The Neolithic Period*, Studies in Mediterranean Archaeology, CLX, Göteborg.



Res. 2



Res. 3



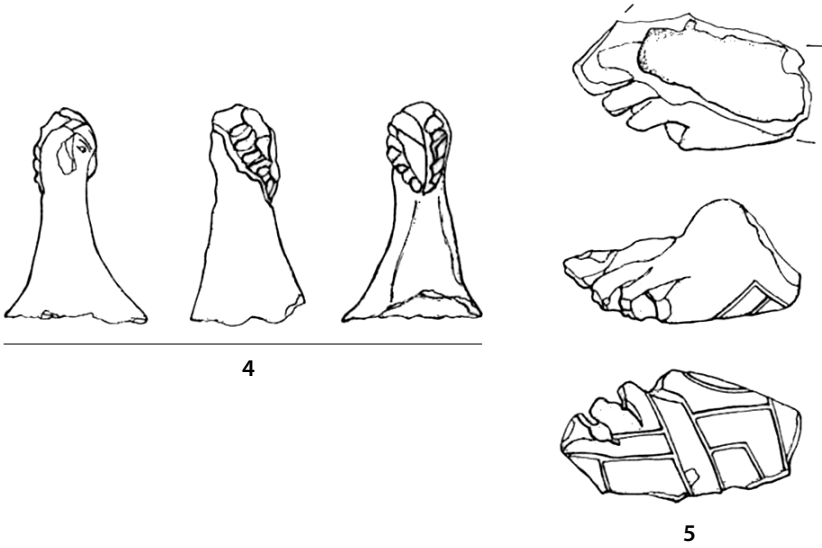
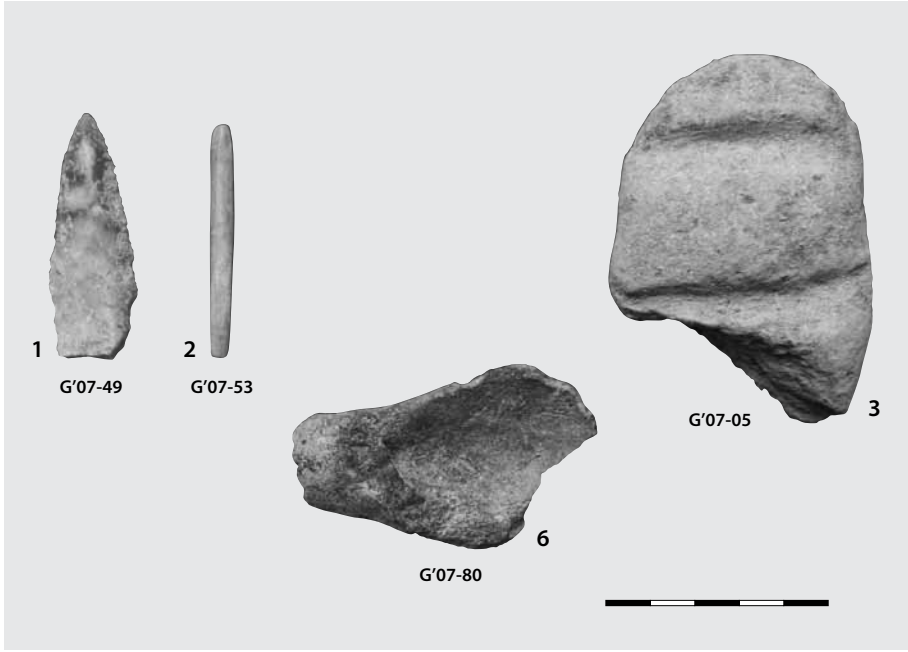
Res. 4



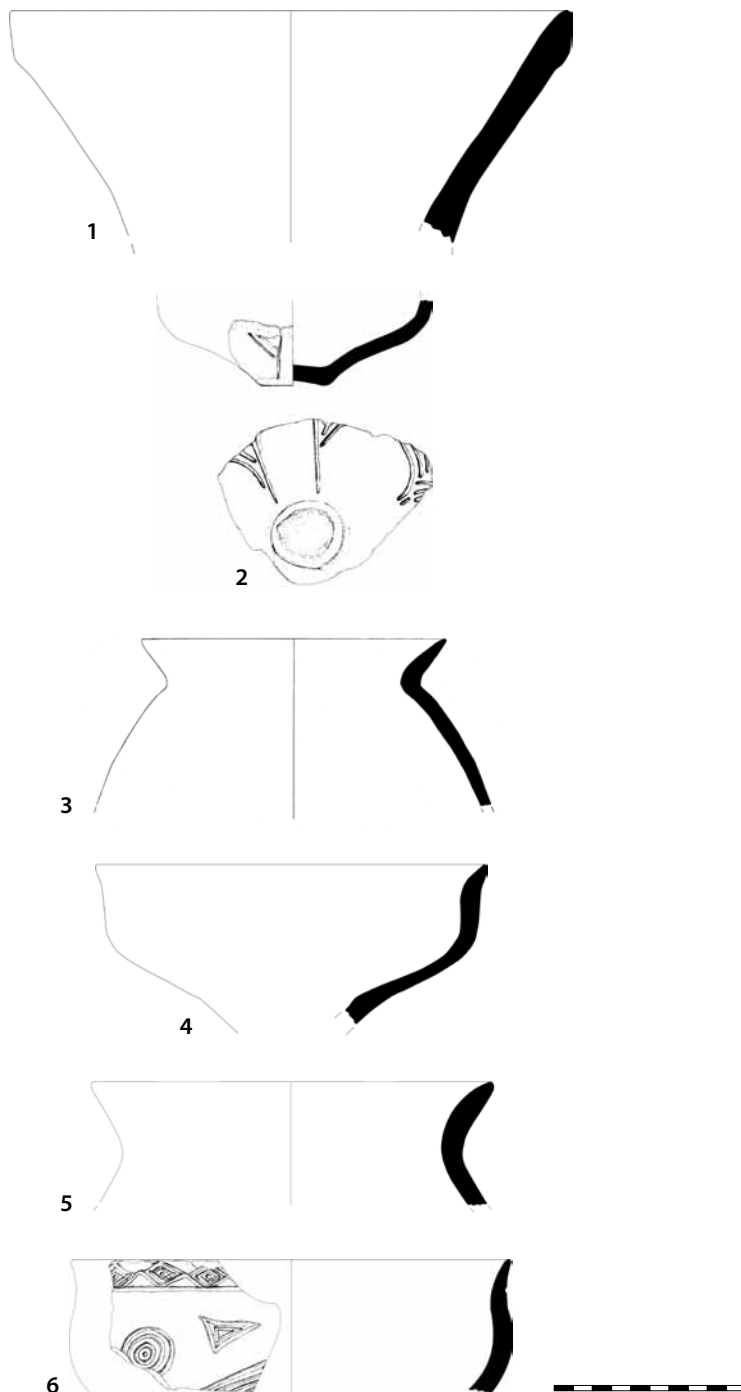
Res. 5



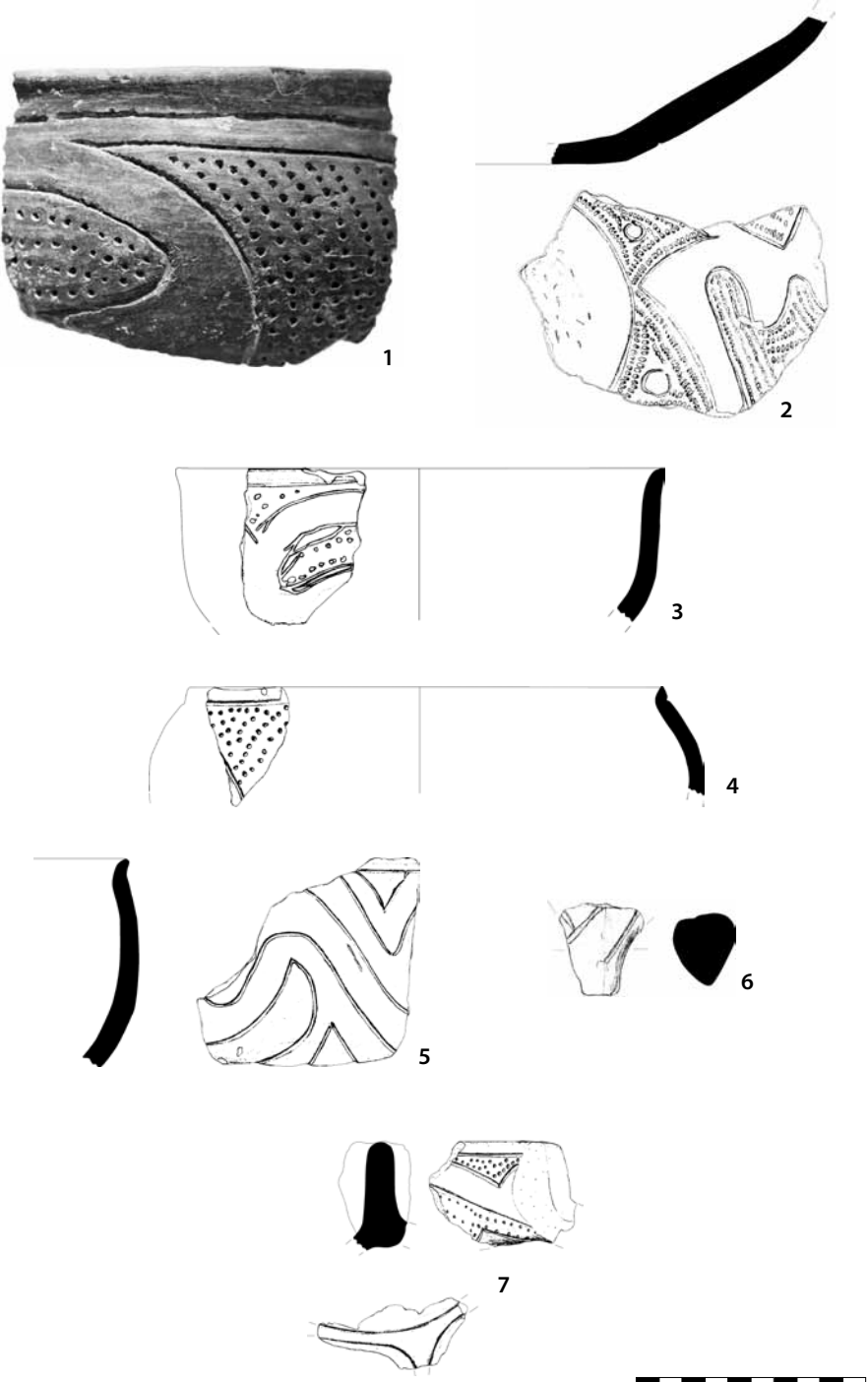
Res. 6



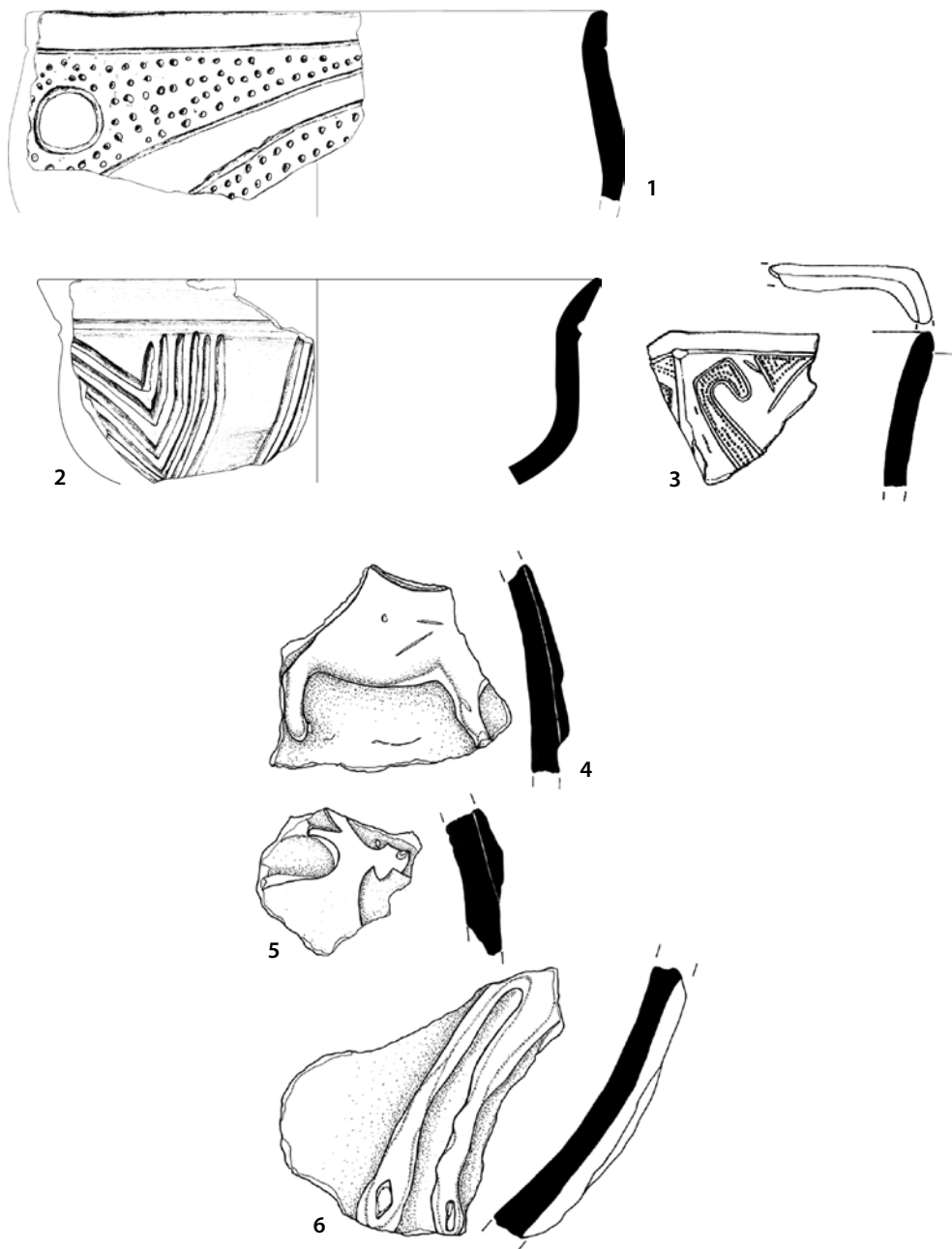
Res. 7



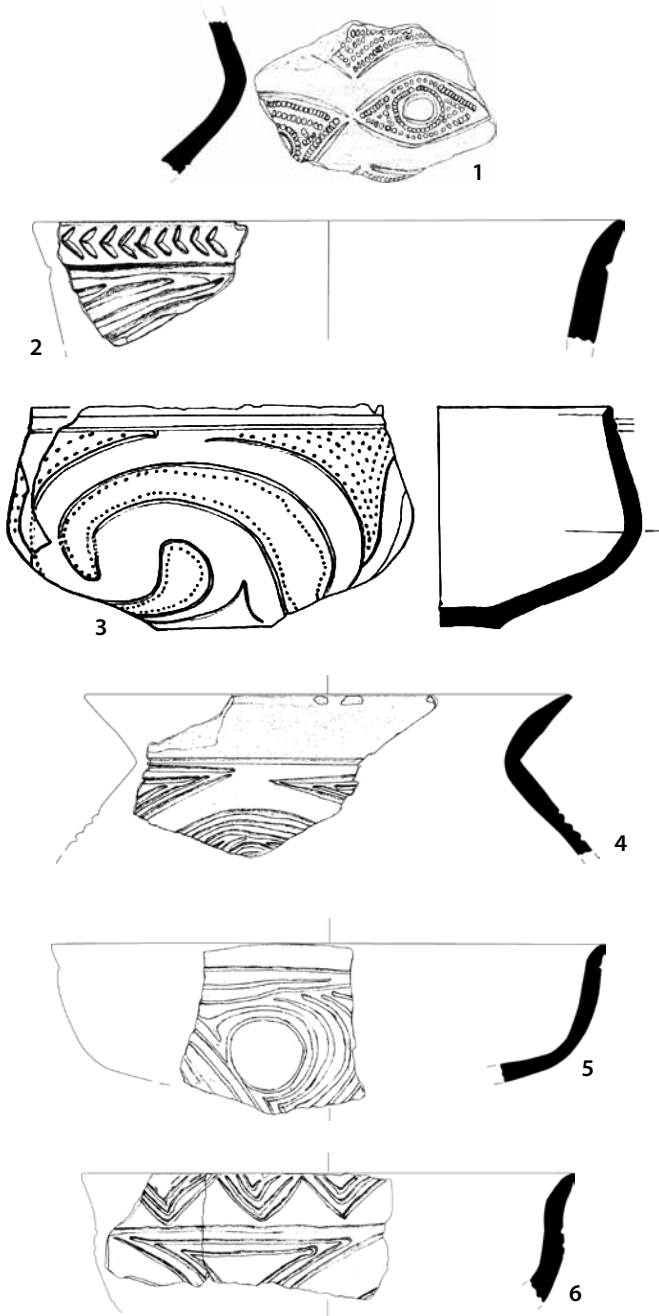
Res. 8



Res. 9



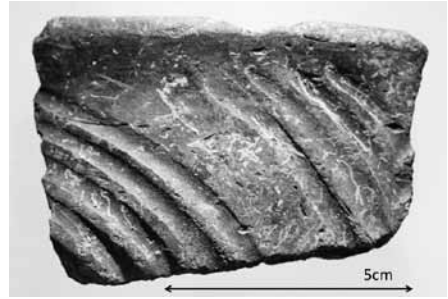
Res. 10



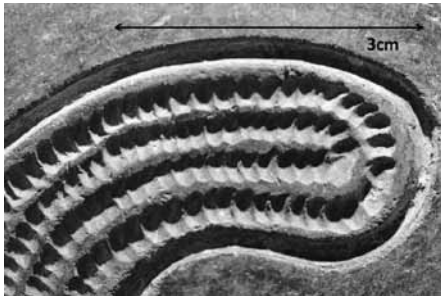
Res. 11



1



2



3



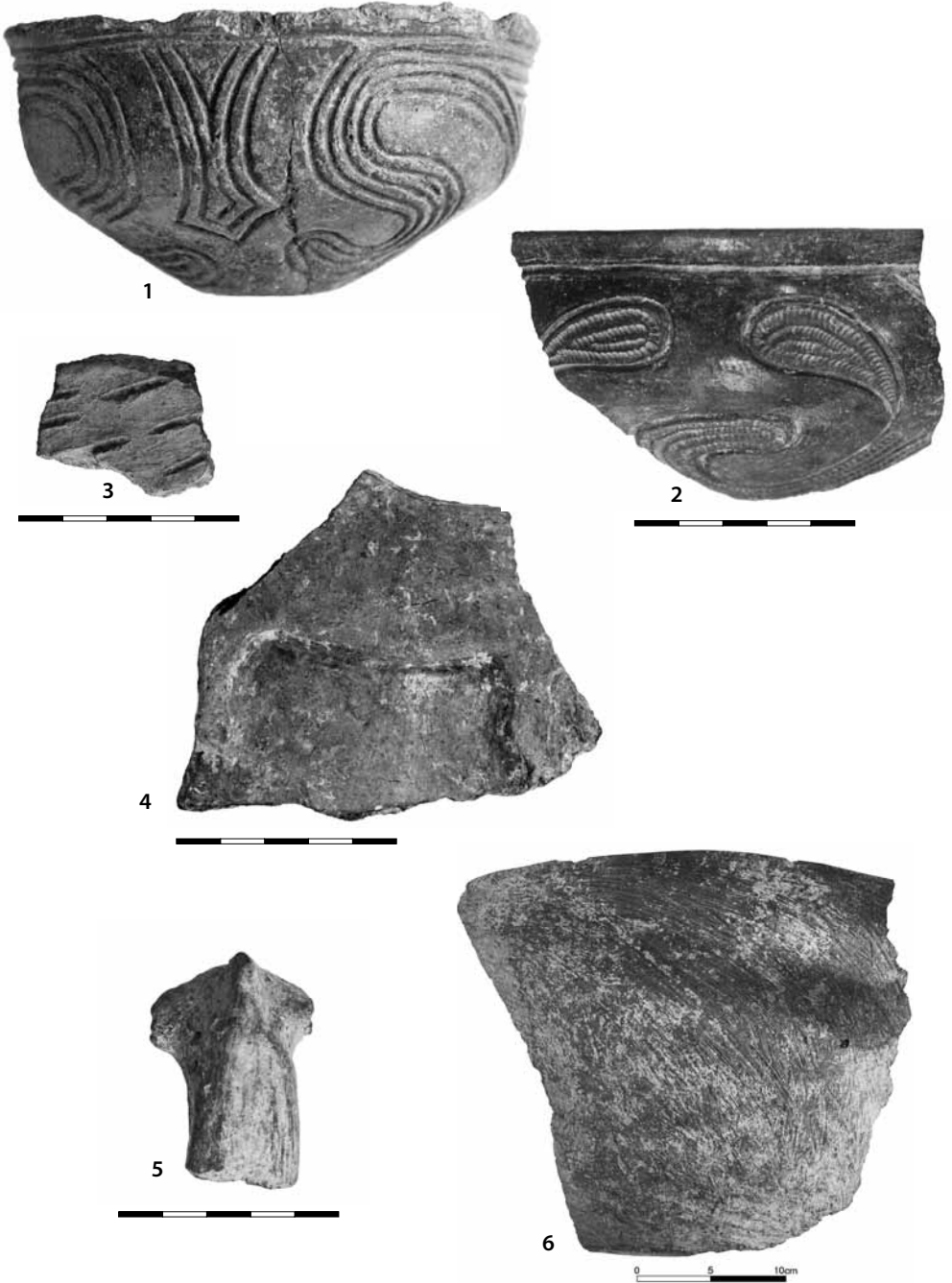
4



5



6



Res. 13

Hitit Kenti HARzivana'nın Yeri Hakkında

Süleyman ÖZKAN

Keywords: Hittite Empire, Merzifon, HARzivana, Nerik, Murshili II

Anahtar Kelimeler: Hitit Devleti, Merzifon, HARzivana, Nerik, II. Muşşili

Hitit devlet arşivlerinde ele geçen çiviyazılı metinlerde yüzlerce şehir, dağ, ırmak isimleri geçmektedir. Zikredilen şehirlerin bugünkü yerlerinin tespiti üzerinde çalışmalar yapılmışsa da ancak küçük bir kısmının yeri belirlenmiştir. Özellikle Hitit arşivlerinin ele geçtiği Boğazköy (Hattuşa), Ortaköy (Şapinuva), Maşat Höyük (Tapigga) ve Kuşaklı (Şarişa) yerleşmelerinin Hititçe adları tespit edilebilmiştir. Bilim adamları bazı eşleştirilmeleri de kabul etmişlerdir ki bu yerler arasında Alaca Höyük (Arinna), Hupişna (Ereğli), Anziliya (Zile), Ephesos (Apaşa), Miletos (Millavanda), Tarşa (Tarsus) gibi çok sayıda kent vardır. Bazı yer isimlerinin Klasik çağlarda da az çok değişerek devam etmesi, eşleştirmeleri kolaylaştırmaktadır. Suriye ve Irak'ta bulunan kimi kentler de kendi arşivleri sayesinde eski adları tespit edilmiştir. Bunlar Alalah (Tel Açana), Ugarit (Ras Şamra), Ebla (Tel Mardih), Mari (Tel Hariri), Tuttul (Tel Bi'e), Ninive (Koyuncuktepe) gibi şehirlerdir. Hem çiviyazılı arşiv çalışmaları hem de arkeolojik kazılara ve isimlerin eşleştirilmelerine yönelik çalışmaların yapılmasına karşın, hâlâ yüzlerce şehrin, bugünkü yerini bulma çalışmaları devam etmektedir. Nitekim Boğazköy çiviyazılı metinlerinde geçen yerlerden biri de *Harzivana* kentidir. Bu makalede, Hitit tabletlerinde *HAR-zi-va-na* olarak yazılan bu kentin yeri tartışılacaktır.

Hayri Ertem ile del Monte ve Tischler'in kitaplarındaki Harziuna maddesine göre, söz konusu şehrin, çiviyazılı metinlerde iki ayrı yazılışı vardır (Ertem 1973: 44; del Monte – Tischler 1978: 93; Cornil 1990: 24-25): HAR-zi-ú-na ve HAR-zi-va-na. Delillere bakıldığında da iki ayrı Harziuna kenti olduğu farkedilmektedir.

HAR-zi-ú-na şeklinde yazılan kent ile ilgili verileri değerlendiren Hititologlar, Koloni çağı metinlerinde geçen Harkiuana kenti ile eşleştirerek, bu kenti Kızılırmak nehrinin güneyinde, Aksaray-Kayseri civarında olduğunu öne sürmüşlerdir (del Monte – Tischler 1978: 93). Şöyle ki Harkiuana ile ilgili görülen ve yeri az çok bilinen diğer kentler (Tuvanuva=Kemerhisar Höyüğü gibi) de bu fikri doğrulamaktadır. Fakat ikinci yazılışı HAR-zi-va-na olarak gösterilen kent ise, kanımızca ayrı bir yerde yer almaktadır.

HAR-zi-va-na kenti, Hititolog Philo H. J. Houwink ten Cate tarafından yayınlanan (Houwink ten Cate 1966; Houwink ten Cate 1967: 53; Ertem 1980: 68-71¹) ve II. Murşili'nin kuzeybatıya, Gaşgalar üzerine yaptığı seferlerinin anlatıldığı tablet parçalarının birinde (Bo.2768/c), yalnızca bir kez geçmektedir. Metin, KBo XVI 15 (= KBo XIV 20)'de yayınlanmıştır.

Söz konusu metinde, kral II. Murşili, Gaşga seferinden dönmüş ve Hattuşa'da *nuntariyaşa* bayramını kutlamış, ama salgın hastalık yüzünden Hattuşa'yı terk ederek Harziuna kentine gitmiştir. Gaşgalılar bu durumdan yararlanarak Hatti ülkesine girmiş ve isyan çıkarmışlar, bunun üzerine kral, komutan prens Aranzapilizi'yi isyan eden yerlerin üzerine göndermiş, o da oraları ele geçirmiştir.

Metinden Harziuna kentinin, Hitit kralının kalabildiği güvenli bir şehir olduğu anlaşılmaktadır. Hitit kralları Hattuşa dışında, genellikle Ankuva (Alişar Höyük) şehrinde kışı geçirmektedirler. Ancak yapılan askeri sefer uzar ve Hattuşa'ya dönülemez ise kral ve ordusu, sefer yapılan yere yakın, güvenli bir yerde kışı geçirmişlerdir. Murşili, Harzivana kentinde hem salgın hastalıktan korunmak hem de aynı zamanda yarım kalan Gaşga seferlerine devam etmek için konaklamıştır. Bu durumda Harzivana şehrinin, Gaşga Ülkesi'ne yakın bir yerde olabileceği olasılığı akla gelmektedir.

Harzivana kentinin neresi olabileceği hakkındaki önerimizden önce, şehrin adının okunuşunun farklı olabileceğine dikkat çekmek istiyoruz. Nitekim del Monte ve Tischler, şehrin adının ilk hecesini büyük harfle HAR olarak yazarak, çiviyazısı işaretin Hititçede “*har, hur, mur*” olarak üç farklı okunuşunun olduğunu hatırlatmaktadırlar. Biz de buna göre, ilk hece için *har* veya *hur* olarak okunmaktan ziyade *mur* olarak okumayı öneriyoruz. Böylece şehrin adı Mur-zi-va-na olmakta ve bu isim de Merzifon'un Ortaçağ'daki adı Marsovan'ı hatırlatmaktadır (Öz 2004).

¹ Del Monte – Tischler, KBo XIV 20, 2'de şehrin adını Harzivana olarak vermiş ise de Ertem, Har-zi-va-na olarak okumuştur.

Merzifon şehri, Boğazköy'ün kuzey-kuzeydoğusunda, kuş uçuşu 118 km'lik bir mesafede, Tavşan veya Taşan dağlarının eteğinde olup güneyindeki ovaya hakim durumdadır (Eker 1983: 1 vd.). Merzifon Ovası denilen biraz dalgalı düzlük, kuzeyde Tavşan Dağları, güneyde Çakır dağları, doğuda Tersakan Çayı, batıda İnegöl Dağı ile sınırlanmaktadır. Ovanın denizden yüksekliği, batıda 800 m olup doğuda Tersakan Çayı'na doğru azalarak 500 m'nin altına kadar iner. Merzifon şehrinin denizden yüksekliği ise 736 m'dir. Çevredeki dağlar meşe ve karaçam ormanlarıyla kaplıdır. Bölgede yıllık yağışın 380 mm olması ve dağlardan inen derelerin yazın yeterli su taşıyamaları nedeniyle, ovada baskın olarak kuru tarım yapılmaktadır. Batıda Gümüş civarından gelen Gümüşsuyu, doğuya doğru akar ve güneyden gelen Salhan çayını da alarak, Havza yönünden gelen Tersakan deresine karışır. Kuzeyden güneye doğru akan Tersakan deresi de Amasya'da Yeşilirmak'a kavuşur.

Tarım ve hayvancılık faaliyetleri yanında, yörede bulunan bazı maden yatakları, Merzifon halkının geçimini etkilemiş olmalıdır. Merzifon'un kuzeyindeki, Tavşan Dağı'nın öteki yüzünde bulunan Derealan ve Büklüce köyleri yakınlarındaki bakır madeninin Eski Tunç Çağı sonundan itibaren işletildiği tespit edilmiştir (Kaptan 1987; Bilgi 1990: 213-214)². MÖ II. binin başlarına tarihlenen bir bakır cürufu deposu da Subaşı Mevki'inde saptanmıştır.

Diğer bir maden alanı da Gümüşhacıköy tarafında İnegöl Dağı'nda bulunmaktadır. Gümüş kasabası yakınlarındaki arsenik yatakları ile Gümüşhacıköy yakınlarındaki arsenli bakır yatakları da zaman zaman işletilmiştir. Ergün Kaptan tarafından Demir Devrinin başlangıcından itibaren kullanılan Gümüş'teki gümüşlü kurşun kaynaklarının, Hitit çağında da işletildiğini öne sürmüştür. Çünkü ona göre daha eski işletim izleri, geç devir cüruf yığınlarının altında kalmış olabilir (Kaptan 2002).

Merzifon'un ana yollar üzerinde bulunması, ticaret hayatını canlı tutmaktadır. Doğu-batı, kuzey-güney yönlerinde uzanan ana yollar, günümüzde de bu kentten geçmektedir. Şehir, eski çağlarda da kervanların uğrak yerlerinden biri olması dışında ticarete, sunduğu mallar ile de katılıyordu.

Merzifon ve civarında yapılmış arkeolojik araştırmalar oldukça kısıtlıdır. İlk çalışma, Merzifon Amerikan Koleji mensubu George E. White tarafından yapılmıştır (White 1908; White 1995: 169). Kolejin bir müzesi

² Tavşan Dağı'nın kuzey yüzünde yer alan maden köylerinin halen Merzifon'a bağlı olması, Hitit döneminden kalmış gibi görünüyor. Kutsal Nerik kenti insanların madencilik gibi angarya işlerden muaf tutulması nedeniyle, madenleri işletmek Merzifon tarafına düşmüş olmalı.

olup burada çeşitli yerlerden getirilen arkeolojik eserler toparlanmaktadır. White, Boğazköy'e kadar uzanan bir gezi yapmış, buradan bulduğu bir tablet parçasını Merzifon'a getirmiş, ayrıca Merzifon civarındaki höyüklerden, Boğazköy'dekine benzer kırmızı astarlı kap parçaları da toplamıştır.

Bölgede sadece yüzey araştırmaları yapılmış olup, bilimsel bir kazı yoktur. Civarda zaman zaman bulunan eserler, Amasya, Ankara ve İstanbul müzelerine gitmiştir. Merzifon ilçesinde yapılan yüzey araştırmalarında (Dönmez 1999; Dönmez 2000; Özsait 1998; Özsait 2003: 133; Özsait – Özsait 2002) yörenin neolitik çağdan itibaren yerleşim gördüğü, ama yerleşmelerin küçük boyutta olduğu görülmektedir. Konumuzla ilgili olarak, Hitit İmparatorluk Çağı'na izine dokuz yerleşmede rastlanmıştır olup birkaç Eski Hitit yerleşmesi de vardır. İki farklı ekip tarafından yapılan yüzey araştırmalarında tespit edilen Hitit Çağı yerleşmelerinin adları, yeri ve boyutları farklı verilse de Hitit İmparatorluk Çağı seramikleri bulunan yerleşmeler şunlardır³ (bkz. Harita).

Onhoroz Höyüğü, Merzifon'un 4 km güneydoğusundaki Yolüstü köyünün sınırları içindedir. Özsait, köyün 2 km güneybatısında, 150 m çapında, 10 m yüksekliğinde derken (Özsait – Özsait 2002: 532), Dönmez 2001: 881'de köyün 1,5 km kuzeydoğusunda, 120x80 m ebadında ve 20 m yüksekliğindedir, der. Büyüklüğü bir tarafa bırakılırsa, höyüğün yeri iki ayrı doğrultuda olması dikkati çekiyor.

Karatepe-Büyüktepe (70 m çapında, 20 m yüksekliğinde), Merzifon'un 7 km güneydoğusundaki Karatepe köyünün 2 km güneybatısındadır (Özsait – Özsait 2002: 533).

Dericik I ve II höyükleri, Merzifon'un 8 km güneybatısındaki Hayrettin köyünün 1 km kuzeydoğusundadırlar. Dericik I, 150x200 m ebadında ve 5 m yüksekliğindedir. Dericik II Höyüğü, 60x80 m ebadında ve 7 m yüksekliğindedir (Özsait – Özsait 2002: 533). Dönmez, bunlara Alacapınar ve Delicik höyük isimlerini verir. İlki 150x120, ikincisi 150x100 m ebadında olup her ikisi de 15 m yüksekliğindedir (Dönmez 2001: 884). Bu höyükler, doğudan gelen Gümüşsu kenarında bulunmaktadırlar.

Hamam Tepesi, Sarıbuğday köyünün kuzeybatısında, Çorum yolu üzerinde, Salhan çayı yakınında, 120 m çapında 10 m yüksekliğindedir. Höyükte sadece MÖ II. binyıl vardır, denilmiştir (Özsait – Özsait 2002: 533-534).

³ Bundan daha fazla yerleşim olması beklenmelidir.

Maranca Höyüğü; Merzifon'un 5 km kuzeydoğusunda Kara Mustafa Paşa köyü yakınında, 100x150 m ebadında, 25 m yüksekliğinde doğal bir sırt üzerindedir (Özsait – Özsait 2002: 530).

Aliağapınarı Höyüğü veya Samadolu Höyüğü, Merzifon'un 3 km güneyinde, Samadolu mahallesinde 100 m çapında, 10 m yüksekliğindedir (Özsait – Özsait 2002: 529). Dönmez, höyüğün 100x70 m ebadında ve 15 m yüksekliğinde olduğunu söyler (Dönmez 2001: 883).

Elma Tepesi/Pınarı Höyüğü, Merzifon'un 7 km doğusunda Çayırköy'ün 2 km güneyindedir. 175 m çapında ve 2 m yüksekliğindedir (Özsait – Özsait 2002: 529).

Alicık Höyük, Merzifon'un 12 km güneydoğusunda, aynı addaki köyün 500 m güneydoğusundadır. 25 m yüksekliğinde ve 150x120 m ebadındadır (Dönmez 2001: 884).

Yerleşmelerin yerlerine bakıldığında, bunların Merzifon'a gelen yolların emniyeti için kurulmuş gibi görülmektedir. Doğu yolu üzerinde Maranca ve Elma Pınarı, Amasya yolu üzerinde Onhoroz, Laçın yolu üzerinde, Aliağapınarı, Karatepe-Büyüktepe ve Alicık höyükleri, Oymaağaç köyü ve Mecitözü üzerinden Hattuşa'ya ulaşan yol üzerinde Dericik I-II, arkasında Hamamtepesi yerleşmeleri vardır. Böylece Merzifon, etrafındaki köylerin bağlı olduğu bir Hitit İmparatorluk Çağı yerleşimi gibi görünmektedir.

Hitit çağında Merzifon kentinin Hatti'nin Gaşga sınırında kaldığı bilim adamları tarafından kabul görmüştür (Dinçol – Yakar 1974: 564). Bu civarda kendisinden en çok bahsedilen yer, Hititlilerin fırtına tanrısının önemli tapınım kentlerinden olan Nerigga/Nerik kentidir (del Monte – Tischler 1978: 286-289). Son yıllarda yapılan arkeolojik çalışmalara göre Nerik kentinin, Vezirköprü'nün biraz kuzeyinde yer alan Oymaağaç Höyüğü olduğu hemen hemen kesindir (Czichon 2010) ve Nerik kentinin *Haharva* Dağı'nın eteğinde olduğu söylenmektedir. Buna göre *Haharva* Dağı'nın (Del Monte – Tischler 1978: 62-63, Ada dağ önerilmektedir)⁴ 1901 m rakımlı Tavşan/Taşan Dağı'nın olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır. Muvatalli'nin yalvarı metnine göre bu civarda bulunan *Zaliyanu* Dağı ise, Güterbock'a göre Haharva dağında bir zirve olabilir (Güterbock 1961: 94). Buna göre *Zaliyanu* Dağı için, Taşan Dağı'nın batısında bulunan 1791 m rakımlı Kunduz dağı düşünülebilir ve bu dağla ilişkili olan *Kaşlama* tapınak kenti de bu civarda aranmalıdır.

⁴ Dağın ikinci hecesi yine HAR şeklinde yazılmaktadır. Ayrıca ha-ah-ru-va yazılışı da dağın adının ha-hur-va olabileceğini düşündürmektedir.

Sonuç olarak, Murzivana kentinin yeri hakkındaki önerimize gelince: Hitit şehirlerine bakıldığında, Hattuşa bir kenara bırakılırsa, Alaca Höyük 250 m, Eskiypar Höyüğü 350 m, Oymağaç Höyüğü 450 m çapında olup Alişar Höyük 520x950 m ve Maşat Höyük 225x450 m ebadındadır. Bu durum göz önüne alındığında, Merzifon civarında yüzey araştırmalarında tespit edilen Hitit İmparatorluk Çağı yerleşmelerinin küçük ebatta olması nedeniyle, Hitit kralının kaldığı Murzivana kentinin, hiç incelenmemiş olan Merzifon kalesinin olabileceğini öneriyoruz. Şüphesiz ki bunun ispatı da ancak buralarda yapılacak bir kazıdan ve bulunacak tabletlerden geçmektedir.

Süleyman Özkan

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü

35100 Bornova-İzmir / Türkiye

suleyman.ozkan@ege.edu.tr

The Localization of Hittite City HARzivana

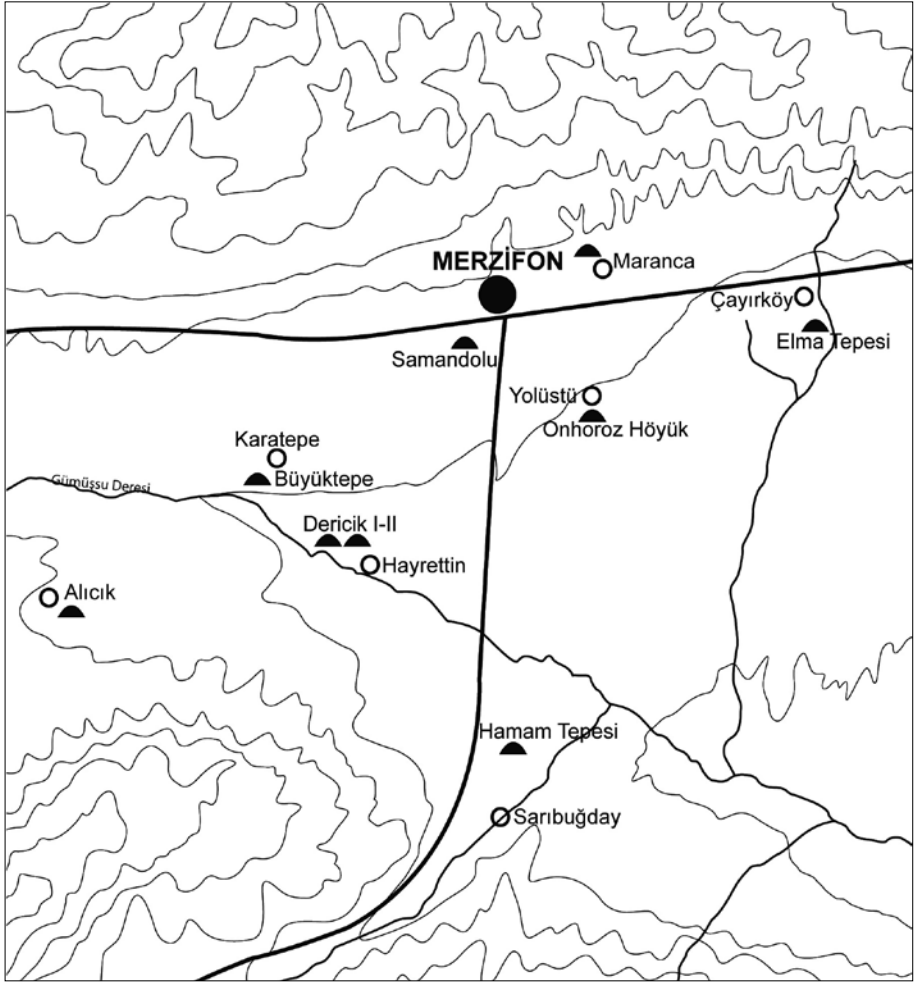
The articles often published about localization of settlements mentioned in the Hittite tablets and this article suggests to localize city of HARzivana. The name of HARzivana is written in two different types; HAR-zi-u-na and HAR-zi-va-na. It is said that the localization of HAR-zi-u-na where is south of the inner Anatolia relating to other cities. And the other hand HAR-zi-va-na is mentioned as a city of living of Murshili II. Murshili spent the time in Harzivana because of plague in Hattuşa and surrounding of Gaşga campaign and thus Harzivana should be near the territories of Gaşga Lands.

I argue a new reading of the city name's first sign: *mur* instead of *har*. Therefore it is read as Murzivana that remain Merzifon which derives from Marsovan.

Kaynakça

- Bilgi, Ö.
1990 “Samsun İkiztepe Kazılarının 1988 Dönemi Sonuçları ve Çevre Araştırmaları”, *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı* I: 211-220.
- Cornil, P.
1990 “Liste des Nomes Geographiques des Textes Hittites, KBo XXIII-XXX, XXXIII, KUB XLV-LVII”, *Hethitica* X: 7-108.
- Czichon, R. M.
2010 “Nerik’in İzinde”, *Arkeoloji ve Sanat* 134: 17-21.
- del Monte, G. F. – J. Tischler
1978 *Die Orts-und Gewässernamen der hethitischen Texte, Repertoire Geographique de Textes Cuneiformes* Band 6, Wiesbaden.
- Dinçol, A. M. – J. Yakar
1974 “Nerik Şehrinin Yeri Hakkında”, *Belleten* XXXVIII-152: 563-572.
- Dönmez, Ş.
1999 “Sinop-Samsun-Amasya İlleri Yüzey Araştırmaları”, *16. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2: 513-536.
2000 “Sinop-Samsun-Amasya İlleri 1998 Yüzey Araştırması”, *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2: 229-244.
2001 “1997-1999 Yılları Yüzey Araştırmalarında İncelenen Samsun-Amasya İlleri İ.Ö. 2. Bin yıl Yerleşmeleri”, *Belleten* LXV/244: 873-903.
- Eker, S.
1983 *Merzifon Depresyonu ve Çevresinin Jeomorfolojik Etüdü*, İstanbul.
- Ertem, H.
1973 *Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini*, Ankara.
1980 *Hitit Devletinin İki Eyaleti: Pala-Tum(m)ana ile Yakın Çevrelerindeki Yerlerin Lokalizasyonu Üzerine Yeni Denemeler*, Ankara.
- Güterbock, H. G.
1961 “The North-Central Area of Hittite Anatolia”, *Journal of Near Eastern Studies* 20: 85-97.
- Houwink ten Cate, Philo H. J.
1966 “Mursilis’ Northwestern Campaigns – Additional Fragments of His Comprehensive Annals”, *Journal of the Near Eastern Studies* 25-3: 162-191.
1967 “Mursilis’ Northwestern Campaigns- A Commentary”, *Anatolica* I: 44-61.
- Kaptan, E.
1987 “Türkiye Madencilik Tarihine ait Merzifon-Bakırçay Yöresindeki Buluntular”, *III. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*: 225-234.

- 2002 “Gümüşhacıköy-Gümüş Beldesi’ndeki Cüruf Yığınlarında Bulunan Metal Döküm Kalıbı”, *17. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*: 49-58.
- Öz, M.
2004 “Merzifon”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 29: 243-245.
- Özsait, M.
1998 “1995 ve 1996 Yıllarında Amasya-Merzifon ve Gümüşhacıköy Yüze Araştırmaları”, *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*: 143-161.
- 2003 “2001 Yılı Samsun ve Amasya Yüze Araştırmaları”, *XX. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*: 127-140.
- Özsait, M. – N. Özsait
2002 “Amasya Merzifon Araştırmaları”, *Anadolu Araştırmaları XVI*: 527-552.
- White, G. E.
1908 “Hittites near Marsovan, Asia Minor”, *Records of the Past VII-6*: 267-274.
- 1995 *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları* (Çev. Cem Tarık Yüksel), İstanbul.



Harita: Merzifon ve çevresindeki Hitit İmparatorluk Çağı Yerleşmeleri.

Kantuzzili: “Genç” Tutḫaliya İçin Kral Naibi ?*

Oğuz SOYSAL

Ali M. Dinçol'un Değerli Anısına ...

Keywords: Kantuzzili, Tutḫaliya, Middle Hittite Kingdom, Regency, Royal Succession

Anahtar Kelimeler: Kantuzzili, Tutḫaliya, Orta Hitit Krallığı, Kral Naipliği, Krali Veraset

Bu araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Okuyucular, ilk bölüme (A) metin verilerini bir araya getirip düzenleyen bir istatistik, ikinci bölüme (B) ise daha çok tarihsel içerikli bir senaryo gözüyle bakabilir. Birinci bölüm, oldukça karmaşık ve kırıntı halindeki bilgiler dahilinde, aynı ismi taşıyan tarihî şahsiyetlerin tanımlanmalarını konu alırken, ikinci bölüm, aynı kişilerin Hitit Tarihi'nde oynadıkları roller hakkında varsayımlar ileri sürmektedir. Bu bölümde, kesin tarihsel sonuçlar sunmaktan daha çok genellikle hipotezlere dayanan bazı teklifler getirilse de, hemen hemen bütün ayrıntılarda tutarlı olduğuna inanılan metinsel veriler sunulması ve sorgulayıcı işaretlerde bulunulmasına özen gösterilmiştir. Üçüncü bölüm (C) ise, aynı konuda daha önce tarafımdan yapılan yayınlardaki görüşlere karşı getirilen kritiklere cevap mahiyetteki ayrıntılardan oluşmaktadır.

A) Kantuzzili için yazılı kaynaklar ve bu ismi taşıyan tarihî kişilerin kronolojik olarak birbirlerinden ayrılması:

Yazılı kaynaklarda birkaç değişik kişiyi gösteren Kantuzzili, Hitit tarihinde ön plana çıkan isimlerden biridir. Her ne kadar krallık makamını işgal

* Manüskribi Temmuz 2012'de biten bu çalışma ile, daha önce yayınladığım gliptik ağırlıklı iki makalenin (Soysal 2003: 41-56; Soysal 2011: 65-70) konusuna devam ederek, uzun yıllar önce duyurduğum “Kantuzzili” hakkındaki projemi de (*Newsletter for Anatolian Studies* 3/1 [1987] 2) tamamlamak istiyorum.

etmemiş olsalar da, Kantuzzili adını paylaşan bu kişiler ve özellikle Orta Krallık devrinde yaşamış olanları, yaşadıkları devrin politik gelişmelerini belirleyebilecek derecede önemli şahsiyetler görünümünde belirlemektedir. Öyle ki, bazı metinlerde bu Kantuzzili'ler, aynı zamanı paylaşan Hitit krallarına göre neredeyse daha öne çıkan bir pozisyonda tanıtılmaktadır.

İlgili literatürdeki Kantuzzili konusuna ithaf edilmiş bir hayli araştırmaya rağmen¹, özellikle bu adı taşıyan farklı kişilerin birbirlerinden ayrılması konusunda ciddi problemler mevcuttur. Bu Kantuzzili'lerin bir rastlantı sonucunda, yine birbirlerinden ayrılmaları hiç de kolay olmayan Orta Hitit kralları Tutḫaliya'lar ile siyasî ve ailevî anlamda yakın ilişkide bulunmaları, araştırmacıların önüne daha da karışık sorunlar çıkarmaktadır. Günümüze kırık-dökük ulaşmış yazılı kaynaklar da, bazı durumlarda Orta Hitit Devri'ndeki "Tutḫaliya-Kantuzzili" meselesine ışık tutmaktan daha çok, sayısız hipotez üretilmesine yol açmaktadır.

Bu araştırmanın esas konusunu oluşturan II./III. Tutḫaliya zamanındaki Kantuzzili'ye geçmeden önce, sunumumuzu kolaylaştırmak üzere, Hitit yazılı kaynaklarında şimdiye kadar saptanmış Kantuzzili'leri ve bunların tarihlenirilirip birbirlerinden ayrılması hususundaki metin verilerini, en son buluntuları da dikkate alarak kronolojik bir sırayla anmamız gerekecektir. İlk planda, çiviyazılı tarihsel ve diğer konulu tabletlerde (I) aşağıdaki Kantuzzili yazılışlarını (I. A) ve kişiyle ilgili bilgileri buluyoruz:

I. A. 1. ^mKán-tu-u-zi-li UGULA LÚ.MEŞİŞ.GUŠKIN (KBo 32.185 ay. 14): I. Muwattalli devrinden kaynaklanan Orta Hititçe bu bağış belgesinde, diğer şahitler Muwa ([GAL MEŠED]I), Himuili (GAL.DUMU.MEŞ.É.GAL), Ḫutupalla (LÚ urianni-), Zuwa (GAL LÚ.MEŞSIPA ZAG-az) ile birlikte anılıyor (ay. 12-16). Şimdiye kadar kesin olarak saptanan en eski Kantuzzili olan² ve Erken Orta Hitit Çağı'nda yaşamış bu şahıs, sadece burada yer alan isim

¹ Bkz. özellikle Frantz-Szabó 1976-80: 390-391; Carruba 1977: 175-195; 1990: 541-542, 548-554; 2005a: 246-271; 2005b: 187-194; 2008: 83-138; Freu 1979: 22-23; 1995: 137-148; 1996: 17-38; 2001: 21-30; 2002: 65-74; 2004: 271-304; Freu - Mazoyer 2007: 18-45, 61-62, 68, 75, 148-156, 161, 198, 202; Haas 1985: 269-277; Beal 1986: 436 dn. 59; 1992: 320 vd., 333, 348, 410 vd., 457, 468; de Martino 1991: 5-21; 2005: 299, 309, 311; 2010: 186-197; Klinger 1995: 93-99; Singer 2002a: 30; 2002b: 307-313; Herbordt 2003: 21-24; Miller 2004: 5-6 dn. 4; Forlanini 2005: 230-245; 2010: 129-130; Dardano 2006: 218-219; Marizza 2007: 1, 17-24, 29-32, 62, 64, 81-82; Groddek 2009a: 164-166; Müller-Karpe 2009a: 187-190, 192-193; 2009b: 112-113 ve pl. XI; Dinçol - Dinçol 2010: 35-38; Herbordt - Bawanypeck - Hawkins 2011: 86-89. Diğer çalışmalara yeri geldiğinde ayrıca gönderme yapılacaktır.

² Eğer Eski Hitit Devri'nden olası bir Kantuzzili'nin varlığı tartışması dikkate alınmaz ise; bkz. aşağıda I. A. 11 altındaki açıklamalar.

yazılışı ile de dikkati çekiyor. Üçüncü sırada sayıldığından, unvan bakımından diğer şahitler arasında orta dereceli bir konumda bulunduğu söylenebilir.

I. A. 2. ^m*Kán*-[*tu*-...] ve [^m*Kán*-*t*]*u*-*zi*-*li*-*š*(*a*)³ (KUB 34.40:9', 18'): "Hanedan Protokolü" olarak tanınan Orta Hititçe bir metin grubuna ait bu fragmanda, eğer isim tamamlamaları doğru ise, büyük kral [Muw]attalli'nin öldürülmesi ile ilgili olayların anlatıldığı kontekste (st. 9'-10') Himuili ile yan yana geçmektedir; aynı metinde görünüşe göre bir de [M]uwa (st. 12') söz konusudur. Bu ortak isimler dolayısıyla, anılan kişinin yukarıdaki **I. A. 1** ile identik olması kuvvetle muhtemeldir⁴.

I. A. 3. ^m*Kán*-*t*[*u*-...] (KUB 36.113:9'): Yine "Hanedan Protokolü" şeklinde nitelenen Orta Hititçe bu metinde, Himuili'nin sıkça anıldığı (st. 4', 8', 9', 11') bir anlatım dahilinde rastladığımız bu kişinin **I. A. 1-2** ile identikliği mümkündür.

I. A. 4. ^m*Kán*-*tu*-*zi*-*li* (KBo 50.285:3', (9'), KUB 36.112:(3')): Yukardaki iki kompozisyon (**I. A. 2-3**) ile aynı metin grubuna dahil edilen bu fragmanlardaki anahtar kelime ^{LÜ}*hantiti*(*a*)*t*(*t*)*al*(*l*)*a*- "davacı" (KBo 50.285:7', KUB 36.112:(5'), 6'), KUB 36.116:3'-4'. satırlarda da belirlemektedir —ki bu küçük ve içerikçe oldukça verimsiz metin 5'. satırında bir de Himui[li] ismini içermektedir (st. 5'). Bu veriler ışığında, söz konusu Kantuzzili'nin **I. A. 1-3** ile aynıyeti düşünülebilir.

I. A. 5. ^m*Kán*-*tu*(-*uz*)-*zi*-*li* KUB 23.16(+) III 5', 7': Kesin kronolojik konumu saptanamayan bu Orta Hititçe tarihsel konulu metinde, Muwa ve Hurriler'e karşı savaşan Kantuzzili ve onun yanında yer alan bir Hitit kralının askeri harekâtları anlatılır. Buradaki Muwa ve Kantuzzili **I. A. 1**'deki aynı isimleri taşıyan [GAL *MEŠED*]I ve UGULA ^{LÜ.MEŠ}IŠ.GUŠKIN görevlilerini hatırlatıyorsa da, bu kişilerin KUB 23.16(+) III 3'-9'da birbirine düşman pozisyonda olması ve Muwa'nın Hurri ordusuyla Hititlere karşı bir ittifak içinde bulunması, açıklanması zor bir durum olarak beliriyor⁵. Diğer ilginç bir husus, 7'. satırda, savaş esnasındaki Hitit tarafını tanıtan bilgilerdir. ^m*Kantuzziliš* *ūkk*=*a* LUGAL-*uš* "Kantuzzili ve ben kral" ifadesi, adı kraldan daha önce verilen Kantuzzili'nin olayların akışında daha önemli bir konuma sahip bulunduğunu düşündürmektedir. Bu arada, Hitit kralının unvanına da

³ Carruba'nın 1977b: 184'deki metin çalışmasında teklif ettiği daha değişik tamamlama [^{LÜ}^{MES}*hant*]izilis-*a* "önde gelenler?" başka bir yerde belgenmediğinden burada dikkate alınmayacaktır.

⁴ Her ne kadar DŞ fragmanlarında da bir Kantuzzili (II./III. Tutthaliya devri) ve Himuili (I. Şuppiluliuma devri) anılıyorsa da, bunlar tabii ki daha yeni bir nesile ait bireylerdir.

⁵ Bu durumun açıklanma denemesi için bkz. aşağıda **B** ve dn. 71'de anılan bibl.

“büyük” sıfatının eklenmediği izlenmektedir. Bütün bunlar, Kantuzzili’nin söz konusu krala göre oldukça saygın hatta baskın bir pozisyonda bulunduğu düşündürmektedir. 2’. satırdaki, metni yazdıran kralın ağzından *addaš=mi[š]* “babam” sözü belki de onun ve Kantuzzili arasındaki ailesel ilişkiye işaret edebilir, ancak metnin tam korunmamış durumu bunun kesin bir bilgi olarak kabul edilmesine izin vermemektedir⁶. Bu kralın kimliği, aynı metnin 13’. satırında (// KBo 50.98:1’) Tutḫali[ya] olarak verilmektedir. Kendini Kantuzzili’nin oğlu sıfatıyla tanıtan bir Tutḫaliya, aşağıda ayrıca bahsedilecek Bo 99/69 mühür baskısından (II. 5) tanınmaktadır. İlgili literatürde genellikle I. A. 1’deki Kantuzzili ile ilişkiye getirilen bu fragmana ileride (B) ayrıca değinilecektir.

I. A. 6. ^m*Kán-tu-zi-[i-...]* (KUB 34.58 sol sü. 4’) ve ^m*Kán-tu-zi-[i-li-iš]* (KUB 36.119 + KUB 36.118:8’): Belki de yanlış olmakla beraber, yine “Hanedan Protokolü” şeklinde vasıflandırılan Orta Hititçe bu iki fragmanda⁷ Kantuzzili adıyla birlikte yukarıdaki belgelerden daha değişik şahıs isimleri belirlemektedir: Pariyawatra (KUB 34.58 sağ sü. 2’; KUB 36.119 + KUB 36.118:(8’)), Tulpiteššup (KUB 34.58 sağ sü. (3’); KUB 36.119 + KUB 36.118:(2’), (9’)), Dutḫaliya (KUB 36.119 + KUB 36.118:(3’), 4’, (7’), (17’)), bayan Lalantiwašḫa (KUB 34.58 sol sü. 3’, 6’, 8’) ve bayan Mušuhēp[a] (KUB 34.58 sağ sü. 1’). Özellikle Pariyawatra ismi, burada daha çok I. Arnuwanda devri kraliyet ailesini gündeme getirmektedir ki (krş. Soysal 2009: 297), böylece buradaki Kantuzzili, yukarıda geçen isimdaşlarına göre daha genç bir kuşağa ait olacaktır. I. Arnuwanda’nın oğlu rahip-prens Kantuzzili burası için en uygun seçenektir.

I. A. 7. ^m*Kán-tu-uz-zi-[li GAL LÚ.ME]ŠSANGA DUMU.LUGAL* (KUB 30.56 III 7) ve ^m*Kán-tu-zi-li* (KUB 17.22 IV 1’)⁸: Bazı Kizzuwatna ritüellerinin icracısı ve duaların da sahibi olup, daha çok (Kizzuwatnalı) Teššup-Ḫepat

⁶ Nitekim KUB 23.16(+)'de *addaš=miš* ve Kantuzzili kelimelerinin yanyana geçtiği tam metin yeri yoktur ve bunlar, Carruba'nın 2008: 18'de (ve daha pek çok değişik yerde) sunduğu metin çalışmasında hep kelimelerden birinin tamamlanmasıyla elde edilmiştir (III 2', 6'-7').

⁷ Bkz. Soysal, 2003: 50 ve dn. 34 (bibl. ile). Söz konusu fragmanların daha çok KBo 53.10(+)'de metin kompozisyonuna (CTH 375) ait olduğunu düşünüyorum. Böylece bunlar, “Hanedan Protokolü” (CTH 271 ve 275) yerine “I. Arnuwanda ve Ašmunikal’in Arinna şehri Güneş Tanrıçası’na duası” altında gruplandırılmalıdır. Bunu destekler mahiyette, KUB 34.58 sol sü. 7’, 10’ ve sağ sü. 8’, aynı KBo 53.10(+)'de metninde de izlendiği gibi *-wani* ile biten prs. pl. 1 yüklemelerine haizdir.

⁸ Ayrıca bkz. aşağıda I. A. 8. Haas tarafından 1984: 119 ve 1985: 274'de anılan [INIM ^m*Kán*]-^l*li* ^{LÚ}SANGA DUMU.LUGAL ise, bu isim için kesin bir belge değildir. Çünkü, kanaatimca KUB 27.42 ay. 28'de (kolofon) isim verilmeden sadece [A]₋₁WA-AT₁ ^{LÚ}SANGA DUMU.LUGAL yazılmış da olabilir. Kolofonun yorum denemesi için bkz. aşağıda dn. 30.

kültüne yakın ruhanî kimliği ile ön plana çıkan bu prens (DUMU.LUGAL), bazen adı verilmeksizin sadece (LÜ)SANGA "rahip" şeklinde anılır. Bu durum, II./III. Tuthaliya devri Maşat ve Ortaköy mektuplarında da izlenmektedir⁹.

I. A. 8. ^m*Kán-tu-zi-[li]* (KBo 22.23 öy. 2): Bu küçük fragman, edisyon cildindeki "tarihsel metin" betimlemesinin aksine ve hiçbir şüpheye gerek kalmadan, hemen yukarıda **I. A. 7** altında söz edilen ve bazı Kizzuwatna rituallerinin icracısı prens-rahip Kantuzzili'yi konu alan belgelerden katalog metin KUB 30.56 III 7-9'deki veriler ile ilişkiye getirilecektir¹⁰.

I. A. 9. ^m*Kán-tu-zi-li(-iṣ/-in)* (KUB 30.10 öy. 5', 9', rev. 8), ^m*Kán-iṣ* (KUB 30.10 ay. 10, 11), ^m*Kán-li* (KUB 30.10 öy. 3'): Güneş Tanrısı'na yönelik ve kendi adıyla anılan Orta Hititçe duada içinde bulunduğu psikolojik durum konusunda oldukça karamsar bir tablo çizen bu kişinin özel konumuna aşağıda ayrıca değinilecektir. Bunun, II./III. Tuthaliya'nın kardeşi olan rahip, yani **I. A. 6-8** ve **10-11** ile identikliğine kesin gözüyle bakılabilir.

I. A. 10. ^m*Kán-t[u-uz-zi-li]* (IBoT 4.346 + KUB 14.23 [= DŞ Frag. 2 A] I 20') ve ^m*Kán-tu-uz-zi-l[i]*, ^m*Kán-tu-uz-zi-DINGIR-LIM* (KUB 14.22 [= DŞ Frag. 3 C] I 5', 11'): "Šuppiluliuma'nın Kahramanlıkları" metnine göre, II./III. Tuthaliya dönemi askerî hareketlerinde önemli bir rol oynamış kişi. Kendisinin Tuthaliya ile olan genetik bağıni veren tam korunmamış ^m*Kant[uzzili ...^mD]uthal[iya]* metin yeri (IBoT 4.346+ I 20') hem DUMU "oğul" hem de ŠEŠ "erkek kardeş" ile tamamlanabilir. Burada tercih etmek istediğimiz ikinci seçenek durumunda¹¹ söz konusu Kantuzzili, I. Arnuwanda'nın oğludur (de Martino 2005: 311 dn. 259'daki bibl.).

I. A. 11. ^m*Kán-tu-uz-zi-li* (KUB 11.8+9 V (11'), KUB 11.10 + KBo 60.303:(5"), KUB 11.7+ I 8', KUB 36.124 I (9')²): Kraliyet ailesi fertleri için hazırlanmış kurban listelerinden KUB 11.8+9 ve KUB 11.10+'de bayan

⁹ Bkz. aşağıda **I. B. 1-5**.

¹⁰ Groddek 2008a: 31'de verilen transkripsiyona göre bazı değişikliklerle metin şöyle okunuyor: Üst kenar / öy. 1-5: [DUB.x].KAM Ū-U'L' [QA-TI] / [A-WA]_{-1A1}T ^m*Kán-tu-zi-[li]* / [ma-a-a]n ar-du-um-m[a-an²-zi²] / [la-a²-h]u-u-ua-an-z[i] (krş. KUB 30.56 III 8: la-ḫu-ua-a-an-zi) / [...]_{1x-x x-x₁}[...]. Şimdiye kadar belgelenmeyen ifade *ardumm[anzi²] laḫuwanzi* belki de "(sıkıntıyı) kesmek için (libasyon içkisi) dökerler" şeklinde anlaşılacaktır; krş. *aimpan ard(a)-"sıkıntıyı kesmek"* (Friedrich – Kammenhuber 1980: 347; Puhvel 1984: 14 ve 175).

¹¹ Bkz. Freu 2002: 66 (ve bibl.); Soysal 2003: 48 dn. 30 (ve bibl.). Daha değişik bir teklif olarak Taracha 2007: 661 dn. 14, burası için "Ū" bağlacı olasılığını da düşünmektedir. Ancak bunun diğer tekliflere karşı tercih edilmesi için ciddi bir neden görmüyorum; ayrıca krş. Carruba 2005a: 256 dn. 22; 2008: 18-20 dn. 9; Marizza 2007: 19-20.

Walanni ile birlikte anılır ve adı prensler Takişarruma ve Aşmuşarruma¹² ile I. Şuppiluliuma'nın oğulları Telipinu ve Şarrikuşuh tarafından izlenir. Kantuzzili ve Walanni çifti arasındaki ailevi bağ genellikle karı-koca şeklinde yorumlanmaktadır¹³. Söz konusu dört prens, I. Arnuwanda ile I. Şuppiluliuma'nın saltanatları arasına denk düşen bir devirden kaynaklandığından¹⁴, buradaki Kantuzzili'nin I. Arnuwanda'nın oğlu sıfatıyla saptanması akla en yakın seçenektir¹⁵. Ancak KUB 11.7+ I'de bu tabloya pek uymayan bir durumla karşılaşyoruz. Nitekim, Kantuzzili'nin anıldığı paragraf (st. 8'-9'), bu sefer Eski Krallık'tan tanınan kişilerden (Pawahtelmah, L[abarna], Pimpira, Ammuna, Alluw[amna]) hemen önce yer almaktadır (st. 11'-20'). Burada, başka bir kaynakta belgelenmeyen, Eski Hititli bir Kantuzzili'nin mi söz konusu olduğu, yoksa metin içeriğine kronolojik sıraya uymayan bir eklenti mi yapıldığı konusu şimdilik karanlıkta kalmaktadır¹⁶. KUB 36.124 I 9'. satırdaki ^mK[án-tu-zi-li] (takibi satırdaki ^fW[a-la-an]-ni ile) belgelenmesi ise son derece şüphelidir ve iki ismin okunuşu da sadece H. Otten'in tamamlama teklifine dayanmaktadır¹⁷. Eğer bu listede kişiler için kronolojik bir sıra dikkate alınmış ise, I. Şuppiluliuma'nın oğulları Telipinu ve Piyasili'nin daha önceki satırlarda (I 5', 6') anılması ilginçlik arz etmektedir. Bu durumda, söz konusu K[antuzili]'nin daha çok aşağıda **I. A. 12-13** altında incelenecek ve daha yeni çağlardan kaynaklanan kişi ile bir tutulması gerekecektir. Ancak, gerek bu ismin, gerek se W[alan]ni'nin okunuşu kesinlik kazanmadan bir yargıya varmak şimdilik mümkün gözüküyor.

I. A. 12. ^mKán-tu-(uz-)zi-li(-in) (KUB 14.17 II 10, 12), ^mKán-tu-uz-zi-li(-in₄)¹⁸ (KBo 8.34+ II 8): II. Murşili Yıllıkları'nda kral tarafından kendisine askerî görevler verilen bu kişinin unvanı hiçbir metin yerinde korunmamıştır. KUB 14.17 II 10-14'de, Kargamiş kralı Şarrikuşuh'a katılmak ve Nuşaşsi'ye

¹² Laroche 1966: Nr. 173.1. Bu prens I. Arnuwanda'nın oğludur.

¹³ Dinçol – Dinçol 2010: 36; ayrıca krş. aşağıda dn. 77. Kantuzzili'nin söz konusu listelerde eşiyile birlikte sunulmasının diğer örnekler arasındaki özel durumu ve tarihsel önemi konusunda bkz. aşağısı.

¹⁴ KUB 11.10 + KBo 60.303'de Kantuzzili'den bir önceki paragraftaki 3". satır belki de A-NA ^mA[r-nu-ya-an-da I G]U₄ I UD[U] okunacaktır.

¹⁵ Bu kronolojik sıralama, burası için daha eski, yani I. Muwattalli devrindeki komutan Kantuzzili olasılığını ortadan kaldırmaktadır.

¹⁶ Problem konusunda bkz. Beal 2003: 16, 18 (dn. 24 ve bibl.), 32.

¹⁷ Otten 1951: 70. KUB 36 edisyonundaki kopya ve *Konkordanz der hethitischen Texte*'deki tablet fotosu (hethiter.net/:PhotArch BoFN09110), ne Otten'i desteklemekte, ne de daha iyi bir teklif için katkıda bulunmaktadır.

¹⁸ İsmi son hecesi "en = in₄" işareti ile yazılmıştır; sesçil nedenlerden dolayı ^mKán-tu-uz-zi-le-en okunuşu pek anlamlı değildir.

karşı bir operasyon yapmak üzere üzere II. Murşili tarafından Kargamiş'e gönderildiği bildirilir. Bu Kantuzzili'nin, II. Murşili'nin kardeşi Şarrikuşuḫ gibi kralî aileye mensup bir şahsiyet olması gerekir ve tabii ki bundan önce bahsedilen tüm Kantuzzili'lere göre daha yeni bir generasyona aittir.

I. A. 13. ^m*Kán-tu-uz-zi-li* (KUB 26.58 öy. (6), ay. 4a): III. Ḫattuşili dönemine ait Uratarḫunta bağış belgesinde indirekt olarak ve Urḫiteşup ile taht mücadelesinde III. Ḫattuşili'yi destekleyen Uratarḫunta'nın babası sıfatıyla bahsedilir —ki bu Kantuzzili'nin, II. Murşili döneminde yaşayan ve **I. A. 12** altında listelenen kişi ile aynılığı kuvvetle muhtemeldir.

I. A. 14. [^m*Kán-tu-uz²-z*]-i-DINGIR-LIM (KBo 60.113:3¹⁹): Küçüklüğü nedeniyle metin türü tam saptanamayan, ancak yine kraliyet ailesi fertleri için kurban verileri içeren bu fragmanda, Kantuzzili isminin hemen arkasından [^m*Tu-ut-ḫa*]-li-ia (st. 4') ve [^m...-d]a (st. 5') gelmektedir. İkinci isim ya [^m*Ar-nu-ua-an-d*]a (= I. Arnuwanda) ya da [^m*Zi-d*]a (I. Šuppiluliuma'nın kardeşi) şeklinde tamamlanabilir. Bu iki seçeneğe bağlı olarak²⁰, söz konusu Kantuzzili'nin **I. A. 1** ya da **I. A. 10** ile identikliği söz konusu olacaktır.

I. A. 15. ^m*Kán-[tu-uz²-zi-li(-)...]* (KBo 50.65:3'): Tarihsel bir anlatım çerçevesinde [^mSU]M-^dLAMMA (st. 2') ismini de anan bu küçük fragmandaki²¹ *Piyamakurunta'nın saptanması, Kantuzzili'nin hüviyeti için de önemlidir. Hitit-Arzawa politik ilişkilerinde, SUM-(ma-)^dLAMMA adını taşıyan iki önemli Arzawalı şahsiyet tanınmaktadır: I./II. Tutḫaliya'nın Yıllıkları'nda bahsettiği kişi²² ve II. Murşili ve II. Muwattalli'nin çağdaşı olan diğer SUM-(ma-)^dLAMMA (Laroche 1966: Nr. 980.1) —ki bu sonuncusu, literatürdeki KBo 50.65 ile ilgili tartışmalarda dikkate alınmamıştır. İkinci seçenek söz konusu ise, burası için II. Murşili Yıllıkları'ndaki Kantuzzili (**I. A. 12**) ön plana çıkmaktadır. Yeni Hitit yazısı gösteren bu fragmanın, Orta Hitit Devri'ne tarihlenebilmesi için yeterli bir metin içeriği yoktur. Diğer taraftan, KBo 50.65:3'. satırda Kan[tuzzili] isminden hemen önce yer alan *ABU₂ YA* ibaresi, metni yazdıran kişi ile Kantuzzili arasındaki ailevi bağ konusunda kesin bir bilgi vermekten uzaktır. Çünkü bu doğal olarak hem "*babam, Kan[tuzzili]yi*" hem de "*babam [... ve] Kan[tuzzili]*" şeklinde de yorumlanabilir.

¹⁹ *[...]zili şeklindeki böylesi bir son, ismin başka türlü tamamlanmasına olanak tanımamaktadır.

²⁰ Birinci seçeneğe göre şahısların saptanması: Kantuzzili (= I. Muwattalli'nin katili), I./II. Tutḫaliya, I. Arnuwanda; ikinci seçeneğe göre ise: Kantuzzili (= II./III. Tutḫaliya'nın erkek kardeşi), II./III. Tutḫaliya, Zida (= I. Šuppiluliuma'nın erkek kardeşi) şeklinde olmaktadır.

²¹ KBo 50 *Inhaltsübersicht* s. VII'de "*Annalen eines Tudḫaliya*" şeklinde tanıtılan metin Groddek tarafından 2008b: 58 ve 2009a: 164-167'de incelenmiştir. Ayrıca krş. de Martino 2010: 191.

²² KUB 23.11 II 36', 37', III 1 ve diğer küçük fragmanlar; Carruba 2008: 40-43, 49-52 ve 58-59.

I. A. 16. ^m*Kán-tu-zi-DINGIR-LIM* (KUB 38.12 IV 8'), ^m*Kán-du-z*[*i*²-*li*²]²³ (KUB 27.13 IV 4'): Karahna şehri koruyucu ilahı ve Hılap şehri Teşşup-Hebat tanrı çifti ile ilgili kült (envanteri) metni karakterindeki bu iki Yeni Hititçe fragmanda, Kantuzzili indirekt şekilde ve mal sevkiyatı ile ilgili duran "sarayı" dolayısıyla anılmaktadır²⁴. Malikanesinin yüksek konumu dolayısıyla burada ya II./III. Tuthaliya ya da II. Murşili çağındaki aynı isimli kraliyet ailesi fertlerinden birisi söz konusu olabilir²⁵. Kendisinden sadece sarayı nedeniyle söz edildiğinden, metinlerin yazıldığı çağda hayatta olma şartı yoktur.

I. A. 17. ^m*Kán-tu-zi-li(-in₄)*²⁶ (KBo 34.106 IV 27'): Geç Yeni Hitit Devri'nden kaynaklanan bu kült envanter metninin 25'. satırında bahsedilen arkaize edilmiş geneolojik tabir *ABI ABI LUGAL* "kralın dedesi", metni yazdıran kraldan iki kuşak önceki bir devre atıfta bulunmaktadır. Bu tür belgelerin genellikle IV. Tuthaliya zamanında düzenlendiği hatırlanırsa, söz konusu büyük baba herhalde II. Murşili olacaktır. Bu durum, metinde bahsedilen Kantuzzili'nin de **I. A. 12-13** altında tartışılan kişi ile bir tutulmasını olası kılmaktadır.

I. A. 18. ^m*Kán-t'u-z*¹[*i*²-*li(-)*...] (KBo 22.24:2'; herhalde tarihsel içerikli) ile ^m*Kán-du-zi-li*₁₂(-)[...] (KUB 57.68 öy. 38"; belki fal metni): Fragman boyutlarının küçüklüğü nedeniyle veri elde edilemeyen bu iki belgeden sonuncusu, "du" ve "li₁₂" işaretlerini kullanarak ismin ilginç bir yazım şeklini sunmaktadır.

I. A. 19. ^m*Kán-tu-zi-<li-o>*[?] (KUB 16.21 öy. 4'): Bu Yeni Hititçe fal metnindeki ismin ancak öngörülen bir emendasyon sonucu elde edilebilmesi yanında (Laroche 1966: Nr. 502), anılan kişinin kesin saptanması için kontekste yeterli herhangi bir ipucu da bulunmamaktadır (krş. Carruba 1988: 205 vd.).

Sonuç olarak, kurban listesi KUB 11.7+'deki kronolojik bakımdan tespitinde zorluklar bulunan Kantuzzili dikkate alınmaz ise, Hitit Tarihi'nde önemli mevkilerde bulunmuş en az üç Kantuzzili'nin varlığı kesinleşmektedir: I. Muwattalli devrindeki komutan (**I. A. 1-4**), I. Arnuwanda ve II./III. Tuthaliya devrindeki rahip-prens (**I. A. 6-11**), II. Murşili devrindeki şahıs (**I. A. 12-13**).

²³ Tam kesin olmayan okuma teklifi burada yapılmaktadır. Kantuzzili isminde "du" işaretinin kullanılmasına bir de KUB 57.68 öy. 38". satırda rastlanmaktadır; bkz. aşağıda **I. A. 18** altına.

²⁴ "Kantuzzili'nin saray mensupları hep (şu belli erzağı) verirler" ifadesinde geçer.

²⁵ Teşşup-Hebat kültü tabii ki ilk planda II./III. Tuthaliya'nın kardeşi rahip-prens Kantuzzili'nin (Kizzuwatnalı) Teşşup-Hebat ile olan yakın ilgisini akla getirmektedir: KUB 17.22 ve KUB 27.42 (**I. A. 7, I. B. 3**).

²⁶ Son hecenin okunuşu hakkında bkz. yukarıda dn. 18.

Bütün bu belgelerin dışında, Orta Krallık Devri'nden kaynaklanan ritual ve dua metinlerinde, Boğazköy ve diğer merkezlerde (Maşat, Ortaköy) bulunmuş mektuplarda da, şahıs ismi verilmeksizin sadece "rahip" ya da "rahip-prens" unvanı ile anılan (I. B) önemli bir şahsiyetin I. Arnuwanda ve II./III. Tutḫaliya devrindeki Kantuzzili olduğu kabul edilmektedir²⁷.

I. B. 1: Bir grup Kizzuwatna ritualinde (KBo 20.62 I 10'-11', KUB 45.47+ I 40-41, II 5-6, 9-10, III 24-27, KUB 45.48 II 6') kraliçe (MUNUS.LUGAL), isimleri diğer kaynaklarda (I. A. 6) I. Arnuwanda ile sıkı sıkıya ilişkili olan erkek evlatlar (DUMU.NITA) Mannini²⁸, Pariyawatra, Tulpiteššup ile birlikte yine adı verilmeyen "rahip" evlat yine bu Kantuzzili olacaktır. Ancak buradaki konumu, kraliyet ailesi fertleri arasında ve prens sıfatıyla (KUB 45.47+ I 44'de DUMU.LUGAL) gençlik yıllarına geri gitmektedir.

I. B. 2: Bu genç rahibe adı anılmaksızın, I. Arnuwanda ve Ašmunikal'e ait bir duada da rastlanır. Metnin kraliçe aile fertlerini sayan bir bölümünde (KBo 53.10 II [22']-25' // KBo 51.16+ II 4'-6') şu kişiler saptanmaktadır (bkz. de Martino 2009: 92-93; Soysal 2009: 297): [^mArnuwanda LUGAL.GAL] / Ū ^fAšmunikal MUNUS.LUGAL.GAL ¹m²[Tutḫaliya DUMU.LUGAL (tuḫukanti)] / [^fŠatanduḫepa ^mPar[iyawatra (DUMU.NITA SANGA)] / [...[?] ^fMušuḫep]a[?]. Diğer kişilerin aksine, sadece "rahip" unvanı ve "erkek evlat" sıfatıyla Pariyawatra'dan sonra takdim edilen kişi KBo 51.16 II 6'. satırda korunmuştur ve yukarıdaki ritualdeki gibi Kantuzzili'yi gösterdiği kesindir.

I. B. 3: Teššup-Ḫepat tanrı çiftine yönelmiş Hurrice bir dua olan KUB 27.42'nin yazdırana bizzat bu rahiptir²⁹ ve duanın konusu da bir kral çiftini ilgilendirmektedir³⁰. Kantuzzili'nin böylesi ve mümkündür ki erkek kardeşini

²⁷ Bkz. Klinger 1995: 93; de Martino 2005: 299, 309, 311 vd., 315, 316; Singer 2002b: 309-310. Ancak, de Martino tarafından 2005: 312'de Kantuzzili ilgisi ile bahsedilen Kuşaklı mektubu KuT 49'da bir DUMU.MUNUS SANGA "rahibin kızı" ifadesinin bulunduğu konusu kesin değildir. Logogramın diğer yorumu DUMU ^{MUNUS}SANGA "rahibenin oğlu" için bkz. Wilhelm 1998: 178 dn. 10. Yine ^{LUGAL}SANGA kelimesi ile Kantuzzili'yi kastetmesi mümkün tek Boğazköy mektubu KBo 18.69 ise içerikçe fazla önemli bir ayrıntı vermemektedir. Bu konuda ayrıca bkz. Corti 2010: 203-206.

²⁸ Bu kişi ayrıca kurban listesi KUB 11.7 + KUB 36.122 IV 6'da I. Arnuwanda'nın oğlu Ašmišarruma ile birlikte anılır.

²⁹ Haas 1984: 113-119 ve 1985: 274; ayrıca bkz. yukarıda dn. 8.

³⁰ (Hurrice) metinde herhangi bir şahıs adı anılmamasına rağmen, V. Haas yukarıda anılan iki çalışmasında da burada Tašmišarri (= II./III. Tutḫaliya) ve Taduḫepa'nın söz konusu olduğunu ileri sürmektedir. Bu tartışma için, kanımca II./III. Tutḫaliya'nın diğer (ve önceki?) kraliçesi Šatanduḫepa da göz ardı edilemez. KUB 27.42 (CTH 784) V. Haas tarafından bir "dua, yakarış" addedilse de, *Konkordanz der hethitischen Texte*'de "ritual" şeklinde nitelenmektedir. Bu konuda bir karar verebilmek için, oldukça tahrip olmuş kolofonun ilk satırındaki (ay. 27) işaret izleri teklif olmak üzere DUB.I.KAM QA-TI š[ar]-ıra-aš²-ši-ia-aš² x-x²₁[...[?] mu²]-ı²-ga-u¹-ya-aš okunabilir.

(Tašmišarri = II./III. Tutḫaliya) içeren bir duaya ismini yazdırması ilginç bir durumdur ve bu onun diğere duası KUB 30.10'un kaleme alınmasındaki pozisyon ve motivasyonunun anlaşılması konusunda da yardımcı olabilir.

I. B. 4: Söz konusu rahipten bahseden mektuplar arasında tarihsel bakımdan en önemlisi, Ortaköy kazılarında bulunmuş mektup Or. 93/20'dir. Uḫḫamuwa isimli bir kişi tarafından "Majeste"ye (= II./III. Tutḫaliya) gönderilmiş mektupta (öy. 1-13) Arzawalı liderler Kupantakurunta ve Tarḫunnaradu'nun, son anılan kişinin oğulları Mašduri, Piyamaradu ve Kupantazalma ile birlikte bir araya gelerek Hitit politik çıkarlarına karşı bazı planlar yaptıkları rapor edilmektedir. Bunlara sonradan Uḫḫawaranu, Ḫuliyazalmanu ve [...]lişani de katılmıştır. Toplantıların merkezi Ḫappuriya şehridir. Bu arada, Ḫappuriya şehriden gelen bir kaçağın, "rahip" ile görüşerek onu bu durumdan haberdar ettiği Hitit kralına bildirilmektedir (Süel 2001: 671-672; de Martino 2005: 309, 312). Burada anlatılan olayın, II./III. Tutḫaliya zamanındaki Arzawa problemine ait bir ayrıntı olması uzak bir ihtimal değildir ve aşağıda dn. 42'de de değinileceği gibi, diğere bir Ortaköy mektubu Or. 90/1767 büyük bir olasılık ile, rahibin de içinde bulunduğu bazı olaylar sonucunda Tarḫunnaradu'nun Hititler tarafından tutsak alınmasını hikaye etmektedir.

A. Süel'in şifahen bildirdiğine göre, Or. 93/20 dışında Ortaköy'de "rahibi" ilgilendiren başka metinler de mevcuttur. Bunlar arasında, L^ÜSANGA'dan "Majeste" (ve kraliçeye) gönderilmiş iki mektup, "Majeste"den L^ÜSANGA (ve Ḫubuti'ye) bir mektup, mümkündür ki yine "Majeste"den L^ÜSANGA (ve Şup[piluliuma]'ya) bir mektup ve L^ÜSANGA DUMU.LUGAL "rahip-prense" ait ritual metninin giriş bölümünü içeren bir fragman sayılabilir³¹.

I. B. 5: Yine II./III. Tutḫaliya dönemine tarihlenen Maşat mektubu HBM 74'ün göndericisi olan rahibin mektubun gönderildiği Kaşşu'ya

Tabii ki, *šarraššiyaš* kelimesinden sonraki okunamayan işaret(ler) ve kırık yer burada bir SISKUR "ritual" kelimesi varlığı beklentilerine de yol açmaktadır. Ancak, KUB 27.42 korunduğu kadarıyla ritual işlemleri konu almayıp, kral çifti ve tanılara yönelen dua / ayin sözlerini içermektedir. Eğer *šarraššiyaš* "krallığın" ve *mugauwaš* "duanın" okunuş tekliflerim doğru ise, burada rahip-prens Kantuzzili'nin, kardeşi Tašmišarri'nin tahta çıkışı dolayısıyla yapılan seremonide icra ettiği dua / ayin sözleri söz konusu olacaktır. Buradaki [*mu*²]-*I*²-*ga-u*¹-*ya-aš* yanında, Haas'ın 1984: 119 (dn. 3)'deki [*i*]¹-*š-ga-u*¹-*ya-aš* "(krallık için) yağla(n)manın" yorumu da dikkate alınabilir. Her iki tamamlama için somut belge bulunmasa da, *šarraššiyaš* SİR "krallık şarkısı" (KBo 8.86 öy. 5) kullanımı, *šarraššiyaš mugawar* "krallık duası" seçeneğini anlamsal bakımdan daha mümkün kılmaktadır.

³¹ Söz konusu metinlerin bizzat A. Süel tarafından yayını planlandığından, burada sadece çok kısa bilgi olarak bildirilmesi uygun olacaktır. Kısa bir bilgilendirme için bkz. Süel 1998: 555-556.

ifadelerinden, kendisinin bu sefer Kizzuwatna'da yönetici sıfatıyla bulunduğu ya da en azından bu bölgenin onun sorumluluğunda bulunduğunu anlıyoruz (Freu 2002: 71; de Martino 2005: 311). HBM 74 ve yukarıda bahsedilen Ortaköy mektup grubundan hangisinin daha eski bir döneme gittiği konusunda şimdilik birşey söylenemez.

Kantuzzili konusundaki diğer önemli bilgi kaynağını, gliptik buluntular (II) oluşturmaktadır. Şimdiye kadar keşfedilen altı adet mühür ve mühür baskısında Kantuzzili ismi hem çivi- hem de hiyeroglif yazısı ile yazılmış halde mevcuttur. Bu buluntular ve tarihlendirilme teklifleri şöyledir³².

II. 1. Sivas mührü SM 90/2: Soysal 2003: 41-45 ve en son Soysal 2011: 68-69'da literatürdeki diğer görüşler ve teklifler de dikkate alınarak tarafımdan tartışıldı. Hiyeroglif yazımlı unvanı henüz kesin şekilde saptanamayan mühür sahibinin kim olabileceği konusunda, hem I. Muwattalli (15. yy'ın sonları) hem de II./III. Tuthaliya devrindeki (14. yy'ın ilk yarısı) Kantuzzili dikkate alınabilir. Eğer ikinci seçenek söz konusu olacak ise, buradaki Kantuzzili'nin hayatının daha önceki bir evresine, mesela (babası) I. Arnuwanda zamanına düşen "erken kariyeri" de hesaba katılmalıdır.

II. 2. Mühür baskısı Bo 78/56: Soysal 2003: 45-48 ve en son Soysal 2011: 68'de tartışıldı. Şahıs ismi, mühür merkezinde hiyeroglif *Kà-^{*}tuzi-li*, çiviyazılı lejandta ise ^m*Kán-tu-zi-l[i]* şeklinde yazılmıştır. Bu buluntunun, Kantuzzili ile "baş münadı" (MAGNUS.LITUUS) Tuthaliya'nın ortak mührü olduğu anlaşılmaktadır. A. M. Dinçol tarafından 2001: 94 vdd. yapılan isabetli tarihleme³³ izlenerek, mühür sahiplerinden "kraliyet koruma kıtası komutanı" (MAGNUS.LANCEARIUS) unvanlı Kantuzzili, II./III. Tuthaliya devrindeki kişi olarak kabul edilecektir³⁴.

³² Kantuzzili (ve Tuthaliya) mühürleri konusundaki görüşlerimi en son Soysal 2011: 65 vdd. açıklamış bulunuyorum. Ashında bu çalışmanın bir parçası olarak planlanan gliptik bölümü, Hawkins tarafından Herbordt – Bawanypeck – Hawkins 2011: 86 vdd. ileri sürülen iddialara bir an önce cevap verilmesi düşüncesiyle yukarıda bahsedilen makalede önceden yayınlanmıştır. Aşağıda, oradaki sonuçlara dayanan kısa bir özet veriyorum. Bu arada, gerektiğinde Soysal 2011'deki bilgilere bazı yeni ekler de yapılmıştır. Bu mühür buluntularının önemi, bizlere Kantuzzili hakkında çiviyazılı belgelerde rastlanmayan "kraliyet koruma kıtası komutanı" (= MAGNUS.LANCEARIUS; çiviyazısı karşılığı ile GAL (L^U.MES)MEŞEDI) unvanını kazandırması, ve Kantuzzili adının "Tuthaliya"lar ile olan yakın (ailevi) ilişkisini göstermesidir.

³³ Bazı araştırmacılar tarafından gözden kaçırılan ya da dikkate alınmayan bu husus konusunda ayrıca bkz. aşağıda dn. 79.

³⁴ Müller-Karpe 2009b: 112'de, I. Muwattalli Devri'ndeki Kantuzzili'nin "kraliyet koruma kıtası komutanı" unvanının olmadığını yazmaktadır. Onun bu fikrine karşı olmak üzere, komutan Kantuzzili'nin, yeni yönetimin (I./II. Tuthaliya) iş başına gelmesiyle kariyerinde bir yükselme ile Muwa'nın yerine "kraliyet koruma kıtası komutanlığı" makamına geldiği düşünülebilse de

II. 3. Kayalıpınar mühür baskısı Kp 06/13: En son Soysal 2011: 68'de tartışıldı. Şahıs ismi, mühür merkezinde hiyeroglif *Kà-^{*}tuzi-li*, çivi yazılı lejantta ise [^mKÁ]^l*n-tu-zi²-li¹* şeklinde yazılmıştır. Bo 78/56 belgesinde olduğu gibi “kraliyet koruma kıtası komutanı” (MAGNUS.LANCEARIUS) unvanını taşıyan bu Kantuzzili'nin hemen yukardaki ile aynı şahsiyet olduğu kesindir.

II. 4. Bo 2002/14 ve Bo 2004/12: En son Soysal 2011: 69'da tartışıldı. Gliptik özellikler ve mühür sahibinin taşıdığı MAGNUS.AURIGA REX.FILIUS “büyük arabacı, prens” unvan kombinasyonu nedeniyle buradaki Kantuzzili'nin yukarıdakilerden daha değişik, ve yeni çağlara ait bir şahsı göstermesi gerekmektedir. Bunun için en uygun kişi, II. Murşili Devri'nden (14. yy'ın ikinci yarısı) tanınan ama çivi yazılı kaynaklarda unvanı ve pozisyonu saptanamayan Kantuzzili'dir (**I. A. 12-13**). Yukarıdaki yayında yapılan açıklamalara ek olarak, bu Kantuzzili'nin oğlu olan ve III. Hattuşili ile IV. Tuthaliya zamanında yaşayan Uratarhunta'nın da görünüşe göre aynı babası gibi “büyük arabacı” unvanına sahip olduğunu söyleyebiliriz³⁵.

II. 5. Bo 99/69: Doğrudan Kantuzzili'ye ait olmasa da, onu “babası” olarak tanıtan bir Tuthaliya'nın kralî mührünü oluşturan bu buluntu, Soysal 2003: 48-54 ve Soysal 2011: 65, 66'da tartışıldı. Literatürdeki genel kanı, buradaki Tuthaliya'nın, I./II. Tuthaliya, Kantuzzili'nin de I. Muwattalli'nin katili olan ve bağış belgesi KBo 32.185 ay. 14'de UGULA LÜ.MEŞİŞ.GUŞKIN unvanı ile beliren görevli olduğudur. Bu mühürde, aslında kral unvanı bulunmayan Kantuzzili'nin secerede anılması ve mühür sahibi Tuthaliya'nın da *tabarna* “egemen hükümdar” sıfatını taşımaması³⁶ yanında kraliçesinin de bulunmaması ilginç ayrıntılardır. Yukarıda anılan iki çalışmamda, bu hususları da dik-kate alarak, Bo 99/69'deki şahıslardan Kantuzzili'yi II./III. Tuthaliya devrindeki Kantuzzili, Tuthaliya'yı da I. Şuppiluliuma tarafından bertaraf edilen genç Tuthaliya (TUR) ile identife etmeyi teklif etmiştim. Görünüşe göre aynı şahıslar, yukarıda bahsedilen Bo 78/56 mühür baskısında da beraber geçmektedirler; ancak Bo 78/56, Tuthaliya'nın henüz “baş münadi” unvanını taşıması nedeniyle Bo 99/69'den daha eski bir devre tarihlenmelidir. Yakın bir zamanda

(Herbordt – Bawanypeck – Hawkins 2011: 89; krş. de Martino 2010: 188), Bo 78/56'nın gliptik bakımdan oldukça yeni bir devre tarihlenmesi böyle bir senaryoya izin vermemektedir.

³⁵ “Bronz Tablet”teki şahitler listesinde IV 38: ^mGAL.^dU GAL QÁR-TAP-PÍ; ayrıca krş. KBo 47.11 öy. 7'-8': ^mGAL.^fd^l[U-da-...] / [... GAL] QÁR-TAP-PÍ, ve şahıs isminin tam korunduğu öy. 10': ^mGAL.^dU-da-aš. Bu konuya, Journal of the American Oriental Society dergisi için hazırladığım ve halen baskıda olan KBo 47 kitap kritiğinde de değinmekteyim.

³⁶ Soysal 2003: 52-53 ve 2011: 66'da, bu unvanın *tabarna* mühürlerinde hep bulunduğu ve tarihleme kriteri olarak da önem taşıdığını belirtmiştim.

Kayalıpınar'da keşfedilen ve kral Tuḫaliya yanında kraliçe Nikalmati'nin de adını taşıyan Kp 09/12 mühür baskısı, I./II. Tuḫaliya'ya ait ilk kesin "tabarna-mührü" belgesini gözler önüne sermiştir. Bunun sonucunda, Kp 09/12'nin aksine, kral-kraliçe çifti yerine kral ile babası ikilisini içeren Bo 99/69 mühür baskısının belki de I./II. Tuḫaliya'ya ait olamayacağı görüşüm şimdi daha da kuvvetlenmektedir. Burada, yukarıdaki çalışmalarımda görüşlere ek olarak, gliptik bir ayrıntının üzerine parmak basmak da yerinde olacaktır: Kp 09/12 Tuḫaliya-Nikalmati mühründe ne kenardaki çiviyazılı satırlar ne de merkezî kısım birbirinden dairesel çizgilerle ayrılmamıştır. Halbuki bu, Bo 99/69 Tuḫaliya-Kantuzzili mühründe mevcuttur. Bu tür görsel-sanatsal farklılıklar genellikle mühürçülükte kaydedilen teknik ilerlemenin sonucu olarak görülmektedir. Buna bağlı olarak, Tuḫaliya-Kantuzzili mührünün sanatsal bakımdan daha inkişaf etmiş, yani Tuḫaliya-Nikalmati mührüne nazaran daha yeni devirlerden kaynaklanan bir örneği oluşturduğunu söyleyebiliriz. Böyle bir karşılaştırma sonucunda yapılan tarihleme, Bo 99/69 baskısının I./II. Tuḫaliya'nın Nikalmati ile evlenmeden önce, yani gençlik yıllarında kullanıldığı bir mührü ait olabileceği olasılığını da³⁷ oldukça zayıflatmaktadır.

B) II./III. Tuḫaliya'nın Son Yılları Ve Ölümünden Sonraki Siyasî Durumun Mümkün Kurgusu

Hitit Devleti'nin tarihi boyunca yaşadığı en büyük askerî-siyasal krizlerden birinin, Orta Hitit Krallık Devri'nin son kralı olan II./III. Tuḫaliya³⁸ zamanında meydana geldiği bilinmektedir. Bu kral zamanına ait kesinlikle onun adıyla tarihlenen belli başlı belge bulunmadığından —ya da şimdiye kadar saptanamadığından³⁹— sadece değişik kaynaklardan dolaylı şekilde elde edilen bilgilerin kombinasyonu ile Hitit Devleti'nin bu buhranlı dönemi aydınlığa kavuşmaktadır. Bu konuda en çarpıcı tasvir, III. Ḫattuşili'nin idarî bir metni olan KBo 6.28+'in (CTH 88) tarihsel girizgahında yapılmıştır (öy. 6-15): "*Eskiden Hatti ülkeleri düşmanlar tarafından tahrîp edilmişti.*

³⁷ Bunu, Soysal 2011: 66'da dikkatli olmak kaydıyla dile getirmiştîm.

³⁸ I. Arnuwanda ile Aşmunikal'in oğulları ve onlar zamanında *tuḫkanti* Tuḫaliya olarak tanınan veliaht prens, Hurricce ismiyle Taşmişarri (yak. MÖ 1400-1380). Bu kral, devri ve ilgili kaynaklar için genel olarak bkz. Bryce 1998: 158-167; Klengel 1999: 127-134.

³⁹ Her ne kadar Boğazköy arşivlerinde Tuḫaliya'nın adını taşıyan bir hayli tarihî-idarî metin bulunsa da, Orta Krallık'ta aynı adı taşıyan birden fazla kralın varlığı ve bazen bunlar ve bunlarla ilgili olayların birbirinden kesin ayıramaması söz konusu elverişsiz kaynak durumuna yol açmaktadır. İlgili literatürde, hakkında artık neredeyse izlenemeyecek kadar fazla ve spekülâtif fikir üretilen "Orta Hitit Devri'nden tanınan hükümdar Tuḫaliya'ların" tasnifi ve numaralandırılması için bkz. Gurney 1979: 215-221; Miller 2004: 6 dn. 5; Carruba 2005a: 246 vdd., 266-267, 2005b: 179 vdd., 180 dn. 2; Forlanini 2005: 230 dn. 2; Marizza 2007: 1-7.

Kaşkalı düşman gelmiş, Hatti ülkelerini tahrip edip Nenašša'yı sınır yapmıştı. Aşağı Ülke tarafından Arzawalı düşman gelmiş, o da Hatti ülkelerini tahrip edip Tuwanuwa ve Uda'yı sınır yapmıştı. Diğer taraftan, Arawannalı düşman gelmiş, tüm Gaššiya Ülkesi'ni tahrip etmişti. Öte taraftan, Azzili düşman gelmiş, tüm Yukarı Ülkeleri tahrip edip Šamuha'yı sınır yapmıştı. İşuwalı düşman gelmiş, Tegarama'yı tahrip etmişti. Diğer taraftan, Armatanalı düşman gelmiş, o da Hatti ülkelerini tahrip edip Kizzuwatna'yı sınır yapmıştı. Hattuša şehri de yakılıp yıkılmıştı"⁴⁰. Yabancı kaynaklı bir belge, Mısır firavunu III. Amenophis'in, politik bir evlilik planıyla da yakınlaşmaya çalıştığı Arzawa kralı Tarhüntaradu'ya gönderdiği Hititçe mektup VBoT 1' de (CTH 151)⁴¹ Hitit Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumu aynı şekilde ve bu sefer uluslararası politik perspektif bakışı ile ortaya koyup, III. Hattuşili'nin KBo 6.28+'deki felaket haberlerini firavunun ağzından şu cümlelerle destekler mahiyettedir (ay. 25-27): "*Bana Kaška Ülkesi'nden ahali gönder. Herşeyin (artık) sona erdiğini ve Hattuša Ülkesinin felce uğradığını (metinde: donduğunu) duydum*". Bu son derece kısa bilgi aslında manidar olup, çok önemli tarihî-politik duruma işaret etmektedir: Arzawa kralının Anadolu'dan Mısır'a Kaşkalı ahali gönderebilecek durumda olması, onun bu savaşçı Kuzey Anadolu kavmi ile doğrudan ilişkide bulunduğu anlamındadır ki, bu ancak Hititler'in hem tüm Batı-Merkezî Anadolu'da hem de Aşağı Memleket bölgesinde askerî hakimiyeti kaybetmeleri ve burada bir politik boşluğun oluşması ile mümkün olabilirdi (krş. Haider 2003: 179-180). Yukarıda bahsedilen III. Hattuşili'nin beyanı, yani Kaşkalı düşmanın Nenašša'yı, Arzawa ülkesinin de aşağı ülke tarafından ilerleyip Tuwanuwa'yı sınır yapması, bu durumu

⁴⁰ Bryce 1998: 158-159. Bunun dışında, değişik metinlerde ayrı ayrı ve kısa haberler şeklinde rastlanan ve hepsi aynı felaketi devre geri giden şu dağınık bilgiler de vardır:

- 1) I. Şuppiluliuma ile Şattiwaza anlaşması KBo 1.1 öy. 10-13'e göre, İşuwa ülkesinin isyanı ve bu ilgi ile düşman sıfatıyla sayılan pek çok şehir.
- 2) II. Murşili'nin On Yıllık Annalleri KBo 3.4+ III 57'-59'a göre, dağ ülkesi Tarikarimu'nun Kaşkalar tarafından işgal edilmesi. Bunun yanında, II./III. Tutḫaliya Devri'nden kaynaklanan Maşat Höyük mektuplarında (Alp 1991: Nrr. 1, 6, 8, 10, 25, 26, 27, 36, 37, 46, 61) rapor edilen ve tamamı Kaşkalar'a maledilecek yoğun düşman saldırı ve diğer etkinlikleri.
- 3) II. Murşili'nin "Dördüncü Veba Duası" KUB 14.13 + KUB 23.124 I 28-30'a göre, Hatti Ülkesi'nin düşman tarafından sıkıştırılıp tahrip edilmesi. Yeni arkeolojik buluntular, II./III. Tutḫaliya'nın devamlı ikamet yeri değiştirdiği de göstermiştir: Hattuša'nın düşmesinden sonra Şapinuwa, kralın yaşlılığında ise Šamuha şehri gibi; bkz. aşağısı.

Tüm bu olumsuz askerî-politik gelişmeler ışığında, Taracha'nın 1997: 84'de savunduğu, II./III. Tutḫaliya saltanat süresinin Hititler için muhteşem bir devir olduğu yorumu tartışma götürür (krş. Soysal 2003: 53-54 dn. 56). Nitekim kendisi sonradan Taracha 2007: 660 dn. 6'da artık bu görüşünden vazgeçtiğini belirtmektedir.

⁴¹ En yeni metin çevirileri için bkz. Klingner 2006: 194-195 ve Hawkins 2009: 77.

destekler mahiyettedir. Kaşkalar ve Tarḫuntaradu yönetimindeki Arzawalılar artık, birbirine çok yakın ve hatta sınır olan Konya Ovası / Tuz Gölü civarındaki Nenašša-Tuwanuwa şehirleri üzerinden komşu olmuşlardır⁴². Bu arada, III. Ḫattušili metnindeki Ḫattuša'nın yakılıp yıkıldığı haberi ile, Mısır firavununun ilginç bir ifâdeyle dile getirdiği *Ḫattuša'nın felç olduğu* beyanı birbirleriyle örtüşmektedir. Hitit başkentinin tahrip edilmesi, belki de elden çıkması tabii ki Hitit kralının buradan ayrılarak kendine başka bir ikamet yeri bulmasını gerektirmiştir. 1990 yılında kazılmaya başlanan ve Boğazköy'den sonra en büyük Hitit tablet buluntusunu veren Ortaköy'ün (Hitit Çağın'daki adıyla Şapinuwa), oradaki dökümanların değerlendirilmesiyle, II./III. Tutḫaliya'nın bir süre ikamet yeri olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı kralın büyük olasılıkla daha sonraları Yukarı Ülke'de yer alan Şamuḫa (herhalde Sivas / Kayalıpınar) şehrinde de yaşadığı ve askeri harekâtları buradan yönettiği bilinmektedir⁴³.

⁴² Aynı Arzawalı Tarḫuntaradu, ancak bu sefer Hititçeleştirilmiş Tarḫunnaradu ismiyle, Ortaköy mektubu Or. 93/20 öy. 4 ve 9'da da geçer (Süel 2001: 671 vd.). Orada, Tarḫunnaradu'nun diğer Arzawalı beyler ile bir araya gelerek Hititler'e karşı komplo hazırlığı içinde olduğu anlatılmaktadır (bkz. yukarıda I. B. 4). Anılan kişinin akıbeti, belki de KUB 23.13 + Bo 9698 st. 8-9'da (join için bkz. Soysal, *Anatolica* dergisinin şu anda baskıda olan sayısı) Şeḫa Ülkesi lideri sıfatıyla yakalanıp Hitit kralı tarafından "Güneş Tanrıçası'nın şehri" Arinna'ya getirilmesi haberi ile bildirilmektedir. Bu olay ya II./III. Tutḫaliya'nın son zamanlarında ya da onun seleflerinden biri, mesela I. Süppiluliuma devrinde meydana gelmiş olmalıdır (Süel 2001: 673). KUB 23.13 + Bo 9698'nin tarihlenmesi problemlidir ve tarafımdan *Anatolica* dergisinin gelecek sayısında tartışılacaktır. Bu konuyla ilgili yeni bir gelişme olarak, A. Süel tarafından Varşova'daki 8. Hititoloji Kongresi'nde (Eylül 2011) ilk kez tanıtılan diğer bir Ortaköy mektubu Or. 90/1767:4'-7', KUB 23.13+Bo 9698 ile uyuşan bilgiler içerir ve Tarḫunnaradu'nun yakalanıp zincire vurulduğunu² ve [...]’nin huzuruna getirildiğini yazmaktadır. Olayların akışında (st. 4') rahibin (= Kantuzzili) anılması da ilginçtir. Böylece, KUB 23.13 + Bo 9698'in II./III. Tutḫaliya Devri'ne tarihlenmesini savunan fikir bu belgeyle çok önemli bir dayanak kazanmaktadır. A. Süel, aynı kongrede, Tarḫunnaradu ismini içeren diğer dört Ortaköy fragmanı daha tanıtmıştır: Or. 90/431 + Or. 90/1517, Or. 90/651 + Or.93/1, Or. 90/1299 ve Or. 90/1600. Son anılan fragman öy. 45', ay. 61' ve 63' deki [^mTar-ḫ]u-un-na-ra-du yanında, ay. 82'de ^mTar-ḫu-un-ta-ra-du yazılışı da vardır ki bu, Tarḫunnaradu ve Tarḫuntaradu'nun aynı kişi olup olmadığı konusundaki şüphelere artık son vermektedir.

⁴³ Ortaköy hafirleri pek çok vesile ile, ama en son Süel 2008: 457 vdd. (Türkçe) ve Süel 2009: 193 vdd. (İngilizce), bu merkezi yeni bir "devlet başkenti" adanmıştır. II./III. Tutḫaliya'nın Şapinuwa'yı gerçekten başkent haline getirdiği konusunda kesin bir delil, mesela Ḫattuša'daki krali arşivlerin ya da tanrı heykel ve diğer kült malzemesinin bu şehire nakledildiğine dair belirtiler mevcut değildir. Ortaköy arşivlerinde çok zengin metin çeşitliliği göze çarpsa da, krala ait tarihsel ve idari metin türleri burada daha ele geçmemiştir. Zaten arkeolojik buluntular da, şehrin II./III. Tutḫaliya'dan hemen sonra önemini yitirdiğini göstermektedir. Şapinuwa / Ortaköy'ün bir başkent olmaktan çok, bu kralın güncel olumsuz askeri-politik gelişmelerden dolayı geçici / yedek olarak kullandığı bir ikamet yeri olması akla daha yatkındır. Aynı durum, onun daha sonraki ikamet yeri Şamuḫa / Kayalıpınar için de geçerlidir. II./III. Tutḫaliya'nın Şapinuwa'yı neden terkettiği bilinmemektedir. Ancak, bu şehrin de zamanla güvenli bir ikamet yeri olmaktan çıktığı ve belki düşman eline düşme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı ihtimali bulunmaktadır. Bu arada, Şapinuwa'dan sonraki Şamuḫa ikamet, sadece stratejik sebeplerle, yani Azzi-Ḫayaša'ya karşı yürülen askeri operasyonlar sırasında

II./III. Tuthaliya'nın son idare yıllarına denk gelmesi gereken Šamuḫa ikame-tini “Šuppiluliuma'nın Kahramanlıkları” adlı eserin, II. Muršili'nin dedesine ithaf ettiği kısımlardan öğreniyoruz. Bu kısımlar ne yazık ki tam korunmamış-tır ve kısmen kullanılabilir. Metin anlatımında kralın sıkça hastalanıp sonra tekrar iyileştiğinin anlatılması, bu zaman zarfında II./III. Tuthaliya'nın büyük olasılıkla artık ileri bir yaşta bulunduğu intibayı vermektedir. Nitekim, onun tarafından Šamuḫa şehrinden yönetilen ya da başlatılan askerî operas-yonlarda, prens Šuppiluliuma da ona yardımcı olmaktadır. Šuppiluliuma'nın bizzat talep etmesi üzerine, kral tarafından Šamuḫa'dan önce iki Kaška ve sonra da bir Arzawa seferine yollanmıştır —ki bunlar başarıyla sonuçlanmış-tır. II./III. Tuthaliya'nın bizzat çıktığı Maša/Kammaliya ve Hayaša seferleri-ne Šuppiluliuma da katılmıştır. Šuppiluliuma yanında, II./III. Tuthaliya'ya askerî hareketlerde destek olan diğer kişi ise, metnin korunan kısımlarında unvanına rastlayamadığımız, ama şüphesiz en az Šuppiluliuma kadar önemli bir konuma sahip bulunduğu anlaşılan Kantuzzili'dir. Onun adı, Hayaša ül-kesi meselesi ve başarılı bir Arziya seferi münasebetiyle anılır⁴⁴. Bu olayların tasvir edildiği metin yerleri çok kırık olduğundan, Kantuzzili'nin de Šamuḫa şehrinde kralın yanında bulunduğu konusunda bir fikir sahibi olamıyoruz. Ancak Kantuzzili mühür baskısı Kp 06/13'ün Kayalıpınar'da ortaya çıkması, onun bu şehirle yakın ilişkisini kanıtlar mahiyettedir⁴⁵.

“Šuppiluliuma'nın Kahramanlıkları” metnindeki tasvirlerden, II./III. Tuthaliya-Kantuzzili-Šuppiluliuma işbirliğinin olumlu sonuçlar verdiğini ve Hatti Ülkesi için neredeyse umutsuz gözükken askerî-politik durumun kralın son yıllarında artık Hititler lehinde değişmeye başladığını anlıyoruz⁴⁶. Bu kom-pozisyonda, II. Muršili'nin “dedem” olarak bahsettiği II./III. Tuthaliya'nın en son anıldığı pasajlar DŠ Frag. 13 ve 14'de yer alır (Güterbock 1956: 66-68; del

bu şehrin bir üs olarak kullanılmasıyla da açıklanabilir. II./III. Tuthaliya'nın Šapinuwa ve Šamuḫa ikametleri konusunda ayrıca krş. Haas 1985: 271; Kempinski 1993: 84; Otten 1995: 11; Wilhelm 2002: 888; ve özellikle Rieken 2009: 133 vd.; en son Doğan-Alparslan – Alparslan 2011: 87, 88-90.

⁴⁴ Bu arada, daha önce söz edilen Ortaköy mektuplarında (I. B. 4) aynı kişinin “rahip” sıfatı ile bir Arzawa birliği komplosu ile bizzat ilgilenmesi ve Tarḫunraradu'nun ele geçirilme operasyonunda² adının geçmesi, yine II./III. Tuthaliya Devri'ne, ancak onun Šamuḫa'ya taşınmasından önceki bir dönemine denk düşmelidir. Çünkü, kral görünüşe göre henüz Šamuḫa'da değil, mektubun gönderildiği Šapinuwa şehrinde-dir.

⁴⁵ Diğer taraftan, mühürün aslı olan ve bizzat incelemek fırsatını bulduğum diğer gliptik buluntu SM 90/2'nin de müzeye Sivas civarından geldiği bildirilmektedir. Buluntu yeri kesinlikle saptanamasa da, bu mühürün de aslında Kayalıpınar'dan kaynaklanıyor olması sürpriz olmayacaktır.

⁴⁶ Nitekim diğer belgelerdeki informasyonlardan, Arzawalı lider Tarḫunraradu'nun mağlup edilip tutsak alındığını (bkz. yukarıda dn. 42) ve diğer ciddi düşman Hayaša Ülkesi ile de nihayet bir antlaşma yapıldığını biliyoruz.

Monte 2008: 18-19, 46). Kralın bundan sonraki icraatı ve ölümüne kadar olan iç ve dış gelişmeler karanlıkta kalmaktadır. II./III. Tuḫaliya'nın saltanatının sona ermesi ve I. Šuppiluliuma'nın tahta çıkması arasına yerleştirilecek tek tarihsel olayı yine II. Muršili tarafından yazdırılan "Birinci Veba Duası"ndan öğreniyoruz. Burada, I. Šuppiluliuma'nın kral olmadan önce yine Tuḫaliya isminde ancak TUR "genç" sıfatını taşıyan bir kişiyi bertaraf ettiği anlatılmaktadır ki, bu durum adı geçen Tuḫaliya'nın gerçekten hükümdarlık yapıp yapmadığı problemi ile de bağlantılıdır⁴⁷. Genç Tuḫaliya "Birinci Veba Duası"ndan başka bir belgede anılmadığından⁴⁸, hakkında fazla malumat bulunmayan bir şahsiyettir. Yukarıda bahsedilen metinde, II./III. Tuḫaliya'nın "oğlu" olduğu, kendisine sadakat yemininde bulunan tebâsının sonradan ona ihanet ederek I. Šuppiluliuma'nın tarafına geçmesini takiben öldürüldüğü anlatılır. "Birinci Veba Duası" için yeni bulunan bir join, onun tarafında yer alan ve Alaşiya'ya sürgüne gönderilen kardeşlerinin *[...] -x-ú-da ve Pirwa adını taşıdığını da göstermiştir⁴⁹. Oldukça kısa ve müphem şekilde yapılan bu tasvirde, genç Tuḫaliya'nın, II./III. Tuḫaliya'dan sonra Hitit tahtına çıktıktan sonra ya da çıkmak üzere iken (krş. Dinçol – Dinçol – Hawkins – Wilhelm 1993: 99), bir komplo sonucunda I. Šuppiluliuma tarafından bertaraf edildiği anlaşılmaktadır. II./III. Tuḫaliya'dan sonra Hitit krali veraset sisteminde izlenen bu garip gelişme, I. Šuppiluliuma'nın babası öldüğünde belki de veliaht pozisyonunda bulunmadığını gündeme getirmektedir. Her ne kadar "Šuppiluliuma'nın Kahramanlıkları" metninde II./III. Tuḫaliya'nın gözdesi bir prens konumunda gözükiyorsa da, herhangi bir nedenle Hitit tahtına layık görülmemesi konusunda ilk etapta iki varsayım düşünülebilir: Tarafımızdan kimliği şimdilik bilinmeyen annesinin düşük mevkiinden dolayı *tuḫkanti* pozisyonuna getirilemeyecek bir prens statüsünde bulunması (krş. Dinçol – Dinçol – Hawkins – Wilhelm 1993: 97) —ki ne annesinin "(egemen) kraliçe" ne de kendisinin "veliaht" olduğunu gösterir tek bir

⁴⁷ Hitit tarihini konu alan çalışmalarda, genç Tuḫaliya'nın (= ? III. / IV. Tuḫaliya) kral listesine ya soru işareti ile eklendiği ya da hiç alınmadığı izlenir; bu konuda ayrıca krş. Dinçol 2006: 25; Simon 2009: 252 dn. 8.

⁴⁸ Ya da metinlerde Tuḫaliya adıyla anılan bir hayli kral arasında kesinlikle saptanamadığından; söz konusu problem için bkz. makalenin giriş bölümü ve dn. 39.

⁴⁹ KUB 14.14 + KBo 50.184 öy. 19. Bkz. Groddek 2009a: 166 dn. 44, 2009b: 98-101 (bibl. ile). Bu arada, ilk anılan kişinin adının [...] -x-ú-da okunuşu kesin olmayıp, *Konkordanz der hethitischen Texte*'deki fotoya (hethiter.net/:PhotArchB0788f) göre bir [m...] -lî²-ú-uš (böylece takibi isim ^mPirwaš=sa ile uyuşmak üzere nominatif halde) olasılığı da vardır. Genç Tuḫaliya'nın bu iki kardeşi, II./III. Tuḫaliya'nın değil (onun oğulları Šuppiluliuma ve Zida'dır), bilakis Kantuzzili'nin evlatları olacaktır. Genç Tuḫaliya'nın Kantuzzili'nin öz, II./III. Tuḫaliya'nın da adoptif oğlu olduğu konusunda bkz. aşağısı.

bilgiye sahip değiliz⁵⁰. Ya da sonraları babası ile arasında çıkan bir anlaşmazlıktan dolayı gözden düşüp veliahtlığa layık görülmemesi ya da bu pozisyon-
dan azledilmiş olması. Gerçek ne olursa olsun, onun yerine Hitit tarihinde pek tanınmayan ve kim olduğu da kesin bilinmeyen genç Tutḫaliya'nın devreye girdiği görülüyor. Bu kişinin II./III. Tutḫaliya dönemindeki pozisyonu ve I. Šuppiluliuma tarafından nasıl bertaraf edildiği, herhalde "Šuppiluliuma'nın Kahramanlıkları" kompozisyonunun I. Šuppiluliuma'nın hükümdarlık öncesi dönemini konu alan kayıp kısımlarında anlatılıyordu.

Çiviyazılı kaynakların zayıflığına ve hatta suskunluğuna karşılık, oldukça yakın tarihlerde gün ışığına çıkan bazı gliptik buluntulara dayanarak ve dağınık haldeki bilgi kırıntılarının kombine edilmesiyle de genç Tutḫaliya'nın hükümdarlığı ve babasının kim olabileceği hususunda önceki bir çalışmamda şu teklifte bulunmuştum (Soysal 2003: 50): Genç Tutḫaliya aslında "krali muhafız alayı komutanı" Kantuzzili'nin oğluydu (yani I. Šuppiluliuma'nın yeğeni) ve II./III. Tutḫaliya devrinde "baş münadi" unvanını taşıyordu. Sonradan amcası kral tarafından evlatlık edinilmişti⁵¹. Hitit krali veraset sisteminde evlatlık edinmeyi genellikle veliaht olarak atama durumu izlediğinden, genç Tutḫaliya'nın bu adoptasyon sonucunda Hitit tahtının gelecekteki sahibi olması da beklenmeliydi ve böylece onun II./III. Tutḫaliya'dan sonraki hükümdar olması artık bir sürpriz sayılmayacaktı. Burada, kraliyet ailesi dahilindeki kişisel ve politik gelişmeler ne olursa olsun, olayların akışında genç Tutḫaliya'nın babası Kantuzzili'nin önemli rol oynaması ve öz oğlunun kariyeri lehinde pozisyon takınması gayet doğaldır. II./III. Tutḫaliya'nın son zamanlarında kralın yanındaki en nüfuzlu kişilerin Kantuzzili ve Šuppiluliuma olduğu hatırlanırsa, ikisinin arasında bir güç mücadelesinin var olduğu ve bunun da yaşlı kralın son dönemlerinde doruk noktasına çıktığı her tarihçinin kolayca tasavvur edebileceği bir durumdur. Šuppiluliuma'nın, babasından sık sık askerî seferleri bizzat kendisinin yönetmesi için izin istemesi (DŞ Frag. 11, 14) politik hırs yanında, belki de babası nezdindeki pozisyonunu

⁵⁰ I. Šuppiluliuma'nın uzun yıllar tartışma konusu olan ailevi bağı meselesi, onun II./III. Tutḫaliya'nın oğlu olduğunu ispatlayan mühür baskıları Bo 91/1314 ve Maşat Höyük'ten Mşt. 76/15 ile nihai bir sonuca ulaşsa da, annesinin II./III. Tutḫaliya'nın önde gelen kraliçelerinden birinin (mesela Šatanduḫepa'nın) olduğu konusunda herhangi bir delil yoktur. De Martino 2009: 96 ise, Šatanduḫepa'yı genç Tutḫaliya'nın, Taduḫepa'yı da I. Šuppiluliuma'nın annesi olarak kabul etmektedir.

⁵¹ Genç Tutḫaliya'nın, II./III. Tutḫaliya'nın öz değil, ancak adoptif oğlu olabileceği savım, Hititlerde isim verme geleneğinin en yerleşmiş kurallarından biri olan baba isminin genetik oğula verilmemesi gerçeğine dayanmaktadır (Soysal 2003: 49). Bu konudaki diğer polemik ve tartışmalar için bkz. C. 3 altına (Appendix).

sağlamlaştırmaya çalışarak amcası Kantuzzili'den gelebilecek Hitit tahtının kaderini değiştirmesi olası plan ve müdahaleleri önleme amacını taşıyordu. İç politika ve kraliyet ailesi dahilindeki çoğunu bilmediğimiz gelişmeler ne olursa olsun, sonuçta Kantuzzili tarafının ağır bastığı⁵² ve genç Tutthaliya'nın belki de sürpriz ve aynı zamanda pek de haklı olmayan bir şekilde Hitit tahtına aday olduğu ortadadır. II./III. Tutthaliya'nın "adoptif oğlu" Tutthaliya'nın "Birinci Veba Duası"nda özellikle vurgulanarak "genç" sıfatıyla tanıtılması, onun kralın öldüğünde yaş ve beceri bakımlarından henüz hükümdarlık vasıflarına sahip olmadığını işaret eder mahiyettedir. Genç Tutthaliya'nın ilk yönetim yıllarında beklenildiği üzere tecrübeli bir kişinin destek ve himayesine ihtiyacı bulunması durumunda ve öz babası Kantuzzili'nin de buradaki işlevinin ne olabileceği sorusu sorulduğunda, akla gelen ilk olasılık Kantuzzili'nin öz oğlu için belli bir süre kral naipliği yapmasıdır⁵³. Nitekim, onun sahip olduğu "krali muhafız alayı komutanlığı" statüsü, kralın himayesi için çok uygun bir pozisyonudur. Bununla birlikte, eldeki bazı tarihsel veriler Kantuzzili'nin yukarıdaki unvandan çok daha geniş yetkilere sahip bulunduğunu göstermekte, hatta onun için ülke yönetim mekanizmasında bir "hükümdar" mevkini düşündürmektedir. Bu konuda üç ayrıntı dikkate alınacaktır:

1) Genellikle "Şuppiluliuma'nın Kahramanlıkları" metnine atfedilen (DŞ Frag. 2 A), ancak II. Murşili'nin başka bir tarihsel kompozisyonuna aitliği de mümkün gözükten IBoT 4.346 + KUB 14.23'deki⁵⁴ (I. A. 10) kötü korunmuş konteksin ilk paragrafında önce metni yazdırmanın "dedem" diye nitelediği

⁵² KUB 27.42 belgesinin de gösterdiği gibi (bkz. yukarıya ve dn. 30) Kantuzzili'nin askerî-politik gücü yanında, büyük rahip sıfatı ile muhtemelen kraliyet sülalesi içinde "tahta çıkma" ritual ya da merasimini düzenleme yetkisini taşıması da dikkate alınmalıdır. Bu anlamda, onun Şuppiluliuma yerine genç Tutthaliya'nın veliaht atanmasında bu pozisyonunu bir koz olarak kullanıp kullanmadığı sorusu da sorulabilir.

⁵³ Hitit saltanat geleneğinde kral naipliği konusu için somut bir örnek bilinmese de, Eski Krallık zamanında prens Pimpira'nın I. Hattuşili'nin torunu ve adoptif oğlu genç veliaht I. Murşili'yi yetişkin hale gelinceye kadar himayesine aldığı kesindir; krş. Soysal 1989: 130-131. Anılan çalışmada maalesef gözden kaçırılan, mümkündür ki Pimpira'nın I. Murşili'nin öz babası olabileceği konusunda bkz. Sürenhagen 1998: 87-88 dn. 55.

⁵⁴ E. Forrer tarafından (BoTU 31) öngörülen bu aidiyet, sonraları H. G. Güterbock ve F. del Monte tarafından aynen kabul edilerek, metin çalışmalarına alınmıştır. Ancak, bu fragmanın DŞ'ye aitliği konusunda şüpheler için bkz. Güterbock 1970: 74 ve Gurney 1973: 673. Burada, birinci paragrafın sonlarına doğru, ana konunun Hayaşa ülkesi olduğu kesindir (I 17). Eğer takibi paragrafta mütemadiyen tekrarlanan nötr *-at* pronomeni de (I 20'-24') 17' satırdaki KUR^{URU} Hayaşa'ya atıfta bulunuyorsa, bu kompozisyonun daha çok Hayaşa konusuna ithaf edildiği ve böylece Şuppiluliuma'nın "kahramanlıklarından" daha çok Hitit-Hayaşa ilişkilerini konu alan bir kompozisyona ait olması (tarihsel bir metin ya da bir antlaşmanın öntarih girizgâhı) daha akla yakındır. Bu konuda ayrıca krş. Taracha 2007: 661.

Tuthaliya'nın Hayaşa ülkesini yenmesi anlatılmakta (I 17'-19')⁵⁵ bunu hemen takip eden paragrafın ilk satırında ise *PĀNI* ^m*Kantu*[zzili ŠEŠ² ^m*D*]*utḫal*[iya] “[D]utḫal[iya'nın kardeşi?] Kantu[zzili] zamanında” (I 20') ibaresi yer almaktadır. Bundan iki satır sonra da yine “birisinin zamanından” söz edilmektedir⁵⁶. Metin tasviri her ne kadar kesin tarihsel sonuçlar çıkarılmayacak kadar büyük boşluklar gösteriyorsa da, burada üç generasyon boyunca (^mTuthaliya, ^mKantuzzili ve ismi korunmamış [^m...]) meydana gelen olayların kronojik sırayla işlendiği bellidir. Metnin karakteri ve aidiyeti ne olursa olsun, burada önemli olan konu, Kantuzzili için hemen Tuthaliya devrini izleyerekten *PĀNI* “zamanın(da)” ibaresinin kullanılmasıdır ki, bu durum ilk bakışta birbirini (kesintili ya da kesintisiz) takip eden iki hükümdar izlenimi bırakmaktadır. Ancak, Kantuzzili'nin Hitit ülkesi üzerindeki (büyük) kral pozisyonu ve unvanı şimdiye kadar belgelenmediğinden, söz konusu “yönetim zamanı” başka bir sıfatla yaşanmış olmalıdır ki, bu bir yerel beyliği ya da yukarıda düşünülen kral naipliği pozisyonunu akla getirmektedir. Ne olursa olsun, ilgili literatürde şimdiye kadar yeterince dikkate alınmayan “Kantuzzili'nin zamanı” ibaresi, onun bir süre yönetimden tek başına sorumlu olabilecek kadar yüksek yetki ve kudretinin göstergesidir⁵⁷.

2) Güneş Tanrısı'na yönelik Orta Hitit yazısı ile kaleme alınmış bir duası⁵⁸ ile tanınan ve yukardaki kişi ile identikliği kuvvetle muhtemel olan Kantuzzili'nin durumu da ilginçtir. Anılan duanın, Kantuzzili ismini taşıyan bir nüshası yanında iki anonim versiyonu daha vardır: Bunlardan birincisi, şahıs ismi verilmeden duacının sadece “kral” olarak belirlediği yine Orta Hititçe bir nüsha (CTH 374; Singer 2002a: 33-36), ikincisi ise duacının bir “ölümlü, insanoglu” olduğu çok modernize edilmiş Yeni Hititçe bir kopyadır (CTH 372; Singer 2002a: 36-40). Çok küçük bir boyutta ele geçmiş diğer bir versiyon ise bu kompozisyona içerikçe hiçbir şey kazandırmasa da,

⁵⁵ I 19': [^m*Du-ut-ḫa*]-*li-ia-aš-pát* *ḫu*-[*ul-li-ia-a*]*t*, ya da *Konkordanz der hethitischen Texte*'deki tablet fotosuna göre (hethiter.net:/PhotArchBoFN00309b) işaret izleri ve kırık yerin uzunluğu dikkate alınırsa daha çok *ḫu-ū*²-[*ul-le-e*²-*e*]*t*.

⁵⁶ Krş. benzer ifadelerle tekrarlanan formül: EGIR-*anda=ma=at* *PĀNI* ^m... *n=at* EGIR-*pa* ... / *uit=ma=at* *PĀNI* [^m...] *n=at* EGIR-*pa* ... (I 20'-24'). *PĀNI* ifadesi, bu tür bir kullanımda tabii ki "...'nın huzurunda" değil, bilakis "...'nın zamanında" şeklinde anlaşılacaktır.

⁵⁷ Bu fragmandaki Tuthaliya - Kantuzzili kronolojik sırası, söz konusu “yönetimde muktedir” Kantuzzili'nin, I. Muwattalli'nin katili olan komutan Kantuzzili ile bir tutulamayacağını açıkça göstermektedir.

⁵⁸ CTH 373; en yeni tercüme Singer 2002a: 31-33. Ancak onun tarafından düşünülen, söz konusu duanın yazarı Kantuzzili'nin I. Tuthaliya - Nikalmati kral çiftinin oğlu olduğu fikri (Singer 2002a: 30 ve 2002b: 309) burada benimsenmeyecektir. Çünkü bu kabul, I. Arnuwanda ve II./III. Tuthaliya Devri'ndeki Kantuzzili'nin varlığını dikkate almamaktadır.

gösterdiği duktus nedeniyle duanın orjinalinin belki de Eski Hitit Devri'ne geri gidebileceği spekülasyonuna yol açması bakımından zikredilmeye değerdir⁵⁹. Güneş Tanrısı'na isimsiz seslenen kişinin "kral" unvanı ile belirttiği nüsha, söz konusu duanın bir "kralî dua" olduğunu göstermektedir⁶⁰. O halde, Kantuzzili hangi sıfatına dayanarak bu duayı hem de kendi adıyla kaleme aldrabilmiştir?⁶¹ Duanın bir de "ölümlü, insanoğlu" versiyonunun bulunması, "kralî dua" görüşüne karşı değildir. Çünkü "kralî" versiyonda da kral bazen kendini "ölümlü, insanoğlu" şeklinde tanımlamaktadır⁶². Söz konusu duanın tamamına sıkıntılı ve karamsar bir hava hakimdir. Kantuzzili, kendisine kızıp yüz çeviren bir tanrıdan özür dilemek için Güneş Tanrısı'nın aracılığını rica etmekte (§ 1') ve işlediği mümkün suçların neler olabileceğini sormaktadır (§§ 6' ve 9'). Bu arada, Kantuzzili'nin sağlık durumunu iyi olmadığını da öğreniyoruz (§ 7') (krş. en son Wilhelm 2010: 33-34). Duanın son paragraflarındaki tasvirlerden (§§ 10'-11') bu hastalığın ya da sıkıntının fizyolojik karakter yanında psikolojik özellikler taşıdığı da düşünülebilir. Metin son derece genel ifâdeler ile formüle edildiğinden, duanın arkasındaki gerçek motivasyon ve tarihsel anlamda olayların geri planı⁶³ şimdilik bir soru olarak kalmaktadır.

⁵⁹ KBo 25.111 (CTH 373.B). Sadece az sayıda işaretin korunduğu ve tarihleme için de önemli hiçbir duktus özelliğinin izlenemediği bu fragmanın neden "Orta Hitit" değil de "Eski Hitit" olarak tarihlenmesi gerektiği sorusu burada açıkta kalmakta. Nitekim fragman, *Konkordanz der hethitischen Texte*'de biraz daha dikkatli olarak "Eski Hititçe?" şeklinde tarihlendiriliyor.

⁶⁰ Zaten şimdiye kadar bilinen tüm Hitit duaları "kralî kompozisyon" karakterindedir; krş. Singer 2002a: 30.

⁶¹ Aslında (Kizzuwatna) Teşşup-Ḫepat kültü ile ilişkili Kantuzzili'nin bu duada Güneş Tanrısı'na sesleniyor olması istisnai bir durumdur ve daha çok Hitit kralı pozisyonuna uymaktadır.

⁶² Bu husus, haklı olarak Singer 2002a:30 tarafından dile getirilmiştir.

⁶³ Anonim "kral" versiyonu CTH 374'de, korunan metnin sonlarına doğru bahsedilen bir Arzawa meselesinin (§ 28") sadece I./II. Tutḫaliya ile ilgili olması (krş. Singer 2002a: 33) zorunluluğu yoktur. Yukarıda değindiğimiz gibi, Arzawa problemi II./III. Tutḫaliya'yı da en az dedesi kadar meşgul ettiğinden, duadaki kralın II./III. Tutḫaliya olması da uzak bir ihtimal değildir. Bu durumda, aynı duanın iki kardeş tarafından sırayla önce II./III. Tutḫaliya, onun ölümünden sonra da (genç Tutḫaliya için kral naipliği sırasında) Kantuzzili tarafından kullanıldığı düşünülebilir. Her ne kadar kompozisyon öncelikle Hitit kralı tarafından kullanılsa da, eser görünüşe göre Kantuzzili'ye aittir. Bu durum belki de, kralî versiyonda neden hükümdar isminin anılmadığı sorusunun cevabıdır. Duanın oluşturulmasında Mesopotamya kaynaklı motiflerin gayet başarılı şekilde Hitit-Anadolu örneklerine uyarlandığı fikri savunulmuştur (krş. Singer 2002a: 31). Bu durum, II./III. Tutḫaliya'dan daha çok, ruhanî donanımlı ve Kizzuwatna kültü mensubu rahip Kantuzzili'nin söz konusu duadan birinci derecede sorumlu olmasıyla uyşur. Duanın ilk ve anonim "kral" versiyonu II./III. Tutḫaliya'yı ilgilendirirken, daha sonraki Kantuzzili ismini taşıyan ikinci versiyonu Kantuzzili'nin sıkıntılarını dile getirmektedir. Burada dile getirilen ruhsal problemler acaba Şuppiluliuma'ya karşı veliahtlık tayininde yapılan haksızlık konusunda pişmanlık duygusu ya da Kantuzzili'nin kral naipliği sırasında genç Tutḫaliya'yı himaye etmekte yaşadığı zorluklardan kaynaklanan stres mi söz konusudur? Nitekim genç Tutḫaliya sonradan Şuppiluliuma ve destekçileri tarafından kolayca bertaraf edilmiştir.

3) Yukarıda da bahsedilen kurban listelerinde (I. A. 11), Kantuzzili büyük bir ihtimal ile karısı olan Walanni isimli bir kadınla beraber anılmaktadır. Bu tür listelerde, krallar dışında prens ve yerel kralların eşleri ile birlikte takdim edilme geleneği yoktur. Kantuzzili için böyle bir istisnanın yapılmasının tarihsel zeminde bir sebebi olmalıdır —ki belki de bu, onun prens ve yerel kral-lara göre olan daha yüksek mevkinden kaynaklanmaktadır.

Burada ileri sürülen “kral naipliği” hipotezinin tutarlı olması durumunda⁶⁴, genç Tutḫaliya’yı öz babası ve hamisi Kantuzzili’nin gölgesindeki kral olarak tanımlamak yanlış olmaz. “Birinci Veba Duası”nda genç Tutḫaliya’nın saltanatından doğrudan bahsedilmese de, aynı belgedeki ona atfen kullanılan “Hatti Ülkesi’nde Bey” ifâdesi onun bir süre krallık yapmış olmasını mümkün kılmaktadır (Soysal 2003: 49 ve bibl.; Dinçol 2006: 24; Simon 2009: 252 dn. 8). Bazı yetkilerinin babası tarafından kullanılması nedeniyle “büyük krallığına” karşılık henüz “egemen kral” pozisyonunda olmaması, Bo 99/69 mühür bas-kısında (II. 5) *tabarna* unvanının neden belirmediği sorusu için de akla yat-kın bir açıklama olacaktır. Genç Tutḫaliya’nın yönetim süresinin uzunluğu-kısalığı ise ancak speküle edilecek bir husustur⁶⁵. Şu andaki mevcut belgelere göre, onun uzun süreli ve arkasında iz bırakan bir saltanat sürdürdüğü tasavvur edilemez; hatta “Birinci Veba Duası” dışında onun varlığını gösteren başka bir kesin tarihsel vesika da yoktur⁶⁶. Tabii bu arada, onun devrine ait belge-lerin günümüze ulaşmadığı ya da ölümünden hemen sonra politik hasımları tarafından sistemli şekilde ortadan kaldırılmış olması da gözardı edilmeme-lidir. Diğer taraftan, Tutḫaliya şahıs ismini anan, ancak hangi Tutḫaliya’yı kastettiği saptanamayan değişik metin gruplarına ait Orta Hititçe fragman-lar da mevcuttur. Genç Tutḫaliya’nın tüm krallığı eğer babası Kantuzzili’nin himayesi altında sürdürdüyse, saltanat süresi Kantuzzili’nin hayatta olduğu süre ile sınırlı olacaktır. I. Arnuwanda’nın oğlu Kantuzzili’nin artık ileri bir yaşta bulunduğu kesindir ve oğlunun tahta çıkmasından sonra uzun bir süre daha

⁶⁴ Kral naipliği makamı herhalde bir taht ismi alma durumunu gerektirmemektedir. O nedenle, Kantuzzili’nin mesela (II.) Ḫattuşili ismiyle tahta oturduğu savını yeniden ortaya sürmeye gerek yoktur kanaatındayım.

⁶⁵ Groddek 2009b: 100, 104. Ne kadar sürmüş olursa olsun, genç Tutḫaliya’nın mümkün saltanatu, kesin kronoloji için çok ince hesaplamalara dayanan Hitit-Mısır sinkronizmaları için de ciddiyele dikkate alınması gereken tarihsel bir ayrıntı olmalıdır. Bu bakımdan, en son Wilhelm 2012: 257 (tabela) tarafından, çok kısa bir zaman dilimine sığdırılan olaylar zinciri “Arzawa’nın Hititler tarafından geri kazanılması, II./III. Tutḫaliya’nın ölümü, onun halefi Tutḫaliya’nın öldürülmesi ve I. Şuppiluliumanın tahta çıkması” dikkatle karşılanacaktır.

⁶⁶ Ancak bkz. hemen aşağıda bir araya getirilen ve genç Tutḫaliya ile ilgili olduğu düşünülen yazılı-gliptik belgeler.

yaşamayı beklenemez. Onun ölümü ile I. Šuppiluliuma için yönetimi ele geçirme konusunda çok elverişli bir durum olduğu bellidir. Zaten babası II./III. Tutḥaliya dolayısıyla Hitit tahtı üzerinde yasal hakkı bulunması gereken, hatta genç Tutḥaliya'nın sürpriz velihtlik tayini ile mağdur duruma düşürülmüş olan tecrübeli Šuppiluliuma'nın oldukça geniş bir askeri-aristokrat kitlenin desteğini arkasına alarak genç kralı kolayca bertaraf ettiği anlaşılıyor. Genç Tutḥaliya'nın kısa da sürse Hatti Ülkesi'ndeki mümkün bir saltanatı, özellikle son yıllarda yeniden güncellenen Hitit-Mısır sinkronizması tartışmalarında çok önemli bir hareket noktası kabul edilen I. Šuppiluliuma'nın tahta çıkışı tarihi konusunda ciddi biçimde dikkate alınması gereken tarihi-kronolojik bir ayrıntı mahiyetindedir.

Genç Tutḥaliya'nın varlığı ve mümkün bir hükümdarlık pozisyonunu ilgilendirebilecek belgelerin dökümüne gelince⁶⁷: Yukarıda tartıştığımız gliptik buluntular Kantuzzili-Tutḥaliya aile mührü Bo 78/56 (II. 2) ile Kantuzzili'nin oğlu Tutḥaliya'nın krali mührü Bo 99/69 (II. 5)⁶⁸, tarafımdan genç Tutḥaliya (eski unvanı ile "baş münadi") ve babası "krali muhafız alayı komutanı" Kantuzzili'ye atfedilmek istenmektedir. Bunların dışında, pek çok mühür baskısının kombinasyonu sonucunda elde edilen "Malta Haçı Mühürü" adıyla tanınan diğer bir gliptik buluntu vardır (Dinçol – Dinçol – Hawkins – Wilhelm 1993: 87-106). Burası için, kronolojik şekilde sıralanan krallar I./II. Tutḥaliya ile II. Murşili arasında genç Tutḥaliya'nın da anılmış olduğu savı ortaya atılmıştır (Miller 2004: 7-9; ayrıca krş. Forlanini 2005: 239 dn. 30; de Martino 2009: 96).

Yukarıda bir araya getirilen I. Arnuwanda'nın oğlu Kantuzzili ile ilgili bilgiler ve tarafımdan ileri sürülen savlar, onun (kral) oğlu genç Tutḥaliya'ya göre Hitit iç politika hayatındaki baskın karakter ve pozisyonunu öngörmektedir. Benzer bir durum görünüşe göre, iki generasyon önce sülale kurucusu I./II. Tutḥaliya zamanında da yaşanmıştır. Ona ait tarihsel metin KUB 23.27

⁶⁷ Bu konuda burada dikkate alınmayacak olan bir belgeye hemen dikkat çekelim: Carruba 1977b: 178'de, bir Tutḥaliya'nın "saltanat yağlanması" nı konu alan KUB 36.119'nın genç Tutḥaliya'yı kastettiğini düşünmektedir. Ancak buna karşılık bkz. Gurney 1979: 213 vdd. Nitekim daha sonra Otten 1990: 224-226 tarafından gösterilen KUB 36.119 + KUB 36.118 joini, metindeki şahısların II./III. Tutḥaliya ve onun kardeşleri (Pariyawatra ile Kantuzzili) dahil olmak üzere, I. Arnuwanda'nın aile fertleri olduğunu göstermiştir (I. A. 6); krş. Soysal 2003: 50 dn. 34 ile.

⁶⁸ Bo 99/69 mührünün genç Tutḥaliya tarafından, Kantuzzili hayatta ve devlet yönetiminde kral naibi sıfatıyla aktif iken kullanılmış olması gerekir. Belki de bu nedenle genç Tutḥaliya, seceresinde öz babası Kantuzzili'yi artık hayatta olmayan adoptif babası II./III. Tutḥaliya yerine anmayı tercih etmiştir.

öy. 2'de “[babasının] tanrı olduğunu” bildiren I./II. Tuthaliya⁶⁹, yukarıda (I. A. 5) tartışılan KUB 23.16(+) fragmanında ise Kantuzzili ile birlikte gerçekleştirilen askeri operasyonlardan bahsetmektedir⁷⁰. Araştırmacıların tamamı bu metni, I./II. Tuthaliya ile I. Muwattalli'nin katili Kantuzzili ile ilişkiye getirmektedir. Gerçekten de, metinde bu iki isim ile birlikte anılan Muwa'nın varlığı, bu fikri üçüncü bir ortak şahıs olarak destekler mahiyettedir. Ancak, I. Muwattalli zamanında “kralî muhafız alayı komutanı” olan Muwa (I. A. 1), KUB 23.16(+) III 3'-9'da bu sefer Hurriler'in yanında Kantuzzili-Tuthaliya'ya ikilisine karşı savaşmaktadır. Oldukça garip olan bu durum, biraz da spekülasyon olmak üzere, Muwa'nın I. Muwattalli'nin muhalifleri Kantuzzili ve Hımuili tarafından öldürülmesinden sonra Hitit sarayından kaçıp düşman ile işbirliği yaptığı varsayımı ile açıklanmaya çalışılmaktadır⁷¹. Aynı metinde anılan diğer kilit isim Kartaşura'nın ise Kizzuwatnalı önemli bir şahsiyet olduğu kesindir, ama başka bir yerde belgelenmediği için, hangi devre tarihlenmesi gerektiği şimdilik karanlıkta kalmaktadır. Diğer taraftan, Muwa Hititler Devri Anadolu'sunda oldukça yaygın kullanılan bir şahıs ismi olduğundan KUB 23.16(+)'daki şahsın Hititli olmayan bir Muwa kimliği ile saptanması da mümkündür. Muwa'nın MÖ 15. yy'da yaşayan “kralî muhafız alayı komutanı” olan kişi ile identik olmaması durumunda, KUB 23.16(+)'nın tarihlendirilmesi için, babası Kantuzzili'nin himayesinde krallık yapan genç Tuthaliya da dikkate alınabilir ve bu metin belki de mühür baskısı Bo 99/69 (II. 5) yanında genç Tuthaliya'nın günümüze ulaşan ender tarihsel dokümanlarından biridir.

Yukarıda dile getirilen alternatif görüşe rağmen, bunu destekleyecek somut bir delil şimdilik bulunmadığından, KUB 23.16(+)'daki kral Tuthaliya ve ona nazaran daha baskın karakterdeki Kantuzzili'nin kimlikleri yine de I./II. Tuthaliya ve I. Muwattalli Devri'ndeki ordu komutanı Kantuzzili olarak kabul edilebilir. Ancak, I. Arnuwanda'nın oğlu prens-rahip Kantuzzili'nin, komutan adasına karşı mukayese edilemeyecek kadar yüksek pozisyonda bulunduğu da tartışma götürmez. Yukarıda parmak bastığımız noktalar ışığında, prens-rahip Kantuzzili'nin kral naibi sıfatıyla Hitit tahtında söz sahibi olması

⁶⁹ Carruba 1977a: 156-157 ve 2008: 32-33'de genellikle kendisi tarafından öngörülen metin tamamlamaları ile “Tuthaliya'nın, babası öldüğünde daha küçük yaşta olduğu” senaryosunu sunmaktadır.

⁷⁰ Bununla birlikte, KUB 23.16(+) ile KUB 23.27'nin aynı Tuthaliya'yı ilgilendirdiği kesinlikle iddia edilemez. Nitekim Carruba, 2008: 17 vdd., 31 vdd. bu iki fragmanı değişik Tuthaliya'lar (ona göre Tuthaliya I ve Tuthaliya II) altında incelemiştir.

⁷¹ Örneğin Klinger 1995: 95; Bryce 1998: 131 vd.; Singer 2002b: 309; de Martino 2010: 188-189 (ve bibl.); Herbordt – Bawanypeck – Hawkins 2011: 89.

bile mümkündür. Şurası kesindir ki, I. Arnuwanda'nın oğlu Kantuzzili, şef rahiplik, Kizzuwatna bölgesinden sorumlu bir pozisyon (vali ya da yönetici), sarayda "kralî muhafız alayı komutanlığı" gibi çok yönlü bir kariyer dahilinde oldukça yüksek ve kritik makamlara ulaşmış biridir. Ayrıca çeşitli operasyonlarda aktif şekilde rol oynadığından, askerî alanda da ileri gelen bir komutan konumunda bulunduğu kesindir. Kendisinin taşıdığı ilk unvanın, babası zamanındaki ve gençlik yıllarına geri giden "rahiplik" olması gerekir (I. A. 7 ve I. B. 1-3). KUB 30.56 III 7'deki unvanı "rahip[le]r[in büyüğü]", her ne kadar kısmen korunmuş olsa da, kariyerindeki bir ilerlemeyi işaret etmektedir. Kantuzzili'nin rahipliğinin hangi tanrıya ait olduğu metinlerde açıkça yazılmasa da, değişik malumatlar, onun daha çok (Kizzuwatnalı) Teşşup-Ḫepat kültü ile ilgili olduğunu göstermektedir⁷². Dinsel alandaki fonksiyonu rahiplik ile sınırlı olmayıp, ritual ve dua vücuda getirmeyi de kapsamaktadır. Kendisine ait en az iki ritual (KUB 17.22; KUB 30.56 III 7-9 // KBo 22.23 öy. 1-4 ve belki de Ortaköy'den bir ritual) iki de dua bulunmaktadır (KUB 27.42, KUB 30.10; ayrıca krş. Singer 2002b: 310) ve bunlardan bazıları doğrudan kralî-saltanat meselelerini konu alabilecek hatta etkileyebilecek derecede öne haizdir (bkz. dn. 35 ve 64). Kantuzzili'nin askerî ve idarî alanlardaki etkinliklerinin babası I. Arnuwanda'dan daha çok kardeşi II./III. Tutḫaliya'nın saltanatı sırasında başlayıp doruk noktasına ulaşmış olması beklenir (I. A. 10). Onun "kralî muhafız alayı komutanlığı" da bu döneme düşmelidir (II. 2-3)⁷³. Kardeşinin ölümünden sonra Kantuzzili'nin "kralî muhafız alayı komutanlığı" makamını işgal etmeye devam edip etmediği sorusu biraz da genç Tutḫaliya'nın Hitit tahtına çıkma problemi ile bağlantılı gözüküyor.

⁷² Bkz. dn. 25. Bununla birlikte, Kantuzzili'nin, Kizzuwatna'da Teşşup-Ḫepat tanrı çiftinin rahipliğine atandığı savını, KUB 17.22 IV 1'-5'. satırlar için çok fazla metin tamamlaması öngörüldüğünden, dikkatle karşılamak istiyorum; krş. Beal 1986: 436 dn. 59 ve Freu 2002: 65 vd. (bibl. ile). Kantuzzili burada daha çok bir rahiplik tayinini konu alan ritual düzenleyicisi pozisyonundadır. Diğer taraftan, eğer 3'. satırdaki "[Kizzuwa]tna'da" tamamlaması doğru ise, bu onun Maşat mektubu HBM 74'den anlaşılan Kizzuwatna bölgesi ile yakın ilişkisine de uyan bir durumdur.

⁷³ Bu şekilde kariyeri boyunca uzun bir unvanlar zincirine sahip olan Kantuzzili'nin, mühürlerinde neden "rahip" değil de sadece "kralî muhafız alayı komutanı", yazılı belgelerde ise bunun tam tersi olarak "kralî muhafız alayı komutanı" yerine "rahip" şeklinde anıldığı sorusu sorulabilir. Şimdiye kadar bilinen "kralî muhafız alayı komutanı" mühürlerinin hiçbirine (SBo I 105 [Murşili], SBo II 26 [Zida], BoHa XIX 252 [Murşili] ve 468 [Tutḫaliya]) kural olarak "prens" unvanı dışında ikinci bir meslek eklenmemiştir. Kantuzzili'nin, Orta Krallık belgelerinde sade bir şekilde "rahip" olarak anılması da, onun ilk ve esas mesleği olan rahiplikle özleştirilmesi ile açıklanabilir. Özellikle II./III. Tutḫaliya Dönemi'ndeki mektuplarda isim verilmeksizin hep "rahip" diye anılan kişinin görünüşe göre herkes tarafından tanınması, onun Hitit iç politika hayatında ulaştığı popülerliği gözler önüne sermektedir.

Eğer yukarıda ileri sürülen, onun oğlu için bir süre kral naipliği yaptığı savı doğru ise, “krali muhafız alayı komutanlığı” genç kralın güvenliğinin sağlanması bakımından en uygun makamdır. Kral naipliği için bizzat “kral” unvanı taşımaya gerek yoktur, ve zaten Kantuzzili’nin böyle bir unvanı da belgelenmemektedir. Kendisinin ölümünden ve mümkündür ki bu olayı takiben genç Tuthaliya’nın halli ve Kantuzzili sülalesinin yönetimden tasviyesinden, yani Kantuzzili’nin diğer oğullarının Alaşiya’ya sürülmesinden sonra⁷⁴, “krali muhafız alayı komutanlığı”na yeni yönetimin lideri I. Şuppiluliuma’nın kardeşi Zida atanmıştır.

Sonuç olarak, burada sunulan araştırmanın Kantuzzili’ler ile ilgili epigrafik ve gliptik belgelerin tasnif edilip birbirinden ayrılması konusunda önemli ilerlemeler kaydettiği kanısındayım. Ancak, MÖ 15. ve 14. yy’lar Hitit iç politikasındaki Kantuzzili-Tuthaliya ilişkilerine ait bilgilerin değerlendirilmesi hâlâ sorunludur ve değişik çağlarda yaşayıp aynı isimleri taşıyan tarihsel kişiler ve bunlar etrafında gelişen olayların gösterebileceği sürpriz benzerlikler burada kesin sonuçlar sunulmasını engellemektedir. Ağırlıklı olarak II./III. Tuthaliya Devri’ni konu almak üzere Orta Hitit Tarihi için yeni dokümanlar veren Ortaköy ve Kayalıpınar kazılarının Kantuzzili-Tuthaliya ilişkisi konusuyla da ilgili ek katkılarda bulunmasını umuyoruz.

C) Appendix: Konuyla ilgili diğer açıklamalar, literatürdeki bazı soru ve itirazlar konusunda görüşler

1) Bu araştırmada incelenen tarihsel konu, ilgili belgelerin kısıtlılığı, birbirinden kopuk olaylar, aynı ismi taşıyan değişik şahısların da sebebiyet verdiği karışıklık nedeniyle oldukça komplikedir ve buna literatürdeki sayısız tutarlı-tutarsız hipotezin eklenmesi ile bazı durumlarda daha da içinden çıkılmaz bir hale gelmektedir. Bu nedenle, konunun daha rahat anlaşılması için çalışmada bazı problemler ayrıntılar dikkate alınmamıştır. İlgili literatürde, haklarında bir fikir birliği bulunmayan ya da kesin sonuca ulaşılamamış bu tür tarihsel hususların, ileri sürdüğüm hipotez ve teklifleri genelde çürütecek ya da zayıflatacak mahiyette olmadıkları kanısındayım: Bunlar arasında, I./II. Tuthaliya’dan (kraliçesi Nikalmati ile) önce başka bir Orta Hitit kralı Tuthaliya’nın (Halap

⁷⁴ Bkz. yukarı ve dn. 49. Eğer Kantuzzili kral naipliği sırasında “krali muhafız alayı komutanlığı”ndan ayrılmış ise, bu makama onun oğullarından (yani genç Tuthaliya’nın öz kardeşlerinden) birinin atandığı düşünülebilir. Genç Tuthaliya’nın henüz evlenmemiş olduğunu varsaydıgımızdan, bu olaylara kraliyet ailesindeki en kıdemli bayan olarak II./III. Tuthaliya’nın dul eşi büyük kraliçe Taduhepa’nın şahit olması gerekir.

fatihi) olup olmadığı sorunu⁷⁵, yine bir Orta Hitit kralı II. Hattuşili'nin (taht ismi?) varlığı tartışması⁷⁶, kraliçe Walanni⁷⁷ ve "büyük kralın kızı" Henti konusu⁷⁸ sayılabilir.

2) J. D. Hawkins tarafından, Herbordt – Bawanyeck – Hawkins 2010: 87 vdd. daha önceki çalışmamdaki (Soysal 2003: 41 vdd.) fikirlere karşı yapılan itirazları daha sonraki bir yayımla (Soysal 2011: 65 vdd.) hem gliptik hem de tarihsel yönlerden gereğince cevaplamış olduğumu sanıyorum. Kendisi tarafından ileri sürülen savlar, Kantuzzili mühürlerinin diğer yetkin araştırmacıların sanatsal-gliptik kriterlere dayanan tarihlemelerini⁷⁹ ve daha önemlisi Hitit Tarihi'nde Kantuzzili adında üçüncü bir şahsiyetin (I. A. 12-13) varlığını dikkate almaması nedeniyle sağlam temellere oturmamaktadır.

3) Genç Tuthaliya'nın amcası II./III. Tuthaliya tarafından evlatlık edinilmesi hipotezi için kullandığım delillerden en önemlisi, ikisinin de aynı ismi taşımasıdır. Hitit Tarihi, kraliyet ailesi dahilinde babanın öz oğluna kendi ismini verdiği tek bir örneğe sahip değildir. Miller 2004: 5-6 dn. 4'de bu görüşüme karşı çıkmakta, ancak bununla ilgili tek bir somut örnek ya da metinsel veri sunmamaktadır. Orada yazılanlar, "emsalsizlik ve mümkün olup

⁷⁵ Bkz. Miller 2004: 6 dn. 5. Buradaki araştırmamızda esas tutulan 15. ve 14. Yüzyıllar'daki Orta Krallık saltanat sırası ise şöyledir:

I./II. Tuthaliya ~ Nikalmati

I. Arnuwanda ~ Aşmunikal

II./III. Tuthaliya (= Taşmişarri; önceden *tuhkanti* Tuthaliya) ~ Şatanduhepa, Taduhepa / Duduhepa

III./IV. Tuthaliya (TUR) ~ kraliçesiz ve babası Kantuzzili'nin gözetiminde.

⁷⁶ En son Forlanini 2005: 230-245'de tartışılmıştır.

⁷⁷ En son Dinçol - Dinçol 2010: 35-38'de tartışılmıştır. Freu 2004: 296'daki beyanın aksine, Walanni isminin Kantuzzili'nin Orta Krallık'taki pozisyonu konusunda sonuca götürücü bir ayrıntı olmadığı kanısındayım. *Nuntarriyaşha*-bayramı fragmanlarındaki kurban listelerinde Nikalmati - Aşmunikal -Duduhepa - Henti - Tawananna'dan önce anılan ve böylece I./II. Tuthaliya'dan daha eski generasyona ait olması gereken bir Walanni vardır (KUB 25.14 I 25'-30', 42'-49', III 3'-15'). Ancak krali kurban listelerinde Kantuzzili ile beliren Walanni ise daha çok I. Arnuwanda ailesi dahilinde kabul edilecektir (bkz. I. A. 11). Hatta bir Walanni ismi KUB 11.8+9 III 6'da I. Şuppiluliuma'nın oğulları Telipinu ve Şarrikuşuh'dan sonra anılmaktadır. Bu birbiriyle kronolojik bakımdan uyumsuz kişi listeleri, Hitit kraliyet sülaleleri dahilinde aynı Tawananna (I-III) gibi aynı ismi taşıyan birden fazla kadın Walanni'nin mevcudiyetini de düşündürmektedir. İlgili konuda ayrıca krş. Carruba 2008: 136, 175, 189; ancak buna karşı Forlanini 2005: 239-240 ve dn. 34.

⁷⁸ Hawkins'in, Herbordt – Bawanyeck – Hawkins 2010: 88'deki savına göre.

⁷⁹ Örneğin, Bo 78/56 mühür baskısının Dinçol 2001: 95'de "en erken MÖ 15. Yüzyıldan 14. Yüzyıla geçiş zamanı" (bunu destekler mahiyette Müller-Karpe 2009b: 113) ve Bo 2002/14 mühür baskısının da Herbordt 2003: 22'de "I. Arnuwanda ve I. Şuppiluliuma arası (yaklaşık MÖ 1375-1325)" tarihlenmesi.

olmama” konusunda yapılan spekülasyonlardan ibarettir ve ancak araştırmacının kişisel kanaatını yansıtan ve belki de kendine göre haklı bir itiraz gözüyle bakılabilir (Groddek 2009a: 166 dn. 44). Bu anlamda, genç Tutḫaliya’nın genetik bağlantısı için ileri sürdüğüm hipotez ile ilgili olarak J. D. Hawkins’in, Herbordt – Bawanyeck – Hawkins 2010: 87’de dile getirdiği aceleci ve iddialı “*succinctly rebutted by Miller*” yorumu, bu tartışmaya olumlu bir katkıda bulunmaktan uzaktır.

4) Miller’in 2004: 5-6 dn. 4’deki yorumlarının aksine, komutan Kantuzzili’nin “kral katili” lekesinin, sırf sevilmeyen bir kralı öldürdü diye aklanamayacağı kanısındayım. Komutan Kantuzzili sonraları Tutḫaliya Sülalesi bireyleri tarafından belki de bir kahraman addedilse de, onun kral kanı dökme eylemi sonucunda dinsel temizlik bakımından içine düştüğü olumsuz tabusal durum unutulmamalıdır. Bu konuda, Telipinu Fermanı’ndaki, Hititler tarafından herhalde en nefret edilen kral olan I. Zidanta’nın katili Ammuna’nın bile işlediği cinayet yüzünden tanrılar tarafından nasıl cezalandırıldığı konusundaki ahlak dersi dikkate alınabilir. Forlanini 2005: 234-235 dn. 20 ve 241’de, Kantuzzili’nin I. Muwattalli’yi katlinden dolayı katlanmak zorunda kaldığı olası sonuçlara (tahtan feragat, kral listelerine alınmama) parmak basmaktadır.

5) I./II. Tutḫaliya’nın, KUB 23.27 öy. 2’de ismi saptanamayan babası için kullandığı “tanrı oldu” ifadesi hakkındaki kritik işaretim ve sorum ne doyurucu bir cevap almış ne de karşı deliller ile çürütülmüştür. Eğer bu belge gerçekten I./II. Tutḫaliya’ya ait, komutan Kantuzzili de iddia edildiği gibi onun babası ise, ölümünün bu şekilde dile getirilmesi mümkün değildir. Aksi halde hiç de haklı olamamak üzere, Kantuzzili’nin I. Muwattalli’nin katlinden sonra kral unvanını aldığını kabul etmek zorunda kalırız⁸⁰. Çünkü, Hitit metinleri arasında şimdye kadar “tanrı oldu” ifadesinin krallar dışındaki bir birey için kullanıldığı tek bir örneğe sahip değiliz⁸¹. Sadece söz konusu deyim

⁸⁰ Bu konuda daha değişik bir yorum denemesi için bkz. Forlanini 2005: 234-235 dn. 20. Komutan Kantuzzili’nin cinayet sonrası kral unvanı ile Hitit tahtını işgal ettiğine dair hiçbir belge, hatta belirti yoktur. Bu nedenle onu soru işaretli de olsa I./II. Tutḫaliya’dan önce kral listesine eklemek için bir neden görmüyorum; bkz. Dinçol 2006: 23-24 (G. Wilhelm’in yayınlarına gönderme ile).

⁸¹ Bu arada, Kapelus’un 2010: 434 ve dn. 28’de öne sürdüğü “tanrı olmak” ifadesinin tüm krali aile fertleri için kullanıldığı savı isabetli değildir. Hutter-Braunsar 2001: 272 vdd. bir araya getirilen belgelerin de (orada Nr. 3 altında KUB 23.27 öy. 2 belgesi de, tamamen O. Carruba’nın tamamlamalarına sadık kalınarak anılmıştır) açıkça gösterdiği gibi, “tanrı olmak” fiili sadece Hitit krallarını ilgilendirmektedir. Tek istisna gibi gözüken (orada Nr. 1) ve isim vermeden kral çiftini ilgilendiren bir ölü rituali pasajındaki son derece genel ifade *naššu=za LUGAL-uš našma MUNUS. LUGAL-aš DINGIR-LIM-iš kišari*’de cümlenin ortak iki öznesi vardır ve yüklem görünüşe göre ilk

dolayısıyla Soysal 2003: 53'de tarihlenmesi konusunda da son derece dikkatli olmak üzere söz ettiğim KUB 23.27⁸², Freu tarafından 2004: 291-292'de kendisinin benimsediği hipotezlerden yola çıkılarak tek taraflı ve keyfi olarak fikirlerime karşı yorumlanmaktadır. Bu fragmandaki noksan bilgiler, öy. 3'deki sözde "ben [küçük]tüm" verisi de dahil olmak üzere, büyük bölümüyle O. Carruba'nın kişisel tamamlamalarına dayandığından tarafımdan fazla dikkate alınmamıştır ve bu haliyle aleyhte delil olabilecek nitelikte değildir⁸³.

Oğuz Soysal
The Oriental Institute
1155 East 58th Street
Chicago IL 60637 / A.B.D.
o-soysal@uchicago.edu

anılan "kral" için düşünülmüştür. Kraliçe için metne ayrıca değişik bir "ölüm" ifadesinin eklenmesi ve böylece cümlelerin uzatılması herhalde yazım ekonomisi bakımından uygun olmazdı.

⁸² Oradaki ifadem ile: "Sollte diese Textkomposition tatsächlich Tuthaliya I./II. zugewiesen werden". Burada konu yine, hemen yukarıda (1) belirtilen ve hâlâ aydınlatılmamış I./II. Tuthaliya'dan önce başka bir Orta Hitit kralı Tuthaliya'nın (O. Carruba, J. Freu) varlığı probleminde düğümlenmektedir ve bu da benim fikirlerim için hiçbir şekilde bağlayıcı nitelikte değildir. Bu arada, KUB 23.27'nin II./III. Tuthaliya'ya ait olma olasılığı da gözardı edilemez; krş. en son Marizza 2007: 1 dn. 5.

⁸³ Bkz. yukarıda dn. 69. Nitekim şimdi Forlanini 2005: 234-235 dn. 20'de KUB 23.27 öy. 3 için daha değişik bir yorum getirmektedir.

Kantuzzili: A Regent for Tuḫaliya “the Younger” ?

Two Middle Hittite persons named “Kantuzzili” are highly important individuals in Hittite History. By coincidence, both Kantuzzili had similar historical features: they were in close relationship with certain Middle Hittite rulers known as “Tuḫaliya”, and they were even superior to these kings in the course of the political events in the 15th and 14th Centuries BC. It is a serious problem and controversial case for Hittite studies to distinguish and number the Middle Hittite kings “Tuḫaliya”, and this issue makes more difficult a precise identification of both “Kantuzzili” who appear in connection with those rulers.

An earlier Kantuzzili under the usurper king Muwattalli I. (early 15th Century BC), a high-ranking military person (*overseer of the golden chariot-fighters*), paved the way for Tuḫaliya I./II. to take power over Ḫatti-Land, once he and his accomplice Ḫimuili eliminated Muwattalli I., murdering him in unknown circumstances. This affair enabled Tuḫaliya I./II. (with his queen Nikalmati) to establish a new dynasty which was the longest lived of the Middle Kingdom period. Thus, the role of the commanding officer Kantuzzili in the Hittite History is epoch-making, although he was obviously not an immediate member of the royal family. A later prince Kantuzzili, the son of Arnuwanda I. (late 15th Century BC), seems to be of even more importance: He was originally a priest from his youth on during the time of Arnuwanda I., but within his brilliant career under his brother Tuḫaliya II./III. he executed several critical posts including army commandership, a governmental position in Kizzuwatna, and the office of the *chief of the royal bodyguards*. The Hittites witnessed the most disastrous period of their history, losing almost their entire national territory under the reign of Tuḫaliya II./III. who was then forced for security reasons to abandon the Hittite capital and to take temporary residences in Šapinuwa (modern Ortaköy) and Šamuḫa (probably modern Kayalıpınar). As we learn from the fragments of the historical composition of the *Deeds of Šuppiluliuma I.* composed by Muršili II. (CTH 40), in these troubled years, his son Šuppiluliuma and his brother Kantuzzili supported the king by their military activities against the Lands of Arzawa, Ḫayaša, and Kaškan tribes. The co-operation between the members of the royal family obviously helped the Hittite military forces to recover from the adverse situation and saved the state from a definitive collapse. The

Arzawan coalition under the leadership of Tarḫuntaradu from Land of the Šeḫa-River had been defeated and Tarḫuntaradu was captured by the Hittites. The conflict with Ḫayaša also was temporarily terminated with a treaty. After these events, Tutḫaliya II./III. may not have reigned for a long time. The final years of his life are not known, but the end came unexpectedly when he was seemingly succeeded by a certain Tutḫaliya "the Younger", and not by Šuppiluliuma, as a brief and enigmatic piece of information from the *First Plague Prayer of Muršili II.* (CTH 378) may indicate. The study presented here intends to show that Tutḫaliya "the Younger" was actually the son of Kantuzzili, and was adopted by his uncle king Tutḫaliya II./III. and designated as crown prince. One would suspect that all these developments resulted from the personal involvement of his father Kantuzzili in home affairs, passing over Šuppiluliuma who thus appeared to be out of the royal succession. Due to his immaturity, Tutḫaliya "the Younger" was not eligible to fully execute royal authority and therefore must have been supported by his birth father Kantuzzili after the death of his adoptive father Tutḫaliya II./III. and his accession to the Hittite throne. There is strong evidence for Kantuzzili in a dominant position over Land of Ḫatti, but one may not consider him a Hittite king. More probably, he was a regent for his son. Regardless of the length of Tutḫaliya "the Younger" reign, Šuppiluliuma was able to eliminate him immediately after the death of Kantuzzili who must have been quite an old man when he passed away. A power struggle between Kantuzzili and Šuppiluliuma in this period must have been unavoidable, but is not documented in any available written record. The death of Tutḫaliya II./III. and its aftermath, covering also relationship between Kantuzzili and Šuppiluliuma, may have been described in the missing parts of the *Deeds of Šuppiluliuma* which has indeed a gap between the final years of Tutḫaliya II./III. and the accession to the throne of Šuppiluliuma I. According to a newly discovered fragment of the *First Plague Prayer of Muršili II.*, Šuppiluliuma I. exiled to Alašiya two brothers of Tutḫaliya "the Younger" who were eventually supporters of the dethroned king as well. These persons must have been sons of Kantuzzili, and not of Tutḫaliya II./III. The office of the *chief of the royal bodyguards* had been taken over by Zida, the brother of Šuppiluliuma I., so that the last traces of the Kantuzzili's family are removed from the royal dynasty and administration.

Kantuzzili is attested in some other Hittite documents (e. g., letters, rituals, prayers) unnamed and simply with his title "priest(-prince)", but more importantly, his name and personality are also connected to numerous religious works under his authorship, including rituals, invocations and one famous

prayer addressed to the Sun God. It seems that Kantuzzili had composed this prayer twice for different occasions. The earlier “anonymous” copy may have been written on behalf of his king brother (Tuthaliya II./III.), expressing the worries and troubles of the Hittite ruler (CTH 374). Later, Kantuzzili was able to convert the same composition into his personal one; he even included his name in this “royal” prayer (CTH 373). Since he did not bear the title of king, one may assume that this occurred during the time of his regency for his son Tuthaliya “the Younger”, immediately after the death of Tuthaliya II./III.

Further evidence for Kantuzzili is found in the glyptic finds from Boğazköy and the Sivas region. Three of the six available seal(-impression)s with the name Kantuzzili can be related to Kantuzzili, the brother of Tuthaliya II./III. In Bo 78/56 and Bo 99/69 he appears with a Tuthaliya who may be Tuthaliya “the Younger”. In these seals the superior position of Kantuzzili to Tuthaliya is reflected in both profession and family circle, respectively.

Kaynakça

- Alp, S.
1991 *Hethitische Briefe aus Maşat-Höyük*, Türk Tarih Kurumu Yayınları VI/35, Ankara.
- Beal, R. H.
1986 "The History of Kizzuwatna and the Date of the Šunaššura Treaty", *Orientalia NS* 55: 424-445.
1992 *The Organisation of the Hittite Military*, Texte der Hethiter 20, Heidelberg.
2003 "The Predecessors of Hattušili I", G. Beckman *et al.* (eds.), *Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner, Jr. on the Occasion of His 65th Birthday*, Winona Lake: 13-35.
- Bryce, T.
1998 *The Kingdom of the Hittites*, Oxford.
- Carruba, O.
1977a "Beiträge zur mittelhethitischen Geschichte I. Die Tuthalijas und die Arnuwandas", *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* 18: 137-174.
1977b "Beiträge zur mittelhethitischen Geschichte II. Die sogenannten 'Protocoles de succession dynastique'", *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* 18: 175-195.
1988 "Stato e società nel Medio Regno eteo", *Stato Economia Lavoro nel Vicino Oriente antico*, Milano: 195-224.
1990 "Muwattalli I.", X. *Türk Tarih Kongresi* (II), Ankara: 539-554, pl. 297-300.
2005a "Tuthaliya 00I. (und Hattusili II.)", *Altorientalische Forschungen* 32: 246-271.
2005b "Dokumente für die Zeit Tuthaliyas I. und Hattusilis II.", A. Süel (ed.), *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri. Çorum 02 - 08 Eylül 2002*, Ankara: 179-205.
2008 *Annali Etei del Medio Regno*, Studia Mediterranea 18, Series Hethaea 5, Pavia.
- Corti, C.
2010 "The History of the Exploration of Uşaklı / Kuşaklı Höyük (Yozgat) and the 'Rediscovery' of a Middle-Hittite Tablet", *Colloquium Anatolicum* 9: 193-212.
- Dardano, P.
2006 *Die hethitischen Tontafelkataloge aus Hattuša (CTH 276-282)*, Studien zu den Boğazköy-Texten 47, Wiesbaden.
- de Martino, St.
1991 "Himuili, Kantuzzili e la presa del potere da parte di Tuthaliya", *Quattro Studi Ittiti*, Eothen 4, Firenze: 5-21.

- 2005 "Hittite Letters from the Time of Tuthaliya I/II, Arnuwanda I and Tuthaliya III", *Altorientalische Forschungen* 32: 291-321.
- 2009 "The Hittite Queen Šata(n)duḫepa", J. C. Fincke (ed.), *Festschrift für Gernot Wilhelm anlässlich seines 65. Geburtstages am 28. Januar 2010*, Dresden: 91-98.
- 2010 "Some Questions on the Political History and Chronology of the Early Hittite Empire", *Altorientalische Forschungen* 37: 186-197.
- del Monte, G. F.
2008 *Le Gesta di Suppiluliuma*, Pisa.
- Dinçol, A. M.
2001 "Ein interessanter Siegelabdruck aus Boğazköy und die damit verknüpften historischen Fragen", G. Wilhelm (ed.), *Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie. Würzburg, 4. - 8. Oktober 1999. Studien zu den Boğazköy-Texten* 45, Wiesbaden: 89-97, pl. I.
- Dinçol, A. M. – B. Dinçol
2010 "Wer war Walanni?", *Hethitica* 16: 35-38.
- Dinçol, A. M. – B. Dinçol – J. D. Hawkins – G. Wilhelm
1993 "The 'Cruciform Seal' from Boğazköy-Hattusa", *Istanbulur Mitteilungen* 43: 87-106, pl. 6.
- Dinçol, B.
2006 "Über die Probleme der absoluten Datierung der Herrschaftsperioden der Hethitischen Könige nach der philologischen und glyptischen Belegen", *Byzas* 4: 19-32.
- Doğan-Alparslan, M. – M. Alparslan
2011 "Wohnsitze und Hauptstädte der hethitischen Könige", *Istanbulur Mitteilungen* 61: 85-103.
- Forlanini, M.
2005 "Hattušili II. - Geschöpf der Forscher oder vergessener König? Ein Vorschlag zu seiner Stellung in der hethitischen Geschichte", *Altorientalische Forschungen* 32: 230-245.
- 2010 "An Attempt at Reconstructing the Branches of the Hittite Royal Family of the Early Kingdom Period", Y. Cohen *et al.* (eds.), *Pax Hethitica. Studies on the Hittites and their Neighbours in Honour of Itamar Singer. Studien zu den Boğazköy-Texten* 51, Wiesbaden: 115-135.
- Frantz-Szabó, G.
1976-80 "Kantuzzili", *Reallexikon der Assyriologie* 5: 390-391.
- Freu, J.
1979 "Les débuts du Nouvel Empire hittite et les origines de l'expansion mycénienne. A propos d'une nouvelle datation des textes des rois Tuthaliya et Arnuwanda", *Annales de la Faculté des Lettres et Sciences Humaines de Nice* 35: 7-37.

- 1995 "De l'ancien royaume au nouvel empire: les temps obscurs de la monarchie hittite", O. Carruba *et al.* (eds.), *Atti del II Congresso Internazionale di Hittitologia. Pavia 28 giugno 2 luglio 1993*, *Studia Mediterranea* 9, Pavia: 133-148.
- 1996 "La 'révolution dynastique' du grand roi de Hatti Tuthaliya I", *Hethitica* 13: 17-38.
- 2001 "De l'indépendance à l'annexion. Le Kizzuwatna et le Hatti aux XVI^e et XV^e siècles avant notre ère", É. Jean *et al.* (eds.), *Le Cilicie: Espaces et pouvoirs locaux (2^e millénaire av. J.-C. - 4^e siècle ap. J.-C.)*. *Actes de la table ronde internationale d'Istanbul, 2-5 novembre 1999*, Paris: 13-36.
- 2002 "Deux princes-prêtres de Kizzuwatna, Kantuzzili et Telepinu", *Hethitica* 15: 65-80.
- 2004 "Le grand roi Tuthaliya, fils de Kantuzzili", M. Mazoyer – O. Casabonne (eds.), *Antiquus Oriens. Mélanges offerts au Professeur René Lebrun* (I), Paris: 271-304.
- Freu, J. – M. Mazoyer
2007 *Les débuts du Nouvel Empire Hittite. Les Hittites et leur histoire*, Collection KUBABA Série Antiquité 12, Paris.
- Friedrich, J. – A. Kammenhuber
1980 *Hethitisches Wörterbuch*² Lieferung 5, Heidelberg.
- Groddek, D.
2008a *Hethitische Texte in Transkription KBo 22*, *Dresdner Beiträge zur Hethitologie* 24, Dresden.
2008b *Hethitische Texte in Transkription KBo 50*, *Dresdner Beiträge zur Hethitologie* 28, Dresden.
2009a "Neues Zu ^mSUM-ma-^dLAMMA und CTH 142", *Altorientalische Forschungen* 36: 159-170.
2009b "Anfang und Ende des Ersten Pestgebetes Muršilis II.", *Res Antiquae* 6: 93-110.
- Gurney, O. R.
1973 "Anatolia c. 1600-1380 B. C.", *The Cambridge Ancient History*³, Cambridge: 659-685.
1979 "The Anointing of Tudhaliya", O. Carruba (ed.), *Studia Mediterranea. Piero Meriggi Dicata* (I), Pavia: 213-223.
- Güterbock, H. G.
1956 "The Deeds of Suppiluliuma as Told by his Son, Mursili II", *Journal of Cuneiform Studies* 10: 41-68, 75-98, 107-130.
1970 "The Predecessors of Suppiluliuma again", *Journal of Near Eastern Studies* 29: 73-77.
- Haas, V.
1984 *Die Serien itkahi und itkalzi des AZU-Priesters, Rituale für Tašmišarri und Tatuhepa sowie weitere Texte mit Bezug auf Tašmišarri*, *Corpus der hurritischen Sprachdenkmäler I / 1*, Roma.

- 1985 “Betrachtungen zur Dynastie von Hattuša im Mittleren Reich (ca. 1450-1380)”, *Altorientalische Forschungen* 12: 269-277.
- Haider, P. W.
2003 “Westkleinasien nach ägyptischen Quellen des Neuen Reiches”, Chr. Ulf (ed.), *Der neue Streit um Troia. Eine Bilanz*, München: 174-192.
- Hawkins, J. D.
2009 “The Arzawa letters in recent perspective”, *British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan* 14: 73-83.
- Herbordt, S.
2003 “Einige gesiegelte Tonbulle mit Hieroglypheninschrift des Kantuzzili, des Prinzen von ‘Groß Hatti’”, *Archäologischer Anzeiger* 2003/1: 21-24.
- Herbordt, S. – D. Bawanypeck – J. D. Hawkins
2011 *Die Siegel der Grosskönige und Grossköniginnen auf Tonbulln aus dem Nişantepe-Archiv in Hattusa, Boğazköy-Ḫattuša* 23, Mainz.
- Hutter-Braunsar, S.
2001 “The Formula ‘to Become a God’ in Hittite Historiographical Texts”, T. Abusch *et al.* (eds.), *Historiography in the Cuneiform World. Proceedings of the XLV^e Rencontre Assyriologique Internationale*, Bethesda: 267-277.
- Kapelus, M.
2010 “Good Death, Bad Death. On the Hittite Attitude towards Death”, A. Süel (ed.), *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri. Çorum 25-31 Ağustos 2008* (I), Ankara: 431-439.
- Kempinski, A.
1993 “Suppiluliuma I: The Early Years of His Career”, A. F. Rainey (ed.), *kinattūtu ša dārāti. Raphael Kutscher Memorial Volume*, Tel Aviv: 81-91.
- Klengel, H.
1999 *Geschichte des hethitischen Reiches*, Handbuch der Orientalistik I/34, Leiden-Boston-Köln.
- Klinger, J.
1995 “Das Corpus der Mašat-Briefe und seine Beziehungen zu den Texten aus Ḫattuša”, *Zeitschrift für Assyriologie* 85: 74-108.
- 2006 “Die Korrespondenz mit Arzawa”, B. Janowski – G. Wilhelm (ed.), *Texte aus der Umwelt des Alten Testaments, Neue Folge* 3, Briefe, Gütersloh: 191-195.
- Laroche, E.
1966 *Les Noms des Hittites*, Paris.
- Marizza, M.
2007 *Dignitari ittiti del tempo di Tuthaliya I/II, Arnuwanda I, Tuthaliya III*, Eothen 15, Firenze.

- Miller, J. L.
2004 *Studies in the Origins, Development and Interpretation of the Kizzuwatna Rituals*, Studien zu den Boğazköy-Texten 46, Wiesbaden.
- Müller-Karpe, A.
2009a "Untersuchungen in Kayalıpınar und Umgebung 2006-2009", *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin* 141:173-238.
2009b "Recent Research on Hittite Archaeology in the 'Upper Land' ", F. P. Daddi *et al.* (eds.), *Central-North Anatolia in the Hittite Period. New Perspectives in Light of Recent Research*, Studia Asiana 5, Roma: 109-117, pl. VII-XII.
- Otten, H.
1951 "Die hethitischen 'Königslisten' und die altorientalische Chronologie", *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin* 83: 47-71.
1990 "Bemerkungen zur Überlieferung einiger hethitischer Texte", *Zeitschrift für Assyriologie* 80: 223-227.
1995 *Die hethitischen Königssiegel der frühen Großreichszeit*. Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1995 Nr. 7, Stuttgart.
- Puhvel, J.
1984 *Hittite Etymological Dictionary* Vol. 1-2, Berlin - New York - Amsterdam.
- Rieken, E.
2009 "Die Tontafelfunde aus Kayalıpınar", F. P. Daddi *et al.* (eds.), *Central-North Anatolia in the Hittite Period. New Perspectives in Light of Recent Research*, Studia Asiana 5, Roma: 119-143, pl. XIII-XVIII.
- Simon, Z.
2009 "Die ANKARA-Silberschale und das Ende des hethitischen Reiches", *Zeitschrift für Assyriologie* 99: 247-269.
- Singer, I.
2002a *Hittite Prayers*, S. B. Parker *et al.* (eds.), Writings from the Ancient World 11, Atlanta.
2002b "Kantuzzili the Priest and the Birth of Hittite Personal Prayer", P. Taracha (ed.), *Silva Anatolica. Anatolian Studies Presented to Maciej Popko on the Occasion of His 65th Birthday*, Warsaw: 301-313.
- Soysal, O.
1989 *Muršili I. -Eine historische Studie*, Dissertation, Julius-Maximilians-Universität zu Würzburg.
2003 "Kantuzzili in Siegelinschriften", *Bibliotheca Orientalis* 60: 41-56.
2009 "On Recent Cuneiform Editions of Hittite Fragments (I)", *Journal of the American Oriental Society* 129: 295-306.
2011 "Neues zu den Kantuzzili- und älteren Tuḫaliya-Siegeln", *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires* 2011 (N° 3): 65-70.

- Baskida "Joins, Duplicates, and More from the Unpublished Bo 9000-Fragments", *Anatolica*.
- Baskida "On Recent Cuneiform Editions of Hittite Fragments (II)", *Journal of the American Oriental Society*.
- Süel, A.
1998 "Ortaköy-Şapinuwa Tabletlerinin Tarihlendirilmesi", S. Alp – A. Süel (ed.), *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri. Çorum 16-22 Eylül 1996*, Ankara: 551-558.
- 2001 "Ortaköy Tabletleri Işığında Batı Anadolu İle İlgili Bazı Konular Üzerine", G. Wilhelm (ed.), *Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie. Würzburg, 4.-8. Oktober 1999. Studien zu den Boğazköy-Texten 45*, Wiesbaden: 670-678.
- 2008 "Hitit Devleti'nin bir diğer başkenti: Şapinuva", T. Tarhan *et al.* (eds.), *Muhibbe Darga Armağanı*, Istanbul: 457-474.
- 2009 "Another Capital City of the Hittite State: Şapinuva", F. P. Daddi *et al.* (eds.), *Central-North Anatolia in the Hittite Period. New Perspectives in Light of Recent Research*, *Studia Asiana* 5, Roma: 193-205, pl. XIX-XXIII.
- Sürenhagen, D.
1998 "Verwandtschaftsbeziehungen und Erbrecht im althethitischen Königshaus vor Telipinu — ein erneuter Erklärungsversuch", *Altorientalische Forschungen* 25: 75-94.
- Taracha, P.
1997 "Zu den Tuthalija-Annalen (CTH 142)", *Die Welt des Orients* 28: 74-84.
- 2007 "More about *Res Gestae* in Hittite Historiography", D. Groddek – M. Zorman (eds.), *Tabularia Hethaeorum. Hethitologische Beiträge. Silvin Koşak zum 65. Geburtstag. Dresdner Beiträge zur Hethitologie* 25, Wiesbaden: 659-664.
- Wilhelm, G.
1998 "Zwei mittelhethitische Briefe aus dem Gebäude C in Kuşaklı", *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin* 130: 175-187.
- 2002 "Noch einmal zur Lage von Şamuha", St. de Martino – F. P. Daddi (eds.), *Anatolia Antica. Studi in memoria di Fiorella Imparati* (II). *Eothen* 11/2, Firenze: 885-890.
- 2010 "Zur Struktur des hethitischen 'Kantuzzili-Gebets' ", S. Ernst – M. Häußl (eds.), *Kulte, Priester, Rituale. Beiträge zu Kult und Kultkritik im Alten Testament und Alten Orient. Festschrift für Theodor Seidl zum 65. Geburtstag*, St. Ottilien: 33-40.
- 2012 "Şuppiluliuma I. und die Chronologie der Amarna-Zeit", R. Hachmann, *Kāmid el-Löz. 20. Die Keilschriftbriefe und der Horizont von el-Amarna*, Bonn: 226-257.

Coins from Allianoi Excavations: Campaign of 1998

Oğuz TEKİN – Aliye EROL-ÖZDİZBAY

Keywords: Allianoi, Pergamum, Mysia, Yortanlı Dam, excavation coins, numismatics

Anahtar Kelimeler: Allianoi, Bergama, Mysia, Yortanlı Barajı, kazı sikkeleri, numismatik

Allianoi is an ancient site located at Paşa Ilıcası, about 20 km northeast of Bergama (Pergamum), at the heart of Yortanlı Dam (Yaraş 2001:105-118; Yaraş 2004:71-74; Yaraş 2005: 196-199). The remains of a Roman bath complex suggested that in antiquity there was a health centre where thermal therapeutical methods were implemented. Unfortunately, Allianoi was flooded under the waters of Yortanlı Dam in 2011.

The history of Allianoi, a small site, goes back to the Hellenistic period but it was during Roman Imperial period that it gained fame as a healing centre. In fact, Publius Aelius Aristeides, a sophist and orator, who lived in the times of Antoninus Pius (AD 138-161) and Marcus Aurelius (AD 161-180), tells in his work *Hieroi Logoi* that he went to Allianoi to regain his health. German epigraphist H. Müller identified the site at Paşa Ilıcası as Allianoi (Müller 2004: 215-225). Salvage excavations between 1998-2006 brought to light a great part of the site, where most of the remains are from Late Antiquity and Early Byzantine periods. Allianoi owes its fame as a healing centre to the thermal spring at the site. From antiquity to the Ottoman period the site was frequented by the people seeking recuperation through bathing in the natural thermal springs, physical therapy, rehabilitation and psychotherapy. Allianoi was also a religious centre for it was associated with Asclepius, god of healing. In other words, seekers of health were praying, begging and offering to the god Asclepius for healing. During the Roman Imperial and Byzantine periods the visitors from various cities of the Aegean and the Mediterranean regions were accommodated at the inn-like buildings while they ate and drank at taverns. So beside the bath complex there should be some other auxiliary

buildings like inns, taverns, *etc.* at and around Allianoi. It may be suggested that Allianoi was also a touristic centre since it attracted many people from many countries.

Coins Uncovered in the Excavations

Due to the construction works of Yortanlı Dam, salvage excavations were carried out at Allianoi first by the Directorate of Bergama Museum (one season) and then by Dr. Ahmet Yaraş (eight seasons) between 1998 and 2006. Excavations brought to light architectural remains, sculpture, coins, various metal objects and pottery as well as medical instruments, which indicate the healing centre qualities of Allianoi. But the coins constituted the majority, not comparable to any other finds in quantity. Allianoi did not mint coins since it was not a city (*polis* or *apoikia*), thus it was not possible to encounter a coin of Allianoi bearing its name. However, the coins uncovered in nine years are more than those uncovered elsewhere through longer periods of excavations. The reason for this is that Allianoi was an attractive healing centre, drawing people from the nearby sites and these people spent money for their therapy at Allianoi.

In the course of the excavations at Allianoi between 1998 and 2006, a total of about 7000 coins were found. These coins are today kept at the Bergama Museum.¹ The time span of the coins found at Allianoi ranges from the Hellenistic period to the end of the Ottoman Empire and the majority are from the Late Roman period. In this article, a catalogue of 556 (356+200) coins found in the 1998 campaign is presented while the coins of the later campaigns will be published on the basis of their find year in the future.

In the catalogue, which is arranged in chronological order, the Hellenistic period is represented with seven coins (cat. nos. 1-7), most of which belong to Pergamum, located quite near to Allianoi. But some coins of this group (cat. nos. 2-6) may be dated to the first century of the Roman Imperial period. On the obverses of these coins are the heads of the deities like Athena, Asclepius, Hygeia while on the reverses are various types like Nike (?), serpent coiled around *omphalos*, eagle and bow. A coin (cat. no.7), which bears the head of Athena on the obverse, couldn't be identified (maybe Pergamum?).

¹ We would like to thank Assist. Prof. Dr. Ahmet Yaraş (Edirne), who has encouraged and offered to publish the excavation coins and Adnan Sarioğlu, the director of the Bergama Museum for giving us permission to make a study on the excavation coins in the museum. We would also like to thank İnci Türkoğlu who revised the English text (except catalogue).

Coins (cat. nos. 8-40) minted under the Roman Empire (*i.e.* Roman Provincial coins) belong to the cities in Troas, Mysia, Aeolis and Lydia, which are all in western Anatolia. In other words, these are the cities of the *Provincia Asia*. Troas is represented by the city of Alexandria Troas (1); Mysia is represented by the cities of Adramytteum (1), Pergamum (20) and Pitane (1); Aeolis is represented by Aegae (1), Myrina (1), Lesbos/Mytilene (1) while Lydia is represented by the cities of Apollonis (1), Attaleia (1) and Nacrasa (1).

Roman Imperial coins (cat. nos. 41-245) range from Hadrianus (AD 117-138) to Leo I (AD 457-474). But the mint-marks (if there is any) are mostly illegible; the legible ones are of Rome, Heraclea, Constantinople, Cyzicus, Nicomedia, Antiochia and Alexandria. While the first three centuries of the Roman Empire are represented by one or two emperors, there is a considerable rise in the number of the coins beginning from the reign of Constantine the Great, especially in the fourth and fifth centuries AD. Illegible coins should mostly be dated to the fourth and fifth centuries, as well (majority are *nummi*).

Byzantine coins in the catalogue (cat. nos. 246-353) range from Anastasius (491-518) to Isaac II (1185-1191). Among the emperors represented are Anastasius, Justin I, Justinian I, Justin II, Maurice, Focas, Heraclius and Isaac II. A few illegible Byzantine coins may be dated to the sixth and seventh centuries AD. Forty-three coins of the early Byzantine period are catalogued as “uncertain” for they are too worn to identify. One Late Byzantine coin (13th century AD) is among the “uncertain” ones. Among the Byzantine coins are ten gold *solidi* found altogether, thus they may be considered a small hoard. Of them, nine belong to Maurice and one belongs to Focas.

In the catalogue there are two Ottoman coins (cat. nos. 354-355) dated to the time of Mehmed Reshad (1909-1918). One uncertain coin (cat. no. 356) may be a European coin of the 19th – early 20th century. 200 bronze coins (cat. nos. 357-556) in the catalogue could not be identified since they were too worn; however, they are included in the catalogue with their find places and data.

Catalogue

HELLENISTIC COINS

Mysia

Pergamum

c. 281 – 133 BC

Obv. : Head of Athena r.

Rev. : ΦΙΛΕ / [Τ]ΑΙΡΟΥ Bow.

Ref. : *SNG France 5 Mysie*, 1682 ff; *SNG Turkey 4*, 113 ff.

1. AE, 1.83 g., 13 mm., dp. 9. Inv. No.: M.98/819. Surface.

133 BC – Roman Imperial Period

Obv. : Head of Athena r.

Rev. : Legend illegible. Nike (?).

Ref. : *SNG France 5 Mysie*, 1773 ff.

2.* AE, 6.52 g., 17 mm., dp. ? Inv. No.: M.98/237. D IX e3.

Obv. : Head of Asclepius r.

Rev. : ΑΣΚΛΗΠΙ[ΙΟΥ] [ΣΩ]ΤΗΡΟΣ Serpent coiled around omphalus.

Ref. : *SNG France 5 Mysie*, 1803 ff.; *SNG Turkey 4*, 172 ff.

3.* AE, 8.15 g., 21 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/476. E XII e1.

Obv. : Head of Asclepius r.

Rev. : Legend illegible. Eagle on thunderbolt, wings open.

Ref. : *SNG France 5 Mysie*, 1870; *SNG Turkey 4*, 200 ff.

4.* AE, 7.48 g., 23 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/178. F XIII d4.

5.* AE, 6.78 g., 21 mm., dp. 11. Inv. No.: M.98/287. D IX e3.

Obv. : Legend illegible. Bust of Hygeia r.

Rev. : ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ ΚΑΙ ΥΓΙΕΙΑΣ Serpent coiled around omphalus.

Ref. : *SNG France 5 Mysie*, 1938-1940

6.* AE, 3.15 g., 16 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/686. E VIII c5.

Uncertain Hellenistic Coins

Late Hellenistic Period

Obv. : Head of Athena r.

Rev. : Illegible

7. AE, 2.39 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/492. F XIII b1.

Asterix (*) refers to the coins illustrated in the plates.

ROMAN PROVINCIAL COINS

Troas

Alexandria Troas

Commodus (AD 178-193)

Obv. : [...] COMMOD AVG Bust of Commodus r.

Rev. : COL [...] TPOA Statue of Apollon on base l.; in front, tripod and raven.

Ref. : Bellinger, *Troy*, A193.

8.* AE, 6.17 g., 24 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/236. D IX e3.

Mysia

Adramyteum

Julia Domna (Wife of Septimius Severus, AD 193-211)

Obv. : IOYΛΙΑ [...] Bust of empress r.

Rev. : ΑΔΡΑ[ΜΥΘΗΝΩΝ] Demeter, seated; holding torch in l. hand and ears and poppy in r.

Ref. : *SNG France 5 Mysie*, 49.

9. AE, 3.76 g., 18 mm., dp. 7. Inv. No.: M.98/744. D IX e2.

Pergamum

Quasi Autonomus, Roman Imperial Period, AD 1st-3rd century

Obv. : ΘΕΟΝ CYNKAHTON Bust of Senate r.

Rev. : ΘΕΑΝ ΡΩΜΗΝ Bust of Rome r.

Ref. : *SNG France 5 Mysie*, 1964 ff.; *RPC I*, 2374 ff.; *SNG Turkey 4*, 235 ff.

10.* AE, 2.87 g., 18 mm., dp. 11. Inv. No.: M.98/637. F VIII a4
(from mixed earth).

11.* AE, 2.98 g., 18 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/781. F VIII a4.
Obv. legend illegible.

12. AE, 3.79 g., 18 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/612. D IX e3.
Obv. and rev. legends partly illegible.

13. AE, 2.87 g., 18 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/592. E XI a5.

14.* AE, 2.43 g., 18 mm. Inv. No.: M.98/498. E XI a5. Obv., mon. or symbol illegible.

15. AE, 2.19 g., 18 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/804. F VIII e5.
Legends illegible. Attribution not certain.

16.* AE, 3.44 g., 18 mm., dp. 1. Inv. No.: M.98/256. D IX e1.
Rev. legend partly illegible.

17.* AE, 2.58 g., 18 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/300. E VIII e4.
Obv. and rev. legends illegible.

18.* AE, 1.74 g., 16 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/194. E VIII a2.
Obv. and rev. legends illegible.

Quasi-autonomous, Time of Trajan

Obv. : [ΠΕΡΓΑ]ΜΗΝΩΝ Head of Athena r.

Rev. : ΣΤΡ Ι ΠΟ[ΛΛΙΩ]ΝΟC Eros standing, facing; holding butterfly.

Ref. : *SNG France 5 Mysie*, 1954.

19.* AE, 2.28 g., 16 mm., dp.12. Inv. No.: M.98/496. E XI a5.

Augustus (27 BC – AD 14)

Obv. : Legend illegible. Bust of Augustus r.

Rev. : Legend illegible. Basin on basis.

Ref. : *SNG France 5 Mysie*, 2010 ff.; *RPC I*, 2360 ff; *SNG Turkey 4*, 286 ff.

20.* AE, 5.08 g., 19 mm., dp. 11. Inv. No.: M.98/362. E VIII c4.

Tiberius and Livia (AD 14-37)

Obv. : Legend illegible. Busts of Tiberius and Livia, face to face.

Rev. : ΘΕΟΝ CEBACTON ΠΕΡΓΑΜΗΝΟΙ Tetrastyle temple,
in which statue of Augustus holding spear.

Ref. : *SNG France 5 Mysie*, 2039 ff.

21.* AE, 5.00 g., 20 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/614. E XI a5.

Trajan (AD 98-117)

Obv. : ΑΥΓΟΥΣΤΟC ΠΕΡΓΑ Tetrastyle temple, in which statue of emperor.

Rev. : ΤΡΑΙΑΝΟC ΣΤΡ Ι ΠΩΛΛΙΩΝΟC Tetrastyle temple,
in which statue of emperor.

Ref. : *SNG France 5 Mysie*, 2063.

22.* AE, 2.61 g, 18 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/124. E VIII d3.

Hadrian (AD 117-138)

Obv. : ΑΥ[Τ ΚΑΙ ΝΕΡ] ΤΡΑ[Ι] ΑΔΡΙΑΝΟC Bust of Hadrian r. lauraete;
on r. cmk: bust of Athena, r. (Howgego, 185).

Rev. : ΠΕΡΓΑΜΗ ΕΠΙ ΣΤΡ – ΚΛ ΚΕΦΑΛΙΩΝΟC / ΤΟ Β Zeus standing facing,
holds his cloak with r. hand; in l. hand, thunderbolt; at his feet eagle.

Ref. : Unpublished. For rev. type: Weiser 1995, 7.4, T 520
(We thank to B. Weiser for the reference).

23.* AE, 17.83 g, 32 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/27. E VII c5.

Obv. : ΑΥ ΤΡΑΙ ΑΔΡΙΑΝΟC Bust of Hadrian r.

Rev. : ΙΕΡΑ CΥΝ[ΚΛΗΤΟC] Bust of Senate r.

Ref. : *SNG France 5 Mysie*, 2097.

24.* AE, 2.78 g., 17 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/203. E VIII e3.

Antoninus Pius (AD 138-161)

Obv. : Legend illegible. Bust of Antoninus Pius r. laureate.

Rev. : Legend illegible. Asclepius standing facing; in r. hand, staff with serpent.

Ref. : *SNG France 5 Mysie*, 2114-2116.

25.* AE, 48.5 g., 19 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/505. F VIII c4 .

Commodus (AD 177-192)

As Caesar (AD 166-177)

Obv. : Λ AYP AIA KOMOΔOC Bust of Commodus r., laureate.

Rev. : ΕΠΙ CΤΡΑ ΠΩΛΗ ΠΕΡΓΑ Asclepius standing facing; in r. hand, staff with serpent.

Ref. : *BMC Mysia*, p. 149, 296; *SNG France 5 Mysie*, 2162-2163.

26.* AE, 3.72 g., 21 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/219. E VIII e3.

As Augustus

Obv. : ΑΥΤΟΚΡ ΑΥ ΚΟΜΟ Bust of Commodus r.

Rev. : ΠΕΡΓ[ΑΜΗ]ΝΩΝ Asclepius standing facing; in r. hand, staff with serpent.

Ref. : *SNG France 5 Mysie*, 2179-2190.

27.* AE, 3.90 g., 19 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/495. E XI a5.

Septimius Severus (AD 193-211)

Obv. : ΑΥΤ ΚΑΙ Λ CΕΒΗΡΟC Bust of Septimius Severus r. laureate.

Rev. : ΠΕΡΓΑΜΗΝΩ[.] Β ΝΕΟΚΟ ΠΩΛ Tyche standing l.; holding patera in r., over altar; in l. cornucopiae.

Ref. : *BMC Mysia*, p. 152, 312; *SNG France 5 Mysie*, 2200-01.

28.* AE, 7.61 g., 24 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/311. F XIII c5.

29.* AE, 6.10 g., 20 mm. Inv. No.: M.98/382. E IX c1. Obv. legend illegible.

Rev., [...]NEOKO[...]. Attribution not certain.

Pitane

Roman Imperial Period

Obv. : Legend illegible. Bust r.

Rev. : [...]ΔΩΡΟ[...] Round shield, ornamented with pentagram.

30. AE, 3.21 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/607. F XI b5. Attribution not certain.

AEOLIS**Aegae**

Roman Imperial Period

Obv. : Uncertain bust r.

Rev. : ΑΙΓΑΕΩΝ Asclepius, standing facing; in r. hand, staff with serpent.

31.* AE, 3.32 g., 18 mm. Inv. No.: M.98/137. F XIII c4.

Myrina

Faustina II (Wife of Marcus Aurelius, AD 130–176)

Obv. : CEBACTH ΦΑΥCΤΕΙΝΑ Bust of Faustina r.

Rev. : ΕΠΙ [Μ ΟΥΛ ΑΡΙC]ΤΟΦΑ ΜΥΡΙΝΑΙΩΝ Female figur seated l.; holding patera and sceptre; at her girdle parazonium.

Ref. : *SNG Cop. Aeolis*, 242; *SNG München Troas-Lesbos*, 593-4.

32.* AE, 4.54 g., 20 mm., dp. 7. Inv. No.: M.98/205. F VIII a3.

Lesbos / Mytilene

Faustina II (Wife of Marcus Aurelius, AD 130–176)

Obv. : [...] ΦΑΥC[...] Bust of Faustina r.

Rev. : Artemis riding on stag l.; in l. hand, torch.

Ref. : For rev. type see *SNG Cop. Aeolis*, 421 (Julia Domna).

33.* AE, 5.39 g., 21 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/306. E V b1.

LYDIA**Apollonis**

Quasi-autonomous, AD 1st and 2nd centuries

Obv. : Legend illegible. Bust of Athena or Roma r.

Rev. : ΑΠΟΛΛΩΝΙΑΕΩΝ Lion walking r.

Ref. : *BMC Lydia*, p. 20, 12 ff.

34.* AE, 1.52 g., 15 mm., dp. 11. Inv. No.: M.98/644. E XI c5.

Attaleia

Quasi-autonomous, Time of Commodus-Severus Alexander

Obv. : Head of Heracles r.

Rev. : ΑΤΤΑΛΕΑΤΩΝ Telesphoros standing, facing.

Ref. : *BMC Lydia*, p. 27, 14.

35. AE, 1.45 g., 14 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/138. E V b1.

Nacrasa

Trajan (AD 98-117)

Obv. : ΑΥ [ΝΕΡΒΑC] ΤΡΑΙΑΝΟΝ CΕ Bust of Trajan r. laureate.

Rev. : ΝΑΚΡΑCΙΤΩΝ Apollo naked standing facing, head l.; holding in extended r. hand phiale (?)

Ref. : *BMC Lydia*, p. 167, 14.

36.* AE, 9.44 g., 26 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/419. D IV c2.

Uncertain Roman Provincial Coins

Domitian (AD 81-96)

Obv. : [ΔΟΜΙΤΙ]ΑΝΟC ΚΑΙ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟC Bust of Domitian r.

Rev. : Legend illegible. Figure (?) standing l.

37.* AE, 3.69 g., 22 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/368. E VIII d4.
Maybe Pergamum.

Antoninus Pius (AD 138-161)

Obv. : ΑΥΤ ΑΙ ΑΔΡΙΑΝΤΟΝΕΙΝΟC Bust of Antoninus Pius r.

Rev. : Legend illegible. Zeus standing facing; in r. hand, patera; in l., scepter; in front, altar; behind, eagle.

38.* AE, 3.55 g., 19 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/218. E VIII e3. Maybe Attaiia.

AD 1st-2nd Century

Obv. : Bust r.; two cmks; 1) bust 2) uncertain.

Rev. : Illegible.

39. AE, 6.62 g., 23 mm. Inv. No.: M.98/553. E XI e5.

Uncertain Emperor, AD 2nd Century

Obv. : Legend illegible. Bust r.

Rev. : Asclepius standing facing, head l.

40. AE, 5.15 g., 20 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/426. F XIII b2.

ROMAN IMPERIAL COINS**Hadrian (AD 117-138)***Mint of Rome, AD 134-138*

Obv. : HADRIANVS AVGVSTVS P P Head of Hadrian r., laureate.

Rev. : COS III Victory seated l., holding wreath and palm branch.

Ref. : RIC II, p. 380, 345.

41.* AR Denarius, 3.35 g., 18 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/31. E VIII c1.

Gallienus (AD 253-268)*Uncertain mint and date*

Obv. : GALLIENVS [...] Bust of Gallienus r., radiate.

Rev. : PR[...]G Providentia standing l.; holding globe and scepter.

42. Ant., 2.36 g., 19 mm., dp. 7. Inv. No.: M.98/682. E VIII c4.

Obv. : GALLIENVS [AVG] Bust of Gallienus r., radiate.

Rev. : [...] CONS AVG Type uncertain.

43. Ant., 2.57 g., 22 mm. Inv. No.: M.98/521. F VIII b4.

Claudius II Gothicus (AD 268–270)*Mint of Rome*

Obv. : IMP C CLAVDIVS AVG Bust of Claudius r., radiate.

Rev. : ANNONA AVG Annona standing l., foot on prow, holding ears of corn and cornucopiae.

Ref. : *RIC* V/1, p. 213, 18.

44.* Ant., 2.19 g, 22 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/730. E XI e3.

Mint of Rome

Obv. : IMP C CLAVDIVS AVG Bust of Claudius r., radiate.

Rev. : SALVS AVG Salus standing l., feeding serpent rising from altar, holding l. sceptre.

Ref. : *RIC* V/1, p. 218, 98.

45. Ant., 3.16 g, 12 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/434. F VIII c4.

Uncertain mint

Obv. : [...]DIVS AVG Bust of Claudius r., radiate.

Rev. : S[...] AVG Standing figure l., holding spear.

46. Ant., 2.64 g, 17 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/337. E VIII c3.

Aurelian (AD 270-275)*Mint of Cyzicus*

Obv. : IMP C DOM AVRELIANVS AVG. Bust l, radiate draped cuirassed.

Rev. : FIDES [MILITVM] Fides stg. l., holding ensign and sceptre.

Ref. : *RIC* V/1, p. 302, 328.

47.* Ant., 2.97 g, 21 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/126. F XIII d4 .

Maximian (AD 286-305)*Mint of Cyzicus*

Obv. : [IMP C M A MAXIMIA]NVS P F AVG Bust of emperor r., radiate.

Rev. : CONCORDIA MILITVM Prince standing r. in military dress; receiving small Victory on globe from Jupiter standing l., l. leaning on sceptre. Below, ΚΑ (?).

Ref. : *RIC* VI, p. 581, 16 b.

48.* AE, 2.20 g, 20 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/325. E VIII b3.

Uncertain mint

Obv. : IMP C M A MAXIMIANVS P F AVG Bust of Maximian r., radiate.

Rev. : CONCORDIA MILITVM Prince stg. r., in military dress receiving small Victory on globus from Jupiter stg l., l. leaning on sceptre; in ex., illegible.

49. Ant., 2.11 g, 22 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/530. F XIII b1.

Constantine I (AD 307-337)

Some of the following coins are posthumous.

Mint of Heraclea, AD 335-341

Obv. : VRBS [ROMA] Head of Rome l.

Rev. : GLORIA EXERCITVS Two soldiers standing; each holding spear and leaning on shield; between them a standard. In ex., SMHB.

Ref. : LRBC I, p. 23, 941.

50.* AE, 0.81 g., 14 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/459. E XII e1.

Mint of Nicomedia, AD 330-335

Obv. : VRBS ROMA Head of Rome l.

Rev. : Wolf and Twins. In ex., SMNS.

Ref. : LRBC I, p. 26, 1120.

51.* AE, 2.56 g., 17 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/260. F VIII b3.

Mint of Nicomedia, AD 337-341

Obv. : Legend illegible. Head of Constantine, veiled r.

Rev. : Quadriga to r.; in which Constantine standing.; above, *manus Dei*.
In ex., SMNE.

Ref. : LRBC I, p. 27, 1132.

52.* AE, 0.89 g., 15 mm., dp. 11. Inv. No.: M.98/398. E VIII d4.

Mint of Alexandria, AD 330-335 or 335-337

Obv. : CONSTANTINOPOLIS Head of Constantinople l.

Rev. : Victory on prow. In ex., SMALB.

Ref. : LRBC I, p. 32, 1432 or 1441.

53.* AE, 2.52 g., 19 mm., dp. 11. Inv. No.: M.98/417. F XIII b2.

Uncertain mint, AD 337-341?

Obv. : D V CONSTANTINVS P T AVGG Head of Constantine, veiled r.

Rev. : Quadriga to r.; in which Constantine standing.; above, *manus Dei*.

54.* AE, 1.18 g., 16 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/346. D IX e2.

Uncertain mint and date

Obv. : CONSTANTINVS MAX [AVG] Bust of emperor, r.

Rev. : Illegible.

55. AE, 1.25 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/692. E IX e5. I.

Constantine II (AD 337-340)*Mint of Nicomedia, as Caesar, AD 330-335*

Obv. : CONSTANTINVS IVN NOB C Bust of emperor r., laureate and cuirassed.

Rev. : GLORIA EXERCITVS Two soldiers standing; each holding spear and leaning on shield; between them two standards. In ex., SMNB.

Ref. : *LRBC I*, p. 26, 1118.

56.* AE, 2.23 g., 18 mm., dp. 5. Inv. No.: M.98/315. D IV e3.

Constans (AD 337-350)*Mint of Cyzicus, uncertain date*

Obv. : D N CONSTANS P F AVG Bust of emperor r.

Rev. : Legend illegible. Two soldiers standing; each holding spear and leaning on shield; between them a standard. In ex., SMK[B ?]

57.* AE, 1.46 g., 16 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/580. E XI b5.

Constantius II (AD 337-361)*Mint of Heraclea or Nicomedia, AD 335-337*

Obv. : F L IVL CONSTANTIVS NOB C Bust of Constantius r.

Rev. : [GLORIA EXERCITVS] Two soldiers standing; each holding spear and leaning on shield; between them a standard. In ex., SMH[.] ?

58.* AE, 1.02 g., 17 mm., dp. 11. Inv. No.: M.98/291. E XIII d3.

Mint of Cyzicus, AD 355-361

Obv. : D N CONSTANTIVS P F AVG Bust of Constantius r.

Rev. : Legend illegible. Emperor helmeted in military dress, standing, l., holding globe and spear. In ex., SMK[.]

Ref. : *RIC VIII*, p. 499, 117.

59.* AE, 1.66 g., 17 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/416. E XIII b2.

Mint of Antioch, AD 341-346

Obv. : [D N] CONSTANTIVS P F AVG Bust of emperor, diadem of pearls and rosettes.

Rev. : VOT/XX/MVLT/XXX ; in wreath. In ex., SMANAI.

Ref. : *LRBC I*, p. 31, 1398; *RIC VIII*, p. 521, 113.

60.* AE, 1.47 g., 14 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/640. F VIII a4.

Uncertain mint and date

Obv. : D N CONSTANTIVS P F AVG Bust of emperor r.

Rev. : FEL TEMP REPARATIO Virtus to l., spearing fallen horseman.

61. AE, 2.57 g., 19 mm., dp. 11. Inv. No.: M.98/768. F XIII a4.

62. AE, 3.21 g., 18 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/617. E XI c5. Obv. Legend, DN CONS[...] Rev., in l. field, S.

63. AE, 1.60 g., 18 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/12. E V b1.
 64.* AE, 1.74 g., 16 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/718. Near river.

Constantius II or Julian Caesar

Mint of Antioch, AD 355-361

- Obv. : Legend illegible. Bust of emperor r.
 Rev. : FEL TEMP REPARATIO Virtus to l., spearing fallen horseman;
 in l. field, M. In ex., SMAN[.]
 Ref. : *cf. RIV VIII*, p. 528, 190-192.
 65. AE, 2.15 g., 18 mm., dp. 5. Inv. No.: M.98/117. F XIII d3.

Uncertain mint and date

- Obv. : Legend illegible. Bust of emperor r.
 Rev. : Legend illegible. Virtus to l., spearing fallen horseman.
 66. AE, 5.10 g., 19 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/797. F XIII a3.

Valentinian I (AD 364-375)

Mint of Cyzicus, AD 364-365

- Obv. : D N VALENTINIANVS P F AVG Bust of emperor r.
 Rev. : SECVRITAS REI PVBLICAE Victory to l., holding wreath and palm.
 In ex., SMKA.
 Ref. : *LRBC II*, p. 97, 2519.
 67.* AE, 2.18 g., 18 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/293. E VIII e4.

Uncertain mint and date

- Obv. : D N VALENTINI[ANVS P F AVG] Bust of emperor r.
 Rev. : SECVRITAS REI PVBLICAE Victory to l., holding wreath and palm.
 68.* AE, 2.24 g., 17 mm., dp. 7. Inv. No.: M.98/202. E VIII e3.

Valens (AD 364-378)

Mint of Cyzicus, AD 367-375

- Obv. : D N VALENS P F AVG Bust of emperor r.
 Rev. : SECVRITAS REI PVBLICAE Victory to l., holding wreath and palm.
 In ex., SMKB.
 Ref. : *LRBC II*, p. 97, 2530.
 69.* AE, 2.02 g., 19 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/214. F XIII c4.
 70.* AE, 1.86 g., 19 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/232. E VIII e3.
 In ex., SMKA.

Uncertain mint and date

Obv. : D N VALEN[S] P F [AVG] Bust of emperor r.

Rev. : GLORIA ROMANORVM Emperor draped, with r. hand dragging captive r. and holding labarum in l. In ex., obscure.

71.* AE, 1.68 g., 16 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/318. E VIII b2.

Uncertain mint and date

Obv. : D N VALENS P F AVG Bust of emperor r.

Rev. : SECVRITAS REI PVBLICAE Victory to l., holding wreath and palm.

72. AE, 2.29 g., 17 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/647. E XI c5.

Valentinian II (AD 375-392)*Mint of Alexandria, AD 383-392*

Obv. : D N VALENTINIANVS [P F AVG] Bust of emperor r.

Rev. : SALVS [REI PVBLICAE] Victory to l., trophy on shoulder, dragging captive. In ex., ALE.

Ref. : LRBC II, p. 105, 2898.

73. AE, 1.02 g., 13 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/658. F VIII a4.

Theodosius I (AD 379-395)*Mint of Nicomedia, AD 383*

Obv. : D N THEODOSIVS P F AVG Bust of emperor r.

Rev. : VOT X/MVLT XX within wreath. In ex., SMN[.] ?

Ref. : LRBC II, p. 94, 2380.

74. AE, 0.68 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/764. F XIII a4.

Mint of Alexandria, AD 383-392 or AD 393-395

Obv. : D N THEODOSIVS P F AVG Bust of emperor r.

Rev. : SALVS REI PVBLICAE Victory to l., trophy on shoulder, dragging captive. In ex., ALEA.

Ref. : LRBC II, p. 105, 2905 or 2907.

75. AE, 1.07 g., 13 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/545. E XI b5.

Uncertain mint, AD 393-395

Obv. : D N THEODOSIVS P F AVG Bust of emperor r.

Rev. : [GLORIA] ROMANORVM Emperor on horseback r., raising r. hand. In ex., obscure.

Ref. : LRBC II, p. 98, 2574.

76.* AE, 1.86 g., 16 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/118. E IX b3.

Uncertain mint and date

Obv. : D N THEODOSIVS P F AVG Bust of emperor r.

Rev. : VOT X/MVLT XX within wreath.

77. AE, 0.63 g., 11 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/296. F XIII c5.

Honorius (AD 393-423)*Mint of Constantinople ? AD 395-408*

Obv. : D N HONORIVS P F AVG Bust of emperor r., in field, star ?

Rev. : GLORIA ROMANORVM Emperors three, facing; centre figure is smaller and holds spear in r. hand; emperor on l. holds spear and l. hand rests on shield; emperor on r. rests r. hand on shield and holds spear in l. In ex., CONSA ?

78. AE, 1.70 g., 15 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/664. E XI d5.

Mint of Constantinople, AD 408-423

Obv. : D N HONORIVS P F AVG Bust of emperor r.

Rev. : GLORIA ROMANORVM Two emperors, each holding spear; support globe between them. In ex., CONSA.

Ref. : LRBC II, p. 90, 2224.

79.* AE, 1.22 g., 16 mm., dp. 7. Inv. No.: M.98/30. E IX b2.

Uncertain mint and date

Obv. : D N HONORIVS P F AVG Bust of emperor r.

Rev. : GLORIA ROMANORVM Emperors two, facing heads turned r. and l., each holding shield and spear in r. hand and l. hand respectively.
In ex., SM[...] ?

80. AE, 1.22 g., 15 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/179. F XIII c4.

Uncertain mint, AD 395-408

Obv. : D N HONORIVS[P F AVG] Bust of emperor r.

Rev. : [VIR]TVS EXER[CITI] Emperor facing, head r., in r. hand spear, l. rests on shield. Victory to l. crowns him with wreath and holds palm.

81.* AE, 2.40 g., 16 mm., dp. 11. Inv. No.: M.98/308. G XIII c5.

Uncertain mint and date

Obv. : D N HONORIVS P F AVG Bust of emperor r.

Rev. : Illegible.

82. AE, 5.26 g., 22 mm. Inv. No.: M.98/777. E XIII a4.

Arcadius (AD 395-408)*Mint of Constantinople, AD 395-408*

Obv. : D N ARCADIVS P F AVG Bust of emperor r.

Rev. : VIRTVS EXERCITI Emperor facing, head r., in r. hand spear, l. rests on shield. Victory to l. crowns him with wreath and holds palm. In ex., CONSA.

Ref. : *LRBC* II, p. 90, 2205.

83.* AE, 2.64 g., 17 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/725. E VIII b5.

Mint of Cyzicus, AD 395-408

Obv. : D N ARCADIVS P F AVG Bust of emperor r.

Rev. : VIRTVS EXERCITI Emperor facing, head r.; in r. hand, spear, l. rests on shield. Victory to l. crowns him with wreath and holds palm. In ex., SMKA.

Ref. : *LRBC* II, p. 98, 2580

84.* AE, 2.04 g., 19 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/818. Northeast of fountain.

Uncertain mint and date

Obv. : D N ARCADIVS P F AVG Bust of emperor r.

Rev. : VIRTVS EXERCITI Emperor facing, head r.; in r. hand spear, l. rests on shield. Victory to l. crowns him with wreath and holds palm.

85. AE, 1.04 g., 19 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/769. F XIII a4.

86. AE, 2.02 g., 18 mm., dp. 11. Inv. No.: M.98/670. E IX e5.

Theodosius II (AD 401-450)*Mint of Constantinople, 402*

Obv. : Legend illegible. Bust facing


Rev. : CONCORDIA AVGG Constantinopolis seated facing, head helmeted r., in r. hand, scepter; in l., globe. In ex., CONSA.

Ref. : *LRBC* II, p. 90, 2212.

87. AE, 2.36 g., 16 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/40. E IX a5. Attribution not certain.

Marcian (AD 392-457)*Uncertain mint, AD 450-457*

Obv. : Legend illegible. Bust of emperor r.

Rev. : 

Ref. : *LRBC* II, p. 90, 2247 ff.

88.* AE, 1.13 g., 11 mm., dp. 5. Inv. No.: M.98/184. F XIII c4.

89. AE, 1.05 g., 9 mm. Inv. No.: M.98/793. F XIII a3. Obv., illegible.

90. AE, 0.92 g., 9 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/395. E VIII d4.

Leo I (AD 457-474)*Mint of Constantinople, AD 457-474*

Obv. : D N LEO Bust of emperor r.

Rev. : Emperor and captive. In l. field, star; in ex., CN.

Ref. : LRBC II, p. 91, 2268

91.* AE, 1.01 g., 12 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/354. E VIII c4.

Uncertain Roman Coins**Uncertain Emperor, late 3rd century AD**

92. AE, 3.01 g., 18 mm, dp. 12. Inv. No.: M.98/295. D IX e3. Bust r. radiate / Standing figure; in l. hand, cornucopia; in r., uncertain.

93. AE, 2.35 g., 18 mm. Inv. No.: M.98/399. D IX e1. Bust radiate r. / Illegible.

94. AE, 1.05 g., 18 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/453. E XII e1. Bust radiate r. / Two figures.

95. AE, 1.71 g., 18 mm. Inv. No.: M.98/795. F XIV a3. Bust radiate r. / Figure l.

Uncertain Emperor, AD 4th century*Uncertain mint and date*

Obv. : Legend illegible. Bust of emperor, r.

Rev. : VOT/XX/MVLT/XXX within wreath.

96.* AE., 1.06 g., 13 mm., dp. 11. Inv. No.: M.98/608. F XI b5.

Uncertain Emperor, end of 4th century AD*Mint of Antioch*

Obv. : Illegible.

Rev. : GLORIA ROMANORVM Three emperors facing; centre figure is smaller and holds spear in r. hand; emperor on l. holds spear and l. hand rests on shield; emperor on r. rests r. hand on shield and holds spear in l.

In ex., ANT.

97. AE, 1.21 g., 13 mm., dp. 3. Inv. No.: M.98/803. East wall of fountain.

Mint of Constantinople

Obv. : D N [...] Bust of emperor r.

Rev. : VOT X/MVLT XX, in wreath. In ex., CON

98. AE, 1.26 g., 13 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/478. F VIII d4. May be Theodosius I or Theodosius II.

AD 4th - 5th Centuries

99. AE, 1.79 g., 20 mm. Inv. No.: M.98/550. E XI b5.

100. AE, 2.40 g., 18 mm. Inv. No.: M.98/430. E IX b1.
Illegible / Victory crowns emperor.

101. AE, 1.36 g., 18 mm., dp. 7. Inv. No.: M.98/284. D IX e3.
Illegible / Victory crowns emperor.
102. AE, 1.66 g., 18 mm. Inv. No.: M.98/405. E VIII e2.
Illegible / GLORIA ROMANORVM Emperor standing.
103. AE, 1.99 g., 18 mm. Inv. No.: M.98/257. D IX e3.
104. AE, 2.59 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/352. E VIII c3.
Bust r. / Victory crowns emperor.
105. AE, 2.14 g., 17 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/322. E VIII b2.
Illegible / Victory crowns emperor.
106. AE, 2.12 g., 17 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/635. E XI c5.
Illegible / Victory crowns emperor.
107. AE, 2.08 g., 17 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/719. E IX e5. D N VAL[...] /
Legend illegible. Emperor holds Victory on globe. In ex., SMK.B.
108. AE, 2.00 g., 17 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/717. Near river. [...]VS P FAVG
/ Victory crowns emperor.
109. AE, 1.97 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/110. E IX b3.
110. AE, 1.33 g., 17 mm., dp. 9. Inv. No.: M.98/575. From the street. Illegible /
GLORIA ROMANORVM Two soldiers.
111. AE, 1.93 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/529. F XIII b1. D N VAL [...] P F AVG
Bust / Illegible.
112. AE, 1.58 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/81. E VIII d1.
113. AE, 1.20 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/684. E XI e4.
114. AE, 2.28 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/484. F VIII c4.
115. AE, 1.96 g., 16 mm., dp. 3. Inv. No.: M.98/741. E XI e3.
Illegible / Victory crowns emperor.
116. AE, 1.86 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/763. F XIII a4.
117. AE, 1.65 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/638. F VIII a4.
118. AE, 1.62 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/483. E XI a5.
119. AE, 1.54 g., 16 mm., dp. 7. Inv. No.: M.98/663. E XI c5. Bust r. / GLORIA
ROMANORVM. Emperor dragging captive.
120. AE, 1.70 g., 16 mm., dp. 1. Inv. No.: M.98/729. E XI e3.
Obv. Legend, [...] NOB CAES
121. AE, 1.50 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/615. F XI b5.
Bust r. / Figure standing, holding globus and scepter.
122. AE, 1.30 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/55. E IV b5.
Illegible / Victory crowns emperor.
123. AE, 1.21 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/570. F XIII b1.
124. AE, 1.46 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/596a. D VIII e1.
125. AE, 1.47 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/596b. D VIII e1.
126. AE, 2.22 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/201. E VIII e3.
127. AE, 1.35 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/278. D IX e3.
128. AE, 2.35 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/489. E XI a5.

129. AE, 1.77 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/465. E XI a5.
130. AE, 0.80 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/761. F XIII a4. Illegible / VOT XX / MVLT XXX; In ex., SMKA
131. AE, 1.85 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/611. F XIII a?
132. AE, 1.15 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/772. F XIII a4.
133. AE, 1.08 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/714. Near river.
134. AE, 0.78 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/11. E VIII c1.
135. AE, 0.77 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/728. Near river.
136. AE, 0.04 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/176. E VIII e3. Illegible / SALVS AVG?
137. AE, 1.06 g., 13 mm. Inv. No.: M.98/213. E XIII c4.
138. AE, 1.02 g., 13 mm. Inv. No.: M.98/7. E VIII c1.
139. AE, 0.84 g., 13 mm. Inv. No.: M.98/466. E XI a5.
140. AE, 0.99 g., 13 mm. Inv. No.: M.98/605. F XIII a1.
141. AE, 1.23 g., 10 mm. Inv. No.: M.98/472. E VIII c4. Illegible / Cross.
142. AE, 0.83 g., 10 mm. Inv. No.: M.98/93. E VIII e2. Bust r. / Cross.
143. AE, 0.73 g., 10 mm. Inv. No.: M.98/410. F IX d1. Bust r. / Cross in wreath.

Illegible Roman Coins

144. AE, 5.07 g., 23 mm. Inv. No.: M.98/532. E XI b5.
145. AE, 7.48 g., 22 mm. Inv. No.: M.98/542. E IX b3.
146. AE, 4.77 g., 22 mm. Inv. No.: M.98/750. D IX c2.
147. AR, 7.29 g., 21 mm. Inv. No.: M.98/101. E VIII e2.
148. AE, 4.67 g., 21 mm. Inv. No.: M.98/314. D IV d3.
149. AE, 4.38 g., 21 mm. Inv. No.: M.98/696. Surface find, near river.
150. AE, 6.69 g., 18 mm. Inv. No.: M.98/796. Southwest of fountain building, surface find.
151. AE, 3.29 g., 18 mm. Inv. No.: M.98/239. D IX e3.
152. AR, 3.69 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/388. D IX e1.
153. AE, 2.58 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/263. E VIII e4.
154. AR, 1.83 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/497. E XI a5.
155. AE, 2.00 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/558. E XI b5.

Illegible Late Roman Coins

156. AE, 0.76 g., 20 mm. Inv. No.: M.98/723. E II e3.
157. AE, 2.12 g., 19 mm. Inv. No.: M.98/756. F XIII a4.
158. AE, 1.93 g., 19 mm. Inv. No.: M.98/757. F XIII a4.
159. AE, 2.28 g., 18 mm. Inv. No.: M.98/609. E VIII b5.
160. AE, 2.06 g., 18 mm. Inv. No.: M.98/418. E XI a5.
161. AE, 2.54 g., 18 mm. Inv. No.: M.98/216. F XIII d4.
162. AE, 1.97 g., 18 mm. Inv. No.: M.98/364. F XIII d1.
163. AE, 1.61 g., 18 mm. Inv. No.: M.98/625. E XI c5.

164. AE, 1.14 g., 18 mm. Inv. No.: M.98/678. E IX e5.
165. AE, 2.62 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/294. D II e3.
166. AE, 2.53 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/121. F VIII a1.
167. AE, 2.52 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/393. E IX c1.
168. AE, 2.38 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/759. F XIII a4.
169. AE, 2.32 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/249. E V b1.
170. AE, 1.79 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/782. Near river.
171. AE, 1.35 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/755. F XIII a4.
172. AE, 3.05 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/396. E VIII d4.
173. AE, 2.70 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/555. E XI b5.
174. AE, 2.38 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/513. E XI b5.
175. AE, 2.14 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/250. D IX e3.
176. AE, 2.07 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/779. F XIII a4.
177. AE, 2.02 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/451. E XI a5.
178. AE, 1.98 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/538. F XIII b1.
179. AE, 1.67 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/724. E VIII c5.
180. AE, 1.08 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/707. E VIII c5.
181. AE, 1.03 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/537. F XIII b1, broken off.
182. AE, 2.05 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/277. D IX e3.
183. AE, 2.02 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/654. F XIII b4
184. AE, 1.96 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/276. D IX e3.
185. AE, 1.81 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/19. E IX b5.
186. AE, 1.84 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/716. Near river.
187. AE, 1.77 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/261. F XIII d5.
188. AE, 1.47 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/349. E VIII c3.
189. AE, 1.45 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/523. F XIII b1.
190. AE, 1.43 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/446. E XI a5.
191. AE, 1.38 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/301. E VIII e4.
192. AE, 1.37 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/809. F IX a1.
193. AE, 1.35 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/285. D IX e3.
194. AE, 1.27 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/628. E XI d5.
195. AE, 1.18 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/409. E IX d1.
196. AE, 1.09 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/794. F XIII a3.
197. AE, 1.02 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/397. E VIII d4.
198. AE, 0.95 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/161. F VIII a3.
199. AE, 0.83 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/673. E VIII c5.
200. AE, 2.10 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/509. F VIII b4.
201. AE, 1.76 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/357. E VIII c4.
202. AE, 1.74 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/449. E XI a5.
203. AE, 1.72 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/626. E XI c5.
204. AE, 1.67 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/731. E XI e3.

205. AE, 1.60 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/269. E IX a3.
206. AE, 1.51 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/303. E VIII d3.
207. AE, 1.47 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/355. E IV b5.
208. AE, 1.44 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/624. E XI c5.
209. AE, 1.32 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/650. E XI c3.
210. AE, 1.24 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/324. F VIII b2.
211. AE, 1.16 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/733. E II e3.
212. AE, 1.16 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/712. E IX e5.
213. AE, 1.02 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/601. E XI c5.
214. AE, 0.94 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/599. F XI b5.
215. AE, 0.83 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/661. D IV c3.
216. AE, 0.80 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/358. E VIII c4.
217. AE, 2.31 g., 13 mm. Inv. No.: M.98/356. E IX c1.
218. AE, 1.47 g., 13 mm. Inv. No.: M.98/739. E VIII c2.
219. AE, 1.36 g., 13 mm. Inv. No.: M.98/627. E II c5.
220. AE, 0.81 g., 13 mm. Inv. No.: M.98/20. Surface.
221. AE, 1.74 g., 12 mm. Inv. No.: M.98/563. E IX b3.
222. AE, 1.70 g., 12 mm. Inv. No.: M.98/206. F XIII d4.
223. AE, 1.51 g., 12 mm. Inv. No.: M.98/366. E VIII b4.
224. AE, 1.29 g., 12 mm. Inv. No.: M.98/411. D IX e2.
225. AE, 1.09 g., 12 mm. Inv. No.: M.98/372. E IX d1.
226. AE, 1.01 g., 12 mm., Inv. No.: M.98/231. E VIII e3.
227. AE, 0.91 g., 12 mm. Inv. No.: M.98/384. E IX c1.
228. AE, 1.61 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/698. F XIII e2.
229. AE, 1.55 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/722. E IX e5.
230. AE, 1.35 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/443. E XI a5.
231. AE, 1.07 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/783. Near river.
232. AE, 0.96 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/578. E XI b5.
233. AE, 0.90 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/648. E XI c5.
234. AE, 0.91 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/384. E VIII c4.
235. AE, 0.88 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/593. E XI e5.
236. AE, 0.69 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/404. D IX c2.
237. AE, 0.48 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/506. E XI b5.
238. AE, 1.91 g., 10 mm. Inv. No.: M.98/552. E XI e5.
239. AE, 1.08 g., 10 mm. Inv. No.: M.98/709. Near river.
240. AE, 0.93 g., 10 mm. Inv. No.: M.98/746. E VIII d5.
241. AE, 0.85 g., 10 mm. Inv. No.: M.98/619. E XI a5.
242. AE, 0.65 g., 10 mm. Inv. No.: M.98/694. E IX e5.
243. AE, 0.30 g., 9 mm. Inv. No.: M.98/588. F XIII a2.
244. AE, 0.28 g., 9 mm. Inv. No.: M.98/504. E IX a3.
245. AE, 0.50 g., 7 mm. Inv. No.: M.98/721. E II e3.

BYZANTINE COINS**Anastasius I (491-518)***Constantinople, 498-518*

Obv. : D N ANASTASIVS PP AVC Bust r. with diadem, cuirass and paludamentum.

Rev. : **M** above, cross; to l. and r., stars; beneath, Γ. In ex., C[O]N.

Ref. : *DOC I*, p. 19, 23d.

246.* AE, Follis, 17.42 g., 33 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/452. F XIII b2.

Obv. : D N ANASTASIVS PP AVC Bust r. with diadem, cuirass and paludamentum.

Rev. : **K** to l., cross; to r., Δ.

Ref. : *DOC I*, p. 24, 24e.

247. AE, Half Follis, 7.34 g., 26 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/129. E VIII d2.

Obv. : D N ANAST[ASIVS PP AVC] Bust r. with diadem, cuirass and paludamentum.

Rev. : **K** to l., cross; to r., Ε.

Ref. : *DOC I*, p. 24, 24g.

248.* AE, Half Follis, 10.86 g., 29 mm, dp. 5. Inv. No.: M.98/175. E IX a3. Pierced.

Anastasius or Justin I*Constantinople*

Obv. : Legend illegible. Bust r. with diadem, cuirass and paludamentum.

Rev. : **K** to l., cross; to r., Ε.

249. AE, Half Follis, 8.25 g., 26 mm, dp. 6. Inv. No.: M.98/204. F VIII a3.

Justin I (518-527)*Nicomedia, 518-527*

Obv. : D N IVSTINVS PP Bust r. with diadem, cuirass and paludamentum.

Rev. : **M** above, cross; to l. and r., crosses; beneath, [B]. In ex., NIKM.

Ref. : *DOC I*, p. 49, 33b.

250.* AE, Follis, 16.97 g., 30 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/666. E IX c5.

Uncertain Mint, 518-527

Obv. : D N IVS[TINVS PP AVC] Bust r. with diadem, cuirass and paludamentum.

Rev. : **M** above, cross; to l. and r., stars; beneath, A. In ex., illegible.

251. AE, Follis, 13.27 g., 30 mm., dp. 8. Inv. No.: M.98/334. DIX e4.

Justin I or Justinian I*Uncertain Mint*

Obv. : [D N IVSTI]NVS PP AVC Bust r. with diadem, cuirass and paludamentum.

Rev. : **M** above, cross; to l. and r., stars; beneath, Γ. In ex., illegible.

252.* AE, Follis, 16.66 g., 31 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/21. E IX b2.

Justinian I (527-565)*Constantinople, 527-538*

Obv. : D N IVSTINIANVS PP AVC Bust r. with diadem, cuirass and paludamentum.

Rev. : **M** above, cross; to l. star; to r. cross; beneath, Δ. In ex., CON.

Ref. : *DOC I*, p. 79, 28d.

253.* AE, Follis, 15.87 g., 30 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/192. F VIII a3.

254.* AE, Follis, 17.00 g., 32 mm., dp. 7. Inv. No.: M.98/773. F XIII a4.

Rev., beneath B.

Constantinople, 539/40

Obv. : D N IVSTINIANVS PP AVC Bust facing, in helmet with plume and diadem and cuirass; in r. hand, globus cruciger; on shoulder, shield with horseman device. In field r., cross.

Rev. : **M** above, cross; to l., A/N/N/O; to r., X/III; beneath, B. In ex., CON.

Ref. : *DOC I*, p. 85, 38b.

255.* AE, Follis, 23.63 g., 38 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/667. E XI d5.

Constantinople, 544/5

Obv. : D N IVSTINIANVS PP AVC Bust facing, in helmet with plume and diadem and cuirass; in r. hand, globus cruciger; on shoulder, shield with horseman device. In field r., cross.

Rev. : **K** above, cross; to l., A/N/N/O; to r., X/II/III; beneath, B.

Ref. : *DOC I*, p. 97, 68.

256.* AE, Half Follis, 110.25 g., 27 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/191. E IX a2.

Constantinople, uncertain date

Obv. : D N IVSTINIANVS PP AVC Bust facing, in helmet with plume and diadem and cuirass; in r. hand, globus cruciger; on shoulder, shield with horseman device. In field r., cross.

Rev. : **K** above, cross; to l., A/N/N/O; to r., X[.]; beneath, Δ.

257. AE, Half Follis, 10.98 g., 29 mm., dp. 7. Inv. No.: M.98/247. F VIII b3.

Nicomedia, 538/9

Obv. : D N IVSTINIANVS PP AVC Bust facing, in helmet with plume and diadem and cuirass; in r. hand, globus cruciger; on shoulder, shield with horseman device. In field r., cross.

Rev. : **M** above, cross; to l., A/N/N/O; to r., XII; beneath, A. In ex. NIKM.

Ref. : *DOC I*, p. 112, 115a (In ex., NIKO).

258.* AE, Follis, 23.15 g., 42 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/798. F XIII d1.

Nicomedia, 558/9

Obv. : D N IVSTINIANVS PP AVC Bust facing, in helmet with plume and diadem and cuirass In r. hand, globus cruciger; on shoulder, shield with horseman device; in field r., cross.

Rev. : **M** above, cross; to l., A/N/N/O; to r., X/X/X/II; beneath, B. In ex. NIKO.

Ref. : *DOC I*, p. 119, 138b.

259.* AE, Follis, 17.14 g., 32 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/342. E VIII c3.

Cyzicus, 556/7

Obv. : D N IVSTINIANVS PP AV Bust facing, in helmet with plume and diadem and cuirass In r. hand, globus cruciger. On shoulder, shield with horseman device. In field r., cross.

Rev. : **K** above, cross; to l., A/N/N/O; to r., X/X/X. In ex., **Ž**

Ref. : *DOC I*, p. 131, 192

260.* AE, Half Follis, 8.99 g., 23 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/508. E IX b3.

Antioch, 533-37

Obv. : D N IVSTINIANVS PP AVC Bust r. with diadem, cuirass and paludamentum.

Rev. : **K** to l., cross with T€- H/4/O/P in angles; to r., Γ.

Ref. : *DOC I*, p. 139, 211c.

261. AE, Half Follis, 7.38 g., 29 mm., dp. 11. Inv. No.: M.98/235. E VIII e3.

Uncertain mint and date

Obv. : D N IVSTINIANVS PP AVC Bust r. with diadem, cuirass and paludamentum.

Rev. : **M** above, cross; to l. star; to r. cross; beneath, A or Δ. In ex., illegible.

262.* AE, Follis, 17.28 g., 30 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/158. F VIII a3.
Attribution not certain.

Justin II (565-578)*Constantinople, 571/2*

Obv. : D N IVSTINVS PP C Justin, on l. and Sophia on r., seated on throne. He holds in r. hand, globus cruciger, she holds cruciform scepter.

- Rev. : **M** above, (?); to l., A/N/N/O; to r., ÇI; beneath, A. In ex., CON.
 Ref. : *DOC I*, p. 208, 32a.
 263.* AE, Follis, 15.38 gr., 30 mm., dp. 7. Inv. No.: M.98/690. F XIII e2.

Constantinople, 572/3 (?)

- Obv. : D N IVSTINIVS PP AVC Justin, on l. and Sophia on r., seated on throne.
 He holds in r. hand, globus cruciger, she holds cruciform scepter.
 Rev. : **M** above, christogram; to l., A/N/N/O; to r., Ç/[II] ?; beneath,
 B. In ex., CO[N].
 264.* AE, Follis, 16.34 g., 32 mm., dp. 7. Inv. No.: M.98/189. F VIII a3.

Constantinople, 574/5

- Obv. : D N IVSTINIVS PP AVC Justin, on l. and Sophia on r., seated on throne.
 He holds in r. hand, globus cruciger, she holds cruciform scepter.
 Rev. : **M** above, cross; to l., A/N/N/O; to r., X; beneath, Δ. In ex., CON.
 Ref. : *DOC I*, p. 212, 38d.
 265.* AE, Follis, 13.49 g., 33 mm., dp. 7. Inv. No.: M.98/432. F XII a1.

Constantinople, 567/8

- Obv. : D N IVS[TINVS PP AVC] Justin, on l. and Sophia on r., seated on throne.
 He holds in r. hand, globus cruciger, she holds cruciform scepter.
 Rev. : **K** above, cross; to l., A/N/N/O; to r., III; beneath, B.
 Ref. : *DOC I*, p. 214, 46
 266.* AE, Half Follis, 7.44 g., 25 mm., dp. 1. Inv. No.: M.98/310. F XIII c5.

Constantinople, 568/9

- Obv. : D N IVSTINVS PP AVC Justin, on l. and Sophia on r., seated on throne.
 He holds in r. hand, globus cruciger, she holds cruciform scepter.
 Rev. : **K** above, cross; to l., A/N/N/O; to r., II/II; beneath, Δ.
 Ref. : *DOC I*, p. 215, 47c.
 267.* AE, Half Follis, 8.43 g., 24 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/134. E IX a3.

Constantinople, 570/1

- Obv. : D N IVSTINVS PP AVG Justin, on l. and Sophia on r., seated on throne.
 He holds in r. hand, globus cruciger, she holds cruciform scepter.
 Rev. : **K** above, cross; to l., A/N/N/O; to r., Ç; beneath, B (?).
 Ref. : *DOC I*, p. 215, 49b.
 268. AE, Half Follis, 6.93 g., 27 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/510. E XII e1.

Constantinople, 573/4


Obv. : D N IVSTINVS PP AVG Justin, on l. and Sophia on r., seated on throne.
He holds in r. hand, globus cruciger, she holds cruciform scepter.

Rev. : **K** above, cross; to l., A/N/N/O; to r., Ç [III] ?; beneath, Δ.

Ref. : *DOC I*, p. 216, 54b.

269.* AE, Half Follis, 1.46 g., 22 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/705. E VIII c5.


Constantinople, 565-578

Obv. : 

Rev. : **Є** to r., B

Ref. : *DOC I*, p. 218, 60b.

270. AE, Pentanummium, 1.76 g., 17 mm., dp. 7. Inv. No.: M.98/187. F VIII a3.

Obv. : 


Rev. : **Є** to r., Γ

Ref. : *DOC I*, p. 219, 60c.

271.* AE, Pentanummium, 1.82 g., 16 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/316. F VIII b2.

272.* AE, Pentanummium, 1.63 g., 16 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/183. F XIII a3.

273.* AE, Pentanummium, 1.41 g., 13 mm., dp. 1. Inv. No.: M.98/23. E IX b2.

Obv. : 

Rev. : **Є** to r., cross

Ref. : *DOC I*, p. 219, 60e.

274. AE, Pentanummium, 2.49 g., 18 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/621. E XI a5.

275.* AE, Pentanummium, 1.81 g., 14 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/600. E XI c5.

Thessalonica ?, uncertain date

Obv. : DN [IVSTINVS PP AVC] Justin and Sophia facing, enthroned.

Rev. : **K** above, cross; to l., A/N/N/O; to r. (?), beneath, TES (?)

276. AE, Half Follis 4.75 g., 19 mm., dp. 7. Inv. No.: M.98/676. F XIII e2.

Obv. : DN [IVSTINVS PP AVG] Justin and Sophia facing, enthroned.

Rev. : **K** above, cross; to l., A/N/N/O; to r. S; beneath, TES (?)

277. AE, Half Follis, 5.60 g., 20 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/685. E XI e4.

Nicomedia, 575/6

Obv. : D N IVSTINVS PP AVC Justin, on l. and Sophia on r., seated on throne.
He holds in r. hand, globus cruciger, she holds cruciform scepter.
Cross between heads.

Rev. : **M** above, cross; to l., A/N/N/O; to r., X/I; beneath, B. In ex., NIKO

Ref. : *DOC I*, p. 231, 101e.

278.* AE, Follis, 14.30 g., 29 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/135. F VIII a3.

Nicomedia, 576/7

Obv. : D N IVS[TINVS PP AVG] Justin, on l. and Sophia on r., seated on throne.
He holds in r. hand, globus cruciger, she holds cruciform scepter.
Cross between heads.

Rev. : **M** above, cross; to l., A/N/N/O; to r., X/II; beneath, A. In ex., NIKO.

Ref. : *DOC I*, p. 231, 102a.

279.* AE, Follis, 11.73 g., 29 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/157. F VIII d3.

Nicomedia, 573/4

Obv. : Legend illegible. Justin and Sophia facing, enthroned.

Rev. : **K** above, cross; to l., A/N/N/O; to r., ÇI/II; beneath, NI.

Ref. : *DOC I*, p. 233, 111.

280. AE, Half Follis, 5.32 g., 21 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/365. E VIII d4.

Uncertain mint and date

Obv. : Legend illegible. Justin and Sophia facing, enthroned.

Rev. : **M** above, cross; to l., A/N/N/O; to r. illegible, beneath, illegible.

281.* AE, Follis, 14.32 g., 30 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/246. F VIII b3.

Maurice (582-602)*Constantinople, 583-601*

Obv. : O N **m**AVRC TIB PP AVC Bust facing, in cuirass and helmet with plume,
circlet in front and pendilia; in r. hand holds globus cruciger; over l.
shoulder, fold of paludamentum.

Rev. : VICTORI AVCC and officina letter. Angel facing holding in r. hand long
staff terminating with cross and rho; in l., globus cruciger. In ex., CONOB.

Ref. : *DOC I*, p. 296, 5-6.

282.* AU, Solidus, 4.31 g., 21 mm., dp. 6. Inv. No.: 2.20.00, M.98/14. F VIII a3.
Rev., off. A.

283.* AU, Solidus, 4.41 g., 21 mm., dp. 6. Inv. No.: 5.20.00, M.98/17. F VIII a3.
Rev., off. A.

284.* AU, Solidus, 4.39 g., 21 mm., dp. 6. Inv. No.: 6.20.00, M.98/18. F VIII a3.
Rev., off. B.

285.* AU, Solidus, 4.45 g., 21 mm., dp. 6. Inv. No.: 7.20.00, M.98/19. F VIII a3.
Rev., off. B.

286.* AU, Solidus, 4.28 g., 21 mm., dp. 6. Inv. No.: 1.20.00, M.98/13. F VIII a3.
Rev., off. Γ.

287.* AU, Solidus, 4.37 g., 21 mm., dp. 6. Inv. No.: 8.20.00, M.98/20. F VIII a3.
Rev., off. Γ; end of legend obscure.

288.* AU, Solidus, 4.30 g., 21 mm., dp. 6. Inv. No.: 3.20.00, M.98/15. F VIII a3.
Rev., off. Δ.

- Obv. : O N MAVRC TIB PP AVC Bust facing, in cuirass and helmet with plume, circlet in front and pendilia; in r. hand, holds globus cruciger; over l. shoulder, fold of paludamentum; to r., star.
- Rev. : VICTORI AVCC and officina letter. Angel facing holding in r. hand long staff terminating with cross and rho; in l., globus cruciger. to r., star.
In ex., CONOB.
- Ref. : *DOC I*, p. 298, 7.
- 289.* AU, light weight solidus, 4.29 g., 23 mm., dp. 6. Inv. No.: 9.20.00, M.98/21. F VIII a3. Rev., off. Γ.
- 290.* AU, light weight solidus, 4.27 g., 22 mm., dp. 6. Inv. No.: 4.20.00, M.98/16. F VIII a3. Rev., off. S.

Constantinople, 588/9

- Obv. : DN MAVRIC TIB[PP AVC] Bust facing, wearing cuirass and crown; in r. hand, globus cruciger; on l. shoulder, shield.
- Rev. : **K** above cross; to l., A/N/N/O; to r. ÇI; beneath, B.
- Ref. : *DOC I*, p. 313, 52b.
- 291.* AE, Half Follis, 4.58 g., 21 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/564. F XIII a1.

Thessalonica, 584/5

- Obv. : DN MAVRC TIB PP AV Bust facing, wearing cuirass and crown; in r. hand, globus cruciger; on l. shoulder, shield.
- Rev. : **K** above cross; to l., A/N/N/O; to r., III. In ex. TES.
- Ref. : *DOC I*, p. 321, 74.
- 292.* AE, Half Follis, 5.17 g., 24 mm., dp. 7. Inv. No.: M.98/197. E VIII d2.

Thessalonica, 588/9

- Obv. : DN MAVRC TIB PP AVC Bust facing, wearing cuirass and crown; in r. hand, globus cruciger; on l. shoulder, shield.
- Rev. : **K** above cross; to l., A/N/N/O; to r., Λ[/ II]. In ex., [TES]?
- Ref. : *DOC I*, p. 322, 80.
293. AE, Half Follis, 5.20 g., 22 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/320. E VIII b2.

Thessalonica, 589/90

- Obv. : DN MAVRC TIB PP AV Bust facing, wearing cuirass and crown; in r. hand, globus cruciger; on l. shoulder, shield.
- Rev. : **K** above cross; to l., A/N/N/O; to r., ΛII/II. In ex., TES.
- Ref. : *DOC I*, p. 322, 81.
294. AE, Half Follis, 4.83 g., 22 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/629. E IX d1.

Cyzicus, 587/8

Obv. : [DN MAVRIC PP A] Bust facing, wearing cuirass and crown. In r. hand, globus cruciger; on l. shoulder, shield.

Rev. : **M** above cross; to l., A/N/N/O, to r., Ç; beneath B. In ex., KYZ.

Ref. : *DOC I*, p. 331, 122b.

295.* AE, Follis, 10.54 g., 29 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/344. D IX e2.

Uncertain Mint, 592/3

Obv. : Bust facing, wearing cuirass and crown; in r. hand, globus cruciger. On l. shoulder, shield.

Rev. : **K** above cross; to l., A/N/N/O; to r., XI, In ex., illegible (TES?).

296. AE, Half Follis, 5.36 g., 22 mm., dp. 7. Inv. No.: M.98/229. E VIII e3. Attribution not certain.

Uncertain mint and date

Obv. : D N MAVRC TIB PP[AVG] Bust facing, wearing cuirass and crown. In r. hand, globus cruciger. On l. shoulder, shield.

Rev. : **K** above cross; to l., A/N/N/O; to r., illegible. In ex., illegible.

297.* AE, Half Follis, 4.50 g., 18 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/127. E VIII d3.

Phocas (602-610)*Constantinople, 603-607*

Obv. : O N FOCAS PERP AVC Bust facing, wearing cuirass, paludamentum and crown with cross on circlet. In r. hand, globus cruciger.

Rev. : VICTORI AVCC Γ Angel facing holding in r. hand long staff with cross and rho at the top, in l. globus cruciger. In ex., CONOB.

Ref. : *DOC II,1*, p. 154, 5c.

298.* AU, Solidus, 4.42 g., 22 mm., dp. 6. Inv. No.: 10.20.00, M.98/22. F VIII a3. This coin was found together with nos. 282-290.

Constantinople, 605/6 (?)

Obv. : d M FOCAE PP AVC To l., Phocas standing, wearing chlamys and crown with pendilia; in r. hand, globus cruciger. to r. Leontia, standing, crowned and nimbate, holding cruciform scepter transversely in r. hand. Between heads, cross.

Rev. : **m** above cross; to l., A/N/N/O; to r., II [II]. In ex., CONB.

Ref. : *DOC II,1*, p. 164, 28.

299.* AE, Follis, 13.06 g., 32 mm., dp. 7. Inv. No.: M.98/531. E XI b5.

Constantinople, 603/4 ?

Obv. : d N FOCAS PERP AVC Bust facing, wearing consular robes and crown with cross. In r. hand, mappa; in l., cross.

Rev. : XXXX; above, A/N/N/O; to r., [II] . In ex., CON[B].

Ref. : *DOC II,1*, p. 163, 26.

300. AE, Follis, 11.59 g., 34 mm., dp. 7. Inv. No.: M.98/551. E XI e5.

Constantinople, 603-610

Obv. : d M FOCAS PERP AVG Bust facing, wearing consular robes and crown with cross. In r. hand, mappa; in l. cross.

Rev. : XX; above, star. In ex., CONA.

Ref. : *DOC II,1*, p. 168, 37a.

301.* AE, Half Follis, 5.27 g., 23 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/524. E XI e5.

Nicomedia, 603/4

Obv. : Legend illegible. Bust facing, wearing consular robes and crown with cross. In r. hand, mappa; in l. cross.

Rev. : XX; above, cross; to l., II. In ex., NIK[.].

Ref. : *DOC II,1*, p. 179, 63.

302. AE, Half Follis, 4.66 g., 22 mm., dp. 7. Inv. No.: M.98/702. F XIII e2.

Uncertain mint and date

Obv. : d M FOCAS PERP AVG Bust facing, wearing consular robes and crown with cross. In r. hand, mappa; in l. cross.

Rev. : XX; above, star. In ex., illegible.

303.* AE, Half Follis, 5.15 g., 23 mm., dp. 7. Inv. No.: M.98/420. F XII a1.

Heraclius (610-641)*Constantinople, 611/612*

Obv. : D N hRACLI PERP AVG Bust bearded, facing, wearing cuirass with shield and crown with pendilia and cross. In r. hand, globus cruciger.

Rev. : **K** above cross; to l., A/N/N/O; to r. II; beneath, Γ.

Ref. : *BMC Byzantine*, p. 211, 204.

304. AE, Half Follis, 1.24 g., 25 mm., dp. 2. Inv. No.: M.98/454. E XII e1 (?).

Anonymous Folles*Class A1, 970-976 (?)*

Obv. : [+ **EMMANOVHA**] Bust of Christ facing, bearded with nimbus cross having two pellets in each arm, wearing tunic and himation; r. hand raised in blessing in sling of cloak, l. holds book. In field, [IC XC].

Rev. : + **IHSYS/XRISTYS/BASILEY/BASILE'**.

Ref. : cf. *DOC III,2*, p. 648, A1.

305.* AE, 10.78 g., 31 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/240. F XIII d4.

Isaac II (1185-1191)*Constantinople, 1185-95*

- Obv. : Virgin nimbate, wearing tunic and maphorion, seated upon throne with back; holds beardless, nimbate head of Christ on breast.
- Rev. : [...] ΔEC/ΠO/THC. Full-length figure of emperor wearing stemma, divitision, collar-piece, jeweled loros of simplified type, and sagion; holds in r. hand scepter cruciger, and in l. aneixakia.
- Ref. : *DOC IV/1*, p. 377, 3.
- 306.* Billon. Aspron Trachy Nomisma, 3.40 g., 29 mm., dp.: 6. Inv. No.: M.98/441. F VIII d4.

Uncertain Byzantine Coins**Uncertain Emperor, 6th century***Constantinople*

- Obv. : [...] NVS PP AV Bust r. with diadem, cuirass and paludamentum.
- Rev. : I surmounted by cross; to l. A/N/N/O; to r., X/X/II. In ex., CON.
307. AE, Decanumium, 3.06 g., 19 mm., dp. 1. Inv. No.: M.98/568. E IX b3. Maybe Justinian I.

Constantinople, uncertain date

- Obv. : Legend illegible. Bust r. with diadem, cuirass and paludamentum.
- Rev. : I surmounted by cross; to l., A/N/N/O; to r., X[...]. In ex., CON.
308. AE, Decanumium, 2.35 g., 17 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/190. F VIII a3. Maybe Justinian I.
309. AE, Decanumium, 5.48 g., 18 mm., dp. 7. Inv. No.: M.98/254. Surface. Maybe Justinian I.

Nicomedia, 558/9

- Obv. : Legend illegible. Bust r. with diadem, cuirass and paludamentum.
- Rev. : I surmounted by cross; to l., A/N/N/O; to r., X/X/X/II. In ex., NIK.
- Ref. : *DOC I*, p. 123, 157.
310. AE, Decanumium, 3.12 g., 14 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/319. E VIII b2. Maybe Justinian I.

Early Byzantine Coins

311. AE, 11.68 g., 30 mm. Inv. No.: M.98/590. F XIII a2. *Follis*.
Illegible / M to l., A/N/N/O beneath, A.
312. AE, 0.85 g., 30 mm. Inv. No.: M.98/591. F XI b5. *Follis*.
Illegible / M, to r. II/II.
313. AE, 6.06 g., 23 mm. Inv. No.: M.98/186. F VIII a3. *Half Follis*. Illegible / K.

314. AE, 4.08 g., 23 mm., dp. 7. Inv. No.: M.98/713. E IX e5. *Half Follis*. Bust facing, holding globus on cross / K above cross, to l., A/N/N/O; to r. II; beneath, B.
315. AE, 4.54 g., 22 mm. Inv. No.: M.98/448. F XII b2. (*Follis* ?).
316. AE, 3.20 g., 21 mm. Inv. No.: M.98/494. E XII e1. *Half Follis*. Illegible / K; above, cross.
317. AE, 4.49 g., 20 mm., dp. 12. Inv. No.: M.98/457. E XI a5. *Decanummmium*. Constantinople. Bust facing / I to l. ϵ (?), to r., K; beneath, CON.
318. AE, 4.06 g., 18 mm. Inv. No.: M.98/579. E XI b5. *Decanummmium*. Nicomedia. Bust r. / I, to l. A/N/N/O, in ex., NIK.
319. AE, 3.52 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/758. F XIII a4. *Decanummmium*. Illegible / I.
320. AE, 3.44 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/554. E XI e5. *Decanummmium*. Illegible / I to r., NN?
321. AE, 2.75 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/760. F XIII a4. *Decanummmium*.
322. AE, 1.17 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/487. E XI a5.
323. AE, 3.81 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/390. E IX d1.
324. AE, 3.77 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/6. E VII c5. *Decanummmium*. Illegible / I; to r., II/II?
325. AE, 3.57 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/659. F VIII a4. *Decanummmium*. Nicomedia. Illegible / I to l. A/N/N/O, in ex., NIK
326. AE, 3.48 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/683. E VIII c4. *Decanummmium*. Illegible / I to l., A/N/N/O
327. AE, 4.78 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/297. F XIII c5. *Decanummmium*. Illegible / I to l., A/N/N/O.
328. AE, 3.24 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/754. F XIII a4. *Decanummmium*. Constantinople. Illegible / I to l., A/N/N/O, in ex., CON.
329. AE, 2.40 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/711. E IX e5.
330. AE, 1.90 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/656. F VIII a4. Illegible / E, on r., K.
331. AE, 4.33 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/807. F IX a1. *Decanummmium*. Illegible / I to l., A/N/N/O.
332. AE, 1.53 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/695. Fountain building. Illegible / E.
333. AE, 1.52 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/507. E XII b5. *Decanummmium*. Illegible / I, above r., star.
334. AE, 1.48 g., 14 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/22. E VIII d1. Bust / mon.
335. AE, 2.03 g., 13 mm. Inv. No.: M.98/669. F VIII a4. *Pentanummmium*.
336. AE, 1.87 g., 13 mm. Inv. No.: M.98/699. F XIII e2. Bust r. / mon.
337. AE, 1.85 g., 13 mm. Inv. No.: M.98/560. F VIII b4. Bust / mon.
338. AE, 1.72 g., 13 mm. Inv. No.: M.98/805. F VIII e5.
339. AE, 1.71 g., 13 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/539. F VIII b4. Bust / ϵ Γ .
340. AE, 1.65 g., 13 mm. Inv. No.: M.98/199. F VIII a3. Bust / mon.
341. AE, 1.35 g., 12 mm. Inv. No.: M.98/234. E VIII e3. Illegible / E; below, NIK.

342. AE, 0.80 g., 12 mm. Inv. No.: M.98/17. E VIII c1.
 343. AE, 0.72 g., 12 mm. Inv. No.: M.98/581. E XII e1.
 344. AE, 2.56 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/735. E II e3. Illegible / E.
 345. AE, 1.97 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/775. F XIII a4.
 346. AE, 1.92 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/701. F XIII e2.
 347. AE, 1.49 g., 10 mm. Inv. No.: M.98/450. F VIII c4. Illegible / E.
 348. AE, 1.36 g., 10 mm. Inv. No.: M.98/720. E II e3. Illegible / mon.
 349. AE, 0.83 g., 10 mm. Inv. No.: M.98/280. D IX e3. Illegible / cross.
 350. AE, 0.76 g., 10 mm. Inv. No.: M.98/622. E XI a5. Illegible / cross.
 351. AE, 0.70 g., 10 mm. Inv. No.: M.98/8. E V b1. Illegible / cross.
 352. AE, 0.97 g., 10 mm. Inv. No.: M.98/32. EVIII b2.

Late Byzantine

353. AE, 2.56 g., 24 mm., dp. 6. Inv. No.: M.98/4. E V b1. Full-length of Christ (?) / Two standing figures. Late Byzantine, 13th century.

ISLAMIC COINS

Ottoman Empire

Mehmed Reshad V (1909-1918 / 1327-1336 H.)

Obv. : In center, tughra, to r., Reshad; sene 2; in margin, Hurriyet, Musavat, Adalet.

Rev. : In center, 20 para; in margin, Duribe fi devleti Osmaniye Kostantiniyye 1327.

Ref. : Artuk II, s. 736, 2128.

- 354.* Nickel, 20 Para, 3.90 g., 21 mm. Inv. No.: M.98/784. Near river, from the sondage at western wall.

Obv. : In center, tughra, to r., Reshad, sene 3; in margin, Hurriyet, Musavat, Adalet.

Rev. : In center, 10 para; in margin, Duribe fi devleti Osmaniye Kostantiniyye 1327.

Ref. : Pere, 1062 (sene 7).

- 355.* Nickel, 10 Para, 2.52 g., 19 mm. Inv. No.: M.98/816. F XIII b1.

19th-Early 20th century (Europe ?)

356. AE, 1.21 g. Inv. No.: M.98/645. EXI c5.

UNCERTAIN COINS

357. AE, 3.91 g., 18 mm. Inv. No.: M.98/646. E XI c5.
 358. AE, 3.86 g., 21 mm. Inv. No.: M.98/737. E XII a5.
 359. AE, 4.12 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/594. E VIII b5.
 360. AE, 1.78 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/548. E XI b5.
 361. AE, 6.34 g., 23 mm. Inv. No.: M.98/753. D IX e2.

362. AE, 1.53g., 18 mm. Inv. No.: M.98/632. F VIII a4.
363. AE, 1.77 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/526. D IV c2. Grave no. 17.
364. AE, 2.33 g., 21 mm. Inv. No.: M.98/668. E XI d5.
365. AE, 0.40 g., 12 mm. Inv. No.: M.98/808. F IX a1.
366. AE, 1.28 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/778. F XIII a4.
367. AE, 1.04 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/812. Surface.
368. AE, 3.33 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/806. F IX a1.
369. AE, 0.62 g., 10 mm. Inv. No.: M.98/799. Surface.
370. AE, 1.60 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/674. E VIII c5.
371. AE, 0.80 g., 8 mm. Inv. No.: M.98/689. E IX e5.
372. AE, 0.59 g., 12 mm. Inv. No.: M.98/672. E XI e4.
373. AE, 0.22 g., 10 mm. Inv. No.: M.98/680. E VIII c4.
374. AE, 0.70 g., 10 mm. Inv. No.: M.98/651. E XI c5.
375. AE, 0.72 g., 10 mm. Inv. No.: M.98/639. Surface.
376. AE, 0.15 g., 12 mm. Inv. No.: M.98/771. F XIII a4.
377. AE, 1.14 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/525. F VIII b4.
378. AE, 0.42 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/749. E VIII d5.
379. AE, 1.18 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/747. E VIII d5.
380. AE, 0.53 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/745. E VIII d5.
381. AE, 1.99 g., 20 mm. Inv. No.: M.98/732. E VIII d5.
382. AE, 0.66 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/534. E IX a3.
383. AE, 0.83 g., 13 mm. Inv. No.: M.98/516. F VIII b4.
384. AE, 0.37 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/527. E IX a3.
385. AE, 1.39 g., 13mm. Inv. No.: M.98/620. E XI a5.
386. AE, 0.85 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/631. F VIII a4.
387. AE, 0.65 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/576. F XII b1.
388. AE, 0.58 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/657. Surface.
389. AE, 1.39 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/602. E XI c5.
390. AE, 0.63 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/547. E XI e5.
391. AE, 0.52 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/618. F XI b5.
392. AE, 2.04 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/693. Surface.
393. AE, 0.15 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/528. E XI b5.
394. AE, 0.84 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/742. E XI e3.
395. AE, 1.19 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/736. E II e3.
396. AE, 1.43 g., 13 mm. Inv. No.: M.98/503. E XI b5.
397. AE, 0.47 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/567. E IX b3.
398. AE, 4.13 g., 18 mm. Inv. No.: M.98/597. E VIII b5.
399. AE, 0.44 g., 12 mm. Inv. No.: M.98/577. E VIII d4.
400. AE, 0.96 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/522. E XI e5.
401. AE, 0.84 g., 13 mm. Inv. No.: M.98/586. E VIII c2. Surface.
402. AE, 6.54 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/565. F XIII a1.

403. AE, broken. Inv. No.: M.98/700. E XIII e2.
404. AE, 1.05 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/660. F XIII b4.
405. AE, 0.88 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/569. E IX b3.
406. AE, 0.49 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/512. F VIII c4.
407. AE, 0.94 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/616. E XI c5.
408. AE, 2.15 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/502. E XI a5. Broken off.
409. AE, 0.28 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/740. E II e3.
410. AE, 1.13 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/501. F VIII b4.
411. AE, 1.20 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/511. F VIII b4.
412. AE, 0.97 g., 13 mm. Inv. No.: M.98/688. E IX e5.
413. AE, 0.39 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/681. E IX e5. Broken off.
414. AE, 2.07 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/606. F XI b5.
415. AE, 1.88 g., 13 mm. Inv. No.: M.98/706. E VIII c5.
416. AE, 2.97 g., 19 mm. Inv. No.: M.98/710. E IX e5.
417. AE, 0.63 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/748. E VIII b5.
418. AE, 4.32 g., 21 mm. Inv. No.: M.98/762. F XIII a4.
419. AE, 1.74 g., 21 mm. Inv. No.: M.98/655. F VIII a4.
420. AE, 1.96 g., 18 mm. Inv. No.: M.98/641. F VII b4.
421. AE, 0.57 g., 12 mm. Inv. No.: M.98/708. E VIII c5.
422. AE, 1.82 g., 21 mm. Inv. No.: M.98/726. E VIII c5. Broken off.
423. AE, 0.20 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/770. F VIII a4.
424. AE, 1.21 g., 13 mm. Inv. No.: M.98/610. E VIII b5.
425. AE, 0.86 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/679. F IX e5.
426. AE, 16 mm. Inv. No.: M.98/678. E IX e5.
427. AE, 0.97 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/544. F VIII c4.
428. AE, 5.63 g., 20 mm. Inv. No.: M.98/776. F XIII a4.
429. AE, 3.09 g., 20 mm. Inv. No.: M.98/643.
430. AE, 0.40 g., 10 mm. Inv. No.: M.98/813. West of fountain, pipe, surface.
431. AE, 0.45 g., 10 mm. Inv. No.: M.98/814. Same place.
432. AE, 2.11 g., broken. Inv. No.: M.98/817. South of fountain.
433. AE, 2.57 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/272. E IX a3.
434. AE, 0.93 g., 10 mm. Inv. No.: M.98/2. E VII b5.
435. AE, 5.49 g., 20 mm. Inv. No.: M.98/345. D IX e2.
436. AE, 0.28 g., 6 mm. Inv. No.: M.98/111. F VII a1.
437. AE, 2.76 g., 12 mm. (pierced). Inv. No.: M.98/677. F IX e5.
438. AE, 2.17 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/774. F XIII a4.
439. AE, 0.83 g., 10 mm. Inv. No.: M.98/589. F XIII a2.
440. AE, 3.63 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/802. F IX e1.
441. AE, 0.95 g., 9 mm. Inv. No.: M.98/327. EVIII b3.
442. AE, 0.54 g., 10 mm. (pierced). Inv. No.: M.98/514. E II b5.
443. AE, 1.38 g., 13 mm. Inv. No.: M.98/734. E II e3.

444. AE, 1.81 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/463. E XII c1.
445. AE, 1.04 g., 8 mm. Inv. No.: M.98/470. F XIII c4.
446. AE, 0.34 g., 8 mm. Inv. No.: M.98/253. D IX e3.
447. AE, 0.61 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/347. D IX e2.
448. AE, 2.05 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/309. F XIII c5.
449. AE, 1.11 g., 13 mm. Inv. No.: M.98/338. F VIII c3.
450. AE, 1.54 g., 18 mm. Inv. No.: M.98/128. F VIII b1.
451. AE, 0.21 g., 4 mm. Inv. No.: M.98/341. E VIII b3.
452. AE, 0.88 g., 9 mm. Inv. No.: M.98/361. F VIII c4.
453. AE, 0.75 g., 12 mm. Inv. No.: M.98/255. D IX e3.
454. AE, 2.25 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/473. F VIII c4.
455. AE, 0.83 g., 5 mm. Inv. No.: M.98/439. F VIII c4.
456. AE, 0.85 g., 7 mm. Inv. No.: M.98/367. E VIII d4.
457. AE, 0.97 g., 10 mm. Inv. No.: M.98/359. E VIII c4.
458. AE, 1.98 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/370. E IX d1.
459. AE, 17.37 g., 32 mm. Inv. No.: M.98/173. E IX a2.
460. AE, 0.43 g., 7 mm. Inv. No.: M.98/371. E IX d1.
461. AE, 3.42 g., 20 mm. Inv. No.: M.98/329. F XIII d2.
462. AE, 1.97 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/383. E VIII d4.
463. AE, 14 mm. Inv. No.: M.98/62. E XI a3.
464. AE, 1.76 g., 10 mm. Inv. No.: M.98/477. E XII c1.
465. AE, 0.67 g., 11 mm. Inv. No.: M.98/469. E XI a5.
466. AE, 0.65 g., 4 mm. Inv. No.: M.98/317. E VIII b2.
467. AE, 1.24 g., 10 mm. Inv. No.: M.98/351. E IX c1.
468. AE, 0.25 g., 3 mm. Inv. No.: M.98/408. E IX d1.
469. AE, 1.69 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/350. E IX d1.
470. AE, 1.07 g., 6 mm. Inv. No.: M.98/460. E XI a5.
471. AE, 0.68 g., 7 mm. Inv. No.: M.98/182. F XIII d3.
472. AE, 1.20 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/437. E XI a5 (half broken off).
473. AE, 1.07 g., 8mm. Inv. No.: M.98/381. D IX e1.
474. AE, 0.94 g., 7 mm. Inv. No.: M.98/181. F XIII d4.
475. AE, 1.24 g., 13 mm. Inv. No.: M.98/427. F VIII d4.
476. AE, 0.83 g., 4 mm. Inv. No.: M.98/252. D IX e3.
477. AE, 0.59 g., 3 mm. Inv. No.: M.98/423. E VIII b3.
478. AE, 0.67 g., 9 mm. Inv. No.: M.98/326. E VIII b3.
479. AE, 16 mm. Inv. No.: M.98/270. E VIII e3.
480. AE, 2.12 g., 13mm. Inv. No.: M.98/217. E VIII e3.
481. AE, 1.18 g., 9 mm. Inv. No.: M.98/215. F XIII c4.
482. AE, 2.78 g., 18 mm. Inv. No.: M.98/207. F VIII a3.
483. AE, 0.67 g., 5 mm. Inv. No.: M.98/200. E VIII e3.
484. AE, 0.73 g., 12 mm. Inv. No.: M.98/438. E XI a5.

485. AE, 0.69 g., 7 mm. Inv. No.: M.98/429. F VIII d4.
486. AE, 0.98 g., 10 mm. Inv. No.: M.98/195. E VIII d2.
487. AE, 0.79 g., 3 mm. Inv. No.: M.98/467. E XI a5.
488. AE, 0.61 g., 3 mm. Inv. No.: M.98/431. E XI a5.
489. AE, 0.68 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/333. E VIII c4.
490. AE, 2.18 g., 19 mm. Inv. No.: M.98/119. F VIII c4.
491. AE, 3.92 g., 18 mm. Inv. No.: M.98/188. F VIII a3.
492. AE, 2.41 g., 18 mm. Inv. No.: M.98/113. F VIII a2.
493. AE, 1.01 g., 5 mm. Inv. No.: M.98/412. E IX d1.
494. AE, 0.83 g., 12 mm. Inv. No.: M.98/392. E IX c1.
495. AE, 2.57 g., 18 mm. Inv. No.: M.98/407. E VIII d4.
496. AE, 0.70 g., 4 mm. Inv. No.: M.98/442. F XI a5.
497. AE, 1.86 g., 20 mm. Inv. No.: M.98/10. E VII c5.
498. AE, 0.66 g., 5mm. Inv. No.: M.98/265. F VIII d3.
499. AE, 0.48 g., 3mm. Inv. No.: M.98/332. E VIII b3.
500. AE, 0.93 g., 10 mm (broken off). Inv. No.: M.98/15. E V b1.
501. AE, 0.89 g., 7 mm. Inv. No.: M.98/264. E VIII d3.
502. AE, 1.07 g., 12 mm. Inv. No.: M.98/456. E XI a5.
503. AE, 1.04 g., 18 mm. Inv. No.: M.98/444. E IX b1.
504. AE, 1.83 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/497. E XI a5.
505. AE, 0.71 g., 3 mm. Inv. No.: M.98/233. E VIII e3.
506. AE, 0.63 g., 5 mm. Inv. No.: M.98/414. E IX c1.
507. AE, 3.51 g., 24 mm (half broken off). Inv. No.: M.98/266. E VIII d3.
508. AE, 0.57 g., 4 mm. Inv. No.: M.98/385. E VIII c4.
509. AE, 0.90 g., 11 mm. (broken off). Inv. No.: M.98/486. E XI a5.
510. AE, 1.77 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/120. F VIII a1.
511. AE, 0.91 g., 4 mm. Inv. No.: M.98/331. F XIII d2.
512. AE, 0.93 g., 6 mm. Inv. No.: M.98/288. D IX e3.
513. AE, 0.83 g., 7 mm. Inv. No.: M.98/80. E VIII d1.
514. AE, 0.22 g., 7 mm. Inv. No.: M.98/447. E XI a5.
515. AE, 30.10 g., 35 mm. Inv. No.: M.98/26. E VII c5 (lead flan).
516. AE, 3.00 g., 8 mm. Inv. No.: M.98/275. D IX e3.
517. AE, 0.18 g., 3 mm. Inv. No.: M.98/242. D IX e3.
518. AE, 1.65 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/422. E XI a5.
519. AE, 2.17 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/299. D IX e3.
520. AE, 1.81 g., 14 mm. Inv. No.: M.98/479. F VIII d4.
521. AE, 0.46 g., 13 mm. Inv. No.: M.98/271. D IX e3.
522. AE, 2.26 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/474. E XII e1.
523. AE, 4.20 g., 19 mm. Inv. No.: M.98/273. E IX a3.
524. AE, 0.34 g., 5 mm. Inv. No.: M.98/282. D IX e3.
525. AE, 4.14 g., 23 mm. Inv. No.: M.98/262. E VIII e4.

526. AE, 1.04 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/353. F XII d1.
 527. AE, 0.22 g., 4 mm. Inv. No.: M.98/274. D IX e3.
 528. AE, 0.60 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/482. E XI a5.
 529. AE, 3.10 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/500. F VIII d4.
 530. AE, 2.02 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/499. F VIII d4.
 531. AE, 1.54 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/360. E VIII c4.
 532. AE, 1.03 g., 10 mm. Inv. No.: M.98/455. E XI a5.
 533. AE, 3.22 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/259. F VIII b3.
 534. AE, 0.76 g., 5 mm. Inv. No.: M.98/286. D IX e3.
 535. AE, 0.21 g., 5 mm. Inv. No.: M.98/279. D IX e3.
 536. AE, 0.81 g., 5 mm. Inv. No.: M.98/102. E VIII d3.
 537. AE, 0.20 g., 3 mm. Inv. No.: M.98/471. F VIII c4.
 538. AE, 0.55 g., 4 mm. Inv. No.: M.98/302. E VIII e4.
 539. AE, 18.59 g., 25 mm. Inv. No.: M.98/49. E VIII e2 (flan).
 540. AE, 0.69 g., 5 mm. Inv. No.: M.98/251. D IX e3.
 541. AE, 0.29 g., 3 mm. Inv. No.: M.98/493. E XII e1.
 542. AE, 0.24 g., 4 mm. Inv. No.: M.98/268. D IX e3.
 543. AE, 0.37 g., 6 mm. Inv. No.: M.98/488. E XI a5.
 544. AE, 1.45 g., 17 mm. Inv. No.: M.98/258. D IX e3.
 545. AE, 3.44 g., 22 mm. Inv. No.: M.98/389. D IX e1.
 546. AE, 2.30 g., 21 mm. Inv. No.: M.98/56. E IV b5.
 547. AE, 4 mm. Inv. No.: M.98/289. D IX e3.
 548. AE, 1.61 g., 12 mm. Inv. No.: M.98/458. E XI a5.
 549. AE, 2.31 g., 15 mm. Inv. No.: M.98/307. E XIII c5.
 550. AE, 0.49 g., 7 mm. Inv. No.: M.98/281. D IX e3.
 551. AE, 0.28 g., 6 mm. Inv. No.: M.98/1. E VIII a1.
 552. AE, 0.92 g., 5 mm. Inv. No.: M.98/469. E XI a5.
 553. AE, 1.17 g., 7 mm. Inv. No.: M.98/290. E V b1.
 554. AE, 0.23 g., 7 mm. Inv. No.: M.98/468. E XI a5.
 555. AE, 0.66 g., 9 mm. Inv. No.: M.98/283. D IX e3.
 556. AE, 1.50 g., 16 mm. Inv. No.: M.98/462. E XI a3.

Prof. Dr. Oğuz Tekin

Istanbul University Faculty of Letters
 Ancient History Department. Istanbul
 E-mail: tekinotekin@yahoo.com

Dr. Aliye Erol-Özdizbay

Istanbul University Faculty of Letters
 Ancient History Department. Istanbul
 E-mail: aliyeerol@gmail.com

Allianoi Kazı Sikkeleri: 1998 Yılı Sezonu

Antik Mysia Bölgesi sınırları içersinde kalan Allianoi, günümüzde İzmir İli Bergama İlçesi'ne bağlı, Bergama-İvrindi karayolunun 18. km'sinde, Bergama'nın kuzeydoğusunda, Yortanlı Barajı gölet alanının ortasında, Paşa Ilıcası Mevkii'nde yer almaktadır. Roma Dönemine ait yapı ve hamam kalıntılarından sıcak suyla tedavinin yapıldığı bir sağlık kompleksi olduğu anlaşılan Allianoi, 2011 yılında Yortanlı Barajı suları altında kalmıştır.

Allianoi, bilinen geçmişi en erken Hellenistik Döneme kadar giden antik bir şifa merkezidir. 19. yy'dan bugüne Paşa Ilıcası olarak anılan mevkide yer alan Allianoi'un yerel bir şifa merkezi olmaktan çıkıp adının daha geniş bir coğrafyada duyulması ise Roma İmparatorluk Dönemine rastlamaktadır. Nitekim Roma İmparatorları Antoninus Pius (MS 138-161) ve Marcus Aurelius (MS 161-180) dönemlerinin sofist ve hatiplerinden Publius Aelius Aristeides, kaleme aldığı *Hieroi Logoi* (Kutsal Sözler) adlı eserinde, şifa bulmak için Allianoi'a gittiğini belirtmektedir. Alman epigraf H. Müller, Paşa Ilıcası mevkiinde yer alan kalıntıların, Aristeides'in sözünü ettiği Allianoi'a ait olduğunu tespit etmiştir. Kurtarma kazısıyla ortaya çıkartılan ve bugün görülebilen mimari kalıntıların büyük bir bölümü ise Geç Antik Çağ ve Bizans Dönemine aittir.

Yortanlı Barajı inşası nedeniyle, 1998-2006 yılları arasında önce Bergama Müze Müdürlüğü ve sonra da Yrd. Doç. Dr. Ahmet Yaraş başkanlığında Allianoi'da yürütülen kurtarma kazıları sırasında mimari kalıntılar, heykeltıraşi buluntular, çeşitli metal objeler ve çanak çömleğin yanı sıra çok sayıda tıp aleti de bulundu; bu da Allianoi'un bir şifa merkezi olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Ancak Allianoi'da bulunan eski eserler arasında sikkeler, diğer buluntularla kıyaslanamayacak kadar çoktur. Allianoi, kent statüsünde (*polis* ve *apoikia*) bir yer olmadığından sikke basmamıştır; dolayısıyla kazılarda Allianoi sikkelerinin bulunması mümkün değildir. Ancak, kent statüsünde olan antik ören yerlerinde gerçekleştirilen arkeolojik kazıların neredeyse hiç birinde Allianoi kazılarında bulunan kadar sikke ele geçmemiştir. Altı yılda bulunan sikke sayısı, elli ya da yüz yıldır kazılan kent statüsündeki herhangi bir ören yerindeki sikke sayısından daha az değildir. Bunun nedeni, kuşkusuz, Allianoi'un, döneminin "uluslararası" cazibe merkezi olmasıdır.

1998-2006 yılları arasında gerçekleştirilen Allianoi kazılarında 7000 civarında sikke bulunmuştur. Allianoi'da bulunan kazı sikkeleri Hellenistik Çağ'dan Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar olan bir dönemi kapsamakta olup çoğunluğunu Geç Roma bronz sikkeleri oluşturmaktadır. Bu makalede 1998 kazı sezonunda ele geçen $356+200 = 556$ adet sikke ele alınmaktadır. Sonraki yılların kazı sikkeleri de ayrıca yayımlanacaktır. Allianoi kazı sikkeleri Bergama Müzesi'nde muhafaza edilmektedir.

Katalogta yedi adet Hellenistik sikke bulunmaktadır. Hellenistik sikkeler grubunu Allianoi'a en yakın antik kent olan Pergamon sikkeleri oluşturmaktadır. Ancak bunların bir kısmı Roma İmparatorluğunun ilk yüzyılı içine de tarihlenebilir. Bu sikkelerin ön yüzlerinde Athena, Asklepios, Hygeia gibi tanrı ve tanrıça başları, arka yüzlerindeyse Nike (?), omphalosa dolanmış yılan, kartal ve Eros gibi çeşitli tipler yer almaktadır. Ön yüzünde Athena başının yer aldığı bir sikkenin atribüsyonu ise yapılamamıştır.

Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki kentler tarafından basılan sikkeler, Hellenistik sikkelere göre nispeten daha fazladır. Bu grup sikkeler Batı Anadolu'daki Troas, Mysia, Aeolis ve Lydia bölgeleri kentlerine aittir; diğer bir deyişle Asya Eyaleti kapsamındaki kentler söz konusudur. Troas bölgesi Alexandria Troas (1), Mysia bölgesi Adramyteion (1), Attaia (1), Pergamon (19) ve Pitane (1), Aiolis bölgesi Aigai (1), Myrina (1), Lesbos/Mytilene (1), Lydia bölgesi ise Apollonis (1), Attaleia (1) ve Nakrasa (1) ile temsil edilmektedir. Üç adet Roma İmparatorluk dönemi kent sikkesi ise teşhis edilememiştir.

Roma İmparatorluk sikkeleri ise Hadrianus'tan (MS 117-138) I. Leo'ya (MS 457-474) kadar uzanmaktadır. Darphane işaretlerinin çoğu ne yazık ki silik veya okunamaz durumdadır. Darphane işareti belli olanlar ise Roma, Heraclea, Constantinopolis, Cyzicus, Nicomedia, Antiochia ve Alexandria darphaneleridir. Roma İmparatorluk Dönemi'nin ilk üç yüz yılına tarihlenen sikkeler bir veya iki imparatorla temsil edilirken, MS 4. ve 5. yy'lara tarihlenen sikke sayısında -Büyük Constantinus'tan itibaren- kaydedeğer bir artış söz konusudur. Silik veya okunamaz durumdaki sikkelerin büyük bir kısmı da yine MS 4. ve 5. yy'lara ait olmalıdır.

Katalogtaki Bizans sikkeleri, Anastasius'tan anonim follislere kadar uzanmaktadır. Temsil edilen imparatorlar şunlardır: Anastasius (3), Anastasius veya I. Iustinus (1), I. Iustinus (2), I. Iustinus veya I. Iustinianus (1), I. Iustinianus (10), II. Iustinus (19), Mauricius (16), Focas (6), Heraclius (1), Anonim follis (1), II. Isaac (1). Lejandları okunamayan 4 adet Bizans

sikkisinin genel olarak MS 6. yy'a tarihlendiği düşünülmektedir. 43 adet erken dönem Bizans sikkesi ise aşınmış olduklarından belirsiz Bizans sikkeleri başlığında sıralanmışlardır. 1 adet de geç dönem Bizans (13. yy) sikkesi belirsizler arasındadır. Bizans sikkeleri içerisinde 10 adet altın (solidus) sikke bulunmaktadır. Dokuz adedi Mauricius devrine, bir tanesi de Focas devrine ait olan soliduslar topluca bulunmuş bir definedir.

Katalogta 2 adet Mehmed Reşad dönemine ait Osmanlı sikkesi de yer almaktadır. Bir adet belirsiz sikkenin ise 19.-20. yy Avrupa parası olabileceği düşünülmektedir.

Katalogtaki 200 adet bronz sikkenin ise aşınmış oldukları için tarihlendirilmeleri mümkün olmamıştır. Ancak, "Belirsiz" başlığı altında buluntu yerleri, numaraları ve teknik bilgileri ile sıralanmışlardır.

List of Abbreviations

AD	after Christ (<i>Anno Domini</i>)
AE	bronze
Ant.	antoninianus
AR	silver
AU	gold
BC	before Christ
c.	circa
cf.	compare (=confer)
cmk.	countermark
dp.	die position
ex.	exergue
ff.	and following pages
g.	gram
Inv. No	Excavation inventory number
l.	left
mm	milimeter
mon.	monogram
no	number
Obv.	obverse
Off.	officina
p.	page
pl.	plate
pp.	pages
r.	right
Ref.	reference / bibliography
Rev.	reverse

Bibliography

- Artuk, İ. – C. Artuk
1974 *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu*, Cilt II, İstanbul.
- Bellinger, A.
1961 *Troy. The Coins*, Princeton.
- BMC Lydia* *Catalogues of Greek Coins of Lydia in the British Museum*, (by B. V. Head), 1902.
- BMC Byzantine* *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum*. 2 vols. (by W. Wroth), London, 1908.
- BMC Mysia* *Catalogues of Greek Coins of Mysia in the British Museum* (by W. Wroth), 1964.

- DOC *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection. Vol. I-V* (by A. R. Bellinger, P. Grierson, M. F. Hendy), 1966-1999.
- LRBC *Late Roman Bronze Coinage* (by P. V. Hill, J. P. C. Kent, R. A. G. Carson), London, 1960.
- Müller, H.
2004 “Allianoı. Zur Identifizierung eines antiken Kurbades im Hinterland von Pergamon”, *IstMitt* 54: 215-225.
- Pere, N.
1968 *Osmanlılarda Madeni Paralar*, İstanbul.
- RIC *Roman Imperial Coinage*, 10 vols., (by H. Mattingly et al.) London, 1923-1994.
- RPC I *Roman Provincial Coinage, Vol. I. From the death of Caesar to the death of Vitellius (44 BC-AD 69)*, (by A. Burnett – M. Amandry – P.P. Ripollès), London-Paris, 1992.
- SNG Cop. Aeolis-Lesbos *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum. Aeolis-Lesbos*, Copenhagen, 1959.
- SNG Cop. Mysia *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum. Mysia*, Copenhagen, 1945.
- SNG France 5 Mysie *Sylloge Nummorum Graecorum. France 5 Département des monnaies, médailles et antiques. Mysie* (by E. Levante). Bibliothèque Nationale de France-Numismatica Ars Classica, Paris-Zurich, 2001.
- SNG München Troas-Lesbos *Sylloge Nummorum Graecorum. Deutschland Staatliche Münzsammlung München, 19. Heft Troas-Lesbos* (by H. R. Baldus), München, 1991.
- SNG Turkey 4 *Sylloge Nummorum Graecorum. Turkey 4. Ancient Coins from Mysia, Troad and Aeolis in the Collection of Selçuk Tanrıkuı* (by O. Tekin – A. Erol Özdizbay), İstanbul, 2010.
- Weiser, B.
1995 *Die kaiserzeitliche Münzprägung von Pergamon*, Diss.Phil. (unpublished PhD thesis), München.
- Yaraş, A.
2001 “1998-1999 Bergama Yortanlı Barajı Kurtarma Kazısı”, *XI. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu 24-26 Nisan 2000, Denizli*, Ankara: 105-118.
- 2005 “Allianoı”, *TÜBA-AR Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology* 8: 196-199.
- 2004 “Die Therme Allianoı”, *Archäologischer Anzeiger*: 71-74.

Region / Mint	Date	Metal	Number of Coins
Mysia / Adramyteum	Julia Domna	AE	1
Mysia / Pergamum	c. 281-133 BC	AE	1
Mysia / Pergamum	133 BC-Roman Imperial Period	AE	5
Mysia / Pergamum	Quasi Autonomous, AD 1 st -3 rd century	AE	9
Mysia / Pergamum	Quasi Autonomous, Time of Trajan	AE	1
Mysia / Pergamum	Augustus	AE	1
Mysia / Pergamum	Tiberius and Livia	AE	1
Mysia / Pergamum	Trajan	AE	1
Mysia / Pergamum	Hadrian	AE	2
Mysia / Pergamum	Antoninus Pius	AE	1
Mysia / Pergamum	Commodus	AE	2
Mysia / Pergamum	Septimius Severus	AE	2
Mysia / Pitane	Roman Imperial Period	AE	1
Troas / Alexandria Troas	Commodus	AE	1
Aeolis / Aegae	Quasi Autonomous	AE	1
Aeolis / Myrina	Faustina II	AE	1
Aeolis / Lesbos-Mytilene	Faustina II	AE	1
Lydia / Apollonis	Quasi Autonomous, AD 1 st -2 nd century	AE	1
Lydia / Attaleia	Quasi Autonomous, AD 2 nd -3 rd century	AE	1
Lydia / Nacrasa	Trajan	AE	1
Uncertain	Late Hellenistic Period	AE	1
Uncertain (Maybe Pergamum)	Domitian	AE	1
Uncertain (Maybe Attala)	Antoninus Pius	AE	1
Uncertain	AD 1 st -2 nd century	AE	1
Uncertain	AD 2 nd century	AE	1
TOTAL			40 (7 % all of the coins)

Fig. 1 *Conspectus of the Hellenistic and Roman Provincial Coins*

Emperor	Mints	Metal	Number of Coins
Hadrian	Rome	AR	1
Gallienus		Ant.	2
Claudius II Gothicus	Rome	Ant.	3
Aurelian	Cyzicus	Ant.	1
Maximian	Cyzicus	Ant., AE	2
Constantine I	Heraclea, Nicomedia, Alexandria	AE	6
Constantine II	Nicomedia	AE	1
Constans	Cyzicus, uncertain mint	AE	1
Constantius II	Heraclea or Nicomedia, Cyzicus, Antioch	AE	7
Constantius II or Julian Caesar	Antioch, uncertain mint	AE	2
Valentinian I	Cyzicus, uncertain mint	AE	2
Valens	Cyzicus, uncertain mint	AE	4
Valentinian II	Alexandria	AE	1
Theodosius I	Nicomedia, Alexandria, uncertain mint	AE	4
Honorius	Constantinople, uncertain mint	AE	5
Arcadius	Constantinople, Cyzicus, uncertain mint	AE	4
Theodosius II	Constantinople	AE	1
Marcian	Uncertain mint	AE	3
Leo I	Constantinople	AE	1
Uncertain	Constantinople, Cyzicus, Antioch	AE	154
TOTAL			205 (37 % all of the coins)

Fig. 2 *Conspectus of the Roman Imperial Coins*

Emperor	Mints	Metal	Number of Coins
Anastasius	Constantinople	AE	3
Anastasius or Justin I	Constantinople	AE	1
Justin I	Nicomedia, uncertain mint	AE	2
Justin I or Justinian I	Uncertain mint	AE	1
Justinian I	Constantinople, Nicomedia, Cyzicus, Antioch, uncertain mint		10
Justin II	Constantinople, Thessalonica (?), Nicomedia, uncertain mint		19
Maurice	Constantinople, Thessalonica, Cyzicus, uncertain mint	AU, AE	16
Phocas	Constantinople, Nicomedia, uncertain mint	AU, AE	6
Heraclius	Constantinople	AE	1
Anonymous Folles	Constantinople	AE	1
Isaac II	Constantinople	AE	1
Uncertain (Early Byzantine)	Constantinople, Nicomedia,	AE	46
Uncertain (Late Byzantine-13 th century)		AE	1
TOTAL			108 (19 % all of the coins)

Fig. 3 *Conspectus of the Byzantine Coins*

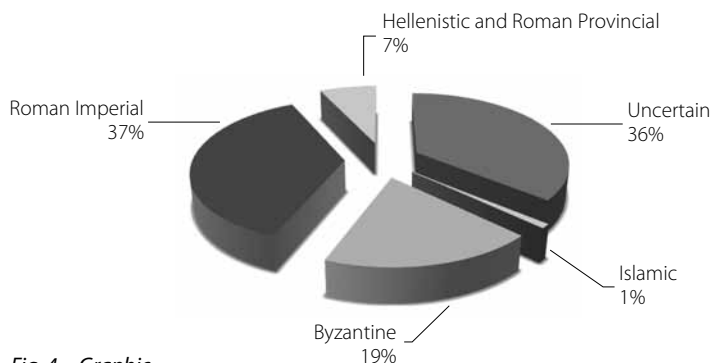
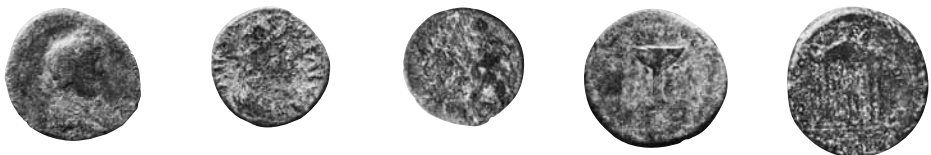


Fig. 4 *Graphic*



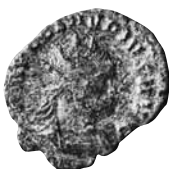




38



41



44



47



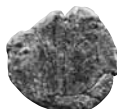
48



50



51



52



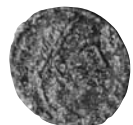
53



54



56



57



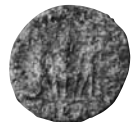
58



59



60



64



67



68



69



70





71



76



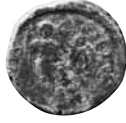
79



81



83



84



88



91



96



246



248



250



252





253



254



255



256



258



259





260



262



263



264



265



266



267



269



271



272



273



275





278



279



281



282



283



284



285



286



287



288



289



290



291



292





295



297



298



299



301



302



305



306



354



356



Suluca Karahöyük İdolları

Atila TÜRKER

Keywords: Central Anatolia, Hacibektaş, Suluca Karahöyük, Early Bronze Age, Idol

Anahtar Kelimeler: Orta Anadolu, Hacibektaş, Suluca Karahöyük, Erken Tunç Çağı, İdol

Giriş

Anadolu'da varlığı Epipaleolitik döneme kadar eskiye giden çıplak kadın figürinleri, özellikle Neolitik Çağ'da Ana Tanrıça inancının güçlü bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Ana Tanrıça'nın doğurganlığını dolgun vücut hatlarıyla, doğaya hâkimiyeti ve koruyuculuğunu da hayvanlar ile göstererek bin yıllar boyu varlığını korumuştur. Neolitik Çağ'ın ardından, zamanla yaygın kullanım sebebiyle görünümleri değişmeye başlamış, boyları küçülmüş ve ayrıntı verilmeden daha şematize/yalın/basit yapılmaya başlanmışlardır¹. Şematizasyonun yalınlaştırmanın en yaygın görüldüğü dönem ise Erken Tunç Çağı olmuştur. Böyle yapılan idollere, yerine göre keman (violin) veya kurs biçimli idoller olarak nitelendirilmiştir. Bu yazıda, Suluca Karahöyük'ün Erken Tunç Çağ tabakalarında bulunan keman biçimli iki idol ile Kültepe kurs vücutlu bir idole ait olması gereken baş parçası tanıtılacaktır².

Kızılırmak yayı içinde, Nevşehir İl merkezinin 45 km kuzeybatısındaki ilçesi Hacibektaş'ın kuzeydoğusundaki Savat Mahallesinde yer alan Suluca Karahöyük, ölçüleri itibarıyla Nevşehir İli'nin büyük höyükleri arasında yer almaktadır: Höyüğün kuzey-güney yönündeki uzunluğu 250 m, doğu-batı yönündeki genişliği 220 m olup, yüksekliği 20 m'yi geçmektedir; rakımı 1284 m'dir. W. Ainsworth, 1839 yılındaki Anadolu yolculuğunda rastladığı höyüğün varlığından ilk haberdar eden kişi olmuştur (Ainsworth 1840: Harita). Höyük hakkındaki ilk bilimsel bilgiler 1929 yılında H.H. von der

¹ Ana Tanrıça figürinlerinin şematizasyon önerisi için bkz. Aydıngün 2005: Res. 32.

² Bu çalışma "Nevşehir Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi" tarafından "2010/16 No.lu Proje" kapsamında desteklenmiştir.

Osten tarafından verilmiştir (von der Osten 1930: 134, 135 vd., Harita I-II, Res. 138-139). Arkeolojik kazı çalışmaları ise 1967-1977 yılları arasında K. Balkan ve O. Sümer başkanlığında yürütülmüştür (Balkan – Sümer 1968: 15 vd.; 1969, 37 vd.). 1991 yılında Hacibektaş Arkeoloji Müzesi başkanlığıca bir sezon daha kazı çalışması gerçekleştirilmiştir (Mercan 1992: 69 vd.)³. Kazı çalışmalarının ilk iki yılını içeren kazı raporu dışında höyüğün buluntuları yayınlanmamış, kazının sonraki yıllarına ait kazı çalışmalarına ilişkin notlar M.J. Mellink tarafından haber olarak verilmiştir (en son Mellink 1976: 266).

Suluca-Karahöyük 1972 yılı kazı çalışmalarında keman biçimli iki idol ve Kültepe tipinde bir idol başı bulunmuştur. Söz konusu buluntuların hepsi H-G/18-19 plankare “D” alanında, Erken Tunç Çağı’na karşılık gelen VI. tabakasında açığa çıkarılmışlardır. Ancak bu tabakadaki bir mezardan mı, bir yapıdan mı yoksa bir ocak gibi yapıyla ilişkili bir unsurdan mı ele geçtiği hakkında bir kayıt tutulmamıştır.

Keman Biçimli İdoller

Suluca Karahöyük’te bulunmuş “Keman Biçimli İdeol”lerden biri mermer, diğeri pişmiş topraktır. Yassı vücutları kabaca 8 biçimde olup kaba üçgen biçimli baş kısmı buna bağlanmaktadır. Keman biçimli idolden mermer olanı (Hb/f-163 No.729), 3.3 x 2.0 x 0.5 cm boyutlarındadır (Res. 1). İdolün ön yüzü daha özenli zımparalanmış ve parlatılmış, arka yüzü ise mat bırakılmıştır. Ön yüzünde, boyun kısmının gövdeye birleştiği kısımda, boyun hattına yatay bir kazıma/çizi ve bunu belli belirsiz dikey kesen iki çizi bezeme yapılmıştır. Gövde genişliğine, gövdeyi çapraz ve yatay kesen iki çizi bezeme daha çekilmiştir. Boyun kısmındaki çizi bezeme boyun ile gövde arasındaki hattı belirginleştirmek için yapılmış olabileceği gibi, gerdanlık benzeri bir ziyneti işaret etmiş de olabilir. Belli belirsiz görülen diğer çizi bezemelerle ise gövde hatları ifade edilmeye çalışılmış olabilir (Res. 1).

İki idolden ikincisi (Hb/f-164 No.730) bir pişmiş toprak kabın gövde parçası kırığından şekillendirilmiştir (5.1 x 3.2 x 07 cm). Gövde parçasının hatları, kesitinden çok iyi izlenebildiği gibi, sürtme/aşındırma yöntemiyle oluşturulmuştur. İdolün yapımında bir yüzü iyi perdahlı, hamuru iyi arıtılmış ve çok iyi pişmiş bir kap parçası tercih edilmiştir. Dışı koyu kırmızı perdahlı (7.5 R 4/6), içi hamuru renginde portakalimsi kahve (7.5 YR 7/6) astarlıdır. Boyun kısmının hemen altından itibaren sap biçimli baş kısmının tamamı özellikle

³ Hacibektaş Müzesi yetkililerinin verdiği bilgiye göre eski Müze Müdürü Ali Sümer tarafından da kazı çalışmaları yapılmış ancak sonuçları yayınlanmamıştır.

hafif zımparalanmış, oluşan mat kısmında ise gövdeyi yatay kesen altı (veya yedi) adet ince kazıma hat çekilmiştir. Yuvarlatılarak tamamlanmış olması gereken en üst kısmının küçük bir parçası kırıktır. Oluşturulan mat yüzey ve çekilen ince kazıma hatlarla boyun ve yüz kısmı ifade edilmiş olmalıdır. Gövdenin alt yarısı çuval şeklinde tamamlanmıştır (Res. 2).

Materyalleri farklı olan her iki idolün görünümüleri keman biçimindedir. Keman biçimli idoller, şematik görünümüleri, sap biçimli boyunları, her iki yana açık küt kolları ve yuvarlak veya çuval şeklinde son bulan gövdeleriyle Erken Kalkolitik'ten Erken Tunç Çağı'nın sonuna dek Önasya arkeolojisinde en çok tanınan idol formlarından birini oluşturmaktadır. Bölgelere göre farklılıklar gösterirse de, bildik keman biçimli görünümüleriyle tanınırlar. Bu formdaki idollerin sistematik kazılar sonucunda bulunan en erken örneği, Güneybatı Anadolu'daki Kuruçay Höyük'ün Erken Kalkolitik Çağ'ın son evresine karşılık gelen VII. yapı katında açığa çıkarılmıştır (Duru 1994: 69, Lev. 231/2). Sistematik kazılar sonucu bulunan diğer örnekler ise Beycesultan'ın ETÇ I ve II dönemlerini kapsayan XVII-XIV. yapı katları (Lloyd – Mellaart 1962: 266, Fig. 1/1-4)⁴ ile Gavurhöyük'ün ETÇ tabakasından bir çocuk mezarından bulunmuştur (Meriç 1993: Res. 2, 4)⁵. Kusura'nın kuzeydoğusundaki Ağın Köyü'nde bulunmuş keman biçimli bir idol ETÇ I'in son bölümü ile tarihlendirilmiştir (Alp 1965: 6, 7, Lev. V, No. 8-9)⁶. Bu formun en batı örnekleri Kiklat Adaları'nda yine ETÇ'nin başlarına (Erken Kiklat I) karşılık gelen buluntularla temsil edilirler (Renfrew 1969: 27 vd. Fig. 1, 4). Orta Anadolu'daki en yakın örneği Alişar'ın ETÇ II-III / Ib, 11M – 8M tabakasında ele geçmiştir (von der Osten 1937: Fig. 269/ b 790). Ancak tüm bu örnekler, Suluca Karahöyük idollerinde kolların çok daha kısa tutulmuş ve gövdenin nispeten basık olması yönüyle, Suluca Karahöyük idollerinin tam paralelleri değildir. Şematik görünüme sahip boyun kısmına baş eklentisi yapılmış Kusura ve Ürkütlü idolleri ile kolsuz verilmiş Troia tipi idoller ise karşılaştırılabilecek daha uzak örneklerdir⁷. Öte yandan Melendiz Çayı kıyısındaki Güvercinkayası Aşağı Yerleşme Kuzey Yamacında açığa çıkarılmış sivri başlı, şişman gövdeli, bacakları ve kolları küt verilmiş mermerden bir heykelcik, gerek şematize görünümü ve gerekse gövdesini çaprazlama kesen iki ince hattıyla (Gülçur – Çaylı - Demirtaş 2011: 297 vd., Res. 6a), keman

⁴ S. Lloyd ve J. Mellaart, bu idollerin ETÇ II'den sonra kullanılmadığını ifade etmişlerdir, bkz. a.g.e.: 269.

⁵ R. Meriç bu buluntuyu Beycesultan'ın XVII.-XIV. tabakalarıyla tarihlendirmiştir, bkz. a.g.e.: 356.

⁶ Batı Anadolu ETÇ idol tipleri için ayrıca bkz. Akdeniz 2003: 9 vd.

⁷ Anadolu ETÇ figürin ve idollerinin bölgelere göre dağılımı ve kronolojileri için topluca bkz. Aydıngün 2005: Tablo I.

biçimli idollerin en azından Orta Kalkolitik Çağ'da İç Anadolu Bölgesi'nde bulunduğunu göstermiştir.

Suluca Karahöyük idollerinden birinin boynunda yatay kazıma hatlar, diğerinde ise tek kazıma bezeme yer almıştır. Yatay kazıma bezemeler, birçok örnekte görüldüğü üzere boyunda yer alan gerdanlık benzeri süslemeleri stilize etmektedirler. Mermer idolün göğsünde ayrıca kazıma çapraz bezemeye yer verilmiştir. Yine bir süsleme unsuru olarak düşünülebilecek göğüslerdeki çapraz bezemeler, bir süs unsurundan daha fazlası olarak düşünülmüştür: T. Özgüç, çapraz motifinin en eski Önasya işareti olduğu kanısını dile getirmiş ve bunların özellikle damga mühürler ile idoller üzerine bol tatbik edildiği tespitinde bulunmuştur (Özgüç 1941: 863). M. Korfmann ise bu motifin özellikle MÖ 3. binyılda çok geniş bir coğrafyada kullanılan sembol olduğunu belirtmiş, Alaca Höyük'ün "Büyük Ana Tanrıça Kültü" ile ilişkilendirmiş, çapraz bezemeleri taşıyan idol ve diğer objelerin bu kültürün kudretini ve koruyuculuğunu yansıttığını olabileceğini kuvvetle vurgulamıştır (Korfmann 1986: 153 vd)⁸.

Kültepe Tipi İdol Başı

Suluca Karahöyük'ten bulunmuş üçüncü idol (Hb/f-165 No.731) "Kurs Vücutlu Kültepe Mermer İdoller" tipindedir (5.2 x 2.7 x 0.9 cm). Sadece boyun ve baş kısmından oluşan parçası ele geçmiş idol alabasterden işlenmiştir. Üçgen biçimli baş ve yüzün her iki kesimi kısmen aşınmıştır. Herhangi bir bezemenin yer almadığı arka yüzünde, parça boyunca uzanan işleme hatları vardır. Ön yüzüne, ikisi göz ve biri burun yerine karşılık gelen tek merkezli daire şeklinde üç yuvarlak kazıma işlenmiştir. Ağız kısmı verilmemiş ya da korunamamıştır. Birbirine asimetric konumlanmış gözlerin kenara bakan kısımları aşınmadan dolayı silikleşmiştir. Sol göz hizasının üstünde, alın kısmında belli belirsiz yatay kazıma hatlar görülmektedir. Üçgen hattın ve burun yuvarlağının alt hizasından itibaren boyun kısmı başlar. Boynun sol çeyreği kırıktır. Boynun ortalarında iki yatay kazıma hat yer almakta, bunların arasında da yatay ve dikey çekilmiş üçüncü bir kazıma hattın varlığı da belli belirsiz seçilmektedir. Bu kazıma hatlar bir ziyneti işaret eden bezeme unsuru olarak işlenmiş olmalıdır (Özgüç 1941: 861)⁹ (Res. 3).

⁸ Çapraz bezemeli idollerin yayılımı için ayrıca bkz., a.g.e.: Lev. 97.

⁹ T. Özgüç Kültepe idollerinde gerdanlığın çok sevilen bir motif olduğunu, bunların boynun genellikle alt, orta ve nadiren üst kısımlarında görüldüğünü, araları hiç doldurulmayan düzensiz hat veya 2-3 hattın arasını dolduran zikzak çizgilerden yapıldığını ifade etmiştir.

Suluca Karahöyük üçgen başlı ve boyunlu alabaster idölü, malzemesı, biçimi ve yapıım tekniği bakımından “Kültepe Kurs Biçimli İdol” olarak adlandırılan tipe aittir¹⁰. Arkeoloji literatüründe 19. yüzyılın sonlarında tanınmaya başlayan ve bugün pek çok yerli ve yabancı müze ile koleksiyonu zenginleştiren Kültepe kurs biçimli idollerı, Kültepe kazılarında ilk kez 1953 yılında, megaron planlı yapı dâhil, ETÇ III’e karşılık gelen 11a-c tabakalarında açığa çıkarılmıştır (Özgüç 1957: 61 vd., Res. 17-18, 21; Özgüç 1963: 12; 1993: 511)¹¹. Benzer birer örnek Acemhöyük VIII. Tabakada (Özten 1989: 409, Res. 37) ve Kayseri merkeze bağlı Talas ilçesinin Zencidere köyünde (Özgüç 1957: 65, Res. 15)¹² bulunmuştur. Suluca Karahöyük örneği, genel itibarla Kültepe örneklerine benzemekle birlikte, burun kısmın gözlerde olduğu gibi tek merkezli daire ile verilmiş olması yönüyle farklılık gösterir¹³. Suluca Karahöyük’te tek parçayla temsil ediliyor olması ve Kültepe’nin bu buluntu grubunu 40 civarında örnekle (Özgüç 1957: 66)¹⁴ temsil ediliyor olması dikkate alınacak olursa, Kültepe’de merkezi bir üretimin yapıldığı ve Suluca Karahöyük örneğinin Kültepe’den ithal edildiği veya en azından etkilendiği kabul edilebilir.

Bu konuda eser veren Ö. Bilgi (1975: 201, 207), Kültepe kurs biçimli idollerinin megaron planlı binanın güneydoğu köşesinin tam altından ortaya çıkarılan ve ETÇ II’ye tarihlenen kolsuz, sap başlarıyla tanınan idollerden gelişmiş olabileceğini düşünmüş ve Kültepe kurs biçimli idollerinin “doğrudan ETÇ II’dekilerden tekâmül etmediklerini fakat yabancı bir kültürün tesiriyle geliştiklerini” önermiştir. Nitekim T. Özgüç (1941: 874) kurs biçimli idollerı “Bakır Çağ geleneğinin önemli özelliklerini devam ettiren, fakat kendilerini de Habur bölgesinden gelen bir tesirden kurtaramayan kült eşyası” şeklinde tanımlamakta ve “tesirin batı veya güneyden değil, güneydoğudan olduğunu” vurgulamaktadır¹⁵. Bu idollerin hepsi aynı zamanda yapılmış ve kullanılmıştır (N. Özgüç 1957: 66; T. Özgüç 1993: 514) Kültepe kurs vücutlu mermer idollerin tabakası ve bu tabakadaki senkronik diğer buluntuları itibariyle MÖ 3. bin yılın son çeyreğine tarihlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

¹⁰ Kültepe tipi mermer idollerin genel özellikleri; yuvarlak kurs biçimli gövde, uzun boyunlu ve üçgen başlıdır. İdollerin bazılarında bir gövde üzerinde birkaç baş ve boyu yer almaktadır. Genellikle gövde yüzeyi kazıma ve kabartma bezemelerle süslenmiş, ayrıca baş üzerinde kaş, göz, burun, kulak gibi detaylar da vurgulanmıştır, bkz. Aydınğün 2005: 68.

¹¹ Müze ile koleksiyonlar hakkında ayrıca bkz. Özgüç 1993: 509.

¹² Bugün Kayseri merkeze bağlı Zincidere Mahallesi’dir.

¹³ Kültepe idollerinde ağız, yatay ve düz bir yarıık halinde yapılmıştır, Özgüç 1941: 860.

¹⁴ T. Özgüç (1993: 514) özel karakter taşıyan bu idollerin üretim merkezinin Kültepe olduğunu ve bu dönemde Kültepe’nin tanrıçalar için önemli bir kült merkezi olduğunu ifade etmiştir.

¹⁵ Ayrıca bkz. Frankfort 1949: Fig. 2, No. 15-18, 21.

Değerlendirme

Suluca Karahöyük keman biçimli idolleri, kolay üretilebilecek malzemeden yapılmışlardır. Nitekim birinin üretiminde bir kabin kırık parçası kullanılmış, diğeri ise çok emek istemeyen bir şekilde mermerden işlenmiştir. Kültepe kurs vücutlu idol ise, N. Özgüç'ün de belirttiği üzere (Özgüç 1957: 66), bir atölyede üretilmiş olmalıdır¹⁶. Keman biçimli idollerin Suluca Karahöyük'te yapılmış olduğu kadar, kurs vücutlu örneğin Kültepe'den ithal edilmiş olması da mümkündür.

Keman biçimli idollerin boyunun küçük olması, onların taşınabilmesini mümkün kılar. Bilgi'nin de ifade ettiği üzere bu tip idoller özellikle Kiklat ve Kıbrıs Adalarında daima mezar armağanı olarak kullanılırken, Anadolu'da mezara bırakma âdeti o denli yaygın değildir (Bilgi 1977: 473 vd.). Mezardan ele geçtiğine dair bir kayıt bulunamayan keman biçimli Suluca Karahöyük idollerinin ev-aile kültüründe ve/veya kişiyi büyüden, nazardan esirgeyen ve hastalıkta şifa veren koruyucu anlamı taşıyor olması mümkündür¹⁷.

Bu idollerde tek yüz önemsenmiştir: Mermer idolün ön yüzünün parlatılmasında itina edilmiş, pişmiş toprak örneğinde ise perdahlı kap parçasının parlak dış yüzü tercih edilmiştir; bir başka ifadeyle görsellikte tek taraf yeterli görülmüştür.

Kurs vücutlu Kültepe tipindeki idollerin dekoratif görünümüne sahip olduğu kadar dini bir işlev taşıdığı da düşünülebilir. Diğerlerine karşın Kültepe kurs vücutlu idollerin boyu ve biçimi itibarıyla kişi tarafından sürekli taşınması mümkün değildir ve bir mekân içinde daima dik şekilde sabit bir yerde duruyor olması gerekmektedir (Özgüç 1941: 867). Bu idollerin Kültepe'de Büyük Megaron ve onunla ilgili yapılarda bulunmuş olması, mekânın işlevini açıkladığı gibi, idollerin de dekoratif yönünden çok dini amaçlı kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Keman biçimli Suluca Karahöyük idolleri, çağının estetik beğeni ve dini anlayışıyla üretilmişlerdir. Bildik örneklerin ana hatlarına sadık kalınmış, eldeki materyalin izin verdiği ölçüde kişisel beğeniyle de onun biçimlenmesi sağlamıştır. Anadolu'yu da içine alacak şekilde geniş bir sahaya yayılan keman biçimli bu idoller için T. Özgüç (Özgüç 1943: 68) "prehistorik çağların din ve itikat birliğine işaret eden küçük sanat mahsulleri" olduğunu, "çeşitli tipler gösteren fakat bir cinsiyeti temsil eden protohistorik Anadolu idollerinin ayrı

¹⁶ Alabaster maddesi Kayseri civarındaki ocaklardan elde edilmiş olabilir, T. Özgüç 1941: 868, dn. 82.

¹⁷ İdol ve figürinlerin işlevleri için bkz. Özgüç 1941: 66 vd.; Hodder 2005: 7 vd.

ayrı tanrıçalardan ziyade, baş tanrıçanın çeşitli şekiller almış görünüşlerinden başka bir şey olmadığını” ifade etmiştir. Keman biçimli mermer idolün göğsündeki kazıma çapraz bezeme ve bu bezemeye sahip idol ve objelerin “Büyük Ana Tanrıça” kültürünü sembolize ettiği görüşüyle de desteklenmektedir (bkz. yukarıda).

Ş. Aydıngün (2005: 49), pişmiş toprak idol ve figürünleri için “kronolojik sınıflandırmaları ve bağlantıları göz önüne alındığında, her birinin ayrı bir görünümü ve kişiliği olmasına rağmen, bölgesel stilistik özelliklere sahip olmasının yanında yayılım alanları esasen kesişmeyen pek çok özelliğin Orta Anadolu’da buluşması ilginçtir” tespitinde bulunmuş ve Orta Anadolu’da özellikle ETÇ II sonlarına doğru idol üretiminin oldukça arttığını belirtmiştir. Suluca Karahöyük idollarının yerleşimin ETÇ olarak kaydedilen tabakasında bulunmuş olduğu bilinse de, ETÇ’nin hangi evresine karşılık geldiği konusunda bilgi yoktur. Keman biçimli idolların burada karşılaştırılan örneklerinin birçok açıdan paralellik gösteren benzerlerinin ETÇ II ve ETÇ III dönemlerinde kullanıldıkları görülmektedir. Bunun yanında Kültepe kurs vücutlu idol tipinin tarihlenmesi, Kültepe’deki stratigrafisi nedeniyle ETÇ III’e tarihlenmesi gerektiği kesindir. Öte yandan farklı bir şemaya sahip Kültepe ETÇ II mezarlarında bulunan sap başlı idolların varlığı söz konusudur ve bunlar Kültepe’nin ETÇ III tabakasında kesinlikle görülmemektedir (Bilgi 1975: 206). Suluca Karahöyük idollarının hepsi aynı plankare ve tabakada ele geçmiştir ve ETÇ III dönemiyle, en azından ETÇ II sonuyla tarihlendirilmeleri gerekmektedir.

Yrd. Doç. Dr. Atila Türker
Nevşehir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü, Avanos Yolu
50300 Nevşehir / Türkiye
atila.turker@nevsehir.edu.tr

Idols from Suluca Karahöyük

Even though Suluca Karahöyük settlement which is located in Nevşehir, Hacıbekaş district has been excavated for more than nine years, the knowledge about its findings is extremely limited. Three idols which comprise the subject of this paper consist of two violin shaped idols and one idol which has a similar type with Kültepe course bodied idols

Two of the violin shaped idols which are known from Early Bronze Age layers of Cyclades and Western Anatolia are in similar forms; handle shaped headed, two armed which opened on both sides and sack shaped body that have very schematic appearance. In this idol group, the clay example is made of a pottery fragment and the other one is made of a marble fragment. The front face of the clay example is burnished in dark red and the interior part is matt. The handle shaped head is slightly abraded. The chest of the smaller, violin shaped marble idol is crossed with incised lines. According to Tahsin Özgüç, the cross pattern is the oldest Near Eastern sign which is generally used on stamp seals and idols abundantly. Manfred Korffman strongly emphasized that this pattern was used in different regions in third millennium B.C. and related with Cult of the Great Mother Goddess of Alacahöyük, idols and other objects which have similar cross pattern represent the force and protectiveness of this cult. The earliest examples of the violin shaped idols are known from western and southwestern part of Anatolia and Cycladic Islands. However Suluca Karahöyük examples differ from these regions with their stubby arms and squat appearance. According to Önder Bilgi's observations another differences is that these type of idols were always used as an burial gift in Cyprus and Cyclades Islands. However this kind of tradition is uncommon in Anatolia.

The third idol which was founded in Suluca Karahöyük is in the type of Kültepe Course Disc-Bodied Marble Idols. It consists of neck and head which is made of alabaster. These types of idols are not common as schematized violin shaped idols and rarely known from outside of Kültepe. Course bodied type is known from Kültepe with more than forty examples and it has been thought that the Suluca Karahöyük example is might be imported from Kültepe.

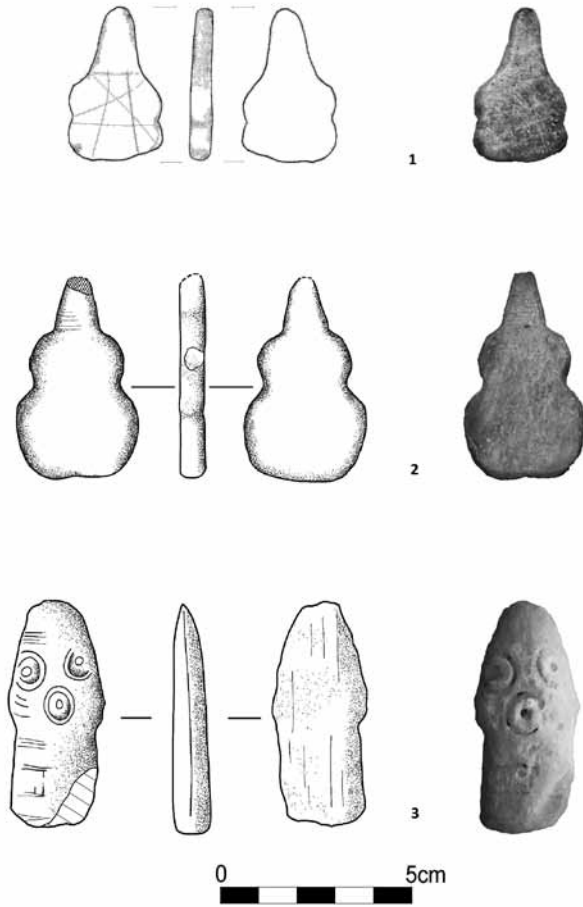
Şengül Aydıngün determines that terra cotta idols and figurines show regional differences and progress in accordance with style with chronology and

many characteristics of these idols gather in Central Anatolia. She also states that the idol production increased enormously especially towards the end of the Early Bronze Age II. These three idols of Suluca Höyük have been found in the same layer. Regarding Kültepe course disc-bodied idol, it is highly possible that these Suluca Karahöyük examples are dated to the Early Bronze Age thanks to Kültepe excavations.

Bibliyografya

- Akdeniz, E.
2003 “Erken Tunç Çağına Ait Bir Grup İdol”, *Anadolu Araştırmaları XVI*: 9-18.
- Alp, S.
1965 “Güney-Batı Anadolu’da Bulunan Erken Bronz Çağına Ait Mermer İdol’ler”, *Belleten XXIX-113*: 3-8, Lev. I-VII.
- Ainsworth, W.
1840 “Notes on a Journey from Kasariyah, by Malatiah, to Bir or Birehjik, in May and June, 1839”, *Journal of the Royal Geographical Society of London* 10: 311-340.
- Aydınğün, Ş.
2005 “Kentleşme ve Tunçun Keşfi: İlk Tunç Çağının Kutsal Bedenleri / Urbanization, the Invention of Bronze Age and the Sacred Bodies of the Early Bronze Age”, Ş. Aydınğün (ed.), *Tunç Çağı’nın Gizemli Kadınları / Mysterious Women of the Bronze Age*, İstanbul: 29-80.
- Balkan, K. – O. Sümer
1968 “1967 Yılı Hacıbektaş (Suluca Karahöyük) Kazısı Önraporu”, *Türk Arkeoloji Dergisi XVI-2*: 15-39.
- 1969 “1968 Yılı Hacı Bektaş Hüyüğü (Suluca Karahöyük) Ön Raporu”, *Türk Arkeoloji Dergisi XVIII-1*: 37-49.
- Bilgi, Ö.
1975 “Kültepe Kazılarında Bulunmuş Olan İnsan Figürinleri”, *Belleten XXXIX-154*: 201-208, Lev. I-IV.
- 1977 “Yeni Tip Mermer İdoller”, *Belleten XLI-163*: 473-475, Lev. I-II.
- Duru, R.
1994 *Kuruçay Höyük-1: 1978-1988 Kazılarının Sonuçları Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşimleri*, Ankara.
- Frankfort, H.
1949 “Ishtar at Troy”, *Journal of Near Eastern Studies VIII*: 194-200.
- Gülçur, S. – P. Çaylı – I. Demirtaş
2011 “Güvercinkayası 2009 Yılı Kazısı”, 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 3: 294-312.
- Hodder, I.
2005 “Figürinler Hakkında Düşünmek / Thinking About Figurines”, Ş. Aydınğün (ed.), *Tunç Çağı’nın Gizemli Kadınları / Mysterious Women of the Bronze Age*, İstanbul: 7-10.
- Korfmann, M.
1986 “Die ‘Grosse Göttin’ in Alaca Höyük”, IX. *Türk Tarih Kongresi I*, Ankara: 153-163, Lev. 97-102.

- Lloyd, S. – J. Mellaart
1962 *Beycesultan I. The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*, London.
- Mellink, M. J.
1976 “Archaeology in Asia Minor”, *American Journal of Archaeology* LXXX: 261-289.
- Mercan, A.
1992 “Hacıbektaş - Sulucakarahöyük 1991 Yılı Kurtarma Kazısı”, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* 11: 69-70.
- Meriç, R.
1993 “1991 Yılı Alaşehir Kazısı”, *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı-II*: 355-363.
- Özgüç, N.
1957 “Kültepe Kazılarında Bulunan Mermer İdol ve Heykelcikler”, *Belleten* XX-81: 61-70, Res. 1-53.
- Özgüç, T.
1941 “Kurs Vücutlu Kültepe İdollerı”, *Arkeoloji Araştırmaları 1940-1941*, İstanbul, 854-876.
1943 “Öntarihte Anadolu İdollerinin Anlamı”, *Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi* II-1: 65-72.
1963 “Yeni Araştırmalar Işığında Eski Anadolu Arkeolojisi”, *Anadolu* VI: 1-21.
1993 “Alabaster Idols and Statuettes from Kültepe”, M. Frangipane – H. Hauptmann – M. Liverani – P. Matthiae – M. Mellink (eds.), *Between The Rivers and Over The Mountains Archaeologica Anatolica et Mesopotamica Alba Palmieri Dedicata*, Roma: 509-515.
- Özten, A.
1989 “A Group of Early Bronze Age Pottery from the Konya and Niğde Region”, K. Emre – B. Hrouda – M. Mellink – N. Özgüç (eds.), *Anatolia and The Ancient Near East Studies in Honor of Tahsin Özgüç’e Armağan*, Ankara: 407-418, Pl. 121-124.
- Renfrew, C.
1969 “The Development and Chronology of the Early Cycladic Figurines”, *American Journal of Archaeology* LXXIII-1: 1-32, Pl. 1-10.
- von der Osten, H. H.
1930 *Explorations in Hittite Asia Minor 1929*, Chicago.
1937 *The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32, Part III*, Chicago.



Lycian Forms of the Enclitic Pronoun of the 3rd Person: An Overview of the Relevant Data*

Fred C. WOULDHUIZEN

Keywords: Lycian, enclitic pronoun of the 3rd person, comparative data from the related Luwian dialects

Anahtar Kelimeler: Likçe, Üçüncü Şahıs Eklemeli Zamirler, Luvice Lehçelerinden Karşılaştırmalı Bilgiler

I. Introduction

The stimulus for this study came from my reading of René Lebrun's contribution to the FS Gusmani of 2006, in which he discussed the enclitic pronouns *-uwe* and *-ije* and established that the first renders the dative (D) plural (pl.) of the enclitic pronoun of the 3rd person and the second the dative singular (sg.).

A handy overview of forms of the enclitic pronoun of the 3rd person is presented by Philo Houwink ten Cate in his dissertation of 1961, who, alongside the D sg. *-ije*, also catalogued the accusative (A) sg. forms of the communal gender (m/f), *-n(e)* and *-ē*, as well as that of the locative (Loc.) sg., *-i* (Houwink ten Cate 1961: 65-66). Another useful work of reference, Piero Meriggi's *Schizzo grammaticale dell'Anatolico* of 1980 (: 318, § 137), mixes-up introductory particles with forms of the enclitic pronoun of the 3rd person, but if we make the proper adjustments, he adds the to the repertory the A(m/f) pl. form, *-iz*.

* My thanks are due to the anonymous referee for kindly drawing my attention to Lebrun 2003 and 2009 and suggesting some improvements of the manuscript.

Another source for evidence on forms of the enclitic pronoun of the 3rd person, and this time verifiable owing to translations of the text in both Greek and Aramaic, is the trilingual text as found at the sanctuary of Leto in Xanthos, of which the Lycian version is expertly published by Emmanuel Laroche in 1979. In this text one can find, alongside variant writings of forms we are already familiar with like the A(m/f) sg. *-ñn* (§ 6) and D sg. *-i* or *-ij* (§§ 8, 12, 13, 15 and 19), at that time still unidentified ones, of which the identification is suggested as a possibility only, like the A(m/f) pl. *-ñne* in § 2, the neuter (n) or inanimate, the declension of which does not distinguish between nominative (N) and accusative, hence N-A(n) sg. *-ē* in § 22, and the N-A(n) pl. *-de* in § 16. As I will try to show below, these additions to the repertory can be augmented by two more thus far undetected forms.

Finally, it deserves our attention in this connection that a *Fundgrube* is formed by the recent dictionaries of the Lycian language, one by Harold Craig Melchert of 2004 and the other by Günter Neumann, published posthumously in 2007. The identifications in these works, however, should be handled with care because neither of them presents a detailed translation of the contexts in which the forms in question occur.

In order to emend this latter omission, the identification of all forms presented here are contextually assured by painstaking translations of the Lycian texts selected for this purpose. That is to say: except in the case of *-iz* from TL 44d, 70, the context of which unfortunately remains enigmatic and the identification of which (already in Meriggi 1980: 318, § 137, as we have just noted) therefore solely rests on comparative data.

As far as the system of transliteration used by me is concerned, the basis of which was already laid by Schmidt in 1868, I follow Laroche in representing *kappa* by *k* (instead of *c*), and *khi* by *χ* (instead of *k*), but I stick to the rendering of *yod* by *j* (instead of *y*). For an overview of the Lycian alphabet, see Woudhuizen 2006: 179, Fig. 4, which is based on Hajnal 1995: 7-8; cf. also Bryce 1986: 56-57; Melchert 2004: ix.

It has often been assumed in the relevant literature that the vowels transliterated as *ā* and *ē* are nasalized vowels and represent /an/ and /en/, see, for instance, most recently Kloekhorst 2011: 14. However, this view is entirely unfounded, as the correspondence of the genitive (G) pl. in *-āi*, represented both in the nominal (*θurttāi* in TL 39, § 1) and pronominal declension (*tijāi* in TL 39, § 2) to that in Luwian hieroglyphic in *-aī* (Woudhuizen 2011: 313), Lydian in *-ai₁* (Woudhuizen 2005: 143; 146), where this ending is only represented in the nominal declension, and Etruscan in *-ai* (Woudhuizen 2008: 394), where

it alongside the nominal declension also features in the declension of the pronoun (-iei), may illustrate.

In order to facilitate the reader, the forms of the enclitic pronoun of the 3rd person are highlighted by representing them in bold type, and so it is the case with their translation as well.

The commentary to the texts is for brevity's sake kept to a minimum, so only in those cases in which a translation remains unclear after consultation of the relevant literature explanatory remarks are added.

II. Selected Texts in Transliteration and Translation

TL 1: Telmessos

- | | | |
|----|---|---|
| 1. | ¹ <i>ebēñnē khupā me -ne</i>
<i>prñna<wa>tē</i> ² <i>Xudali Zuhrijah</i>
³ <i>tideimi[[h]]</i> ⁴ <i>Xezzimeh</i>
⁵ <i>prñnezijehi</i> | “This tomb, Khudali-, son of Zuhrija-, member of the household of Khezzima-, has built it .” |
|----|---|---|

TL 4: Telmessos

- | | | |
|----|--|--|
| 1. | ¹ <i>ebēñn:prñnawā:me -ti</i>
² <i>prñnawatē:Teleχuzi:hrpi</i> ³ <i>ladi:</i>
<i>ehb:se tideimi</i> | “This tomb, Telekhuzi- has built himself for his wife and child.” |
| 2. | <i>se -d -i</i> ^{4a} <i>ñta [t]adē tesi:miñti:</i> | “And one has placed them for him inside in accordance with the regulation (of) the league.” |
| 3. | <i>alad</i> ^{4b} <i>ehali:</i> ⁵ <i>adē III</i> | “For the desecrator (of the tomb): (a fine) of 3 adas.” |

TL 6: Karmylessos (bilingual)

- | | | |
|----|--|--|
| 1. | ¹ <i>ebēñnē ñtatā me -ne prñnawātē</i>
<i>Pulenjda Mullijeseh se Dapara</i>
<i>Pulenjdah Purih²meteh</i>
<i>pr[ñ]nezijehi hrppi lada epttehe se</i>
<i>tideime</i> | “This chamber, Puleñjda-, son of Mullijesi-, and Dapara-, son of Puleñjda-, members of the household of Purihimeti-, have built it for their wives and children.” |
| 2. | <i>se -ije ti -(e)se -(e)ri ta³di tike</i>
<i>ñtat[a] ebehi</i> | “And whoever places anyone (else) with them in the chamber of this (tomb),” |

3. *me -ije [tu]be[it]i punamaθθi* “(in that case) the community will punish **him**.”
4. *aladahali:ada <* “for the desecrator (a fine of) 5 adas.”

For the analysis of *tiseri* as *ti-* (*e*)*se* *-(e)ri*, which receives further confirmation from TL 131, § 2 *ti:eseri*, see Houwink ten Cate 1961: 81, who assumes that the forms *ese* “with” and *eri* < Luwian hieroglyphic *arḫa* “de-, away, (emphatic)” function as adverbs. In any case, it is clear that *eri* is used in its function as an emphatic.

In the light of the relevant parallels, one would have expected in § 3 the A(m/f) sg. form *-ne* of the enclitic pronoun of the 3rd person instead of the D *-ije*, see TL 57, 75, and 88 below. Accordingly, I think that we are dealing here with a writing error.

TL 39: Xanthos

1. ¹*ebēñnē:prñnawu:me -ti prñnawatē* “This building, Mēmruwi-,
²*Mēmruwi:Xñtenubeh tideimi* son of Khñtenubi-, has built
³*hrppi esedeñnewi:χñahi* ⁴*ehbiehi:* himself for the relatives of
se θurttāi:lada his grandmother and the
wives of the brotherhoods.”
2. *se -ñne:sñmati* ⁵*tijāi:kbijehis:* “It is **them** not permitted (to
place) (members) of others
(i.e. brotherhoods), of (the
ones) whichever (there may
be).”
3. *me -ñne:ni-esu* ⁶*esedeñnewi:* “And it shall not be
epttehi:ñtepi tane (permitted to) **them** to place
inside their relatives.”
4. ⁷*se -ije:ñta tātē:tesi miñti:* “And one has placed
(them) inside **for him** in
accordance with the
regulation (of) the league.”
5. ⁸*aladahali:ada III* “For the desecrator (a fine
of) 3 adas.

The form *θurttāi* in § 1 is rightly analyzed by Houwink ten Cate 1961: 91 as a G pl. in *-āi* (for this same ending in the realm of the pronoun, see discussion of *tijāi* below), whereas the meaning of the root *θurt-* as “brotherhood” receives confirmation owing to its relationship to Etruscan *θur-* “brotherhood” (see Woudhuizen 2008: 291).

Note that the verbal root *sṃma-* as present in § 2 can be used for the expression of an active meaning, “to oblige, compel, force”, as, for example, in the Xanthos trilingual, § 13, as well as a passive one, “to be permitted, obliged”, attested, like in the present case, for the Xanthos trilingual, § 22, and TL 84, § 13.

Note further that *tijāi* and *kbijehis* in the same phrase confront us with the G pl. in *-āi* of the relative pronoun *ti-* “who, what” (Houwink ten Cate 1961: 69) and the A(m/f) pl. in *-is* (Houwink ten Cate 1961: 54) of an adjectival derivative in *-eh(i)-* of the pronoun *kbi-* “(an)other, someone else”, respectively.

TL 49: Xanthos

1. *ebehi:isbazi:mi -ije sijēni:Padrṃma:* “On this couch **for him** lies
kumaza: Padrṃma-, the priest.”
2. *me -ije nepe mati tike:kbi hrppi* “And he does not permit to
ttāne place anyone else **above**
him.”

TL 52: Sidek-Jaila

1. ¹*ebṃnē:χupā:mē -n -ade:* “This tomb, Krehēnube- has
Krehēnube: made **it,**”
2. *sē pijētē:Wazijeje ²se -j ēni:* “and he has given (it) to
Wazije- and to the mother
for him.”
3. *se pi[j]etē:miṃti ṃta wātā* “And the league has
(officially) granted (a
location) inside the
mountain.”

Note that in my opinion *wātā* renders the endingless A(m/f) sg. of the noun *wātā-*, corresponding to Luwian hieroglyphic *waⁿti-* “mountain”. Whatever the merits of this suggestion (Lycian tombs are frequently carved out of the mountain), it is in any case unlikely to take this form as an ablative (Abl.) sg. of a root corresponding to Luwian hieroglyphic *wana-* “stele”, as the Abl. sg. is in *-di* or *-de* (cf. Woudhuizen 2008: 396).

TL 56: Antiphellos (bilingual)

1. ¹*ebṃnē prṃnāwu:me -ti* “This building, Ikta-, son of
²*prṃnawatē Iktah:Hlah:tideimi:* Hla-, has built it himself for
hrppi ladi:ehbi ³se tideime:ehbije: his wife and his children.”
2. *se -ije edi tice:mētē:* “And whoever brings (any)
damage **to it,**”

3. ⁴*me -ne qasttu:ēni:qlahi:ehbijehi:* let the Mother of this
se wedri:wehñtezi precinct and the town of
 Phellos execute **him!**”

The verbal form *qasttu* in § 3, which renders the 3rd person sg. of the imperative in *-ttu* (cf. Luwian hieroglyphic *-tu* for the same function), corresponds to ἐπιτρίψει in the Greek version of the text. Now, considering the fact that Greek ἐπιτρίβω expresses the meaning “to afflict, destroy, murder” (see *LSJ*, s.v.), it may reasonably be argued that the verbal root *qas-* means “to execute (*vel simile*)” rather than “to judge”, as commonly assumed, cf. Melchert 2004, s.v. *qā(n)-*.

TL 57: Antiphellos

1. ³*ebēñne:χupu:me -ti prñnawatē:* “This tomb, Ida- Makhzza-,
Ida Maxzza Uherijeh tideimi: son of Uherije-, has built (it)
hrppi:ladi ehbi:se ⁴tideime: himself for his wife and
 children.”
2. *se -i pijētē ⁵pijatu miñti:ētri:χupu:* “And the league has given
siχli:aladehχχāne: **to him** as a grant to place a
 burial (in) the lower (part
 of) the tomb for a shekel.”
3. *se hrzzi ⁶tupñme:siχla:* “And moreover in the upper
 (part of the tomb) for double
 (the amount of) shekel.”
4. *hrzzi prñnawi me -i:ñtepi tāti ⁷I[dā:* “In the upper (part of) the
M]aχzzā:se la[dā ehb building one will place
 inside **here** Ida- Makhzza-
 and his wife.”
5. *s[e [-ije] n[e hrppi tā]ti tike ⁸kbi:* “And one will place not
hrppije anyone else **above them.**”
6. *me -i:tadi:tike:me -ne:tubeiti:* “(If) one places someone
māhāi ⁹huwedri:se itlehi:trñmili: (else) **with them**, the
 confederate gods and the
 members of the board (of)
 the (confederate) Lycians
 will punish **him,**”
7. *ebi -d -alahaditi:ebēi:ñte* “and one will rearrange
them, (the burials) inside
 here.”

The form *huwedri* in § 6, which renders the N(m/f) pl. in *-i*, bears testimony of a compound consisting of the preposition *su*, corresponding to Greek σύν “(together) with” (cf. Etruscan *śin*, see Woudhuizen 2008: 350-351), and the noun *wedri*- “town”, and therefore literally renders the meaning “con(federate) towns”. In my translation, I analyze it as the N(m/f) pl. in *-i* of an adjective expressing the meaning “confederate”. Alternatively, it is possible to side with Lebrun (2003: 1-3) in his analysis of *huwedri* as an endingless N(m/f) sg. of a noun from the *i*-stems, which he translates as *concilium*—which tallies very well with our analysis of the first element *hu-* as the corresponding form of Greek σύν. His assumption that the element *wedri* stands for a wider notion than “town” he bolsters with the fact that, as observed by Laroche 1979: 107, the combination *māhāi wedr[ēñ]ni* from TL 101, line 4 confronts us with the Lycian equivalent of Greek θεοὶ; ἐπιχώριοι. But the form *māhāi* in this combination clearly renders N(m/f) pl. in *-i* here, whereas Lebrun has to assume that in the expression *māhāi huwedri*, in his interpretation “concilium of the gods”, the same form is used for the G pl. in *-āi*—which, it must be admitted, is a possibility in accordance with the rules of Lycian grammar. Furthermore, it could be pointed out as a disadvantage of my analysis that if *huwedri* were indeed an adjective, one might have expected against the backdrop of *wedrēñni* an adjectival formation in *-ēñni*-. Nevertheless, I personally believe that *māhāi* renders N(m/f) pl. in *-i*, and therefore stick to the given translation, under the condition that both options given are equally valid.

The same remark also applies to the translation of *itlehi trēm̄mili [huwedri]* (for the emendation, see TL 88, § 8 below), of which I analyze all three elements as rendering the N(m/f) pl. in *-i*, whereas Lebrun rather prefers to translate it as “Lycian confederation of the *itle-*”, which is, from a grammatical point of view, equally possible.

I take *ebi* at the start of § 7 as a lenited variant of adverb *-epi* in TL 84, § 12, and assume that both originate from Luwian hieroglyphic *apa(n)* “re-, anew; after(wards), behind, subsequently”, which also occurs in variant form *api* (see Woudhuizen 2011: section II.2.3, s.v.).

TL 75: Tiberios

1. ¹*ebēñnē:χupā:mē -ne [pr]ñnawatē:* “This tomb, Tett[*m̄*]pe-, son of Hñtīhāma-, has built **it**.”
*Tett[*m̄*]pe ²Hñtīhāmah:tīd[ei]mi*
2. *se -ne ñte:tāti tdi ³i[s]bazi:* “And on which couch one will place **him** inside,”

3. *me -ije:ni hr[ppi] tātu tike ṁmē
ladā t-ije* “one shall not place anyone
(else) **above him** except the
wife who (is) **for him**.”
4. ⁴*h[rpp]i:la[di] hrppi [me-]i:tadi:
tike:kbi:* “(If one places) someone
(else) on (his) wife or
above him on which(ever
couch),”
5. *mē -ne* ⁵*tubidi:q[l]a[j]e -b[i s]e
Malija se t[...]:miñtaha* “may, on behalf of the
precinct here, Malija and
(...?) of the league punish
him!”

On *tije* in § 3 = *ti -ije*, see Houwink ten Cate 1961: 70.

For the emendation of [*me*] -*i* in § 4, cf. the similar position of the combination of the introductory particle *me-* with the D sg. of the enclitic pronoun of the 3rd person -*i* in TL 84, § 4.

TL 84: Sura

1. ¹*ebēñnē:prñnawā:me -ti:
prñnawatē:Mizretije:Murāzah:
tuhes:mluhidaza:Surezi* ²*hrppi atli:
ehbi:se ladi:se tideime:ehbije* “This tomb, Mizratije-,
nephew of Murāza-, the
sacrificer of thank-offerings
at Sura, has built (it) for
himself and his wife and
children.”
2. *se dadē:atli:hrzzē ispaidjē:* “And he has given the upper
couch to himself.”
3. *me -te:ñta tāti* ³*ebñnē:hātā:se ladā:* “And one will place inside
this unit also his wife.”
4. *hrpp -ije me -i:tadi:tike:tike:* “(If) one will place **for him**
anyone else **above them**,”
5. *me -ne qla:qasstt -ebi:Surezi:* “the precinct at Sura will
slay **him** there!”
6. *se dadē* ⁴*hrñmā:ijase:atlahi:* “And he has given an altar
for his own hero image.”
7. *me pēti hāχχati:mluhidaza:* “And the sacrificer of thank-
offerings will spend time (to
it) (and) sanctify (it).”
8. *dde -i -<e>pñte:χitē -pi:terñ
mluhidazāi* “Owing to the gifts the
sacrificers of thank-offerings
have subsequently

9. ⁵*me -d -i:ñte χultti:hrñmā:*
<e>*pñtabahi:ñte nē:χruwi:*
inaugurated with an
animal sacrifice the territory
for him.
“And one will cultivate **it for**
him inside (the territory),
the altar at (its) back side,
(but) not (the one) along
the road.”
10. *me -de tew[e] kumezeiti:uhata:*
tuweri
“And one will worship **it**
yearly by means of (holy)
things being erected
opposite (it).”
11. *se*⁶*Mizratijehe:kumehi:adaijē:II:*
“And for the holy things of
Mizratije-: 2 adas.”
12. *urazijē [...] adi:ē:se -j -epi hadi ti:*
“One will make **him** (...) **below**
among the overseers and
who(ever) will be **below**
him (in rank).”
13. [*s*]e *me -i ne:kumazati:*⁷*me -ne*
pddē:qla:sñmati:ebi:Surezi
“If one does not worship
for him, the local precinct
will be obliged to **him** (to
do so) here at Sura.”

In general outline, the structure of this text is determined by the two instances of the verbal form *dadē* “he has given” in §§ 2 and 6 (note that the verbal ending *-dē* for the 3rd person sg. of the past tense is a lenited variant of *-ta*, *-te* or *-tē*, corresponding to Luwian hieroglyphic *-ta* for the same function), to which the D pl. in *-e* of the related noun *dd-* “gift” § 8 refers back. The interpretation of the verbal root *da-* as expressing the meaning “to give” can be further underlined by pointing to Lydian *dā-* or *dē-* of the same meaning, see Gusmani 1964, s.v. *dā-* and *dēt-*. Accordingly, it should not be mixed-up with Luwian hieroglyphic *ta₄-* “to place” as attested for Tilsevet, § 1 (see Woudhuizen 2011, section II.2.3, s.v.).

The sequence *hrñmā:ijase:atlahi:* in § 6 is interpretable owing to the fact that the roots of all three forms are paralleled for Luwian hieroglyphic, namely *àrma-* “altar”, *áya-* “hero; heroic image”, and *(á)tar(a)-* or *<ta>la-* “person, image” (see Woudhuizen 2011: section II.2.3, s.v.).

The verbal forms *pēti* and *hāχχati* in § 7, which are both singled out as such by the 3rd person sg. of the present/future in *-ti* (cf. Luwian hieroglyphic

-*ti* for the same function), may well be characterized by roots corresponding to Luwian hieroglyphic *pai-* or *paī-* “to spend time” (Woudhuizen 2011: section II.2.3, s.v) and Etruscan *sac-* “to sanctify” (Woudhuizen 2008: 460). In any case, this is how I arrived at the given interpretation.

<*e*>*pñte*: emendation on the basis of Lycian *epñte* “afterwards”, which according to Melchert 2004, s.v., corresponds to Hittite *appanda* of the same meaning.

terñ: A(m/f) sg. in *-ñ* of the noun *tere-* “territory, district”. Note that this is a more archaic variant of the A(m/f) sg., corresponding, from an Indo-European point of view, to Latin *-m*, than the one in *-ñ* as attested for the same root, *terñ*, which, for its correspondence to Luwian hieroglyphic *-na*, Lydian *-n* and Etruscan *-n*, is actually the expected reflex of PIE **-m* in the Luwian language group—the latter siding in this matter rather with Greek, which is also characterized by the A(m/f) sg. in *-n*, than with Latin.

χultti: 3rd person sg. of the present/future tense in *-ti* of the verbal root *χult-*, which is related to Etruscan *χulθ-* “cult”, see Woudhuizen 2008: 464.

χruwi: D-Loc. in *-i* of the nominal root *χruw-*, which is compared by Neumann 2007, s.v. to Luwian hieroglyphic *harwan-* “road” — a possibility which receives further emphasis from the fact that in a derivative like *harwata₄tisa-* “envoy” this word occurs without root-final *n* (cf. Woudhuizen 2011: section II.2.3, s.v.). It is true, as duly observed by Lebrun (2009: 262), that the verbal form *χruwata*, which appears to bear testimony of a verbal root *χruwa-*, related to that of nominal *χruw-*, corresponds in the bilingual text N312 from Xanthos to Greek ἀνέθηκεν “he has dedicated”, and that in line with this observation the meaning “dedication” for the nominal root lies at hand. But, if this were so, I would have expected the noun to appear here in the D pl. in *-a* or *-e* rather than the D sg. in *-i*, as is the case here. Presumably, therefore, the two roots, notwithstanding their formal resemblance, should be kept separate.

tuweri: rhotacized variant of the Abl. pl. *-di*, corresponding to Luwian hieroglyphic *+r(i)* and Etruscan *-r(i)* for the same function, see Woudhuizen 2008, 394-396, of a nominal derivative of the verb *tuwe-* “to place (upright), erect”, corresponding to Luwian hieroglyphic *tuwa-* of the same meaning.

urazijē: D pl. in *-ē* of the indication of a functionary marked as such by the morpheme *-z-* (cf. *kumaza-*, *mluhidaza-*, etc.) based on the root *ura-*, corresponding to Luwian hieroglyphic *ura-* “great”.

TL 88: Myra

- | | | |
|----|--|---|
| 1. | ¹ <i>ebēñnē prñnawā me -ne</i>
<i>prñnawatē Ddaqasa Stuleh:</i>
² <i>tideimi hrpi ladi ehbi se tideime</i> | “This building, Ddaqasa-, son of Stule-, has built it for his wife and his children.” |
| 2. | <i>se ēke lati Ddaqasa</i> | “And when Ddaqasa- dies,” |
| 3. | ³ <i>me -ne ñtepi tati ñtipa tezi</i> | one will place him in the inner (side of) the (burial) place,” |
| 4. | <i>se ladā ehbi</i> | “and his wife also (when she dies).” |
| 5. | <i>kbi tike me -i nipe ñtepi tātu</i> | “One may not place anyone else inside for him ,” |
| 6. | ⁴ <i>tibei nipe hlñmi tuwetu</i> | “nor may one erect an altar.” |
| 7. | <i>hlñmi me -i tuweti tike tibeï</i> ⁵ <i>ñtepi tadi tike</i> | “(If) someone erects an altar for him , or if someone places (anybody else) inside,” |
| 8. | <i>me -ne itlehi tubeiti trñmili huwedri</i> ⁶ <i>se:Trqqas se mähāi huwedri</i> | “the members of the board (of) the confederate Lycians will punish him , and Tarkhunt and the confederate gods!” |

lati: the verbal root *la-*, which occurs here in the 3rd person sg. of the present/future in *-ti*, corresponds to Luwian hieroglyphic *la-* “to take (away)” (cf. especially its use in Kululu 4, § 9), and hence likely expresses the passive meaning “to be taken (away)” as a euphemism for “to die”. Note that Melchert 2004, s.v. *la*⁻¹ suggests an earlier form **wla-*, in this manner linking the verbal root in question with Luwian hieroglyphic *wala-*, which, in combination with the preverb *arḫa* as attested for Tell Ahmar 6, § 8, means “to die” (see Woudhuizen 2011: section II.2.3, s.v.).

tezi: D-Loc. sg. in *-i* of a nominal derivative in *-z-* of the verbal root *te-* “to place”, corresponding to Luwian hieroglyphic *ta₄-* (Tilsevet § 1, see Woudhuizen 2011: 216) and Etruscan *te-* (inscription on a bronze weight from Caere, § 3, discussed in Woudhuizen 2010-1b: 215-218). We may be dealing here with a reference of a *klinē* or sarcophagus.

Note that *hlñmi-* in §§ 6 and 7 is nothing but a graphic variant of *hrñmma-* “altar” (TL 84, §§ 6 and 9), characterized by *r/l*-interchange and *i*-motion as far as the root-final vowel is concerned.

TL 91: Myra

- | | |
|---|---|
| 1. ¹ <i>ebēññē prñnawā me -ne
prñnawatē Xlppasi Xssēñzijah
tid[eimi]</i> | “This building, Khlppas-,
son of Khssenzija-, has
built it .” |
| 2. <i>me -i ñtepi tāti</i> ² <i>Xlppasi se ladu
e[h]bi</i> | “One will place inside for
him Khlppasi- and his
wife.” |
| 3. <i>se -ije ni hrppi tātu tike atlahi
ti[be kbijehi]</i> | “And let one not place
anybody else above them of
his own or of someone
else’s (family).” |
| 4. <i>me -ij</i> ³ <i>-adi tike ti[h]e zu[m̃]mā
mewe -j -esu httēmi</i> | “(If) someone brings any
damage to it , let there be
retribution for him! ” |

TL 109: Limyra

- | | |
|---|--|
| 1. ¹ <i>ebēññē:χupā:me -ti prñnawatē
²Uwēmi:se lada:ehbi:</i> | “This tomb, Uwēmi- has
built (it) himself (also) for
his wife.” |
| 2. <i>se -i ñtewē</i> ³ <i>tāti:Muwētē:hrpp -ije</i> | “And one will place opposite
to him Muwētē (as well
as other relatives) above
him .” |
| 3. <i>me -i tadi</i> ⁴ <i>tike:kbi:tibe</i> | “And (if) one places
someone else for him ,” |
| 4. <i>me -i martti tike</i> | “someone will lawfully
arrange (so) for him ,” |
| 5. ⁵ <i>hrppi -be -ije:tātu:</i> | “and one should place
(only) above him ,” |
| 6. <i>epñte:trppeme</i> | “and, in case of a third
(burial), behind (him).” |
| 7. ⁶ <i>me tise ti[s]e:prñnawati:</i> | “And (if) anybody will build
(something for himself),” |
| 8. <i>me ttlidi qlaje -b:Pñtreñni</i> | “he shall pay (for it) to the
sanctuary as well as the
(precinct) of Pandaros” |

Note in connection with *trppeme* “in the case of a third (burial)” the counting is from the burial of the wife of the owner of the grave, Muwētē, onwards. The formation of the numeral is the same as that in case of *tupñme* “double” in TL 57, § 3.

TL 139: Limyra

1. ¹*ebēnē:χupa mē -ti pr̄nna[wat]ē*
Tilume:Zizahā²mah tideimi
hrppi ladi ehbi:Xuχuneje ³se
tideime ehbij[e] “This tomb, Tilume-, son of
Zizahama-, has built (it) for
his wife Kukuni- and his
children.”
2. *se -uwe:ti hrppi tāti tike* “And (the one) who will
place anyone **above them**,”
3. *mē -ne ⁴tubidi h[p]p̄nter[us]*
māhāi:se marazija miñtaha: “the gods concerning
libations will punish **him**,
and the court of the league.”
4. ⁵*Hl̄mmide -we:mlejeusi Mur̄nna* “And you will make a thank-
offering to the infernal deity
from Salamis.”

As convincingly argued by René Lebrun (2006), the enclitic *-uwe* in § 2 is used to express the D pl. of the enclitic pronoun of the 3rd person and renders the meaning “above them”. It is used in the same manner in yet another inscriptions from Limyra, like, alongside the rather enigmatic TL 106, line 2, or badly damaged TL 128, line 2, and N 317, line 3 (*se -uwā -ni hrppi tatu tike kbi* “And one shall not place someone else **above them**”), TL 118, lines 1-2:

1. ¹*[ebē]ñnē:[.]tisēni:me -ti:*
pr̄nawatē:Xuñnijēi:Masasahe:
tideimi: “This (type of grave),
Khunije-, son of Masasa-,
has built (it) himself.”
2. *hrzzi:ñtat[ā Xu]ñnije:s[e] ladi:*
²*[ehb]i:* “The upper chamber (is)
for Khunnije- and his wife”.
3. *se -uwe ni:hrppi:tatu:tike* “And one shall not place
someone (else) **above**
them.”

The emendation of *h[p]p̄nter[us]* in § 3 seems to be assured owing to the undamaged occurrence of this form in TL 58, line 5, where it is associated with *māhāi miñtehi* “the gods of the league”. Melchert 2004, s.v., in my opinion rightly analyzes the root *hpp̄nt-* as a reflex of Hittite *ispant-* or *sipand-* < PIE **spend-* “to libate” (cf. Etruscan *span(t)-* “to libate” and *spant-* “libation”, see Woudhuizen 2008: 363-364), so that we might well be dealing here with an A(m/f) pl. in *-us* (of the *u*-stems) of a derivative in *-r-* of the root in question, leading to its interpretation as an accusative of respect “concerning libations”. Note, however, that this interpretation, for the lack of more definitive data, remains tentative.

With respect to § 4, it deserves our attention that the interpretation of *Hlṛṛmmide* as “from Salamis” is assured by *Ajaka Hlṛṛmmide* “Ajax from Salamis” in TL 29, line 9 (the ethnic formation in *-de-* corresponds to Etruscan *-θe-* as in *Qumeθe-* “from Cumae”, see Woudhuizen 2008: 139-140). Furthermore, the second word *mljeusi* is a verbal form characterized by the 2nd person sg. of the present/future tense in *-si*, corresponding to Cuneiform Luwian *-si* (see Meriggi 1980: 336, § 187) and Luwian hieroglyphic *-sa* for the same function (see Woudhuizen 2011: 302; 314), and based on the root *mljeu-* which, indeed, is related to Luwian hieroglyphic *maluwa-* “thank-offering” (Woudhuizen 2011: section II.1.3, s.v.; confirmation of this translation is provided by Sidetic *malvam₁a*, which in a bilingual inscription corresponds to Greek χαριστήρια, see Woudhuizen 1984-5: 121-122), but in form is most closely paralleled (if we realize that the original sibilant developed into *h* or *θ* in Lycian) by Etruscan *mlešie-* “to bring a thank-offering” (see Woudhuizen 2008: 364). Finally, *Murṛna* appears to be the name of a deity based on the root *mur-* “to die” (cf. Etruscan *murinašie* “on behalf of the dead” and Latin *morior* “to die”, see Woudhuizen 2008: 214), and may hence be reasonably assumed to denote the Lycian equivalent of Greek *Hades*.

TL 149: Rhodiapolis

- | | | |
|----|--|---|
| ?. | ¹³ <i>se -i aḡā:ijase:hrṛmṁā:ebē:</i> | “And I have made this altar
for (his own) hero (image)
here, ” |
| ?. | <i>me pijaxā (...)</i> | “and I have given (it) (...)” |

It deserves our attention that in this passage the voiced variant *-gā* of the verbal ending of the 1st person sg. of the past tense occurs here alongside the regular voiced aspirated one in *-χā*, which corresponds to Luwian hieroglyphic *-ha*, cf. Meriggi 1980: 340, § 206. (For the phenomenon of lenition, cf. *-di* alongside *-ti* in the verbal form *tadi* or *tāti* [TL 57, §§ 6 and 4] and *-dē* alongside *-tē* in the verbal form *tadē* or *tātē* [TL 4, § 2 and TL39, § 3] with respect to the verbal endings of the 3rd person sg. of the present/future and past tense, respectively.

For the understanding of this passage more in general, see TL 84, § 6: *se dadē⁴hrṛmṁā:ijase:atlahi:* “And he has given an altar for his own hero image.”

N 320: Xanthos (trilingual)

- | | | |
|----|--|--|
| 2. | <i>sē -ṛne -ṛ³te -pddēhadē:Trṛmṁile:
pddēnehṁm⁴is:Ijeru:se
-Natrbbijēmi:</i> | “and he had appointed them
as archonts for the Lycians,
Hierōn and Natrebijēmi-.” |
|----|--|--|

6. *sē -ñn -aitē:kumazu:mahāna:
eb¹⁰ette:Eseimiju:Qñturahahn:
tide¹¹imi* “And they have made **him**
priest with respect to these
gods, Simias, son of
Kondurasios,”
7. *se -de:Eseimijaje:χuwati -ti:* “and (they have appointed
also the ones) who follow
Simias **with respect to these**
(matters),”
8. *s¹²e -i -pijētē:arawā:ehbijē:esi -ti:* “and they have given **to him**
freedom (of taxes) with
respect to what are his
(possessions),”
9. *se¹³ -de -li -ñtātē:teteri: sej
-epewētlñ¹⁴mēi:hrñmada:ttaraha:* “and they, the town and the
neighboring inhabitants,
have added to **it for him** the
altar’s fields of the town.”
12. *se -i -p¹⁹ibiti:uhazata:ada:18: ēti:
tlla²⁰χñta:Arñna:* “And Arinna gives **to him**
yearly 18 ada as a salary.”
13. *se -sñmati:χddazas:ep²¹i -de:
arawa:hāti-kñmētis:me -i -pibi²²ti:
sixelas:* “And she obliges the slaves,
whichever number will
subsequently to **it** (= the
charter) be free, to pay **to**
him shekels.”
15. *me -ij -esi -tēni -ti:hlñmi -pijata* “And the offerings which
will be placed **for him** on
the altar,”
16. *²⁶me -de -te-wē:kumezidi:
nuredi:nure²⁷di:arā:kumehedi:* “one will sacrifice **these**
monthly ritually opposite (it)
together with a sacrificial
animal.”
18. *me -kumezidi: Seimija:
se -de: Se³⁰imijaje:χuwati -ti:* “And Simias sacrifices
and also the ones who
follow Simias **with respect**
to these (matters).”
19. *se -ij -ehbij -ai³¹tē:tasa:
mere:ebette:teteri:Arñn³²as:
sej -epewētlñmēi:Arñnāi:* “And they have sworn their
loyalty to these laws **for**
him, the town of Arinna and
the surrounding inhabitants.”
22. *χtta³⁷de -mej -ē:tikē:me -pddē:
mahāna:sñmati:ebette:* “And (if) someone has
caused damage to **it** (= the
stele), he will be obliged (to
provide for) a place for
these gods.”

III. Overview of the Relevant Data

N(m/f) sg. —

A(m/f) sg. *-ne, -ñn* “him”: TL 56, § 3; TL 57, § 6; TL 75, § 2; § 5; TL 84, § 5; § 13; TL 88, § 3; § 8; TL 139, § 3; N320, § 6. [Note: in TL 6, § 3 D sg. *-ije* “for him” occurs in the position where one otherwise is confronted with *-ne* “him”.]

A(m/f) sg. *-ē* “him”: TL 84, § 12.

N-A(n) sg. *-d(e)* “it”: TL 84, § 9; § 10; N320, § 9; § 13.

N-A(n) sg. *-n(e)* “it”: TL 1, § 1; TL 6, § 1; TL 52, § 1; TL 75, § 1; TL 88, § 1. [Note: object can also be of communal gender instead of neuter.]

N-A(n) sg. *-ē* “it”: N320, § 22.

D sg. *-i, -j, -ij, -ije* “for him, etc.”: TL 4, § 2; <TL 6, § 3>; TL 39, § 4; TL 49, § 1; § 2; TL 52, § 2; TL 56, § 2; TL 57, § 2; TL 75, § 3 (2x); § 4; TL 84, § 4; § 8; § 9; § 12; § 13; TL 88, § 5; § 7; TL 91, § 1; § 2; TL 109, § 2; § 3; § 4; § 5; N320, § 8; § 12; § 13; § 15; § 19. [Note: in some cases of *-i* it is difficult to determine whether we are dealing with the D sg. *-i* “for him, etc.” or the Loc. sg. *-i* “here”.]

D sg. *-li* “for him”: N320, § 9.

G sg. —

Abl. sg. —

Loc. sg. *-i* “here”: TL 57, § 4; TL 149, § ? (l. 13).

N(m/f) pl. —

A(m/f) pl. *-d* “them”: TL 4, § 2; TL 57, § 7.

A(m/f) pl. *-iz* “them”: [TL 44d, l. 70].

A(m/f) pl. *-ñne* “them”: TL 39, § 2; § 3; N320, § 2.

N-A(n) pl. *-de* “these”: N320, § 7; § 16; § 18. [Note: this form may also come into consideration as the Abl. pl., except in the case of N320, § 16, which refers back to the N-A(n) pl. *pjjata* “offerings” in the preceding phrase.]

D pl. *-uwe/-uwā* “for them, etc.”: TL 139, § 2; TL 118, § 3; N317, § ? (l. 3); TL 106, § ? (l. 2); TL 128, § ? (l. 2)].

D pl. *-i, -ije* “for them, etc.”: TL 6, § 2; TL 57, § 5; § 6; TL 84, § 4; TL 91, § 3.

G pl. —

Abl. pl. —

Loc. pl. —

For a proper understanding of the preceding overview, it may be of interest to note the following features:

1. Incongruency in number:

(a) *-ne* “him” alongside *-ñne* “them”

(b) *-i/-ije* “for him, etc.” alongside *-i/-ije* “for them, etc.”

2. Incongruency in gender:

- (a) *-ne* “him” alongside *-ne* “it”
- (b) *-ē* “him” alongside *-ē* “it”

3. Shift in meaning

- (a) the 3rd person pl. of the enclitic pronoun in Lycian *-uwe/-uwā* “for them, etc.” originates from the stressed pronoun of the 2nd person pl. *uwí-* “you” (cf. also the possessive *uwísa-*, see Woudhuizen 2011: 313-314) as attested for Luwian hieroglyphic and, in variant form *huvi-*, for Etruscan (see Woudhuizen 2008: 217).

4. Strings of several enclitics attached to each other occur, in so far as our selection of texts is concerned, only in the following three instances:

- (a) TL 4, § 2: *se -d -i* “them for him” (-A-D)
- (b) TL 84, § 9: *me -d -i* “it for him (-A-D)
- (c) N320, § 9: *se -de -li* “it for him” (-A-D)

In my treatment of the Luwian hieroglyphic evidence on the topic (Woudhuizen 2011: section II.3) I have pointed out that, as already established by Emmanuel Laroche in 1959, in principle dative forms of the enclitic pronoun precede nominative or accusative ones. In actual fact, we can go one step further and observe that, in case both occur in the same string, accusative forms in their turn precede nominative ones, so the regular order is: -D-A-N. But in a few cases, this regular order is not adhered to, but reversed, so that we are confronted with strings of the type -N-D and -A-D. Presumably, we are dealing in these cases with marked sequences for emphatic purposes. The same verdict seems to apply to the relevant evidence from Lydian and Etruscan as well. Therefore, it is remarkable that in all the three instances of a string of enclitics attested for Lycian we are consistently confronted with the, from a comparative perspective, marked sequence -A-D.

IV. The Lycian Forms of the Enclitic Pronoun of the 3rd Person in Comparative Perspective

Having arrived at this point, one might wonder to know how the repertory of the Lycian (Lyc.) enclitic pronoun of the 3rd person as established in the above relates to the ones of the closest comparable dialects or languages, Luwian hieroglyphic, Lydian and Etruscan.

As far as Luwian hieroglyphic (LH) is concerned, an overview of the relevant data is presented by me in Woudhuizen 2011: 313. Similarly, in the case of Lydian (Lyd.) I have included the distinct forms of the enclitic pronoun of the 3rd person in a grammatical overview as published in Woudhuizen

2010-1a: 212. Finally, in connection with Etruscan (Etr.) one can find such an overview in Woudhuizen 2008: 394, which I have recently updated in Woudhuizen 2010-1b: 230. In all cases, the identification of the forms distinguished rests on a painstaking analysis of the context in which they appear. Note that with respect to the overview of the Etruscan forms of the enclitic pronoun of the 3rd person I have now made a distinction between the D sg. and the Loc. sg., both forms being erroneously grouped together in their previous treatment.

	Lyc.	LH sg.	Lyd.	Etr.
N(m/f)		-sa	-ś	-s(e), -ś
A(m/f)	-ne/-ñn, -ē	-na	-in	-n(e)
N-A(n)	-d(e), -n(e), -ē	-ta, +ra	-ad	
D	-i/-j/-ij/-ije, -li	-tu, -ru, -ta	-λ	-i
D-G				-l(a), -s/-ś
Abl.		-ta		
Loc.	-i			-ia

	Lyc.	LH pl.	Lyd.	Etr.
N(m/f)		-ta, -r(a)		
A(m/f)	-d, -iz, -ñne	-ta, +ra, -na	-aś, -is	-is/-iś, -n
N-A(n)	-de	-ta, -ra		
D	-uwe/-uwā, -i/-ije	-maī, -ta, +ra	-mś, -ai ₁	-e(i)
G				-iei
Abl.		-ta		

Table 1 Overview of the Lycian forms of the enclitic pronoun of the 3rd person and of those in the related dialects, Luvian hieroglyphic, Lydian and Etruscan.

On the basis of Onofrio Carruba's work on sentence introductory particles in the Anatolian languages of 1969 (see esp. pp. 43-44), I have added two forms to the repertory of the Lydian enclitic pronoun of the 3rd person established thus far, namely A(m/f) pl. -aś and D pl. -mś. These are exemplified by: (1) Lyd. no. 22, 13: *ak -mś -aś aśfāi₁ vt₁ binvi₁* "I will hold them accountable with their possessions", in which the A(m/f) pl. -aś corresponds to Hittite -as

“them”, cf. Meriggi 1980: 317, § 134; (2) cf. preceding passage and Lyd. no. 10, 10: *fak -mś -ad amu kov t₁ivard* “I will declare it in front of their god(s)”, in which the D pl. *-mś* corresponds to Cuneiform Luwian *-(m)mas* “for them”, cf. Meriggi 1980: 317, § 135. Note that in both given examples the order of the enclitics is the regular, unmarked one, namely -D-A.

Fred C. Woudhuizen

Het Hoekstuk 69

NL-1852 KX Heiloo

The Netherlands

E-mail: fredwoudhuizen@yahoo.com

Website: www.woudhuizen.nl/Fred

3. Şahıs Eklemeli Zamirin Likçe Formları

Bu makalede Likçe'deki 3. Şahıs'ın eklemeli zamir formlarıyla ilgili bulgular ele alınmaktadır. Çalışma ilk bölümde önce konuyla ilgili mevcut araştırmalara kısaca göz atmakta, ardından ikinci bölümde, 3. tekil şahıs eklemeli zamir formlarıyla kendisini belli eden iyi korunmuş seçme Likçe yazıtlarının transliterasyonları ve çevirileri sunulacaktır. Gerekli hallerde, örneğin ilgili literatürde bir pasajın net olmadığı durumlarda, metinlerin transliterasyonları ilave yorumlarla geliştirilmiştir. Üçüncü bölümde eklemeli 3. şahıs zamirinin Likçe formlarına dair bulgular gözden geçirilecek ve son olarak sonuçlar hiyeroglif Luvice, Lidçe ve Etrüsk dili gibi bağlantılı lehçelerle karşılaştırmalar yapılacaktır.

Bibliography

- Bryce, T. R.
1986 *The Lycians in Literary and Epigraphic Sources* (map: p. XVI; script: pp. 56-57; inscriptions in transliteration and translation: pp. 73-88), Copenhagen.
- Carruba, O.
1969 *Die satzeinleitenden Partikeln in den indogermanischen Sprachen Anatoliens*, Incunabula Graeca XXXII, Roma.
- Friedrich, J.
1932 *Kleinasiatische Sprachdenkmäler* (VII. Lykische texte: pp. 52-90), H. Lietzmann (Hrsg.), Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen, Berlin.
- Gusmani, R.
1964 *Lydisches Wörterbuch*, Heidelberg.
- Hajnal, I.
1995 *Der lykische Vokalismus; Methode und Erkenntnisse der vergleichende anatolischen Sprachwissenschaft, angewandt auf das Vokalsystem einer Kleincorpussprache*, F. Lochner von Hüttenbach – H. Mittelberger – M. Ofitsch – Chr. Zinko (Hrsg.), Arbeiten aus der Abteilung „Vergleichende Sprachwissenschaft“, Band 10, Graz.
- Houwink ten Cate, Ph.H.J.
1961 *The Luwian Population Groups of Lycia and Cilicia Aspera during the Hellenistic Period* (enclitic pronoun: pp. 64-66; a selection of Lycian texts: pp. 87-100), Leiden (dissertation).
- Kloekhorst, A.
2011 “The Opening Formula of Lycian Funerary Inscriptions: *mēti* vs. *mēne*”, *Journal of Near Eastern Studies* 70, 1: 13-23.
- Laroche, E.
1974 “Les épitaphes lyciennes”, P. Demargne (éd.), *Fouilles de Xanthos, Tome V: Tombes-maisons, tombes rupestres et sarcophages*, Paris: 123-149.
- 1979 “Deuxième partie: L’inscription lycienne”, H. Metzger (éd.), *La stèle trilingue du Létôon, Fouilles de Xanthos VI*, Paris: 49-127.
- Lebrun, R.
2003 “I. Lycien *huwedri-* (lyc. B *uwedri-*): «concilium»”, R. Lebrun – A. Lemaire – R. Gérard (eds.), *Syro Anatolica Scripta Minora III, Le Muséon, Revue d’Études Orientales* 116, 1-2: 1-7.
- 2006 “Les pronoms lyciens *uwe* et *ije*”, R. Bombi – G. Cifoletti – F. Fusco – L. Innocenti – V. Orioles (eds.), *Studi linguistici in onore di Roberto Gusmani. Volume II*, Alesandria: 985-987.

- 2009 “La position de la langue lycienne, Présentation grammaticale et lexicale d’une langue représentant du louvite résiduel”, *Res Antiquae* 6: 353-363.
- Melchert, H.C.
2004 *A Dictionary of the Lycian Language*, Ann Arbor-New York.
- Meriggi, Piero
1980 *Schizzo grammaticale dell’anatolico* (L’anaforico enclitico -a- funziona da pron. pers. di 3^a pers.: pp. 317-319, §§ 135-138), Atti della Accademia Nazionale dei Lincei 1980, Memorie, Classe di Scienze morali, storiche e filologiche, serie VIII, Volume XXIV, Fascicolo 3, Roma.
- Neumann, G.
1979 *Neufunde Lykischer Inschriften seit 1901*, Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris Nr. 7, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Denkschriften, 135. Band, Wien.
- 2007 *Glossar des Lykischen, Überarbeitet und zum Druck gebracht von Johann Tischler*, Dresdner Beiträge zur Hethitologie 21, Wiesbaden.
- Schmidt, M.
1868 *The Lycian Inscriptions after the accurate copies of the late Augustus Schoenborn with a critical commentary and essay on the alphabet and language of the Lycians* (Pl. A: overview of the alphabet letters and their writing variants), London - Jena - Paris.
- Woudhuizen, F.C.
1984-5 “Origins of the Sidetic Script”, *Talanta, Proceedings of the Dutch Archaeological and Historical Society* 16-17: 115-127.
- 2005 *Selected Luwian Hieroglyphic Texts 2* (Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft 124), Innsbruck.
- 2006 “The Transmission of the Phoenician Alphabet in the Mediterranean Region”, *Rivista di Studi Fenici* 34, 2 [2009]: 173-184.
- 2008 *Etruscan as a Colonial Luwian Language, Linguistica Tyrrhenica III*, Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Sonderheft 128, Innsbruck.
- 2010-1a “Two Notes on Lydian”, *Talanta, Proceedings of the Dutch Archaeological and Historical Society* 42-43: 207-213.
- 2010-1b “Some More Etruscan Inscriptions”, *Talanta, Proceedings of the Dutch Archaeological and Historical Society* 42-43: 215-234.
- 2011 *Selected Luwian Hieroglyphic Texts: The Extended Version*, Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft 141, Innsbruck.

Kitap Eleştirileri / Recensiones

Palumbi, G., ***The Red and Black: Social Social and Cultural Interaction Between the Upper Euphrates and the Southern Caucasus Communities in the Fourth and Third Millennium B.C.***, Sapienza Università di Roma (SPO) Vol. 2, (Roma, 2008).

(Mehmet Işıklı)

Yakındoğu Arkeolojisi'nin en popüler kültürlerinden biri olan "Erken Transkafkasya Kültürü" veya daha yaygın bilinen adıyla "Kura-Aras Kültürü" (yöresel isimlendirmesiyle *Karaz Kültürü*), Anadolu Arkeolojisi'nin en az bilinen ve araştırılan konularındandır. Kafkas Dağları'ndan Suriye Çöllerine, Hazar kıyılarından İç Anadolu bozkırlarına değin çok geniş bir alanda yayılım bulan ve binyıldan daha uzun bir zaman varlığını sürdüren bu kültürün ülkemiz topraklarındaki en önemli yayılım alanı Doğu Anadolu Bölgesi'dir. Son yıllarda yapılan araştırmalara göre bölge genelinde bu kültürün tespit edilebildiği yerleşim sayısı 220 civarındadır. Ama yapılan arkeolojik araştırmalara bakıldığında bu kültüre ait merkezlerde yapılan kazı sayısı ise sadece 19'dur. (Işıklı 2011: 35) Bugün için ise bu kültüre ait devam eden tek kazı ise Malatya-Arslantepe Höyüğü'dür. Sadece Anadolu'nun değil Yakındoğu Arkeolojisi'nin en önemli merkezlerinden biri olan Arslantepe kazıları, kısa bir süre önce 50. yılını kutlayarak yarım yüz yılı geride bırakmış sistemli bir kazıdır. Bu yönüyle Arslantepe, ülkemiz arkeolojisi, bilhassa az araştırılan Doğu Anadolu arkeolojisi için tam anlamıyla bir "anahtar" yerleşimdir. Bu durum ele aldığımız kitaba da konu olan "*Erken Transkafkasya Kültürü*" için de geçerlidir. Güney Kafkasya-Doğu Anadolu- Mezopotamya gibi büyük kültür bölgeleri arasındaki kuzey-güney yönlü ilişki ağının kilit noktasında bulunan Arslantepe Höyüğü geniş ve donanımlı bir ekip tarafından kazılmaktadır. Yörenin ve merkezin Güney Kafkasya ve Kuzeydoğu Anadolu dağlık bölgeleriyle olan ilişkileri ve Erken Transkafkasya Kültürel süreci Dr. Giulio Palumbi tarafından incelenmiştir. Birlikte çalışma olanağı da bulduğum ve yakın arkadaşım olan Dr. Palumbi, doktorası ve sonrasındaki süreçte Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'daki birçok kazıyı ve malzemesini incelemiş, Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağları boyunca Doğu Anadolu-Güney Kafkasya

bölgeleri arasında kültürel-politik ve ekonomik ilişki ağını ve etkileşim süreci üzerine uzmanlaşmıştır.

Dr. Palumbi'nin, 2008 yılında basılan “*The Red and Black: Social and Cultural Interaction between the Upper Euphrates and the Southern Caucasus Communities in the Fourth and Third Millennium B.C./ Kırmızı ve Siyah: MÖ 4. ve 3. Bin Yılda Yukarı Fırat ile Güney Kafkasya Toplulukları Arasındaki Toplumsal ve Kültürel Etkileşimler*” isimli kitabı 343 sayfa, 6 ana bölüm 158 figür, 7 resim, 7 tablo ve geniş bir kaynakça kısmından oluşmaktadır. Ayrıca her bölümde yer alan resim, çizim, harita, grafik ve tablolar konunun görsel açıdan da anlaşılır olmasını sağlamıştır.

Kitabın “*History of the Research, Terminologies and Chronologies*”/ *Araştırma Tarihi, Terminolojiler ve Kronolojiler*” başlıklı ilk bölümünde öncelikle Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'nın coğrafyası üzerinde duruluyor. Bunu, kitaba da konu olan Kura-Aras Kültürü'nün (bundan sonra K.A) kısa bir araştırma tarihçesi ve bu konuda çalışma yapmış kişilerin eser ve görüşlerine dair verilen genel bilgiler izliyor. Bu bölümün üçüncü alt başlığı olan “*Periodisation and Chronologies / Periyotlaşma ve Kronolojiler*” adı altında yazar K.A Kültürü'ne dair bugüne değin bilinen belli başlı kronoloji önerileri üzerinde duruyor. 1960'larda Gürcü araştırmacı Djaparidze ile başlayıp 2000'lerde A. Sagona'ya değin uzanan tüm bu önerileri önce analiz eden Palumbi, daha sonra bir tabloda Doğu Anadolu, Güney Kafkasya ve Yukarı Fırat gibi üç ana bölgede bu kronolojileri karşılaştırmalı olarak sunuyor.

“*Güney Kafkasya'da Kura-Aras Kültürü'nün Başlangıcı ve Erken Gelişmeleri*” başlıklı kitabın ikinci bölümünde kapsamlı bir şekilde Güney Kafkasya'nın Kalkolitik, bölgesel tabirle “*Eneolitik*” süreci ele alınmış. Özellikle bu konuda ilk olarak, önemli bir çalışma olan Sagona ve Kiguradze'nin (2003: 38-94) yayını kritik edilmiş. Bilindiği gibi bu çalışmada Sagona ve Kiguradze, Güney Kafkasya ve Kuzeydoğu Anadolu'daki Kalkolitik Çağ keramik geleneklerinin K.A Kültürü'nün oluşumunda etkili rolleri olduğunu ve bu bağlamda “*Proto-Kura-Aras Seramiği*”nin varlığını tartışmaktadır. Palumbi bu konuda arkeolojik kanıtların yetersizliğinin altını çiziyor. Güney Kafkasya'nın önemli Kalkolitik (E-neolitik / K.A öncesi) Çağ merkezleri olan; Grmakhevistavi (Güney Gürcistan), Trelı (Tiflis), Samşvilde I (Güney Gürcistan-Kvemo-Kartli Ovası) Berikldeebi (Orta Gürcistan), Khizanaant Gora E (Orta Gürcistan-Şida-Kartli Ovası), Didube (Tiflis), Mokhra-Blur (Ararat Ovası-Ermenistan), Kültepe'deki (Nahçıvan) keramik ve mimari veriler açısından en erken K.A izlerini analiz eden Palumbi, kültürün “*biçimlenme sürecinin*” dinamiklerini ortaya koymaya çalışıyor.

İkinci bölümün “*New and Old: What was going on in the Southern Caucasus at the Middle of the Fourth Millennium?/ Yeni ve Eski: IV. Bin Yılın Ortalarında Güney Kafkasya’da Neler Oluyor?*” başlıklı alt bölümünde yukarıda sunulan Güney Kafkasya’nın (Kalkolitik-Geç Kalkolitik Çağ tarihli) K.A Kültürü öncesi sürecinin verileri; keramik, mimari ve yerleşim modelleri ve kronolojisi alt başlıklarına göre analiz edilmektedir. Yazar keramik verileri dikkate aldığında Geç Kalkolitik Çağ gelenekleri ile en erken K.A Kültürü keramiği arasında net bir kırılmanın olduğunu altını çiziyor ki bu kültüre dair geleneksel yaklaşımlarda da her zaman ifade edilmiş bir gerçektir. (Işıklı 2005: 155-166) Mimari açıdan ise iki kültürel süreç arasında, tek odalı dairesel planlı yapılar dikkate alındığında bir bağın olabileceğinin altı çiziliyor. Yerleşim modelleri kısmında ise yazar Kalkolitik Çağ’da Güney Kafkasya’daki toplulukların çağdaşları olan Kuzey Mezopotamya’dakilerle ilişki içerisinde olabileceğini öne sürüyor ki bu yeni bir öneridir ve üzerinde düşünülmesi-tartışılması gerekir.

Ayrıca yazarın bu dönemde kültürel ve politik sistemde bir krizin olabileceğine dair önerisi de yeni olmamakla birlikte önemlidir. Palumbi polen analiz sonuçlarını işaret ederek bu krizin çevresel etkenli bir kriz olabileceğini belirtiyor. Nitekim bu öneri de daha önce “kültürün yayılımında çevresel koşullardaki değişim kuraklık-kıtlık faktörü” olarak Sagona tarafından dile getirilmişti (Sagona 1984: 138-139). Sonuç olarak Palumbi, kültürün kökenlerinin hâlâ Güney Kafkasya Kalkolitiği’nde aranmasında bazı ciddi sıkıntıların olduğunu kabul ediyor. Yazar bilhassa kronolojik veriler konusunda sistemli kazıların azlığının ve eldeki radyo karbon verilerin 1960 ve 1970’li yıllarda yapılmış ve güvenilirliği tartışmalı analizler olduğunu altını çiziyor. Aslında Palumbi’nin bu bölümde kültürün bilinen “kronik problemlerini” okuyucuya tekrar hatırlatıyor¹.

Dördüncü bin yılın ikinci yarısı boyunca Yukarı Fırat ve Doğu Anadolu toplulukları arasındaki ilişkilerin ele alındığı “*The Upper Euphrates and Eastern Anatolia Communities During the Second Half of the Fourth Millennium (3500-3100 BC). The Birth of A New System of Interactions. / IV. Bin yılın İkinci Yarısı (MÖ 3500-3100) Süresince Yukarı Fırat ve Doğu Anadolu Toplulukları: Yeni Bir Etkileşim Sisteminin Doğuşu*” başlıklı üçüncü bölümde yeni bir karşılıklı etkileşim sisteminin doğuşu analiz ediliyor. Yazara göre, IV. Bin yılda Doğu Anadolu’da güçlü kültürel bir “bölünmüşlük” söz konusudur. Bununla birlikte Yukarı Fırat kesimi Mezopotamya-Suriye dünyası

¹ Bu problemlere dair daha ayrıntılı bilgi için bkz. Işıklı 2011: 37-50.

ile Kuzeydoğu Anadolu kesimi ise Güney Kafkasya dünyası ile yakın ilişki ve etkileşim içersindedir. Özellikle MÖ 3500 yılı başlarında genişleyen ve büyüyen bölgeler arası hammaddeye (obsidyen ve maden-metal başta olmak üzere) dayalı ilişki ağı, K.A Kültürü'nün biçimlenmesinde son derece önemlidir².

Bu kapsamda yazar bu sürecin bölgedeki anahtar yerleşimleri olan Arslantepe (VII ve VIA), Sos Höyük (VA), Tepecik'in (3. Evre) keramik, mirmari, metalürjik ve arkeolojolojik verilerini analiz ediyor. Palumbi, bu sürecin keramik gruplarından *Monokrom (MW)*, *Black Burnished (BBW)* ve *Red and Black* (veya Red and Black Burnished Ware-RBBW) malların varlığına dikkat çekiyor. Yazara göre bu gruplar tipik Kura-Aras keramiğinin ortaya çıkışında önemli rolü olan mal gruplarıdır. Geleneksel yaklaşımda bu gruplardan özellikle (RBBW) Kura-Aras seramiğinin, bölgesel bir varyasyonu olarak görülmüştür. Ancak yazar bunun daha erken ve öncü bir seramik grubu olabileceğini öne sürmektedir. Hatta yazar Kafkas dünyasında daha geç ortaya çıkan bu siyah-kırmızı renk kontrastı özelliğinin tahmin edilenden farklı sembolik ve külle ilgili bir anlamı olabileceğini de bu görüşüne eklemektedir. Bu görüş daha önce de ifade edilmiş ve konuyla ilgilenen uzmanlar arasında dikkat çekmişti. (Palumbi 2003: 80-134)

Bu bölümün "*The Upper Euphrates Valley in the Fourth Millennium / IV. Bin Yılda Yukarı Fırat Havzası*" başlıklı alt bölümünde IV. Bin yılda Yukarı Fırat Havzası'nın (Elazığ-Malatya Bölgesi) genel anlamda kültürel ve politik bir manzarası ortaya konmaya çalışılmış. Bu manzarada da bölünmüşlük, kuzeyin Kafkasya güneyin Kuzey Mezopotamya dünyası ile iç içe geçmişliğinin belirleyici olduğunun altı çizilirken bir yandan keramik kanıtlar ışığında İç Anadolu etkilerin de dikkatten kaçmadığı vurgulanıyor. Bu da oldukça eski bir görüştür ve yeni verilerle desteklenmiş olması ilginçtir. Yazar özellikle "*monokrom açkılı malların*" ortaya çıkış sürecini analiz ettiği bu bölümde bu keramik grubunun İç Anadolu ve Doğu Anadolu genelinde daha erken (MÖ 3600-3500 civarı) ortaya çıktığını doğuya ve kuzeye doğru yayıldığını öneriyor. Burada Orta Anadolu'ya dair verilere daha ayrıntılı yer verilmemiş olması dikkati çekmektedir.

Yazara göre monokrom açkılı seramik geleneği stil olarak Kura-Aras seramiğinin özelliklerini göstermektedir. (özellikle tutamak, memecik ve kulp gibi eklentiler açısından) BBW için ise yazar Sos'un VA katında çok az miktarda ele geçtiğini İç Anadolu'da ise bu grubun daha yaygın olduğunu ve tıpkı monokrom mallar gibi doğuya doğru yayılmış olabileceğini ifade ediyor.

² Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Işıklı 2005: 505-510; Işıklı 2011: 256 vd.

Yazarın burada gözden kaçırdığı bir ayrıntı, 2001 yılında Erzurum Müzesi ile birlikte yaptığımız Pulur Sondajından ele geçen BBW mallardan ve bunların ele geçtiği tabakadan alınan radyo karbon tarihlerinin Orta Kalkolitik Çağ gibi oldukça erken bir tarihi işaret ettiğinden söz etmemesidir. (Işıklı 2006: 13-30; Işıklı 2009: 267-289;)

Sonuç olarak Palumbi tüm bu mal gruplarını dikkate alarak IV. binin sonlarına doğru İç Anadolu-Yukarı Fırat-Kuzeydoğu Anadolu-Güney Kafkasya kültürel bölgeleri arasında yoğun ve güçlü ilişki ağının kurulduğunu ve bu bölgeler arası ilişkilerin Kura-Aras kültürel fenomeninin başlaması için uygun zemini hazırlamaya başladığını ifade etmektedir. Bu aşamada sorulması gereken ve kitapta da yanıtının net yer olmadığı soru: “MÖ 3300’den itibaren Toroslar’ın kuzeyindeki topraklarda vuku bulmaya başlayan bu kültürel birliktelik sürecine bu bölgedeki tüm halklar mı dâhil oldu yoksa belirli gruplar tarafından mı bu kültür taşındı?” sorusudur. Bu konuda genel kanı; bu kültürü taşıyan belirli gruplar vardı ve bunlar aynı zamanda kuzey-güney yönlü hammadde ticaretini yürüten hem de kültürün yayılımında etkili olan hareket halindeki (*nomadik veya yarı-nomadik*) gruplardı³.

“*The Royal Tomb of Arslantepe: Funerary Ideology and Power Strategies in A Changing World / Arslantepe’nin Krali Mezarı: Değişen Bir Dünya’da Cenaze Töreni, İdeoloji ve Güç Stratejileri*” başlığını taşıyan 4. Bölümde kapsamlı bir şekilde 1996 yılında Malatya-Arslantepe Höyüğü’nde bulunan “*krali mezar*” ele alınıyor. K.A Kültürü’nün Doğu Anadolu’daki kültürel gelişim sürecine dair görüşleri tümüyle değiştiren ve kuzey-güney yönlü ilişki ağına yeni bakış açıları kazandıran bu mezara dair birçok kapsamlı yayın Arslantepe ekibi tarafından yapılmıştı. Bunları detaylı bir şekilde özetleyen Palumbi, tarihlendirilmesinden ölü gömme geleneğine değin mezarı her açıdan tekrar ele alıyor. Bu bölümler içersinde mezarın metal ağırlıklı ölü hediyeleri, teknolojileri ve analizlerine ayrıntılı olarak değinilmiştir. Buradaki ilginç bir ayrıntı bu metal eserlerde farklı bakır alaşımlarının (bakır-gümüş gibi) varlığı ve kullanılan cevherlerin geliş yerinin tam olarak hâlâ bilinmemesidir. Palumbi, bu cevherlerin geliş yeri olarak Kuzey Kafkasya’nın düşünülebileceğini öne sürmekte ve buradan hareketle hammadde taşıyan göçer grupların kültürün gelişim ve yayılım sürecinde önemli aktörler olduğunu ifade etmektedir.

³ Kültürün hazırlık süreci olarak tanımlanan bu en erken evrenin dinamikleri ve parametreleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Işıklı 2011: 256-275.

Yine bu bölümde ayrı bir başlık altında söz konusu krali mezarın tipi, yapım tekniği ve burada görülen ölü gömme gelenekleri anlatılarak Kuzey Kafkaslar'dan Güneydoğu Anadolu'ya kadar geniş bir coğrafyada görülen örneklerle karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu bölümün “sonuç” kısmında yazar, krali mezarda yatan kişi ve mezara dair birçok soru üzerinden söz konusu dönemde bölgedeki sosyo-ekonomik ve politik yapıya ve bölgeler arası ilişkilere ve bunların K.A Kültürü'nün gelişimine olan etkilerine dair deyim yerindeyse bir “beyin jimnastiği” yapmaktadır. Özellikle mezarda yatan kişiye dair öne sürülen hipotezler ve bunlarla bağlantılı kültürün Yukarı Fırat Havzası'ndaki gelişim sürecine dair yapılan varsayımlar oldukça dikkat çekicidir. Ama sonuçta yazarın da kabul ettiği gerçek bu konuda hâlâ cevaplanmayı bekleyen çok sayıda sorunun var olduğudur.

Kitabın V. bölümünde K.A Kültürü'nün daha geç aşamalarında (KA II ve III evrelerinde) Güney Kafkasya'daki durumu mercek altına yatırılmıştır. Bu analiz çerçevesinde, Güney Kafkasya'da yerleşim modellerinden ölü gömme geleneklerine değin anahtar yerleşimler ışığında saptanan bir dizi bölgesel değişim üzerinde duruluyor. Bu konuda yazara göre öne çıkan ve verilerinin ayrıntılı bir şekilde ele alındığı anahtar yerleşimler Gürcistan'daki Khizanaant Gora, Kiketi, Samşvilde II, Kvatskhelebi ve Tsikhiagora, Ermenistan'da Horom, Aparan III, Ketı yerleşimlerdir. Ayrıca yazar bunlar dışında “*Güney Kafkasya'nın Diğer Yerleşimleri*” başlığı altında Amiranis Gora, Elar, Garni, Şengavit ve Mokhra Blur'u da ele almıştır. Bu bölümün “sonuçlar” kısmında söz konusu anahtar yerleşimlerin verileri dikkate alınarak, K.A Kültürü'ne dair “bölgesel bir gelişimin” ana hatları ortaya konulmuştur. Bu ana hatla birlikte kültürün bu evre (KA II ve III) ve bölgedeki (Güney Kafkasya) kronolojisinin, yerleşim modelinin, mimarisinin, mezar tipleri-ölü gömme geleneklerinin, keramiklerinin, maden-metalciliğinin, tarım ve hayvancılığının temel özellikleri saptanmaya çalışılmıştır. Bölümün sonuna eklenen bir tabloyla yerleşimlerin tabakalanması ve kronolojileri de karşılaştırmalı olarak sunulmaktadır. Sonuç kısmının “*Düşünceler*” adını taşıyan son alt başlığında Palumbi, K.A II evresinde (MÖ IV. binyılın sonunda) Güney Kafkasya'da tam anlamıyla kültürün oluştuğunu ifade etse de bunun nedenleri, dinamikleri ve arkeolojik kanıtları çok anlaşılır değildir.

“*The Upper Euphrates and Eastern Anatolia in the First Half of the Third Millennium: Contact and Transformation / Üçüncü Bin Yılın İlk Yarısında Yukarı Fırat ve Doğu Anadolu: İlişki ve Dönüşüm*” başlıklı 6. bölümde bu kez kültürel sürecin ve değişimin Yukarı Fırat ve Kuzey Doğu Anadolu'daki kısmı ele alınmıştır. Bu kısımda Palumbi, beş önemli anahtar yerleşimin verilerini

dikkate almıştır: Sos Höyük (VB) , Arslantepe (VIB1, B2 ve VIC1), Taşkun Mevkii, Norşuntepe ve Tepecik. Ayrıca yazar “diğer yerleşimler” başlığı altında Han İbrahim Şah, Değirmentepe, Pulus (Sakyol) ve Gelinciktepe’yi de ele almıştır. Bu kısımda da tıpkı bir önceki bölümde Güney Kafkasya için yapılan, kültürün bölgesel gelişiminin ana hatları (kronolojisinden hayvancılığına değin) yukarıda verilen anahtar yerleşimlerin verileri ışığında ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yazar özellikle çalışmakta olduğu Arslantepe’nin verilerini gayet başarılı bir şekilde yorumlamıştır. Bu veriler ışığında yörenin sosyo-ekonomik ve politik açıdan kültür tarihi başarılı bir şekilde yazılmıştır. Palumbi, bu bölümde Kura-Aras Dünyası’nın başladığı topraklar olarak tanımladığı Elazığ- Altınova’daki gelişmelere Norşuntepe verileri ışığında getirdiği yorum oldukça dikkat çekicidir: “... *Kura-Aras Kültürü’nden türeyen alternatif kimliğin oluşumu ve bu yeni kültürel formların adaptasyonu olasılıkla radikal bir dönüşümün sonucuydu. Toprağa dayalı hareketliliğin ve toplumsal organizasyonun yeni biçimlerinin artışı Altınova’daki topluluklar için yeni bir arayış fırsatı yaratmış olmalıdır...*”

Yine bu bölümde yazarın kültürün Doğu Anadolu Bölgesi genelindeki gelişimine dair yaptığı bir öneri dikkati çekmektedir. Palumbi Yukarı Fırat Havzası’nda RBBW geleneğinin yerel geleneklerden beslenip, bağımsız geliştiğini önerirken Erzurum ve Van bölgelerindeki keramik geleneklerinin Güney Kafkasya etkili olarak bu süreçte gelişim gösterdiğini ifade etmektedir. Bir diğer deyişle yazara göre kültürün Doğu Anadolu genelinde iki alt bölgede gelişimi söz konusudur. Fakat kültürün Doğu Anadolu genelindeki gelişim sürecinde birbirinden farklı gelişim süreçleri yaşayan üç ayrı bölgenin (Van-Muş Bölgesi, Erzurum-Kars Bölgesi ve Malatya-Elazığ Bölgesi) varlığı tartışılabilir⁴.

Bu bölümde dikkati çeken iki eksiklik söz konusudur. İlki her iki bölgede (gerek Güney Kafkasya’da gerekse Doğu Anadolu Bölgesi’nde) anahtar yerleşimler seçilirken dikkate alınan kıstasların verilmemesidir. Bu bölümde ayrıca yazar ETÇ I sonuna doğru (MÖ 2800/2750 tarihlerinde) Yukarı Fırat Havzası’nda Toroslar’ın güneyi ile ilişkileri bozan Kuzeydoğu Bölgesi ile ilişkileri teşvik eden bir krizin varlığını ön sürmektedir. Kültürün gelişim ve yayılım sürecinde önemli olan bu olguya dair yazarın açıklama ve ayrıntıya girmemesi bu bölümün bir diğer eksikliğidir.

⁴ Bu üç alt bölgeye ve verilerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Işıklı 2005: 217-387; Işıklı 2011: 117-247.

Bu bölümün “sonuç” kısmında Palumbi, kültürün Doğu Anadolu’ya yayılım sürecinde Yukarı Fırat’ın Uruklu mirasçıları ile Kafkasyalı-Kuzeydoğulu pastoral grupların bir arada yaşayarak çok kültürlü melez bir model ürettiklerinin altını çizmektedir. Yazar bu gelişim-yayılım sürecinde pastoralizm olgusunun önemli olduğunu düşünerek buna dair verilerin (yerleşim modelleri, hafif mimari, taşınabilir objeler ve arkeolojolojik veriler vs.) altını çizerek tekrar yorumlaması son derece özenli ve önemlidir. Bu alt bölümün son kısmında ise yazar Doğu Anadolu genelinde ETÇ. I ile ETÇ II arasındaki radikal ve önemli değişimleri sıralamıştır. Bu bölümün sonuna eklenen bir tabloda bölüm içersinde adı geçen tüm anahtar yerleşimlerin kronolojik-stratigrafik verileri karşılaştırmalı olarak verilmesi, anlatılanları okuyucu için daha anlaşılır hale getirmektedir.

Kitabın sonuç kısmını oluşturan 7. Bölüm “*The Upper Euphrates and the Southern Caucasus: A History of Interaction and Transformative Relations / Yukarı Fırat ve Güney Kafkasya: Etkileşim ve Dönüşüm İlişkilerinin Bir Tarihi*” adını taşıyor. Yazar bu bölümde kitap boyunca yaptığı önerileri kapsamlı bir şekilde özetlemektedir. Önce kültürün köken sorununa değinen yazar, K.A. Kültürü’nün kökeninin Güney Kafkasya’da özellikle de Gürcistan’da aranması gerektiğini net bir şekilde ifade etse de arkeolojik kanıtlar açısından tam bir uyumdan (keramik ve mimari kanıtlar açısından) söz edilemeyeceğinin altını bir kez daha çiziyor. Palumbi’ye göre çok kısa sürede ve hızlı bir şekilde ortaya çıkış sürecini tamamlayan kültürün gelişim yayılmasında bölgelerarası (Kuzey Mezopotamya-Suriye-Yukarı Fırat-Kuzeydoğu Anadolu-Güney Kafkasya bölgeleri arasındaki) ilişki ve etkileşim en önemli unsurdur. Bu yayılım sürecinde kültürün bünyesinde yer alan “hareket halindeki gruplar” (*pastoraller*) ana aktörlerdir. Kuzeyli bu gruplar için Uruk ticari sistemine entegre olmuş Yukarı Fırat yöresi önemli bir çekim merkeziydi. Bu durum kültürün gelişim yayılmasında ana etmendi. Bu görüşler konu üzerine çalışanlar arasında genelde kabul görmektedir.

Bu ilişki ve etkileşim ağının en somut kanıtları ise keramik gruplarıdır ve bunlar içersinde *RBBW* lar yazara göre öncü gruptur. Bu grup önce Anadolu’da ortaya çıkmış (Arslantepe ve Sos Höyük) ve daha sonra Güney Kafkasya’ya yayılmıştır. Buna göre kültürün yayılım sürecinde özellikle K.A II ve onu izleyen K.A III evrelerinde, kültürün yayılım bulduğu coğrafyalarda “bölgeselleşmesi” söz konusudur. Bunu kültürel materyaldeki değişimlerde gözlemleyebilmekteyiz. Yazara göre; Sos Höyük’te Güney Kafkasyalı yuvarlak mimarinin ortaya çıkışı, Sos Höyük’te Yukarı Fırat’la ilişkilerin sonucu görülen anıtsal yuvarlak surun ortaya çıkışı, Arslantepe VIA daki merkezi

devlet ekonomisiyle bütünleşmeye çalışan uzmanlaşmış hayvancı toplulukların varlığı bölgeler arası ilişkiler, bölgeselleşme ve kültürün yayılım süreciyle ilintilidir.

Sonuçlar bölümünün en önemli alt başlığı “*Periodisations, Chronologies and Synchronicities / Dönemselleştirme, Kronolojiler ve Eş Zamanlılıklar*” adını taşıyor. Yazar bu kısımda Kura-Aras Kültürü için kendi geliştirdiği kronoloji-evreleştirme önerisini sunmaktadır. Yazar önce üç alt bölgedeki (Güney Kafkasya, Kuzeydoğu Anadolu ve Yukarı Fırat Havzası) kronolojik verileri ve kültüre dair var olan kronolojik durumu ortaya koymakta ve sonrasında bölgesel ölçekteki kronolojilere dayanarak Kura-Aras Kültürü’ne dair kendi öne sürdüğü altı (VI) alt evreli kronolojisini vermektedir. Palumbi’nin kronolojisinin ilk evresi (I) olan ve MÖ 3500 civarına verilen süreç “*Bağlantı Evresi*” olarak isimlendirilen süreçte daha kırsal karakterli ama doğal kaynaklar açısından zengin Güney Kafkasya ve Kuzeydoğu Anadolu ile Yukarı Fırat arasında ilk bağlantılar oluşmaya başlamaktadır. MÖ 3300-3100 arasına tarihlenen II. Evre ise *RBBW*’ın ortaya çıktığı ve pastoral grupların öncü olduğu bölgeler arası ilişkilerin en üst düzeye ulaştığı dönemdir. III. Evre ise (MÖ 3100-2900) iklimsel değişim, kriz ve onu izleyen süreçte doğudan-kuzeydoğudan gelen kültürel model ve geleneklerin kurulumunu içeren bir süreçtir. Toroslar’ın güneyi ile ilişkilerin artıp kuzeyiyle olanların azaldığı IV. binyılın uzmanlaşmış üretimciliğinin ve sosyal hiyerarşik yapının tekrar tesis edildiği bir süreç olan IV. Evre’yi Palumbi MÖ 2900-2800 arasına yerleştirir. İki yüz yıl süren (MÖ 2800-2600) V. Evre ise yazara göre radikal dönüşümlerin olduğu bir dönemdir. (Late Reserved Slip Ware) *LRSW*’ların sonu, Toroslar’ın güneyiyle ilişkilerin bozulması, Kura-Aras Kültürü’nün bölgesel sınırlarının ortadan kalkması ve kültüre ait son izlerin ortaya çıkması ve toprağa dayalı hareketlilik içeren akıcı modellerin gelişimi yazara göre bu evrenin en belirgin özellikleridir. VI. ve son evre ise (MÖ 2600-2500) arasına tarihlenir ve bu süreçte kültürün etkileri tüm bölgelerde hemen hemen sona ermiştir. Yazara göre bu evrede ilişkilerin iyice bozulduğu Güney Kafkasya ve Yukarı Fırat Havzası’nda yeni politik ve kültürel oluşumlar söz konusudur. Bu durum bilhassa Yukarı Fırat Bölgesi için geçerlidir.

Son bölümün “değerlendirme-sonuç kısmı” tümüyle konuyu ve kitabı özetleyen bir alt bölüm niteliğine sahiptir. Yazar bu kısımda kitabını ve içeriğini şu ifadeyle özetliyor: “*Bu kitap; IV. ve III. Bin yılda Yukarı Fırat Bölgesi’ndeki Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya ile bağlantılı dinamiklerle de ilişkili olan politik, toplumsal ve kültürel değişimlere odaklanmaktadır.*” Bu alt bölümde yazarın altı çizilmesi gereken görüşü: bu bölgelerarası ilişki ağının

ve değişimlerin oluşumunda göçün hiçbir rolünün olmadığıdır. Şimdiye değin yapılan çalışmalarda Elazığ-Malatya Bölgesi'nin Kura-Aras Kültürel sürecine dâhil olmasında ve kültürün Doğu Anadolu'ya yayılımında "göç" önemli bir faktör olarak görülmüştü. Fakat Palumbi'ye göre bu süreçte asıl belirleyici olan bölgeler arası politik, ekonomik ve kültürel tabanlı ilişkiler ve etkileşimdir. Bununla bağlantılı olarak yazar ilişki ve etkileşimin en yoğun olduğu dönemlerin sosyal ve politik tabanlı kriz anları olduğunun da altını çiziyor ki üzerinde düşünülmesi gereken bir ayrıntıdır. Böylece kültürün tümüyle homojen olmayıp bölgesellik özelliği göstermesi de bu çerçevede anlaşılabilir bir hal alıyor. Ama yine de bu ilişki ağında ve etkileşim sürecinde göçün ve göçebe grupların da etkili olmasını beklemeliyiz. Son yıllarda kültürel modellerin ve politik oluşumların dinamiklerini açıklamada birden çok neden-sonuç aramak bilindiği gibi genel kabul gören bir görüştür.

Sonuç olarak Palumbi'nin "*The Red and Black*" isimli kitabı Yakındoğu Arkeolojisi'nin çok popüler olan ama o oranda da az araştırılan K.A Kültürel fenomeninin ortaya çıkış ve yayılım sürecini tüm yönleriyle ele alan özgün ve önemli bir çalışmadır. Sagona'nın (1984) yayınından bu yana süreci ve malzemeyi yeni verilerle harmanlayarak yorumlayan batı dillerindeki kapsamlı çalışma olması açısından da önemlidir. Yazarın uzun süredir Güney Kafkasya'daki yeni dönem kazılarında yer alması kültürün bu bölgedeki gelişim sürecini daha yakından takip edebilmesine de imkân tanımıştır. Kitap ağırlıklı olarak, Arslantepe ve Yukarı Fırat Havzası'nın bölgeler arası ilişkilerine ve etkileşimine ve onun Kura-Aras Dünyası'na dahil olma sürecine odaklanıyor. Kabul edilmesi gereken gerçek; K.A. Kültürü'nün ortaya çıkış ve yayılım aşamasında Arslantepe ve Elazığ-Malatya yöresi her zaman özel bir bölge olmuştur. Bir diğer deyişle bu bölge, söz konusu sürecin "lokomotifidir". (Işıklı 2011: 257-260) Sonuç olarak Dr. Palumbi'nin çalışması günümüzde arkeolojik ilgiden gittikçe uzaklaşan Doğu Anadolu Arkeolojisi ve onunla doğrudan bağlantılı olan fakat çok az bilinen Kafkasya Arkeolojisi için temel bir eser niteliğindedir. Bu nedenle dostum Dr. Palumbi'yi büyük bir boşluğu doldurduğu için tebrik ederim.

Konuyla İlgili Kaynakça

- Işıklı, M.
2005 *Anadolu Erken Transkafkasya Kültürünün Karaz, Pulur ve Güzelova Malzemesi Işığında Tekrar Değerlendirilmesi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir.
- 2006 “Erzurum Pulur Höyüğü Çalışmaları: Kuzeydoğu Anadolu Keramiği Üzerine Gözlemler”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi VIII*, İzmir: 13-30.
- 2008 “Recent Investigations At Pulur (Erzurum): Observations On Northeast Anatolian Ceramics”, K. Rubinson – A. Sagona (eds.), *Ceramics in Transitions: Chalcolithic Through Iron Age in the Highlands of the Southern Caucasus and Anatolia, ANES Supp. 27*: 267-289.
- 2011 *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü: Çok Bileşenli Gelişkin Bir Kültürün Analizi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Kiguradze, T. – A. Sagona
2003 “On the Origins of the Kura-Araxes Cultural Complex”, A.T. Smith – K.S. Rubinson (eds.), *Archaeology in the Borderlands: Investigations in Caucasia and Beyond*, Los Angeles: 38-94.
- Palumbi, G.
2003 “Red-Black Pottery: Eastern Anatolian and Transcaucasian Relationships around the Mid-Fourth Millennium B.C.”, *Ancient Near Eastern Studies* 40: 80-134.
- Sagona, A.
1984 *The Caucasian Region in the Early Bronze Age, Part 1-3*, BAR International Series 214 (iii), Oxford.

Kitap Eleştirileri / Recensiones

Dariusz Maliszewski, ***New Light on the Bronze Age Ceramics from H. Schliemann's Excavations at Troy. Studies on the Munich and Poznań Collections within the Anatolian-Aegean Cultural Context.*** British Archaeological Reports International Series 2119, Oxford 2010, pp. I-IV, 1-402, 15 tables, 1 map, 117 black and white drawings, 181 black & white photographs, 63 color photographs.

(Jak Yakar)

This monograph is certainly a well-researched scholarly work of importance to the Bronze Age archaeology of Anatolia in general and the Aegean in particular. Maliszewski's intimate familiarity with Anatolian, Aegean and East Mediterranean ceramics due to his exposure to and handling of various Bronze Age Troadic material assemblages over the years encouraged him to undertake this important research of regional significance.

The pottery collection studied by Dr. Maliszewski in Staatliche Antikensammlung und Glyptothek in Munich was part of the Trojan artifacts unearthed during H. Schliemann's excavations. Formerly housed in Berlin some of these artifacts, the pottery in particular, were transferred to Munich in 1902. As for the Trojan pottery in the National Museum of Poznań, this material from H. Schliemann's excavations at the end of 19th century is part of ancient artworks that had been collected since the late 19th century in the German Kaiser Friedrich Museum, which was renamed Wielkopolska Museum in 1919.

The controversy surrounding Schliemann's personality or his professional honesty and accuracy in the documentation of his archaeological work (Calder III 1972; Schindler 1992; Traill 1986; Easton 1984a, 1984b), does not really question the authenticity of the Bronze Age pottery in these two collections. In fact there is no reason to doubt that they are from Schliemann's excavations at Troy. Schliemann was accused by Traill of unscrupulously planting together pieces from the 1872 and 1878 excavations (Schindler 1992:144). He believed that Schliemann sometimes told lies in his archaeological writings and his "planting together

pieces from different seasons” was a further example of “Schliemann’s deceit” (Traill 1986). However, Easton refuted this allegation by pointing out that Schliemann although had put together objects from different seasons of excavations in Troy, he did not claim excavating them at the same time (1984a).

Maliszewski’s monograph provides the reader with a detailed typological analysis of the two collections thus enabling their incorporation within the existing corpus of Trojan Bronze Age pottery classified, chronologically evaluated in excavation reports. He relates to the pottery collections from two different museums with the guidance of the larger assemblage from Troy excavations still in the making. Maliszewski guides the reader through the history of Troy’s Bronze Age and Post-Bronze Age occupation history (pp. 4-46). The history and reconstruction of the collections presented in the third chapter of the monograph reveals details of Schliemann’s dealings with certain parties and his readiness to part from some of the material inventories in order to receive certain permit concessions for excavations in Greece (pp.71-92). Maliszewski’s detailed documentation of the dispersion of the archaeological material “from Troy to Europe” and the pottery and other artifacts from the Munich and Poznań collections provide important informative details previously unknown to most readers.

The combined Trojan pottery inventory from the two collections provides additional and chronologically significant typological correlations with the corresponding material from nearby and distant sites (96-144). In this fourth chapter of the monograph, Maliszewski clearly states the cultural and historical implications of even minor changes in the dating certain ceramic groups. His discussions make his awareness of this point rather clear to the reader. He shares the general view that taken together with Beşik-Yassı Tepe, Kumtepe, Hanaytepe, the material from the Bronze and post-Bronze Age occupation levels of Troy (I-X) constitutes the principal archaeological documentation of a lengthy settlement sequence in the Troad. The collections he studied have good examples of ceramics from Troy I-III levels, which represent the so-called “Maritime Trojan Culture.” The major architectural changes accompanied by new ceramic forms and trends observed in the first, second and third quarters of the third millennium BC indicate that this was a period of historically undocumented political turmoil in the region. The nature of the architectural remains, the organization of trade or production sectors of the economy indicate that the structured Trojan society

possessed skilled craftsmen, artisans and potters with knowledge in advanced technologies. It may well be that by the second quarter of the third millennium BC, Troy was transformed into a political centre, probably strong enough to override internal and external crises and a likely dominant factor in the economic development of the Troad. As a political entity, the local elite could have organized some of the industrial production, perhaps including the production of gradually standardizing ceramic wares in the Troad. The ceramic evidence indicates that the society of Troy IV-V became ethno-culturally more diversified with the stronger presence of central Anatolian affiliated elements. The pottery typology of Troy IV reaffirms that this change happened in the late third millennium BC. The fortification walls of Troy IV and V expanded significantly encompassing a settlement much larger than Troy III and seem even to have extended well beyond the later perimeter line of Troy VI. Troy IV has six burnt phases, indicating that the city had frequently been attacked and destroyed and at one stage may even have been taken over by central Anatolians. Following this presumed conquest, the architecture no longer features Aegean type large freestanding buildings. Instead, an agglutinated type of settlement with closely packed houses replaced the previous town. These long two-roomed structures, which share party walls and each contain a domed oven inside the entrance way are reminiscent of central Anatolian architecture. Central Anatolian features exist also in pottery, such as cut-away spouts on jugs, trefoil mouths, and red-cross bowls. Even the preparation of clay for the manufacture of these wares seems to have undergone radical changes. The overall picture is that of an impoverished town and points to socio-economic regression. The material culture changes recorded at Troy could be the result of socio-economic and political instability in the region at large, which also affected the settlement density and pattern in the Marmara basin. Although most sites which produced the Troy II-V type and range of ceramics seem to have been much larger than those dated to the earlier part of the third millennium BC, few of them if at all could be defined as large urban centers.

The MBA-LBA pottery assemblages from these two museums do not provide evidence that contradicts the view that in the course of the second millennium BC, the Troad, although not an integral part of the Hittite kingdom, became an important contact zone through which the Anatolian entities maintained their cultural, economic and political interactions with the Aegean and perhaps southeastern European communities, as observed by the Troy VI (1700-1250 BC) pottery repertory. Although the ethno-cultural composition

of the inhabitants of Troy VI is not clear, they were probably not the direct descendants of the population of Troy V. The layout of Troy VI bears no resemblance to the previous town plan nor does the burial custom. Troy VI-VII was probably the capital of the Kingdom of Wilusa. This small state, a vassal of the Hittites, controlled the Dardanelles and other gateways leading from Thrace into central Anatolia. During its political and economic *floruit* (Troy VI) some farms and villages in the Troad and beyond might have been relocated closer to it. This may explain to some extent why the number of sites decreased in the Middle Bronze Age relative to that of the EBA III.

The destruction of Troy VI caused by an earthquake or attack, perhaps by a combination of the two, occurred during the LH IIIB period. After this event, Mycenaean ceramic imports from the Argolid in Greece ceased. LH IIIB-IIIC wares, which appear in Troy VIIa, are of provincial and local manufacture. While the material culture of Troy VI carries over into Troy VIIa, there was apparently no attempt by the inhabitants to restore the original interior plan of the old citadel with its large buildings. Instead, they opted for closely packed smaller structures with numerous storage installations, which facilitated the accommodation of a larger population within the walls.

The transition from Late Bronze to Early Iron Age in the Marmara region signals the start of a new period of ethno-cultural and sociopolitical changes. In eastern Thrace, there is a marked increase in small single-period sites and small burial mounds (e.g. the Taşlıcabayır tumulus) as well as the appearance of megalithic monuments. Pottery similar to the so-called “knobbed ware” of Troy VIIb₂ and to the Psenchevo ware of Bulgaria exists at all these sites. In eastern Thrace, the archaeological picture concerning this period is no clearer. The numerous tumuli, which are similar both in appearance and in distribution to those of Bulgaria, may indicate that communities whose settlements did not create large mound formations spread from the north but did not cross over to the Marmara basin. The existence of megalithic tombs in the region dated by the Balkan ‘knobbed ware’ assemblages to the LBA II-Early Iron Age may suggest that eastern Thrace continued to be infiltrated by various southeastern European farmers and/or pastoralists for whom it became a bridgehead or staging area into the Aegean basin and Anatolia. At this time, groups coming via Thrace in the late 13th-early 12th century BC penetrated the Troad (e.g. Troy VII 1250-1040/1000 BC) and later the inland regions of northwestern Anatolia. Troy VIIb, representing the rebuilding of Troy VIIa, was a period of political turmoil affecting not only the Troad but also the Marmara region as well as southeastern Europe

and Greece towards the end of the 13th century BC. The ‘coarse ware’ of Troy VIIb₁₋₂ and the handmade ‘knobbed ware’ from VIIb₂ are affiliated to the so-called ‘barbarian ware’ found in LHIIIC deposits at settlements in southern Greece. Since there is no clearly defined stratum separating the end of Troy VIIb (dated to ca. 1100 BC) and the beginning of Troy VIII dated by Archaic Greek imports to ca. 700 BC, continuity between Troy VIIb and VIII cannot be ruled out. This could place the beginning of Troy VIII earlier than the 8th century BC.

The final fifth chapter of this monograph (147-280), longer than the rest, consists of a well-detailed discussion and conclusions concerning mainly the typology, chronology and function of pottery, whorls, loom weights and pierced disc-like sherds in the collections studied. Naturally, the conclusions apply to all such material from Troy and contemporary sites in Anatolia, and those from beyond its immediate geographical borders.

Finally, it is important to emphasize Maliszewski’s commendable use of a rich array of publications including past and current excavation reports, monographs, books and articles in leading journals he deemed important and relevant in the preparation of his monograph. For this contribution to Anatolian archaeology Dariusz Maliszewski certainly deserves our appreciation.

References

- Calder III, W.M.
1972 Schliemann on Schliemann: a Study in the Use of Sources. *Greek Roman and Byzantine Studies* 13: 335-353.
- Easton, D.
1984a Schliemann’s Mendacity- a False Trail. *Antiquity* 58:197-204.
1984b Priam’s Treasure. *Anatolian Studies* 34:141-169.
- Schindler, W.
1992 An Archaeologist on the Schliemann Controversy. *Illinois Classical Studies* 17(1): 135-151.
- Trail, D.A.
1986 Schliemann’s Mendacity: a Question of Methodology. *Anatolian Studies* 36: 91-98.



TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Colloquium Anatolicum

Yayın İlkeleri

1. *Colloquium Anatolicum (Anadolu Sohbetleri)*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü tarafından, yılda bir kez yayınlanan ve Enstitümüzce Eskiçağ Bilimleri konusunda düzenlenen tüm konferanslarda sunulan tebliğlerin metinlerini, özgün makaleleri ve kitap eleştirilerini içeren bir dergidir.
2. Yayınlanmak üzere dergiye verilen yazılar, yazarın tercihine göre Türkçe, Almanca, İngilizce, Fransızca olabilir. Daha önce başka bir yerde yayınlanmamış olması gereken makaleler; Times New Roman, tek satır aralıklı, 12 punto; fotoğraf ve çizimlerle beraber **15 A4** sayfasını aşmamalıdır. Bibliyografik referanslar metin içerisinde verilirken (bkz. madde 9) açıklayıcı dipnotlar sayfa altında ve 10 punto olarak verilmelidir.
3. Türkçe yazılara bir yabancı dilde hazırlanmış 750 kelimelik özet ve 5 anahtar kelime (Türkçe ve İngilizce olarak) eklenmelidir. Türkçe dışında bir dille yazılan makaleler sadece İngilizce 5 anahtar kelime içermelidir. Aynı şekilde Almanca, İngilizce ve Fransızca makalelerin de Türkçe yazılmış 750 kelimeyi geçmeyen bir özet içermesi tercih edilir.
4. Makale içerisinde yer alacak fotoğraf, çizim ve haritaların 20'yi aşmamasına özen gösterilmelidir.
5. Fotoğraf ve çizimlerin açıklamaları, ayrıca alıntı olanların da kaynakları belirtilerek ayrı bir sayfada gönderilmelidir.
6. Dijital formatta gönderilecek görsel malzemenin çözünürlüğü en az 300 pixel/inch, uzun kenarı en az 15 cm, tam sayfa kullanılacak bir fotoğraf ya da çizim söz konusu ise en az 22 cm olmalıdır. Ayrıca **görsel malzeme başka bir program belgesine (Microsoft Word vb.) gömülü olarak değil**, Adobe Photoshop TIFF formatında gönderilmelidir. Aldus FreeHand, Adobe Illustrator programlarında yapılan çizimlerin başka bir formata çevrilmeden gönderilmesi daha sağlıklı sonuç vermektedir.
7. Makale, PC ya da Macintosh ortamlarında, Microsoft Word 95 ve üzeri versiyonlarda hazırlanmış CD ya da DVD'de, beraberinde mutlaka basılı bir nüsha ve PDF formatlı bir örneği ile teslim edilmelidir.
8. Makale içerisindeki bibliyografik göndermeler makale sonunda ve aşağıda verilen örneklerdeki sistemde hazırlanmalıdır:

Benedict, R.

1959 *Patterns of Culture*, Boston.

Robinson, M.

1995 "Frank Calvert and the Discovery of Troia", *Studia Troica* 5: 323-341.

Alp, S.

1972 "Hitit Hiyeroglif Yazısında Şimdiye Kadar Anlamı Bilinmeyen Bir Ünvan", *VII. Türk Tarih Kongresi I*, Ankara: 98-102.

- Dinçol, A. – B. Dinçol
1992 “Die Urartaäische Inschrift aus Hanak (Kars)”, H. Otten – E. Akurgal – H. Ertem – A. Süel (eds.), *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara: 109-117.
- Yakar, J.
2003 “Identifying Migrations in the Archaeological Records of Anatolia”, B. Fischer – H. Genz – É. Jean – K. Köroğlu (eds.), *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions*, Proceedings of the International Workshop Istanbul, November 8-9, 2002, Istanbul: 11-19.
- Konyar, E.
2004 *Doğu Anadolu Erken Demir Çağı Kültürü: Arkeolojik Kazı ve Yüzey Araştırmaları Bulgularının Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
9. Bibliyografik referanslar metinde, parantez içinde yazar soyadı, yayın tarihi ve gönderme yapılan sayfa olarak verilmelidir. (Benedict 1959: 45-48), (Robinson 1995: 340). **Bibliyografik dipnot kullanılmamalıdır.** Sadece metnin akışını bozacağı düşünülen açıklamalar dipnotlarda verilmelidir.
10. Yıllık olarak çıkan süreli yayınıma verilecek makaleler, söz konusu yıl içerisinde **30 NİSAN** tarihine kadar editörlere teslim edilmelidir.
11. Redaksiyonumuza gönderilen makaleleri yayınlamama hakkımız saklı tutulmaktadır. Bu durumda makaleler geri gönderilmeyecektir.

Redaksiyon *Colloquium Anatolicum*
Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü
İstiklal Cad. Merkez Han, No. 181 Kat: 2
Beyoğlu 34433 İstanbul
TÜRKİYE



TURKISH INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Colloquium Anatolicum

Directions for Authors

1. *Colloquium Anatolicum* is published annually by the Turkish Institute of Archaeology (Institutum Turcicum Scientiae Antiquitatis) and contains texts of conferences delivered on different subjects related to the antiquity, and original articles.
2. The articles, previously unpublished, should be written in Turkish, German, English or French. They should not exceed **15 A4** sheets including the visual material, typed in single space lines, with Times New Roman in 12 points.
3. The articles in Turkish should include a summary in the above-mentioned foreign languages, which should count at least 750 words. All articles in foreign languages shall include a summary in Turkish. Articles in Turkish should contain five keywords in Turkish and in English, while the articles in languages other than Turkish should contain five keywords only in English.
4. The number of diagrams, maps, drawings and photographs should not exceed 20 in total.
5. Descriptions for the photographs and artwork must include their sources (if applicable) and be submitted on a separate sheet.
6. All types of visual material in digital format must be 15 cm long with a resolution of 300 pixel/inch minimum; in case the image is intended to be a full-page one, then the long side must be 22 cm. In addition, digital images should be submitted in TIFF format, executable in Adobe Photoshop. **Images embedded in another program** (e.g. Microsoft Word) shall not be accepted. Drawings prepared in Aldus FreeHand and Adobe Illustrator should be delivered in their original format without any conversion.
7. Articles, written in the Microsoft Word 95 or higher versions should be recorded on a CD or DVD, with a PDF format, accompanied by a hard copy.
8. The bibliography should be prepared according to the examples given below:

Benedict, R.

1959 *Patterns of Culture*, Boston.

Robinson, M.

1995 "Frank Calvert and the Discovery of Troia", *Studia Troica* 5: 323-341.

Alp, S.

1972 "Hitit Hiyeroglif Yazısında Şimdiye Kadar Anlamı Bilinmeyen Bir Ünvan", *VII. Türk Tarih Kongresi I*, Ankara: 98-102.

Dinçol, A. – B. Dinçol

1992 "Die Urartaäische Inschrift aus Hanak (Kars)", H. Otten – E. Akurgal – H. Ertem – A. Süel (eds.), *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara: 109-117.

Yakar, J.

2003 "Identifying Migrations in the Archaeological Records of Anatolia", B. Fischer – H. Genz – É. Jean – K. Köroğlu (eds.), *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions*, Proceedings of the International Workshop Istanbul, November 8-9, 2002, Istanbul: 11-19.

Konyar, E.

2004 *Doğu Anadolu Erken Demir Çağı Kültürü: Arkeolojik Kazı ve Yüzey Araştırmaları Bulgularının Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

9. Bibliographical references should be given in the text in parentheses containing the name of the author, the year of the publication and the number of pages (Benedict 1959: 45-48), (Robinson 1995: 340-341). **No bibliographical footnotes will be accepted** except for the explanations that are thought to disturb the course of the text.
10. The deadline of the admission of articles is **APRIL 30th** for the following volume.
11. The articles should be submitted to the editors of *Colloquium Anatolicum*.

Redaksiyon *Colloquium Anatolicum*

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

İstiklal Cad. Merkez Han, No. 181 Kat: 2

Beyoğlu 34433 İstanbul

TÜRKİYE

TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İstiklal Cad. No. 181 Merkez Han Kat: 2 34433 Beyoğlu-İstanbul

Tel: + 90 (212) 292 0963 / + 90 (212) 514 0397

info@turkinst.org www.turkinst.org

İçindekiler / Index Generalis

Konferanslar / Colloquia

<i>İlisu Barajı Etki Alanında Kalan Salat Tepe Kazıları Işığında Yukarı Dicle Havzası'nın Orta Tunç Çağı</i> A. Tuba Ökse	1
<i>Orta Anadolu'da Coğrafya ve Ekonomi: Hititlerin Bıçak Sırtındaki İmparatorluğu</i> Andreas Schachner	25
<i>Menderes Bölgesinde MÖ 2. Binyıl Kenti: Çine-Tepecik</i> Sevinç Günel	55
<i>Smyrna (İzmir) Yakınlarında Birçok Kültürü Barındıran Dağ: Nif (Olympos)</i> Elif Tül Tulunay	81

Makaleler / Commentationes

<i>A Pre-Pottery Neolithic Site in Southeastern Anatolia: Papazgölü</i> Çiler Altınbilek-Algül	101
<i>Adana Müzesi'nde Korunan Kalıp Yapımı Kâseler</i> Aynur Civelek – H. Yener Taş	123
<i>Oluz Höyük Kazısı Beşinci Dönem (2011) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar</i> Şevket Dönmez	151
<i>İç Kuzeybatı Anadolu İlk Tunç Çağı Gözlü Süs İğneleri (Toggle Pin)</i> Erkan Fidan	179
<i>1985'ten Günümüze İstanbul Üniversitesi Prehistorya Laboratuvarı Koleksiyonuna Eklenen Sürtmetaş Alet Endüstrisi</i> <i>Buluntuları Üzerine Değerlendirme</i> Emre Güldoğan	205
<i>Excavations at the Mound of Van Fortress - 2011</i> Erkan Konyar – İsmail Ayman – Can Avcı – Davut Yiğitpaşa – Bülent Genç – Rıza Gürlük Akgün	219
<i>Le rituel d'Alli d'Arzawa contre un ensorcellement (CTH 402): texte et contexte</i> Alice Mouton	247
<i>Kapadokya MÖ 6. Binyıl Kronolojisinin Kayıp Halkası: Gelveri Çanak Çömleği Üzerine En Son Çalışmalar</i> Ozan Özbudak	267
<i>Hitit Kenti HARzivana'nın Yeri Hakkında</i> Süleyman Özkan	299
<i>Kantuzzili: "Genç" Tuthaliya İçin Kral Naibi ?</i> Oğuz Soysal	309
<i>Coins from Alliano Excavations: Campaign of 1998</i> Oğuz Tekin – Aliye Erol-Özdizbay	347
<i>Suluca Karahöyük İdolları</i> Atıla Türker	403
<i>Lycian Forms of the Enclitic Pronoun of the 3rd Person: An Overview of the Relevant Data</i> Fred C. Woudhuizen	415

Kitap Eleştirileri / Recensiones

<i>Palumbi, G., The Red and Black: Social Social and Cultural Interaction Between the Upper Euphrates and the Southern</i> <i>Caucasus Communities in the Fourth and Third Millennium B.C., Sapienza Università di Roma (SPO) Vol. 2, (Roma, 2008).</i> (Mehmet Işıklı)	437
<i>Dariusz Maliszewski, New Light on the Bronze Age Ceramics from H. Schliemann's Excavations at Troy. Studies on the</i> <i>Munich and Poznań Collections within the Anatolian-Aegean Cultural Context. British Archaeological Reports</i> <i>International Series 2119, Oxford 2010.</i> (Jak Yakar)	449

ISSN 1303-8486



9 771303 848002